

**DEVLET ADAMI KİMLİĞİ İLE İSMET İNÖNÜ'NÜN DÜŞÜNCE VE
UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Sevda MUTLU

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Sosyoloji Anabilim Dalı Genel
Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı İçin Öngördüğü

DOKTORA TEZİ
Olarak hazırlanmıştır.

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ali ERKUL

SİVAS
Şubat 2007

ÖZET

Tarih sahnesinde yer alan her devletin kendine özgü siyasal, ekonomik, kültürel özellikleri vardır. Bu özellikler ise ona yön veren liderler tarafından çerçevelenir. Temeli tam bağımsızlık ve ulusal egemenliğe dayalı olan laik, demokratik, sosyal hukuk devleti, ulus-devlet niteliklerini içeren Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Atatürk'ten sonra önemli bir yere sahip olan kişi İsmet İnönü'dür. Bu tezin temel amacı, İnönü'nün düşünce ve eylemlerini, tarihsel koşulları çerçevesinde, anlamak, açıklamak ve bugüne ışık tutabilmektir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Milli Mücadele sürecinde ve sonrasında Atatürk'ün İkinci Adam'ı olarak İnönü'nün düşünce ve eylemleri incelendi. İkinci bölümde, Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ve 26 Aralık 1938 CHP I. Olağanüstü Kurultay'ında İnönü'ye "Değişmez Genel Başkanlık" sıfatının verilmesi ile başlayan, çok partili siyasal yaşamın ilk dönemini de kapsayan 1938-1950 arası dönem, "Milli Şef Dönemi" olarak değerlendirildi. Bu dönem, kendi içerisinde iki alt döneme ayrılarak incelendi. 1938-1945 Milli Şef'liğin ilk döneminde, İnönü'nün parti, hükümet, meclis ve devletin başında tek otoriter isim olarak politikaları ele alındı. Söz konusu dönem, II. Dünya Savaşı yılları ile eş zamanlı olması nedeniyle, İnönü'nün dış politikalarının da analizi yapıldı. 1945-1950 Milli Şef'liğin ikinci dönemidir. Bu dönem, II. Dünya Savaşı sonrası dönem olması nedeniyle, İnönü'nün yenedünya düzeninde yer alması sürecindeki düşünce ve eylemleri incelendi. Bu dönemde İnönü, Türkiye'nin kimliğini demokrasi ve liberalizme yönlendirmiş, gerekli olan yapısal değişimleri hazırlayıp geliştirmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, 1950 seçimleri sonrasındaki süreç ve muhalefet lideri olarak İnönü'nün DP iktidarının iç ve dış politikalarına yönelik eleştiri ve tutumu değerlendirildi. Ayrıca, bu dönemde İnönü'nün CHP'nin yapısı ve tüzüğünde meydana getirdiği değişiklikler de incelendi.

CHP'nin ve devletin kuruluşunun temel ilkeleri olan "Altı ok" konusunda İnönü'nün düşünce, anlayış ve uygulamaları, çalışmanın son bölümde değerlendirildi. Özellikle İnönü'nün Altı Ok'a ilişkin tutumu, tarihsel süreç göz önünde tutularak incelendi.

SUMMARY

Every country which takes place on the history stage has distinct political, economic and cultural characteristics. These characteristics are determined by the leaders who directed them. In the foundation of The Turkish Republic, whose bases depend on ultimate independence and national sovereignty, and which includes the characteristics of secular, democratic, social constitutional state and national-state, İsmet İnönü is the person who has a significant place after Atatürk. The main aim of this thesis is to comprehend and explain the ideas and actions of İnönü in the historical frames and to illuminate present day.

In the first part of our study, the ideas and actions of İnönü during and after the National Contestation were examined as the Second Man of Atatürk. In the second part, the period was evaluated as “National Chief Period”, which started after the death of Atatürk, by the election of İnönü as the president and by the assignment of Constant General President title to him, and which also includes the multi-political period between 1938 and 1950. This period was inspected by separating it into two sub stages. The first stage of the National Chief between 1938 and 1945, the policies of İnönü were evaluated, as he was the only authoritative figure leading the party, government, parliament and the state. The international policy was also examined as the period mentioned is parallel to the Second World War. The years between 1945 and 1950 are the second sub stage of National Chieftain. The ideas and actions of İnönü considering the process of being included in the new world composition were inspected as this stage is subsequent to the Second World War. In this period İnönü directed the identity of Turkish Republic to democract and liberalism and prepared and developed the necessary structural alterations.

In the third part of the study the process after the 1950 elections and critics and attitudes of İnönü as the leader of the opposition to the DP government were examined. In addition to this, the alterations which İnönü introduced to the structure and rules of the CHP were assessed.

The ideas, understandings and the applications of İnönü about the basic principles of CHP and the state, that is “Six Arrows”, were evaluated in the last part of the study. Particularly, the attitude of İnönü to the Six Arrows was inspected by considering the historical process.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELEDE VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDA İSMET İNÖNÜ

A- İnönü'nün Aile Hayatı, Öğrenim Yılları ve Askerî Görevleri	14
1. I. Dünya Savaşı'nda İnönü	23
B. Mütareke Yıllarında İnönü	27
1. İnönü'nün Düşünsel ve Eylemsel İkircimliği	27
a. Umutsuz Günlerin Çıkar Yolu; Mandacılık ve Manda Tartışmalarında İnönü	34
2. Anadolu'ya Geçiş: Millî Mücadele'de İnönü	43
3. İnönü Savaşları ve Zaferin Kazanılması	58
C. Askerlikten Diplomatiğe: Lozan Barış Konferansı	62
1. Hazırlık Aşaması: İnönü'nün Baş Delege Olarak Seçilmesi	66
2. Lozan Barış Konferansı'nın Açılışı ve I. Dönem Görüşmeleri	69
3. Lozan Barış Konferansı'nın Kesintiye Uğraması: Ara Dönem	76
a. Meclis İçi Tartışmalar ve Meclisin Yenilenmesi	76
b. İzmir İktisat Kongresi	80
c. Demir Çember; Chester Projesi	82
4. II. Dönem Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri ve Anlaşmanın İmzalanması	85
5. Lozan Barış Konferansı Tartışmaları	89
D- İnönü'nün Muhalifleri İle Mücadelesi: Tek Partileşme Süreci	93
1. İnönü'nün Başbakanlığı ve Muhaliflerin Partileşmesi	94
İnönü Yeniden Başbakan: Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükun	

Kanunu, İstiklal Mahkemeleri	105
3. Serbest Cumhuriyet Fırkası: II. Kez Muhaliflerle Mücadele Devri	117
E. Tek Parti Dönemi-İnönü Başbakanlığı Dönemi	139
F. Atatürk, İnönü Çatışması	143
1. Başbakanlıktan Ayrılma Süreci	143
2. Ekim 1937- Kasım 1938 Dönemi: İnönü'nün Belirsizlik ve Bekleme Dönemi	154
G. İnönü'nün Kişiliği, Devlet Adamlığı ve Aile Hayatı	167

II. BÖLÜM

MİLLÎ ŞEF DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ SİYASAL SİSTEME GEÇİŞTE İNÖNÜ

A. Millî Şefliğin Birinci Dönemi (1938-1945)	188
1. Şeflik Sistemi	188
2. Millî Şefliğin Diğer Tek Partili Yönetimlerle Benzerlik ve Farklılıkları	196
a. İnönü'nün Millî Şefliğini İnşaası: Eski Kuskünleri Kazanma Çabası	201
b. Atatürk Etkisinden ve Onun Gölgesinde Olmaktan Kurtulma Girişimleri	208
3. II. Dünya Savaşı: İnönü'nün Dış (Savaş) Politikası	217
a. Savaşa Girme Tartışmaları	227
b. İnönü Pragmatizmi: Savaş Önde Götüren Almanlara Yakınlaşma	235
c. İnönü Akılcılığının ve Pragmatizminin Bedeli: Müttefiklerle Yaşanan Güven Bunalımını Aşma Yönünde İnönü'nün Politikaları	240
4. İnönü'nün İç Politikaları	253
B. Millî Şefliğin İkinci Alt Dönemi: 1945-1950 Çok Partili Siyasal Sisteme Geçiş: CHP- İnönü İktidarda	269
1. Çok Partili Siyasal Sisteme Geçişte İnönü	273
a. Çok Partili Siyasal Sisteme Geçişte Soğuk Savaş Gerçeği	274
b. İnönü'nün Demokratikleşme ve Yapısal Uyum Politikaları	289

III. BÖLÜM

MUHALEFETTE İNÖNÜ

A. DP İktidarı Dönemi	307
1. Millî Şefliğin Sona Erişi : 1950 Seçimleri	307
2. İnönü'nün Muhalefeti ve DP Politikalarına Yönelik Eleştirileri	321
a. İnönü'nün DP İktidarı'nın İç Politikalarına Yönelik Tutumu	321
b. İnönü'nün Dış Politikaya Yönelik Eleştirileri	340
3. CHP Yapı ve Programındaki Değişiklikler	345
B. 1961-1964 İnönü Koalisyonları Dönemi: İnönü Başbakan	354
1. İnönü'nün İç Politikası	356
2. İnönü'nün Dış politikası	359
C. 1965 sonrası: 2. Kez Muhalefette İnönü	363

IV. BÖLÜM

İNÖNÜ'DE ALTI OK, DEMOKRASİ ANLAYIŞI VE ORDU İLİŞKİSİ

A. İnönü'nün Cumhuriyet Anlayışı ve Cumhuriyet'in İlanında İnönü	370
B. İnönü'nün Devletçilik Anlayışı	379
1. İnönü'nün Devletçiliği ve Demiryolu Siyaseti	383
2. İnönü: Radikaller Grubu ve Celal Bayar: İş Bankası Grubu Çatışması.	390
3. 1960 Sonrası Koalisyon Hükümetleri Döneminde Devletçilik Anlayışı	406
4. İnönü'nün Ortanın Solu Siyaseti	410
C. İnönü'nün Yapısal İşlevselci ve Dayanımcı Halkçılık Anlayışı	418
D. İnönü'nün Laiklik Anlayışı	434
E. İnönü'nün Devrimcilik ve İnkılap Anlayışı	442
F- İnönü'nün Millîyetçilik Anlayışı	447
G- İnönü'nün Demokrasi Anlayışı	455
1. Demokrasi Tartışmalarında İnönü	469
H. İnönü- Ordu İlişkisi	447
I. Kemalizm Tartışmalarında İnönü	494
V. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	503
KAYNAKÇA	541

ÖNSÖZ

“Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü’nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi” başlıklı bu tez, hazırlanışının her aşamasında teşvik eden ve yorumlarını esirgemeyen bir çok kişiye bir çok şey borçludur. Hepsine teşekkür etmek isterim. Beni İsmet İnönü’yü bir tez konusu olarak almaya teşvik eden, çalışma üzerine yoğunlaşma imkânı veren ve benim için ayrıcalıklı olan hocam Prof. Dr. Ali ERKUL’a tezin geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi aşamasında gösterdiği ilgi, sabır ve sağladığı katkılardan dolayı müteşekkirim. Çalışma sürecinde ufuk açıcı yorum ve eleştirileriyle bir çok sorunu aşmamda yardımcı olan, saygı değer tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Faruk KOCACIK ve Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU, yapıcı tenkitleriyle tez metninin son şeklini almasında önemli katkıları bulunan tez savunma jürisinin değerli üyeleri olan Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ’ün, Doç. Dr. Metin EROL sonsuz teşekkür borçlu olduğum hocalarımdır. Ayrıca Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimim boyunca verdikleri derslerle ve ders dışı örnek davranışlarıyla sosyoloji algımın şekillenmesinde yadsınamaz etkinlikleri bulunan hocalarım Prof. Dr. Vahap SAĞ, Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU, Doç. Dr. Cemal Yalçın ve Yrd. Doç. Dr. Ziyet BAHADIR’a teşekkür ediyorum. Tez sürecinde desteklerini benden esirgemeyen arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Özay KARADAĞ’a ve Arş. Gör. Fatih ARSLAN’a, teşekkürlerimi sunuyorum.

İsmet İnönü’nün kızı Özden TOKER’e ve 1960 sonrası beş dönem üst üste CHP milletvekilliği yapmış olan ve İnönü’ye yakınlığı ile bilinen İlyas KILIÇ’a benimle görüşmeyi kabul ettikleri ve değerli bilgileri ile tezime katkıda buldukları için teşekkür ediyorum.

Bu süreçte, son derece ihtiyacım olan moral destekleri için sevgili aileme, ayrıca çalışmanın zorluklarını en yakından hisseden, desteğini ve yardımını hiç esirgemeyen ve çalışabilmem için her türlü olanağı sağlayan sevgili eşim Halit’e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Toplumunu değiştiren dinamik güçler, Robert Merton'un da söylediği üzere¹; “‘görünmeyen’ ve ‘görünen’ olmak üzere iki grup etmeden oluşmaktadır. Gizli kuvvetler veya görünmeyen güçler bizim farkında olmadığımız veya fark etmekle pek değiştirmeyeceğimiz kuvvetlerdir. Görünen kuvvetler sahasında ise hadisenin farkında olmak, gerek insan davranışı ve gerekse sosyal hadiselerin akışını tayin etmekte büyük rol oynar”. Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundan önce ve sonra ‘görünen’ ve ‘görünmeyen’ çok sayıda güçler vardır. Tarihsel belgelere dayalı çalışmalarda ‘görünmeyen’ güçler konusunda söz söyleme imkanımız bulunmadığına göre, ancak ‘görünen’ güçler, diğer bir ifadeyle var olan belgelerden hareketle söz söyleme imkanımız bulunmaktadır.

Tarihin belirli bir tarzda yorumuyla birlikte, yorumun dayandığı gerçeğin içeriği ve bilgimizin kaynağı hakkında genel geçer ve de güvenilir bilgiler daha da fazla değer kazanır. Sosyal sitemlere uygulanabilecek tarih görüşü, aynı zamanda siyasî davranış ve kararlara uygulanacak bir değer sistemini de beraberinde getiriyor. Bazı bilim adamları tarihin yorumuna, bazıları ise bireyin rolüne daha çok önem vermektedir. Bu çalışmada, incelenen kişi ‘lider’ konumunda olan İnönü de olmasına rağmen, sadece bireyi öne çıkaran değer, tarihî gelişimi önde tutan bir yaklaşım izlenecektir. Yani; İnönü'yü İnönü yapan tarihî gerçekleri ve koşulları dışarıda bırakmayan bir yaklaşım olacaktır.

Toplumların tarihlerinde önemli değişim ve dönüşüm noktaları ve bu değişime de öncülük etmiş liderler mevcuttur. Millî Mücadele hareketi ve sonrasında imparatorluktan ulus devlete, teokratik anlayıştan laik anlayışa geçişte, söz konusu değişim ve dönüşüm Türk toplumu için, kendi tarihinin en önemli dönüşümlerinden biri olmuştur. Bu değişimi ve dönüşümü sağlayan

---

¹ BOIULDING, Kenneth, **Yirminci Asrın Manası**, Kalem Yayıncılık, Çeviren: Erol Güngör, İstanbul, (Tarihsiz), s. 147.

lider kadro için de Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları baş rolü oynamışlardır. Çalışmamızda bu anlamda, değişime ve dönüşüme yol açan lider kadro içinde yer alan ve Atatürk'ten sonra Türk siyasî tarihinde elli yıl gibi bir süre hizmet vermiş olan İnönü'nün düşünce, davranış ve uygulamalarına yer verilecektir.

Türk siyasal yaşamının ilk elli yılında asker, dışişleri bakanı, başbakan, cumhurbaşkanı ve muhalefet lideri olarak aktif bir şekilde rol oynayan İnönü'nün Türk toplumuna etki ve katkılarının bir bütün olarak değerlendirilmesi tezin konusunu oluşturmaktadır.

Bilimin konusunu oluşturan olaylar ne sadece geçmişe ne de salt şimdiki zamana ilişkin olaylardır. Bilimin temel amacı geçmişe ve içinde bulunulan zamana ait olayları incelemek, anlamak ve bunlardan hareketle ileriye dönük projeksiyonlar yapmaktır. İnönü'nün, düşünce ve eylemlerinin tarihsel boyutunu değerlendirerek, günümüze etkilerini ve yansımalarını değerlendirmeye almak tezin temel amacıdır.

İnönü'nün siyasal yaşamı, ilk üç bölümde kronolojik bir takiple dönemselleştirilerek incelendi. Her bir dönemin kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesi gerekliliği, kronolojik olarak ele alınmasını zorunlu kılmıştır. İnönü'nün yapıp ettikleri, kendi döneminin iç ve dış koşulları ile ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılırken, nedensel bağlantılar kurularak tarihsel yorumlama yapılmasına özen gösterildi. Elbette ki, tarihçi gözüyle bakılmadığı için bu tezde tarihsel olaylar ve dönemler üzerine yeni bir şey söylenmedi, var olan tarihsel olay ve dönemlere İnönü temelinde bakılarak sosyolojik yorumlara gidildi. Ancak söz konusu dönemler incelenirken, bazı dönemler İnönü temelinde alt dönemlere ayırarak inceleme gereği duyuldu. Örneğin, Mütareke Dönemi İnönü'nün çelişkili tutumu nedeniyle, İnönü temelinde iki alt döneme ayrılarak incelendi.

Bölümler ana hatları ile şöyledir:

I. Bölüm: Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda İnönü ele alınmıştır. Osmanlı vatandaşı olarak dünyaya gelen İnönü'nün aile

hayatı, eğitim süreci, askerî kariyerini içeren bu bölümde İnönü'nün yaşamında küçük bir ayrıntı gibi duran İttihat ve Terakki üyeliği süreci ve bu siyasal ortamdan etkilenimlerine değinilerek, I. Dünya Savaşı, İnönü'nün görev ve katkıları temelinde incelendi. Savaşın yenilgi ile sonuçlanması, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile kaos ortamı olarak nitelendirebileceğimiz Mütareke Döneminin temel özellikleri, İnönü'nün bu dönem İngilizlerle işbirliği içerisinde olan İstanbul Hükümeti ile Anadolu'da Millî Mücadele'ye başlayan Atatürk arasındaki çelişkili tutumuna ışık tutması açısından ele alındı. İnönü'nün saptanan çelişkili tutumu bizi Mütareke Dönemini de kendi içerisinde iki ayrı döneme ayırma gerekliliğine itti: I. Dönem 30 Ekim 1918-16 Mart 1920 arasında İnönü'nün İstanbul'da bulunduğu yıllardır. İkinci dönem ise, 16 Mart 1920-1923 yılları arasını, yani İstanbul'un işgali ile Anadolu'ya geçen İnönü'nün Millî Mücadele içerisinde yer alışı ve tam bağımsızlığın kazanıldığı 1923 Lozan Barış Konferansı'na kadar olan dönemdir ve kendi içerisinde değerlendirilmiştir. Kısacası, Aydemir'in ünlü deyişiyle İnönü'nün ikinci adam olma süreci ele alınmıştır. İnönü'nün ismi daima Lozan Barış Konferansı ile anıla gelmiştir. Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasının belgesi olarak nitelendirilen Lozan Barış Konferansı'nın baş delegesi olan İnönü'nün bu süreçteki rolü ve etkisi ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Lozan sonrası, tam bağımsızlığını kazanan Türkiye'nin başbakanının muhalifleri ile mücadelesi dönemi şeklinde 1923-1930 arası TCF ve SCF oluşumları karşısındaki tutumu irdelenerek, 1930 sonrasında tek parti döneminde İnönü ele alındı. İnönü-Atatürk çatışması ve başbakanlıktan ayrılış süreci, nedenleri ve koşulları ile değerlendirildi. Ekim 1937- Kasım 1938 arası İnönü'nün meclis sıralarında Malatya milletvekili olarak geçirdiği kararsızlık ve bekleme süreci yine kendine özgü bir dönem olarak incelendi ve İnönü'yü cumhurbaşkanlığına taşıyan koşullara yer verildi.

Genellikle, lider konumunda olan önemli adamların kişilik özellikleri ile onların siyasal yaşamları arasında ilişki aranmaktadır. Bu nedenle, İnönü'yü daha yakından tanımak amacıyla, onun öne çıkan kişisel özellikleri ve aile hayatı birinci bölümün son alt başlığında yer aldı.

II. Bölüm, Millî Şef Dönemi ve Çok Partili Siyasal Sisteme Geçişte İnönü başlığını taşımaktadır. Millî Şef Dönemi 1938-1945 arası kabul edilmesine rağmen, tezde 1938-1950 yılları olarak incelendi. Özellikleri ve koşulları açısından, İnönü temelinde, bu dönemin de kendi içerisinde iki alt başlığa ayrılarak incelenmesine gerek duyuldu. Birinci alt başlıkta, Millî Şefliğin birinci dönemi olarak, 1938-1945 yılları, Cumhurbaşkanlığı, Değişmez Genel Başkanlığı ile eş zamanlı olan II. Dünya Savaşı süreci, İnönü'nün iç ve dış politikaları ve bunların etkileri ele alındı. Öncelikle şeflik sistemi ve kavramının ne olduğu tartışıldı ve dönemin diğer tek partili yönetim sistemlerinden Almanya'da Hitler-Führer, İtalya'da Mussolini-Duce, İspanya'da Franco-Caudillo ile benzerlik ve farklılıkları açıklığa kavuşturuldu. Yine bu dönemde İnönü'nün Millî Şefliğini inşa etme ve otoritesini kurma süreci ele alındı. Türkiye'nin Jeopolitik konumu nedeniyle, savaş gerçeğinin dışında kal(a)mayan İnönü'nün bu gerçeklik ile nasıl baş ettiğine ilişkin pragmatist politikaları incelendi. Bu dönem dış politikalarından bağımsız olmayan pragmatist tutumundan kaynaklı istikrarsız, gelişim süreci izlemeyen iç politikaları ele alındı. Millî Şefliğin ikinci dönemi ise çok partili siyasal sisteme geçişte İnönü'dür. 1945-1950 arasını kapsayan bu dönemde savaş sonrası yeni dünya düzeninde, Batı demokrasileri içerisinde ve ABD yanında yer almaya çalışan İnönü'nün politikaları ve demokrasi anlayışı incelendi. Bir çok ülkenin kaderini ve geleceğini belirleyen Soğuk Savaş gerçeği karşısında, İnönü'nün çok partili siyasal sisteme yapısal uyum sağlamak için, CHP, Meclis, Hükümet ve devlet yapısında meydana getirdiği değişiklikler gözden geçirildi.

III. Bölüm; Muhalefette İnönü'dür. 1950 seçim süreci ve İnönü'nün iktidarını DP'ye devreşi incelendikten sonra, muhalefet lideri olarak İnönü'nün DP iktidarının iç ve dış politikalarına yönelik eleştirel tutumu değerlendirildi. Bir taraftan DP iktidarı ile mücadele içerisinde olan İnönü'nün, öte yandan iktidarını kaybetmesi sonucu zayıflayan imajı ve otoritesi karşısında parti içerisindeki hizipleşmeler ve muhaliflerine karşı verdiği mücadelesi incelendi. Ayrıca İnönü'nün ordu-siyaset ilişkisindeki tutumu ve

konumu ele alındı. İnönü'nün oy kazanma kaygısı ile CHP'de meydana getirdiği değişiklikler (tavizler, uygulamalar) değerlendirildi. Özellikle de DP iktidarı ile mücadelesinde İnönü'nün Atatürkçülüğü ve onun ilkelerini ön plana çıkarması bu dönemin farklı bir gelişim süreci olarak değerlendirilmesine yol açtı.

1960 ihtilali sonrası, İnönü'nün 1961-1965 Koalisyon hükümetleri başbakanlığı dönemi iç ve dış politikaları başlıkları altında incelendi. Üçüncü bölümün son alt başlığı ise, İkinci Kez Muhalefette İnönü'dür. 1965-1973 yıllarını kapsayan İnönü'nün son dönemi, parti genel başkanlığından ayrılış sürecine kadar ele alındı.

Tezin son bölümü ise, CHP'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri olarak bilinen '**Altı Ok**' anlayışı ile ilgilidir. İnönü'nün Cumhuriyetçilik, Devletçilik, Halkçılık, Laiklik, Millîyetçilik ve İnkılapçılık anlayışının tarihî süreç de göz önünde tutularak değerlendirilmesine gidildi. İçsel ve dışsal koşulların İnönü'nün düşünce ve eylemleri üzerinde etkisi göz ardı edilemezdi. Bu nedenle, İnönü'nün Altı Ok'a ilişkin tutum ve politikalarını, dönemin içsel ve dışsal koşulları çerçevesinde açıklama gereği bizi yine kronolojik araştırmaya yönlendirdi. Örneğin, İnönü'nün 1930'lardaki devletçilik anlayışı ile 1960 sonrası devletçilik anlayışının farklılıklar göstermesinin nedeni iki dönemin kendi koşulları ile açıklandı. Son olarak, Atatürkçülük ve İnönü tartışmalarına yer verildi ve temelde birbirine zıt tezler ele alındı. Bunlardan birincisi, İnönü'nün Atatürk'ün yolundan ayrıldığı; ikincisi ise, İnönü'nün Atatürk'ün devamcısı ve tamamlayıcısı olduğu yönündeki iddialardır. Söz konusu iddialar konusunda genel bir değerlendirme yapıldı.

Çalışmanın metodolojisini ayrı bir bölüm olarak ele almak yerine girişte almayı tercih ettik. Burada yaklaşım, yöntem ve teknik hakkında genel bilgiler yanında tezde tercih edilenlerin gerekçeleri verildi.

Genelde sosyal bilimlerde, özelde sosyolojide hâlâ yaklaşım tartışmaları devam etmektedir. 'Monist' (tekçi) ve 'plüralist' (çokçu) yaklaşım

anlayışları tartışmanın odağındadır. Çalışmada bu tartışmaların dışında kalarak, yaklaşımı çokçu anlamda kabul ederek, araştırmanın farklı bölümlerinde farklı yaklaşımlardan yararlanma yolu tercih edildi. Giddens'in de belirttiği üzere, çeşitli yöntemlerin her birinin kısıtlamaları vardır². Bu nedenle, tezde birden çok yaklaşım amaca en iyi şekilde ulaşmamızı sağlayacağı için bir arada kullanıldı.

Öncelikle, sosyal bilimlerde ve de sosyolojide yöntem konusunda herkesin üzerinde tam olarak anlaşabildiği bir tanım olmadığı belirtilmelidir. Yöntem, “bir amaca göre araştırma planıdır; bunda amaç araştırma konusudur. Başka deyişlerle, yöntem bir algıdır (bir idraktır); düşünsel bir girişimdir, düşüncede bir tutumdur ya da bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların ve düşünsel girişimlerin bütününe yöntem denir”³. İlgili duyulan konu ile ilgili mevcut kaynaklardan, yapılmış diğer araştırmaların, yayınların incelenmesi ve konuların sınırlarının belirlenmesi olan kavramsal model⁴ aşamasında, belgesel gözlem tekniği ve içerik çözümleme tekniği kullanıldı.

Sosyal olguların çok sayıda ve değişik belgelerde izleri kalır. Çeşitli belgelerin genel bir çerçevede incelenerek analiz edilmesi belgesel gözlemdir⁵. Tezde ağırlıklı kullanılan teknik, belgesel gözlemdir. Belgesel gözlem içerisinde, İnönü üzerine, Türk siyasî ve toplumsal tarihine ilişkin yapılmış çalışmalardan oluşan kitaplar, gazeteler, İnönü'nün Meclis konuşmaları, söylevleri, demeçleri, makaleleri, röportajları, özel arşivler; mektupları, defterleri, anıları ve hatırat niteliğindeki kitaplar yer almaktadır.

Belgelerin önemli bir bölümünü oluşturan kitaplar, İnönü üzerine yapılan araştırmalardan, Türk siyasî tarihine ilişkin araştırma ve

² GIDDENS, Anthony; **Sosyoloji**, Cemal Güzel (Hazırlayan), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2006, s.648.

³ ERGUN, Doğan; “Toplumsal Bilimlerde Yöntem ve Araştırma Teknikleri Arasındaki Farklar ve Bu Farkları Açığa Kavuşturma Zorunluluğu”, **Türkiye Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler** (iç.), Seyfi Karabaş ve Yaşar Yeşilçay (Derleyenler), Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları, Baylan Matbaası, Ankara 1977, S. 47-54, s.52-53.

⁴ KOCACIK, Faruk; **Toplumbilim Ders Notları**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, Sivas, 2003, s.80.

⁵ DUVERGER, Mourice; **Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş**, Çeviren: Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.101, s.96.

incelemelerden ve siyasal ve tarihî kişiliğe sahip olanların hatıratlardan meydana gelmektedir.

Tezde kullanılan hatırat niteliğindeki kaynakları üç başlık altında toplamak mümkündür:

1. İnönü'nün ve aile yakınlarının yazdığı kitaplar⁶.
2. İnönü ile yapılan görüşme ve röportajlardan oluşan kitaplar⁷.

3. İnönü'nün çevresinde şu ya da bu biçimde yer almış olan tarihî ve siyasî kişilere ait olan hatıratlardır⁸. Bunları da içerikleri açısından ikiye ayırmak mümkündür. İnönü ile çatışma içerisinde olanlar onu çok acımasız eleştirirken, işbirliği içerisinde olanların da onu eşsiz, kusursuz göstererek yüceltikleri ve övgü yağmuruna tuttıkları görüldü. Bu türden olan hatıratların bir çoğunun güven derecesi zayıf, herhangi bir bilgi ve belgeye dayanmadığından dolayı, çalışmaya bir katkı sağlamayacağı için ihtiyatla kullanıldı.

Belgesel gözlemden ikicisi ise gazetelerdir. “Siyasal partilerin yayınladıkları gazetelerin incelenmesi, bu partiler hakkında bilgi edinmek için çok yararlı bir yoldur”⁹. CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi'nin, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu tarihten sonraki tüm sayıları baştan sona taranarak, İnönü ile ilgili bölümlerin detaylı incelenmesi yapıldı. Ulus Gazetesi incelemelerinin en önemli katkısı, dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarını değerlendirmemizde bize yardımcı olmasıdır. Diğer bir katkısı ise,

⁶ İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 1.Cilt ve Cilt 2**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001; İNÖNÜ, Erdal; **Anılar ve Düşünceler 1 ve 2**, Yorum Kitapları, İstanbul,1999; BİLGEHAN, Gülsün; **Mevhibe I ve II, Çankaya'nın Hanımefendisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

⁷ İPEKÇİ, Abdi; **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004; SELEK, Sabahattin (Hazırlayan); **İsmet İnönü Hatıralar I ve II**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

⁸ BİLSEL, Cemil; **İsmet İnönü Büyük Devlet Reisi**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939; ŞAKİR, Ziya; **İsmet İnönü Hususi-Askerî-Siyasî Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939; GÜLOĞLU, Faruk Rıza; **Millî Şef İsmet İnönü Hayatı Şahsiyeti**, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1940; ADEMİHAN, ÇELİKKOL, M. Galip; **Sevgili Millî Şefimiz İsmet İnönü**, TC Maarif V. Derleme Müdürlüğü, Evrensel Matbaası, İstanbul, 1944; BANOĞLU, Niyazi Ahmet; **Türk Kahramanları, İsmet İnönü**, İdarehane, İstanbul, 1943; Yusuf Ziya; **Namertlere Karşı Büyük İsmet İnönü**, Alişan Dobra Matbaası, İstanbul, 1950; GÖKTÜRK, Hakkı; **İnönü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1962; KANDEMİR, Feridun; **İkinci Adam Masalı**, Yakın Tarihîmiz Yayınları, Ark Matbaacılık, İstanbul, 1968.

⁹ DUVERGER, **Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş**, s.101.

İnönü'nün gün ışığına çıkmamış demeç, röportaj ve makalelerine ulaşma imkanı sunmasıdır. Böylelikle, CHP genel merkezinde dahi ulaşılamayan CHP kurultayları ve bu kurultayların tüm detayları Ulus Gazetesi'nden takip edilebildi. İnönü'nün iç ve dış politikalarını açıklığa kavuşturacak olan ülke koşullarını takip etmemizi sağladı. Ayrıca dönemin günceline ilişkin köşe yazıları ve yorumlar da yine araştırmamıza zenginlik katmıştır. Ulus Gazetesi'nin yanı sıra, Cumhuriyet, Tanin Gazetelerinden de yararlanıldı. Hürriyet Gazetesi'nde Metin Toker'in 'İnönü'nün Hatıra Defterinden Notlar' başlığını taşıyan yazı dizisi takip edilerek kullanıldı.

Üçüncü temel belgesel gözlem ise İnönü'nün söylev, demeç, konuşma, makale, yazılarıdır. Bu belgelerin bir çoğuna İnönü Vakfı Yayınlarından ulaşıldı. Meclis konuşmaları da TBMM kütüphanesinden elde edildi. Doğrudan İnönü alıntıları çalışmada mümkün olduğunca orijinal hali ile verildi.

Bu belgelerin çözümlenmesinde, “belgelerin okunması onun gerçek anlamını çıkarmaya yetmez. Belgelerin değerini tayin etmek, doğruluk derecesini ve gerçek anlamını kavramak için doğru kurallara göre okuyabilmek gereklidir”¹⁰ uyarısından hareketle, tarihsel koşulların incelenmesine özen gösterildi. Belgelerin neyi nasıl temsil ettikleri göz önünde bulundurularak onların önemi ve anlamı hakkında bilgiler edinildi. Bu bilgiler bize yorum yapma imkanı sundu. Örneğin, İnönü'nün Şubat 1939'da Ankara Radyosu'ndan yapmış olduğu Amerikan milletine hitabı¹¹ savaş koşulları ve İnönü'nün dış politikası çerçevesinde değerlendirildi. Bu haberi veren gazete sadece İnönü'nün Amerikan milletine hitabı şeklinde vermiş ancak nedenini ve önemi hakkında en küçük bir yorumdan kaçınmıştır. Bu nedenle, bu belgeyi ABD milletine yapılan sıradan bir hitap şeklinde değerlendirmekten ziyade, altında yatan mesaja ulaşılmaya çalışıldı. Bu mesaj İnönü'nün Batı ittifakı içerisinde yer alma çabalarından biri olarak değerlendirildi.

¹⁰ DUVERGER, **Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş**, s. 124.

¹¹ Bkz., “Cumhurreisimizin Amerika'ya Mesajı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 27 Şubat 1939, s.1.

İstatistikî bilgi olarak, seçim sonuçları yorumlara açıklık getirmesi noktasında kullanıldı. İnönü'nün psikolojik analizini yapan bir yazı dizisinden yararlanıldığı gibi bazı tahlil ve değerlendirmelerim de psikolojik temelli olmuştur. Örneğin siyasî tarihîmizin bir yazgısı olan İnönü-Bayar çatışması psikolojik temelde ele alınmıştır.

'İçerik analizi' başlı başına uzmanlık alanı gerektirdiği gibi, tezde kullanılan temel bir teknik de olmamıştır. Ancak birebir sayısal değerlerle ifade edilmemekle birlikte, okuma ve incelemelerde bazı içerik çözümlenmeleri yapıldı. Millî Şef Dönemi, Ulus Gazetesi incelemelerinde, İnönü imajını yüceltilirken, Atatürk imajının perdelendiği gözlenmiştir. Örneğin, Ulus Gazetesi'nde İnönü'nün resimleri boy boy yer alırken, Atatürk'ün resimlerine, 10 Kasım anma günleri dışında, neredeyse hiç yer verilmediği görülmüştür. İnönü'nün 1938-1950 yıllarında cumhurbaşkanı olarak yaptığı meclis açış konuşmalarında Altı Ok'a ait hiçbir kavramın kullanılmadığı tespit edilerek buradan da çeşitli yorumlara gidildi. Yine içerik çözümlemesi niteliğinde İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı, özellikle de Soğuk Savaş döneminde halka yaptığı konuşmalarında 'dayanışma' kavramını oldukça sık kullandığı gözlenmiş ve Soğuk Savaşta İnönü gerçeği tartışılırken bu bilgiler değerlendirilmiştir.

“Tarihsel olaylar zamanla kaybolan olaylar olmasına karşın bu olayların bıraktıkları izler vardır. İşte tarihsel yöntem tarihsel olayların ya da bu olayları yaşayanların bırakmış oldukları izleri içeren belgeleri inceleyerek bu olaylar hakkında bilgi vermeye çalışan bir yöntemdir”¹². Bugünün iyice anlaşılması, geleceğin istenilen biçimde örgütlenmesi, geçmişin bilinmesine bağlıdır. Toplumsal olayların tam olarak anlaşılması, onun tarihsel süreç içerisinde ele alınmasıyla olanaklıdır¹³. Tezde tarihsel yöntem ile tarihsel belgeler incelenerek olaylar ve olgular tarihsel koşulları çerçevesinde araştırılarak, ulaşılan veriler ışığında, İnönü gerçeği gösterilmeye çalışıldı.

¹² ARMAĞAN, İbrahim; **Yöntembilim 2 Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir, 1983, s.46-47.

¹³ **A.g.e.**, s.47.

“Temel anlamda sosyoloji her zaman tarih temelinde ve yöneliminde bir girişim olmuştur. Zamana ve mekana somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılar ve süreçlerle ilgili sorulara cevap bulmak bu süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi sonuçlarının nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı ciddiye alırlar, pek çok tarihsel çözümleme bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam çıkarmak için önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimine dikkat eder. Tarihsel sosyolojik incelemeler son olarak özgül türden toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatır”¹⁴. Bu aydınlatmadan genel anlamda Türk siyasetinin tarihsel arka planını anlama, tikel anlamda da, İnönü gerçeğini anlamada yararlanıldı.

Son yıllarda, “Sosyal Bilimleri Yeniden Açın”¹⁵ ve “Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu”¹⁶nda sosyal bilimlerin birbirinden bağımsız olmadıkları ve aralarında sosyal gerçekliğin bulunması için işbirliği yapılması gerekliliği tartışılarak öne çıkarılmıştı. Sosyal bilimlerin disiplinler arası olması gerekliliği vurgulanmakla birlikte, özellikle sosyoloji tarih ilişkisi ve birlikteliği ön plana çıkarılmıştır. Artık, tarih ile sosyolojinin “bir sağırlar diyalogu olmaktan”¹⁷ çıkması ve birbirleri ile yardımlaşmaları gereklidi. “Tarih ile sosyoloji birbirlerinden çok farklı disiplinler değildirlen. Sosyal bilimler içerisinde birbirine en fazla yaklaşabilecek en yakın düşünsel komşulardır. İki de aynı konu ve sorunlar üstünde durur”¹⁸. Toplumsal olguların anlaşılması ve değerlendirilmesinde temel amaç sosyolojidir. Söz konusu olguların açıklanabilmesi için, olguların nedenlerini saptamak gerekir. Bu konuda da tarihçi ile sosyologun yardımlaşması gerekmektedir. “Sosyolojik

¹⁴ SKOCPOL, Theda; “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi”, **Tarihsel Sosyoloji** (iç.), Theda Skocpol (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, S.1-22, s.1-2.

¹⁵ GULBENKİAN KOMİSYONU: **Sosyal Bilimleri Yeniden Açın**, Çeviren: Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁶ DEFTER DERGİLERİ ORTAK ÇALIŞMA GRUBU: **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri**, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁷ BURKE, Peter; **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çeviren: Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.3.

¹⁸ KIZILÇELİK, Sezgin, **Sefaletin Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s.67.

düşünme tarihsel kavrayış temelli”¹⁹ olduğu için, bu çalışmada Cumhuriyet Türkiye’sinin dününü, geçirdiği evreleri kavrayarak, İnönü anlaşılmasına çalışıldı.

Tarihsel sosyoloji büyük ölçekli yapıların ve uzun erimli değişim süreçlerinin doğası ve etkileri konusunda süren bir araştırma geleneği olarak akademik sosyoloji disiplini içinde her zaman önemli çekim merkezine sahip olmuş bir disiplinler ötesi çabalar kümesidir²⁰. Günümüzde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi entelektüeller tarafından tartışılmakta ve tarihsel kavrayış, tarihsel yönelim sorumluluğu az da olsa artmaktadır. Tarihsel bilgi, veri ve belgelere dayalı, kısaca tarih temelli sosyolojik çözümlenmelerin bugün önemli sosyolojik incelemeler oldukları açıktır²¹. Gerçekte sosyolojik olgular ile tarihsel olgular birbirinden farklı değildir. Mills’e göre, “tarihsel çalışmalara önem vermekle sadece toplumsal yapıların önemini kavrayabilme şansımızı arttırmış olmakla da kalmayız; tek bir toplumu bile, tek bir toplumun tek bir sorununu, üstelik sorunu durgun halinde bile anlayıp açıklayabilmemiz tarihsel materyaller kullanmamızı gerektirir”²². Mills, “bireylerin kendi deneyimlerini ancak kendilerini tarihsel çağları içine koyabildikleri takdirde tam olarak anlayabileceklerini söyler. Böylece toplumbilimsel hayal gücü bizim sorunları tarihî ve biyografiyi ve toplum içinde bu ikisi arasındaki ilişkiyi kavramayı sağlar”²³. Tezde, İnönü biyografisi tarih, sosyoloji ve siyaset birlikte düşünülerek ele alındı. Böylelikle İnönü gerçeği tam olarak kavranmaya çalışıldı. .

Yine son yıllarda oldukça üzerinde durulan sözel/sözlü tarih tekniği de tezde kullanıldı. Sözlü tarih araştırmaları çerçevesinde iki belge kişi ile görüşüldü. Bunlardan ilki, İnönü’nün Kızı Özden Toker ile 29 Ekim 2005’te,

¹⁹ A.g.e. s.75.

²⁰ SKOCPOL, Theda; “Tarihsel Sosyolojide Yeni Gündemler ve Yenilenen Stratejiler”, **Tarihsel Sosyoloji** (iç.), Theda Skocpol (Editör), Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, 1999, S. 355-389, s.360.

²¹ KIZILÇELİK, Sezgin; “Sosyal Bilimlerdeki Disiplinler Arası Yönelimler Çerçevesinde Tarih ile Sosyolojinin Yaklaşımı ve Baykan Sezer”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma** (iç.), Sezgin Kızılcelik, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, S.155-177, s. 155-157.

²² MİLLS, C. Wright; **Toplumbilimsel Düşün**, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.245.

²³ WALLACE Ruth A. ve WOLF Alision; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin Geliştirilmesi**, Çeviren: Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, 2004, s.125.

Pembe Köşk'te, diğeri ise 1960 sonrası üst üste 5 dönem CHP Samsun milletvekilliği yapan ve İnönü'ye yakınlığı ile bilinen İlyas Kılıç ile 11 Eylül 2004'te Tandoğan'daki evinde yapıldı. Her iki belge kişi de İnönü temelinde tarihî olayları aktardılar. Bu aktarımlar tezde belge kişi olarak kullanıldı.

Çeşitli yorum ve değerlendirmeler yapılırken kullanılan yaklaşımlardan biri de karşılaştırmalı yöntem olmuştur. Elbette ki bu tez başlı başına bir karşılaştırma değildir. Örneğin, Atatürk İnönü karşılaştırması değildir ya da Cumhuriyetin ilk dönemi ile çok partili siyasal yaşamın bir karşılaştırılması da değildir. Tezin ana konusu olan İnönü temelinde tarihsel dönemler, bazı konuların aydınlığa kavuşturulmasında ya da tartışmalı olan olay ve olgulara ışık tutması açısından karşılaştırılmıştır. Örneğin, Millî Şef Dönemi CHP Kurultayları ile Muhalefette CHP Kurultaylarının karşılaştırılması CHP'de ve İnönü'nün düşüncelerinde meydana gelen değişimleri ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Yine bir örnekle, İnönü'nün Millî Şef Döneminde Atatürkçülüğe ilişkin tutumu ile yine muhalefetteki tutumu karşılaştırılarak buradan çeşitli yorumlara gidildi. Tezin son bölümünde her alt başlık kendi içerisinde dönemselleştirilerek, yer yer İnönü'nün siyasetindeki değişiklikleri aydınlatmak amacıyla karşılaştırıldı.

Tez çalışmalarına başlandığından itibaren, bazı güçlüklerle karşılaşılma değil. Tarihe damgasını vuran ve bir anlamda iz bırakan kişilerin (liderlerin) üzerine bilimsel çalışma yapmanın her zaman ciddi sayılabilecek zorlukları bulunmaktadır. Bu zorluklardan en önemlileri var olan belgelerin nesneliği-özneliği tartışmasıdır. Bir diğer zorluk da tarihsel sürecin uzunluğu sonucu, lider konumundaki kişilerin düşünce ve eylemlerindeki değişimleri tespit sorunudur. Ayrıca, lider üzerine yapılan çalışmalar farklılıklar arz etmektedir.

Yukarıdaki sözü edilen güçlükler konusu, Türk siyasî tarihinde elli yılına damgasını vurmuş olan İnönü'nün düşüncelerinin ve eylemlerinin sosyolojik değerlendirmesini yaparken de birebir yaşandı. Gerek İnönü'nün Millî Mücadele'ye sonradan katılması ve buna yönelik eleştiriler, gerek I. ve II. Mecliste İnönü'ye karşı olan muhalif grupların eleştirileri ve gerekse zaman

zaman Atatürk ile olan tartışmaları İnönü üzerine çalışmaları zorlayan noktalar olmaktadır.

Konu geniş bir tarihsel dönemi kapsadığı için tartışmalar ayrıntılara taşınırken, dağılma kaygısı ile bu ayrıntılardan sıyrılmakta sıkıntı çekildi. Kaynakların fazla olması nedeniyle doğru ve yeterli kaynak seçiminde titiz davranılması gerekti. Bilimsel olmayan, belgeye dayanmayan pek çok iddianın etkisinde kalmamaya özen gösterildi. Bilindiği üzere bilimsel temellere dayanmasa da, uçlarda yer alan iddiaların çekiciliği her zaman olmuştur. Bu tür iddialardan bazıları ileri de ayrıntılı birer çalışma konusu olarak bir kenara alındı ve tezde mümkün olduğunca kullanılmadı.

Sözü edilen ve edilmeyen bazı olumsuzluklara rağmen yine de tarihî ve siyasî bir kişilik üzerine çalışmanın ayrı bir tadı da bulunmaktadır.

I. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN

KURULUŞUNDA İSMET İNÖNÜ

A- İnönü' nün Aile Hayatı, Öğrenim Yılları ve Askerî Görevleri

İnönü²⁴, 24 Eylül 1884 Çarşamba günü İzmir'de doğmuştur²⁵. Babası Reşit Bey'in mensubu olduğu aile Kürümoğulları olarak tanınır ve Kürüm Soyu, Doğu Anadolu'da, Bitlis dolaylarında yaşamıştır. Kürüm, Bağ Kütüğü, Omca anlamlarına gelen Türkçe bir kelimedir. Ticaret ve memuriyet amacıyla, Kürümoğulları İmparatorluğun farklı bölgelerine göç vermişlerdir. Reşit Bey'in babası Hacı Fettah Efendi, ailenin Bitlis'ten ayrılan ilk bireylerindedir.

²⁴ İnönü'nün hayatı boyunca ismi çeşitli sıfatlarla anılmıştır. Öğrenim yıllarında Mustafa İsmet, 1903 Topçu Teğmen öğrenci Mustafa İsmet, 1906 ilk görev yıllarında Kurmay Yüzbaşı İsmet, 1908'de Kolağası İsmet, 1912'de Binbaşı İsmet, Yemen'de Kurmay İsmet, 1914'te Yarbay İsmet, 1915'te Albay İsmet, 1917'de Kolordu Komutanı İsmet, 1920'de Genel Kurmay Başkanı İsmet, 1 Mart 1921'de BMM Generalliğe yükseltildiğinde 35 yaşında genç bir paşa idi. Bundan sonra da genellikle İsmet Paşa olarak anılmış ve 1934 Soyadı Kanunu ile İsmet İnönü olarak kaynaklarda yer almıştır. Cumhurbaşkanlığı yıllarında da Millî Şef olarak hitap edilmiştir. Ancak kaynaklarda daha çok da kronolojik olarak karşımıza çıkan bu sıfatları, tezde bütünlüğü bozacağı, anlam dağınıklığına neden olacağı için kullanmak yerine bütün tez boyunca İnönü kullanımı tercih edildi.

²⁵ İnönü'nün aile, öğrenim, askerî, siyasî hayatı için Bkz., CANDAR, Avni; **İkinci Reiscumhurumuz İnönü Kısa Tercümei Hali ve Millî Hizmetlerinden Bir Kaçı**, Receb Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1938; ŞAKİR, Ziya; **İnönü Hususi-Askerî-Siyasî Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939; BİLSEL, Cemil; **İnönü Büyük Devlet Reisi**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939; GÜLOĞLU, Faruk Rıza; **Millî Şef İnönü Hayatı Şahsiyeti**, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1940; BANOĞLU Niyazi Ahmet; **Türk Kahramanları, İnönü**, İdarehane, İstanbul, 1943; TÖKİN, İ. Hüsrev; **İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946; ORTAÇ, Yusuf Ziya; **İnönü**, (Yayınevi bilinmiyor) Ankara, 1950; Türk ve Dünya Meşhurları, (Yazar, Yayınevi ve Basım yeri bilinmiyor), 1961; GÖKTÜRK Hakkı; **İnönü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1962; SELEK, Sabahattin (Hazırlayan); **İnönü Hatıralar II**, Bilgi Yay., Ankara 1987; **İnönü**, TC. Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Türk Askeri Büyükleri ve Zaferleri Serisi No: 15, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1987; CİHAN, Ali Rıza, TEKİN, Abdullah; **Çağdaş Devlet Adamı İnönü**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989; SELEK, Sabahattin (Hazırlayan); **İnönü Hatıralar I**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992; ARTUÇ, İbrahim; **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993; AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İkinci Adam I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999; TURAN, Şerafettin; **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, 2002; UĞUR, Necdet; **İnönü**, YKY, İstanbul, 2002; LOĞOĞLU, Faruk; **İnönü and The Making of Modern Turkey**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara (yayın yılı bilinmiyor); GÜLOĞLU, **İnönü 1884**, (yayın evi, basım yılı bilinmiyor); UNAT, Faik Reşit; **İnönü**, Ankara Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Yayınlarından Büyük Boy No. 29 (basım yılı bilinmiyor); BESEN, Haluk; **İsmet İnönü ve Devlet**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, (basım yılı bilinmiyor).

Bitlis'ten ayrılınca Malatya'ya yerleşmiş, Reşit Bey'de orada doğmuştur. Emekliliği'nden sonra tekrar Malatya'ya dönmüştür.

Reşit Bey, adliye mesleğinin çeşitli hizmetlerinde bulunmuştur. Son görevi de Harbiye Nezareti Muhakemat Dairesi Birinci Müfettişliğidir. İzmir adliyesinde, sorgu yargıcı görevinde bulunduğu sırada İnönü doğar.

İnönü'nün anne tarafı Tuna boyu-Deliorman Türklerine dayanmaktadır. Deliorman Türkleri şimdiki Bulgaristan'ın Kuzey ve Kuzeydoğu kısmına düşen topraklarında yaşayan otokton (yerli yani göçmen olmayan) halk anlaşılır. Bu halk Asyalı bir Türk soyudur. Annesi Cevriye Hanım, Deliorman Bölgesi'nde bir ailenin kızıdır ve Deliorman'ın merkez kasabası olan Razgradlıdır. Türkler bu şehre Hezargrad da derler. Deliorman'da yaşayanlar, Türklerden, Gagavuzlardan (Hıristiyan Türklerden) ve XIX. y.y. da gelen Tatarlardan ibarettir. Cevriye Hanımın ailesi Türk Kolu'na mensuptur. Bu ailenin büyükleri, 1877-1978 Rus Harbinden önce, 1870'te İstanbul'a göçerler. Cevriye Hanım okumuş bir aileden Müderris Razgradlı Hasan Efendi'nin kızıdır. Babasının ölümünden sonra, iki erkek ve bir kız kardeşi ile beraber, İstanbul'a göçerler. Bayan Cevriye Temelli'nin büyük kardeşleri, İzmir'de Maliyeye, vergi müdürü olmuş ve orada ölmüştür. Küçük kardeşleri Refet, Askerî Tıbbiye'de öğrenimini gördükten sonra orduda bir müddet sancak olarak idare teşkilatında görev yapmış, 15 Aralık 1927 tarihinde Urfa milletvekili olmuş, 18 Kasım 1932 tarihinde ölmüştür.

İnönü, beş kardeşten ikincisi olarak dünyaya gelir. Kendisinden büyük erkek kardeşi, askerî doktor Yarbaylığından emekli Ahmet Mithat Temellidir²⁶. Kız kardeşi, Topçu Binbaşılığından emekli Abdürrezzak Okatan'ın eşi Seniha Okatan'dır. Diğer erkek kardeşi, İstanbul tüccarlarından, Hasan Temelli'dir. Bir diğer kardeşi de genç yaşında ölen Hayri Bey'dir.

İnönü, ilk çocukluk yıllarını babasının görev yaptığı İzmir, Foça ve Buldan'da geçirir. Beş yaşındayken babasının tayini Sivas'a çıkar. Sivas'ta

²⁶ Soyadı kanuna göre, yasa ile verilen soyadını sadece o kişinin eşi ve çocukları kullanabiliyordu. Kardeşleri aynı soyadını kullanamıyordu. Bu nedenle İnönü'nün annesi ve kardeşlerinin soyadı Temelli'dir.

Mahkeme Çarşısı'ndaki ilkokula başlayan İnönü 1892'de Sivas Askerî Rüştîye'sine kaydolur. Bu okuldaki künyesi 'İsmet Efendi Alibaba'²⁷ ve apolet numarası '32' dir. 1895'te bu okulu başarıyla tamamladıktan sonra, bir yıl da Sivas Mülkiye İdadisi'nin beşinci sınıfına devam eder. 31 Temmuz 1897'de altıncı sınıftan tasdiknâmesini alarak Sivas Mülkiye İdadisi'nden ayrılır. Sivas'taki öğrencilik hayatı çalışkan ve seçkin bir öğrenci olarak geçer. Babasının İstanbul'a tayini ile Aksaray semtine yerleşen İnönü, kaydını 'Mühendishane-i Berri-i Hümayun' adındaki topçu istihkam subaylarını yetiştiren Halıcıoğlu'ndaki Harb Okulu'nun idadi (lise) sınıfına yaptırır. Topçu İdadisinde de çalışkanlığı, başarısıyla arkadaşlarına iyi bir örnek olan ve 1900 sonunda Liseyi bitiren İnönü, 14 Şubat 1901'de Topçu Harbiye'ye geçer ve 1 Eylül 1903 tarihinde okulu birincilikle bitirerek Topçu Teğmeni olur. 'Reşit oğlu İsmet İzmir, 319-1 Sahra' künyesiyle ordu subayı kütüğüne kaydolur. Başarılı Harb Okulu hayatının sonucu olarak Erkanı Harbiye (Kurmaya) sınıflarına ayrılır ve okulu birincilikle bitirdiği için altın eğitim (maarif) madalyasıyla da ödüllendirilir.

1903-1906 yılları arasında Pangaltı'daki Harb Okulunun içinde bulunan Harb Akademisi'ne devam ederek, mesleğinin en yüksek öğrenimini büyük bir başarıyla tamamlar ve yine sınıfın birincisi olarak 26 Eylül 1906'da mezun olur. İnönü'nün aldığı askerî eğitimde Alman modeli örnek alınmıştı. 1903-1904 ders yılında Mustafa Kemal Atatürk de Harb Akademisi'nin son sınıfında bulunuyordu. Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Fethi Okyar gibi Millî Mücadele'de etkili olan isimler de aynı okuldaydılar. İnönü'nün Harb Akademisinde Atatürk ile sıkı bir arkadaşlığı olmamakla birlikte uzaktan bir tanışıkları söz konusudur.

Dil öğrenme tutkusu İnönü'de bütün hayatı boyunca ağır basan bir özelliktir. Sivas Rüştîyesi'nde iken Fransızca'ya ilgi duymuş ve kendi çabaları ile oldukça ilerletmiş, Almanca öğrenmeye çalışmıştır. Yabancı dil öğrenme

²⁷ Buradaki ifadeden, o dönemde öğrencilerin adlarının okul listesinde mahalle adı ile kaydedildiği bilgisini edinıyoruz. Sivas'ın Alibaba mahallesinde oturan İnönü'nün de künyesi 'İsmet Efendi Alibaba' şeklindedir. İnönü'nün Sivas'ta yaşamış olduğu ev restore edilerek müzeye dönüştürülmüştür.

ihtiyacı İnönü'nün öğrencilik yıllarına hakim olmuş, arkadaşı A. Fuat Erden ile sosyoloji, siyaset ve felsefeye ilişkin çeşitli kitapların çevirisini yaparak incelemişlerdir. Çevirilerden edindikleri yeni bilgiler, hem ufuklarını açan hem de ülkenin içinde bulunduğu durumu daha iyi anlamalarını sağlayan²⁸ İnönü'nün günceli yakından takip etme özelliğinin öğrencilikten kalan bir alışkanlık olduğunu görmekteyiz.

2 Ekim 1906'da, 22 yaşındayken, Edirne 2. Ordu'da göreve genç bir Kurmay Yüzbaşı olarak başlamıştır. Ordu Karargahı onu, Sahra Topçu 8. Alay 3. Bölük Kumandanı olarak görevlendirmiştir. Bölüğündeki erlerine okum-yazma öğretmiş, zaman zaman küçük konferanslar vererek Ordu'da iyi bir yer edinmiş, yeni topların savaşlardaki rollerine ilişkin son Rus-Japon Savaş'ı deneyimlerinden örneklerle anlatımı, subaylar arasında bir merak da uyandırmıştır²⁹. 1907 yılındaki Rumeli'de görevi hareketli geçmiştir. Ancak, aynı zamanda bir savaş ihtimali de gündemdedir. Bu durum karşısında yeni düzenlemelere gidilerek Ferik Cevat Paşa 2. Ordu'nun başına getirilince, İnönü, Cevat Paşa ile de uyumlu ve faydalı çalışmalar yapar ve Cevat Paşa karargahının daimi Kurmay subayı olur. Ayrıca, topçuluk dersleri vermiştir. 23 yaşında bir Kurmayın ve yüksek üstlerin katıldığı bir kursa aylarca ders vermesinin bu genç insanda yaratacağı gururun yanında ordu kademesinde iyi bir başlangıcı da olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, böyle başlayan bir yolculuğun bir takım mutlu aşamalara ulaşması kaçınılmazdı³⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Osmanlı toplumunun siyasal, ekonomik, sosyal, hukuksal alanlarında sıkıntı ve kargaşa hakim olmuştur. Bu şartların böyle gitmemesi gerektiğini düşünen bunun için de yönetimin ancak bir ihtilalle değiştirilebileceğine inanan bir grup asker gizlice İttihat ve Terakki Cemiyetini kurdular. Türkiye'nin yakın tarihine egemen olmuş ve damgasını vurmuş olan ilk ve en büyük siyasal örgüt İttihat ve

²⁸ SELEK, Sabahattin; **İnönü Hatıralar I**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 21.

²⁹ **A.g.e.** s.27.

³⁰ AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam I**, Remzi Kitabevi , 1999, s.41.

Terakki'dir³¹. Cumhuriyet'in yönetici ve kurucu kadroları bu büyük siyasal okuldan geçmiş, İttihat ve Terakki'nin içinde, yanında, arkasında ya da karşısında yer alarak bu okuldan ders almış, hem örgütçülük hem de siyasal program olarak bu okuldan yetişmiş kimselerdir³². Tunaya'nın ünlü deyimini ile İttihat ve Terakki Cumhuriyet kadrolarının siyasal laboratuvarı idi.

Osmanlı son döneminin ana eksenini oluşturan İttihat ve Terakki üyeliği aslında İnönü'nün yaşamında küçük bir ayrıntı gibi dursa da siyasal yaşamında İttihat ve Terakki yönetim geleneğinin etkileri kendisini göstermiştir³³. Bu yönetim geleneğinin izlerini cumhuriyet kadrolarının bir çoğunda görmek mümkündür.

Kendisini de İttihat ve Terakki üyeliğine taşıyan ülke koşullarını ve İttihat ve Terakki'nin gerekliliğini genç erkân-ı harp Yüzbaşı İnönü şöyle değerlendirmekteydi: “Umumî çöküntünün ıstırapı ‘Sarî [bulaşıcı sm.] ve müstevli [salgın sm.]’ bir halde idi. Genç mülkiyeliler bizimle aynı kaygıları paylaşıyorlardı. 1907 nihayetine doğru memleket endişesi yeni bir istikamette belirmeye başlamıştı: bu istikamet, kurtuluş ihtiyacı idi. Çare de Kanun-i Esasi'nin tatbik edilmesi idi. Bunlar gizli gizli fakat her yerde, her toplantıda konuşuluyordu. Bu sırada üçüncü ordu bölgesinde yabancı müfettişlerle beraber Hüseyin Hilmi Paşa hususî bir idare kurmuştu. Makedonya'da ve bütün Batı Rumeli'de Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleri ordunun geceli gündüzlü daimî bir jandarma takip vazifesi ile uğraştırıyordu. Memleketin bu kısmında aynı dertler ve ıstıraplar süratle, bir siyasî toplanış ve toparlanış niteliğini alıyordu. Nihayet aynı ihtiyacı Edirne'de de duyduk.”³⁴ Osmanlı'nın çöküş sürecine duyarsız kalamayan genç asker İnönü kurtuluşu diğer mektepli subaylar gibi İttihat ve Terakki'de görmekteydi.

³¹ TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:III İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1989, s.7.

³² KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler I**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1997, s. 9.

³³ İnönü'nün İttihat ve Terakki üyeliğinin ve sonraki sürecin detayları için Bkz. MUTLU, Sevda; “İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki”, **Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006/ Cilt30/ Sayı 2.

³⁴ ATAY, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004 , s.42.

7 Kasım 1908’de yüzbaşılıktan kolağalığına terfi eden İnönü, İttihat ve Terakki üyesi olmasına rağmen İttihat ve Terakki cemiyeti içerisinde çok aktif bir şekilde görev almamıştı. Ancak, söz konusu sürecin bir parçası olarak, İnönü 31 Mart Olayı’nı bastıran hareket ordusuna Edirne’de yardımcı olduğuna ilişkin bir anı İttihat ve Terakki’nin son Katib-i Umumîsi Mithat Şükrü Bey’e aittir; Şükrü Bey bu ön görüşmeleri yapanların arasındadır. “Edirne düzenli birlikleriyle yapılan görüşmelerden kuşkusuz daha sonra önemli olduğu için İnönü’yü hatırlıyor ve İnönü ve arkadaşlarının geçiş güvenliği sağlamaya söz verdiklerini belirtiyor. Bleda, hakikaten Hareket Ordu’su yol boyunca hiçbir zorlukla karşılaşmadı” diye hatırlamaktadır³⁵.

1909-1913 yıllarında arasında asıl sorun ordunun yani subayların siyasetteki rolü olmuştur. Kısa bir süre Hareket Ordusu karargahında erkanıharp (ihtilal hareketinin içinde ve her aşamasında bulunmuş olan ileri erkanıharp subayları bir aradadırlar) subayı olarak çalışan İnönü, askerlerin siyasete karışmaları konusundaki soruna dikkat çekmiş, ordunun siyasetten³⁶ uzak tutulması gerekliliği savunan Erkanıharp subayları ile birlikte hareket etmiştir. Ona göre, 31 Marttan sonra yapılacak ilk iş bu idi. Söz konusu sorun İnönü’yü şöyle bir girişime itti:

“Hareket ordusu kumandanın itibarı ve nüfuzu bütün ordularda böyle bir telkin yapmak için en elverişli unsur kıymetindeydi. Bir gün bir genç olarak beni masa başına oturtular. Bana bir tebliği müsveddesi yazmamı söylediler. Sonra, hazırladığıma herkes bir şeyler ekleyerek ve düzelterek tamamladı. Teklif olarak yazıyı benim Mahmut Şevket Paşa’ya götürmemde ısrar ettiler. Gittim, Mahmut Şevket Paşa yazıyı dikkatle okudu, beğendi, memnun oldu. Önce Rumeli ordularına salâhiyetle ve Anadolu ordularına bilgi telkini olarak tebliği edilmesini söyledi. Kısa bir müddet sonra Edirne’ye döndük...Nihayet 2. Ordu da aynı kanaatin bulunduğu ileri sürülmüş ve kongre kararıyla azadan iki subay Edirne’ye

³⁵ KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler V**, Tekin Yayınevi, Ankara, 2002, s.56.

³⁶ Atatürk’e göre, subaylar İttihat ve Terakki ile askerlik arasında bir seçme yapma durumunda bırakılmazlarsa, subayların subaylığından bir hayır gelmeyeceği gibi, İttihat ve Terakki’den de bir hayır gelmeyecekti, çünkü o ordu desteğine güvenerek halk desteğini aramak ve örgütlemek işini gevşek tutacaktı. Tabii, yine de 31 Mart türünden gelişmelere karşı İttihat ve Terakki’nin güvenebileceği bir kapı olarak ordu siyasal bir unsurdu...faal olarak siyaset yapan bazı subaylar vardı ve örneğin Enver, 1908’de İttihat ve Terakki’nin Merkez-i Umum üyesi seçilmişti. Atatürk’ün savunduğu tezi Enver Paşa ve arkadaşlarının parti-içi iktidar mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirdikleri tahmin edilir. ..Atatürk bu tezi İttihat ve Terakki kongresine kabul ettirerek hem İttihat ve Terakki’lilerin desteğini ve takdirini kazanmış, hem de öne geçmiş subay rakiplerini faal siyaset sahnesinden çıkarmış olacaktı. Ancak bu böyle olmamıştır. Bkz, AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.148.

gönderilerek bizden yani Kâzım Karabekir'den ve benden, bilgi edinmek istenmiştir. Cemiyetin emniyetli azasından iki emektar bize geldiler, uzun uzun konuştuk. M. Kemal Bey'in fikrinde ısrar ederek, ordunun siyasetten ayrılmasının mutlaka lazım olduğunu anlatmaya çalıştık. Gelen ve görüşen arkadaşlar inanmış olarak kongreye döndüler. Bu teşebbüslerden müspet neticeler alınmamış olmasına ne kadar acısak azdır”³⁷.

Sözü geçen tebliğin içeriğine, incelediğimiz kaynaklarda rastlanmadı. İnönü'nün ordunun siyasetten ayrılması gerekliliğini savunması, bunun için girişimde bulunmuş olması önemlidir. Bu konuda olumlu bir sonucun alınmaması ile Atatürk ve İnönü İttihat ve Terakki ile ilişkisini kesmiştir³⁸. Bir başka kaynakta İnönü'nün de İttihat ve Terakki'nin 1909 Selanik Kongresi'nde bulunduğuna işaret etmektedir. 22 Eylül 1909'da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Büyük Kongresi'nde, İnönü, Atatürk ile birlikte ordu elemanlarının siyasi hareketlere karışmamasını savunmuşlar, ancak cemiyetin önde gelen liderleri bu görüşü paylaşmamışlardır. Bunun üzerine Atatürk ve İnönü İttihat ve Terakki'den ayrılmışlardır³⁹.

İnönü, bu arada 2. ve 3. Ordu Kurmay subaylarıyla komutanlarının 1909'da Yanya ve Preveze erkanı harbiye gezilerinde bulunan İnönü, o yıl kolordu sisteminde yapılan değişikliklerle Edirne'nin Dördüncü Kolordu merkezî olması ile Kolağası olarak Kolordu Kurmayında görevlendirildi. Böylece, İnönü, Yemen'de yaklaşık dört sene kadar, yani I. Dünya Savaşının başına kadar, İttihat ve Terakki ortamının dışında kalmıştır.

Osmanlı'da Arnavutluktan sonra ikinci büyük ayaklanma da Yemen'deydi. Arap yarımadasının bu dağlık bölgesi 19. yüzyıl ortasından beri, Osmanlı'nın sözde hakimiyeti altındaydı. İmparatorluğun bu uzak eyalet üzerindeki nüfuzu hep yüzeyseldi ve 1904'te yönetici İmam Yahya yeniden isyan etmişti⁴⁰. Osmanlı yönetimine başkaldıran Vilayet merkezî San'a'yı kuşatan İmam Yahya'ya karşı harekete geçmek üzere askerî kuvvetler sevkini uygun bulan Osmanlı Hükümeti, bölgeye 'Yemen Mürettep Kuvvetleri' adı

³⁷ SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.54-55.

³⁸ TURAN, Şerafettin; **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 19.

³⁹ MERAM, Ali Kemal; **İnönü ve İkinci Cihan Harbi**, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul, 1945, s.10.

⁴⁰ ZÜRCHER, Eric Jan ; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihî**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 156.

altında bir ordu göndermeye karar verir. Ahmet İzzet Paşa özel bir mektup yazarak İnönü'yü 26 Şubat 1910'da bu kuvvetlerin Erkanı Harbiyesi'nde görevlendirir, Hudey'e gönderir. Kendisine ağır gelen bu görevi şu şekilde ifade eder; "O zamanki anlayışıma bana ilk ağır gelen şey mektepten beri idealim olan Rumeli harbinde vazife görmek imkanım kayboluyor düşüncesi oldu. Biz Yemen'deyken Rumeli'nin kaderini tayin edecek harbin patlayacağı, bende şaşmaz bir kanaat halindeydi...Ruhuma işlettiğim askerî terbiye bana; harp vazifesi yapacağım yeri tayin etmek hakkını düşündüremezdi. Muhterem Ahmet İzzet Paşa'ya cevabımı ve muvaffakatımı yazdım"⁴¹. İnönü'nün istemediği bir yerde görevi kabul etmesini, ondaki askerî disiplinin göstergesi niteliğindedir.

Yemen, Osmanlı'nın sözde hakimiyetine tekrar girmiş ancak, İmam özerkliğini korumuştur. Bundan sonra Yemen, İmparatorluğa sonuna kadar sadık kalmıştır⁴². Yemen'de elde ettiği başarılı sonuçlar dolayısıyla 26 Nisan 1912'de Binbaşılığa terfi ettirilerek Yemen'deki tüm kuvvetlerin Kurmay Başkanlığı'na atanmış ve 25 Şubat 1913 tarihine kadar bu vazifede kalmıştır.

İnönü, Balkan Savaşı sırasında Yemen'den İstanbul'a çağrılarak 11 Nisan 1913 de Büyük Karargahı Umumî Birinci Şubesi'ne görevlendirilmiştir. Edirne'nin Türk orduları tarafından kurtarılmasıyla sonuçlanan Balkan Savaşı'nın ikinci aşaması sonunda 8-29 Eylül 1913'te Bulgar temsilcileriyle İstanbul'da barış görüşmeleriyle görevlendirilen heyete askerî danışman olarak katılarak önemli görüşmelerde bulunmuştur. Balkan Savaşında Doğu ve Batı Ordularında yenilgilere neden olan heyette de bir süre görev yaptıktan sonra, 15 Aralık 1913'te Erkan-ı Harbiye-i Umumîye Üçüncü Şubesi'ne tayin edilmiş ve başarılı hizmetlerinden dolayı kendilerine iki yıl kıdem zammı verilmiştir. Balkan Savaşının kaybedilmesinin asıl nedenini İnönü ordunun siyasi çekişmeler içinde bulunuşa bağlamaktadır. "Kumandanlar arasında 'İttihatçı' ve 'Hürriyet ve İtilafçı' olarak birbirini itip yerine geçmek için cereyan eden

⁴¹ AYDEMİR, *İkinci Adam I*, s.67.

⁴² ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.152.

çekişmeler söylenenleri haklı çıkaracak mahiyettedir”⁴³. Bir kez daha İnönü askerî politikaya karıştırılmasının hazin sonuçlarına tanıklık yapmıştı. Bu tanıklık ona sonraki siyasal yaşamında önemli bir deneyim kazandırmıştır.

11 Haziran 1913’de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi ile İttihat ve Terakki tam kadro ile yeniden iktidarı ele geçirir ve hızla parlayan Kurmay Yarbay Enver Paşa’nın Harbiye Nazırlığı’na gelişi bugünlere rastlar. Enver Paşa nazırlığının ilk günlerinde hızlı bir şekilde orduda değişiklikler yapar ve yüksek rütbeli subayları emekliye ayırır. Balkan Savaşı’nın şöhretli, ancak yenilmiş generallerini tasfiye eder, genç subayların önünü açar. İnönü, 2 Nisan 1913’de Enver Paşa’nın Büyük Karargahının Umumî Birinci Şubesine görevlendirilir, artık onun emrindedir. Enver Paşa hakkında İnönü’nün şu sözleri söz konusu döneme açıklık getirmektedir: “Enver Paşa ihtilalden önce de; ahlak, cesaret ve kahramanlık misali tanınmıştı. Enver’e en çetin kıta hizmetleri, tam itimatla verilmiştir. Enver Paşa ordudan siyaseti çıkardı. Siyasetten ayrılmamak isteyenleri, ordudan ayırdı. Orduyu tam manasıyla kudretli bir hale getirdi. Türk ordusu yeni bir hüviyetle kuruldu. Türk subayı, başlı başına kanaati, görüşü ve icraatı olan bir varlık haline geldi. Enver Paşa kaybedilmiş bir savaşa girdi. Fakat sonuna kadar İttifakına sadık kaldı. Enver Paşa sonuna kadar orduya hakim oldu. Kudretli bir adamdı.”⁴⁴ Enver Paşa konusundaki olumlu görüşleri ve onun emrinde hareket etmesi, onun Enverci olarak tanınmasına neden olmuş, ileride kendisine getirilecek eleştirilerin başında da bu yakınlık gösterilmiştir. Burada, yeri gelmişken söylemekte yarar var, İnönü’nün ileride de sık sık vurgulamak gereği duyacağımız bir kişilik özelliği de ister askerî alanda olsun ister siyasî alanda, komutanına, liderine son derece sadakatle bağlı ve ilişkiler noktasında daima güven veren, titiz çalışan, görevini en iyi şekilde yerine getiren dikkatli olmasıdır.

Alman Generali Liman von Sanders Paşa orduya çeki düzen vermekle görevlendirilmişti. Bu sebeple, yeni bir Genel Kurmay kurulur, Şubelere birer

⁴³ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s.80.

⁴⁴ AYDEMİR, *İkinci Adam I*, s. 81.

Alman tayin edilir. Her birine Osmanlı subaylarından birer yardımcı verilir. 15 Aralık 1913’de seferberlik ve hareket işlerini idare eden 3. Şubeye İnönü müdür olarak atandıktan kısa bir süre sonra Alman müdür atanınca İnönü onun yardımcısı olur ve hizmetlerine karşılık iki yıllık kıdem zammı alır.

İnönü, geçirmiş olduğu ateşli hastalık ve kulak rahatsızlığı nedeniyle tedavi olmak ve dinlenmek amacıyla Kazım Karabekir ile Avrupa’ya gitmiş, Avusturya-Macaristan veliahtının Saray Bosna’da öldürüldüğü haberini Paris’te almıştır. Akdeniz’den bir İtalyan vapuru ile İstanbul’a dönen İnönü için bundan sonraki Avrupa gezisi sekiz sene sonra Lozan olacaktır.

1. I. Dünya Savaşı’nda İnönü

Almanya ile savaşa nasıl girdiğimize yakından tanıklık eden İnönü; “Bir gün Enver Paşa’nın yanındayken, Başkumandan vekili bana bir telgraf uzattı. Telgraf, Alman Genel Kurmay Bakanından geliyordu. Metnin son cümlesi, bugün gibi hatırımdadır: Muzaffer olanlar, gelecekte dünyanın nasıl bir şekil alması gerektiğini tayin edeceklerdir.”⁴⁵ ifadesini unutmamıştır. Almanya’nın savaş ilan ettiği gün, İstanbul’da Almanya ile bir İttifak Anlaşması imzalanmıştır. İttifakın imzasından kabine organlarının bile haberi olmamıştı. Ancak, Almanların yanında savaşa giriş neden ve koşullarını 1916 İttihat ve Terakki Kongresinde⁴⁶ açıklanmıştır.

Savaşa giriş ile ilgili İttihat ve Terakki liderlerinde saklı bulunan koşullar ve gerekçeler konusunda İnönü öngörüsüyle aynı fikirde değildi. Daha başından beri Almanlarla birlikte savaşa girilmesine taraftar olmayan İnönü, Almanların bu savaştan galip çıkmalarına şüphe ile bakmaktaydı ve Almanların yenileceklerini öngörüyordu. Ancak, asker sorumluluğu taşıyan İnönü’ye göre, emrivaki halinde savaşa girmeye sonra bütün gücümüzle savaşı kazanmaya çalışmaktan başka yapacak bir şey yoktu. “Görünüşe göre memleket bir boşluk içinde sonsuz bir süratle meçhule doğru gidiyordu. Bu vaziyette ne yazık ki Enver Paşa’dan başka dayanağımız yoktu. Enver Paşa

⁴⁵ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s.87.

⁴⁶ Bkz., YAĞCIOĞLU, a.g.e.

içine düştüğümüz maceradan muvaffak olursa, memleketin kurtulacağına inanıyordum. Aksi takdirde, devletin dağılması ve çökmesi kaçınılmaz bir akıbet olacaktı. Harbi kazanmaya çalışmaktan dolayısıyla Enver Paşa'nın muvaffakiyetine hizmet etmekten başka ortada kurtuluş çaresi görünmüyordu"⁴⁷. İnönü'nün sonucu belli olan bu savaşta dahi, Enver Paşa'ya olan güveni ve onu karizmatik olarak görme düşüncesini değiştirmiştir. İnönü, Enver Paşa'ya son derece güveniyor, ülkenin içine düştüğü sorunlardan kurtulmasında, Enver Paşa'nın gözüyle bakıyordu.

Birinci Dünya savaşı Osmanlı için dokuz ayrı cephede başlamıştı⁴⁸. Bu savaşın detaylarına girilmesi buradaki amacımızı aşacağı için rütbesi Albaylığa kadar yükseltelen İnönü'nün savaşta etkisi ve edindiği tecrübelerle kısaca göz atmak olacaktır. İnönü, 2 Ağustos 1914'te savaş ilanı ile birlikte oluşturulan Birinci Ordunun Erkanı Harbiyesi'nde görevlendirilir. 29 Kasım 1914'te üç yıllık hazari kıdem zammı alarak rütbesi Yarbaylığa yükseltelen İnönü, 2 Aralık 1914'te Başkomutanlık Karargahı Birinci Şube Müdürlüğüne atanmış ve bu görevde iken 29 Haziran 1915'te üç yıl seferî kıdem zammı almıştır. 16 Ağustos 1915'te muharebe Gümüş Liyakat Madalyası taltif Bir yıl kadar Karargahı Umumî'de bulunduktan sonra Cephede görev almak istemesi üzere 2 Ekim 1915'te İkinci Ordu Kurmay Başkanı olmuş ve 14 Aralık 1915'te rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir.

Bu savaş ve cephe yıllarında İnönü'nün özel hayatında önemli bir gelişme olmuş, ailesinin kararıyla komşu kızı olan Cevriye hanımla 1916 senesini Mart ayı sonundan evlenmiştir⁴⁹. Evliliğini acele ve heyecanlı olarak ifade eden İnönü⁵⁰, bir iki gün sonra tekrar cepheye dönmüştür. Mevhibe Hanım'ın babası 1877 Harbinden sonra göç ederek İstanbul'da Süleymaniye'ye yerleşmiş bulunan Ziştovi eşrafından Mehmet Efendi'nin oğlu Süleyman Zühtü Efendi, annesi yine Ziştovi eşrafından Recep Efendi'nin kızı saadet hanımdır.

⁴⁷ SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.99-100

⁴⁸ Bu cepheleri şöyle sıralayabiliriz: 1- Çanakkale Cephesi, 2- Gaçilya Cephesi, 3- Hicaz Cephesi, 4- Irak Cephesi, 5- Kafkas Cephesi, 6- Makedonya cephesi, 7- Romanya Cephesi, 8- Suriye Cephesi, 9- Yemen Cephesi.

⁴⁹ BİLGEHAN, Gülsün; **Mevhibe I**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 25-38.

⁵⁰ SELEK, **İnönü Hatıralar**, s.107.

İnönü-Mevhibe çiftinin Ömer (1924), Erdal (1926) adında iki oğlu ve Özden (1930) adında bir kız çocukları olmuştur.

İkinci Ordu Komutanlığı'na bağlı olan Şark Cephesi'ndeki Dördüncü Kolordu komutanı şehit olunca, İnönü 30 Aralık 1916 da, bu göreve başlamış ve bir yılda kıdem zammı almıştır. 1917 Mart'ta Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa izinli olarak İstanbul'a gitmiş ve orada hastalandığından dolayı Kolordu Kumandanı Atatürk, Ordu Kumandanı vekili olarak Sekrat'a gelir. İnönü ile Atatürk'ün ilk görev birliktelikleri burada başlar, okul yıllarından tanışıklıkları vardır, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinde bir arada bulunmuşlar, ancak askerî anlamda ve bir görevi birlikte yapmaları ilk kez Sekerat'ta olmuştur. Görev nedeniyle Atatürk İnönü'yü sık sık Diyarbakır'daki karargahına çağırır. İnönü bu görüşmeler için "her gidip geldiğim gün benim için maddi, manevi dinlenme ve kuvvetlenme vesilesi olurdu"⁵¹ şeklinde ifade etmektedir. Savaşın olumsuzlukları içerisinde Atatürk ile yaptıkları görevin gerek paylaşımı, gerekse görüşmeleri İnönü üzerinde böylesine olumlu etkiler yapmaktaydı. İnönü 1 Mayıs 1917'de Suriye Cephesindeki 20'nci Kolordu Kumandanlığına nakledilir, İnönü bu nakili "Atatürk'le beraber çalıştığımız müstesna zamanda ayrılmak mecburiyetinde kaldım"⁵² şeklinde ifade eder. Atatürk Ordusundan ayrılan Kolordu Kumandanı İnönü'ye verdiği sicil oldukça olumlu olmuştur.

7 Temmuz 1917'de Atatürk yeniden Suriye'de 7'nci Ordu Kumandanlığı'na tayin edilir, İnönü daha sonra 19 Haziran 1917 de 3'üncü Kolordu Komutanlıklarında görev almıştır. Bu 3'üncü ve 20'nci kolorduları ordunun 7'nci birliğidir. 7'nci ordunun yeni kumandanı Atatürk'ün emrindedirler. Atatürk'le İnönü, Suriye Cephesinde de yine iş ve kader birliği yapmışlardı. Gelecek için endişelerini içeren raporun⁵³ karalamasını İnönü

⁵¹ SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.111.

⁵² **A.g.e.**, s.111

⁵³ Bu rapor ana hatlarıyla; 1- İlk defa bu kadar çok insanı askere almış, büyük bir ordu kurmuştuk, ancak geride kalanlar kadınlar ve çocuklar ya da asker kaçaklarıdır, halk sıkıntılar içerisinde. Bu bakımdan ülke yönetiminin hemen düzeltilmesi, adaletin kurulması, düzenin sağlanması; 2- Askerin genel durumu yakında savaşın sona ereceğini göstermektedir. Müttefiklerimizin düşmanlarımızı barışa mecbur bırakacakları söz konusu değildir; 3-Ordumuz savaşın ilk aşamalarında dahi çok zayıftır. Cephelerimizdeki durumumuz iyi değildir; 4- Artık her iş bitmiştir ve bulacak çare kalmamıştır, söylemek durumunda olmamakla birlikte, kurtuluşun mümkün olduğunu, ancak doğru tedbirleri

yapmış, Atatürk'te değişiklikler ve ilavelerle Başkomutanlık vekaletine vermiştir. Söz konusu rapor Enver Paşa ve Cemal Paşa'ya da gönderilmiştir. Enver Paşa'nın cevabı kısa⁵⁴; Bu hareketlere Valkenhein memur edilmiştir. En doğru kararları vereceğinden eminim bu güvenime siz de katılırsınız. Bu cevap üzerine 9 Ekim 1917'de Atatürk ordu komutanlığından istifa ederek ayrılır ve İstanbul'a döner. 15 Aralık 1917'de Veliht Vahdettin'in askerî müşaviri olarak Avrupa seyahatine çıkar. Padişah Reşat'ın ölümü üzerine 5 Temmuz 1918'de tahta çıkan Vahdettin'in kendisini yeniden 7'nci ordu komutanlığına atamasıyla 1 Ağustos 1918'de, on ay önce ayrıldığı Halep'e yeniden döner.

Raporun kabul edilmemesine rağmen Atatürk gibi fevri davranmayan İnönü, Kolordu Komutanı olarak bulunduğu Filistin ve Suriye Cephelelerinde büyük yararlılıklar göstermiş, 1918 Sonbaharında Şeria vadisinde kazandığı başarı önemlidir. Yirminci Kolordu Komutanı iken Almanya tarafından kendisine birinci sınıf Demir Salıp madalyası verilmiştir. Üçüncü Kolordu Komutanlığı sırasındaki başarıları da ikinci rütbeden Mecidi nişanıyla mükafatlandırılmıştır. Şeria savaşlarındaki büyük kahramanlıklarına karşılık kendisine ikinci rütbeden Kılıçlı Harp madalyası verildiği gibi Almanlar da ikinci sınıf kılıçlı kartal nişanları göndermişlerdir.

Osmanlı Suriye cephesinde savaşı kaybetmiş, 7 Ekim 1918'de Talat Paşa Hükümeti istifa etmiş ve İttihat ve Terakki'nin başta gelen liderleri ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. İttihat ve Terakki Partisi'nin siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra yeni hükümeti İngiliz yandaşı olarak tanınan Ahmet İzzet Paşa kurdu⁵⁵. Bahriye Nazırı Rauf Orbay dışişleri danışmanı Reşat Hikmet ve Kurmay Albay Sadullah Bey'den oluşan Osmanlı Heyeti 30 Ekim 1918'de Ege Denizi Limni Adası Mondros Liman'ında barış anlaşması görüşmeleriyle ilgili hiçbir koşul ileri sürmediği için Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıtsız şartsız teslimi anlamına gelen Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamıştır. Osmanlı için savaş tam bir yenilgi ile sona ermiştir.

---

almak gerekir; 5- Ordunun Güneye harekete geçirilmesi ile askerîyenin bir çok sorunu çözüm bulacaktır. Raporun tam metni için Bkz. ORTAÇ, a.g.e, s. 32-33, ATAY, Çankaya, s.104-106.

⁵⁴ ATAY, Çankaya, s.106.

⁵⁵ ŞAMSUTDİNOV, A.M.; **Mondros'tan Lozan'a Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çeviren: Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul,1999, s.26.

B. Mütareke Yıllarında İnönü

Mütareke Koridoru⁵⁶ 1918-1922 yıllarını kapsayan önemli bir süreçtir. Mütareke Dönemi I. Dünya Savaşı sonrası ve Millî Mücadele öncesi bir ara dönem olması nedeniyle tamamen farklı ve kendine özgüdür. “Her şeyden öte bir ‘Meşruiyet Bunalımı’ vardır ve döneme bambaşka bir açıdan bakılmasını gerektirmektedir. Mütareke oluşları ve İstanbul Hükümeti’nin ideolojisi ile Müdafaa-i Hukukçuların karşı iddialarının ilginç, çatışan, ve yeni sorunlar meydana getirdiği görülmektedir”⁵⁷. Söz konusu bu süreci ve koridoru İnönü’nün düşünceleri ve eylemleri açısından iki döneme ayırarak incelemenin daha açıklayıcı olacağı kanısındayız. İnönü’nün düşünsel ve eylemsel ikircimliğinin birinci dönemi 30 Ekim 1918- 16 Mart 1920 yıllarını kapsayan yani Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından İstanbul’un işgaline kadar olan dönemdir. İkincisi 16 Mart 1920-1923 yıllarını kapsayan yani İstanbul’un işgalinden Mütareke Dönemini bitiren Lozan Barış Konferansı’nın imzalanmasına kadar olan dönemdir. Her iki döneme ilişkin İnönü’nün düşünce ve eylemlerine yön veren özel koşulları, oluşum ve olayları değerlendirildi.

1. İnönü’nün Düşünsel ve Eylemsel İkircimliği

Mütareke Dönemi’nde, biten bir imparatorlukla, doğan yeni millî bir devlet arasında, yakın tarihimizin en ilginç oluşları ve olguları görülür⁵⁸. Savaşın bitmesi ile birlikte dünyanın girdiği yeni süreçte Mütareke Dönemi canlı ve dinamik özelliğe sahiptir. Söz konusu dönemde, Doğu’yu ve Batı’yı yeni oluşumlar temsil etmekte, daha doğru bir ifade ile Doğu-Batı çatışması yeni bir hal almıştı. Bir yanda iki büyük ideolojik blok kurulmuştur. 1917 Ekim İhtilalinin bunalımları içinde, Çarlık Rusya tarihten silinmiş, yerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne bırakmıştır. Bu rejim bir anlamda doğuyu

⁵⁶ Mütareke Koridoru ifadesi Tarık Zafer Tunaya’ya aittir. Bkz., TUNAYA, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 28, İstanbul, Eylül 2002, s.23.

⁵⁷TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Şubat 1986, s.33.

⁵⁸ **A.g.e.**, s.3.

temsil etmektedir. Marksist-Leninist yeni bir Doğu dünyası karşısında savaş galipleri Batı'yı ve Batı uygarlığını temsil etmekteydiler. Mütareke Dönemi bu iki blok arasında yer alınmaktaydı. Bir yanda İstanbul Hükümeti Sevres (Sevr) diktacıları olan galip devletlerin çizdikleri ülke sınırları içinde, elde edebileceği değişikliklerle kalmaya ve yaşamaya mahkum edilmiştir ve buna razı olmuştur. Bir yanda da, Müdafai Hukuk hareketi vardır. Bu Millî Kurtuluş Hareketi, İstanbul Hükümeti'nin yaptığı tüm antlaşmaların reddi ve yok sayılacağı ilkesini benimseyerek iç ve dış tüm engellerle savaşaacağını ilan etmiştir. Mütareke Döneminin canlılığı bu iki taraf arasındaki çatışmalardan doğmuştur⁵⁹. Söz konusu iki taraf karşısında İnönü eylemsel ve düşünsel ikircimlik içerisindedir. Bu ikircimlik 30 Ekim 1918-16 Mart 1920 tarihleri arasında İnönü'ye hakim olmuştu.

Mütareke Dönemi'nde, İngiltere Türkiye'yi doğrudan doğruya kendi politikasının buyruğu altına sokmuş, Türk ordusunun Ulusal Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmayı, kolordu ve tümen Kurmayları, general Milne Kurmayından İngiliz subaylarının gözetimindeydi. Padişah Vahdettin ve İngilizci Hürriyet ve İtilaf Hükümeti konumu korumak için İngilizlerle anlaşmanın yolunu aramaktaydılar. Vahdettin İngiliz Kralı V. George'a kişisel mesajında tahtının korunması ricasında bulunuyordu⁶⁰ ve bu anlaşmayı gerçekleştirmenin anahtarı Ahmet İzzet Paşa Hükümeti görülmektedir. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Mondros Mütarekesi'nin gereğince orduya ve halka Türkiye'de işgal ettikleri bölgede İtilaf ülkeleri ordularına karşı konulmaması bildiriminde bulunur. Dahası Türkiye'nin bölünmeden kurtarılması yolunun Türkiye'nin İngiltere hegemonyası altında bulunan devletler grubuna katılması için geniş bir propaganda başlatmıştır⁶¹. Diğer yandan, Rusya'ya karşı İngiltere'nin yanında bir güç olacakları mesajını vermekteydiler. Gazetelere verdiği bir demeçte Ahmet İzzet Paşa şöyle demektedir; "Ordumuzla Asya'da Avrupa için gerekli rolü oynayabileceğimize inanıyorum. Rus İstilasına karşı

⁵⁹ TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, II. Basım Ankara, 1991, s.3-4.

⁶⁰ ŞAMSUTDİNOV, a.g.e, s.32-33.

⁶¹ A.g.e. s.33.

bir engel oluşturabilmek için her şeye sahibiz”⁶². İstanbul’da bulunana İngiliz birlikleri işgalin resmen ilan edildiği 16 Mart 1920’ye kadar Mondros Mütarekesinin hükümlerinin uygulanmasını sağlamış ve denetlemişler ve Türkiye’yi İtilaf Devletlerinin çıkarlarına boyun eğdirmek için bir baskı aracı olmuşlardır”⁶³.

Padişah Vahdettin tarafından Hükümeti Kurmaya görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa⁶⁴ Harbiye nazırlığını da eline aldı. İnönü’yü Harbiye Nezareti Müsteşarlığına atadı. Bu dönemde İnönü Ahmet İzzet Paşa’nın yanında yer almış ve onun etkisinde kaldığı görülmüştür. Öyle ki, İstanbul’un işgalinden sonra Anadolu’ya geçtiği güne kadar Ahmet İzzet Paşa ile sürekli düşünce paylaşımı içerisinde olan İnönü müsteşarlık vazifesini 24 Ekim 1918’den 22 Kasım 1918’e kadar tamamı 29 gün sürdürmüştür. Her ne kadar Ahmet İzzet Paşa Hükümeti İngilizlerin isteklerinin ve Mondros Mütarekesi hükümlerini gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak değerlendirilse de, İnönü’nün müsteşarlık görevini ülke çıkarları için kullanmaya çalıştığını iddia edenler de vardır. “Mondros Mütarekesi hükümlerine uyularak ordunun terhisinde silahların millî ihtiyaçlara göre ilerde faydalanabilecek şekilde memleketin muhtelif köşelerinde depo edilmesinde onun millî menfaati her şeyin üstünde tutan görüşü çok yerinde tedbirler almasını sağlamıştır”⁶⁵. Ancak İnönü bu görevinde çok kısa kalabildi. İngiliz işgalciler Ahmet İzzet Paşa’nın güçsüz kabinesini sert elli bir kabineyle değiştirmeye karar verdiler⁶⁶. Mütarekenin imzası işleri kendisine tamamlatılan Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918’de Sadrazamlığından bir ay kadar sonra çekilmek zorunda bırakılmış ve 11 Kasım

⁶² M. Pernot’tan Aktaran; ŞAMSUTDİNOV, a.g.e, s. 33-34.

⁶³ A.g.e., s.26.

⁶⁴ Mütareke Dönemi Kabineleri; **Ahmet İzzet Paşa**, 11Ekim 1918-8 Kasım 1918 (25 gün); **Ahmet Tevfik Paşa** (İlk Dönem), I. 11Kasım 1918-13 Ocak 1919 (2 ay 1 gün). II. 14 Ocak 1919-3 Mart 1919 (1 ay 20 gün); **Damat Ferit Paşa** (İlk Dönem), I. 4 Mart 1919-15/16 Mayıs 1919 (2 ay 13 gün), II. 19 Mayıs 1919-20 Temmuz 1919 (2 ay 2 gün), III. 21 Temmuz 1919-30 Eylül 1919 (2 ay 11 gün); **Ahmet Rıza Paşa**, 2 Ekim 1919-8 Mart 1920 (5 ay 3 gün); **Salih Hulusi Paşa**, 8 Mart 1920-31 Temmuz 1920 (25 gün); **Damat Ferit Paşa** (İkinci Dönem), IV. 5 Nisan 1920-31 Temmuz 1920 (3 ay 25 gün), V. 31 temmuz 1920-17 Ekim 1920 (2 ay 17 gün); **Ahmet Tevfik Paşa** (ikinci dönem), III. 21 Ekim 1920-4 Kasım 1922 (2 yıl 14 gün) Bkz. TUNAYA, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi**, s.37.

⁶⁵ UNAT, **İnönü**, Ankara Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Yayınlarından Büyük Boy No: 29, (yayın yeri ve yılı bilinmiyor), s. 14.

⁶⁶ M. Pernot’tan Aktaran; ŞAMSUTDİNOV, s..35.

1918’de Ahmet Tevfik Paşa getirilmiştir. Ondan iki hafta sonra da Müsteşar İnönü görevinden alınmıştır.

İnönü, bu arada hükümetçe 29 Aralık 1919 da oluşturulan Barış Hazırlıkları Komisyonuna da askerî uzman olarak atanmış ve Harbiye Nezareti’nde bu amaçla kurulan komisyona başkanlık etmiştir. Büyükelçilerden, nazırlardan kurulan ve Babıâli’de Hariciyede toplanan bu komisyondaki İnönü’nün görevini şöyle ifade etmektedir; Türkiye’nin Türklere ait bulunduğunu ispat edecek istatistikleri ve vesikaları toparlamaktı⁶⁷.

Mütarekenin bu aşamasında İnönü’nün düşünsel ve eylemsel ikircimliğinin iki büyük kaynağı vardır. Birincisi İstanbul Hükümeti kanadında yer alan Ahmet İzzet Paşa diğeri Anadolu’da Millî Mücadeleyi başlatan Atatürk’tür. Her ikisiyle iletişim içerisinde olan İnönü özellikle de Ahmet İzzet Paşa ile dönemin koşullarını her fırsatta değerlendirdiğini⁶⁸ ve onun etkisinde kaldığını da kendisi çok açık bir biçimde şöyle ifade etmektedir: “Ahmet İzzet Paşa ile münasebetimi muhafaza ediyordum. Hükümetten çekildikten sonra kendisini haftada hemen hemen iki defa, iki olmazsa bir defa görmeye çalışırdım. Ahmet İzzet Paşa tabiatıyla, hem âyan azası olarak, hem de her tarafla münasebeti bulunan eski devlet ricalinden bir insan olarak ve nihayet son sadrazam olarak siyasî cereyanların içinde idi. Fikirlerindeki teşevvüşü [karışma], ihtilafları, çekişmeleri, kendi ölçüsünde bilir ve anlatırdı. Ben de hadiseleri onun zihniyeti ve muhakemesi ölçüleri içinde takip ederdim.”⁶⁹ Daha sonra ileride üzerinde durma imkanı bulacağımız üzere, bir dönem İnönü’nün Amerikan mandası taraftarı olmasında, Ahmet İzzet Paşa’nın etkisi görülmektedir. İnönü İstanbul’da bir taraftan kendisine verilen resmî görevlerini yerine getirmeye çalışırken, diğeri taraftan da Atatürk ile sık olmamakla birlikte iletişim kurmuş ve ülkenin içine düştüğü son durumu iç siyasî dengeler açısından değerlendirmişler ve nelerin yapılabileceğini tartışmışlardır.

⁶⁷ SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.168.

⁶⁸ İnönü bu dönemde Ahmet İzzet Paşa ile sık sık görüşmektedir. Bu görüşmelerini tarihleri ile birlikte not defterine kaydetmiştir. Bu notlar için Bkz., İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 1.Cilt**, , Ahmet Demirel (Hazırlayan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 6-16.

⁶⁹ a.g.e., s.168

1919 yılı başında da Damat Ferit Paşa Hükümeti iktidara gelmiştir. Yeni hükümet İttihat ve Terakki içerisinde yer alanlara ve hatta onlara yakın olanlara düşmanca bir tavır takınarak İtilaf Devletlerinin istekleri doğrultusunda bir yönetimi gerçekleştirirler. Bu güçler mücadelesi içerisinde taraflarla iletişim içerisinde olan İnönü'nün ilişkileri göze batmaktadır. Bunun nedeni ise, İttihat ve Terakki'deki son zamanlardaki ayrılık ve iç çekişmelerden Yemen'de olması nedeniyle ayrı kalmış olmasıdır. Yemen dönüşü herkes ile dost olarak görüşmüştür.

İstanbul'da kurtuluş yolu arayışında olan Atatürk Şişli'deki evinde sık sık misafirleriyle bir araya gelerek, girişeceği mücadelenin alt yapısını oluşturmaya çalışıyordu. İnönü, henüz resmî görevinin devam etmesi nedeniyle, Atatürk'ün Şişlideki evinde sık görünen misafirlerinden değildi. İnönü, 'Sulh Hazırlıkları Komisyonu' üyesi ve başkanı olduğu günlerde, Atatürk'ü Şişli'deki evinde ziyaret etmiş, Anadolu'ya geçmek ve kurtuluşu gerçekleştirmek için çeşitli yolların olduğunu ifade etmiştir. Kurtuluş mücadelesine başlamak için Anadolu'da bir çok merkezin bulunduğunu iletmiştir⁷⁰. Ancak, İnönü böyle bir kurtuluş mücadelesinin başlangıcında yer almak gibi bir çaba göstermemiştir.

İnönü, Atatürk Anadolu'ya geçmeden bir gün önce yaptıkları görüşmeyi, anılarında şöyle ifade etmektedir: "Atatürk bir gün ansızın bizim eve geldi. Hareketinden bir gün evvel idi. Bu hesaba göre bize gelişi İzmir'in işgal edildiği güne rastlıyor. Oturduk, konuştuk. Fakat henüz İzmir'in işgal edildiğini ne o biliyor ne ben biliyorum. Atatürk bana veda için uğramış. 'Ben yarın gidiyorum. Zamanı gelince sana haber vereceğim, seni çağırırım sen de gelirsin' dedi"⁷¹.

İnönü, Anadolu'daki mücadeleden çok umutlu değildir ve bu sebeple tercihini İstanbul'da kalmaktan yana kullanmıştır. Buna karşılık, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'ın hatıralarında anlattıklarına göre, 1918 Kasımında Karabekir'le Zeyrek'te görüşür. O dönemde İnönü Osmanlı Harbiye

⁷⁰ AYDEMİR, *İkinci Adam I*, s.125, ORTAÇ, *İnönü*

⁷¹ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s. 176.

Nazırlığı'nın önemli kişilerinden biridir. Karabekir orada halkı aydınlatacağına inandığı için İnönü'den Erzurum'a tayinini istemiştir. Karabekir, öncelikle doğuyu tehlikeden kurtardıktan sonra batı için çalışırız düşüncesindedir⁷².

İnönü'de memleketin kurtuluşu konusunda genel anlamda umutsuzluk hakimdir. Karabekir'e gönderdiği mektupta, ordularımızın mahvolduğunu, Boğazlara İtilaflar Devletleri'nin hakim olduğunu belirtmiştir. İnönü'nün bireysel kaygılar taşıdığı mektubun devamındaki şu sözlerden daha iyi anlaşılmaktadır: “Asıl felaket bizim içimizde Kazım! Tasfiye (emekli yaparak ayıklama) yapacaklar. Büyük Harpte kazandığım paşalığı alacaklar... Benim hiç ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kazım? Köylü olmak, köylü olalım”⁷³.

İnönü, Mütareke yıllarında tercihini İstanbul'da kalmaktan yana kullanmıştır. Buna karşılık, Millî Mücadelecilerle ilişkisini sürdürmüştür. İnönü bir taraftan Ahmet İzzet Paşa ve grubu ile düşünce alışverişinde olayları, koşulları takip ediyordu. O dönemde eski hükümet ve yöneticileri bir anlamda yenilgiyi kabul etmiş ve mandacılığı savunmuşlardır. Diğer taraftan da İnönü de Anadolu'daki mücadeleden haberdar olmaya çalışmıştır. O dönemde Atatürk, Anadolu'da kongreler yaparak mücadeleyi başlatmıştı. İletişimi koparmak istemeyen İnönü, bir ara Ankara'ya kısa bir ziyarette bulunmuştur.

Mütarekenin ilk döneminde, Atatürk kurtuluş programını aşama aşama uygulamaya koyarken, İnönü 4 Ağustos 1919'da Kolordu Komutanı Salâhiyet ve Tahsisatıyla Askerî Şûra Üyeliği'ne ve Muamelât-ı Umumîye Müdürlüğü'ne atanmış ancak sekiz gün sonra bu görevinden alınmış, daha sonra da jandarma ve polis görev işlerinin düzenlenme ve yenilenmesi için oluşturulan komisyona görevlendirmiştir⁷⁴. Bu dönemde İnönü, ordu ile ilişkisi kesilmediği halde genelde açıkta bulunuyordu. Barış Hazırlıkları Komisyon'una atanmıştır ama ortada ne bir barış görüşmesi ve ne de yapılacak bir iş vardır⁷⁵. İnönü için çoğu zaman işsiz ve sıkıntılı günler başlamıştır. Bu

⁷² ATAY, **Çankaya**, s.201.

⁷³ TURAN, Şerafettin: **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.27.

⁷⁴ UNAT, **a.g.e.**, s.14.

⁷⁵ ARTUÇ, **a.g.e.**, s.136.

nedenle İnönü zamanını çeşitli çevre ve gazetelerden aldığı haberlerle, siyasi olay ve oluşumları yakından takip ederek, kitap okuyarak, İngilizce öğrenerek ve arkadaşları ile fikir alış-verişinde bulunarak geçirmiştir⁷⁶. İşte İnönü'nün daha sonraki siyasi hayatında da en çok önüne çıkarılan eleştirilerin başında, Anadolu'da Millî Mücadele başlamasına rağmen, İnönü'nün İstanbul'da kalması ve İtilaf Devletlerinin denetimindeki hükümette resmî görevler almış olmasıydı.

Anadolu'da Millî Mücadele'yi liderliğinde başlatan Atatürk, genel görünümü Nutuk'ta şöyle ifade etmekteydi. Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir ateşkes anlaşması imzalamıştı. Halk savaştan yorgun ve yoksul düşmüş, Padişah ve halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış kendini ve tahtını koruyabileceği alçakça önlemler almıştı. Damat Ferit Başkanlığı'ndaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş ve onunla birlikte kendilerini ayakta tutabilecek herhangi bir duruma boyun eğmişti. Ordunun ise elinden silahları alınmış, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'a; Fransızlar, Adana'ya; Urfa, Maraş, Antep'e de İngilizler girmişti. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'la Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyordu. Her yanda yabancı devletlerin subay, görevlileri ve özel adamları çalışmaktaydı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'i Yunanlılar işgal ediyor. Bundan başka yurdun dört bucağında Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel amaç ve isteklerinin elde edilmesi, devletin bir an önce çökmesi için çalışıyorlar⁷⁷. O dönem, Atatürk'ün yakınında bulunan isimler Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Erzurum'dan telgrafla iletişim kurduğu Kazım (Karabekir) ile ülkenin tehlikede olduğunu, ülkeyi İstanbul Hükümeti'nin koruyamadığını ve ülkeyi sadece ulusun azminin kurtarabileceğini bildirildiği⁷⁸ Amasya Tamimini 22 Haziran 1919'da yayınlamışlardır.

⁷⁶ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s.176.

⁷⁷ ATATÜRK, *Söylev (Nutuk) I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sekizinci Baskı, Ankara, 1981, s.1.

⁷⁸ ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.218.

Millî Mücadele kararlı bir şekilde yol alırken, umutsuzluğun ve kararsızlığın hakim olduğu İstanbul'da, İnönü çıkar yol olarak Amerikan mandasının kabulünü görmüştü.

a. Umutsuz Günlerin Çıkar Yolu; Mandacılık ve Manda Tartışmalarında İnönü

Mütareke yıllarının ağır koşulları herkesi bir çıkış yolu aramaya itmiştir. Pek çok cemiyet koşulların belirsizliği ve ağırlığından kurtulmak için birbirinden farklı öneriler ileri sürmüştür. O dönem manda ve mandaterliği savunan pek çok cemiyet ve dernek⁷⁹ kurulmuş, bunlardan Wilson Prensipleri Cemiyeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti aktif faaliyetleri ile dikkat çekmişlerdir.

İngiltere'nin ülkeyi parçalamakta kesin kararlı olduğunu gören bir grup millîciler, toprak bütünlüğünü koruyabilmek umuduyla, kurtuluş yolu olarak Amerikan mandasının taraftarı olmuşlardır. İnönü de Amerikan mandası taraftarıdır ve bu konudaki düşüncelerini ve çözüm önerilerini Kazım Karabekir'e gönderdiği 1 Haziran 1919 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki mektupta paylaşmıştır. Mektubunda, İstanbul'daki Amerika ve İngiliz propagandalarından ve taraftarlığından bahseden İnönü, İngilizlerin ülkeyi parçalamak niyetinde olduklarını, eğer Anadolu halkı Amerikalıları herkese tercih eder ve Amerika milletine başvurursa oldukça faydalı olacağı düşüncesinde olduğunu belirtmiştir⁸⁰. Mektubun devamında, "bütün memleketi parçalamadan Amerika'nın murakabesine [kontrolüne sm.] tevdi [teslim] etmek yaşayabilmek için yegâne ehvençare gibidir"⁸¹ diyen İnönü aşıktan Amerikan mandasının savunuculuğunu yapmıştır.

İnönü'nün ülke geleceğine kayıtsız kalmamakla birlikte, kendi geleceğini ve kişisel konumunu da öne çıkardığını mektubunun devamından anlıyoruz; kendisini bu tür oluşumların dışında tutmaya çalıştığını ancak ortamın çok karışık olduğunu, karışmamasına rağmen Şuray-ı askerî

⁷⁹ Bkz., TUNAYA; **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi.**

⁸⁰ Mektubun kısa bir özeti için bkz., AVCIOĞLU, Doğan; **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e 1. Kitap**, s.255-256.

⁸¹ ATAY; **Çankaya**, s. 208-209.

kurduklarını ve oraya görevlendirildiğini, bir hafta sonra affedildiğini, buna bir anlam veremediğini, ancak Anadolu'ya silah ve cephane gönderenin kendisi olduğunun iddia edildiğini, iddia sahibinin de Adil Bey olduğunu⁸² ve bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. İnönü duadan başka bir şeyin elinden gelmediğinden bahsediyor ve en sonunda kendisine teklif edilen Malatya Mebusluğu hakkında Karabekir'in düşüncesini sorarak mektubuna son veriyor. İnönü'nün mektubunda; ayrıca, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki mücadeleden duyduğu rahatsızlığı ve tepkisini de hissettiriyor. Öyle ki, İstanbul Hükümeti'nin 17 Eylül 1920 tarihli bir raporuna göre, "Anadolu'da millî hareket bağımsız bir Cumhuriyete doğru gitmektedir. Bu hareket İstanbul'dan, bilhassa Harbiye nazırlığından desteklenmekte, halk efkarını Damat Ferit'ten fazla Atatürk temsil etmektedir"⁸³. İşte İnönü'nün kişisel kaygısı bu rapor üzerinedir. İnönü, "Anadolu'ya silah ve cephane giderse ben göndermişim, hep ben idare edermişim. Adil Bey'in kanaati bu...Merhumun her bildiği böyle ise vay milletin başına"⁸⁴ derken, aslında böyle bir şey yapmadığını mı, yoksa yaptığının gizli kalması gerektiğini mi ifade etmek istemektedir. Bu açık değildir, ancak İstanbul Hükümeti söz konusu yardımı yaptıklarını düşündükleri kişiler üzerinde baskı kurmaktaydı, bu isimlerden biri olan İnönü'nün ise bu durumdan oldukça rahatsız olduğu açıktır.

İnönü'nün mektubunda da dile getirdiği üzere, İstanbul'daki asker, sivil ve bir çoklarına göre iki ihtimal vardı. Biri, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Saray'a ve Bab-ı Âli'ye dayanan İngilizler elinde parçalanmak, bölünmek; ikincisi, Amerikan mandasını kabul etmek ve böylece ülke bütünlüğünü korumaktı. Büyük devletlere meydan okuyucu bir bağımsızlık savaşı, onlar için, imkânsız bir şeydir⁸⁵ yani üçüncü bir ihtimal yoktu. Amerikan mandası olmak, parçalanmamak, toprak bütünlüğünün korunması anlama gelmekteydi. Parçalanma kaygısını, Yahya Kemal Beyat dizelerinde; "Ah parçalamasalar..."

⁸² Mektubun bu satırında Falih Rıfkı Atay'ın parantez içerisinde "İnönü ben göndermiyorum ki demek istiyor" şeklinde bir eki vardır.

⁸³ ATAY;Çankaya, s. 213.

⁸⁴ A.g.e. s.209.

⁸⁵ A.g.e., s.209

Bari İngilizler vatanımızı, toptan alsalar... Mısır gibi olsak...”⁸⁶ şeklinde dile getirmiştir. İngiltere taraftarları, İngiliz Muhipleri Cemiyet’ini kurmuşlardı ve programları şöyleydi: “Eğer İngiltere bize bir lütufta bulunursa, Osmanlı Saltanatı, Hilâfetin ruhani ve manevi bütün kudretini İngiliz müttefiklerine hâdim [hizmet edici sm.] kılmayı taahhüt eder”⁸⁷. Bu koşullarda Amerika mandası daha tercih edilebilir bir konumdaydı.

Amerika, Türk vatanının bir bölümüne Ermenistan devleti kurmak ve Türk devletini mandası altına almak için Amerikan Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Harbord’u görevlendirmişti. Bu amaçla Harbord Robert Koleji’nde Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucularının⁸⁸ da katıldığı bir toplantı yapmıştır.⁸⁹ Cemal Kutay’a göre, düşünce, siyaset, edebiyat hayatımızda büyük boyutlara ulaşmış devrin en tanınmış kişileri, Wilson Prensipleri cemiyetinin çatısı altında toplanmışlar ve Amerikan Başkanının insancıl, adil, milletlere yaşama hakkı tanır gözüken prensiplerinde bin bir dert içindeki vatanın geleceğini, özgürlüğünü bulmuşlardı. Ne o günler, ne de daha sonraki günlerde, bir cemiyetin kadrosu içinde, bu kadar ayrı düşünen fikir adamları böylesine toplu halde bir araya gelmemişlerdi⁹⁰. Türk Wilsoncular Cemiyeti, 5 Aralık 1918 tarihli mektuplarında, tarihsel koşulların kendilerini kurtarmayı

⁸⁶ AVCIOĞLU; **Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 1. Kitap**, s.379.

⁸⁷ ATAY, **Çankaya**, s.220

⁸⁸ Kurucular; Halide Edip Hanım, Celalettin Muhtar Bey, Ali Kemal Bey, Hüseyin Avni Bey. İlk yönetim kurulu da şöyleydi: Halide Edip Hanım, Ferik Halid, Ali Kemal, Hüseyin Bektaş, Ragıp Nurettin Beyler. Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin amacını açıklayacak etkin heyetin içinde şu şahsiyetler yer almıştı: Celal Nuri (Atı ve İkdam Gazeteleri başyazarı), Necmettin Sadık (Akşam Gazetesi başyazarı), Cevad (Zaman gazetesi başyazarı), Ali Kemal (Sabah gazetesi başyazarı), Mahmut Sadık (Yeni Gazete başyazarı), Ahmed Emin (Vatan Gazetesi başyazarı), Yunus Nadi (Yenigün Gazetesi başyazarı) Bkz., KUTAY, Cemal; **Türk Millî Mücadelesinde Amerika**, s.31.

⁸⁹ Amerikan heyetinin kendilerini etkilemelerinden çok daha cemiyet üyelerinin Amerikan heyetini nasıl etkiledikleri ön plana çıkmış, bir anlamda nasıl onların gözlerine girdiklerini, Robert Koleji toplantısında bulunan Ragıp Nurettin Bey, o günü şöyle anlatır: “Zannediyorum ki, Amerikan Generali, her şeyden evvel İngilizce’yi bu kadar güzel konuşan Türk münevverlerini karşısında görünce hayret etti. Kıyafetlerimizi, muâşeret adabı alışkanlığımızı, hareketlerimizi de kendisinin olduğu kadar, yanındaki kalabalık heyet azalarını da saklama ihtiyacı duymadıkları şaşkınlık içinde takip ettiklerini hatırlarım. Heyet azası kısa zaman sonra Rum, Ermeni, Musevi gibi ekalliyet mensubu davetlileri bıraktılar, bizimle meşgul olmaya başladılar. Öğrenmek istedikleri her şeyi mutlak rahatlık içinde sorabileceklerini kendilerine temin ettik. Öyle suallerle karşılaştık ki, gülmek daha çok ağlamak icap ederdi: Kendimizi millet ve devlet olarak hiç tanıtmadığımızı, bizi öğrenmelerini sicilli düşmanlarımıza bıraktığımızı o gün kadar hiçbir hadise bu kadar canlı ve ibretli olarak ortaya koyamazdı KUTAY, Cemal; **Türk Millî Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979 s. 7.

⁹⁰ KUTAY, Cemal; **Türk Millî Mücadelesinde Amerika**, s.31.

engellediğini, bu nedenle yardımcı bir yabancı devletin yardım elinin uzanmasından yana olduklarını ve bu devletin de ABD olması gerektiğini belirtmişlerdir. Onlar, ABD'den Türkiye'yi milletler ailesinin onurlu bir üyesi yapmasını bekliyorlardı.⁹¹

Amerikan heyeti ile yakın görüşmeler içerisinde olan Cemiyet kurucu ve üyesi olan Halide Edip Adıvar, o sıralarda Anadolu'da Sivas Kongresi hazırlıkları içerisinde olan Atatürk'e mektup yazmıştır. Atatürk'ü, İngilizlerin parçalayıcı siyaseti karşısında tek çıkar yol olarak Amerikan Mandasının kabul etmesi, bu nedenle Amerikan heyeti ile görüşmesi için ikna etmeye çalışmıştır. 10 Ağustos 1919 tarihli mektubu, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın siyaset ve amaçlarının genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra, özellikle de İngiltere'nin ne kadar tehlikeli olduğuna şöyle dikkat çekmiştir: "Türkiye'yi kül halinde olduğu gibi İngiltere alabilse kafasını, kolunu koparır, birkaç senede sadık müstemleke haline koyar"⁹². Mektubunun devamında Amerikan mandasını⁹³ neden gerekli gördüğünü uzun uzun anlatır⁹⁴. Ona göre, Amerika'nın gizli düşüncesi şudur: Türkiye'yi olduğu gibi, hiçbir parçaya ayırmamak, eski sınırları içinde bir bütün olarak koruyarak, genel ve tek bir manda altına almaktır. Eğer ABD bizi manda alırlarsa, bütün milletlere eşit şartlar altında tutacaklardı⁹⁵. Sivas Kongresi süresince, Amerikan mandası tartışılmıştır. Kongrede bulunmayan manda taraftarları ise İstanbul'dan

⁹¹ Aktaran; TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi**, s.247

⁹² KUTAY, **Türk Millî Mücadelesinde Amerika**, s. 47-48, Ayrıca mektubun tam metni için Bkz., TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi**, s.250-253.

⁹³ Manda ve mandater sözcüğü, o, günlerin şartları içindeki söyleyiş ve benimseyişe göre değil de, lügat anlamında alınmış ve çetin tartışmalara yol açmıştır. O günlerde manda büyük ve kudretli bir devlete dayanarak ötekilerin baskısından korunmak ve kendine gelmeye zorunlu zamanla vasıta ve imkanlara sahip olma anlamına geliyordu. Bkz. KUTAY, Cemal; **Türk Millî Mücadelesinde Amerika**, s.48. Ayrıca, Manda Doğu'ya kurtarıcı olarak geliyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin imarçı imajı ile birleştiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Manda Doğu'nun kurtarıcısı sayılıyor. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda pek az ayrılığa, Doğu'daki bütün millî demokratik devrimciler, mandacıdır. Manda'yı kuruluş kabul ediyor. Atatürk mandacıdır. Kürt liderlerinin pek büyük çoğunluğu mandacıdır. Ermeni liderlerinin neredeyse tümüne yakını mandacıdır. Arap liderlerinin küçük bir azınlık hariç tümü mandadan yanadır. Birinci dünya savaşının sonlarında Doğu'ya manda egemendir. Doğu'da manda ne ise Batı'da "Wilson Sosyalizmi" odur. Bkz., KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler V**, s. 211.

⁹⁴ KUTAY, **Türk Millî Mücadelesinde Amerika**, s. 49-52.

⁹⁵ **A.g.e.**, s..51.

müdahale ederek, mandanın özünde bağımsızlığa çok aykırı olmadığı ve kabul edilmesi gerektiği yönünde baskı yapmışlardır.

“Sivas Kongresi’yle mandacılık sorununun artık kapanmış olması gerekirken, Ahmet İzzet Paşa ile İstanbul’da sıkı işbirliğinde bulunan İnönü, hâlâ İzzet Paşa tasarısının peşindedir. Anılarında yazdığına göre Sivas kongresi günlerinde Saffet Arıkan’ın Erzurum’a getirdiği İzzet Paşa manda tasarısının Sivas’a gönderilmesini Kazım Karabekir sakıncalı bulmuştur. Tasarının bir özetini, ancak kongrenin bitişinde telle Sivas’a ulaştırmıştır. Böylece tasarının kongrede konuşulması önlenmiştir. Kongre, Eylül’ün ilk yarısında bitmiştir. Fakat İnönü, Aralık ayında Saffet Arıkan’ın getirdiği İzzet Paşa manda tasarısının akıbetinin ne olduğunu şifreyle Atatürk’ten sorar. Atatürk’ün tasarıdan haberi yoktur. Tasarı Heyet-i Temsiliye’ye ulaşmamıştır...İnönü tasarının izindedir. 29 Aralık 1919’da Karabekir’e şu telgrafi çeker: ‘Tasarının size getirildiği, sizin aracılığınızla yollandığı bilinmekte olup Heyet-i Temsiliye’nin görünüşünü de bilmek gerektiğinden bu konuda acele yardım buyurulması rica olunur’. 1920 yılını ilk günü Karabekir bu tele Ahmet İzzet ve benzerlerini de hedef alarak, sert bir karşılık verir: ‘...Millet oybirliği ile kararını vermiş iken, kişisel bir tasarıdaki ilkeleri tartışmaya, ya da kabule Heyet-i Temsiliye yetkili değildir....’ Karabekir, telgrafın bir kopyasını Atatürk’e de gönderir. Ondan 6 Ocak 1920’de şu karşılığı alır: ‘1 Ocak 1920’de İnönü’ye söz konusu tasarı hakkında gönderdiğiniz cevap pek doğru ve uygun görülmüştür. Teşekkürlerimizi sunarız. Heyet-i Temsiliye adına Atatürk..”⁹⁶.

İnönü’nün bu tutumu, ikircimliğinin ağır yönünü oluşturan Ahmet İzzet Paşa ile işbirliğinin sonucu olarak yorumlanmalıdır. O dönem Ahmet İzzet Paşa ile o kadar yakındır ki, 7 Aralık 1919’da dünyaya gelen ilk bebeği ve oğlunun adını saygı duyduğu Ahmet İzzet Paşa’ya bağlılığının bir göstergesi olarak İzzet koymuştur⁹⁷. Ahmet İzzet Paşa, Amiral Bristol ile yakın ilişkiler kurmuş, ülkenin savaşarak değil, ancak İtilaf Devletleri’ne boyun eğerek kurtulabileceğine inanmıştır. Bristol ise, ABD Dışişleri Bakanlığı’nın isteksizliğine rağmen, mandacılıkta ısrarlı olmuştur. Ancak, “ABD Kongresi, Orta Doğu’da bir manda kabul etmeye olduğu kadar, Hükümetçe yapılacak eylemler için ödenek vermeye de istekli değildir”⁹⁸ şeklinde karşılık bulmuş, böylelikle Amerikan mandacılığı tartışmaları son bulmuştur.

İnönü’de manda düşüncesinin ağır bastığına ve ikircimliğine Falih Rıfkı Atay, İstanbul düşünce ve politika adamlarının sık sık bir araya geldiği Akşam

⁹⁶ AVCIOĞLU, Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 1. Kitap, 280-283.

⁹⁷ ARAZ, Nezihe; Mustafa Kemal’in Devlet Paşası, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.164.

⁹⁸ Evans’tan aktaran , AVCIOĞLU, Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 1. Kitap, s. 280-283.

binasındaki Basın Derneği toplantısında tanık olmuştur. Atay, İnönü'nün de bulunduğu toplantıda, Atatürk'e dengeliliği elden bırakmaması ve İngilizleri şüphelendirmemesi yönünde bir telgraf çekme kararının alındığını, bunun üzerine İnönü'nün Anadolu'da bir kahraman yaratmaya çalışmayın dediğini hatırlamaktadır⁹⁹. O dönemde, daha önce de vurguladığımız gibi, her grupta iletişim içerisinde olan İnönü'nün böyle bir dernek görüşmesinde yer alması sürpriz değildir. Açıkça Anadolu'daki mücadeleden umutsuz olduğu gözlenmektedir. Buna rağmen, Atatürk ile iletişimini koparmamıştır.

İnönü'ye yöneltilen eleştirilerin başında, Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketine geç katılmış olmasıdır. Ancak bunun böyle olmadığına ilişkin karşıt tez de mevcuttur. O da şudur, İstanbul'un işgaline kadar olan süreçte, İnönü İstanbul'daki resmî görevinde kalarak, mücadeleye asker ve malzeme sağlamak konusunda dışarıdan destek vermiştir. Bu süreçte Atatürk ile iletişimini koparmamıştır.

İnönü, Ocak 1920'de İstanbul'daki görevinden resmî izin alarak Ankara'ya gelmiş, ordu ile ilgili çalışmalarla doğrudan ilgilenmiştir. Ancak, Atatürk'ün İnönü'nün İstanbul'da Erkan-ı Harbiye'de çalışmasının Millî Mücadele'ye daha yararlı olacağını belirtmesi üzerine, İstanbul'a dönmüştür. İnönü bu ziyaretinde, Atatürk'ün önemli aşamalar kat ettiğini, Anadolu'da başlıca insan durumunda olduğunu, bunalım ve güçlüklerin üstesinden geldiğini, Anadolu'ya hakim bir düzen kurduğunu¹⁰⁰ gözlemlemiştir.

İnönü, Ankara'da kaldığı bir ay süre içerisinde Millî Mücadele'nin bir savaşa doğru gelişen çalışmalarının ordu ile ilgili yönüyle doğrudan doğruya ilgilenmiştir. Bu dönemde, Atatürk ile Millî Mücadele'yi bir bağımsızlık savaşı haline getirme konusunda anlaşmışlar ve bu amaçla şu iki önemli kararı almışlardır: yapılacak savaşın gerektirdiği para ve malzemeyi sağlamak, ordunun teşkilatına ve askerî hareketine el koyarak mümkün olduğu kadar çok sayıda subayı Anadolu'ya çekmek¹⁰¹. Bu arada alınan bu kararların

⁹⁹ ATAY, *Çankaya*, s.219

¹⁰⁰ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s.177.

¹⁰¹ UNAT, *a.g.e.*,s.15.

gerçekleşmesini sağlayacak önemli bir gelişme olmuş, Damat Ferit Paşa Hükümeti çekilmiş yerini Ali Rıza Paşa Hükümeti gelmiştir. Ali Rıza Paşa'nın hükümet kurması geçen sonbaharda Sivas Kongresinden sonra Atatürk'ün ve Kuvveyi Millîye'nin baskısı ile sağlanmıştı¹⁰². İktidarda Atatürk'ü reddetmeyen daha çok padişahla Ankara arasını bulmaya çalışan Ali Rıza Paşa hükümeti iş başındaydı¹⁰³. Ali Rıza Paşa Hükümeti, 3 Şubat 1920'de Fevzi Çakmak'ı Harbiye Nazırı yapmış ve Çakmak'ın İnönü'yü çağırması üzerine, İnönü İstanbul'a dönmüştür. Atatürk, İnönü'nün Fevzi Çakmak'la birlikte çalışarak, hazırlıkları mümkün olduğu kadar çabuk sağlayacağından dolayı, Ankara'da kalmasından daha yararlı olacağına inandığı için İstanbul'a dönüşünü istemiştir¹⁰⁴. Bir anlamda kısa süren bu ziyaret, İnönü'nün Millî Mücadele'ye ilk adım atışıdır¹⁰⁵. İstanbul'a dönen İnönü, Millî Mücadele çalışmalarına buradan devam etmiştir.

Siyasî tarihîmizde, İnönü'nün Millî Mücadele'nin başında yer almadığına ilişkin tez de çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Feridun Kandemir'e göre, Atatürk'ün İstanbul'daki yakın arkadaşları arasında, Millî Mücadele fikrini katıyen kabul etmeyip, bu noktada ısrarla, inatla direnen yalnız İnönü olmuştur. Öyle ki, Atatürk'ün İstanbul'da bulunduğu beş ay boyunca onu bir kere bile ziyarete gitmemiştir¹⁰⁶. Anadolu'daki eski arkadaşları Millî Mücadele hareketlerine başladıkları halde İnönü İstanbul'daki evinde olup bitenleri izlemektedir:

“1 Haziran 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı üzülenek seyirci olduğunu anlatan mektup;

Sevgili kardeşim Kazımcığım; bugün ramazanın ikisi. Sen seferberlikten kurtulamadığın iddiasında bulunabileceğin için, bu sene dahi Ramazanı tecrübe edebildiğin şüphelidir. Fakat ben işte iki gündür tecrübe

¹⁰² SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.180.

¹⁰³ ARTUÇ, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁰⁴ SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.184, ORTAÇ, **a.g.e.**, s. 51, UNAT, **a.g.e.**, s.15, AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s. 128., ŞAKİR, **a.g.e.**, s.15, Yazar bilinmiyor, **İnönü 1884**, Türk ve Dünya Meşhurları, basım yeri bilinmiyor, 1961 ,s.5. , ARAZ, **a.g.e.**, s.169, ARTUÇ, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁰⁵ ARTUÇ, **a.g.e.**, s.146.

¹⁰⁶ KANDEMİR, Feridun; **İkinci Adam Masalı**, Yakın Tarihîmiz Yayınları, Ark Matbaacılık, İstanbul, 1968, s. 36.

ediyorum. Ve on sekiz saat sabretmenin ne demek olduğunu anlıyorum. Dün akşam adeta başım ağrıyordu. Şimdi de ne olduğum şüphelidir. Ne karanlık günlerdeyiz. Kazım, İzmir de gitti ve ne olunacak, bunu bilen ve tebliğ eden de yoktur”¹⁰⁷ şeklindedir. Söz konusu mektup bu teze kanıt olarak gösterilmektedir.

Ali Fuat Paşa, Ankara ziyareti sırasında, İnönü'nün kendisine Atatürk'ten kalıp kalmaması konusunda herhangi bir emir almadığını söylediğini ifade etmektedir. Ali Fuat Paşa, İnönü'ye yardımcı olması için kalmasını istediğinde ise, İnönü, önerisini kabul etmekle birlikte, İstanbul'a dönmek zorunda olduğunu, ancak tekrar geleceğini söylediğini¹⁰⁸ anılarında anlatmaktadır.

Kandemir, Atatürk'ün İnönü'yü tekrar İstanbul'a göndermediğine ilişkin iddiasına kanıt olarak kitabında iki anıya yer vermektedir. Biri, Atatürk Tokat'ta bulunduğu sırada, yakınlarıyla sohbet ederken, Millî Mücadele'ye katılmadığı için Meclis tarafından eleştiriye uğramaması için İnönü'yü görev için İstanbul'da bıraktığını söylemiştir. İkincisi ise, İstanbul CHP müfettişi Sahi Şefik Bey de bir yemek sırasında Atatürk'ün İnönü'yü Ankara'ya gelmeye ne kadar zor ikna ettiklerini anlatmıştır¹⁰⁹..

Yine Kandemir'in iddiasına göre, İnönü Ankara'ya gidiş gelişinde, Millî Mücadele taraftarlığını belirtecek hiçbir eylemde bulunmadığı gibi, İstanbul'da kaldığı sürece de mücadele içerisinde yer alan Rauf Bey ve arkadaşlarıyla iletişime girmekten çekinmiştir. Millî Mücadeleci görünmekten çekinerek onlardan uzak durmayı tercih etmiştir.¹¹⁰ Ancak yukarıdaki iki alıntı da Kandemir'e ait olmakla birlikte çelişkilidir. Kandemir, İnönü'nün bir taraftan 8 Ocak'ta davetsiz ve habersiz Ankara'ya geldiğini iddia ederken öte yandan da bir üst paragrafta Ankara'ya gelmeye zor ikna edildiğini ifade etmektedir.

¹⁰⁷ A.g.e., s.38-39.

¹⁰⁸ CEBESÖY, Ali Fuat; **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.277.

¹⁰⁹ KANDEMİR, a.g.e., 64-65.

¹¹⁰ A.g.e., s.59.

Refik İsmail Bey, Ali Rıza Bey İnönü'yü, Harbiye Nezaretinde, Sulh Hazırlıkları Komisyonu'nda görevli olduğu sırada ziyaret etmişler, Atatürk'ün kendisi gibi arkadaşlara ihtiyacının olduğunu söylemişlerdir. Ancak, İnönü gitmeyi reddetmiş, şimdiki görevinin daha önemli olduğunu, Anadolu'da şu an için yapılacak bir şey olmadığını, askerî olmadığını ve taşıma su ile değirmenin dönmeyeceğini söylemiştir. Refik İsmail Bey'in anlatışına göre, daha sonra Ali Rıza Bey, İnönü'yü kendisini İngilizlerin takip ettiklerine inandırarak Ankara'ya dönmeye razı etmiştir.¹¹¹ Bu anlatışa göre, bir anlamda İnönü Ankara'ya kendi isteği ile gelmiyor adeta gönderilmiştir. Ancak, belgelere dayandırılmayan bu anıların için doğruluk derecesini ölçemiyoruz. Bu nedenle, bu tür anı niteliği taşıyan kaynakların bilimsel güvenilirliği tartışmalıdır.

Bu gelişmelerin ışığında, Mütareke Dönemi'nin 16 Mart 1920 İstanbul'un işgaline kadar olan sürecinde, İnönü'nün düşünsel ve eylemsel bir ikircimlik içerisinde olduğu söylenebilir. Öyle ki, bir taraftan İngiltere denetimi altındaki İstanbul Hükümeti ile ilişkisini koparmamış ve onlar tarafından verilen resmî görevlerini titizlikle yerine getirmiş, öte yandan, Anadolu'daki Millî Mücadele'den umutlu olamamakla birlikte, Millî Mücadeleci arkadaşları ile iletişimini devam ettirmiştir. İstanbul'da birkaç kez Atatürk ile görüşmüş, Kazım Karabekir ile sık sık mektuplaşmış, onların düşünce ve eylemlerini yakından takip etmiştir. Başlangıçta, Millî Mücadeleciler arasında yer almamasının temelinde, İnönü'nün bu mücadeleden umutsuz olması ve kendi kişisel konumunu sağlama alma çabası yatmaktadır. Söz konusu süreçte, İnönü, çeşitli çevre ve gazetelerden aldığı haberlerle, olayları takip ederek bir çok kişi ve grupla fikir alışverişin bulunarak ve zamanının çoğunu kitap okuyarak, İngilizce öğrenerek geçirmiş olan İnönü, 16 Mart 1920 tarihini yani İstanbul'un işgaline böyle varmıştır.

---

¹¹¹A.g.e., s. 61-63.

2. Anadolu'ya Geçiş: Millî Mücadele'de İnönü

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalini, "Türkiye'ye vurulmuş son bir darbe gibi gördüm"¹¹² şeklinde ifade eden İnönü için, İstanbul'da artık herhangi bir ümit kalmamıştır. İşgal, İnönü'nün düşünsel anlamdaki ikircimliğini ortadan kaldırmış, eylemsel olarak yeniden Ankara'ya dönme kararını verdirmiştir. İşgalin üçüncü günü 19 Mart 1920'de Saffet Arıkan İnönü'nün kapısını çalmıştır. O gün Saffet Bey'in geleceğini bilmeyen ve böyle bir ziyareti beklemeyen İnönü o sırada, eşi Mevhibe hanımla Ahmet İzzet Paşa'ya gitmek üzeredir¹¹³. Ankara, İnönü'yü çağırıyordu¹¹⁴. Saffet Bey ile İnönü, hemen yola çıkmaya karar verirler. Her taraf, özellikle de Anadolu'ya giden belli başlı yollar, Müttefik kontrolü altındadır. İnönü, Saffet Bey ile birlikte, Haydarpaşa'ya geçerler, ayrı vagonlara oturarak dikkati çekmeden, banliyö treni ile Maltepe'ye Piyade Atış Okuluna ulaşırlar. Okul komutanı onlara iki er elbisesi ve ellerine ormanda ağaç kesmekle görevli olduklarına dair birer belge vermiştir. Ertesi sabah erkenden, bir subay komutasında birkaç erle birlikte تنها köy yollarında yürümeye başlamışlar. Ertesi günü, başlarında İstanbul Meclisinin Reisi Celalettin Arif'in bulunduğu Ankara'ya gitmekte olan bir grup milletvekiliyle karşılaşırlar. Grup yirmi kişiyi bulmuştur. İzmit merkezine girmeden, bulabildikleri bir handa ya da köyde konaklayarak, yolculuklarını sürdürmüşlerdir. Kendilerini kimi zaman tapucu veya kadastrucu, kimi zaman Ziraat Bakanlığı'nın memurları olarak tanıtarak 21 gün sonra Ankara'ya varmışlardır. Atatürk, karargahının ileri gelenleriyle ve halktan katılanlarla yolcuları kentin dışında Akköprü'de törenle karşılamıştır. Atatürk öncelikle gelen kalabalık içerisinde özellikle İnönü'nün nerede olduğunu sormuş ve İnönü'yü samimi bir şekilde karşılamıştır¹¹⁵. Bu

¹¹² SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.185.

¹¹³ **A.g.e.**, s.185, Ahmet İzzet Paşa'ya ziyarete gitmek üzere olması, son dakikaya kadar ikircimliğin İnönü'de hakim olmasının delili olsa gerek.

¹¹⁴ ARTUÇ, **a.g.e.**, s.150-152, SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s. 185., UNAT, **a.g.e.**, s. 15.

¹¹⁵ ORTAÇ, **a.g.e.**,s.,63.

karşılama oldukça dikkat çekmiştir¹¹⁶. Atatürk, İnönü'nün geldiğine çok sevinmiş ve memnun olmuştur¹¹⁷.

Atatürk'ün İnönü'yü Akköprü'de karşılama konusunda karşıt bir iddia da vardır. Kandemir'e göre, Atatürk hoş geldiniz diye herkesin elini sıkarken, İnönü'yü oldukça soğuk karşılamıştır¹¹⁸. Eğer Atatürk soğuk karşılaşmış olsaydı onu niçin Genel Kurmay Başkanı yapmıştır?, sorusu dikkat çekici yöndedir. Bu karşılama, törenine ilişkin gerçeğin hangisi olduğunu saptamak pek kolay görünmemektedir. Çalışma açısından önemli olan, İnönü'nün Millî Mücadele'ye radikal bir ivme ile katılmış olması ve onu Lozan'a götüren süreçte yapıp ettikleridir.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Millet Meclis'i açılır. 8 Nisan 1920'de Ankara'ya gelmiş olan İnönü, 3 Mayıs 1920'de kurulan ilk hükümette Edirne milletvekili olarak yer almıştır. Atatürk'ün teklifi üzerine İnönü Genel Kurmay Başkanı seçilir. Bir yıldır Millî Mücadele içerisinde yer alan Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa'lar varken, İnönü'nün Genel Kurmay Başkanı seçilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. İnönü'ye göre, bu görev konusunda Atatürk ile önceden konuşulmuş ve verilmiş bir karar değildir. Ancak, İnönü, Millî Mücadele konusundaki öngörü ve başarılı olabilmek için düzenli bir ordunun kurulması gerektiği konusundaki düşüncelerini Atatürk'ün biliyordu. Bu nedenle, İnönü, Atatürk'ün daha önce görev almış ve daha rütbeli arkadaşlardan ziyade kendisinin Genel Kurmay Başkanı olmasını uygun gördüğünü ve teklif ettiğini ifade etmiştir.¹¹⁹

Genel Kurmay Başkanlığı'na İnönü'yü tercih ettiği için Refet Bele, Atatürk'ü ziyaret ederek, Genel Kurmay Başkanlığı'nın en yüksek askerî kat olduğunu ve İnönü'nün bu katın başkanlığına getirilmesine itiraz etmiştir. Atatürk de sözü geçen askerî katın en yüksek kat olduğu ve ondan daha yüksek katın Millet Meclisi olacağı yanıtını vermiştir. Görevin çok önemli ve ağır olduğunu, bütün arkadaşlarından adam kayırmayacağına güvenmelerini

¹¹⁶ ARTUÇ, a.g.e., s.152-153

¹¹⁷ AYDEMİR, *İkinci Adam I*, s.135

¹¹⁸ KANDEMİR, a.g.e., s.65.

¹¹⁹ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s. 193.

istemiş, Refet Bele'den böyle bir düşünceye sahip olmasının uygun olmadığını söylemiştir¹²⁰. İnönü'nün Genel Kurmay Başkanlığı'na seçilmesine tek itiraz etmeyen isim Refet Paşa olmuştu. Ali Fuat Paşa da İnönü'nün Genel Kurmay Başkanlığı'na getirilmesini istememiş, ancak Atatürk'ü kararından döndürememişti. Atatürk bu durumu, "Fuat Paşa'yı da durumun gerektirdiği en uygun çözüm yolunu kabul zorunluluğuna inandırmaya çalıştım"¹²¹ şeklinde ifade etmiştir. Bu karşı çıkışların özünde yatan neden, İnönü'nün Millî Mücadele'ye kendilerinden çok sonra katılmış olmasıdır. Onların kendilerince haklı görünen bu nedenlerine ilişkin işin özünün böyle olmadığını, Atatürk şöyle ifade etmiştir: "Refet ve Fuat Paşaların kendilerine özgü bir takım düşüncelerine ekledikleri şu idi: Kendileri daha önce Anadolu'da benimle işbirliği yapmışlar, İnönü ise sonradan katılmıştı. Oysa bundan önceki sözlerimin arasında sırası ve yeri geldiğinde bildirmiştim ki, İnönü ben İstanbul'dan ayrılmadan önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip birlikte çalışmıştı. Ama Fevzi Paşa Hazretlerinin Harbiye Nazırı olması üzere, önemli bir takım düşünceler dolayısıyla özel görevler verilerek yine İstanbul'a gönderilmişti. Bunun için iş ve görüş birliğinde öncelik söz konusu olamazdı"¹²². Fevzi Çakmak ise bu görevlendirmeyi uygun bulmuş, kendisi de Millî Savunma Bakanlığı görevini üstlenmişti. Atatürk, "İnönü'nün gerek Genel Kurmay Başkanlığında gerekse daha sonraki cephe komutanlığında gösterdiği yararlılık ve üstün çaba, kendisine görev verişteki yanılmazlığımı edimli olarak ortaya koymuş bulunduğu için ulus karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim çok rahattır"¹²³ sözleriyle ne kadar doğru bir tercih yaptığını ifade etmiştir. Bu nedenle, Kandemir'in ifadeleri havada kalmaktadır.

Genel Kurmay Başkanı İnönü, 23 Nisan 1920'den 13 Eylül 1921 Sakarya Savaşının kazanılmasına kadar tehlike ve krizlerle geçen süreçte, içte Anadolu ayaklanmaları ve Çerkez Ethem güçleri, dışta İngiliz destekli Yunan

¹²⁰ ATATÜRK, *Söylev (Nutuk) II*, s.326.

¹²¹ *A.g.e.*, s.326.

¹²² *A.g.e.*, s. 326-327

¹²³ *A.g.e.*, s. 327

güçleriyle mücadelede Atatürk'ün yanında yer almış ve onunla işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Bu süreçte, Millî Mücadele'ye geç katılan İnönü, Atatürk'ün güvenini kazanmış, onun en yakınındaki isim Aydemir'in ifadesi ile İkinci Adam olmuştur. Bu sürecin özelliğine bakıldığında, iki yön dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi, doğrudan İnönü'nün askerî başarısı ile ilgilidir (düzenli ordunun kurulması, Anadolu ayaklanmalarının bastırılması, Çerkez Ethem'in ortadan kaldırılması ve Yunan savaşlarıyla gelen zaferler); ikincisi de İnönü'nün güven veren kişiliği ve Millî Mücadeleci diğer isimlerin Atatürk'e karşı farklı tutumlar sergilemeleri ile ilintilidir. Millî Mücadele'nin en başından beri Atatürk'ün yanında yer alanların Atatürk'ün liderliğine karşı başka alternatif arayışı içerisinde olmaları nedeniyle Atatürk ile güven bunalımı yaşamışlardır. Rauf Orbay, İngilizci olarak biliniyordu. Hatta, "Mondros Mütarekesini imzalamaya giderken hükümet adına İngiliz himayesini isteyen Rauf Orbay, Mondros'ta İngilizlere Bolşeviklere karşı Kafkas Federasyonu Kurmayı önerdiğini övünerek yazmaktadır"¹²⁴. Mücadele kazanıldıktan sonra Atatürk'ün Lozan'a Baş delege olarak İnönü'yü atamasının temel nedeni, "İnönü'nün kendisinin en sadık ve güvenilir destekçisi olmasındandı, ama bir nedeni de Başvekil Hüseyin Rauf'un (Orbay) İngilizci diye bilinmesi ve hariciye vekilinin (Yusuf Kemal Tengirşek) ise aşırı Sovyet yanlısı olmasıydı"¹²⁵.

Ankara Hükümeti'nin ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey de, Rauf Orbay ile benzer tutum içerisinde olmuş, Bekir Sami Atatürk'e danışmadan Londra'da Lloyd George'a Kafkas Federasyonu önerisinde bulunmuştur¹²⁶. Avcıoğlu'na göre, Misak-ı Millî bir tarafa bırakılarak, İtilaf Devletleriyle uzlaşmak Ankara'da güçlü bir akım olarak belirmiştir. Özellikle 21 Şubat-12 Mart 1921 Londra Konferansı'ndan sonra Sevr'in az çok değiştirilmesiyle yetinme eğilimi artmıştır. Türkiye'yi Fransa'nın ekonomik sömürgeci yapan Bekir Sami'nin Fransızlarla imzaladığı anlaşmanın onaylanması istenmiştir¹²⁷.

¹²⁴ AVCIOĞLU, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e 1. Kitap*, s.230.

¹²⁵ ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.235.

¹²⁶ *A.g.e.*, s.232.

¹²⁷ *A.g.e.*, s.248. Bekir Sami Bey, 11 Mart 1921'de Aristide Briand ile bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya varılan önemli maddeler, Halkın silahtan arındırılması, Fransız subaylarının da

Fransa temsilinde Batı'ya verilen bu tavizler 12 Mayıs 1921'de mecliste tartışmalara neden olmuş, Atatürk'ün “Fransızlara bu itilâfname yapıldıktan sonra Sevr muahedesi üzerinde uğraşmaktadırlar. Fransızlarla İtalyanlar bu itilâfnemeleri yapmakla Sevr muahedesinin bahsettiği şeyden sarfınazar etmiş değildirler. Bu Sevr muahedesi yerine kaim olacak bir mesele değildir. Kendi tarafımızdan Sevr muahedesini kabul etmiyor... Takip olunan noktai nazar hattın şimalinde arazinin, manatığın Fransızların işgalinden kurtarmak”¹²⁸ şeklindeki açıklamalarının etkisiyle meclis anlaşmayı kabul etmemiş ve Bekir Sami Bey istifa etmiştir. Görüldüğü üzere, Millî Mücadeleci pek çok isim ya İngiltere'ye ya da Rusya'ya yakınlık duymuşlar ve onlarla işbirliği arayışı içerisinde olmuşlardır.

Şüphesiz ki, İnönü de bir dönem Amerika Mandası taraftarlığını yapmıştı, ancak dönüm noktası olan İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da Millî Mücadele'ye katıldıktan sonra mücadelenin kazanılması için çalışmıştır. Atatürk'ün güvenebileceği ve kendisine destek olacak mücadelecilere ihtiyaç duyması sonucu İnönü'nün yıldızı parlamıştır.

İnönü, kurtuluşu ne İngilizlerle ne de Ruslarla işbirliğinde değil, kararlı bir şekilde Atatürk'ün yolunda aramış ve meclisin kutsal çatısı altında bu yolda mücadele etmiştir. İnönü, Meclisin kutsallığına olan inancını, 3 Temmuz 1920 Cumartesi mecliste şöyle dile getirmiştir: “Zalimler, memleketimizde istedikleri zulmü yapmak için her bahaneden istifa ediyorlar. Memleketimizde asayiş ya vardır veya yoktur ve meşru olan hükümet Büyük Millet Meclisinin Hükümetidir. Memleketimizde yerlinin ecnebinin hayatını muhafaza etmek hakkına biz haiziz. Bu hak bizimdir ve hiçbir millete vermeyiz ve herhangi bir millet, üniformasıyla bu hakkı benimsemek isterse bizim hakkımıza hukuku

---

katılacakları, Türk komutasındaki polis kuvvetleri oluşturulması, etnik azınlıkların korunması ve her bakımdan haklarının mutlak eşitliğinin garanti altına alınması, Ergani Maden yataklarının bir Fransız şirketine verilmesi, Fransız ve Osmanlı sermayelerinin mümkün olan en geniş şekilde birleşmeleri, Fransız hastane ve okullarının korunması, Klikyo limanları ile Suriye sınırı arasındaki Bağdat demiryolu kısmının bir Fransız şirketine devredilmesi öngörülmüyordu Bkz., UZGEL, İlhan; “1919-1923 Kurtuluş Yılları, Batı Avrupa'yla İlişkiler”, s.148

¹²⁸ ATATÜK, Mustafa Kemal; “12 Mayıs 1921 Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in Fransızlarla Akdettiği İtilâfnemeye Dair Müzakerat ve Müşarünileyhin İstifası”, **TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt:2 17 Mart 1921-25 Şubat 1922** (iç.), TBMM Basımevi, Ankara, 1980, S. 72-78 s. 76-77.

istiklalimize tecavüz etmiş demektir”¹²⁹. İnönü’nün bu konuşması, egemenlik ve bağımsızlık konusunda Atatürk’e ne kadar yakın olduğunun işaretidir.

Atatürk’ün Millî Mücadelesi İtilaf Devletleri ve onların aracı konumunda olan İstanbul Hükümeti’nin tepkisini çekmişti. Bu durum karşısında İngiltere ‘böl ve yönet’ politikası ile Türk’ü Türk’e düşürüp bir iç savaş çıkartarak Millî Mücadeleyi içten çökertme yoluna gitmiştir¹³⁰. İstanbul Hükümeti ile işbirliği içerisinde Anadolu’yu korkunç bir istilaya uğratmışlardı¹³¹. Damat Ferit Paşa, bir Kuvvay-i İnzibatiye yani Hilafet Ordusunu kurmuş, bu ordu ayaklanan halkla birlikte hareket etmiştir.

Fetvalar, basın kampanyaları, din, mezhep ve ırk ayrılıklarını körükleme, halife ordularını kullanma vb. gibi çeşitli metotlarla İngiltere, Damat Ferit Hükümeti ile işbirliği içerisinde Anadolu’da geniş çapta bir karşı mücadeleyi başlatmıştır. 18 Nisan’da milliyetçilerle çarpışmak üzere, Kuvva-i İnzibatiye kuruldu, 11 Mayıs’ta Atatürk ve diğer milliyetçiler hakkında, İstanbul’daki bir harb divanı tarafından gıyaben idam cezası verildi. Padişah ve hükümeti, Anadolu’da yükselmekte olan yeni güce karşı son ümitsiz saldırılarında dinî, siyasî, askerî bütün silahları kullanmaya hazırlanıyordu. 3-4 Mayıs’ta Büyük Millet Meclisi bir Bakanlar Kurulu atadı. 5 Mayıs’ta Ankara müftüsü Börekçi Zade Mehmet Rifat Efendi, yabancı baskı altında çıkarılan bir fetvanın geçersiz olduğunu bildiren ve Müslümanları ‘halifelerini esaretten kurtarmaya çağıran Anadolu’daki diğer 152 müftünün onayladığı bir fetva çıkardı¹³².

¹²⁹ İNÖNÜ, İsmet; “3 Temmuz 1920 Vaziyeti Askerîye ve Dahiliye Hakkında İstihzah Takriri” **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt:1 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921** (iç.), TBMM Basımevi, Ankara, 1980, S-52-74, s.57.

¹³⁰ AYBARS Ergun; **Yakın Tarihîmizde Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını:50, İstanbul, 1988, s. 13-14.

¹³¹ TUNAYA; **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi**, s.30

¹³² LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991 s.252.

Millîciler, öncelikle Anadolu ayaklanmalarını¹³³ bastırmakla mücadele etmişlerdir. Bu devir Çerkez Ethem’ler, Demirci Efe’ler, Yörük Ali’ler, Topal Osman’lar devridir. “İngilizler bir Yunan saldırısına başvurmazdan önce Halife ve hükümetinin Ankara’yı ordu itaatsizliği ve halk ayaklanmaları ile sararak yıkmak istemişlerdi... Ankara Hükümetini tanımayı küfür sayan halife fetvalarına dayanan ayaklanmalar Atatürk’e pek güç günler geçirtmiştir”¹³⁴. Ülkeyi kaosa sokan bu ayaklanmaları durdurmak için 29 Nisan 1920’de TBMM ‘Hıyanet-i Vatan Kanunu’nu çıkarmıştır. Söz konusu kanuna göre “BMM’nin yasallığına karşı ayaklanmaya yönelik, sözle, yazıyla ya da doğrudan doğruya karşı çıkan ya da fesat hareketlerine girişen veya yayında bulunan kişiler vatan haini sayılacaktı. Yasa bu gibilere idam cezası verilmesini de hükme bağlamıştı. Buna dayanılarak vatan haini ilan edilen ilk kişi Damat Ferit olmuştu (19 Mayıs 1920). İnönü’ye göre söz konusu yasa savaş döneminde ‘memlekette birliğin sağlanmasında başlıca amil olmuştu’¹³⁵.

Öte yandan, Rusya’da Bolşevizm devrimi Ekim 1917’de gerçekleşmiştir. Anadolu’daki Millî Mücadele’nin emperyalist güçlere karşı verildiğini düşünen Bolşevikler, Millî Mücadele hareketini desteklemişlerdir. Ancak, Millî Mücadele sonrasında Atatürk’ün nasıl bir siyasal sistemi benimseyeceğinden şüpheli oldukları için Bolşevizm’in yerleşmesi için çalışmışlardır. Atatürk ile her zaman rekabet ve çatışma içerisinde olan Enver Paşa, İngilizler ve İstanbul Hükümeti tarafından Atatürk’e karşı bir lider olarak görülmüştü. O dönem, Enver Paşa, Sovyet Rusya’da yeni bir arayış içerisinde olmuştur.

¹³³ AYBARS, Ergun; **İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri**, Millîyet Yayınları, İstanbul, 1998, s.30-31., Ayrıca Bkz., AYBARS Ergun; **Yakın Tarihîmizde Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını:50, İstanbul, 1988. Anadolu Ayaklanmaları; 1.Şeyh Eşref Ayaklanması 26 Ekim 24 Aralık 1919 tarihleri, 2. Bozkır Ayaklanması, 27 Eylül-4 Ekim ve 20 Ekim-4 Kasım 1919 tarihleri, 3. Aznavur Ayaklanmaları, 1 Ekim- 25 Kasım 1919 ve 16 Şubat-16 Nisan 1920 tarihleri, 4. Düzce ayaklanmaları, 13 Nisan- 31 Mayıs ve 8 Ağustos-23 Eylül 1920 tarihleri, 5. Yozgat ayaklanmaları 15 Mayıs- 27 Ağustos ve 5 Eylül- 30 Aralık 1920 tarihleri arasında, 6. Zile ayaklanmaları, Mayıs, 21 Haziran 1920 tarihleri, 7. Millî aşiret ayaklanması, Haziran, Eylül 1920 tarihleri arasında, 8. Pontusçuluk hareketi, Millî Mücadele’nin başından sonuna kadar süren ve Rum Pontus Devleti’nin yeniden kurulması amacına dayanan, 9. Koçgiri ayaklanmaları, 6 Mart-18 Haziran 1921 tarihlerinde gerçekleşmiştir.

¹³⁴ ATAY, **Çankaya**, s.269.

¹³⁵ TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.39.

Millî Mücadele üzerine dışarıdan etki yapmak isteyen, Bolşevikler, Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi Başkanı G. Zinovyev şöyle sesleniyordu;

“Anadolu köylüleri! İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetleri İstanbul’u top ateşine tutuyorlar. Sultanı kendilerine tutsak kıldılar... Altı yıllık savaşta yoksullaşmış, dilencilğe mahkum edilmiş olan Türkiye halkını daha iyi sömürebilmek için, sultanı ülkenin maliyesini yabancı kapitalistlere teslim etmeye zorluyorlar... Barışsever Türkiye köylüsüne, kendi yabancı yasalarını dayatıyorlar. Sizi yük hayvanlarına çevirerek bütün yükleri sırtınıza vurmak istiyorlar. Kendilerinin ve beylerin bir bölümü kendini yabancı kapitalistlere sattı. Başka bir bölümü ise sizleri silah başına çağırıyor, sizi yabancı istilalara karşı örgütüyor. Ama onlar da sizlerin kendi ülkenizin hükümetinin başına geçmenize, asalakların Sultandan armağan diye aldığı toprak ve tarlalara sahip çıkmanıza, ekip biçmenize izin vermiyor. Ve yarın, yabancı kapitalistler efendilerinize daha elverişli barış koşulları tanıdığında, bugünkü önderleriniz sizi, yabancı efendilerin de yardımıyla zincire vurur; tıpkı büyük toprak sahipleriyle eski memurların yabancı orduların bulunduğu bölgelerde şimdiden yaptığı gibi!”¹³⁶.

Sovyet rejiminin önde gelenleri, Atatürk’ün başlatmış olduğu Millî Mücadele’nin sonunun ne olacağını belli olmadığını hatta Batılı emperyalistlerle sonunda bir anlaşmaya varabileceklerini ve bu durumda halkın ezileceğine vurgu yapmışlardı. Anadolu köylüsünün kendi kendine örgütlenerek bir çıkış yolu bulması yönündeki önerilerini şöyle dile getirmişler: “Anadolu köylüleri! Yabancı istilalarına karşı mücadele etmek üzere Kemal Paşa’nın bayrağı altında çağrılıyorsunuz. Ama biz sizin, kendi Halk ve Köylü Partinizi kurma çabasında olduğunuzu da biliyoruz. İşte bu parti, paşalar sömürücü İttifak Devletleriyle barış yapsalar bile mücadele etme yeteneğine sahip olacak tek partidir”¹³⁷. Bolşevikler bu seslenişlerinde sonu belli olmayan bir mücadele yerine, halkı örgütleyerek kendilerine bağlı bir mücadele hareketini başlatmayı amaçlamışlardı. Parçalanmış Türkiye’ye Bolşevik Çiçerin de 13 Eylül’de Türk ‘köylü ve işçilerine çağrı’ bildirisinde şöyle diyordu: “Ülkeniz sömürücü paşaların elinde. Sizi ne asker yöneticileriniz, ne

¹³⁶ G. Zinovyev; “İran, Ermenistan ve Türkiye’nin Ezilen Halk Kitlelerine”, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu 1920, **Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan** (iç.), Çeviren: Fatma Artunkal, Doğu Perinçek (Derleyen.), Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1999, S. 13-19, s.16.

¹³⁷ a.g. k, s.17.

de demokrasi partileri bundan kurtaramaz. Bütün dünya emekçileri kendilerine baskı yapanlara karşı birleşmelidirler. Bu bakımdan Rusya hükümeti umut eder ki siz Türk köylüleri ve işçileri bize kardeş elinizi uzatsanız”¹³⁸.

Mustafa Suphi, Moskova’da Türk Komünistlerinin başıydı ve Yeni Dünya Gazetesini çıkarmaktaydı. Moskova’dakiler Ankara’daki mücadelenin emperyalizme karşı bir hareket olduğunu kabul ediyorlar. Ancak, mücadele kazanıldıktan sonra yönetimin yine ülkedeki güçlülerin eline geçmemesi için Ankara’da komünist hareketi oluşturmaya çalışmışlardı. Doğu Milletleri Birinci Kongresi’nde Kongre başkanı şöyle demişti: “başında Atatürk’ün bulunduğu hareketin bir komünist hareketi olmadığını bir an bile unutmuyoruz. Bu hareketin amacı İngiliz efendilerine masadan ayaklarını çekmelerini dilemektedir. Sonra da Türk ağalarının ayaklarını masa üstüne koymalarına izin vermektir. Biz Türkiye’de gerçek bir halk ihtilâli çıkıncaya kadar beklemek zorundayız”¹³⁹. Türk Köylülerine, sizin kurtuluşunuz ne İstanbul Hükümeti’nin elindedir, ne de bu işe koyulmuş olan Atatürk’ün yapabileceği bir şeydir, kurtuluşunuz ancak bizimledir şeklinde seslenmişlerdir. Sovyet Sosyalistlerinin bu tavrı ve düşüncesi Marx’ın işçi sınıfı tezine de oldukça aykırı olduğu söylenebilir.

Bolşeviklerin 1919’da iç savaşta başarıları, Kafkaslara doğru ilerlemeleri ve bir kurtarıcı olarak görülmeye başlamalarının¹⁴⁰ farkında olan Atatürk, 22 Ekim 1920’de Çiçerin’e yazdığı mektupta, İslam Dünyası’nın güvenine sahip Türkiye ile Batı Proletaryası üzerinde nüfuzlu Sovyetler Birliği arasında kurulacak olan işbirliği sayesinde, emperyalizmin yeryüzünden silineceğini açıklar ve burjuvaziye yıkmaktan şöyle söz eder: “Avrupalı emperyalistlerin hedefi olan İslam Dünyası’nı yüzyıllar boyunca savunmuş olan milletimiz, şimdi insanlığı kurtuluş yolunda mücadeleye girişmiş olan Rus milletinin bu uğurda katlandığı güçlüklerin değerini takdir etmektedir”¹⁴¹. Sol

¹³⁸ Aktaran, ATAY, **Çankaya**, s.279.

¹³⁹ ATAY, **Çankaya**, s.279.

¹⁴⁰ KARABEKİR, Kazım; **Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yayınları, Cumhuriyet Tarihi Serisi:19, İstanbul, 2000, s.427.

¹⁴¹ AVCIOĞLU, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 2. Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s.447.

Atatürk için aslında bir tehlike oluşturmuyordu, Enver Paşa Atatürk'e karşı bir seçenek varolduğu sürece tehlikeliydi¹⁴².

Atatürk, komünizmi kendi başlattığı Millî Mücadele'ye bir tehlike oluşturmaması ve kendi denetimine almak için 18 Ekim 1920'de Ankara'da güdümlü bir Türkiye Komünist Fırkası kurdu. Bu partinin ileri gelenleri arasında İnönü, Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abaloğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Sonradan Bahriye Vekili olan Topçu İhsan Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) gibi radikal fikirli meclis üyeleri de bulunuyordu¹⁴³.

Mete Tunçay'a göre, herhangi bir pratik faaliyetine rastlayamadığımız TKF'nin kuruluş nedeni; Öncelikle Anadolu'da 'Komünist' nitelikli resmî bir parti olmasının, Türk-Sovyet görüşmelerini olumlu yönden etkileyebileceği, çekingenliği kaldıracağı düşünülmüş olabilir. Bununla birlikte, TKF Bolşevik modelinin Türkiye için uygulanamayacağı ısrarla öne sürmüştür. İnönü'nün de yer aldığı TKF'nin dışta Bolşevizm etkisine ve içte siyasal dengelere yönelik kurulduğu açıktır. Atatürk, dışarıdan ve içeriden çeşitli amaçlarla ülkeye girmekte olan Komünizmin sadece ülkemizde değil, Rusya'da da henüz uygulanabilirliği hakkında açık bir şey olmadığını savunmuştur. Bu nedenle, karşı önlem alınmadığı zaman milletin huzur ve düzeninin bozulabileceği düşüncesindedir. Atatürk en mantıklı önlem olarak, Fevzi, Ali Fuat, Kazım Paşa'larla Refet ve İnönü' gibi seçkin arkadaşlarının TKF'nı kurmasını düşünmüştür¹⁴⁴. İnönü, Atatürk kurmuş olduğu sisteme ülke içinden ve dışından yönelen Bolşevik tehditlerine karşı TKF'nin gizli üyelerinden biri olarak görev almıştır. Kurulan bu partinin güdümlü bir parti olduğunu düşünmek hiç de yanlış olmaz.

Ne var ki bu partiyi radikal Türk komünistleri tanımadı. Çünkü 1920 ilkbaharında Bakü'de gerçek bir Komünist Partisi zaten mevcuttu ve yönetimini Mayıs 1920'de Mustafa Suphi ve grubu devralmıştı¹⁴⁵. Öte yandan,

¹⁴² ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 230-231.

¹⁴³ TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000. s.92.

¹⁴⁴ Aktaran, TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, s. 92-94

¹⁴⁵ ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.229.

Mustafa Suphi'nin kurduğu Komünist Parti Anadolu'ya geçerek çalışmalarını burada sürdürmeyi planlıyordu. Bunun farkında olan İnönü, Kazım Karabekir'e bir telgraf çekerek, 2 Eylül 1920'de Anadolu'ya ulaşan ilk Sovyet Resmî heyetinin elçilik heyeti olmaktan çok, propaganda ve örgütlenme çalışmaları yapmaya gelen bir heyet olduğunu belirtmiş¹⁴⁶ ve Karabekir'i dikkatli olması konusunda uyarmıştır. Atatürk tarafından kurulan TKF'nin kurucu üyesi sıfatıyla İnönü'nün Karabekir'e yapmış olduğu uyarı son derece ilginçtir.

O dönem, Doğu'da Enver Paşa tehlikesi de üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak belirmektedir. Bu konuda Batı Cephesi Komutanı İnönü, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'i bir telgraf ile uyarma gereği duymuştur. “Hasılı İttihatçılar Ruslar Erzurum'un madud (sayılı) müfsitleri (bozan) her biri başka maksat için Şark ordusuna hücum edeceklerdir. Bu hücumların kafesine mani olan yalnız sensin. Binaenaleyh muhacemat (hücumlar/saldırıları) mütemarkizen (merkezlenmiş bir yere toplanmış) sana teveccüh (yönelmiş) ediyor. Açık tedbir ve hücumlardan endişe etmeyiz, fakat hıyanet ve hileye gelmeden endişe ederim. Kendine gayet sağlam bir muhit temin etmeli ve son derece müvesvis (kuruntucu) olmalısınız”¹⁴⁷. Görüleceği üzere, İnönü o dönem dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı uyanık olmuş, gerekli önlemleri almıştır.

Bolşevikler, Enver'i bir süre oyalamış ve onu Ankara'ya karşı üstü kapalı bir tehdit gibi kullanmışlardı. Sonunda, Bolşevikler Ankara ile bir dostluk anlaşması imzalanmıştı. Böyle olunca, Enver Paşa'nın planı, Bolşeviklerin desteğinden yoksun kalmıştı. Enver Paşa, kendi şöhretine güvenerek, Anadolu'ya tek başına gitmeye karar vermiş, ancak Ankara Hükümeti Anadolu'ya girmesine izin vermemiştir. Batum'da bir kongre yapmış olan Enver Paşa geç kalmıştı. Çünkü, bu arada Atatürk Sakarya Savaşı ile konumunu iyice güçlendirmiş ve sağlamlaştırmıştı. Enver Paşa, Haziran 1922'de Afgan sınırı yakınında Türki Gerilla çetelerinin başında Kızıl Ordu ile

¹⁴⁶ TELLAL, Erel; “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (iç.), ORAN, Baskın (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, S. 155-177, s. 164.

¹⁴⁷ KÜÇÜK, **Türkiye Üzerine Tezler V**, s.574.

savaşırken öldürülmüştür¹⁴⁸. Böylelikle, Atatürk'ün mücadelesinin karşısında olan bir tehlike daha ortadan kalkmıştır.

Bir taraftan, Mustafa Suphi ve grubu komünizmi Türkiye'ye getirmeye çalışırken, öte yandan, Bolşevizm içte de destek bulmuştur. Mecliste de pek çok kişi, Amerikan mandasından sonra, Bolşevizmin kurtarıcılığına ümit bağlamıştır¹⁴⁹. Anadolu ayaklanmaları ile yıldızı parlayan Çerkez Ethem, Bolşevizm desteğini de arkasına alarak, Atatürk ve İnönü ile iktidar savaşına girmiştir. Bu amaçla, “Türk halkının ve öteki Müslüman halkların kurtuluş savaşımının, peygamberin kutsal bayrağı altında ve Rusya'daki komünist devrimle birlik içinde gelişmesi gerektiğini düşünmekte”¹⁵⁰ olan Yeşil Ordu¹⁵¹ kurulmuştur. O dönemde düzenli bir ordunun oluşturulamaması, Ankara Hükümeti'nin başlıca sorunlarından biriydi. Bu eksikliğin farkında olan Çerkez Ethem ve kardeşleri, “Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün birer yiğit oldukları sanısına düşmüşler ve bu sanılarını açıktan açığa korkusuzca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese buyruk savuruyorlar ve buyruklarını yerine getirmeyenlerin asılacağı yolunda gözdağı veriyorlardı”¹⁵². İnönü, Atatürk ile Ethem Bey'in Yozgat'tan dönüşü

¹⁴⁸ ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihî**, s.231-232.

¹⁴⁹ O dönemde mecliste Bolşevik ihtilalinin o kadar etkisinde kalınmıştı ki, bazı mebuslarda komünizmin rengi sayılan kızıl renk moda haline gelmişti. Bu rengi kalpaklarında taşıyanların sayısı az değildi. Kravatları kırmızı olanların da sayısı da çoktu. Çerkez Ethem'in Müfrezesi (büyük bir birlikten ayrılmış asker kolu) kırmızı tepeli kalpaklar ve yeşil bayraklarla Ankara'da dolaşır. Hatta Tevfik Rüştü Aras'ın kırmızı kadife kalpağı, mecliste önemli bir tartışma konusu olur. Bkz., AVCIOĞLU, Doğan; **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e 2. Kitap**, s.447.

¹⁵⁰ M. Pernot'tan Aktaran; ŞAMSUTDİNOV, **a.g.e.**, s.151.

¹⁵¹ 1920 Mayısında Yeşil Ordu örgütü 32 maddeden oluşan programını hazırlayıp yayınladı. Program şu temel ilkelerden oluşmaktaydı: emperyalizmle ve içerideki ajanlarıyla mücadele, tarım reformunun ve devlet düzeninin demokratlaşması için zorunlu olan öteki reformların yapılması vb; Asya'dan emperyalist saldırıları kovmak ve onların daha sonra da Asya ülkelerine sızmalarına izin vermemek için kurulmuş bir savaş örgütüydü; 2 madde, işgalcilerine silahlı mücadelenin yanı sıra, Yeşil Ordu ülke içindeki her türlü emperyalist akıma ve aynı zamanda sermayenin baskı ve zorbalığına karşı amansızca savaşır; madde 17, halkın çıkarlarına ihaneti en ağır suç olarak görüyor ve hainlere ölüm cezasının uygulanmasını haklı ve yasal bir savunma aracı olarak kabul ediyor; madde 19, Yeşil Ordu emperyalizmle mücadelede Kızıl Ordu'yu en iyi bağlaşık (müttefik) sayıyor ve bu birliğin, halkların içtenlikle karşılıklı saygısı ve kardeşliği temelinde kurulması gerektiğini belirtiyordu; madde 9, Yeşil Ordu kendisini, düzenli ordunun karşıtı olarak görüyor; çoğunluğun ordusu sayıyordu. Yeşil ordu Türk halkının dinsel duygularını ön planda tuttuklarından ideolojileri İslam diniydi. Bkz., M. Pernot'tan Aktaran; ŞAMSUTDİNOV, **a.g.e.**, s.154-155.

¹⁵² ATATÜRK, **Söylev (Nutuk) II**, s.348.

karşılama gittiklerinde bir müfrezesini teftiş ettiklerini hatırlıyor ve oradan ayrılırken Atatürk'e; her birinin tepeden tırnağa silahlı olduğunu, bunun kendilerine verdiği güven ve büyüklük duygusu ile herkese tepeden tırnağa baktıklarını belirterek, Atatürk'e Bugün memlekette hâkim olan kimdir? Bunlar mı, biz miyiz? diye sorar, Atatürk de 'Biziz', 'akıl bizdedir'.¹⁵³ der. Akıldan kastedilen şeylerden biri de düzenli ordunun kurulması olsa gerek ki bu da, kısa zamanda İnönü'nün çabalarıyla gerçekleştirilmiştir.

İnönü, Yeşil Ordu'nun gizli bir cemiyet olarak kurulduğundan haberi olmamıştı¹⁵⁴. Yeşil Ordu programının Meclis üyeleri arasında da destekçileri vardı. Bu milletvekillerinden 85 kişi, Yeşil Ordu ilkeleri uğrunda mücadele edeceklerine Kuran'a el basarak yemin edip Mecliste 'Halk Zümresi' adlı bir grup oluşturmuşlardı¹⁵⁵.

Batı Cephesinde Yeşil Ordu'nun askerî birlikleri ile güçleniyorlar, tehlike oluşturuyorlar. Atatürk en kısa zamanda düzenli ordu kurmanın gerekliliğini Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'yı 8 Kasım 1920'de karşılamak için istasyona gittiğinde karşılaştığı manzara karşısında daha çok hissetti; "Ali Fuat Paşa'yı omzunda bir filinta ile Ulusal Kuvvetler kılığında gördüm. Batı Cephesi Komutanına bu kılığı benimseten düşünce ve anlayış akımının bütün Batı Cephesi üzerinde ne denli aşırı bir etki yapmış olduğunu anlamakta artık duraksamaya yer kalmamıştı"¹⁵⁶. Ali Fuat Paşa'nın artık Batı Cephesini komuta edemeyeceğine inanan Atatürk, Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya büyükelçisi olarak görevlendirir. Batı Cephesi komutanlığına İnönü'yü atayan Atatürk, bunun nedenini şöyle ifade etmektedir; "Batı Cephesi de çok sıkı ve dikkatli çalışma isteğinden, bu cephe komutanlığını da gerçekte savaşı yönetmekte olan Genel Kurmay Başkanı İnönü'ye ek görev olarak vermek en çabuk ve uygun bir önlem olacaktı"¹⁵⁷. Atatürk'ün sol içindeki "Truva atı sayılabilecek olan Yunus Nadi ise Fuat'ı 'yüzü yumuşak' bir asker olarak niteliyor. Çerkez Ethem'e yönelik provokasyon planlarının uygulamaya

¹⁵³ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s.207.

¹⁵⁴ ATATÜRK; *Söylev (Nutuk) II*, s.347.

¹⁵⁵ M. Pernot'tan Aktaran; ŞAMSUTDİNOV, a.g.e., s.157.

¹⁵⁶ ATATÜRK; *Söylev (Nutuk) II*, s.372

¹⁵⁷ A.g.e., s.371

konması için Ali Fuat'ın görevden alınarak İsmet'in getirilmesi bir zorunluluk oluyor"¹⁵⁸. Kuşkusuz bir çok açıdan bu durum oldukça dikkat çekicidir. Yıllar sonra bir televizyon muhabirinin İnönü'ye yönelttiği, “Albay İsmet'in olmasını sağlayan Batı Cephesi Komutanlığı'na, o günlerde Ali Fuat Paşa gibi sizden üst rütbede komutanların bulunmasına rağmen hangi koşullar içinde atandınız sorusuna:

-Meclis tarafından Genel Kurmay Başkanı olarak seçildiğim zaman, büyük kumandanların hepsi de aynı zamanda Meclis üyesi idiler. Yerleri ehemmiyetli idi. Yerlerinden ayrılmaları mümkün değildi. Bundan fazla olarak esas ordu siyasetinde ve siyasî görüşte, ordu siyasetinin gayesinde Atatürk ile aramızda yakın bir münasebet ve anlaşma vardı"¹⁵⁹ şeklinde cevap verir.

İnönü'nün Batı Cephesi Komutanlığı'na Atatürk tarafından seçilmesine onun askerî kişiliğinin katkısının önemli bir rol oynadığı ihmal edilemez. Katı, disiplinli ve sistemli bir asker olan İnönü, öncelikle Ethem'le silahlı mücadeleye girmiştir. Eskişehir'de kumandanlara yaptığı tebliğinde; “birincisi; halktan para almak yasak, para ihtiyacınızı ben temin edeceğim, İkincisi; doğrudan doğruya sizin asker almanız yasak, onu (asker) Millî Savunma Bakanlığı'ndan size ben temin edeceğim, Üçüncüsü; Halktan hiçbir kimseyi herhangi bir nedenden dolayı cezalandırmayacaksınız, kimden şikayetiniz varsa, bu şikayeti gerekli makamlara ben nakledeceğim, bana yazarsınız”¹⁶⁰. İnönü, bu tebliğ ile düzenli ordu karşıtı olan Çerkez Ethem ve Demirci Efe'yi hedef almıştır. Çerkez Ethem ise artık Batı Cephesi Komutanını tanımamaktaydı. Ethem Atatürk'e bir telgraf çekerek “bundan böyle raporlarını Meclis başkanlığına vereceğini ve yalnız ondan emir alacağını bildirmiştir”¹⁶¹. Atatürk, Çerkez Ethem kuvvetleri ile mücadele eden ve düzenli ordu kurma çabasında olan İnönü'nün karşılaştığı bir olayı Meclis konuşmasında durumun ciddiyetini göstermesi açısından da şöyle anlatmıştır; “İnönü, Eskişehir içerisinde gayri muntazam silahlı falan bir takım adamlar görmüş. Nedir bunlar

¹⁵⁸ KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler V*, s.528.

¹⁵⁹ KAL, Nazım; *İnönü Televizyona Anlattıklarım*, Bilgi Yayınevi, Ankara Aralık 1993, s.20.

¹⁶⁰ KAL, *İnönü Televizyona Anlattıklarım*, s.23, SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s.214, ATAY, *Çankaya*, s.296.

¹⁶¹ ATAY, *Çankaya*, s.296.

demiş, kimisi firari demiş kimisi, kuvvayimillîyedenim demiş. Getirmişler teftiş etmek üzere. Bunun başında müfreze kumandanı gibi olan adam İsmet'in karşısına çıktığı zaman gayri muntazam bir vaziyette filan....Kimsin sen diye sormuş, Müfreze kumandanıyım demiş. Böyle nasıl müfreze kumandanısın? Vaziyetini al, sen askersin, ben ordu kumandanıyım diye bir ihtarda bulunur. Zannedirim, Ethem Bey bundan müteessir olmuş"¹⁶². Atatürk, İnönü'yü öne çıkararak Ethem grubuna Batı Cephesi Komutanı olarak İnönü'yü gösterir ve yetkilendirir.

Atatürk, hem Millî Mücadele için Sovyet desteğini almaya çalışmış, hem de Bolşevizmin Anadolu'ya gelmesine engel olacak bir politika izlemiştir. 28 Ocak 1921'de Mustafa Suphi'nin öldürülmesiyle siyasî dengeleri denetim altına almış, 1921 Anlaşması ile Moskova'nın Anadolu'yu Bolşevikleştirme girişimlerini sona erdirmiştir. 1922'de Türkiye'de Komünizm faaliyetleri yasaklanmış ve Komünist Parti kapatılmıştır¹⁶³.

1920-1921 arası yukarıda sözü edilen dönem, İstanbul Hükümeti destekli iç ayaklanmalar, dış destekli komünizm faaliyetleri ve İngiliz-Yunan güçleriyle mücadeleyle geçen tehlikeli dönemdir. İşte bu dönemde, Atatürk'ün yanında en güvendiği isim olarak İnönü, Atatürk'le işbirliği içerisinde olmuştur. Tehlikelerle mücadelesinde akıllı, sağlamcı ve geri-dönülmez sert politikalar izlemiştir. Bu dönemde, İnönü düzenli orduyu kurmuş, Anadolu ayaklanmalarını bastırarak, başkaldıran Çerkez Ethem'i ortadan kaldırmış ve Yunan ordularını yenilgiye uğratmıştır. Böylelikle, iç ve dış tehditlere karşı başarılı bir mücadele verilmiştir. Bunun içindir ki, Atatürk Çerkez Ethem ile mücadele sırasında, Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan Ali Fuat Cebesoy'u alarak yerine İnönü'yü atamıştır Söz konusu atama, Atatürk'ün İnönü'ye olan güveninin önemli bir göstergesidir.

¹⁶² ATATÜRK, Mustafa Kemal; "Atatürk'ün Çerkez Ethem Meselesi Hakkındaki Beyanatı" 29 Kasım 1920, **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt:1 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921** (iç.), TBMM Basımevi, Ankara, 1980, S-273-288 s.282-283.

¹⁶³ TELLAL, a.g.m., s.164.

3. İnönü Savaşları ve Zaferin Kazanılması

İnönü Savaşı'nı, "İnönü, İnönü'de bir zafer kahramanı değil, bir mucize kahramanıdır: Sevr'in teneşirine yatırılan hasta adam, İnönü'de dirildi"¹⁶⁴ şeklinde tanımlayanların yanı sıra, İnönü savaşının gereğinden fazla abartıldığını düşünenler de vardır. Yalçın Küçük, aslında böyle bir zaferin olmadığı ve bilinçli bir şekilde yaratıldığı düşüncesindedir: "Eğer tarihî bilim dışı, Tanrı'nın lütuf türünden yardımlarının olabileceğine inanılmazsa, İnönü zaferinin olmaması gerekiyor. Başka bir deyişle İnönü zaferi olmazsa, Atatürk ve arkadaşları bunu yaratırlar. Yaratmak zorundalar. Daha başka bir deyişle şöyle; bu ince senaryonun çok kötü bir biçimde oynanarak sırtmasını önlemek için Atatürk ve arkadaşlarının İnönü zaferine ihtiyaçları var. Tarihsel olarak ise, İnönü zaferi yok. Buna karlı Gediz'de bir zafer olmasa bile bir başarı var"¹⁶⁵. Küçük'ün alternatif tarihçilik adına belgeye dayanmayan düşünceleri, zihinleri bulandırmaktan öteye geçmemektedir. Millî Mücadele için de Ethem kardeşlerin ne denli etkili olduğu gerek halk tabanından gerekse, TBMM'den aldığı destekle görülmektedir. Böylesine güçlü konuma gelen bir başkaldırıcıya karşı verilen mücadeleyi yok saymak, bilim insanına ve bilimsel bakışa uygun olmadığını burada vurgulamak gerekir.

İnönü, ise bu başarının çok büyük bir başarı olmadığını kabul etmekle birlikte, işlevinin o dönem şartlarında oldukça fazla olduğunu şöyle ifade ediyordu: "Devleti kurmak için, Büyük Millet Meclisinin itibarını, nüfuzunu ve hakimiyetini sağlamak için küçük çapta da olsa, böyle bir muharebeyi kazanmaya mecburduk. Mustafa Kemal Paşa'da Birinci İnönü Muharebesinden, bu bakımlardan çok karlı çıktığımızı kabul ediyordu"¹⁶⁶. Bu yönüyle savaşın, kendisi çok büyük çaplı olmasa da, sonuçları bakımından oldukça önemli kazanımları olmuştur.

İnönü Savaşı, o dönem için oldukça önemlidir. Atatürk de bu savaşı, Millî Mücadele'de sonraki başarıların önünü açan bir adım olarak

¹⁶⁴ ORTAÇ, a.g.e., s.89.

¹⁶⁵ KÜÇÜK, Yalçın; *Türkiye Üzerine Tezler II*, Tekin Yayınevi, Ankara, 2003 s. 625.

¹⁶⁶ SELEK, *İnönü Hatıralar I*, s. 245.

değerlendirmiştir. İnönü kendisini istasyonda karşılamaya gelen Atatürk ile aralarında geçen diyalogu şöyle aktarmaktadır: İnönü, “Büyük mesele halledildi dedim. Hangi büyük mesele? Çok çok mesele halloldu. Diye cevap verdi”¹⁶⁷. Millî Mücadele’ye güven sağlanmış, içte ve dıştaki karşıt güçler susturulmuştur. İnönü savaşı ile Yunan güçlerine bir an dur denmiştir. Düşman kesin yenilgiye uğratılmasa da durdurulabileceğini kanıtlayarak bağımsızlık savaşı sürdürenlere büyük bir moral güç vermiştir. Dış siyasette de olumlu gelişmelere yol açmış, Sovyetler’le Moskova’da sürdürülen barış işbirliği görüşmeleri bu zaferden sonra hız kazanmıştır. Asıl önemlisi İtalya ile Fransa gibi İtilaf Devletleri Ankara Hükümeti ile ilişki kurmaya yönelmişler ve Londra’da toplanması öngörülen konferansa TBMM Hükümeti çağrılmıştır. İnönü zaferi ile doğan ulusal sevinç, Anakara ve İstanbul Hükümetleri arasındaki buzları eritmeye başlamış, bunun en önemli yansıması da Damat Ferit Hükümeti döneminde Kuvayi Millîye katılanlar hakkında açılmış olan davaların durdurulması ve dosyaların kapatılması olmuştur¹⁶⁸. Sonuçları bakımından, İnönü Zaferi var mıydı? Yok muydu tartışmaları çok da anlamlı görünmüyor.

İnönü, 1 Mart 1921’de Büyük Millet Meclisi’nce mirlivalığa (General) yükseltildi. 35 yaşında genç bir Paşa’dır.

İlhan Uzgel’e göre, 1921 yılı Türk-İngiliz ilişkilerinde bir yumuşama dönemi olmuştur. Aralık 1920’de Gümrü anlaşmasının imzalanması da Anadolu hareketinin hem saygınlığını artırmış, hem de İngiltere’yle ilişkilerde konumunu güçlendirmiş, Yunan ordularını ilk kez durduran bu gelişme, İngilizlerin doğrudan savaşı göze almadan Yunanistan aracılığıyla izlediği politikasının başarısızlığını da ortaya çıkarmıştır¹⁶⁹. Bu yumuşamanın varlığını gösterdiği Londra Konferansı, 21 Şubat 1921’de Londra’da başlamış ancak sonuç bir alınamamıştır. Yunanlılar, 23 Mart 1921’de tekrar taarruza geçmiş, ancak yenilgiye uğramışlardır. İnönü, 1 Nisan 1921’de Ankara’ya çektiği

¹⁶⁷ A.g.e., s. 243.

¹⁶⁸ TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.43-45.

¹⁶⁹ UZGEL, İlhan; “1919-1923 Kurtuluş Yılları, Batı Avrupa’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, S. 139-154 , s. 143-144.

telgrafta, zaferin haberini vermiştir. Atatürk bu zaferi bir telgrafla kutlamıştır¹⁷⁰. Mart sonunda, İkinci İnönü yenilgisinden sonra özellikle askerî çevrelerde Yunanlıların Türkiye'yi dize getirebileceği konusunda kuşklar başlamıştır. Bunun üzerinedir ki, Nisan 1921'de İngiltere, Türk-Yunan savaşında tarafsızlık tezini ortaya atar¹⁷¹.

Bu zaferi Temmuz 1921'de yapılan Kütahya-Eskişehir savaşlarının yenilgisi gölgelemiştir. 25 Temmuz 1921'de Eskişehir, Afyon ve Kütahya düşmanın eline geçmiştir. Yenilgi sonrası mecliste çok sert tartışmalar yaşanmıştır. 5 Ağustos'ta Atatürk Başkomutanlığa getirmiştir. Kanuna göre, Atatürk'e, Millet Meclisi yetkisi verilmiş ve bu yetki üç aylık bir süre ile sınırlanmıştır. Yani, Atatürk'ün her sözü kanun demektir¹⁷². Tekalifi Millîye¹⁷³ (ulusal yükümlülük) kanunu yayınlanır ve hemen savaş hazırlıklarına başlanmıştır. Sakarya Savaşı, Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Sakarya Savaşı'ndan sonra, 1922 Ağustosuna kadar bir yıl geçer ve bu sürede büyük taarruz hazırlıkları yapılmıştır. Bu hazırlık dönemi, aynı zamanda meclisteki muhaliflerin de harekete geçtiği ve belli oranda gücü ellerine geçirdikleri bir dönem olmuştur. “Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım”¹⁷⁴ diyen Atatürk'ün mecliste olmaması, muhaliflerin işini kolaylaştırmıştır. Bakanlar Kurulu üyelerinin nasıl seçileceğini gösteren 8 Temmuz 1922 günü

¹⁷⁰ Atatürk, İnönü Savaş Meydanında Metristepe'de Batı Cephesi Komutanı ve Genel Kurmay Başkanı İnönü'ye çektiği telgrafta, Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Savaşlarında yüklediğiniz görev ölçüsünde ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Ulusumuzun bağımsızlığı ve varlığı, çok üstün yönetiminiz altında şerefle görevlerini yapan komuta ve silah arkadaşlarımızın duyarlılığına ve yurtseverliğine büyük güvenle dayanıyordu. Siz orda yalnız düşmanı değil, ulusun kara yazgısını da yendiniz. Düşman çizmesi altındaki kara yazılı topraklarımızla birlikte bütün yurt bugün, en kıyıda köşede kalmış yerlere dek utkunuzu kutluyor. Düşmanın yurdumuzu ele geçirme tutkusu, dayancımızın ve yurtseverliğimizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu. Adınızı tarihî övünç yazıtları arasına geçiren ve bütün ulusta size karşı sonsuz bir saygı ve bağlılık duygusu uyandıran büyük savaşınızı ve utkunuzu kutlarken üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref alanı gösterdiği kadar, ulusumuz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin çevrenini de gözler önüne serdiğini söylemek isterim. Bkz., ATATÜRK; **Söylev (Nutuk) II**, s.426; ARTUÇ, a.g.e., s. 215; SELEK, **İnönü Hatıralar I**, s.251; AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s.174-175.

¹⁷¹ AVCIOĞLU, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e 1. Kitap**, s. 173.

¹⁷² AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s.229-230.

¹⁷³ Bkz., ATATÜRK, **Söylev (Nutuk) II**, s.451-452.

¹⁷⁴ ATATÜRK, **Söylev (Nutuk) II**, s. 485.

yasa ile, Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanının doğrudan doğruya Meclis tarafından gizli oyla seçilmeleri sağlanmış, böylece, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan eylemsel olarak uzaklaştırılan Atatürk'ün bakanları göstereceği adaylar arasından seçilmesi yetkisi de kaldırılmıştır. Muhalif grup Rauf Orbay'ı Bakanlar Kurulu Başkanı olarak seçmiş, Rauf Orbay 12 Temmuz 1922 gününden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar görevde kalmış ve Meclise hakim olmuştur.

30 Ağustos 1922'de savaş başlamıştır. Mecliste muhalifler, Rauf Orbay başkanlığında iktidarı ve yönetimi tamamen ele geçirmeye çalışmışlardır. Atatürk ve İnönü cephede bağımsızlık mücadelesini birlikte vermişler ve bu birliktelik zaferle daha da pekişmiştir. Atatürk ve İnönü, zaferden sonra, meclise tekrar hakim olmuşlardır. Lozan'a baş delege olarak İnönü'nün Başbakanlık yolunun açılmasının nedeni; mücadele sürecinde Atatürk'ün yanında yer almış ve onunla işbirliği içerisinde, güvenini kazanmış olmasıdır.

Batı Cephesi Kumandanı İnönü'nün Türk temsilcisi olarak 3 Ekim 1922'de Mudanya'da Silah Bırakışma Konferansı'na katılması onun için aynı zamanda hayatı boyunca devam edecek olan siyasî misyonuna da bir giriş basamak noktası olmuştur¹⁷⁵. Aslında esas müzakereci ve imzacı tarafların Türkiye ve Yunanistan olması gerekirdi, çünkü savaş resmen bu iki taraf arasında yapılmıştı. Fakat, Kurtuluş Savaşının asıl taraflarını gösterir biçimde görüşmeler bir yanda Türkiye (İnönü), diğer yanda İngiltere (General Harrington), Fransa (General Charpy), ve İtalya (General Monbelli) arasında yapılmış ve sonunda da imzalayan taraflar bunlar olmuştur¹⁷⁶. Yunan Heyeti konferansa gelmemiş, bunun üzerine İnönü, "O halde biz bir neticeye varalım, Yunanlılar bunu kabul etmeye mecbur olacaklardır"¹⁷⁷ der. Konferans uzun ve tartışmalı görüşmelerden sonra 12 Ekim'de sonuçlanmış. En önemli kazanım, Türk-Yunan arasındaki çatışmanın durdurulması ve Trakya'nın savaşa gerek kalmadan tekrar vatan sınırlarına kazandırılması olmuştur.

¹⁷⁵ AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s, 205.

¹⁷⁶ ORAN, Baskın; "Mudanya Silah Bırakışması ve Laussane Barış Antlaşması", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), ORAN, Baskın (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, S. 213-238, s.213.

¹⁷⁷ SELEK, **İnönü Hatıralar II**, s.27.

Mudanya Ateşkes Anlaşması 1911'den bu yana süregelen savaş haline son vermiş, ülkeyi kurtarmış ve işgal altındaki İstanbul'un da barış anlaşması ile birlikte Türk yönetimine geri verilmesini sağlamıştı. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi ulusa kazandırdığı bu 'zaferi azim ile Türk ve İslamı ba'sü Ba'del-mevte isal eden' (büyük zaferle Türk ve İslamı öldükten sonra dirilten Batı Cephesi Komutanı İnönü'ye onursal profesörlük sanının verilmesi kararlaştırılmıştı¹⁷⁸.

İnönü, 31 Ağustos 1922'de Korgeneral, 30 Ağustos 1926'da Orgeneral olmuş ve 30 Haziran 1927'de askerlikten emekliye ayrılmıştır.

İnönü'ye göre Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında üç ana etken rol oynamıştır¹⁷⁹:

- 1- Savaşın ulusal nitelikte olması,
- 2- Amacın çok belirgin olması,
- 3- Askerî konularda disiplinin, itaatin sağlanması.

Bu üç etkenin her aşamasında Atatürk ile İnönü kendilerini zafere götürecek olan işbirliği içerisinde olmuşlardır.

C. Askerlikten Diplomatlığa: Lozan Barış Konferansı

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes anlaşmasının gereği olarak, 20 Kasım 1922'de Lozan'da İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında barışı hazırlamak amacıyla konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Lozan Barış Konferansı, 21 Kasım 1922- 4 Şubat 1923 arası I. dönem görüşmeleri, 23 Nisan- 24 Temmuz 1923 arası II. dönem görüşmeleri olmak üzere iki dönemde ve toplamda ise sekiz ayda tamamlanabilmiştir. Bu iki dönem arasını kapsayan süreç meclis içi tartışmalar ve ikinci dönem Lozan görüşmelerine hazırlık çalışmaları açısından önemli olayları kapsadığı için Ara Dönem olarak değerlendirilecektir.

¹⁷⁸ TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.51-52.

¹⁷⁹ **A.g.e.**, s. 72.

Lozan Barış Konferansı'na İnönü'nün Başdelege olarak seçilmesi ile başlayan I. dönem görüşmelerinde, İnönü'nün özellikle diğer katılan devletlerle eşit haklara sahip olma çabası, komisyon çalışmalarında elde edilenler ve birinci dönem görüşmelerinin kesintiye uğrama nedenleri ele alınacaktır. Kesintiye uğraması ve II. dönem Lozan Barış Konferansı görüşmelerine kadar geçen süre, 4 Şubat 1923- 23 Nisan 1923 tarihleri II. dönem görüşmelerine hazırlık niteliği taşıması nedeniyle ara dönem olarak değerlendirilecektir. Bu ara dönemde meclis içi tartışmalar ve İnönü'nün meclis ile olan ilişkisi, Batı devletleri ile olan ilişkilere yön vermek açısından İzmir İktisat Kongresi'ne yer verilecektir. Konferansta gözlemci konumunda olan Amerika'nın desteğini almak için mecliste kabul edilen Chester Projesi ara döneme açıklık getirmesi açısından önemli görüldüğü için ele alınacaktır.

Birinci Dünya Savaşını ve Türk-Yunan Savaşını bitiren, savaş alanlarında kazanılan ulusal bağımsızlığın uluslararası düzeyde de kabul edilmesi, onaylanması anlamına gelen Lozan Barış Konferansı¹⁸⁰, görüşülen konuların ve tartışılan sorunların çeşitli olması, katılan devletlerin her birinin çıkarının ayrı olması ve iki ayrı dönemde tamamlanabilmiş olması nedeniyle oldukça kompleks bir yapıya sahiptir. Güç şartları içinde, barışa varmak için, ana sorunlara çözüm bulan ve bazı sorunların çözümünü ileriye bırakan bir belgedir¹⁸¹. Sonuçlandırılması zor olmuş, bu nedenle de her hangi bir taraf için kesin zafer değil, bir uzlaşma metni¹⁸² niteliğindedir. Hiçbir taraf için kesin bir zafer olmaması, daha uzlaşmacı bir belge özelliği taşıması, Lozan Barış

¹⁸⁰ Konferansa 5 grup temsilci katılmıştır. Çağrı yapan devletler: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya; Bütün görüşmeler için çağrılanlar: Türkiye, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya); Gözlemci: ABD; Boğazlar statüsü için çağrılan: Karadeniz'e kıyısı olan devletler Sovyet Rusya, Bulgaristan; Ticaret ve yerleşme sözleşmelerine katılmak için çağrılanlar: Belçika Portekiz. Konferansın ilk aşamasında üç temel komisyon ve bunlara bağlı olarak çalışan alt komisyonlar şöyledir. Birincisi; Siyasî komisyonudur. Bu komisyonunda, sınırlar ve toprak konuları, nüfus mübadelesi ve patrikhane konuları görüşülmüştür. Büyük oranda da söz konusu konularda anlaşmaya varılmıştır. İkincisi, Yabancılar uygulanacak Rejim Komisyonudur. Bu komisyonunda, Kapitülasyonlar, Yabancıların yerleşme ve hakkı ve yargısal yetkileri, yabancı okullar, yabancı postaneler, sağlık işleri konuları ele alınmıştır. Kapitülasyonlar konusunda anlaşmaya varılmadığı için Konferansa ara verilmiştir. Üçüncüsü, Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonudur. Bu komisyonunda Osmanlı borçları, Savaş tamirati, Ulaştırma- taşımacılık, Kabotaj hakkı, Ticaret rejimi ve gümrükler konusu görüşülmüş, bu komisyonunda da kısmen anlaşmaya varılmıştır. Bkz., ERHAN, Çağrı (Editör), **Yaşayan Lozan**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s.66-76.

¹⁸¹ KAL, a.g.e., s.71.

¹⁸² ORAN, "Mudanya Silah Bırakışması ve Laussane Barış Antlaşması", s. 219.

Anlaşması'nın getirdiklerinin ve götürdüklerinin günümüzde hâlâ tartışılıyor olmasını haklı çıkarır niteliktedir.

Lozan Barış Konferansı değerlendirilirken uzun ve imkansızlıklar içerisinde verilen yorucu bir mücadelenin koşulları dikkate alınmalıdır. Açıkçası, konuyu dönemin kendi koşulları içerisinde değerlendirmek, anlamlı olacaktır.

Zorluk ve imkansızlıklara rağmen Lozan Barış Konferansı'nda Müttefiklerin doğal üstünlükleri karşısında Türk Heyeti'nin her sıkıştıkça başvurduğu iki önemli silah oldu: 1) Misâk-ı Millî: delegeler bu belgeye bağlı olduklarını, bundan fazla fedakarlık yapmaları halinde ülkeye dönüşte çok hırpalanacaklarını, üstelik anlaşmanın da TBMM'den geçme umudu olmayacağı her fırsatta ileri sürdüler; 2) Batılılaşma: Ankara'nın genel taktiği; azınlık haklarından yargı yetkisine dayatılan hususların gereksiz olduğunu, çünkü yeni devlet kurulur kurulmaz hemen batı tarzı yasalar ve özellikle de Medenî Kanunun çıkarılacağını ileri sürmekti¹⁸³. Uzun ve yorucu görüşmelerden birinde artık dayanamayan Curzon, "İsmet, sen bana tıpkı laternayı¹⁸⁴ hatırlatıyorsun. Bizi bıktırıp usandırana kadar, hep aynı havayı çalıyorsun: Millî egemenlik, millî egemenlik, millî egemenlik. Bu sözü duymaktan hepimize gına geldi"¹⁸⁵ demekten kendisini almamıştır.

Lozan Barış Anlaşması'nın önemine ilişkin pek çok vurgulama vardır, bunlardan bir kaçı; "Lozan, ülkesi ve milletiyle bölünmez, laik ve tam bağımsız bir Türkiye yaratmıştır"¹⁸⁶. "Lozan, Osmanlı sonrası Türkiye'nin doğum belgesidir"¹⁸⁷ ve "Lozan, Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye eden ve yeni Türkiye'nin kuruluşunu uluslararası düzeyde belgeleyen bir

¹⁸³ A.g.m.,s. 219.

¹⁸⁴ Laterna, kolu çevrilince çalan sehpalı bir müzikaleti. Programlanmış ezgilerin tekrarlandığı mekanik bir çalgı.

¹⁸⁵ NUR Rıza, GREW Joseph C.; **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 334.

¹⁸⁶ ŞİMŞİR, Bilal N.; "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, S. 25-43, s.42.

¹⁸⁷ THEODOROPULOS, Byron; "Lozan Antlaşması Üzerine Düşünceler", **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), S. 53-59, s.53.

anlaşmadır”¹⁸⁸. Türkiye’nin, elde ettiği kazanımları koruma ve savunma mücadelesi verdiği, “Osmanlı’dan Cumhuriyete bir köprü”¹⁸⁹ niteliğinde ve “I. Dünya Savaş sonrası dönemin en başarılı ve en kalıcı barış düzenlemesi”¹⁹⁰ olarak değerlendirilen konferans Aydemir’e göre, İnönü’yü İkinci Adam yapan¹⁹¹ anlaşmadır. 1969 yılında Seha L. Meray’ın Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler adlı kitabına önsöz yazan İnönü bu yazısında, Lozan anlaşmasının en önemli özelliğini şöyle ifade etmektedir: “I. Dünya Savaşından kalan anlaşmaların hiç birisi yaşamaz. Yalnız Lozan Anlaşması ayaktaadır. II. Dünya Savaşı’nda da yeni anlaşmalar dünyaya yeni sorunlar ve yeni anlaşmazlıklar çıkarmıştır. Lozan Anlaşması Türkiye için değerini ve uluslararası ilişkilerde kılavuz olacak ilkeleri taşımakta devam etmektedir”¹⁹². İnönü, bu düşüncesinde hiç de haksız değildir. Çünkü, Avrupa Birliği’ne giriş süreci ve tartışmalarında da sık sık başvuru referansımız Lozan Barış Konferansı’dır.

İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması’nda Türkiye’nin bölünmesini kararlaştırmış ve Türkiye’ye kabul ettirmişlerdi; fakat gerçekleşmedi. Büyük devletler arasındaki çatışma, Türkiye’ye nefes alması için zaman tanıdı. Antlaşma Türkiye’nin dünya devletleri tarafından tanınmasına, saygınlık, güç, itibar ve bağımsızlık kazanmasına yol açtı. Lozan Anlaşması aynı zamanda Batılı güçlerin uzun süredir kurmak için çaba sarf ettikleri, şimdi de doruk noktasına ulaştırmaya çabaladıkları üstünlüklerini ellerinden aldı¹⁹³.

G. V. Çiçerin, daha geniş bir perspektifle değerlendirmektedir. Ona göre, Lozan Barış Konferansı gerçekten de büyük çapta, dünya ölçüsünde bir olaydır. “Başkaldıran Doğu’nun, birleşmiş dünya oligarşisinin çürümeye

¹⁸⁸ ARIKAN, Zeki; “Lozan Barış Konferansı ve İzmir Kamuoyu”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), S. 93-107, s.93

¹⁸⁹ DERİNGİL, Selim; “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Köprü Olarak Lozan”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993**, (iç.), S. 135-143, s.135

¹⁹⁰ DORCKİLL, Michael; “Lozan Barış Konferansı ve İngiltere”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), S. 109-125 , s. 109.

¹⁹¹ TURAN, İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği, s.67.

¹⁹² MERAY, Seha L. (Çeviren); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt I, Kitap I Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları İle Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)**, s.XIII.

¹⁹³ TOYNBEE, J. Arnold ve KIRKWOOD, P. Kenneth; **Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyet’e Geçiş Serüveni**, Çeviren: Hülya Karaca, Birey Yayınevi, İstanbul, 2003, s.105 .

başlayan iktidarıyla ilk diplomatik kapışması; başkaldıran Doğu halklarının dünya kapitalizminin tek cephesine karşı temel kazanımlarını savunma ve ekonomik bakımdan tutsaklaştırıcı anlaşma yeteneklerinin ilk göstergesi”¹⁹⁴dir. Lozan Barış Konferansı Doğu-Batı, Hıristiyan-Müslüman, emperyalist-antiemperyalist temsilcilerinin karşı karşıya gelmesi yönüyle de ön plana çıkarılmakta ve değerlendirilmektedir. Ancak bu bakış açısı, biçimsel bir görünüm çizmektedir. Şöyle ki, Türkiye rejiminin belirsizliği, henüz ülke başkentinin olmaması, diğer devletlerce eleştiri konusu olmuştur. Batı’nın amacı, yeni Türkiye’ye ulusal bağımsızlığını tanımakla birlikte kendi rejimlerini benimsetmekti. Lozan Barış Konferansı Türkiye’nin Batı gibi olması ve Batı rejimini benimsemesinin iyi bir aracı idi. Daha sonraki alt başlıkta ayrıntılarına girme imkanı bulunacağı üzere, Konferansın kesinti ve ara dönemde izlenen bazı politikalar ve alınan kararlar, Batı’ya, onların rejiminden farklı bir rejimin benimsenmeyeceği mesajı verilmek istenmiştir.

1. Hazırlık Aşaması: İnönü’nün Baş Delege Olarak Seçilmesi

İtilaf Devletleri, Lozan Barış Konferansı görüşmelerine TBMM Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti’ni birlikte davet ettiler. Ancak, Ankara Türkiye’yi yalnız TBMM Hükümeti’nin temsil ettiği ve sultanın hakimiyetine dayanan İstanbul Hükümeti’nin 16 Mart 1920’de İstanbul’un İngilizler tarafından işgal edildiğinde sona erdiği gerekçesi ile protesto etmiştir. Ankara Hükümeti, 1 Kasım 1922’de Saltanatı kaldırır ve resmen İstanbul Hükümeti’ni tanımadığını iç ve dış güçlere duyurur. Eski hükümetin yenisi tarafından reddedilmesi, İstanbul kabinesinin 4 Kasım’da istifa etmesine ve Sultan Vahdettin’in 17 Kasım’da Türkiye’yi terk etmesine neden olmuştur.

Delegeler kurulunun başkanlığına Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Orbay’ın ya da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek Bey’in getirileceği bekleniyorken, Atatürk diplomasi alanında deneyimsiz ama Mudanya Ateşkes görüşmelerinde yetenekli bir politikacı olduğunu kanıtlayan İnönü’nün Lozan

¹⁹⁴ Çiçerin’den Aktaran; ŞAMSUTDİNOV, a.g.e., s.309.

Bariş Konferansı'na TBMM baş delegesini olarak gönderilmesini uygun bulmuştur. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey istifa etmiş, yerine Ekim 1922'de İnönü bu göreve atanmıştır¹⁹⁵.

İnönü, bu görevi hiç beklemediğini ve başta kabul etmek istemediğini Abdi İpekçi ile bir röportajında şöyle ifade etmektedir:

“Hiç beklemiyordum. Atatürk ilk defa söylediği zaman şaşırđım, hatta istemedim. Çok yorgundum, dinlenmeye ihtiyacım vardı. Atatürk ısrar etti. ‘Bir hariciye vekili var, devletin siyasileri var..’ dedim. ‘Bildiğim şeyler değil bunlar. Muharebe ettim, bittim, yoruldum, şimdi istirahat edeceğim’ dedim. ‘Olmaz’ dedi. ‘Hariciye vekili sen olacaksın, öyle gideceksin dedi’. ‘Nasıl olacağım Hariciye vekili?...’ dedim. ‘Yusuf Kemal Bey’de böyle istiyor’, dedi. Bundan da haberim yoktu. Sonra Yusuf Kemal Bey’in teklifinin olduğunu söylediler onu da bilmiyordum. Hülâsa Atatürk ısrar etti ve ikna etti beni...‘Çok uğraştık, iyi netice alalım’ dedi. Buna rağmen aldığım vazifenin ne kadar yorucu ve yıpratıcı olduğunu bilseydim gitmezdim de... Ne derse desin gitmezdim...Ama ‘İstemiyorum, bilmiyorum’ derken, belki de kolay olduğunu zannettim”¹⁹⁶.

Atatürk söz konusu süreci, Nutukta şöyle anlatmaktadır:

“İnönü’nün delegeler kurulu başkanlığı yapıp yapamayacağını, bütün bildiklerime karşın bir daha inceledim. Mudanya Konferansı’nı nasıl yönettiğini ayrıntıları ile anlamaya çalıştım. İnönü’nün kendisine, düşüncelerini sezinlecek hiçbir söz söylemiyordum. En sonu olumlu olarak kararımı verdim. İnönü’nün delegeler kurulu başkanı olması için, daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’e özel ve gizli olarak çektiğim bir kapalı telde, kendisinin Dışişleri Bakanlığından çekilmesine ve yerine İnönü’nün seçilmesine aracı olmasını rica ettim... İnönü’ye bir oldubitti biçiminde, Dışişleri Bakanı olacağını, ondan sonrada barış konferansına Delegeler Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa birden bire şaşırđı. Asker olduğunu ileri sürerek özür diledi. En sonunda önerimi bir buyruk sayarak kabul etti”¹⁹⁷.

Bu görevin İnönü’ye verilmesinin nedeni; Millî Mücadele’nin her aşamasında Atatürk ile işbirliği içerisinde ve onun güvenini kazanmış olmasıydı. İnönü’yü sadık ve güvenilir kılan etkenlerden biri de, Atatürk’ün etrafındaki diğer isimlere aynı güveni duymamasıydı. Daha önce de belirtildiği üzere, Başvekil Orbay İngilizci olarak biliniyor, Dışişleri Bakanı Tengirşek ise

¹⁹⁵ UĞURLU, Nurer; “Lozan Bariş Konferansı”, **Lozan Bariş Konferansının Perde Arkası (1922-1923)** (iç.), Rıza Nur ve Joseph C.Grew, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, S. 7-34, s.7.

¹⁹⁶ İPEKÇİ, Abdi; **İnönü Atatürk’ü Anlatıyor**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.27.

¹⁹⁷ ATATÜRK, Söylev (Nutuk) II, s.499.

aşırı Sovyet yanlısıydı. Refet Paşa, Ali Fuat Paşa'nın da yer aldığı bu muhalif grubun başında Rauf Orbay halifelik ve saltanat yanlısı olarak da nitelendiriliyordu. Orbay, "Ben padişahlık ve halifelik katına gönül ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü, benim babam padişahın ekmeğiyle yetişmiştir. Benim de kanımda o ekmekten vardır. Ben iyilik bilmez değilim ve olamam. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeye bağlılığım da görgümün gereğidir¹⁹⁸ demişti ve Refet Paşa'da Rauf Bey'in bütün düşünce ve görüşlerine katıldığımı belirtir ve "gerçekten bizde padişahlıktan, halifelikten başka yönetim biçimi söz konusu olamaz"¹⁹⁹ şeklinde kendisini ifade etmişti.

Konferans 20 Kasım 1923'te başladı. Asker olan İnönü'nün diploması alanında tecrübeli olmadığı bir gerçektir ancak onun dikkatli, titiz ve akıllıca tutumu ile bu alandaki eksikliğini pek de hissettirmemiştir. Hazırlıklar tamamlanmış ve delegeler kuruluna yardımcı olmak üzere bir danışmanlar kurulu oluşturulmuştur²⁰⁰. Delegeler ve danışma kurulları belirlenmişti. Ancak, her bakımdan güçlü olan İtilaf Devletleri ile mücadele kolay olmayacaktı ve bunun farkında olan İnönü, meclis toplantı ve konuşmalarında nasıl mücadele edileceği konusuna dikkat çekmiştir. Hata yapmaksızın delegeler ve danışma kurulunun nasıl işleyeceği, aralarında en iyi şekilde iletişimin nasıl sağlanacağı

¹⁹⁸ A.g.e., s.501.

¹⁹⁹ A.g.e., s.501.

²⁰⁰ **Başdelege:** İsmet (İnönü) Paşa-Dışişleri Bakanı, Edirne Milletvekili

Delege: Dr. Rıza Nur-Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Sinop Milletvekili, Hasan (Saka) Bey-Eski Ekonomi Bakanı, Trabzon Milletvekili

Danışman: Prof. Veli (Saltık)-Burdur Milletvekili, Zülfü (Tiğrel)- Diyarbakır Milletvekili, Zekai (Apaydın)-Adana Milletvekili, Celâl Bayar-Manisa Milletvekili, Münir (Erteğün)-Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri, Muhtar (Çilli)-Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı, Şefik (Başman)-Maliye Teftiş Kurulu Başkanı, Seniüddin (Başak)-Vakıflar Hukuk Müşaviri, Şevket (Doruker)-Deniz Yarbayı, Tevfik (Bıyıklıoğlu)-Kurmaya Yarbayı, Tahir (Taner)-Adalet Bakanlığı Müsteşarı, Nusret (Metya)-Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirlerinden, Yusuf Hikmet (Bayur)-Dışişleri Bakanlığı Siyasî İşler Müdürü, Zühdü (İnhan)-Üniversite Profesörlerinden, Fuat (Ağralı)-Maliye Bakanlığı Saymanlık Genel Müdürü, Mustafa Şeref (Özkan)-Eski Nazırlardan, Şükrü (Kaya)-Mülkiye Müfettişi, Hamit (Hasancan)-Kızılay İkinci Başkanı, Cavit-Eski Maliye Nazırlarından, Hayım Naum-Mühendis Okulu Fransızca Öğretmeni, Baha- Adalet Bakanlığı Mezhep İleri Müdürü,

Basın Danışmanı: Ruşen Eşref (Ünaydın), Yahya Kemal Bayatlı

Danışman ve Genel Sekreter: Reşit Saffet (Atabinen)-Eski Danıştay Üyesi,

Tercüman: Hüseyin (Pektaş)-Robert Koleji İkinci Müdürü

Sekreter: Ali (Türkgeldi), Mehmet Ali (Balin), Cevat (Açıkalın), Celal Nazım (Arar), Süleyman Saip (Kıran), Dr. Nihat Reşat (Belger), Rifat, Ayrıca, kongreye Ahmet Cevdet, Ahmet Şükrü (Esmer), Hüseyin Cahit (Yalçın), Velid Ebbüziya, Suphi Nuri (İleri), Ali Naci (Karacan), Kerami (Krtbay), Mecdi (Sayman), Kemal Sahir (Sel), Asım (Us), Ahmet Hidayet gibi gazeteciler de yer aldı. Bkz., UĞURLU, "Lozan Barış Konferansı", s. 9-10

konusuna da değinen İnönü, 2 Kasım 1922 - TBMM (gizli oturum)'da Lozan Barış Konferansı'na katılacak delegeler ve bunlara verilecek görev dağılımı hakkında yaptığı konuşmasında; herhangi bir konu veya sorunu ele alınırken bir çok boyutuyla bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, boğazlar konusu ele alınırken, denizle, karayla ilgisi ve siyasî, ekonomik, hukuksal yönlerinin dikkatten kaçmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, danışmaların konuyu en ince ayrıntısına kadar ele aldıktan sonra birlikte değerlendirerek karara varılacağına dikkat çekmiştir. Sorunları böylelikle açıklığa kavuşturmayı amaçlayan İnönü, güçlü İtilaf Devletlerinin düşüncelerini öğrenme noktasında da, yine boğazlar örneğinden hareketle İngilizlerin düşüncelerini öğrenmek için İngiliz danışman tutulması gerektiğini²⁰¹ konuşmasının devamında belirtmiştir. Kendi düşüncelerini de, İtilaf Devletlerine hissettirmemeleri konusunda dikkatli olmaları uyarısında bulunmuştur.

2. Lozan Barış Konferansı'nın Açılışı ve I. Dönem Görüşmeleri

Bu dönem görüşmelerinde, İnönü'nün temel mücadelesi, katılan devletler arasında eşitlik sağlanması yönünde olmuştur. İngiltere'nin Türkiye'yi küçümser bir hava içerisinde olduğu gözlenmekteydi. Ayrıca, Türkiye'ye hiçbir komisyon başkanlığı da verilmediği gibi açılış konuşmasında da İnönü'ye söz hakkı verilmemişti. Ancak her alanda eşit tutulmayı savunan İnönü, açılış konuşması yapmak konusunda ısrarlı davranarak oldukça etkili bir konuşma yapmıştır. Konferansın adı Lozan değil, "Doğu İşleri Konferansı"dır. İnönü'nün itirazıyla "Yakın Doğu İşleri Üzerinde Lozan Barış Konferansı" adını alır. Avrupalı delegelere koltuk, Türklere ise sandalye ayrılmıştır! Bu eşit olmayan tutum da, İnönü'nün itirazı üzerine düzeltilir. Konferansta Curzon'un

²⁰¹ İNÖNÜ, İsmet; "Lozan Barış Konferansı'na Katılacak Delegeler ve Bunlara Verilecek Tahsilat Hakkında Yaptıkları Konuşma", **İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, I.Cilt, 1920-1938** (iç.), s.61-65.

genel tavrı, öğrencisini azarlar durumdadır. Eşitliği kabul ettirme çabasındaki İnönü bütün bunlara direnmiştir²⁰².

Müzakere başlamadan önce, açılış törenine ilişkin gelen habere göre İsviçre Reisicumhuru Konferansı açacak, Müttefiklerden birisi söz alacak, konuşacak ve tören kapanacaktı. İnönü buna ilişkin tepkisini, “ Müttefiklerden biri konuşursa, bizim de, bir taraf olarak, konuşacağımızı haber verdim”²⁰³ şeklinde dile getirir. Bunun üzerine Reisicumhurdan sonra kimse konuşmayacak şeklinde bir başka haberin gelmesi üzerine, İnönü, “kimse konuşmazsa, ben de konuşmayacağım; biri konuşursa, mutlaka ben de konuşacağım”²⁰⁴ der ve 20 Kasım 1922 günü dediğini de yapar.

Curzon açılış konuşmasından sonra yerine otururken, törende toplanmış olanlar İnönü’yü hayretle kürsüde görürler²⁰⁵. İnönü bu hayretli ve beklenmedik bakışlar karşısında yaptığı konuşmasında, 1918’den bu yana, Türk ulusunun karşılaştığı sonu gelmez saldırılara, maruz kaldığı acılara ve barışın nimetlerinden her zaman yoksun bırakıldığına, hak ve adalet elde etmek için pek çok acılara katlandığına, dikkat çekmiştir. İnönü, hâlâ bu dakikada bile, bir milyondan çok mâsum Türkün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, başıboş dolaştıklarını da hatırlatır. Türk Ulusu insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, yaşama gücüne sahip uluslara özgü varlık göstermiş ve bağımsızlık haklarını kazanarak önemli bir yer kazanmıştır. TBMM’nin kesin amacının, bu yeri korumak ve güçlendirmek olduğunu söylemiş²⁰⁶ olan İnönü, bu beklenmedik ve sert konuşması ile dikkatleri üzerine çekmiştir.

Önemli konuların konuşulduğu bu birinci dönem, konferans görüşmelerindeki temel çelişkiyi İnönü; Seha L. Meray’ın kitabına yazdığı önsözde şöyle ifade etmektedir: “Sırası geldikçe ben, Baş Murahhas olarak,

²⁰² AVCIOĞLU, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 1. Kitap* s.194.

²⁰³ MERAY, Seha L. (Çeviren); *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt I, Kitap I Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları İle Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, s.IV.

²⁰⁴ A.g.e.,s.V.

²⁰⁵ A.g.e.,s.V.

²⁰⁶ A.g.e s.3-5.

Mudanya Mütarekesinden buraya geldiğimi söyledim. Lord Curzon ise, bana, Mondros Mütarekesini hatırlatmağa çalışırdı. Mesele, aramızda hallolunmadan, ihtilâflı kalırdı”²⁰⁷. Açıkçası, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un konferansta paramparça ve aciz hale getirdikleri Osmanlı İmparatorluğu karşısında imrenilecek bir konumda değildi²⁰⁸.

Konferansın birinci döneminde bütün konularda karşı taraf daima geniş isteklerde bulunmuş ve tartışmalara neden olmuştur²⁰⁹. Konferansta görüşülen konuların başlıkları şöyledir: **Sınırlar konusu**; savaşlar sürecinde hemen hemen halledilmişti, SSCB ve İran sınırları konusunda sorun yoktu²¹⁰. Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye ile olan sınırlarda hemen hemen bir problem olmadan halledilir. Ancak, Irak ile olan Musul sorununun çözümü ertelenir. Türkiye 12 ada üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından, İtalya yararına vazgeçer (Madde 15). Türkiye, Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hak ve sıfatlarından vazgeçisi, 5 Kasım 1914 tarihinden başlayarak yürürlüğe girmiş olacaktır (Madde 17). Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilân edilen, Kıbrıs’ın [İngiltere’ye] katılımını tanıdığını bildirir (Madde 20).

Kapitülasyonlar Sorunu: Kemalistler Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yarı-sömürge statüsü ve kurumlarını ortadan kaldırabilmek için Lozan’da büyük mücadele vermişlerdi. Yarı-sömürge olma tecrübesi o kadar canlıydı ki, yabancı sermaye çevreleri ile girişilecek yeni ilişkilerin etkisine benzer bir yarı-sömürge statüsüne yol açması, yeni Türk devletinin siyasal bağımsızlığını sınırlandırmasından korkulmaktaydı. Öte yandan yurt içindeki sermaye birikimi ve teknik bilgi, beceri eksikliklerinin iktisadî ve sosyal gelişme

²⁰⁷ A.g.e.s.IV.

²⁰⁸ JEFFERY, Keith, “SHARP Alan, Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Barış Konferansı’nda Gizli İstihbaratın Kullanımı” **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), S. 145-153, s.145.

²⁰⁹ AFETİNAN, A.; **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, s.10.

²¹⁰ MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s.2-9.

çabalarının önüne çıkardığı engelleri aşmak için yabancı sermaye çevrelerinden yararlanılmasını kaçınılmaz görünen güçlü bir eğilim de vardı²¹¹.

Türkiye topraklarında yaşayan yabancı devlet vatandaşlarına imtiyazlar veren Kapitülasyonlar konusu konferansı terk etme noktasına vardırarak kadar önemli ve tartışmalı bir sorun olmuştur. Musul sorunu ya da boğazlar sorunu, kapitülasyonlardan daha önemsiz olamamalarına rağmen, İnönü kapitülasyonlar sorununa daha fazla önem vermişlerdir. Nedeni, “düşmanı evinin içinden kovmak, kapısının önüne yerleşmiş olan düşmanı kovmaktan çok daha önemliydi”²¹². Kapitülasyonlar, Türkiye’nin neredeyse bayrağı kadar, diğer bütün egemenlik sembolleri kadar önemli olan hukukunun egemenliği idi. Bir devletin kendi toprakları içinde, kendi mahkemelerin dışında bir takım mahkemeler söz konusuysa, bu egemenlik hakkının ciddi bir şekilde zedelenmesiydi²¹³. İşte bunun içindir ki, kapitülasyonlar konusunda mücadele edilmiş ve sonunda da ülke bağımsızlığının önündeki engel kaldırılmıştır. Bu oldukça önemli bir başarıdır.

Sorun, Türk hukuk sisteminin yeterince laik olmayışında düğümleniyordu. Müttefikler kapitülasyonlar rejiminin kaldırılmasına razı oluyorlardı. Ancak buna karşılık, Türk mahkemelerinde yabancı yargıç bulundurmamak için sonuna kadar direniyorlardı. Türk Heyeti Kapitülasyon konusu ile ilgili olarak sunulan bütün önerileri reddetmiştir. 28 Aralık 1922 oturumunda İnönü, bu önerilere verdiği cevapta reddetme nedenlerine üç kanıt göstermiştir²¹⁴: Öncelikle Türk egemenliğinin kısıtlandığını yeniden söylemiştir. Türk ülkesinde ortaya çıkabilen sorunlara yabancı yargıçların bakabilmesinin Türk egemenliği ile bağdaşmazlığını iddia etmiştir. İkinci kanıt olarak, İnönü, komşu ülkelere uygulanan farklı bir sistemin neden Türkiye’ye yükletilmekte olduğunu sormuştur. Üçüncü olarak, Türk yargı sisteminin çok parlak, neredeyse kusursuz bir yargı sistemi olduğunu,

²¹¹ TEZEL, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002, s.191.

²¹² Sonyel’den Aktaran; DERİNGİL, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Köprü Olarak Lozan”, s. 139.

²¹³ DERİNGİL, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Köprü Olarak Lozan”, s.139.

²¹⁴ MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt II**, İkinci Komisyonun Tutanakları İle Raporları (Yabancılar Uygulanacak Rejim), s.32-33.

Türkiye'nin hayranlık duyulacak bir yurttaşlar kanunu ve çok iyi bir yargıçlar topluluğu bulunduğunu söylemiştir. Yazık ki, durumun böyle olmadığını kendisi de bilmektedir.

Amerikan Temsilci Heyeti, Türkiye'nin kendi egemenliği, dokunulmazlığı konusundaki yasal haklarına gereken önemi verirken, Türkiye'de yabancılara gerekli güvenceleri sağlayabilecek hukuksal bir yapının, Türkiye'yi hiçbir şeyden yoksun bırakmayacağını, tersine ekonomik geleceğinin temelini oluşturacağını ifade etmiştir²¹⁵. Lord Curzon'un İnönü'ye cevaben, kapitülasyonların Türkiye'ye ekonomik yararlar getireceği konusunda ısrar etmiş ve ona göre; Türkiye ekonomik bakımdan, hiç de bağımsız bir ülke değildir. Salt kendi kaynaklarına dayanarak gerekli düzeyde bir varlık sağlayamazdı. Türk çalışma hayatının başlıca kollarından biri olan tarım şüphe yok ki büyük bir gelişme göstermeye elverişlidir; fakat, Türkiye makineleri, taşıtları, yolları, demiryolları, vagonları, lokomotifleri v.b. olmaksızın gelişemezdi. Türkiye yabancı yatırımı olmaksızın bir endüstri ülkesi durumuna gelemezdi. Türk halkı gerekli teknik ve ticari yeteneklerinden yoksundu; bu yüzden de, yabancı sermayelere çağrıda bulunmak zorundadır.²¹⁶ Benzer tehdidi, üstü kapalı bir şekilde, Fransa Temsilci Heyeti'nden M. Bompard da yapmış ve Türk Temsilci Heyeti'nin, Türkiye'nin bağımsızlığını sağlamaktan çok, Türkiye'yi yalnız bırakmasından korktuğunu²¹⁷ ifade etmiştir.

İnönü, Kapitülasyonlar sorunun çözümlenmesini, barışın kurulması için zorunlu görmüştür. Türk Temsilci Heyeti de Ankara'dan aldıkları direktifler sonucunda bu konuda kesinlikle taviz vermekten yana değildirler, hatta öyle ki çözülemeliği durumunda konferansı yarıda kesme kararlığı içerisindeyler. İnönü, Türk hukuk sisteminin laikleştirilmesinin gerekliliğine inanmış ve bu konuda çalışmalara başlamıştır. Hukuk sistemimiz laikleşince, kapitülasyonlar ve ayrıcalıkların yaşatılması için ileri sürülen başlıca gerekçe veya bahaneler ortadan kalkacak, Türkiye'de hukuk birliği, yargı birliği sağlanacak,

---

²¹⁵ A.g.e s.30.

²¹⁶ A.g.e.s, 34.

²¹⁷ A.g.e., s.35.

Türkiye'nin egemenliği pekişecekti²¹⁸. Kapitülasyonlara son verilmesi ve tamamen ortadan kaldırılması ancak yabancılara güvenceler sağlanarak gerçekleşebilirdi. Bu alanda Türk Temsilci Heyeti'nin yapması gereken, hukuk sisteminin hızla laikleştirilmesi için Türk Hükümeti'ni harekete geçirmek olacaktı. İnönü, laik devlet düzenini kuracakları ve herkese eşit davranılacağı sözünü vermiş, bunu da Konferans tutanaklarına geçirtmiştir.

Şubatın ilk günlerinde kapitülasyonlar konusu iyice gerginleşince, konferans kesintiye uğrar, İnönü ve Türk Heyeti Lozan'ı terk ederler.

Konferansın kesilmesinde büyük rolü oynamış bu zorlu konu iki satırlık bir madde hükmüyle II. Lozan görüşmelerinde şu şekilde karara bağlanmıştır: “Bağıtlı Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye’de Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul eder”²¹⁹ (Madde 28).

Azınlıklar Meselesi: Ankara Misak-ı Milli'nin 5. maddesiyle azınlık hakları vermeyi kabul etmiyordu. Buradaki sorun, azınlığın tanımı konusunda çıkmıştır. Müttefikler, soy, dil, din ölçütünü ileri sürmüşler, Türkiye ise tarihsel olarak Osmanlı'da yalnızca gayrimüslimlerin azınlık sayıldıklarını, diğer ölçütlerin kabul edilemeyeceğini ve ayrıca da azınlık haklarının Osmanlı'nın iç işlerine müdahale için bahane olarak kullanıldığını belirterek direnmiştir²²⁰. Sonunda uluslararası garanti altındaki azınlık hakları yalnızca gayrimüslimlere tanınmıştır. Müttefiklerin gayrimüslimlerin bedel vermesi ve askerlik yapmaması istekleri kabul edilmemiştir.

Azınlıklar sorunu ile ilgili olarak Lozan Barış Konferansı'nda siyasal hükümler içerisinde önemli olan kararlar; ²²¹ Türk Hükümeti, Türkiye’de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma [millîyet] dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini tam ve eksiksiz olarak

²¹⁸ ŞİMŞİR, “Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu”, s. 37-41.

²¹⁹ MERAY, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, s. 9.

²²⁰ Azınlıklar Komisyonu başkanı Rıza Nur, azınlıkların tanımı konusunda oldukça mücadele vermiş ve bu mücadelesini anlattığı kitabına Bkz., NUR, Rıza; **Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül 1999.

²²¹ MERAY, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, s.11-13,. Ayrıca alınan kararların ayrıntıları için Bkz. a.g.e.

sağlamayı üstlenir. Türkiye’de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, yerine getirme hakkına sahip olacaktır. Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları yurttaşlık [medenî] haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye’de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

Borçlar Sorunu: Türkiye Osmanlı’dan ayrılan ülkelerden biri olduğu için borçların bir kısmını üstlendi. Kesin çözüm, Lozan sonrasına bırakıldı. Mali Yükümlükler ile ilgili şu kararlar alınmıştır: “Osmanlı Devlet Borcu, Türkiye, 1912-1913 Balkan Savaşları sonucu olarak kendilerine Osmanlı İmparatorluğu’ndan topraklar katılmış Devletler, işbu anlaşmanın 12 nci ve 15 nci Maddelerinde belirtilen adalarla, bu maddenin son fırcasında belirtilen toprak parçası kendilerine bırakılmış olan Devletler ve son olarak, işbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulan Devletler arasında, işbu kesimde belirtilen şartlar içinde, bölüşürülecektir”²²² (Madde 46).

Boğazlar Sorunu: Boğazlar konusunda İngilizlerin yaklaşımı temel alındı. Sovyetler sözleşmeyi beğenmez ve imzalamamıştır. Türkiye, Karadeniz dışı ülkelerin boğazlara sınırlı girişinde ısrar etti ve öyle oldu. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Boğazlar Rejimine ilişkin Sözleşmede şu kararlar alınmıştır²²³: “Boğazlardan barış zamanında ve savaş zamanında, ticaret gemileriyle, ticaret uçaklarının geçişi ve gidiş-gelişi, bundan böyle aşağıdaki Ek’in hükümleri uyarınca düzenlenmiştir” (Madde 2). Savaş zamanında Türkiye tarafsız kalırsa, geçişler aynen barış zamanındaki gibi olacak, savaş zamanında, Türkiye savaştan bir devletse, tarafsız gemi ve uçaklar, düşmana yardım etmemek koşuluyla serbestçe geçecek, Türkiye bunları isterse denetleyebilecek. Düşman gemi ve uçakları konusunda Türkiye istediği önlemi almakta serbesttir.

²²² MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, s.13-18.

²²³ A.g.e., s.50-59.

Musul Sorunu: Can alıcı konulardan biri olan Musul başka bir tarihte çözülmek üzere gündemden çıkarılmıştır.

Lozan Barış Konferansının kesintiye uğraması üzerine gazetecilere verdiği demeçte İnönü, konferansın kesilmiş sayılmadığını yalnız başka zamana bırakıldığını söyleyerek kapıları ara bırakmıştır²²⁴. Konferansın kesintiye uğramadığını ve her şeyin bitmediğini dile getiren İnönü, söz konusu durumu olumsuz ve umutsuz değerlendirmedeği mesajını vermiştir. Karşı tarafın da aynı düşüncede olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Konferansın kesilme yapmadığını, erteleme yaptığını söylemekte Müttefikler acele ettiler; ve ben Ankara’ya gelinceye kadar, Lord Curzon’dan yolda dostane mesajlar aldım. Havayı ümitli olarak muhafazaya ehemmiyet veriyordu. Onun için, ben Ankara’ya geldiğim zaman Reiscumhurumuza ve Hükümete vaziyeti etrafıyla ve bütün güçlükleriyle anlatırken, ‘Sulh ihtimali vardır, bunu elde edebiliriz’ kanaatini söyleyebiliyordum”²²⁵. I. Lozan görüşmelerinin değerlendirildiği ve II. dönem Lozan görüşmelerine de hazırlık yapıldığı bu ara dönemin ayrıntılarına bakılmasında yarar görülmektedir.

3. Lozan Barış Konferansı’nın Kesintiye Uğraması: Ara Dönem

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin kesintiye uğradığı 3 Şubat 1923 ile II. dönem Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin yeniden başladığı 23 Nisan 1923 tarihleri arasının **Ara Dönem** olarak ele alınmasına gerek duyuldu. Çünkü, bu ara dönem II. dönem görüşmelerine hazırlık niteliğinde önemli olay ve gelişmeleri kapsamıştır. Bu yönüyle kendine özgü olan bu ara dönem, meclis içi tartışmalar ve meclisin yenilenmesi, İzmir İktisat Kongresi’nin toplanması, Chester Projesi’nin imzalanması, Halk Fırkası’nın kurulması olarak sıralanabilir.

²²⁴ TURAN, İlhan (Hazırlayan); **İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 51.

²²⁵ MERAY, Seha L. (Çev.) ; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt I, Kitap I Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları İle Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)**, s. XII.

a. Meclis İçi Tartışmalar ve Meclisin Yenilenmesi

21 Şubat 1923- TBMM (gizli oturum) Lozan Barış Konferansı'ndan dönüşlerinde konferansın safhaları ve kesilme nedenleri hakkında yaptıkları açıklamada İnönü, konferans görüşmelerinin bütün detaylarından ayrı ayrı bahsederek, Lozan'da Musul dışında -ki çözümü ileri bir tarihe ertelenmiştir-toprak sorunlarının çözüldüğünü, malî ve iktisadî konularda bir anlaşmaya varılamadığını ve Kapitülasyonlar sorununun çözülemediğini Türk Heyeti açısından haklı gerekçeler sunarak açıklamıştır²²⁶.

İnönü, her ne kadar 21 Şubat konuşmasında, konferansın detaylarını vermişse de kendi düşüncelerini ifade etmemiştir. Bu konuşması, bir anlamda Lozan Barış Konferansı'nda olup bitenlerden meclisi haberdar etme niteliğindeydi. Asıl tartışmalar 27 Şubat- 6 Mart 1923 tarihlerinde yapılmıştır.

İnönü, barıştan yanaydı ve barış arayışı içerisinde bir tutum sergilemiştir. İnönü'ye göre bu yolda izlenecek yol, sınırlar konusunda ısrar etmek yerine iktisadî ve malî konularda ısrarı devam ettirmektir. Açıkçası, İnönü'ye göre, vatan sınırlarının geniş tutulmasının o kadar önemi yoktu, önemli olan sınırlar içerisinde vatanın güvenlik içerisinde yaşamasıydı:

“Mesaili (mesele) maliye ve iktisadiye ve idariyede onları tatmin etmeyi müsait göstermek, onlarda olduğu gibi ısrar etmek. Şahsen düşündük ki temin edeceğimiz herhangi bir vatanda, hududu daha büyük ve daha geniş her ne halde olursa olsun, hayatımızı müemmen (emin) bir hale koymuyor. Onun için esaslî bir mesele Türk Vatanı neresi olacaksa onun dahilinde her millet gibi yaşamaktır. Bu esas üzerinde yürüdük ve müttefiklere dedik ki mesaili arziyede misaldir (emsal) millî ile kabili (ihtimal) telif bir şekil hal bularak, müttefikleri tatmin edecek vaziyet alalım: Mali, iktisadi, idarî mesailde böyle itilafkar (anlaşmacı) olan bu hattı harekete mukabil mali, iktisadî, idari mesailde yeniden bir teşebbüs yaparak menafimizi (çıkarlar) temin etmeye çalışalım. Şu halde veçhe olarak, büyük hattı hareket olarak Heyeti Vekilenin musib (isabet) gördüğü hattı hareket şu oluyor: Mesaili arziyede misakı millî ile menafimizi azami surette kabili telif bulalım. Bir surette hal ile müttefiklerin teklifine yaklaşalım. Buna mesaili sairede menafii hayatımızı temin edecek tadilat ile yeniden teklif ederek teşebbüs edeceğiz. Bizim verdiğimiz karar budur”²²⁷

²²⁶ İNÖNÜ, İsmet; “27 Şubat 1923 TBMM (Gizli Oturum), Lozan Barış Konferansı'nın Sınırların Tespiti ve Konferansın Tekrar Açılması Halinde Takip Edilecek Strateji Esasları Hakkındaki Açıklama ve Görüşleri Adlı Toplantıdaki Konuşması”, **İNÖNÜ'nÜN TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, I.Cilt, 1920-1938**, (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 56, Ankara, Aralık, 1992, s. 68-91.

²²⁷ A.g.e., s. 88.

İnönü, söz konusu konuşmasıyla İtilaf Devletleri'ne karşı izlenecek siyasette uzlaşmacı yaklaşım sergilemiştir. Türkiye'nin batı sınırı olarak 1913 sınırını (Meriç nehrinin batı yakası topraklarından itibaren) istediklerini ve sadece Karaağaç ile yetindiklerini, savaştan ziyade barış imkanının yeniden büyük bir samimiyetle aranması gerektiğini düşünen İnönü, düşündüğü eylem planını şöyle ifade etmektedir:

“Mesaili arziyede müzakereye girerek bu hesaptan diğerlerine tekrar başlamaktır. Bu şekli hallin, bu tedbirin mesaili maliyede, mesaili iktisadiye ve idariyede sonuna kadar her talebimizi behemehal temin edecek bir manzarası yoktur. Bu tarzda teşebbüs ettiğiniz halde, nasıl ki senelerden beri bir çok defalar teşebbüs etmiş isek, müttefikler henüz sulh kararını vermemişler ise, bu sefer de ihtimal ki sulh kararını vermemişlerdir. Olabilir ki mali, iktisadi ve idari mesailden dolayı menafii hayatimiz temin olunamaz ve bizim teşebbüsümüz akamete uğrar. Fakat o zaman biz kendi vicdanımıza, kendi memleketimize karşı ve bütün dünyaya karşı yapılacak olan fedakarlığımızı yapmışızdır. Fakat bu adamların maksadı tavazzuh (açıklık kazanmış) etmiştir. Mesele şu ve bu değildir. Vaktiyle düşündükleri gibi, bize hayat temin etmek istemiyorlar, deriz. Bu meydana çıktıkları sonra gerek dahilde ki, gerek hariçteki milletlere karşı herhangi bir kararımızda bittabi daha ziyade salabet olur. Maruzatım bundan ibarettir”²²⁸.

Yusuf Ziya Bey ve Rasih Bey'in sınırlar, özellikle de Musul konusundaki ısrarları üzerine İnönü; “Şimdi Heyeti Celileye karar vermesini teklif ettiğimiz mesele şudur: İki şey var: Biri mesaili arziye, iktisadiye ve idariye. Hiç bir noktadan bizi tatmin etmiyorlar. Kamilen ret ederiz. Bu elinizdedir. İkincisi: Yeniden sulh imkanı aramak lazımdır.. Bu imkânı aramak için şunda fedakarlık edebilirsiniz. Şunda edemezsiniz diye tayin etmeniz lazımdır. Biz noktai nazarımızı söyledik, Mesali arziyede bu şekilde bir sureti halle iptina ederek sair mesailde hayatımızın tatminine çalışmak”²²⁹ şeklinde karşılık vermiştir. İnönü, Lozan'da her şeyin bizim istediğimiz gibi olmasının imkansızlığından bahsederek bazı konularda fedakarlık yapılması gerektiğine işaret etmiştir.

²²⁸ A.g.e., s. 90.

²²⁹ A.g.e., s. 91.

Gerçekten zor bir dönem yaşanmaktadır. Mecliste kimi milletvekilleri barış görüşmelerinin kesintiye uğramasının nedeni olarak İnönü'yü işaret ediyorlardı, kimileri de sınırlar konusunda İnönü'nün Misak-ı Millî'nin dışına çıktığı için eleştiriyorlardı. Kimi barış yapılmasından yana iken, kimine göre gerekirse savaşmaktan çekinilmemeliydi. İnönü, muhaliflerinin de bunu bir fırsat bilerek kendisine sert eleştiriler yaptığı zor bir ara dönem geçirmekteydi.

Nihayet 6 Martta 1923 tarihinde sona eren meclis görüşmelerinde üç maddelik karar almışlardır²³⁰:

1. Müttefiklerin verdikleri sulh projesini olduğu gibi kabul etmeliğimize imkan yoktur. Zorlarsa, kendimizi mesuliyetten kurtulmuş sayarız.

2. Hayati meselemiz olan Musul'un kısa bir zamanda halli lazımdır.

3. Malî, iktisadî, idarî meselelerde hayat ve istiklal haklarımızın temini şart ile sulh teşebbüslerine devamı için Vekiller Heyetine izin verilmiştir.

İnönü meclisten bu sonucu almanın hiç de kolay olmadığını, görüşmelerin düğümlendiği zamanlarda Atatürk'ün müdahale ederek kendi savunma tarzını canla başla desteklediğini ve koruduğunu²³¹ ve düğümlerin böyle çözüldüğünü belirtmektedir. Atatürk- İnönü işbirliği, burada da kendisini göstermiştir.

Nihayet meclisteki bu tartışmalar Atatürk'e yeni bir seçime gitme ve meclisi yenileme kararı aldırılmıştır. Kongresinin kesintiye uğramasından dolayı Ankara'ya gelmiş bulunan İnönü, Türk milletinin işgalden kurtulan kısımlarının da oylarını özgür bir biçimde kullanacağı yeni bir meclis görmek isteğini dile getirmiştir. Birinci Millet Meclisinin, sınırlı yerlerin serbest oy ile seçilmiş olduğundan Misak-ı Millî Türkiye'sini temsil etmediğini belirterek yeni meclisin seçilmesi önerisi grupça kabul edilmiştir²³². Yeni Meclis, 2 Ağustos 1923'te açılır. 270 milletvekili seçilir. Başbakan Fethi Okyar

²³⁰ SELEK, **İnönü Hatıralar II**, s.101.

²³¹ **A.g.e.**, s.101.

²³² TAŞYÜREK, Muzaffer; **Mustafa Kemal'in Muhalifleri, Lozan'a Hayır Diyenler**, İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1995 s.86.

başkanlığında bakanlar kurulu oluşturulur. “Eğer Birinci Millet Meclisi seçimleri yenileme kararı vermemiş ve İkinci Mecliste, ilk meclisin çoğunluğu bulunmuş olsaydı Lozan’ın tasdiki hemen hemen imkansız hale gelecekti”²³³. Böylece meclis içerisindeki tartışmalara, eleştirilere bir son verilerek oluşturulan İkinci Meclis, İnönü’nün Lozan politikalarına destek vermiştir. Şubat-Nisan ara döneminde, önemli ve olumlu diyebileceğimiz gelişmeler olmuştur. Yunanistan savaş tazminatlarını ödemeyi kabul etmiş, İngiliz Kamuoyu da savaş istemediğini belirterek bu konuda hükümete baskı yapmıştır²³⁴.

b. İzmir İktisat Kongresi

Lozan Barış Konferansı’nın kesintiye uğramasından on üç gün sonra, 17 Şubat 1923’de, İzmir’de, kurtuluş tamam şimdi kuruluş zamanıdır mesajını veren İzmir İktisat Kongresi²³⁵ düzenlenmiştir.

İzmir İktisat Kongresi’nin toplantı tarihî ile Lozan Konferansı’nın ara döneminin denk gelmesi şüphesiz ki, tesadüf değildi. Kongrede verilen mesajlar, ikinci dönem Lozan görüşmelerine hazırlık niteliğindedir. Oran’a göre, Kongre’den Müttefiklere çok önemli iki mesaj verildi: Öncelikle, kongredeki konuşmalarda egemen tema yeni kurulacak olan devletin sistem dışına çıkmayacağını gösteriyordu: Türkiye Kapitalist batı kampında kalacaktı, Bolşevik Rusya düzeniyle bir ilgisi yoktu. İkincisi, ise kapitülasyonların asla kabul edilemeyeceği yönündeydi; yeni devlet ‘anti-sistem’ değildi ama, sisteme kendi şartıyla, tam bağımsız bir üye olarak katılmak istemekteydi”²³⁶. Bütün bunların yanı sıra, bağımsızlık en önemli vurgu idi.

²³³ A.g.e., s.101

²³⁴ DERİNGİL, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Köprü Olarak Lozan”, s. 141.

²³⁵ Başkanlığını Kazım Karabekir’in yaptığı Kongre, Atatürk, İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) ve Kazım Karabekir’in konuşmalarıyla başlamıştır. Ülkenin ekonomik sorunları tartışılmış ve ülke ekonomisinin geleceği üzerine her bir zümre adına ayrı ayrı kararlar alınmıştır. Toplantıya ülkenin her bir köşesinden ziraat, sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinin temsilcileri katılmış ve bin yüz otuz beş sayısını bulan katılımcılar 4 Mart 1923 tarihine kadar önemli kararlar almışlardır.

²³⁶ ORAN, “Mudanya Silah Bırakışması ve Laussane Barış Antlaşması”, s. 218.

Atatürk, Kongre açış nutkunda, ülke bağımsızlığının ekonomik bağımsızlığına bağlı olduğunu ve bunun için gerekenlerin yapılacağı söyleyerek, kapitülasyonların asla kabul edilemeyeceği mesajını vermiştir²³⁷. Atatürk, Lozan Barış Konferansı'nda üç dört senelik değil, üçyüz dört yüz senelik hesapların görüldüğüne dikkat çekerek konuşmasını bitirir.

Öte yandan da Batı'ya olumlu mesajlar da verilmiştir. Kongrenin kabul ettiği on iki maddeden oluşan Misak-ı İktisadî esaslarından 9. Madde; “Türk, dinine, millîyetine, toprağına, hayatına ve müessesâtına (kurumlarına) düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt (aracı) istemez”²³⁸ şeklindedir. Hukuksal bütünlük ve bağımsızlık içerisinde yabancı sermayeye yeşil ışık yakılmıştı ancak kapitülasyonlar asla kabul edilmemişti.

İktisat Bakanı Mahmut East (Bozkurt), açılış konuşmasında, izlenecek olan ekonomik sistem hakkında ılımlı mesajlar vermiştir. Türkiye'nin ekonomik sisteminin ne kapitalist-liberal ne de komünist-sosyalist sisteme benzemediğini, ‘Yeni Türkiye İktisat Mektebi’ olarak adlandırdığı yeni bir ekonomik okulu olduğunu, karma ekonomik sistemi temel aldığı²³⁹ dile getirmiştir. İnönü, aynı yılın Ağustos’unda mecliste benzer içerikte bir konuşma yaparak; “Bizim memleketimize gelip sermaye dökcek ve teşebbüsâtı iktisadiyata girişecek erbabı teşebbüse müşkülât ve mevani (engeli) ikna etmek zihniyetinde... değiliz.. Elverir ki buraya gelecekler bu memleketin... hukuki istiklâliyesi müsellemler olan bir mühit olduğunu bilsinler. Memleketimizin kavanininin hududu ve icabatı dahilinde kalmak...ve meşru bir surette kazanmak lüzumunu kendileri kabul etsinler...Şu veya bu şekilde hâkimiyet almak düşünmesinler. Fıtratımız...meşru kazançlara emniyet...vermek için müsaittir. Arzu ediyoruz ki, gelsinler, sermaye

²³⁷ KARABEKİR, Kâzım; **İktisat Esaslarımız –Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi-** Cumhuriyet Tarihi Serisi 35, Emre Yayınevi, İstanbul, Haziran 2001, s.110-114.

²³⁸ A.g.e., s. 33.

²³⁹ A.g.e., s. 134.

döksünler, iş yapsınlar, meşru istifade etsinler. Bu yalnız erbabı teşebbüsün istifadesini temin etmez...Memleket için de mucidi istifade olur”²⁴⁰ demiştir.

İzmir İktisat Kongresi tutanaklarının ilk sayfasında yazılı olan tek bir cümle “Milletimiz mazisinden değil artık istikbalinden mesuldür”²⁴¹, her şeyi açıklıyordu. Bunun anlamı; yabancı sermaye karşısında değiliz, Kapitülasyonlar kaldırılınsın. Zaten ılımlı bir karma ekonomik sisteminden yanayız. Kongrede verilen mesajlar, Batılılaşma projesinin, aynı zamanda ekonomik ve politik zeminini de oluşturur niteliktedir. Batı ile hesaplaşma değil, uzlaşma. Bağımsızlık yanında işbirliği.

c. Demir Çember²⁴²; Chester Projesi

Lozan görüşmeleri sürecinde Ankara'nın gündeminde olan önemli bir konu da Chester Projesi ya da diğer bir ifade ile Chester İmtiyazı'dır. Bu konu oldukça tartışmalıdır. Amerikalı Amiral Chester'in Türkiye-Musul-Kerkük bölgelerinde demiryolu ve maden ayrıcalıkları elde etmeye yönelik projesi meclise gelmiş ve 9 Nisan 1923 tarihinde de bu proje onaylanmıştır. Yine bu tarihin de ara dönem ile denk olması tesadüfi değildir. Lozan Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı ve II. Dönem Lozan Görüşmelerin 24 Nisan 1923'ten az önce olması, bu projenin Lozan Barış Konferansı ile olan doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Projeye göre, Amerikan sermaye grubu, Türkiye'nin doğusu Sivas–Van arasında, Musul ve Kerkük'e yan hatlarla bağlanacak ve Yumurtalık Limanı'na kadar uzanacak bir demiryolu, köprü ve Karadeniz ve Akdeniz'de birer liman

²⁴⁰ Aktaran, BORATAV, Korkut; **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Türk İktisadi Geliştirme Projesi, Ankara, 1962, s.39.

²⁴¹ KARABEKİR, **İktisat Esaslarımız –Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**, s.27

²⁴² Demir Çember ifadesi Hüseyin Yusuf'a aittir. Hüseyin Yusuf tarafından hazırlanan Şarki Anadolu Demiryolları Cephesinde Amerikalılar (Türkiye Büyük Millet Meclisi Aza-yı Muhteremesine Açık Mektup) İstanbul 1923 adlı eserinde kullandığı bir kelimedir. Bu eserinde Amerikan sermayesinin projeyi destekleyecek olmasının, ülkenin sonradan Amerikan tarafından “demir çembere alınması”na yol açacağı iddia edilmekte. Chester Projesinin arkasında Ermeni sermayesinin İngiliz sermayesi ile anlaşma içinde olduğu vs. ileri sürülmektedir. Bkz., CAN, Bilmez Bülent; **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 283.

yapacak, ve bunlar 99 yıl sonra Türk hükümetine geçecek, fakat bu süre içerisinde demiryolunun her iki yakasında 20'şer kilometre içinde bulunan veya bulunacak tüm madenler imtiyaz sahiplerinin tekelinde olacaktı.

Meclis konuşmasında Orbay, bu büyük projeye, Türkiye'nin kendi olanaklarıyla uygulanma imkanının olmadığını ve maddî getirileri açısından sempatiyle bakmıştır²⁴³.

8 Nisan günü yapılan bu oturumdan sonra yapılan oylamada, imtiyaz anlaşması büyük çoğunlukla kabul edildi. Kullanılan 158 oydan 141'i lehteydi. Ama bu oturumda gerekli çoğunluk sağlanamadığı için, oylama ertesi gün tekrarlandı. Sonuçta 9 Nisan 1923 tarihinde, 206 kişinin katıldığı oylamada "ikinci defa reye konulan kanun" 185 lehte 11 aleyhte ve 10 "müstenkife" (çekimser) oyla onaylandı. Taraflar, meclisin onayından sonra anlaşmayı 29 Nisan 1923 tarihinde resmen imzaladılar²⁴⁴.

Lozan'daki görüşmeler sırasında Amerika delegasyonu hiçbir tarafa tam angaje olmadan ve herhangi birini dışlamadan gözlemci olarak görüşmelere katılıyordu. Bölge politikalarıyla ilgili ilkeleri 'açık kapı' ve 'fırsat eşitliği' idi. Lozan'daki en tartışmalı konunun Musul sorunu olacağı başından belliydi²⁴⁵. O dönemde Ankara Hükümeti İngiliz işgali altındaki Musul'un kendi sınırları içinde olduğunu iddia ediyor ve bu bölgenin yabancı yatırımcılara açılmasında herhangi bir sakınca görmüyordu. Açıkçası Musul'dan yararlanma imkanı Amerika'ya verilerek Lozan'da gözlemci bulunan Amerika'nın desteğini bulma çabası söz konusudur. Bu proje aracılığı ile "Avrupa devletleriyle yapılan pazarlıklarda, Amerika'nın desteği"²⁴⁶ kazanılmaya çalışılmıştır. Orbay, 1923'te başbakan iken, Chester Projesini bir kurtarıcı gibi karşılar. 9 Nisan 1923 günü Başbakan Rauf Orbay; "Proje sayesinde iç politikamız bakımından elde edilecek sonuç büyüktür. Hep birden sevinmemizi gerektiren hayırlı bir durum karşısındayız"²⁴⁷ diyecekti.

²⁴³ CAN, a.g.e., s.256-257.

²⁴⁴ A.g.e., s.261

²⁴⁵ A.g.e., s.247.

²⁴⁶ A.g.e., s.282.

²⁴⁷ AVCIOĞLU, Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e 1. Kitap, s.406-407.

Lozan'daki görüşmeler sırasında, Chester Grubunun imtiyaz girişimlerine en büyük tepkiyi veren Fransızlar daha önce kendilerine verilmiş bu hakkın çiğnendiğini iddia ederek baskı yapmaları üzerine, İnönü 30 Aralık 1922'de bir telgrafla Ankara'ya Fransızların Chester Projesi hakkındaki rahatsızlıklarını iletiyor ve şunları söylüyordu: “Chester Projesinin Fransızlarla ahdımıza münafı olduğu ya'ni imtiyazı evvelce Fransızlara vermiş olduğumuz haberi alınıyor. Amerikalıları bu vasıta ile hüsn-i münasebata sevk etmek ve Fransızları beyhude yere büsbütün tahrik etmemek için imtiyaz muamelesinin tehiri (gecikme) varid-i hatır olmakta ise de bu babda heyetin tenvir (aydınlatma) buyurulması müsterhamdır (yalvarılan) ”²⁴⁸. Daha sonra Ankara'dan (Hüseyin Rauf'tan) Lozan'a (İnönü'ye) yollanan 25 Ocak 1925 tarihli bir telgrafta, projenin BMM' nin onayına yollanması konusunda İnönü'nün fikri sorulurken yine Fransızların bizzat Ankara'daki Chester aleyhindeki girişimlerine değinilerek şöyle deniyor: “Çester Projesinin Nafia Vekaletince müzakeresi hitam bularak Hey'et-i Vekile'ye sevk edildi. Meclis'e sevki zamanı mıdır? Fransızların da buraya paralı adamları gelmekte ve projeyi akamete sevk için uğraşacakları da hiss olunmaktadır. Mütalaanız sü'at-ı iş'arını rica ederim”²⁴⁹. Bunun üzerine İnönü şu cevabı vermektedir: “Fransızlarla bize hiçbir şeyde müsait değillerdir. Onlardan hayır yoktur. Sulh olunmadığı halde dahi inşaata devam etmek ve ikrazı (borç) yapmak şartını ayrıca temin ederek Çester'i tercih etmek muvafıktır”²⁵⁰.

Chester projesi, Lozan'da Amerikan desteğinin kendi işlerini kolaylaştıracağı için Ankara Hükümeti tarafından istenmişti. Amerikalıların bir türlü gerçekleşmeyen desteklerini hâlâ bekleyen Ankara Hükümeti, Fransızların kesin muhalefetini de hesaba katmaları gerektiğinin de bilincinde olmalarına rağmen, Chester Grubu'nda ısrarlı²⁵¹ olmuşlardır. Ancak, Lozan'daki Amerikan temsilcilerinin Türk temsilcilerine ilgisiz davranması, Türk Heyeti'nde ve genelde Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı.

²⁴⁸ Şimşir'den Aktaran; CAN, a.g.e.,s. 251.

²⁴⁹ A.g.e., 251

²⁵⁰ A.g.e., s.251

²⁵¹ CAN, a.g.e., s.252.

“İnönü Lozan’daki bu izlenimleri sonucu Chester Grubu’nun maceracı olduğunu söyleyecektir”²⁵².

Şüphesiz diğer bir neden de, petrol yönünden zengin bir bölge olan Musul sorununa çözüm bulunamamıştı. Musul’un Türkiye’ye verilmemesi ve Milletler Cemiyeti’ne nakledilmesi ile ümidini tamamen yitiren Türk Hükümeti, 1923 yılının Aralık ayında Chester anlaşmasını iptal ettiğini bildirmiştir. Nihayet, iptal ettiği tarihte Lozan Barış Konferansı’nın imzalanmasından sonra olması da, Lozan-Chester Projesi ilişkisini açık bir şekilde göstermektedir.

4. II. Dönem Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri ve Anlaşmanın İmzalanması

TBMM’nin yaklaşık bir hafta süren gizli oturumdan sonra, barış konusunda, Rauf Orbay Hükümeti’ne yetki vermesi hem iç hem de dış kamuoyunu rahatlatmıştı. Böylece, dünya Türklerin barışla ilgili düşüncelerini öğrenmişti. Hükümet vakit kaybetmeden İtilaf Devletleri’ne sunulacak Türk-Karşı Teklifleri Antlaşma Tasarısı²⁵³ üzerindeki çalışmalarını hızlandırdı ve yüz sayfa tutan Türk karşı projesini hazırladı. 8 Mart 1923 tarihli 160 maddeden oluşan on beş sayfalık proje, İngiltere, Fransa ve İtalya’ya bildirilmeleri için 9 Martta Dr. Adnan Adıvar tarafından İstanbul’daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerine sunuldu.

Türk karşı barış projesinin, İnönü cevabı niteliğini taşıyan mektup bölümünde²⁵⁴; Türk Heyetinin dünya barışı yararına son bir çaba olarak bu Türk barış projesini sunmaya karar verdiklerini ifade eder. Kapitülasyonlara kesin olarak son verilmesi Müttefik devletlerince kabul edilmesi, bu kabulün

²⁵² DeNovo’dan aktaran; CAN, a.g.e.,s.283.

²⁵³ Türk Karşı-Teklifleri Andlaşma Tasarısının tam metni için Bkz., MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt VI, 1 Şubat- 22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, S. 28-62.

²⁵⁴ İNÖNÜ, İsmet; “Ekselâns İnönü’nün Çağırın Devletler Dış İşleri Bakanlarına Gönderdiği Mektup, Ankara, 8 Mart 1923” **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt VI, 1 Şubat- 22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler** (iç.), Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993. S. 21-27, s.21-26.

genel devletler hukuku kurallarına ve bağımsız milletler arasında izlenen uygulamaya uydurulmasının zorunlu olduğunu belirtir.

İnönü'nün mektubunun dikkati çeken tarafı ise, TBMM Hükümeti'nin Boğazlar, Adalar, Gelibolu mezarlıkları, Edirne, Karaağaç meselesi, azınlık hakları, Osmanlı borçları gibi konularında barış için tavizler verdiklerini ifade etmesiydi²⁵⁵. Açıkçası, verilen bunca tavizlerden sonra Kapitülasyonlar konusunda taviz vermeyecekleri mesajını vermektedir. Bu mektupta dikkat çeken bir yön de, İnönü'nün Meclis gizli oturumlarında bütün itirazlara rağmen sunduğu çözüm önerisinin- kapitülasyonların kaldırılması için gerekirse sınırlardan taviz verilmelidir- projeye aynen yansımış olmasıdır. Bu da İnönü'nün meclis içerisindeki gücü ve kararlılığını gösteren bir delildir. Burada Atatürk'ün desteği göz ardı edilmemelidir.

İtilaf Devletleri Türk karşı barış projesine bir cevap vermek amacıyla bir araya gelerek ortak bir metin hazırlarlar. 28 Mart-1 Nisan 1923 tarihli bu metnin dikkat çekici yönü²⁵⁶, İnönü'nün sıraladığı tavizler konusunda alınan kararlar için herhangi bir şey yapılamayacağını belirtmiş olmalarıdır. Bu koşulla yeniden toplanma kararını bildirmişler ve Lozan'da görüşmelere başlamak için Temsilciler gönderilmesi teklifini yapmışlardır²⁵⁷. Ankara Hükümeti, 7 Nisan 1923 tarihli ikinci cevabı (mektubunu/notasını) 8 Nisan'da İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'ne sunmuştur. Bu notada, Türk Heyetinin 23 Nisan'da başlayacak olan Lozan'daki barış görüşmelerine katılacağı bildirilmiştir²⁵⁸.

²⁵⁵ İNÖNÜ, "Ekselâns İnönü'nün Çağırın Devletler Dış İşleri Bakanlarına Gönderdiği Mektup", s. 27.

²⁵⁶ BUDAK, Mustafa; **İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s.444.

²⁵⁷ Çağırın Devletler Dışişleri Bakanlarıyla Japonya Temsilcisinin, Türkiye Dışişleri Bakanı İnönü'ye, 8 Mart 1923 Tarihli Yazısına Karşılık Olarak, Gönderdikleri Birbirine Eş Mektup Metni", **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt VI, 1 Şubat- 22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler** (iç.), Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993. S. 63-65, s. 63-64.

²⁵⁸ İNÖNÜ, İsmet; "Çağırın Devletlerin Birbirine Eş Notalarına, Türk Hükümetinin, İstanbul'daki Müttefikler Yüksek-Komiserlerine, 8 Nisan 1923 Tarihinde Sunduğu Karşılık", **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt VI, 1 Şubat- 22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler** (iç.), Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993. S. 66-67, s. 66-67.

24 Nisan'da II. dönem Lozan görüşmeleri başlamıştır. 31 Ocak 1923 tarihli, 160 maddeden oluşan barış tasarısına göre çalışmalar yürütülmüştür. Bu dönem ağırlıklı olarak mali konular; kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları konusu görüşülmüş, Misak-ı Millî konusuyla yakından ilgili olan Trakya, Suriye ve Irak sınırları konusu tartışılmıştır. Bu tartışmaların ayrıntısına girmek ve sıralamak buradaki hedefimizi aşar.

Lozan Barış Konferansı, 16 Temmuz 1923'te komitelerinin ortak toplantısından sonra çalışmalarını tamamlamış, TBMM'de 9 Temmuz'da İnönü'ye anlaşmaya varılan şartlarda barış antlaşmasını imzalama yetkisi verilmişti. Tasarı hazır ve iş imzaya kalmıştı. Ancak son aylarda Başvekil Rauf Bey ile İnönü'nün aralarında anlaşmazlıklar oluyordu. İnönü, Rauf Bey'den şu konularda şikayetçi olmaktaydı²⁵⁹: Lozan'a yapılacak tebliğleri geciktirdiği, Hükümete yapılan müracaatlardan ve kendisine yapılan tebliğlerden Devlet başkanını gereği gibi haberdar etmediği, Başvekil ve Vekiller Heyetince alınan kararların, daha kendisinin haberi olamadan Lozan'a ulaştığı ve etrafa duyurulduğu idi. İnönü, Ankara'da Rauf Orbay'dan imzalayabilirsiniz yetkisini ve haberini bekler ancak bir haber alamaz. O günler İnönü'nün en sıkıntılı günleri olarak anılarına da yansır. Sonunda İnönü, 18 Temmuz'da Atatürk'e şikayet ve kırgınlık içeren bir mesaj gönderir: "Eğer Hükümet, kabul ettiğimiz şeyin katiyen reddine musır ise, bunu bizim yapmaktığımızı imkan yoktur. Düşüne düşünene benim bulduğum yol, İstanbul'daki yabancı yüksek kimselere tebligat yapılır, imza salâhiyetini bizden almaktır. Bu hal gerçi bizim için dünya yüzünde görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın yüksek menfaatleri, şahsî düşüncelerin üstünde olduğundan, Millî Hükümet, kanaatini tatbik eder. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. İşlerimizin muhasebesi, millete ve tarihe bırakılmıştır"²⁶⁰.

Aydemir'e göre, Rauf Bey ve arkadaşları, Lozan Barış Konferansı'nın imzalanması yetkisini vererek, konferansın sorumluluğunu kabul etmekten çekinmişlerdir. Belki de ileride bu anlaşmaya getirilecek eleştirilerden

²⁵⁹ AYDEMİR, *İkinci Adam I*, s.258.

²⁶⁰ A.g.e., s.261; TURAN, *İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, s. 142.

kendilerini korumak gibi zayıf bir ruh tavrı takınmışlar, ne Atatürk'e ne de İnönü'ye karşı bir tavır takınarak Lozan'da elde edilecek sonuçları açıkça reddetme cesaretini de gösterememişlerdir. Ayrıca bunun daha iyisini yapabileceklerine dair bir beyanat ya da girişimlerine dair belgeler yoktur²⁶¹. Atatürk, 19 Temmuz'da İnönü'ye gönderdiği mesajında, "18 Temmuz 1339 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. İhraz eylediğiniz (kazandığınız) muvaffakiyeti en sıcak ve samimi duygularımıza tebrik ederek, usulen imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz kardeşim"²⁶² demiştir.

20 Temmuz'da İnönü, Atatürk'e gönderdiği mesajda, "Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış, yaptırmış bir adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim, pek sevgili aziz kardeşim, Aziz Şefim.." ²⁶³. der. Sonunda 24 Temmuz 1923'te İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye tarafından imzalanır. Atatürk'ün verdiği destek sonucu Lozan Barış Konferansının imzalanmasından sonra henüz İnönü ülkeye dönmeden, Rauf Bey görevinden istifa eder ve çekilmiştir, İnönü'yü karşılamamış, tebrik etmemiştir. İnönü ve Atatürk işbirliği Lozan sürecinin her aşamasında olmuş ve Lozan sonrası süreçte de 1937 İnönü'nün başbakanlıktan ayrıldığı yıla kadar da devam etmiştir.

Sıra Lozan Barış Konferansı'nın TBMM tarafından onaylanmasına gelmişti. TBMM, Atatürk'ün istediği şekilde yenilenmiş ve 11 Ağustos 1923'te yasama faaliyetlerine başlamıştı. Bu türdeş meclisin ilk önemli işlerinden biri, Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması meselesiydi. Ali Fuat Paşa'nın başkanlığındaki TBMM toplam 227 milletvekilinin katıldığı birinci genel oylamada, Lozan Barış Antlaşması, 14 red oyuna karşılıklı 213 oyla kabul edilir.

²⁶¹ AYDEMİR, *İkinci Adam I*, s.261-262.

²⁶² *A.g.e.*, s.264.

²⁶³ *A.g.e.*, s.265.

5. Lozan Barış Konferansı Tartışmaları

Anlaşma öncesini hazırlayan savaşlarda genellikle savaşı kazanan ve kaybeden taraflar ortaya çıkmıştır. Kaybeden taraf kazanan tarafın öne sürdüğü koşulları kabul etmek zorunda kalmıştır. Oysa Lozan bu tür anlaşmalardan farklı bir yapıya sahiptir. Bir dizi savaşların, mütarekelerin, barış antlaşmalarının, rejim değişikliklerinin yol açtığı kompleks bir durumu açıklığa kavuşturma çabasında olmuştur. Azınlıklar, boğazlar, sınırlar, borçlar, kapitülasyonlar gibi sadece bir tarafı değil, bir çok devleti ilgilendiren konular masaya yatırılmış ve ortak bir karara varılmaya çalışılmıştır. Elbette ki bu o kadar kolay olmamıştır. Bunun içindir ki, kesintiye uğramış ancak sekiz ayda tamamlanabilmiş, Musul gibi bazı sorunların çözümü sürece bırakılmıştır Bu nedenle, Lozan Barış görüşmelerini ve sonuçlarını değerlendirirken, bu tarihsel arka planı göz önünde tutmakta yarar vardır. Bir bütün olarak bakıldığında, Lozan Barış Konferansı'nın katılan bütün taraflara kazandırdıkları da, kaybettirdikleri²⁶⁴ de vardır. İşte bunu içindir ki, Lozan imzalandığında İnönü kararlılıkla 'Şimdi bu barışın nimetlerini toplamak zamanıdır' demiştir. Venizelos da bir dostuna yazdığı mektupta anlaşmayı 'kederler içinde' imzaladığını itiraf etmiştir²⁶⁵.

²⁶⁴ Türkiye açısından kazanılan ve kaybedilenler şöyledir; Lozan Barış Konferansı'nda **Kaybedilenler**, Türkiye 12 ada üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından İtalya yararına vazgeçer (madde 15), Türkiye, Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hak ve sıfatlarından vazgeçisi 5 Kasım 1914 tarihinden başlayarak yürürlüğe girmiş olacaktır (madde 17), Türkiye, İngiliz Hükümetince 5 Kasım 1914 tarihinde ilân edilen, Kıbrıs'ın [İngiltere'ye] katılımını tanıdığını bildirir (madde 20), Türkiye Duyun-i Umumîye'nin kendi üzerine düşen payını ödemekle yükümlüdür (madde 46), Yunanistan, Anadolu'da savaş yasalarına aykırı olarak, Yunan ordusu ya da Yunan yönetiminin eylemleriyle işlenmiş zararları onarma yükümünü kabul eder. Öte yandan, Türkiye Yunanistan'ın, savaşın uzamasından ve savaş sonuçlarından doğan mali durumunu dikkate alarak, onarmalar karşılığı olarak, Yunan hükümetine karşı yöneltebileceği her türlü zarar-giderim isteminden kesinlikle vazgeçer (madde 59). **Kazanılanlar**: Bağlı Yüksek Taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'de Kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirdiler (madde 28), Azınlık tanımına getiren yenilik de en büyük kazanımlardan biri olarak durmaktadır. Öyle ki Avrupa Birliği Uyum sürecinde en önemli referansımızdır. MERAY, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**.

²⁶⁵ THEODOROPULOS, "Lozan Antlaşması Üzerine Düşünceler", s.54-55.

Kaybedilenler, kazanılanlar açısından Lozan Barış Konferansı'na farklı bakış açıları getirilmekte ve bu nedenle halâ tartışılmaktadır. Kimilerine göre, kaybedilenler çoktur, kimilerine göre kazanılanlar, bazılarına göre ise Lozan Barış Konferansı, kalıcılık ögesi taşımakta, kazanımlar ve kayıplar arasında bir denge²⁶⁶ konumundadır.

Selim Deringil, Lozan'da kaybedilenler, kazanılanlar konusuna bir anlamda nitelik-nicelik ayrımı yaparak bir yorum getirmektedir. Ona göre kazanılanlar Türk taleplerinin yarısı kadardır, ancak kazanılanların kaybedilenlerden daha önemli olduğu görüşündedir. Aslında ilk göze çarpan konu, Türk taleplerinin yaklaşık yarısının yerine getirilmediğidir. Yunanistan'ın savaş Tazminatı sembolik düzeyde kalmıştır. Ege adalarının pek azı Türkiye'ye devredilmiştir, Batı Trakya'daki Türkler için aslında pek bir şey yapılmamıştır. Millî Misak sınırları içinde bulunan Musul İngiliz idaresine terkedilmiştir. Türkiye 1929 yılına kadar gümrüklerine sahip olamamış, Osmanlı borcunun büyük kısmı genç Cumhuriyetin omuzlarının üstüne kalmıştır. Bu ilk bakıştaki başarısızlıktır. Yani ancak yarısını elde ettiniz, denilebilir, nitekim daha sonra İnönü'ye de yöneltilen başlıca eleştiriler bunlardan ibarettir. Kaybedilenlere rağmen Lozan'ın kazanımları çok daha önemli boyuttadır. Kapitülasyonların kaldırılması Türkiye'nin egemenliğinin tanınması anlamına gelmektedir. En önemli kazanım egemenlik hakkının tanınmasıdır, ayrıca ilerisi için önemli kazanımlar da elde edilmiştir; Boğazlar Türk denetimine geçmiştir²⁶⁷.

Kayıplara vurgu yapan Cemal Kutay, Lozan'ı şöyle değerlendirmiştir²⁶⁸; Lozan, Misak-ı Millî sınırlar konusunda yaptığı yemini gerçekleştirememiştir. Savaş tazminatı alınamamıştır. Patrikhane denilen fesat yuvası, değişmez ve ebedi Yunan Megalo- İdeasının vatan içindeki tahrik merkezî olarak yerinde bırakılmıştır. Düyun-u Umumîye'deki yükümüz ağır olmuştur.

²⁶⁶ A.g.e., s.55.

²⁶⁷ DERİNGİL, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Köprü Olarak Lozan", s., 142.

²⁶⁸ TAŞYÜREK, a.g.e., s.102.

Şükrü Kaya Bey, Meclis konuşmasında, Lozan Barış Konferansının eksik tamamlandığını iddia ederek tehlike içerdiğini, Midilli, Sakız ve Sisam adalarının yabancı ellerinde buldukça bizim sahillerde güvenle yaşamak imkanımızın olmadığını, bu tür tuzaklardan korkulması gerektiğini dile getirmiştir²⁶⁹. Faik Öztrak meclis konuşmasında, “Lozan; Batı Trakya Türklüğünü imha ettiriyor”²⁷⁰ demiş, Vasıf Çınar da, “Bu anlaşmayla iktisadi hürriyetimiz yok edilmiştir”²⁷¹ şeklinde meclis konuşmalarında şiddetle eleştirmişlerdir.

Baskın Oran, Lozan Barış Konferansını Sevr Antlaşması ile karşılaştırarak değerlendirme yoluna gitmiştir. Aradaki farkların Lozan Barış Konferansının başarılarını daha net biçimde gösterdiği inancındadır. Farkları şöyle sıralamaktadır²⁷²: Sevr’in en önemli özelliği olan ‘Osmanlı İmparatorluğu bu konuda ileri getirilecek hükümleri şimdiden kabul etmiş sayılır’ biçimindeki açık çek Lozan’da yoktur. Kürdistan, Ermenistan, İzmir konusunda Lozan’da hüküm yoktur. Kapitülasyonlar kalkmıştır. Maliye Komisyonu kalkmıştır. Boğazlar Komisyonu, ‘Özerk’ biçimiyle kalkmıştır. Her iki antlaşmada azınlık koruma hükümleri konusunda önemli farklar vardır. Ona göre, söz konusu farklar kazanım ve kayıpları kendiliğinden ortaya çıkarmakta ve Lozan bir eşitlik belgesi, bir iktisadî bağımsızlık belgesi, bir siyasal bağımsızlık belgesi²⁷³ olması yönüyle önemli bir kazanımdır. Böylelikle Oran, kazanımların niteliksel özelliklerine vurgu yapmaktadır. Bu anlaşma ile Türkiye, Avrupa’da doğmuş kavramlara ve değerlere dayandırılarak, Ortadoğu’da kurulan bir ulus-devlet olarak Avrupa ulusları hukukunun içine girmeyi başarmıştı.

Aydemir’e göre, Osmanlı’dan kalan sorunlarla hesaplanılmıştı²⁷⁴.

²⁶⁹ A.g.e., s. 356-357.

²⁷⁰ A.g.e., s.360.

²⁷¹ A.g.e., s.367.

²⁷² ORAN, “Mudanya Silah Bırakışması ve Laussane Barış Antlaşması”, s.237-238.

²⁷³ A.g.e., s.222.

²⁷⁴ AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s;221.

Bülent Tanör'e göre, Lozan başarısının altında yatan itici güçler²⁷⁵; askerî başarı olgusudur. Birincisi, anti-emperyalist savaşın zaferle sonlanmış, ikincisi, ulusal tez başından beri haklı ve meşru talepler getirmişti. Misak-ı Milli gerçekçiydi, anavatan ve millet kavramıyla sınırlanmıştı. Üçüncüsü, siyasal düzeyde, Halk ile yönetim birlikteliğiydi. Kurtuluşun sivil cephesi olan Lozan Antlaşması büyük savaştan sonra eşitler ve özgürler arasında yapılan tek önemli anlaşmadır. Bağımsızlık bu sayede sağlama bağlanmış, radikal yeniliklere giden yol açılmıştır. Bu anlaşma Ortadoğu'daki ilk ulus-devletin kurulduğunu bildirir, ayrıca onu Avrupa uluslar hukukuna buyur eder. Nihayet Lozan Anlaşması tarihsel ve felsefî değer yüklüdür. Bununla İslam dünyasından Batı'ya karşı, ilk başarılı ve dinsel olmayan bir tepki kabul görmüş oluyordu. Doğu/Batı, Avrupa/Asya ya da Hıristiyan/Müslüman dünya arasında yeni bir uyumun da kapısı aralanmıştı. Adeta Ortadoğu'da ilk defa olarak Rönesans'ın gizi yakalanmıştı²⁷⁶.

Lozan Barış Konferansı'nın getirdiği kazanımlar ve kayıplar kuşkusuz bir çok açıdan gelecekte de güncelliğini koruyacak tartışma konularından biri olacaktır. Bizim için önemli olan diğer bir eksen de, sonraki süreç ve beraberinde getirdikleridir. Lozan Barış Konferansının getirdiği olumlu gelişmeler süreç içerisinde kendisini Türkiye'de meydana gelen yapısal değişikliklerle göstermiştir. Lozan Barış Konferansı sonrasında Türkiye toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısında önemli, bir o kadar da büyük adımlar atmıştır. Türk Heyeti, Lozan'da Laik Türkiye'nin doğuşunu dünyaya haber vermiş; yakında çağdaş kanunların hazırlanacağını, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılacağını, laik devlet düzeni kuracağını resmen ilan etmiş ve bunu konferans tutanaklarına geçirmiştir. Türk Heyeti, laikleşmenin gereğine inanmış olarak Lozan'dan dönmüştür. Lozan Anlaşması'ndan sonraki yıllarda Türkiye'nin inanılmaz bir hızla laikleştiği görülmüştür. 2 Ocak 1924'te, hafta tatilleri cumadan pazara alındı. 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırıldı ve son halife Abdülmecit Efendi yurtdışına sürüldü. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı. 3 Mart 1924'te Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı. 8 Nisan

²⁷⁵ TANÖR, Bülent; **Kurtuluş Kurtuluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul Kasım 2003, s.132.

²⁷⁶ Sander'den aktaran; TANÖR, **Kurtuluş Kurtuluş**, s.131.

1924'te, Şeriye Mahkemeleri kaldırıldı ve mahkemelerin birleştirilmesi sağlandı. 20 Nisan 1924'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edildi 9 Nisan 1928'de Türkiye Cumhuriyetinin dini İslam dini olduğu yolundaki madde Anayasa'dan çıkarıldı. 24 Mayıs'ta uluslararası rakamlar kabul edildi. 1 Eylül'de liselerde Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. 1 Kasım 1928'de Türk harfleri kabul edildi.

D- İnönü'nün Muhalifleri İle Mücadelesi: Tek Partileşme Süreci

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin her aşamasında Atatürk'ün desteğini alan İnönü, barışı takip eden süreçte de Atatürk ile daima işbirliği içerisinde olarak İkinci Adam'lık konumunu hak etmiştir. Türkiye uluslararası hukukta ve ilişkilerde bağımsız bir ülke statüsünü ve egemenliğini kazanmıştı. Sıra yeni bir toplum inşaa etmeye gelmişti. Yeni toplum inşasında İnönü, Atatürk ile aynı düşüncede ve onunla işbirliği içerisinde olmuştur.

Lozan Barış görüşmeleri deneyimi, batı ülkelerine karşı verilen mücadelelerde pek çok eksiklik hissedilmişti. Bunların başında, Türk siyasal rejiminin ve ekonomik yöneliminin belirsizliği, hukuk sisteminin batı hukuk sisteminden çok farklı olması yer almıştır. Hatta, bir başkenti bile yoktu.

Lozan'da Batılı ülkelerin siyasal, ekonomik, hukuksal, toplumsal sistemlerini yakından tanımak, İnönü'nün daha sonraki siyasal yaşamının yolunu çizmiş, hedeflerini belirlemiştir. Ancak, İnönü'nün işi kolay olmamış, karşısında meclis içinde hilafet, saltanat yanlıları, meclis dışında da İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğindeki farklı görüş ve yaklaşımda yer alan muhalif grupları bulmuştur. İnönü, Atatürk ile işbirliği içerisinde bir taraftan yeni toplum inşasını yaparken, diğer taraftan da söz konusu muhalif gruplarla mücadelede etmiştir.

Muhalifler meclis içinde bir parti kurarak karşı mücadeleyi başlatmışlardır. 1923-1945 arası dönem tek parti dönemi olarak değerlendirilse de, 1923-1930 yılları arasında muhalif cepheyi temsil eden TCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ve SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) ikinci partiler

olarak varolmuşlardır. Bu partiler her ne kadar, kısa ömürlü olmuş ve hükümet kuramamışlarsa da, 1923-1930 dönemi çok partili siyasal yaşama geçiş deneyimlerini içerdiğinden dolayı tek parti dönemi olarak değerlendirilmemelidir. SCF deneyimi sonrası dönemin, 1930-1945 tek parti dönemi olarak ele alınıp incelenmesinde fayda vardır. İşte bu nedenledir ki, bu bölüm muhalif partilerin ortaya çıkması, eş deyişle muhaliflerin partileşmesi ve bu partiler ile mücadele yani tek partileşme sürecinde İnönü'nün rolü ve etkisi ele alınacaktır.

1. İnönü'nün Başbakanlığı ve Muhaliflerin Partileşmesi

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri sürecinde, mecliste Orbay liderliğinde bir İnönü muhalifi bir grup oluşmuştu. Lozan ile yıldızı parlayan İnönü'nün bu süreçte Atatürk ile daha da yakınlaştığı gözden kaçmamaktaydı. Bu durum, Millî Mücadele'nin diğer isimlerinin tepkisini çekmekteydi. Öyle ki, onlara göre İnönü mücadeleye sonradan katılmıştı, en başından beri Atatürk'ün yanında kendileri şimdi geri planda itilmişti. “Lozan Sulh Anlaşması'nın imzalandığını haber vermek üzere, Atatürk'ü heyet halinde görmeye giden Orbay (o zaman henüz hükümet reisi idi) ve arkadaşları bu düşüncelerini açıkça ifade etmekten çekinmemişlerdi. Atatürk nutkunda anlattığına göre: “Başvekil Rauf Bey ‘Paşam’ demişti, ‘bu başarı başta siz olmak üzere, Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşaların eseridir. Ben de aranızda bir arkadaşınız olarak çalıştım”²⁷⁷. Ali Fuad Paşa, Atatürk'e sorar:

“-Senin şimdi apôtres'lerin kimlerdir? Bunu anlayabilir miyiz?. Atatürk çok eski ve yakın dostuna, sorusundan bir şey anlayamadığını söyler. Ali Fuad açıklar ve öğrenmek istediğini tekrarlar:

-Bundan sonraki apôtres'leri, emek ve hizmet arkadaşları kimler olacaktır? Atatürk şu cevabı verir:- Benim apôtreslerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder, hizmet, liyakat ve kudretini gösterir ise apôtresler onlardır”²⁷⁸. Yakup Kadri şiddetlenen bu tepkileri ardında yatana, şöyle dile getirmektedir: “Rauf Bey'in Lozan Sulh Anlaşmasından

²⁷⁷ KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1984, s. 83-84.

²⁷⁸ KUTAY, Cemal; **Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s.340; KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.83-84, ATATÜRK, **Söylev (Nutuk) II**, s.580.

bahsederken İnönü'yü hiç hesaba katmaması ve Ali Fuat Paşa'nın suali altında İnönü'ye dokunur bir kinayenin belirmekte bulunması Halk Partisi'ni ve dolayısıyla meclisi ikiye bölen faktörlerin en başında bir 'İnönü meselesinin', bir 'İnönü alerjisinin' yer aldığını ispat etmez miydi? Ve buna temelleri henüz atılmış, duvarları henüz örülmekte olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin yapısında, şimdiden bir takım yarıklar açan bir siyasî rekabetten başka ne mana verebilirdi?"²⁷⁹.

Hükümet Başkanı Orbay'la İnönü arasındaki anlaşmazlık gittikçe Orbay taraftarları ve İnönücüler diye iki çatışan hizipleşmeye yol açmıştı. Bu hizipleşmenin ise, bir an önce devrim hareketlerine girişmek isteyen Atatürk için hiç de elverişli bir ortam yaratamadığına şüphe yoktu²⁸⁰. Orbay'ın başbakanlıktan istifa etmesinden sonra kimin başbakan olacağı önemli bir sorundu. Atatürk her iki grup arasında uzlaşmacı bir tutumla, tercihini daha ılımlı ve ortak bir isim olan Fethi Okyar'dan yana kullanmıştır.

Karaosmanoğlu, Atatürk'ün kimi başvekil yapalım? sorusunu sorduğu toplantıyı şöyle anlatıyor;

"Eski ve yeni mebuslardan beş on kişiydik. Atatürk'ün sorusuna Yusuf Kemal Bey şu cevabı vermişti: 'Bunda düşünecek ne var efendim? İnönü Avrupa siyaset alanında büyük bir muvaffakiyet kazanmış olarak dönmek üzeredir. Bugünkü Türkiye devletinin hukuki ve iktisadi mesnetlerini teşkil eden Lozan Sulh Muahedesi onun imzasını taşıyor. Bence, başvekillik için ondan başka biri hatıra gelmez. Biz de, can ve gönülden bu görüşe katıldığımızı belirtir birtakım mütalaalar ileri sürmüştük. Fakat Atatürk hepimizi ayrı ayrı dinledikten sonra; 'Doğru söylüyorsunuz lakin, beni bu hususta tereddüte düşüren nokta İnönü'nün sıhhi arızasıdır. Deyince hepimiz şaşırıp kalmıştık...Bilirsiniz ki, İnönü biraz ağır işitir. Bu halinin meclis müzakerelerinde kendisi için bir takım mahsurlar tevhit etmesi imkanı vardır. Bunun üzerine, biz 'Peki ama aylarca süren Sulh Konferansı müzakerelerinde hiçbir mahsuru olmadı da neden meclis görüşmelerinde olacak? Demek istedikse de büyük liderimizin bir kararını ifade eden; 'Ben başvekilliğe en ziyade Fethi Bey'i (Okyar) münasip görüyorum' sözü karşısında susmayı tercih ettik. Bu susuşumuz gerçi kabul ve tasdik manasına gelemezdi. Nitekim Atatürk bunu anlamış olacak ki, bize Fethi Bey'in siyasî ve fikir yeteneklerinden uzun uzadıya bahsetmeye başlamıştı, sözlerinin sonunda onu 'Büyük Günlerin Adamı' diye vasıflandırmıştı"²⁸¹.

Yakup Kadri, çok geçmeden Atatürk'ün uzlaşım adına böyle bir tercih yaptığını anlayacaktır. Barışın sağlandığı, ve barış koşullarına uygun bir

²⁷⁹ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.84.

²⁸⁰ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.51.

²⁸¹ A.g.e., s.43-45

şekilde devletin ve toplumun yeniden yapılandırılma sürecinde ve meclis içerisindeki söz konusu bölünme karşısında, Atatürk'ün İnönü'yü Başbakanlığa atamak yerine Fethi Okyar'ı tercih etmesi ılımlı ve denge kararı olarak görünmekteydi. Yakup Kadri, neden İnönü değil de Fethi Bey'in başbakan olduğu sorusunun cevabını şöyle bulmuştu: “Lozan sonrası dönemde, Fethi Bey'in meclisteki itibarı hayli büyüktü. Bunu da hiç şüphesiz, birbiriyle çekişen iki hizip arasında tarafsız tutumuna borçluydu ve Atatürk'ün güvenini de en ziyade, bu tutumuyla kazanmış bulunuyordu. O iktidara geçince Meclisteki hüküm süren elektrikli hava yatışacak; yeni devletin kurulması, devrim meselelerinin çözülmesi yolundaki çalışmalarını kolaylaştıran bir siyasi ortama kavuşmak mümkün olacaktı”²⁸². Kaldı ki, buna rağmen Atatürk istese de, İnönü'yü başbakan atayamazdı. Öyle ki, gerek başbakan, gerek vekilleri seçme yetkisi Büyük Millet Meclisi'nindi. O zamanki mecliste ise İnönü'nün oy çoğunluğu toplaması ihtimali pek zayıf²⁸³ görünmekteydi. İnönü'ye yönelik bu tepkinin altında yatan sebep, gerçekten meclisin Lozan'ı bir başarı görmemesi mi, yoksa hak etmediğini düşündükleri İkinci Adam oluşu mu?. Bu konu tartışmalıdır. Ancak, İkinci Adam oluşuna yönelik tepki, daha haklı görünmektedir. Çünkü, Lozan tek başına İnönü'ye ait değildi. Atatürk'ün etki ve yetkisi burada göz ardı edilemez ve bu nedenle de bütün sorumluluk İnönü'ye yüklenemezdi.

Fethi Bey Atatürk'ün ılımlı siyasetine paralel olarak, kabinesinde İnönü'ye Dışişleri Bakanlığı vermiştir. Böylece, meclisteki İnönü yanlılarının muhalefetini kazanmaya çalışmıştır. “Radikaller, Cumhurbaşkanının kişisel tercihi olduğu açıkça anlaşılan bu atamaya etkin bir şekilde karşı koymadılarsa da, Fethi'nin İsmet'in politikalarını sürdüreceğine ve muhalefet pazarlığına girişmeyeceğine ilişkin kesin güvenceler isteyerek, ona karşı duydukları kuşkuyu dile getirdiler”²⁸⁴.

²⁸² A.g.e., s.53

²⁸³ KARAOSMANOĞLU, a.g.e s.56

²⁸⁴ J. ZÜRCHER Erik; *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.89.

J. C. Grew, Türkiye’de yaşadığı sürece, ülkenin hayatında kişisel kırgınlıkların ne kadar çok ve kötü bir rol oynadığına tanık olmuştur. Ona göre, Anadolu’da ulusal mücadelenin başlangıcından beri olayların çoğunda liderlerin arasındaki anlaşmazlık, temel politik anlaşmazlıklardan çok kişisel düşüncelere dayanmaktaydı. Şöyle ki, Cumhuriyetin ilk günlerinde anlaşmazlık çıkaran grubun muhafazakârlar olduğu sanıldığı halde, bunların gerçekte Atatürk’ün etrafında toplanan ilericilerin pek çoğundan daha muhafazakâr değildi. O zamanki, belli başlı politik sorun, diktatörlüğe karşı parlamenterlikti. Bölünmelerin temelinde kişisel kırgınlıklar yatmaktaydı. Cumhuriyet öncesi sahnelerde de seçkin aktörlerin kişisel ilişkileri, onların kendi politik kırgınlıklarından çok daha önemliydi, bir grubun gücünün sürekli artması ve sonuç olarak diğerlerinin ihmal edilmesi, çatışan tutkuların, incinmiş gururun ve rekâbetin tüm karmaşıklığı döneme hakim olmuştu²⁸⁵. İşte bunun içindir ki, İnönü Atatürk’ün en yakınında isim olmayı başarmıştı. Bu nedenle, İnönü, ihmal edilen grubun hedefi konumundaydı. Bu grubu görmezlikten gelmeyen Atatürk, meclis içerisinde tartışmalar bir çıkmaza girdiği ve şiddetlendiği zaman, iki kez ılımlı olarak bilinen Fethi Okyar’ı Başbakanlığa atamış, bir kez de İnönü’yü başbakanlık görevinden almıştır. Ancak, kurulmak istenen sistemin tehlikeye girdiğini hissettiği anda da yanında İnönü’yü aramış ve onu Başbakan olarak atamıştır.

Meclis içerisindeki muhalif gruplaşmalar böyle bir hal almışken Atatürk, Fethi Okyar’ı Başbakan atayarak duruma geçici de olsa bir çözüm bulmuştur. Böylece, muhalifler çatışmayı dondurmıştı. Ancak, meclis dışında da çeşitli muhalif gruplar varlığını hissettirmekteydi. Atatürk bu gruplarla da mücadele etmiştir.

Millî Mücadele’nin başarı kazandığı yıllarda üç siyasal yapılanma birbirleriyle çekişme içerisindeydi. Söz konusu yapılanmalar, Anadolu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, M.M. Grubu ve İttihat Terakki²⁸⁶ idi. Atatürk,

²⁸⁵ GREW, Joseph C.; **Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Kasım 2002, s.175-176.

²⁸⁶ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.24-26. Bunlardan birincisinin başında Karaosmanoğlu diğer ikisini de Velit Ebüzziya ile Kara Kemal temsil ediyordu. Müdafa-i Hukuk herkesin bildiği gibi Millî

İzmit'te bu üç siyasal yapının temsilcilerini davet ettiği bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda, meclis dışındaki söz konusu iktidar taliplilerine, çok net bir şekilde, onlarla mücadele edeceği mesajını vermişti. Eğer ifade ettikleri gibi ülke için iyi niyetli çalışmak düşüncesinde iseler, bunu Meclisin çatısı altında da yapabilecekleri şeklinde bir davet de yapmıştır²⁸⁷.

Meclis içi ve dışındaki muhalifler ile mücadelede, cumhuriyetin ilanı önemlidir. Cumhuriyetin ilanı sanıldığı üzere bir gecede olmuş bitmiş bir olay değildir. Cumhuriyete ilişkin tartışmalar, ilan edilmeden önce de, Cumhuriyet Fırkası Grup toplantılarında yapılmıştır. İnönü'nün cumhuriyeti şiddetle savunduğu grup toplantılarından biri de, cumhuriyetin ilanından bir hafta önce, 22 Ekim 1923'te yapılmıştır. İnönü'nün Cumhuriyetin ilanındaki rolü ve cumhuriyet anlayışı tezin son bölümünde ayrıntılı bir şekilde bağımsız bir başlıkta tartışıldı.

Cumhuriyetin ilan edilmesi, İnönü'nün Başbakan olması, meclisteki çatışmaları ortadan kaldıramamıştı. Radikallerin Orbay'ın çevresindekilere baskısı giderek artmış, 5 Aralık 1923'te bazı İstanbul gazeteleri, Hintli Müslüman liderler Emir Ali ve Ağa Han'ın hilafetin konumunun güçlendirilmesi dileğiyle İnönü'ye gönderdikleri mektubu, İnönü'nün henüz eline geçmeden yayınlamıştır. Bu durum İnönü'yü ve yandaşlarını çok

---

Mücadele kadrosunun siyasî kadrosunu teşkil etmekte ve Büyük Millet Meclisi'nde bir parti niteliği taşımaktaydı...Millî Müdafâ Grubu İstanbul Müdafâ-i Hukuk Cemiyet'ini tanımak istemiyordu. Diğer İttihat ve Terakki şebekesi Mütareke devri boyunca her biri bir köşeye çekilmiş veya Malta'ya sürülmüş bu eski ve tecrübeli politikacılar birer birer ortaya çıkmışlar, şefleri Kara Kemal'di. Yayın organları Hüseyin Cahit Bey'in Tanin'iydi. Ayrıca, Bkz., ATAY, **Çankaya**, s. 416-418; Dr. Nâzım, İttihat Terakki'nin İstanbul kâtib-i mesulü Kara Kemal, İzmit'teki toplantıya geldiği vakit, İttihat ve Terakki'nin temsilcisi sıfatı ile kendinî takdim etmişti...Eski Maliye Nazırı Cavit İttihat Terakki'nin göze görünür lideri hükmünde idi.. Hüseyin Cahit, Tanin gazetesinin başında Ankara'ya savaş açmıştı, İttihat Terakki'nin gazetecisiydi...Tasviri Efkar'ın sahibi Velid Ebüzziya, o devirde belli başlı akımlardan birini temsil ediyordu. Vatanperver milliyetçi, fakat koyu şeriatçı denecek kadar geri fikirli idi. Hiç şüphesiz halifeci ve padişahçı idi. Cumhuriyetin temelinden aleyhinde idi...Gazetecilerin ve memleket aydınlarının toplandığı merkez olduğundan İstanbul, hemen hemen bütün sınıfları ile Ankara'ya ısınmamıştı....Ayrıca Bkz., ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihî**, s.198; "İttihatçı lider takımı tarafından savaş bitmeden önce atılan en önemli adım **Karakol'un** kurulmasıydı. Girişimi ayrılışlarından önceki hafta başlatanlar yine Talat ve Enver'di. Aslı kurucular Miralay Kara Vasıf ile İTC İstanbul parti örgütünün başı Kara Kemal'di. Örgütün adı ikisinin lakaplarından yapılmış bir sözcük oyunuydu ve örgütün amacı savaş sonrası ortamında İttihatçıları korumak ve onları İtilaf Devletlerinin, liberallerin ve Hıristiyan cemaatlerin ölçmelerine karşı himaye etmektir. Ayrıca Başkentteki yetenekli insanlar, para, silah, erzak ve gereç göndermek suretiyle Anadolu ve Kafkasya'daki direnişi güçlendirmeyi de amaçlıyordu.

²⁸⁷ LEWIS, a.g.e., s.260.

kızdırmış, mektubu Türkiye'nin içişlerine yabancı müdahalesi ve onu yayımlayan gazete yöneticilerinin durumu da, vatana ihanet olarak yorumlamışlardır. İnönü'nün girişimiyle meclis 22'ye karşı 156 çoğunluk oyuyla yeniden İstiklal mahkemesi'nin kurulmasına ve İstanbul'a gönderilmesine karar verdi. Bu olay Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın gelecekteki üyelerinin mecliste hükümete karşı bir blok olarak oy kullandıkları ilk olay olması açısından ilginçtir²⁸⁸.

2 Mart'ta 1924 grup toplantısı yapılarak yeni kararlar verilecek, 3 Mart'ta Türkiye'yi Ortaçağ'a bağlayan bütün köprüler atılmış, 3 Mart devrimi olarak anılan şu kararlar mecliste kabul edilmişti: Hilafetin kaldırılması, Şer'iyeye, Evkaf ve Erk'an-ı Harbiye Vekâletlerinin ilgasına dair Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının teklif-i kanunisi, Tevhid-i tedrisat hakkında Saruhan mebusu Vasıf Bey ve elli arkadaşının teklif-i kanunisi²⁸⁹.

Hilafet meselesi kökünden çözülüp, muhalifler yargılanıp yurt dışına gönderildikten sonra da, İnönü aleyhindeki polemikler sona ermemişti. Eskisinden daha şiddetli sürüp gitmiştir. Gerek meclis gerek İstanbul basınında idari tutum, bayındırlık, ekonomi ve maliye alanında atılmak istenen her adım çeşitli eleştiriler ve itirazlarla karşılanıyordu...Tanin Gazetesi Başyazarı 'İnönü bu çelik rayları bizim kemiklerimizin üstünden mi geçirecek?' sözünü hemen hemen her gün tekrar etmekten kendini alamıyordu. Hükümetin yabancı sermayeye, daha doğrusu dış yardımlara karşı temkinli ve çekingen tutumu ise, memleketi sefalete, devleti iflase sürükleyici bir malî ve iktisadî siyaset olarak tanımlanmaktaydı. İnönü muhalefeti, orduya da sirayet etmişti. Kazım Karabekir, Kurmay başkanlığına istifa dilekçesini sunmuştur²⁹⁰. Millet Meclisinde cereyan eden çatışmalar tam manasıyla bir kör dövüşünü de andırmaktaydı.

²⁸⁸ ZURCHER, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s.58-59.

²⁸⁹ ATAY, **Çankaya**, s.423. Ayrıca Bkz., DEMİREL Yücel, KONUR Osman Zeki (Yayına Hazırlayanlar); **CHP Grup Toplantısı Tutanakları, (1923-1924)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

²⁹⁰ KARAOSMANOĞLU, **a.g.e.**, s.76-77.

Cumhuriyetin ilanı ile Atatürk'ün İnönü'yü başbakan olarak ataması, daha çok kişisel diyebileceğimiz, bu muhalif grubu daha da hareketlendirmişti. Ali Fuat, Kazım Karabekir ve Rauf Orbay üçlüsü ile İnönü arasındaki anlaşmazlığın cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni bir aşamaya girmekte olduğu anlaşılıyordu²⁹¹. Mecliste, İnönü'nün temsil ettiği radikaller grubu ile, Orbay'ın liderliğindeki muhalif grup sürekli olarak çatışma içerisindeydi. İnönü bu tür çatışmalardan her fırsatta Atatürk'ün desteğini aldığı için daha güçlü çıkmaktaydı. Muhaliflerin oluşmasında ve partileşmesinde İnönü'nün sert ve ödün vermez tavrının ne denli etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü İnönü'nün radikaller grubu mecliste muhaliflere göz açtırmamaktaydı. Ancak meclisteki, çatışan muhalif grubunu muhalefeti bu şekilde sürdüremeyeceği de bir gerçektir. TCF adı altında partileşerek mücadelelerini bu şekilde vermeye karar vermişlerdir. Böylece, İnönü için muhalif bir parti ile mücadele devri başlamıştır.

Liberal bir gazetecinin “garip acı veren bir diktatörlük altında yaşayan ülkede acılar içinde ve özgürlükten yoksun olarak doğan çocuk”²⁹² olarak, Vatan Gazetesi muhabiri Şükrü Esmer'in de, “İnönü Hükümetine karşı, ızdırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuktur”²⁹³ şeklinde betimlediği TCF, 17 Kasım'da, Cemiyetler Kanunu uyarınca siyasal bir parti olmak üzere İçişleri Bakanlığına resmen başvurdu. Bu muhalefet partisi engellenmemiş, ve kurulmasına izin verilmişti. Partinin başkanlığına K. Karabekir, ikinci başkanlıklarına R.Orbay ile A. Adıvar, Genel Sekreterliğine ise A.F.Cebesoy getirilmişti. Bu kadrolaşma, Kurtuluş Savaşı komutanlarının ikiye ayrılıp, karşı karşıya geldiklerinin göstergesiydi.

TCF'nin dayandığı esas, fikir muhalefeti kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin millet meclisinde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesiydi. Bunun içindir ki, yeni partinin kabul ettiği prensipler;

²⁹¹ TURGUT, Hulusi (Derleyen); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.219.

²⁹² AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alagon, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.74.

²⁹³ Erer'den Aktaran, YILMAZ, Hüseyin; **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet Terörü**, Timaş Basım, İstanbul, 1995, s.105

cumhuriyet, liberalizm ve demokrasiydi²⁹⁴. Yeni hareketin içinde kişisel kinler ve rekabetler vardı. Öyle ki, eski İttihatçılardan bir kısmını bu takıma katılmışlardır. Gericiler ise pek tabii olarak, Terakkiperver'lerin tarafında kendilerine yer bulabilmişlerdi. Kişisel idareye son vermek, Hakimiyet-i Millîye prensiplerine göre tam bir kontrol sistemi kurmak parolaları idi. Atatürk'e karşı kişisel bir kasıtları olmayıp, yalnız otorite ve sistemden kurtulmak isteyenler de, Atatürk'ü düşürmekten başka şey düşünmeyenler de henüz başlayan devrimi, olduğu yerde durdurmak veya eski düzeni tekrar kurmak isteyenler de, hepsi bu parolada birlik idiler²⁹⁵. TCF'nin en önemli özelliği çoklu muhalif grupları içerisinde barındırmasıydı.

Ancak bu yeni partinin kurulum sürecinin hemen öncesinde, Atatürk ile muhalif grubunun liderleri arasında olası bir uzlaşma görüşmesinin İnönü tarafından engellendiği iddia edilmektedir²⁹⁶. İnönü'nün ve yandaşlarını oluşturan Radikaller grubunun, muhalefetin ılımlılarından olan A. Fuat Cebesoy ile Atatürk ile görüşmelerini engellenmek istenmişti²⁹⁷. Bu yönüyle, söz konusu iddia, bizi İnönü'nün muhaliflerin partileşmesini istediği yorumuna götürmektedir. İnönü, muhalifleri ile daha sistemli ve belirgin bir şekilde karşı parti olarak mücadeleyi tercih etmiştir. İnönü, için partileşmemiş bir muhalefetle çatışmak oldukça zordu. Her an, ilişkilerdeki belirsizliğin penceresinden bakınca, İnönü'nün muhaliflerinin partileşmesini istemesi haklı görünmektedir.

Kendisine yönelik İstanbul basınının polemiklerinin ardında, bazı gizli güçlerin olabileceği ve bunu aramak gerektiği düşünen İnönü sıkıyönetim metotlarına başvurulması için teklifini TCF'nin kurulmasından üç gün sonra meclise götürdü. “Lakin olağanüstü bir parti toplantısında- ki o zamanlar henüz Halk Partisinden ayrılmamış olan hükümet aleyhtarları da katılıyordu- tartışılan bu fikir, başta meclis başkanı Fethi Bey olmak üzere, grubun büyük bir çoğunluğu tarafından ret ile karşılanmış ve bu yüzden zati yatağından

²⁹⁴ KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.59.

²⁹⁵ ATAY, **Çankaya**, s.438-439.

²⁹⁶ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.80-81.

²⁹⁷ J. ZÜRCHER, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)**, s. 73.

kalkamayacak derecede hasta olan İnönü istifasını [22 Kasım 1924 sm.] vermek zorunda kalmıştı”²⁹⁸. Bu doğru olsa bile Atatürk’ün böyle bir yol ayrımında İnönü’yü desteklemektense uzlaşmacı bir yol izlemeyi yeğlediği gerçeği, geçerliliğini korumaktadır. Cumhuriyetin ilan edildiği yıldan itibaren İnönü, Halk Fırkasının radikal kanadı olarak sivrilmişti. İnönü’nün görevden alınması, kişisel düşmanlıkları tartışma alanından uzaklaştıracak ve aynı zamanda CHF’den ayrılma dalgalarını durduracak ikinci bir etken unsur olabilecekti.²⁹⁹

Atatürk, uzlaşmacı bir tavır takınarak, başbakanlığa partinin liberal kanadından Fethi Okyar’ı, 22 Kasım 1924’de ikinci kez geçirerek liberalleri yatıştırmayı başardı³⁰⁰. Bu atama, TCF’nin başarısı olarak görüldü. “Terakkiperverlerin hücumlarının başlıca hedefi olarak görünen”³⁰¹ İnönü’nün Başbakanlıktan çekilmesi ve yerine tekrar Fethi Okyar’ın gelmesiyle gerek meclisteki dalgalanmalar, gerek İstanbul basınında koparılan fırtınalar oldukça yatıştırıcı gibi olmuştu. İstifasından sonra hastalık sonrası devrini geçirmek üzere Heybeliada’da dinlenmeye çekilen İnönü, artık siyasî tartışmaların başlıca konusu olmaktan çıkmış görünüyordu³⁰². Okyar karakteri gereği yumuşaktı ve hazırladığı program da devrimci amaca yönelik olmayan bir programdı³⁰³. Fethi Okyar’ın kabinesi, İnönü hükümetinden belirgin bir biçimde daha ılımlıydı ve herhalde, yeni fırkanın çekiciliği karşısında CHF’nin daha çok çözülmesini önlemek amacıyla böyle kurulmuştu³⁰⁴.

Batı ölçülerine göre kurulan bir parti olduğu ileri sürülen TCF’nin parti programındaki üç madde dikkat çekiciydi. Birincisi, cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekili sıfatı kalmayacağı idi. Bu madde doğrudan doğruya Atatürk’ü hedef almaktaydı. İkincisi, hiç kimsenin yasanın öngörmediği bir şeyi yapmaya zorlanamayacağıydı. Üçüncü önemli nokta ise, hakimlerin

²⁹⁸ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.91.

²⁹⁹ ZÜRCHER, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)*, s.88-89

³⁰⁰ AHMAD, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s.75.

³⁰¹ KARPAT, a.g.e., s.60.

³⁰² KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.91

³⁰³ AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri*, s.215.

³⁰⁴ TUNÇAY, Mete; *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.112.

azledilememezliği ve idarede ademi merkezîyet usulünün kabulü idi. Gerçekten de, TCF beyanname ve programı, siyasal ekonomik anlamıyla liberal demokrasiyi savunmaktadır. Bu içeriğiyle Kemalist rejimin radikal ve otoriter eğilimlerine karşı ılımlı bir muhalefeti, liberal muhalefeti temsil ediyordu³⁰⁵. Ayrıca program dış borçlanmayı gerekli sayan daha liberal bir ekonomi politikasına sahipti³⁰⁶. Bu yönüyle program iddia edildiği gibi, dinci ve gerici değil, daha liberal ve Batı tarzında bir programdı. TCF'nin programı İngiliz Muhafazakar Partisi ile Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nin sosyal prensiplerini bağdaştırmıştı. Yani hem en geniş anlamıyla sosyal ıslahat kabul ediliyor, hem de anane ve manevi değerlerin muhafazasına önem veriliyordu³⁰⁷. Açıkça muhalefetin daha az merkezîyetçi, otoriter, ulusçu ve radikal eğilimlerinin olduğunu ortaya koyacaktır³⁰⁸. TCF, Cumhuriyet'in ilk yıllarının karışık döneminde bir anlamda Atatürk'ü frenlemek isteyen ılımlı yenilikçilerin oluşturdukları siyasal bir hareket³⁰⁹ olarak da değerlendirilmektedir.

Cumhuriyetin ilan edilmesine karşı çıkan muhaliflerin kurmuş olduğu partinin isminde '**Cumhuriyet**' yer alırken, Cumhuriyeti ilan eden HF'nin isminde bu kavramın yer almaması üzerinde bir an düşünülürse, yeni kurulan muhalif partinin sistem ve cumhuriyet karşıtı olmadıkları daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, meclis içerisinde tek taraflı otoriter bir yönetime karşı kuruldukları mesajı doğrulanabilir. TCF'nin yapısında saklı bulunan, bu mesajın öneminin gittikçe artması karşısında, HF da Cumhuriyet kelimesi bir muhalif partiye mal etmemek için isminin önüne Cumhuriyet kelimesini eklenmiştir³¹⁰.

1924 sonlarında, Türk siyaset sahnesinde bulunan iki partiden CHF, İttihat Terakki'nin kalıt ve değerine, hiç kuşkusuz daha yakındı³¹¹. İttihat

³⁰⁵ YURTSEVER ATEŞ, Nevin; "Bir Muhalif Fırka", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Tunçay, Mete (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45-53, s. 51.

³⁰⁶ ZÜRCHR, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.246.

³⁰⁷ YURTSEVER, a.g.m, s. 48

³⁰⁸ ZÜRCHER, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)**, s.161.

³⁰⁹ YURTSEVER, a.g.m., s.50

³¹⁰ ATAY, **Çankaya**, s. 431

³¹¹ TUNÇAY, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 108

Terakki'nin 1919 sonrasında canlandırılması gerçekleşmeyince, İttihatçıların çoğu CHF içinde yer almıştır³¹². CHP'nin İttihatçı çizgiyi devam ettirmesine karşılık, TCF daha bir özgürlükçü yapıdaydı. Zaten CHP'nin karşısında yer alan partiler, büyük bir çoğunlukla, daha liberal (ekonomik siyasî anlamda) eğilimlidir³¹³.

Özünde, İdeolojik açıdan her iki kanat da temel olarak aynı orta sınıfın pozitivist, milliyetçi ve liberal hareketine bağlıydı. Hem Kemalistler hem de Terakkiperler, gerici ya da aşırı tutucu İslamî siyasal akımlardan kesinlikle çok uzaktılar³¹⁴. TCF önderleri partinin kurulduğu dönemde, özellikle de dönemin siyasal tartışmalarına ve iktidar mücadelelerinde felsefî bir kavram olarak 'muhafazakarlığın' önemli bir rol oynadığı söylenemez³¹⁵. Frey, TCF'ni 'bağımsızlık sonrası muhafazakarlar' olarak sınıflandırır. Frey'in açıkladığı gibi, bağımsızlık için yapılan her mücadelenin ardından, hararetle bir yarılma görürüz ki bu bağımsızlığı elde etme ya da yeniden kazanma arzusuyla bir arada tutulur³¹⁶. Ancak Grew'in de belirttiği üzere, ayrılıklar ideolojik olmaktan çok kişisel kırgınlıklardı. Temelde TCF'nin itirazları yönetimin tek bir otoriteden sağlanması, özellikle de İnönü ile anlaşamamaları idi. Yönetimi paylaşamamaları TCF'nin varlık gerekçesiydi. Ancak, TCF resmî olarak yalnızca 7 ay varlığını sürdürebildi ve bu sürecin sadece beş ayında faaliyet gösterebildi. Ne bir seçim kazandı ne bir hükümet kurabildi, hatta ne de kendi hazırladığı her hangi bir yasayı Millet Meclisi'nden geçirebilmiştir.

³¹² YURTSEVER, a.g.m., s. 51.

³¹³ ÇAVDAR, Tefkik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihî 1839-1950**, İmge Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, s. 297.

³¹⁴ ZÜRCHER, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)**, s.153.

³¹⁵ ZÜCHER, Erik Jan; "TCF ve Siyasal Muhafazakarlık", s.51.

³¹⁶ a.g.m., s.52.

2. İnönü Yeniden Başbakan: Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükun Kanunu, İstiklal Mahkemeleri

Şeyh Sait ayaklanması³¹⁷, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1843'ten beri çıkmış olan diğer ayaklanmalara benzemez. Hazırlanışı, uygulanışı ve sonuçları bakımından değişiklikler gösterir. O güne kadar çıkan ayaklanmaların kökeninde derebeylik ve yağma sebepleri yatmaktaydı. Genç Cumhuriyet'e ve onun getirdiği ilkelere karşı yapılan bu ayaklanma ise feodal çıkarların devamını sağlamaktı. Bir yönüyle teokratik düzenin savunmasını yapmak, Hilafet'in yeniden kurulmasını sağlamak ve Saltanat'ı geri getirmektir. Diğer yandan da, hareketin içinde gizlenmiş olan bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacını güden ve İngilizlerin tahrikleriyle çıkmış tehlikeli bir ayaklanmadır³¹⁸. Bu ayaklanma, doğrudan Musul sorunu ile bağlantılıdır. 1 Şubat 1925 Doğu Anadolu'daki Kürtler, başlarında Şeyh Sait'le isyan ettiler. Karpat'a göre isyanın amacı, bağımsız bir Kürdistan kurmak ve halifeliği geri diriltmekti³¹⁹.

Okyar, ayaklanmadan fazla telaşa düşmemişti. O geniş ölçüde ve yığın halindeki ayaklanmayı doğu bölgemizde sık sık görülen dağ eşkıyalıklarından biri olarak değerlendirmiş ve bunu birkaç Jandarma kuvvetiyle bastıracağını sanmıştı. Bu arada 21 Şubat'ta İnönü aniden İstanbul'dan Ankara'ya döndü. Gelişinin nedeni basın ve kamuoyunca da bilinmiyordu. İnönü, Ankara İstasyonu'nda Başbakan Okyar veya bir başka bakanca değil, Atatürk tarafından karşılandı. Bu durum oldukça olağan dışıydı ve İnönü'nün geri çağırılmasına Fethi Okyar'ın karşı olduğu şeklinde yorumlamıştı³²⁰. Acaba Atatürk, İnönü'yü yeniden başbakan yapmak için meclisin de tepkisini

³¹⁷ 1925 Şubat'ının ikinci yarısında atmosfer gittikçe gerginleşti. 13 Şubat'ta Elazığ, Diyarbakır ve Dersim (şimdiki Tunceli) illerini kapsayan bölgede bir isyan patlak verdi. İsyen hem Kürt ulusçuluğunu hem de İslamcı tepki karakterini taşıyordu ve bir Nakşibendi Şeyhi olan Palulu Şeyh Sait tarafından yönetiliyordu. İlk başta yerel askerî birlikler ve Jandarma güçleri gönderildi.

³¹⁸ AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri*, s.217.

³¹⁹ KARPAT, *a.g.e.*, s.60.

³²⁰ ZÜRCHER, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)*, s.116.

çekmeyeceğini düşünerek, söz konusu ayaklanmayı fırsat olarak mı değerlendirmişti; yoksa gerçekten, Okyar'a göre daha sert yönetim anlayışına sahip olan İnönü'nün, bu ayaklanmayı bastıracağına güvendiği için miydi tartışmalıdır. Her ikisinin de etkisi inkar edilemez.

Heybeliada'dan Ankara'ya dönen ve Çankaya köşkünde misafir edilen İnönü, isyanı Okyar'ın aksine ciddi ve tehlikeli görüyordu³²¹. Bu iki kişinin olaylara yaklaşım farkını ortaya koyan , bir anlamda da İnönü'nün tekrar Başbakan atanması nedenini gösteren bir olayı, Çankaya'da davet sırasında bulunan Karaosmanoğlu şöyle aktarıyor:

“Yemekten sonra köşkün büyük salonunda üç dört oyun masası kurulmuştu. Birinde Atatürk ile birkaç arkadaş poker oynuyorduk. Biraz ötemizde de İnönü'yle Okyar'ın bulunduğu bir masada biridge partisi yapılıyordu. Gecenin ilerlemiş bir saati. İçeriye bir yaverin girdiği ve usulcacak Atatürk'e telgraf verdiği görüldü. Atatürk elinden oyun kağıtlarını bırakarak telgrafı aldı; dikkatle okudu ve hâlâ ayakta bekleyen yavere çatık bir çehreyle ‘Götürün bunu başvekile verin!’ dedi. Hepimiz oyunumuzu kesip gözlerimizi yanımızdaki masaya dikmiş ve Okyar telgrafa şöyle bir göz gezdirdikten sonra yaver beye geri verip hiçbir şey söylemeksizin oyuna devam ettiğini görmüştük. Bunun üzerine yaver ne yapacağını şaşırılmış bir elinde telgraf tekrar bizim masaya yaklaşmıştı. Atatürk; ‘Şimdi de İnönü'ye götürünüz!’ dedi. İnönü aldı; okudu, okudu ve birden ayağa kalkarak- hatta fırlayarak diyebilirim- telaşlı telaşlı etrafına bakındı; derken eline bir sigara aldı, kibrit aradı; sonra vazgeçti, kendisini topalayıp yerine oturdu. Bu sahneyi göz ucuyla takibenden Atatürk, bize dönerek yavaşça: ‘işte iki adam arasındaki fark’ dedi ve ilave etti ‘Şeyh Sait çeteleri Şemdinan’a³²² dayanmışlar’ ”³²³.

2 Mart 1925'te CHF meclis grubu toplantısı oldukça tartışmalı geçmiştir. Şiddet yanlıları, ayaklanmaların bastırılması için daha sert önlemler alınmasını istediler- ki Radikallerin tekrar İnönü'yü getirme amacı bu toplantıyı yapma amaçları olarak yorumlanabilir- Okyar ve yanlıları ise, son derece sert önlemlerin gerçekten gerekli olmadığını savunarak reddetti. “İsyancıların üzerinde çıkan propaganda broşürleri ve mektuplar, ayaklanmanın Kürt Ulusçuluğu (ulusal bir Kürt hükümeti talep ediliyordu) ve İslami Karakterini (şariat egemenliği ve hilafetin yeniden kurulması istenmekteydi) açıkça ortaya koyuyordu... Fethi Cumhuriyeti korumak için

³²¹ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.92.

³²² Şemdinan şimdiki Şemdillidir.

³²³ KARAOSMANOĞLU a.g.e., s.92-93.

gereken her türlü önlemi almayı kararlaştırdığını belirtti. Meclisin iki önlemi onaylamasını istedi. İlk olarak, hükümet önergesinde adı geçen Doğu illerinde ek olarak Malatya ilinde sıkıyönetim ilanı; ikinci olarak da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda siyasal amaçlar doğrultusunda 'dini veya mukaddesat- diniyeyi' kullanmayı vatana ihanet suçu oluşturan eylemler arasına dahil eden bir değişiklik yapılması"³²⁴. Daha sonra toplantıya katılan Atatürk daha sert önlemleri tavsiye ettiği bir saatlik bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, Okyar'ın kaderini belirledi ve güven oylamasını 60'a karşı 92 oyla kaybetti. Bu koşullarda hükümet lehine verilen oyların sayısı şaşkıncı denebilecek kadar yüksek olarak kabul edilmelidir. Bu rakam Fethi hükümetinin mecliste hâlâ bir çoğunluğa sahip olabileceğini gösteriyordu³²⁵. Fethi Okyar hükümeti istifa etti. Hatırlanacağı gibi İnönü başbakanken sıkıyönetime tasarısı mecliste reddedildiği için istifa etmişti. Yeniden geliş nedenin ardında ise sıkı yönetimi uygulaması yatmaktadır. Buradan şu yorumlara gidilebilir: İnönü eninde sonunda kendi istediğini kabul ettirebiliyordu. O, gerçekten öngörü sahibi birisiydi ve sıkıyönetimin gerekliliğini aylar öncesinden görmüş ve önlemler almak istemişti. Öte yandan, Atatürk gruplar arasındaki uzlaşmacı tavrı nedeniyle, değişen koşulları dikkate alarak, bu kez de İnönü ve grubunu öne çıkarmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4 Mart 1925 CHF grubu yeni hükümetin programını onaylamak için yeniden toplandı ve İnönü Kabinesini kurdu³²⁶. Okyar kabinesinden kimsenin bulunmadığı, hemen tümüyle yeni bir ekipti. Fethi Okyar hükümetini önce el altından ayağını kaydırmak, daha sonra da onu düşürmek için öylesine uğraşmış olan Recep (Peker)³²⁷, Müdafaa-i Millîye Vekili olarak geri döndü.

³²⁴ ZÜRCHER, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)*, s.117.

³²⁵ *A.g.e.*, s.120.

³²⁶ 3 Mart 1924 günü yapılan önemli toplumsal ve siyasal düzenlemelerden sonra, İnönü hükümetini yenilemiştir. Tahrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasına kadar tam bir yıl geçecektir. 6 Marttan 21 Kasım'a kadar İnönü, TCF'nin kurulmasının hemen ardından İnönü'nün ülkeyi sıkı yönetimle yönetme önerisinin CHF grubunca reddi üzerine onun istifası sonucunda da 22 Kasım 1924'ten 3 Mart 1925'e kadar Okyar başvekilidir. 1924 Anayasası hakkındaki meclis görüşmeleri ve İnönü'nün istifası gibi, daha başka bir takım kanıtlar da, bu bir yıl boyunca parti-içi demokrasinin henüz ortadan kalkmadığını doğrulamaktadır TUNÇAY, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 95.

³²⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında da dönemin muhalefet grubunun karşısında radikaller olarak nitelendirilen İnönü ve yandaşlarından önemli bir isim de Recep Peker'di. İnönü sert ve baskı

İnönü'nün programı 'tüm hükümetlerin olağan niteliklerinden oluşuyordu. Dışarıda dostça ilişkiler tesis etmek ve içeride reformları gerçekleştirmek'³²⁸. Yeni ekip ve programı, TCF' lilerin karşı olmasına rağmen 23'e karşı 153 oyla güvenoyu almayı başardı³²⁹.

Güvenoyundan sonra İnönü, karşı devrimin bastırılması için en etkin ve cumhuriyet tarihindeki büyük yankılara yol açmış olan 'Tahrir-i Sükun Kanunu' tasarısını³³⁰ meclise sunmuştur. Yeniden İstiklal Mahkemelerini³³¹ kurarak ayaklanmayı bastırmıştır. Aybars'a göre, mahkemelerin iki işlevi vardı: Birincisi görünmeyen uzak neden; ülkenin genel durumu ve Türk İnkılabının gerçekleşmesi için, karşı çıkan, tüm unsurların yok edilmesi; ikincisi, yakın neden, İstiklal Mahkemelerinin kuruluş gerekçesi olan Şeyh Sait ayaklanmasıdır³³².

Meclis'te, Türk İnkılabının gerçekleşmesini isteyenler ve Türk Milletinin varlığının devamının devrim kanunlarıyla başarılacağına inanalar, kanunun kabul edilmesinden yana olmuşlardı. Karşıtlar ise, Padişahlık ve

---

yönetimine ihtiyaç duyduğu ve uygulamaya kararlı olduğu dönemlerde kabinesinde önemli bir görevi Recep Peker'e verirdi. Şaibeli 1946 seçimlerinden sonra'da yeni oluşan muhalefet'e DP'ye karşı Recep Peker'i başbakan yapmıştı. O dönem de iktidarı muhalefete bırakmama savaşını verildiği sert uygulamalar dönemi idi. Şunu söylemek yanlış olmayacaktır; her ne zaman İnönü kabinesinde Recep Peker'e aktif ve önemli bir görev verilmişse, o dönemde diğerlerine görece daha baskıcı bir yönetim vardır.

³²⁸ Aktaran, ZÜRCHER, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)**, s.121.

³²⁹ **A.g.e.**, s.121.

³³⁰ Tasarıda gerekçe şöyle açıklanıyordu, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine Ahval ve hadisad-ı fevkalade ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayiş huzur ve sükûnu ve nizam-ı içtimaiyeyi ihlal edecek irticağkârane ve ihtilâlkârane harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılabın esasatını tersin ve ma'sun halkı izrar ve izhal eden mütecasırların süratle takip ve tenkili maksadıyla İcra Vekilleri Heyeti'nin 4 Mart 1341 (1925) tarihli içtimanda karara ikran eden işbu lâhiyanın iktisabı kanuniyeti için Meclis-i Âli'nin nazar-ı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim. 4 Mart 1925 Başbakan İsmet. Bkz., AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri**, s.229-230.

³³¹ TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s. 91. Detaylarına baktığımızda, 4 Mart 1925'te CHP Meclis Grubunda İnönü İçişleri programı olarak da iki maddelik bir teklif sundu: 1. Sıkıyönetim ilan olunan bölgelerdeki suçlar için İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Sıkıyönetim bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasî ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Ayaklanma bölgesindeki İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları ile Meclisin onayından sonra yerine getirilecektir. 2. İç politika durumu ile ilgili bütün teşkilât, tesisat v e yayın hükümetinin isteği ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile men edilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacaktır. Bkz., AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri**, s.228-229.

³³² AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri**, s.216.

Hilafet'in kaldırılmış olması, onları yeterince endişelendirmişti. Bu yüzden, gericiliği destekler görünmeseler bile sert tedbirler alınmasına karşıydılar. Çoğunlukla da bu çeşit yasaların hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmadığı ve bu yasaların uygulanışının ülkede korkunç ve dehşet yaratacağını savunuyorlardı. Özellikle de kendilerinin de baskı altında bulunacakları endişesi hakimdi³³³. Karşıt olan isimlerden biri Karabekir idi. “İnönü, Kâzım Karabekir Paşa'nın ‘İslahatı İstiklal Mahkemeleri’ne dayanarak mı yapacaksınız? Sorusuna karşılık ‘İslahatı emniyet ve asayiş temeline dayandırarak yapabiliriz’ dedi ve İstiklal Mahkemeleri'nin araç olduklarını belirtti”³³⁴. Tahrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri aynı zamanda İnönü iktidarının sürekliliğinin de aracı olmuştur. “İnönü rakiplerini, muhaliflerini bir daha baş kaldırmamasıya yenmişti. Bütün itirazlara rağmen, Büyük Millet Meclisi'ne kendi görüşlerini kabul ettirmişti”³³⁵. Tahrir-i Sükun Kanununun çıkarılmasında Atatürk'ün etkisi ve desteği gözden kaçırılmamalıdır. “Atatürk'ün enerjik bir çalışmasıyla kısa sürede hükümet değişti ve kurulan İnönü hükümeti, muhalefetin bütün direnmelerine rağmen, karşı inkılabın bastırılması ve Türk İnkılabının gerçekleştirilmesi için bütün ülkede sert bir politika izlemesine ve karşı direnişleri yok etmesine imkân sağlayan devrim yasalarını çıkardı”³³⁶.

7 Nisan 1925'te Başbakan İnönü, TBMM'nde ayaklanmanın hızla bastırılmakta olduğunu, asilerin son direnme umuduyla dağlık yörelere çekildiklerini, hareketin kısa zamanda başarıyla biteceğini bildirir³³⁷. Gittikçe artan başarılı hareket sonunda ayaklanma Nisan ayı ortasında hemen tamamıyla bastırılır ve Şeyh Sait ele geçirilir.

İnönü, Tahrir-i Sükun Kanunu'nu iki yıllık süre için hükümete, kamu düzenini bozduğunu düşündüğü bütün örgüt ya da yayınları yasaklama yetkisi vermiştir³³⁸. Tahrir-i Sükun Kanunu'nun kabulünden sonra, 6 Mart 1925'te birinci maddesine dayanarak, muhalefetin en fazla destek gördüğü basın,

³³³ A.g.e., s.231.

³³⁴ Aktaran, AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri*, s.231.

³³⁵ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.94.

³³⁶ AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri*, s.232.

³³⁷ Aktaran, AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri*, s.237.

³³⁸ ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihî*, s.250.

özellikle de İstanbul basınından, Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreşad adlı gazete ve dergiler zararlı ve yıkıcı yayında buldukları gerekçesiyle kapatıldı³³⁹. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabilecek Takrir-i Sükun Kanununa³⁴⁰ ilişkin TCF üyelerinden çok sert eleştiriler gelmişti. “Abdülhamit devrinde bile misli görülmemiş bir ‘İstibdada’ yol açacağını söylüyorlar”³⁴¹.

Takriri Sükun rejimi, (1929’a kadar yürürlükte kaldı) hükümetin Türkiye’nin yasal yüzünü değiştiren düzenlemeyi yapmasını sağladı. Çıkarılan pek çok yasanın doğrudan ve dolaylı etkisi, modern Türkiye’nin en azından şehirlerde gelişmesi için daha uygun bir toplumsal ortam yaratmıştı³⁴². İnönü’nün özellikle de, Kürt isyanı karşısındaki kararlı ve sert mücadelesi, laik düzenin yerleşmesindeki çabası, muhaliflerince bir diktatör olarak nitelendirmesine sebep olmuştur. Heper’e göre, “İşaret edildiği gibi, İnönü diktatör olmadı; o kendi çıkarları için keyfi hareket etmedi. İnönü sadece koşullar öyle gerektiği zaman otoriter davrandı. Otoriter davrandığında da, bunu daima belirli bir düzeyde tutmaya çalıştı ve ne olursa olsun, her zaman yasal çerçeve içinde kaldı”³⁴³. 1925 Takrir-i Sükun Kanunu Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabilir. Nüfuzunu memleketin her bir köşesine yaymış, teşkilatlı muhalefeti ortadan kaldıran³⁴⁴ İnönü, üçüncü İnönü zaferini kazanmıştı benzerliğini kuranlar vardır. Şiddete uydurulan kılıf Takrir-i Sükun³⁴⁵, bir hesaplaşma dönemi oldu. Sınıfsal, siyasi ve hatta kişisel her türlü hesaplaşma yapıldı³⁴⁶. İnönü’nün tartışılan bu otoriterliği, onun davasının sadece söz konusu isyan ve bu isyanın bastırılması için değildi. Asıl amacı, yeni toplum inşasına, özellikle de cumhuriyetin ilanına gösterilen tepkileri susturmak ve rejimi korumaktı. İnönü, isyanı daha çok, rejimi tehdit eden bir olay olarak görmüştür. Şunu da unutmamak gerekir

³³⁹ Aktaran, AYBARS, *İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihîmizin Gerçekleri*, s.233.

³⁴⁰ KARPAT, *a.g.e.*, s. 61.

³⁴¹ KARAOSMANOĞLU, *a.g.e.*, s.96.

³⁴² AHMAD, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s.99.

³⁴³ HEPER, Metin; *İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul , Eylül 1999, s.157

³⁴⁴ KARPAT, *a.g.e.*, s.61.

³⁴⁵ YILMAZ, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet Terörü*, s.125.

³⁴⁶ KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler I*, s.60.

ki, İnönü bir yasa ile kendisine uzun süre muhalefet edenleri kontrol etme avantajını da ele geçirmiştir.

Bir röportajında Abdi İpekçi İnönü'ye, Doğu isyanı ile TCF arasında doğrudan bir ilişki var mıydı? diye sormuştur. İnönü bu soruya şöyle cevap vermiştir: “Doğu isyanı bir irtica idi, hakiki bir irtica idi. O zamanki ortam, memleketin siyasî hayatı karışıktı. Cumhuriyetin ilanı, cumhuriyetin devlet düzenine getirdiği değişiklikler İstanbul efkarında, matbuatta pek geniş tefsirlere sebep olmuştu. Ufukta görülen diğer ihtimallerden çok mübalağalı endişeler vardı. Fikirler çok karışık halde idi. Her vesile ile herkes her şeye hücum ediyordu. Bu ortam içinde şeriat isteriz fikri uyanmıştı. Doğu isyanı bunun neticesidir. Hiç şüphemiz yoktu bizim... Memleketin yeni bir siyasî rejime girmesi ve bu siyasî rejimin üzerinde memleketin bunu kabul etmemiş olduğu şüphesini ümidini veren geniş bir münakaşa ve propaganda hayatının tesiri...Şark isyanı bunun neticesidir”³⁴⁷. İnönü'nün ifadelerine tamamıyla katılmak mümkün değildir. İstanbul basınında çıkan farklı yorumları, okuma yazma düzeyi çok düşük olan Doğu'daki halkı etkilemiş olsun. Doğudaki hareket dış yönlendirmeli bir etnik hareket temeline dayalıdır. İlk kez de olan bir şey değildir. Kurulan bu ilişkide, CHF'na karşı kurulan muhalif parti TCF'nin halk tabanından destek bulmasına işaret edilmektedir. Bu da topluma yön vermeye çalışan siyasal sistemin tehlikeye girmesi anlamına gelmekteydi ve bunun için Şeyh Sait isyanı için çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu sadece isyancılar için uygulanmamış, yeni muhalifler olduğu kadar eski muhalifler, Ankara ve İstanbul'daki muhalif basın da susturulmuş, TCF kapatılmıştır.

Takrir-i Sükun Kanununun sadece Şeyh Sait isyanına yönelik çıkarılan bir Kanun olmadığını İnönü'nün kendisi de itiraf etmekteydi: “İki yıl önce karşısında bulunduğumuz olayların en önemlisi Şeyh Sait ayaklanması ile beliren eylem değildi. Asıl tehlike memleketin genel yaşantısında meydana gelen karışıklıktı, anarşik durumdu. Bu memleketin bir çok zamanlardan beri, politik yaşantısına musallat olan başlıca derttir. Memleketin gelişip ilerlemesine ve samimi düzeltme isteklerinin bütün çabalarına engel olan neden

³⁴⁷ İPEKÇİ, a.g.e., s.22.

budur. Ve bu küçük çıkarları işletmeye alışmış soysuz aydınlarla, vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanına saldırmak için araç sayan politikanın faaliyetidir”³⁴⁸. Yalçın Küçük, İnönü’nün bu sözlerinden, “Asıl hedef soysuz aydınlar ve vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanına saldırmak için araç sayan politikacılar yani, Birincisi TKP üyesi aydınları; ikincisi, Terakkiperver Fırka yöneticisi paşaları”³⁴⁹ anlıyor, İnönü devam ediyor; “Asıl tehlike, anarşistlerin, karıştırıcıların sağlıklı insan topluluklarının kafasına durmadan vurmalarında ve düzenbaz bir saldırgan olarak ne vuruyorsunuz diye bağrımalarıdır. Aldığımız tedbir, yalnız Doğu’daki davranışın değil, memleketin gelişip ilerlemesine başlıca engel olan sosyal düzendeki karışıklığın ortadan kalkmasını da sağlamıştır”³⁵⁰.

İnönü’nün yasasında gizlediği amacı, uygulamada kendini göstermiştir. Yasa Doğu isyanını bastırmak için çıkarılmış, uygulamada ise tüm muhalefeti susturmak ve rap-ı zapt altına almayı hedeflemiştir. Sonraki yıllardaki uygulamalarla, hedefe varılmıştır.

Toynbee’ye göre, İstiklal Mahkemeleri ilgilendikleri alan ve sahip oldukları güç bakımından Rus Cheka veya halk güvenliğini sağlayan Fransız komisyonuna benziyordu. İstiklal Mahkemeleri bir nevi politik engizisyondu; mevcut hıyanet-i vataniye yasalarına karşı gelmek suçlamasıyla haklı veya haksız olarak keyfi yargılamalar yapıyordu. Bu mahkemeler, kuruldukları günden bu yana ülkede muhalif güçleri yok etmek için kullanıldı³⁵¹. Atatürk, İnönü’yü gerek askerî, gerek siyâsî her mücadelesinde olduğu gibi burada da yüksek otoritesiyle desteklemekte bulunduğu şüphe yoktur³⁵².

Hükümeti denetleyen unsurlardan basın susturulmuş, geriye muhalefet kalmıştı. 5 Mayıs’ta Ankara İstiklal Mahkemesi, TCF’nı kapatma önerisiyle hükümete başvurdu. Buna karşın İstanbul TCF örgütü etkinliğini sürdürerek,

³⁴⁸ Aktaran, KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler I**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1997, s. 59

³⁴⁹ KÜÇÜK, **Türkiye Üzerine Tezler I**, s 59.

³⁵⁰ Aktaran, **a.g.e.**, s. 59.

³⁵¹ TOYNBEE, J. Arnold, KIRKWOOD, P. Kenneth; **Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyet’e Geçiş Serüveni**, s.164.

³⁵² KARAOSMANOĞLU, **a.g.e.**, s.102.

15 Mayıs'ta bölgesel bir kongre düzenledi. 5 Haziran 1925'te TCF'nin tüm şubelerinin ve merkezînin kapatılması kararı resmen alındı³⁵³.

TCF'nin kapatılma nedenini Frey şöyle açıklamaktadır: “TCF'nin CHF'ye potansiyel olarak çok tehlikeli bir rakip olmasının nedeninin, birbirinden çok farklı toplumsal grupları ya da CHF'nin dayandığı ideolojiye tümüyle karşıt bir ideolojiyi temsil etmesinden değil, tamamen CHF'nin de içinden çıkmış olduğu ulusal hareketin nüvesini oluşturan aynı gruplarca oluşturulmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Aydınlar, bürokratlar ve çok sayıdaki askerden oluşan TCF'nin meclis üyeleri oldukça gençti. Bunlar aynı zamanda Kemalistlerin de sahip olduğu niteliklerdi. Ancak bu nitelikler TCF'de CHF'de olduğundan çok daha belirgindi. İşte TCF'yi bu denli tehlikeli bir rakip yapan da buydu. Frey'in sözleriyle: Kemalistlerin gücünün başlıca kaynağından destek sağlamaya çalışan muhalefet için yukarıda yer yoktu. Boğazı bu kadar sıkı düşmanca bir baskıya tahammül etmek mümkün değildi”³⁵⁴. TCF karşı muhalefetten çok, mevcut kurucu iktidarın ikiye bölünmesiydi ve bu ikisinden biri yaşamak diğeri ölmek zorundaydı ve öyle de oldu. Asıl sorun, TCF'nin farklı bir ideolojiye sahip olmasından çok iktidarın ikiye bölünmesi tehlike oluşturuyordu. Bu muhalif grup, Atatürk'ten çok, İnönü'ye yönelikti denilebilir. İktidar kanadı ve iktidarın da radikaller kanadının önderi olan İnönü için, güçlenen muhalefetin yani TCF'nin bir an önce kapatılması ve kaldırılması gerekiyordu. Bunu da bir ölçüde başarmıştır. 1927 yılına gelindiği zaman rejime karşı bütün muhalefet-askerî, dinî ve siyasî- susturulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Meclisinin üçüncü dönemi için 1927 Ağustos ve Eylül'ünde yapılan seçimlerde buna katılacak yalnız bir parti Cumhuriyet Halk Fırkası kalmıştı³⁵⁵. Özetle, aşırı bir baskı döneminin etiketi olan Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri iki yıl boyunca tüm siyasal muhalefeti, basını ve etnik-dinsel kimlikleri sert bir biçimde susturmuştur. 1926'da Ankara ve İzmir'de yapılan yargılamalarla, Millî Mücadele içerisinde yer almış olan ancak bölünerek daha sonra muhalif grubu

³⁵³ ZÜRCHER, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet TCF (1924-1925)*, s.132.

³⁵⁴ Aktaran; *a.g.e.*, s.134

³⁵⁵ LEWIS, *a.g.e.*,s.275.

oluşturan İnönü karşıtları ve iktidar rakipleri yok edilmişti. Bu yönüyle yeni toplum yapılandırılmasında gerçekten önemli bir dönüm noktasını olmuştur.

16 Haziran 1926'da saat 16.00'da yapılması planlanan İzmir Suikastı, Meclis'teki muhalif grubu tamamen ortadan kaldırmış olması nedeniyle önemlidir. Ancak bu olayın dikkat çeken önemli boyutu, İnönü'nün suikasttan sorumlu olarak görülen ve İstiklal mahkemelerinde yargılanan TCF liderlerini kurtarmak için çaba göstermiş olmasıdır. Bu gerçekten dikkate değerdi. Şöyle ki, mecliste mücadele ettiği hatta partilerini kapattığı muhaliflerini suikast ile bir ilgilerinin olmadığına inandığını söyleyerek, onların İstiklal Mahkemelerince yargılanmalarını engellemeye çalışmıştır.

Kazım Karabekir, Ankara'daki Etlik bağlarındaki evinden alınarak tutuklanınca İnönü yakın arkadaşı Karabekir'in bu suikast işinde olamayacağına inanmıştı. Çünkü, Karabekir çok eski arkadaşı idi mizacı, ahlakı ne olduğunu, neye elverişli, neye elverişsiz olduğunu iyi biliyordu³⁵⁶. Bunun üzerine, Kazım Karabekir'i serbest bıraktıran emri vermişti. İçişleri Bakanı Recep (Peker) durumu Cumhurbaşkanlığı Başkatibi Tevfik Bey'e ihbar etme gereği duymuş ve 18 Haziran 1926'da çektiği telgrafta; “-Başbakan suikastın tertipçileri arasında bulunan Terakkiperver liderlerinin tutuklanmalarına kesin olarak karşıdır. Bunun için henüz yeterli kanıtın elde edilemediği kanısındadır. Bu durumun, mahkeme kararının uygulanması ile daha kötü sonuçlar doğuracağını düşünüyorlar. Bu nedenle Karabekir Paşa ve Hüsrev Bey'in tutuklanmalarını, müdahale ederek önledirler”³⁵⁷ demektedir.

Atatürk bu telgrafi alınca İnönü'ye olayı bir kez daha anlatan şu telgrafi çeker: “İstiklal Mahkemesi, tutuklananların ifadelerini aldıktan sonra suikast kararının Terakkiperver önderleri tarafından alındığı hakkında kanaat elde etmiştir...Mecliste bulunan Terakkiperver Parti üyelerinin tümünün tutuklanmaları konusunda İstiklal Mahkemesi kararını uygun buluyorum. Ağır sonuçlar, bunların tutuklanmalarında değil, tersine serbest bırakılmalarındadır. Tutuklanan Terakkiperver liderleri serbest kalırsa yargılamalar sırasında

³⁵⁶ ATAY, **Çankaya**, s.440.

³⁵⁷ MUMCU, Uğur; **Gazi Paşa'ya Suikast**, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.12-13.

gerçeklerin ve yeni adların ortaya çıkmaması için gereken önlemleri almayı denerler.. Bence hiçbir noktadan hiçbir tereddüt ve hoşgörüyeye yer kalmamıştır”³⁵⁸.

İzmir Suikastı'nın ve mahkeme soruşturma ve kararlarının detaylarına inme imkanımız olmadığından, bizim için önemli olan, İnönü'nün bu olay karşısındaki tutumudur. İnönü, en yakın iki arkadaşı Karabekir ile Atatürk arasında kalmıştır. Atatürk, suikastı hazırlayanların TCF liderlerinin olduğuna inanmış ya da inandırılmış, İnönü ise bu olasılığa inanmamıştır. Aynı gün İnönü telgrafa cevap vermiş ve kaygı ve gözlemlerini bildirmiştir. Olayda serinkanlı davranılmasını ve tutuklanmaların suikastçılar ile sınırlı tutulmasında ısrar etmiştir. “Terakkiper Partisi'nin hepsinin tutuklanmaları sorununda davamıza ve şahsen size çok zararlı olacağını bilmesem bu görüşlerimde bu kadar ısrarlı davranma cesaretini gösteremezdim...genel tutuklanmalar yapılmasının erken olduğu kanısındayım...Genel tutuklanmalardan vazgeçilmesi ve verilmiş emrin geri alınmasını istirham ederim”³⁵⁹. İnönü'nün bu telgrafına Atatürk 19 Haziran 1926'da verdiği yanıtta: “Düzenlenen suikast, Sarı Efe, Şükrü Bey, Abdülkadir gibi sınırlı kişilerin eseri değildir...Bu durumun değerlendirilmesinde arada görülen fark, burada elde edilen bilgilerin gereği kadar ayrıntıları ile Ankara'ya arz edilmemiş olmasından kaynaklandığını sanıyorum. İstiklal Mahkemesi'nin her tarafa bildirdiği tutuklama kararları uygulanmıştır. İstanbul'da yakalanamayanlar, kısmen kaçanlardır. Oldu bitti bu kararı geri aldırıp tutukluları serbest bıraktırmaktan büyük hata olamaz... Sevgili İsmet'im; Kendini üzme. Durumun gereği çok ivedi ve duraksamadan hareket etmektir”³⁶⁰ demektedir.

Karşılıklı telgraflaşmalar sonucunda İnönü'nün 20 Haziran'da çektiği telgrafta Atatürk'ü: inandırdığı ve etkilediği görülmektedir. Ayrıca İnönü'nün bu durum karşısında üzüntüsü de iletilmektedir: “Sevgili Paşam; Güzel sözlerinize candan teşekkür ederim. Ne kadar acı çektiğimi tasavvur

³⁵⁸ A.g.e., s.13-15.

³⁵⁹ A.g.e., s.17-19

³⁶⁰ A.g.e., s.19-20.

edemezsiniz. Bu hareket tarzını aklım almıyor. Izdıraptan ve ruhi mücadeleden kalbim parçalanıyor. Siz bana nasıl bir hareket tarzı tavsiye edersiniz?”³⁶¹. Atatürk cevaben; “Son telgrafnameler üzerine mahkeme kurulu ile derinlemesine konuştum. Izdırabınızdan çok elem duyduk. Yüz yüze görüşmekten başka çare bulamadık. Hemen İzmir’e hareket buyurmanız uygun olacaktır”³⁶² demektedir.

Cumhurbaşkanı Atatürk’e, “Beni oraya çağırmanıza çok sevindim. Özellikle teşekkürlerimi sunarım”³⁶³ diye kısa bir telgraftan sonra Başbakan İnönü, İzmir’e trenle hareket eder.

İnönü, İzmir’e geldiği gün Savcı Necip Ali ile görüştüktan sonra basına şu açıklamayı yapma gereği duyar: “Kendileriyle Meclis kürsüsünde milletvekili arkadaşların-hiç olmazsa bunların bir kısmının- suikastla iktidarı ele geçirmek düşüncesinden uzak olduklarının kanıtlanmasını dilerken kalbim elem ve heyecandan titriyor”³⁶⁴.

İnönü o gün mahkeme üyesi Faik Bey’e “Ben buraya mümkün olduğu kadar fazla arkadaşı kurtarmaya geldim”³⁶⁵, demiştir. Kazım Karabekir ve arkadaşlarının acele bir hükme kurban gitmeleri ihtimali üzerine Atatürk’ten teminat almıştır. Terakkiperver parti liderlerinin Kazım Karabekir, Refet ve Ali Fuat Paşa’ların meselesini sonuna kadar takip etti. Paşaları mahkumiyetten kurtarmak için Atatürk’le tartışmalar yapmıştı³⁶⁶.

İnönü, yıllar sonra Kazım Karabekir’in kızına o günleri şöyle anlatacaktır: “Karabekir’in kırgın olduğunu zannedersiniz ama Karabekir bana kırgın değildi. O anlamıştı her şeyi. İstiklal Mahkemesi’nde İzmir’de suçsuz olduğunu, beraatı için ne kadar uğraştığımı Karabekir de bilirdi. Bazı hadiselerde onun tarafını tutmayışımın sebebini de kendisi bilirdi. Üzüldüğüm

³⁶¹ A.g.e., s.20-21.

³⁶² A.g.e., s.21.

³⁶³ A.g.e., s.21.

³⁶⁴ A.g.e., s.22.

³⁶⁵ A.g.e., s.24.

³⁶⁶ ATAY, Çankaya, s.440.

anneninin bana kırğın ölmesidir. Ben isterdim ki hakikatleri annene de söyleyeyim”³⁶⁷.

1923-1930 dönemi, Atatürk ve arkadaşları için üç önemli konunun çözüme bağlanması devri oldu. Birincisi, alternatif liderlerin ve Kurtuluş Savaşı koalisyonlarının tavsiyesiydi. Tamamen ittihatçılardan oluşan alternatif sivil ve askerî liderlerin tavsiyesi, 1925 Şeyh Sait isyanından ve 1926 İzmir Suikastından yararlanılarak tamamlandı... İkincisi, Batıcı reformlar (1924 Halifeliğin kaldırılması, 1926 medeni kanun, 1927 Ceza Kanunu, 1928 Harf Devrimi, 1928 Anayasa’dan “...dini İslam’dır” ibaresinin kaldırılması) 1930’a kadar gündemi işgal etti. Üçüncüsü ve asıl milliyetçi Kürt ayaklanması bastırılana kadar rejim bu çok ciddi iç güvenlik sorunuyla uğraştı³⁶⁸.

Partileşen muhaliflerini yendikten sonra çok yol kat eden İnönü, 1930’da ikinci kez partileşen muhalifleri SCF ile yukarıdaki koşullarda ve toplum aşamasında karşılaşır.

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası: II. Kez Muhaliflerle Mücadele Devri

İnönü’nün ikinci kez Başbakanlık görevine gelmesinden sonra, 27 Mart 1925 tarihinde beş yıllığına Paris’e elçilik görevi ile giden Fethi Okyar iki aylık tatilini geçirmek üzere, 22 Temmuz 1930’da İstanbul’a gelir. Ertesi gün akşam Atatürk’ü ziyaret eder ve birlikte yemek yerler. Yemek sohbetlerinde henüz yeni bir parti kurulması düşüncesi olmaksızın ülkenin genel durumu üzerine konuşulur ve İnönü hükümeti konusunda tartışmalar yapılır.

Atatürk yemekte Samsun Valisi Kazım Paşa’ya ülkenin durumunu nasıl gördüğünü sorar, Kazım Paşa’da valilerin yetkilerinin sınırlandığını bu nedenle valilerin iş göremediklerini, halkın özellikle de mahkeme işlerinin sonuçlanmadığından şikayetçi olduğunu söyler. Atatürk, Okyar’a döner ve siz durumumuzu dış dünyadan nasıl görüyorsunuz diye sorar. Fethi Bey de,

³⁶⁷ MUMCU, Uğur; **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.153.

³⁶⁸ ORTAÇ, a.g.e., s. 246-47.

özellikle ekonomimiz pek iyi görünmüyor ve dış borçların zamanında ödenmemesi itibarımızı ve diğer ilişkilerimizi de etkilemektedir. Ülkede iş yapmak için gerekli olan sermaye de yoktur fakirlik söz konusudur³⁶⁹. Bu yönleriyle İnönü hükümeti hem içsel hem de dışsal koşullar çerçevesinde eleştirilmiştir.

Bu duruma nasıl çözüm bulunabilir sorusu Atatürk'ün kafasındadır ve meclisin görevini yapamadığı, nedenleriyle tartışılır. Atatürk, “Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Mecliste münakaşa daha sert olur. Meselâ, siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Mecliste söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen bir çok hataların önü alınmış olur”³⁷⁰ der ve Okyar'ı böyle bir parti kurmakla görevlendirir.

Ancak bu kararın alınması sürecinde İnönü'nün olmayışı dikkat çekicidir ve Okyar'ın kendisine sunulan bu teklif karşısında tek çekincesi İnönü'dür. Atatürk'e bu çekincesini şöyle dile getirir: “ ‘Rica ederim beni İnönü ile karşı karşıya getirmeyiniz’..İtiraf edeyim ki, İnönü'nün samimiyetine asla itimat edemiyordum. Bir vesile bulup beni kabahatli mevkie düşürmek ve Atatürk ile aramı bozmak için çalışacağından emindim. Bu endişe ile lazım gelen teminatı almadan kendisinin karşısına çıkmak istemiyordum. Onun için beni muhalif fırkanın başına geçmekten affetmesini Gazi'den rica ettim”³⁷¹ şeklinde konuşan Okyar'ın İnönü çekincesi açıktır.

SCF kurulmasından son anda haberdar olduğunu ifade eden İnönü, o dönem ki durumu şöyle ifade etmektedir: “Bir gün ansızın kendimizi SCF kurulması için giriştiği teşebbüsün karşısında bulduk. Fethi Bey'le görüşmeleri ve görüşmelerinin safha safha ilerlemesi, aralarında geçen karşılıklı söz vermeler.. Bunların tafsilatını bilmem. Fethi Bey'le ve yakın arkadaşlarıyla da her zaman birçok şeyler konuşmuştur. Fakat biz aramızda fırka teşkilini

³⁶⁹ OKYAR, Fethi; “Ali Fethi Okyar'ın SCF Anıları”, **Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye** (iç.), Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, Şubat 1999, S-91-162, s.95-96.

³⁷⁰ YURTSEVER, a.g.m.,s.96-97.

³⁷¹ YURTSEVER, a.g..m.,s.96-97.

konusmuş değiliz. Karar safhasına geldikten sonra böyle bir siyasî fırka teşkil etmek lazım geldiğini bana Yalova’da söyledi. Ve hemen bir iki gün içinde de, SCF adıyla bir fırka teşkil edileceği açıktan ilan edilmiş oldu. Yani bunun için daha evvel yapılmış görüşmelerden, Okyar idaresinde SCF olarak yapılan hazırlıklardan haberim yoktur”³⁷², diyen İnönü ancak SCF’nin kuruluşu açıklandıktan sonra bu yeni oluşum Atatürk ile ‘ortak sorunları’ olduğunu, ve her yerde başlıca konu olarak SCF’yi konuştuklarını ifade etmektedir.

Dönemin başbakanının böylesine önemli bir oluşumdan son dakikada haberdar olması, inanılması güç bir şeydir. Ancak sonraki gelişmeler gösterecektir ki İnönü SCF’nin yıldızının parlamasından ve halk tarafından benimsenmesinden memnun olmayacaktı.

SCF’nin kuruluşunu duyduğunda ise, İnönü olumsuz tepki vermemiş hatta muhalefet partisinin içte ve dışta olumlu izlenim bırakacağından ve böyle bir partinin yapacağı tenkitlerden hükümetin faydalanacağını düşündüğünü dile getirmiştir³⁷³.

İnönü’nün bu türden olumlu ve destekleyici tavrına rağmen, geçmişteki tecrübeleri nedeniyle, muhalefete tahammülsüzlük geleneğinin farkında olan Okyar, basın özgürlüğünü, mecliste tartışma ortamının olmasını, tartışmaların kişiselleştirilmemesini ve karşıt düşüncede olanların birbirine düşman olmamalarını³⁷⁴ istemiştir. Dışarıdaki imajımızın diktatör olarak algılandığını ve bu konudaki rahatsızlığını dile getiren Okyar, cumhuriyeti kökleştirmek istediğini ifade etmiştir³⁷⁵. Okyar, kendisine duyulan bu güvenin yerine getirmek için elinden geleni yapacağını söylemiş, Atatürk ve İnönü de biz sana yardım ederiz³⁷⁶ sözü vermiştir. Ancak sonraki oluşumlar, evdeki hesabın çarşıya uymadığını göstermiştir.

³⁷² SELEK, **İnönü Hatıralar II**, s. 225-226.

³⁷³ YETKİN, Çetin; **Atatürk’ün “Vatan’a İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk’ün CHP’den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 97.

³⁷⁴ OKYAR, “Ali Fethi Okyar’ın SCF Anıları”, s. 97-98

³⁷⁵ A.g.m, s. 98

³⁷⁶ A.g.m , s.99

Meclis Reisi, Kazım Paşa, bir muhalif parti kurmaktansa mevcut parti olan CHF içerisindeki muhalif grupların çıkmasına ve onların birbirleri ile mücadelelerine izin verilerek zaman içerisinde bir ikinci partinin oluşmasının daha uygun olacağını düşündüğünü ifade etmiş, Fethi Bey’de bu düşünceye katıldığını söylemiştir. Ancak, Atatürk, İnönü’nün buna razı olmadığını ifade etmiş ve İnönü: “Fırkada muhalefet doğru olmaz. Böyle bir muhalefet bir hizip teşkiline müncer olur. Vaktiyle hizip teşekküllerinden gördüğüm mazarratlar cümlemizin hatırındadır”³⁷⁷ demiştir. Atatürk’te bunun üzerine hizip yapmayalım, doğrudan doğruya muhalif bir parti kuralım önerisinde bulunmuştur³⁷⁸. Ahmet Ağaoğlu, SCF’nın kuruluş tarzına itirazından sonra, aslında CHF’nın çatısı altında birbirleriyle anlaşamamış, uyuşamamış ve ilk fırsatta çarpışmaya hazır Terakkipverciler, ilericiler şeklinde iki unsurun var olduğunu belirtmiştir. Eğer bu gruplara parti ve meclis içinde özgür düşünme, özgür hareket etme ortamı verilirse, parti kendi kendine ikiye cepheye ayrılmazdı. Böylece, bu cephele zamanla iki parti halini alırlar önerisinde bulunmuştur³⁷⁹. Bu öneri karşısında Atatürk, “ilk düşüncemiz bu oldu. Fakat o bırakmadı! Diyerek İnönü’yü işaret etti. İnönü benim karşımda oturuyordu. Ben İnönü’ye sordum:

Paşa neden bırakmadınız?

Paşa o dudaklarında eksik olmayan tebessümle:

Ben isterim ki benim taraftarlarım belli olsun! On kişi olsun, arkamda bir tabur gibi gelsin. Yoksa bugün burada, o gün orada, ben bunu istemem. Bana hitaben, Fırkada ve mecliste serbestsizlikten bahsettiniz! Siz ne zaman söz istediniz de verilmedi veyahut söylemekten men edildiniz?”³⁸⁰.

Muhaliflerini bir parti olarak karşısında görmek isteyen SCF’yi ortadan kaldırmak için elinden geleni yapacağı düşüncesi sadece Okyar’a ait değil, onun yakın çevresi de bu konuda uyarılarını yapmışlardı. Fuat Bulca’ya göre, eğer başbakan İnönü yerine Orbay olsaydı, Okyar’ın yeni bir parti kurmasından endişe etmeyeceğini, ancak İnönü’nün ergeç Atatürk’ü vazgeçirmeye

³⁷⁷ A.g.m, s.99-100

³⁷⁸ A.g.m, s.100

³⁷⁹ AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, Baha Matbaası, İstanbul,1969, s.12.

³⁸⁰ A.g.e., s.12.

çalışacağını ve bu durumun da Okyar'ı zor durumda bırakacağını kendisine söylemiştir³⁸¹. Yeni muhalif partinin kuruluş aşamasından ziyade kuruluş sonrasında İnönü'nün muhalefetinden korkulmaktaydı.

Partinin kurulmasına karar verildikten sonra, kuruluş şekli olarak, Okyar ile Atatürk karşılıklı olarak birbirlerine mektup yazacaklar, Okyar Atatürk'e bir mektup göndererek SCF'nin resmen kurulması için izin isteyecek, Atatürk'te cevabında yeni partiye izin ve güven verecekti. Kararlaştırılan mektuplar-10 Ağustos 1930'da Okyar'ın mektubu, 11 Ağustos 1930'da da Atatürk'ün mektubu- yayınlanır. Okyar mektubunda, Paris'te bulunduğu beş buçuk yıl içerisinde ülkenin durumunu dışarıdan takip ettiğini ve araştırdığını, ilk göze çarpan sorunun da ekonomik sıkıntılar olduğunu bu sorunun nedenini de hükümetin beş yıldır izlediği politikalarına bağladığını, hükümetin altından kalkamayacağı masraflara girerek vergileri artırdığını, halkın yoksullaştığını, sermaye birikiminin sağlanamadığını, dış borçların ödenemediği ve bununda batıdaki itibarımızı sarstığını ifade etmiştir. Kendince, bu sorunlardan nasıl kurtuluruz sorusuna cevap olarak, Büyük Millet Meclisinin partilerden meydana gelmesinde bulunduğunu belirtmiştir. Asıl çözüm, mecliste serbest bir tartışma ortamının olması gerektiğini dile getirmiştir. “Cumhuriyet âşıkı bu mukaddes gayelerin husulü emelinde, binaenaleyh tam ve hakiki cumhuriyetçi ve bütün manasıyla lâıyk (laik) ve fakat Cumhuriyet Halk Fırkası'na mali ve iktisadi ve harici siyasetlerinin bir çok noktalarında aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasî mücadele sahnesine atılmak arzusundayım”³⁸² şeklinde mektubuna son verir. Atatürk cevabında, resmî görevi nedeniyle CHF'nin genel başkanının İnönü olduğunu, aynı zamanda CHF'nin başkanlığını fiilen idare edeceğini belirttikten sonra, “Bu

³⁸¹ Bulca'dan Aktaran, KUTAY, Cemal; **Atatürk'ün Önlenecek Demokrasi Girişimi Serbest Cumhuriyet Fırkası (Laik Liberal Rejim) Bugünkü Duruma Nasıl Sürüklendi**, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004., s.56.

³⁸² OKYAR, Fethi; “Okyar'ın Atatürk'e Yazdığı 9 Ağustos 1930 Günü Mektup”, **Atatürk'ün “Vatan'a İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası** (iç.), Çetin Yetkin, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2004, S. 359-361, s. 359-361. Mektubun tam metni için ayrıca Bkz., AĞAOĞLU, **SCF Hatıraları**, s.7-8., AVŞAR, Abdülhamit; **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü SCF**, Kitabevi İstanbul, Nisan 1998, s.265-267.

itibarla, görüşlerinizi takip için siyasî mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakki ettim”³⁸³ cevabını verir.

Atatürk, her iki parti karşısında tarafsız³⁸⁴ olacağını ve ikisine de aynı ölçüde destek vereceğini her fırsatta dile getirmiştir. Asım Us, hatıra notlarında, Atatürk’ün kendisinin de bulunduğu bir ortamda, İnönü ve Okyar’a, “Her ikiniz benim nazarımda bir babanın iki evladından farkınız yoktur. Reiscumhur oldukça her ikinize müsavi muamele edeceğimden hiç şüphemiz olmasın. Fakat iyi anlaşılmalı. Ben her iki taraftan değilim yahut bitaraf değilim. Ben bir tarafım. Fırkam Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Reiscumhur oldukça İnönü’yü kendime vekil yapmışımdır. Eğer İnönü’nün idare ettiği bu fırka ekalliyette kalırsa onu da memnuniyet ile kabul edeceğim”³⁸⁵ yazmaktadır.

Partinin kurulması aşamasında³⁸⁶ her türlü yardımı yapacağı mesajını veren Atatürk, para yardımında da bulunacağı sözünü verir. Atatürk, Okyar’e iki partinin mecliste karşı karşıya gelerek tartışma yapabilmeleri ve eleştiri getirebilmeleri için size kırk elli arkadaş veririm önerisi karşında, Okyar, partinin ciddi olarak işlevini yerine getirebilmesi için yüz yirmi milletvekili olmalıdır diye itiraz eder, bu itiraza İnönü’de elliden fazlasını veremeyiz şeklinde bir itirazla cevap verir. Tekrar, Atatürk’ün müdahalesi ile yetmiş milletvekili yeni partiye verilmesi kabul edilir³⁸⁷. Partinin yapaylığını gösteren

³⁸³ KEMAL, Mustafa; “Gazi Atatürk’ün Okyar’e Yazdığı ve 12 Ağustos 1930 Günü Basına Açıklanan Mektubu”, **Atatürk’ün “Vatan’a İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk’ün CHP’den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası**, (ç.), Çetin Yetkin, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2004, S. 362-363., s.362-363. Mektubun tam metni için ayrıca Bkz., AĞAOĞLU, **SCF Hatıraları**, s.9., AVŞAR, **a.g.e.**,s. 269-270.

³⁸⁴ Atatürk, SCF’nin kuruluş aşamasında kız kardeşi Makbule Hanım’ı (Atadan) bu partiye yazılmasını sağlamış, Atatürk’ün böyle yapmasının nedeni, Okyar’e kişisel bir güvence vermek olduğu anlaşılıyor. Gerçekten de Atatürk’ün SCF’na katılacak kimi milletvekilleri karşısında olumsuz bir tutum alması üzerine Okyar’e parti kurmaktan çekingenlik göstermesi karşısında kız kardeşinin de bu oluşum içerisinde yer lamasını istediği çok açık. Bkz., YETKİN, **Atatürk’ün “Vatan’a İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk’ün CHP’den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası**, s.48.

³⁸⁵ US, Asım; **Asım Us’un Hatıra Notları, 1930’dan 1950’ye Kadar Atatürk ve İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 14.

³⁸⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkasının Ana Prensipleri için Bkz, OKYAR, Osman - SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; **Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, Şubat 1999, s.138-139; AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.159-160.

³⁸⁷ OKYAR, “Ali Fethi Okyar’ın SCF Anıları”, s.106.

bu olay, aslında ömrünün de çok uzun olmayacağını da göstergesiydi. SCF, Türk usulü (alaturka) çok partililik anlayışı da diyebiliriz. İcazetle kurulan güdümlü partidir.

Yetkin'e göre, CHF'den ayrılarak, SCF'nın kuruluşunda görev alan milletvekillerinin ilk bakışta, göze çarpan iki önemli özelliği bulunuyordu. Öncelikle, Atatürk'ün ya yakın dostu, silah arkadaşı ya da güvenini kazanmış kişiler, SCF'na katılmışlardı. İkincisi de, SCF'na katılan milletvekillerinin, İnönü yönetimine karşı olmalarıydı³⁸⁸. İnönü muhalifleri kendilerine daha rahat mücadele edebilecekleri bir yer bulmuşlardı. Ancak bu o kadar uzun sürmemiş ve kazanan yine İnönü olmuştur.

Yetkin'e göre SCF'nı anlayabilmek için yukarıdaki gerçeğin çok yönlü önemi kendisini şöyle göstermekteydi³⁸⁹:

1. Milletvekillerinin Atatürk'e olan bağlılıkları, SCF'nın da rejime bağlı olması demektir.

2. Bu nedenle de, bir süre sonra CHF çevrelerince ortaya atılacak olan ve bugün bile yinelenmekte olan SCF'nın 'gerici', 'rejime karşı' bir parti olduğu savları değerlendirilirken her şeyden önce bu gerçeği anımsamak gerekecektir.

3. SCF'na katılan milletvekillerinin İnönü'ye 'muhalif' olmaları ise, Atatürk'ün bu partiyi 'göstermelik' olarak kurmamış olduğunun açık kanıtıydı. Gerçekten de SCF kısacık yaşamında CHF iktidarı karşısında son derece 'ciddi' ve 'sert' bir muhalefet sergileyecekti.

4. SCF'nın bu 'ciddi' ve 'sert' muhalefeti İnönü iktidarına ağır darbeler indirmiştir. O denli idi ki, SCF yaşayabilseydi ilk genel seçimleri kazanacağı kuşkusuzdu. Ne ki, SCF tarihe karıştıktan sonra İnönü iktidarı karşısında onu savunacak bir kimse çıkmayacaktır.

³⁸⁸ YETKİN, Atatürk'ün "Vatan'a İhanet"le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası, s.89.

³⁸⁹ A.g.e., s.89-90

SCF'nın en önemli özelliği İnönü yönetimine karşı olanlar tarafından kurulmuş olmasıydı. Partinin kuruluş amacı, İnönü hükümetine ve yönetimine bir son vermektir. Ancak, bu amacını gerçekleştiremediği sonraki süreçte görülmüştür. İnönü, SCF'na katılım oranını yüksek olmasını, kendi hükümetinin başarısızlıklarında değil de daha başka nedenlerde aramaktaydı. İnönü, SCF'nın sadece kendi hükümetini değil, Atatürk'ü de hedef aldıklarını ve çeşitli muhalif grupların SCF içerisinde yer alma sürecini şöyle ifade etmektedir: “Okyar, İzmir seyahatine çıktı. Bize karşı yani Atatürk idaresine ve benim teşkil ettiğim hükümetlere, bizim tutumlarımıza karşı şarkta, garpta ve her yerde vaziyet almış insanlar SCF'de barınacak yer buldular. Bizim noktamızımızdan, bir fırkaya girmek, serbest bir muameledir, merkezî kontrol yoktur. İkincisi, yeni bir fırka da taraftar bulmak için ister istemez gayretli olacaktır. Bunda güç beğenir bir tavır takılmaz. Üçüncüsü dışarıda susmaya mecbur olmuş, geçen hadiselerden hissi veya maddi türlü şekilde zarar görmüş insanlar için kurtuluş istikameti, barınma istikameti görünmüş oldu. Hadiselerdeki gelişme süratle böyle bir tabiat gösterdi”³⁹⁰ diyerek SCF'nin kabul görme çabasıyla her türlü her türlü muhalefeti içerisinde barındıkları yönünü de eleştirmektedir.

Dış dünyanın bakış açısı, The Times Gazetesi ‘tecrübeli bir politikacı ve Avrupalı bakış açısına sahip bir diplomat olarak’ tanımladığı Okyar hakkında çok ümitli ve övücü olmaya devam etmiştir (16 Ağustos 1930). Gazeteye göre, İstanbul, İzmir gibi ileri bölgelerde Okyar, Anadolu’da ise İnönü desteklenmektedir. Ermeni, Yahudi, Rum azınlıklar kendileriyle işbirliği taraflısı olan SCF'nin arkasındadır. CHF bu işbirliğine karşıdır (11 Ekim 1930). The Times’ın görüşüne göre, Türkiye’nin çıkarlarına en iyi hizmet edecek olan, tıpkı geçmişte Genç Türkler dönemindeki liberal partiler gibi SCF'nın liberal siyasetleriydi³⁹¹. Bu yazıların amacı bir anlamda, İnönü Hükümetinin diktatör görüntüsüne dikkat çekerek, SCF’yi desteklemektir.

³⁹⁰ SELEK, *İnönü Hatıralar II*, s.227-228.

³⁹¹ AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, IV. Basım, İstanbul, 1999, s. 203-204.

SCF'nin kuruluş amacına ilişkin bir çok bakış açısı vardır ve Yetkin bunları dört ana başlık altında değerlendirmiştir.³⁹² Birinci grupta yer alanlar, Cumhuriyet rejimi ile çok partili düzen arasında ilişki kuranlardır. İkinci gruptakiler, ülkedeki denetim eksikliğinin ikinci bir parti ile giderilebileceği düşüncesinde olanlardır. Üçüncü grup, SCF'nin varlığı ile toplumdaki siyasal eğilimlerin anlaşılabilirliği ya da yönlendirilebileceği tezini savunanlardır. Son ve dördüncü gruptakiler, Atatürk'ün İnönü'yü iktidardan uzaklaştırmak amacı ile SCF'nı kurdurmuş olduğunu ileri sürmektedirler.

Birinci gruptakiler, bir ülkede cumhuriyetten söz edebilmek için orada birden çok siyasal parti bulunması gerektiğini savunmaktaydılar. Onlara göre, ikinci bir parti, cumhuriyet rejiminin onsuz olmaz bir kurumudur. Kişi hakları, özgür tartışma ortamı, ancak ikinci bir parti ile olabilirdi ve bunun içindir ki, Atatürk SCF'nı kurdurtmuştur.

Bu bakış açısını biraz açarsak, Grew, 6 Ağustos'ta Gillespie'den, Atatürk'ün, hükümetin yaptığı hataların sorumluluğunu daha fazla taşımaya istekli olmadığı için CHF'den istifa edeceği ve herhangi bir partiden uzak duracağı haberini almıştır. Bu önemli beyan, Atatürk'ün SCF'yi kurdurmakla, sadece İnönü'ye yol vermek için yapılan bir manevra olmadığını göstermektedir. Atatürk'ün, Tek Adamlıktan uzaklaşıp, Cumhuriyetçi iki partili bir yönetim biçimine geçmek için yaptığı samimi bir girişim mi olduğu Elçilikte tartışılmıştır³⁹³. Grew, gerçekten bu beklenmedik yeni politik durumun arkasında ne yattığını anlamaya çalışırlarken, bir hayli zihinsel cambazlık yaptıklarını³⁹⁴ da, 11 Ağustos 1930'daki notlarında ifade etmiştir.

Amerikalı ve Avrupalı yazarlar da son yıllarda şekil olarak Batılı olarak tanımlanan ancak, gerçekte doğulu olan Türk yönetimine daha çok yer ayırmaktalar³⁹⁵. Batılılar, Türkiye'nin tek partili yönetimine eleştiri getirmekte ve çok partili sisteme özendirilmekteydi. Grew'e göre, tek partili sistemde

³⁹² YETKİN, Atatürk'ün "Vatan'a İhanet"le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası, s.96-132.

³⁹³ GREW, Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932), s.192.

³⁹⁴ A.g.e, s.193.

³⁹⁵ A.g.e, s. 202.

devletin başındaki kişi partinin başkanı olduğu sürece gerçekçi politikalar açısından ciddi dezavantajlar söz konusuydu. Örneğin, sorumluluk sakıncalı bir şekilde merkezî idi.. İkinci bir partinin oluşumunun etkilerinden birinin Gazi'nin üzerinden sorumluluğun alınması ve Türk politik oyununun İnönü ve Fethi arasında bir mücadeleye dönüştürülmesi olduğu açıktı³⁹⁶. Bu arada, İnönü hükümeti harap bir durumdaydı. Kabinenin bazı üyelerinin yetersizlikleri dolayısıyla adları çıkmış; büyük ölçüde yetersizlik ve su götürmez bir bozulma vardı. Muhalefet partisinin oluşumu, CHF'nin yeniden düzenlenmesi ve gençleştirilmesi için fırsat yaratıyor³⁹⁷. Bütün bunlar ikinci bir partiyi, Meclis'te muhalefet yapacak bir partiyi, zorunlu kılıyordu.

SCF'nin kuruluş amacına ilişkin üçüncü grupta yer alanlar, ülkedeki denetim eksikliğinin ikinci bir parti ile giderilebileceği düşüncesindeydiler. Bu anlayışa göre, ülkede yürürlükte olan tek partili rejimde hükümet TBMM'nde eleştirilmemekte ve dolayısı ile denetlenememekteydi. Meclis'te ikinci bir partinin bulunması durumunda bu sakınca giderilerek daha sağlıklı bir yönetim gerçekleşmiş olacaktı. İnönü de mecliste eleştiri ve farklı sesler olmadıkça sorunlara çözüm bulunamayacağına dikkat çekerek, SCF'nin bu amaca hizmet ettiğine dikkat çekmektedir³⁹⁸.

Us, İnönü'nün muhalif bir parti kurulması gereğini SCF olayından önce dile getirdiğini almış olduğu notlarında şöyle ifade eder: “17 Haziran 1930'da İnönü dedi ki: -Gelecek İntihabatta (seçim) bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için lâzım. Bunu biz yapamazsak kimse yapamaz. Tecrübemiz, mazimiz var. Bizi münakaşaya mütehammil görmüyorlar. Halbuki biz bunun tam aksini düşünüyoruz, bu memlekette, söze, yazıya karşı fazla bir hassasiyet var, bu hal gerginliğin âlametidir. Nasıl ki garp memleketlerinde münakaşa mücadeleye alışmış ise biz de alışacağız. Ancak şimdilik fırka mücadelesinden bahsi muvafık bulmam, daha bir buçuk sene var. Bir sene sonra görüşebilir”³⁹⁹. Ancak, bu konuşmadan bir buçuk yıl değil de,

³⁹⁶ A.g.e s.203.

³⁹⁷ A.g.e, s.203.

³⁹⁸ SELEK, **İnönü Hatıralar II**, s.226.

³⁹⁹ US, a.g.e, s.13-14.

bir buçuk ay sonra SCF'nin kurulmuş olması, İnönü'nün uzakta gördüğü şeyin pek yakında olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda SCF'nin kuruluşundan İnönü'nün habersiz olduğunun da ispatıdır. Zaten bu süreci İnönü değil de, Atatürk belirlemiştir. Söz konusu ikinci gruptaki düşünürlerin bir bölümü, SCF'nin CHF'nı denetlemek ve ona çeki düzen vermek için kurdurulmuş olduğunu ileri sürüyorlardı. Yani, Atatürk'ün CHF'yi denetlemenin bir aracı olarak SCF'yi kurdurmuş olduğunu iddia ediyorlardı. Atatürk, iktidardaki milliyetçi CHF'na ılımlı bir muhalefet sunması ve Türkiye'nin Batı, özellikle de Batılı mali çevreler nezdindeki itibarını arttırmasıydı. Rejim kitlelerden öylesine kopuktu ki, yeni partinin hükümeti açıkça eleştirecek olan önderlerin devlet korumasına muhtaç olacağına içtenlikle inanıyordu. Oysa gerçekte halk iktidar partisinden çok uzaklaşmış durumdaydı ve muhalefeti büyük bir coşkuyla karşılamıştır⁴⁰⁰.

Son ve dördüncü gruptakiler, Atatürk'ün İnönü'yü iktidardan uzaklaştırmak amacı ile SCF'nı kurdurmuş olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre, SCF'nin Atatürk tarafından kurdurulmasının nedeni, Başbakan İnönü ile arasındaki siyasal ilişkilerin o sırada almış olduğu biçim ve Atatürk'ün ona karşı bir iktidar seçeneği yaratmak istemesiydi. Bu düşüncenin başındakilerden birisi olan Süreyya Paşa'ya göre gerçek neden Atatürk ile İnönü arasındaki uyumsuzluk ve sürtüşmeydi. Fırkanın kurulmasına denk gelen günlerde Atatürk ve İnönü yanlıları olmak üzere adeta iki hizip oluşmuş⁴⁰¹, hatta mecliste yapılacak bir cumhurbaşkanlığı seçiminde İnönü'nün Atatürk'ü alt etmesi olasılığı bile belirmişti. Atatürk bu durum karşısında SCF'nı kendisi için bir çözüm olarak düşünmüştü. SCF, İnönü hükümetinin uygulamadaki yanlışlıklarını halka gösterecek, hükümet yıpranacak ve Meclisteki gücü azalacaktı.

Ağaoğlu'nun SCF hatıralarında da bu bakış açısına ilişkin notlar vardır: “Yarın gazetesinin sahibi Arif Oruç, Gazi'yi ve Gazi'nin yakın adamlarını okşamakla beraber İnönü'ye ve Halk Fırkasına aleyhtarlık ediyor, bazen

⁴⁰⁰ AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 169.

⁴⁰¹ İlmen'den Aktaran, YETKİN, *Atatürk'ün “Vatan'a İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s. 117.

tenkitlerinde pek ileri gidiyordu. Bununla beraber hakkında nedense başka gazetecilere karşı yapıldığı gibi ciddi tedbirler alınmıyordu. Bu hal memlekette bazı dedikoduların doğmasına meydan vermişti. Ezcümle deniliyordu ki İnönü ile Gazi'nin yakın maiyeti arasında bir sevgisizlik vardır. Atatürk ise İnönü'ye ders vermek için maiyetinin tuttuğu Arif Oruç'u, İsmet'e kaşı himaye ediyormuş!. Hatta deniliyordu ki, Atatürk İnönü'den bıkmış olduğu halde ve fakat ondan kendisini kurtaracak kuvveti haiz olmadığından SCF'yı, sırf parlamento vasıtasıyla İsmet'i atmak için kuruyormuş!"⁴⁰².

Arif Oruç, Yarın gazetesinde, 16 Ekim 1930 tarihli 'Millet Büyük Adam Bekliyor' yazısında, İnönü'ye yönelik eleştirilerini şiddetlendirmiş ve varolan bütün olumsuzlukların nedeni olarak İnönü'yü işaret etmiştir. Türk vatandaşlarının partililik olayına düşkün olmadıklarını, ancak yıllardır ekonomik çıkmazlara sürükleyen yönetimsizlikten canlarının yandığını, bıktıklarını, usandıklarını ve bu nedenle Okyar'ın partisine genel bir ilgi gösterdiklerini belirterek yazısının devamında, işin doğrusu İnönü'nün ne yazık ki millî ekonomi ve sanayi gelişiminde beklenen başarıyı gösterememiştir der⁴⁰³. Yazısında:

"Milletin memleketin kurtarılması neye tevakkuf ediyor, muhterem İnönü kendi yıllanmış başvekaleti zamanında bu kurtuluş ihtiyaçlarını neden tatmin edememişlerdir? Şimdiden sonra etmelerine imkan var mıdır? Belediye intihabında, yer yer, taraf taraf hassasiyet gösteren, heyecanlı sesini yükselten vatandaşların kahir ekseriyeti: -Hayır! Diyor. Şu halde Millet Meclisi'nde malum şartlarla ekseriyet fırkasına istinat eden İnönü'nün, memleket işlerinden keff-i yed eylemleri nasıl ve ne suretle kabil olabilecektir? İnönü çekilseler bile, yerlerine gelecek zevat, memleketi bugünkü elim şartlar içinde bunalmış kalmış olan vaziyetten kurtarmaya muvaffak olabilecek midir? Milletle beraber, anavatan kendisini kurtaracak, refaha kavuşturacak demirden el ve sarsılıp yılmaz bir iradenin idareyi ele almasına muhtaç bulunuyor: Atatürk Hazretleri! Çok büyük adamın, bu husustaki cür'eti, memlekete olan saffet ve samimiyet bağlarına başlamaları temenni olunur"⁴⁰⁴.

Bu yazı, Atatürk'ün SCF'yı İnönü'yü ortadan kaldırmak için kurdurttuğu yorumlarına neden olmuştur.

⁴⁰² AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.19.

⁴⁰³ ORUÇ, Arif; "Millet Büyük Adam Bekliyor", **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü SCF** (iç.), Abdülhamit Avşar, Kitabevi İstanbul, Nisan 1998, S.277-280, s.277.

⁴⁰⁴ a.g.m., s.278.

Grew kendi diplomatik meslektaşları ve yakınlarının yeni bir parti kurulması ile ilgili yaygın görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “Okyar ve Liberal Parti tarafından yapılacak emniyet supabı, Atatürk’ün şimdi kendini maruz bırakılmış hissettiği eleştiri yükünü ve gerginliği hafifletmeye yardımcı olacak ve gücü tamamıyla Atatürk’e hoş gelmeyen İnönü’nün, gerçek niteliği, en azından başlangıç devresinde, İnönü’yü ona karşı mücadele etmekten alıkoyan büyük bir politik manevra vasıtasıyla sonuç olarak İnönü’nün tahtan indirilmesi. Bu hususlara ek olarak yapılan yorumlara göre, Okyar Fransa Banka çevrelerinde iyi ve olumlu tanınıyor ve eğer Türkiye, Fransa’dan borç almayı ya da Osmanlı borç ödemelerinde bir değişiklik yapmayı isterse Okyar’ın parti lideri ya da Başbakan olarak Ankara’da bulunması uygun olabilir”⁴⁰⁵.

Mecliste bazı milletvekilleri, TCF deneyiminden sonra SCF’nın geleceğine de daha doğuştan inanmışlardır. Onlara göre, İnönü tek parti adamı idi ve öyle kalacaktı. Hatta bir kısım politikacılar, Atatürk’ün yeni bir parti yaratmak girişimini; İnönü’nün kendilerince biraz fazla sivrilmiş otoritesine ve söz sahipliğine karşı bir yedek kuvvet ve kişi çıkarmak gibi saydılar. Onlara göre Gazi, artık harf, dil, tarih ve kültür işlerine kendini vermişti. Her şey Atatürk’ün elinde görünmekle beraber, İnönü hükümette tek söz sahibi görünüyordu. Bu hal meclisin çoğunluğu gibi Gazi’nin de hoşuna gitmemektedir deniliyordu. Bu nedenle SCF oluşumunun merkezinde ve ekseninde, Okyar değil İnönü bulunuyordu⁴⁰⁶. Özellikle bu dönemde Türkiye’de hükümet politikasının suçlandığı ekonomik krizden dolayı pek çok şey iyi gitmiyordu. Bunlar; çok fazla strateji demiryolu inşa edilmesi, çok fazla yabancı mal satın alınması, yabancı borçlanmaya karşı çok milliyetçi bir yaklaşım, zirai kalkınmaya çok az önem verilemesi. Hükümetten memnuniyetsizlik yaygın ve bunun üstüne Kürt sorunun yeniden canlanması, Türkiye’deki liderlerin dikkatini, gelecekteki sonuçlarını sezmenin zor olduğu en zayıf noktaya çekti. Kısacası, Türk yöneticilerinin tek başlarına bir sorumluluk almaktan hoşlanmayacakları bir dönemdi. Atatürk ile İnönü

⁴⁰⁵ GREW, *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, s. 197.

⁴⁰⁶ AYDEMİR, *İkinci Adam I*, s. 389

arasındaki temel anlaşmazlık, Atatürk'ün değişiklik isteğine İnönü'den yeterli desteği görememiş olmasıydı. İnönü'de iradesiz biri değil ve mücadeleci bir kişiliğe sahipti⁴⁰⁷. Bu nedenle SCF kurulmuştu.

Ancak tüm bu yorumlara karşın Ağaoğlu, daha farklı düşünmekteydi: “Fakat ben kendi hesabıma hiçbir zaman Gazi'nin İsmet'ten ayrılmak istediğine inanmadım ve inanmıyorum. Atatürk durdukça ve Cumhurreisi oldukça İsmet onun Başvekilidir”⁴⁰⁸. Fakat yedi yıl sonrası bunun böyle olmadığı görülmüş ve İnönü ile Atatürk'ün yolları ayrılmıştı.

İnönü'nün tercihi başkaydı. Onun isteği muhalefetin yaşaması, ama, zayıf olarak yaşamasıydı. Çaresiz kalınca güçlü muhalefet çözümüne boyun eğmek zorunda kalan⁴⁰⁹ İnönü şüphesiz ki, CHF'nin iktidarını kaybetmemesi için elinden geleni yapmıştır. Gerçi hatıralarında daha farklı bir boyutuyla olanları bize sunmaktadır. İnönü'nün iktidarı gerçekten tehlikede görünmektedir. En başından beri, hükümeti başarısız olduğu için eleştirilmekteydi. Öte yandan da, halkın gözünde Atatürk ile özdeşleşmiş bir yeni parti kurulmuştu. O kadar özdeşleştirilmiş ki, Okyar'ın İzmir nutkunda, ‘Yaşasın Gazi’, ‘Yaşasın Okyar’ sloganları ve pankartları her yeri kaplamıştı. İnönü'nün konumu bu yeni oluşumda belirsizdir hatta sarsıntılıdır demek, yanlış olmayacaktır. Yeni muhalefet partisi iktidarı her an eline geçirebilir bu da İnönü'nün iktidarını kaybetmesine neden olabilirdi. Üstelik Fethi Okyar'ın yanında Atatürk'ün ismini de anmayı ihmal etmeyen bu yeni parti hızla büyümekteydi. Ağaoğlu halkın yeni partiye ilgisinin büyük olduğunu, CHP'lilerin bile SCF'na katılmak için yarıştıklarını, bu durumun da İnönü ve arkadaşlarını korkuttuğunu ve önlemler almaya başladıklarını, hatta parti içerisinde kırk kişilik bir özel bir **Mücadele Meclisi** kurduklarını bir anlamda da devlet makinesini harekete geçirerek içişleri bakanı Şükrü Bey'in valilere, kaymakamlara ve nahiye müdürlerine CHF'nı korumak adına defalarca genelge gönderdiğini, daha sonra da Atatürk'ü bu konuda etkilemeye

⁴⁰⁷ GREW, *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, s.196-197.

⁴⁰⁸ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.19.

⁴⁰⁹ EROĞLU, Cem; *Çok Parti Düzenin Kuruluşu: 1945-1971, Geçiş Sürecinde Türkiye (iç.)*, Belge Yayınları, 2003, s.117.

çalıştıklarını iddia etmektedir⁴¹⁰. Bundan sonraki süreçte hızla büyümeye çalışan SCF için durum iç açıcı görünmemektedir.

İnönü ve Okyar'ın birbirlerine yönelik sert eleştirileri ilk kez İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas nutku ve ondan bir hafta sonra 7 Eylül 1930 Okyar'ın İzmir nutku ile gerçekleşmiştir. İnönü nutkuna, muhalefete “Bizim politikamızın ana hatları, Türk tarihînin seyri, bilhassa İstiklal mücadelesinin safhaları, ıstırapları ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaksızın anlaşılmaz”⁴¹¹ şeklinde mesaj vererek başlamış ve söz konusu şartları Lozan başarısından söz ederek açıklamış ve ekonomik sorunların üstesinden gelerek toplumun inşasında kesin işlerle uğraşacaklarını⁴¹² belirtmiştir. Bu işin çok da kolay olmadığını vurgulayarak, yeni kurulan SCF'nın liberal programına eleştiriler getirmiş ve bu programın bizim yapımıza hiç de uygun olmadığını nutkunda şöyle ifade etmiştir; “Liberalizm nazariyatı bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayüldür”⁴¹³. Hatta SCF'nın yabancı sermaye taraftarlığını “Ecnebi şirket inhisarından bu memleketin ne çektiğini bilmeyenler böyle gaflete düşebilirler. Fakat bu milletin böyle ağır hatalara rıza göstermesine asla ihtimal veremeyiz”⁴¹⁴ şeklinde eleştirerek, kesinlikle karşısında olduklarını vurgulamıştır. Çok da ılımlı bir devletçiliği savundukları doğru görünmüyor.

Okyar, İnönü'nün Sivas nutkunda SCF'na getirdiği eleştirilere karşı cevap hakkını, bir hafta sonra İzmir nutkunda kullanmıştır. Liberalizmin, İnönü'nün tanımladığı içerikte olmadığını, devlete olan görevlerin devlete ve millet ait olan görevleri de şahsi teşebbüslere terk eden ve bu teşebbüslerin oluşumuna engel niteliğindeki müdahaleleri asla tecviz etmeyen bir meslektir.

⁴¹⁰ AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.28.

⁴¹¹ İNÖNÜ, İsmet; “İnönü Hazretlerinin 30.8.1930 Cumartesi Günü Sivas Hattının Kūşat Resmî Mūnasebetile Söyledikleri Nutuk”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 22 -31 s.22.

⁴¹² İNÖNÜ, İsmet; “İnönü Hazretlerinin 30.8.1930 Cumartesi günü Sivas Hattının Kūşat Resmî Mūnasebetile Söyledikleri Nutuk” s. 25.

⁴¹³ a.g.n. s.28.

⁴¹⁴ a.g.n., s.29.

Halkın her şeyi hükümetten beklemesi istenilen bir durum değildir. Bunun nedeni de öteden beri hükümetin her alana müdahale etmesi ve bireylerin serbest girişimine imkan vermemiş olmasından kaynaklanmıştır. Aslında hükümetin her şeyi yapmasına imkan yoktur. Avrupa'nın bugünkü oluşumu sermaye ile mesainin serbest ve ortak faaliyetinden meydana gelmiştir. Halkımıza güvenmeli ve serbest hareket edebilmelerine imkan tanınmalıdır⁴¹⁵ şeklinde düşünen Okyar'a göre devletin görevi de halkın şahsî girişimlerini kolaylaştırmak ve teşvik etmek olmalıdır⁴¹⁶. Okyar bu nutkunda İnönü'nün devlet ve devletçilik anlayışının karşısında yeni bir anlayış ileri sürmüştür.

İnönü, 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas nutkunda, ilk defa 'mutedil devletçi' olduklarını dile getirmiştir. Ancak SCF kurulduktan ve liberal bir parti olduklarını ilan ettikten sonra, CHF'nin devletçi olduklarını ifade etmeleri ilgi çekici bir durumdur. Ağaoglu, "Bu nutuktan sonradır ki, fırka devletçi oldu. Fakat nutuk yeni fırkanın tesisinden sonra söylendi. Demek ki Yeni Fırkaya kurulmadan evvel 'Serbest' namını vermiş olanların, eski fırkaya da 'Devletçi' sıfatını ilave etmeye karar vermiş olduklarını kabul etmek lazım geliyor"⁴¹⁷ demektedir. SCF'nin doğuşu ile devletçilik adı verilen uygulama eş zamanlıdır⁴¹⁸. Bu nedenle, SCF'nin devletçilik denilen akıma bir tepki olarak doğduğunu söylemek çok da sağlam temellere dayanmamaktadır. Aksine daha liberal ve dışa açık bir ekonomi anlayışıyla kurulan SCF'nin karşısında, CHF'nin devletçiliği öne çıkardığını belirtmek yanlış olmayacaktır ve bunun en güzel ispatı da İnönü'nün Sivas nutkunda ilk defa devletçilik ve devletçi olmak ifadesini kullanmış olmasıdır. İfade ilk defa kullanılmış olsa da, mevcut hükümetin uyguladığı politikaların devletçi olmadığını söylemek oldukça güçtür.

⁴¹⁵ OKYAR, Fethi; "Okyar'ın Alsancak Stadyumu'nda Verdiği Nutuk, İzmir 7 Eylül, Pazar", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay, (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, S. 32-35, s.33-34.

⁴¹⁶ a.g. n., s.34.

⁴¹⁷ AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.17.

⁴¹⁸ KÜÇÜK, **Türkiye Üzerine Tezler I**, s. 111.

Gerçekten de, İnönü'nün muhalifleri ile mücadelesinde, “memleketin her tarafını karagöz perdesi haline getirmiş olan İnönü'nün ‘para ve değnek’⁴¹⁹ siyasetinin İzmir’de tesirli olmadığı anlaşılıyor”⁴²⁰. Hatta, Fethi Bey’in, İzmir nutkunun engellenmek istenmesi de İnönü'nün bu siyasetine bağlanabilir. Nutuktan bir gün önce İzmir Valisinden Fethi Bey’e bir not gelir. Bu notta vali Bey, şehrin düzeninden emin olamadığı için Fethi Bey’e yarınki nutkunu söylememesini tavsiye ediyor, aksi takdirde olacak olaylardan kendisinin sorumluluk kabul etmeyeceği bildirir. Bu nota sinirlenen Fethi Bey hemen Atatürk’e telgraf çekmek ister, ancak telgraf herhangi bir bahane ile posta tarafından kabul edilmez. Uzun uğraşlardan sonra telgraf çekilir⁴²¹ ve Atatürk’ten şu cevap gelir: “Anlıyorum ki, sana nutku söylettirmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutku söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli derhal bildireceksin. Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lâzım olan tedbirleri almakla mükelleftir”⁴²². Bu olayın üzerine ertesi günkü nutkunda, kendisini engellemek isteyenlere, “Cumhuriyetin ruhu ve esası, serbest münakaşadır. Bu esasta fırkamız samimiyetle, kat’iyetle merbuttur”⁴²³ mesajını vermiştir.

3 Nisan 1930’da kabul edilen yeni Belediye Kanunu⁴²⁴ ilk kez bu seçimlerde uygulanacaktı. Bu seçimlerde kadınlara ilk kez oy kullanma hakkı verilmiştir. İnönü'nün taraftarları, Fethi Bey’in azınlıkların parlamento ve belediye seçimlerine katılmaları konusundaki deklarasyonuna itiraz ettiler⁴²⁵. Bu deklarasyon aynı zamanda Fethi Bey’in programına uygun hareket ettiğinin

⁴¹⁹ İnönü'nün ‘Para ve Değnek’ siyaseti kavramı, A. Ağaoğlu’na aittir. Özellikle de, Belediye seçimlerinde kendisini gösterdiği iddia edilen söz konusu siyasetten kastedilen şey, İnönü'nün yerel bürokrasiye üstten baskı yapması ve muhalefetin özgür hareket edebilmesini kısıtlamasıdır.

⁴²⁰ AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.30.

⁴²¹ **A.g.e.**, s.35.

⁴²² AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.35.

⁴²³ OKYAR, “Fethi Bey’in Alsancak Stadyumu’nda Verdiği Nutuk, İzmir 7 Eylül, Pazar”, s.32.

⁴²⁴ Yasaya göre seçimler, ülkenin değişik yerlerinde değişik tarihlerde başlayarak Eylül başlangıcından Ekim ayının 20’sine kadar yaklaşık bir buçuk ay sürüyor ve bugün olduğu gibi bir günde bitmiyordu. ‘İntihap Şubesi’nde seçimlerin kaç gün süreceği ise, en büyük mülki amirin onayını almak şartıyla o yeri belediye meclisinin inisiyatifine bırakılıyordu. Ayrıca sandık başkanlarını da ya o yerin belediye başkanları ya da belediye meclis üyelerinden biri olacağı öngörülmüyordu. Ancak yasanın bu hükümleri seçimler sırasında çeşitli yolsuzluk ve baskı iddialarına yol açarak meydana gelen olayların önemli nedenlerinden biri olmuş ve taraflar arası gerginliğin tırmanmasında önemli rol oynamıştır. Bkz., AVŞAR, **a.g.e.**, s.142.

⁴²⁵ GREW, **Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)**, s.198.

de bir göstergesiydi. SCF belediye seçimlerine katılmış ancak seçimlerde yolsuzluk yapılmış ve sadece Samsun belediye başkanlığını kazanabilmiştir. Bunun nedeni de Samsun Valisi'nin- ki Yalova görüşmelerinde bulunmuş ve SCF'nin kuruluşunu desteklemişti- varolan kurallara uyması ve herhangi bir yolsuzluğa meydan vermemesine bağlanmaktadır.

SCF'nin gücü karşısında, CHF'nin konumunun gerçekten ne kadar tehlikede olduğunu bütün açıklığıyla gösteren bir olay da SCF'nin belediye seçimlerini kazandığı tek il olan Samsun'da yaşanmıştır. 'Atatürk'le Üç Ay'⁴²⁶, kitabında Samsun'a girdiklerinde manzarayı Başar şöyle tasvir etmektedir: "Samsun'a geldiğimizde başka yerde görmediğimiz bir manzara karşısında kaldık: Gece her tarafta baskı altına alıcı önlemler alınmıştı. İstasyondan itibaren bütün yollar süngülü askerler tarafından tutulmuştu. Halk asker kordonlarının arkasına sığınmıştı. Adeta bir düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi Atatürk ve bizler otomobiller ile misafir edileceğimiz konağa geldik. 1919 yılında vatani kurtarmak için geldiği Samsun'a on bir yıl sonra tekrar gelen Atatürk asker koridoru ile karşılanmış, sanki, şehir koruma altına alınmıştı. Bu durum Atatürk'ü çok sinirlendirir. Samsun'da Serbest Fırka Belediye seçimlerini kazanmakla, halkın sanki Atatürk'e düşman gibi bakacakları hissini uyandırmak isteyen bir düzenlemeydi"⁴²⁷. Akşam yemeğine geçildiğinde sadece Vali Kazım Paşa hazır bulunuyordu. "Atatürk sordu: - Belediye Başkanınız nerede? Nasıl olur? Şehirlerine misafir geldik. Derhal belediye Reisi bulundu. Reisi beklediğimizden sofraya on beş dakika geç oturduk"⁴²⁸. Belediye başkanının yemeğe davet edilmediğini, söylemesi üzerine valinin⁴²⁹ buna verecek cevabı yoktu. Atatürk belediye başkanına artık kaldırılmış bir partinin belediye başkanı olduğu için, istifa etmesi emrini verir.

⁴²⁶ Atatürk Serbest Fırka Kapatıldıktan sonra, SCF'nin ülkedeki etkisini ve sonuçlarını gözlemlemek amacıyla ülke gezisine çıkar. Ahmet Hamdi Başar'ı da yanına iktisat danışmanı olarak alır. İşte Atatürk'le Üç Ay kitabı Başar'ın bu gezi gözlemleri sonucunda yazdığı bir kitaptır.

⁴²⁷ BAŞAR, Ahmet Hamdi; **Atatürk'le Üç Ay**, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Okulu Basımevi, İstanbul, 1945, s.33.

⁴²⁸ BAŞAR, **a.g.e.**, s.34.

⁴²⁹ Samsun Valisi Kazım Paşa, Yalova'da SCF kurulması kararının alındığı akşam yemeğinde bulunan diğer kişidir. Ve bu konudaki düşüncelerini dile getirmiş, yeni bir partinin kurulması gerekliliğini savunmuştur. Samsun'da SCF'nin Belediye Başkanlığını kazanmasındaki en büyük etki olarak da yine Kazım Paşa'nın seçimlere hile karıştırmadığı gösterilmektedir.

Ağaoğlu, en başından beri seçimlere katılmasına taraftar değildi ve SCF'ye CHF'nin elinden iktidarını almasına asla izin verilmeyeceğini düşünüyordu. Atatürk'ün amacı, SCF'nin kendilerine verilen milletvekilleriyle yetinerek, öncelikle mecliste muhalefet grubunu kurmak ve muhalefet tarzını geliştirmektir⁴³⁰. Açıkçası, SCF'den belli bir düzeyde kalarak, CHF'nin iktidarını tehlikeye düşürmeden muhalefet yapması bekleniyordu. SCF bir muhalefet partisi olarak var olmalı ve kalmalıydı, bu şekilde kuruluş amacını gerçekleştirebilirdi. Ancak, iktidarı ele geçirme noktasına geldiğinde, özellikle de İnönü'nün girişimiyle kapatılmıştır.

İzmir olaylarının Atatürk'ün güvendiği SCF'nin başındakilerinin de kontrolünden çıktığını ve ülkeyi gelecekte güçlüklerin ve sorunların beklediğini görüyor, ancak herhangi bir tedbir alacak zamanda olmadığını düşünen İnönü, Atatürk olaylar karşısında kendisinden daha tedirgin olduğunu, olaylardan sonra Atatürk ile görüşmelerini şöyle aktarmaktadır: “İzmir hadiselerinden sonra iki mülakatımız oldu Atatürk'le birisi, bir gün gittim, aşağıda konuştuk. Memlekette olan cereyanlardan fazla bir şey konuşmaksızın ayrıldık. Köşkten çıkarken Atatürk otomobile kadar geldi. Yahu hiç aldırmyorsun dedi. Ne var dedim. Yanıyoruz dedi. Yok canım dedim, mübalağa ediyorsunuz dedim. Ben ayrılırken Atatürk bu haldeydi. Sonra bir gün sabahleyin gittim. Yeni uyanmıştı. Oturduk, konuşmaya başlayacağız bilesin, her şey bitti yeniden başlayacağız biz bu işe dedi. Gözün tutuyor mu, var mısın, yeniden başlayacağız, dedi. Canım çaresiz olursak yeniden başlarız ve bitiririz dedim. Hiç endişelenme o kadar ileri bir şey görmüyorum, diye ilave ettim. O kadar ileridir dedi”⁴³¹. İnönü, hedefin kendisinden çok Atatürk olduğuna inanmış, bu inancını, “her tarafta bağıyorlar, çağırıyorlar, mümayişler yapıyorlar, birlikler gösteriyorlardı. Bunların içinde asıl hedefin, Halk Partisinden İnönü'den ziyade, kendisinin olduğu kanaatine vardığını zannediyorum”⁴³² şeklinde dile getirmiştir. İnönü, SCF'na bağlı olarak gerçekleşen bu olayların, artık Atatürk'ün de dikkatini çekmeye başladığını,

⁴³⁰ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.23.

⁴³¹ SELEK, *İnönü Hatıralar II*, s.229.

⁴³² A.g.e., s.229-230.

1923-1930 arası dönemde gerçekleşen ya da verilen bütün emeklerin bir anda uçup gideceğini fark etmesinin onda gittikçe bir tedirginlik meydana getirdiğini ve bunu kendisiyle paylaştığını öne sürmekte, iddia edilenlerin aksine SCF'ni kendisinin değil, Atatürk'ün kapattırdığını iddia etmektedir.

Ağaoğlu, kapatılma kararının alınmasında İnönü'nün önemli bir etkisinin olduğunu ve Atatürk'ü etkilediğini ancak, bunu da doğrudan doğruya kendisinin değil dolaylı yollardan yaptığını iddia etmektedir. “Emin bir kaynaktan haber aldığımıza göre, İnönü adamları vasıtasıyla Gazi'ye ‘Belediye intihaplarını gördün. Halk hep o tarafa akıyor. Şimdi sen intihabı hem bir dereceli hem de Umumî yaptırmak istiyorsun. Seçilecek mebusların ekseriyeti tabii Fethi Bey'in taraftarı olacak, Fethi Bey bir gün bu ekseriyete dayanarak her şey olmak istemeyeceğinden emin misin?’ İnönü bundan sonra ordu kumandanlarını ve müfettişlerini harekete getirmiştir. Bunlar sanki tesadüf olacak Ankara'da toplanıyorlar, Gazi'nin huzuruna çıkıyorlar ve son hadiselerden bahis açarak Serbest Fırka hadisesinin ordu üzerine fena tesir etmiş olduğunu, orduda hatta bazı alametlerin belirdiğini, böyle giderse vaziyetin fena olacağını söylüyorlar”⁴³³. Bütün bu girişimler Atatürk'e SCF'ni kaldırmak kararını verdirmişti. SCF'nin kapatılmasıyla İnönü geniş bir nefes almış, daha doğrusu, dördüncü bir İnönü zaferi kazanmıştır⁴³⁴. Üçüncüsü İnönü zaferinden kastedilen ise, TCF'nin kapatılması idi.

Bu iddiaların aksine İnönü SCF'nin kapatılmasını istemediğini şöyle ifade ediyordu: “Fethi Bey Fırkayı kapatacağını söylediği zaman ben itiraz ettim. Fethi Bey'e karşı ısrar ettim ve bunu yapamazsınız dedim. Atatürk bana ‘Ne yapayım elimde değil, istemiyorlar işte görüyorsun’ ”⁴³⁵. Ona göre, Fethi Bey'e SCF'ni kapatma kararını iki şey aldırması⁴³⁶: Birincisi, her tarafta herkes inkılaplar aleyhinde her türlü gösteriyi yapıyordu. İkincisi, inkılap taraftarı olan Fethi Bey'in, olanlar karşısında gerçekten bunalmış ve tedirgin

⁴³³ AĞAOĞLU, **Serbest Fırka Hatıraları**, s.77.

⁴³⁴ KARAOSMANOĞLU, **a.g.e.**, s.121. Üçüncü İnönü zaferinden kasıt ise TCF'nin kapatılması ve İnönü'nün Başbakanlığını devam ettirmesi kastedilmektedir. Bu durumda dördüncü İnönü zaferi de SCF'nin kapatılması ve İnönü'nün ikinci adamlığının devam etmesi ve Başbakan olarak kalmasıdır.

⁴³⁵ SELEK, **İnönü Hatıralar II**, s.230.

⁴³⁶ **A.g.e.**,s.230.

olmasıydı. Bunun üzerine, partiyi kapatma kararı aldılar ve kapattılar. İnönü, partinin kapatılmasının iyi olmayacağını, Fethi Bey devam etseydi var olan güçlükleri, Atatürk'le birlikte yenebilecekleri düşüncesindeydi. Ancak bu şekilde, karşı karşıya iki parti yerleşmiş olacaktı⁴³⁷.

Us, SCF'nin kapatılması sırasında, İnönü kendisine şöyle söylemişti: “Bu memlekette, bu muhalefet partisine o kadar ihtiyaç vardır ki, eğer Fethi Bey'in fırkası muvaffak olmazsa ben bir kanun çıkaracağım ve Büyük Millet Meclisinde ekseriyet fırkasının sayısı muayyen bir miktardan fazla olmaz diyeceğim”⁴³⁸. Söz konusu not, İnönü'nün genelde muhalif bir parti, özelde de SCF'nin karşısında olmadığını, hatta muhalif bir partinin gerekliliğine inandığını, gerekirse bunun için Mecliste bir kanun bile çıkarabileceğini göstermektedir.

Abdi İpekçi, bir röportajında, İnönü'ye, SCF'nin kapatılmasından sizi sorumlu tutanlar var. Fırkanın kapatılmasında sizin tesir ve telkinlerinizin olduğu söyleniyor doğru mu? sorusunu sormuştur. İnönü'nün “Bilakis kızdım o zaman...kiyameti kopardım. Atatürk'e niçin yapıyorsun, niçin kapıyorlar dedim. Kendileri kapıyorlar, ben karışmıyorum, görüyorsun dedi”⁴³⁹ şeklindeki cevabı, dikkat çekicidir. Ancak, Ağaoğlu, SCF'nin kuruluşunda samimi olan tek kişinin, Atatürk olduğunu iddia ediyordu⁴⁴⁰.

SCF'nin kapatılmasına ilişkin metin hazırlıkları aşamasında, İnönü tarafından metnin bazı ifadeleri silinmiştir. Metnin başlığındaki ‘Büyük Reisimiz’ şeklindeki hitap, Gazi'nin Serbest Fırka'nın Reisi olduğu düşüncesini yaratabileceği bildirerek bu ifadenin kaldırılmasını talep etmiş, Fethi Bey de razı olmuştur. Sonra yine metindeki ‘Gazi'nin ısrar ve teşviki ve tasvibi ile kurulmuş olan Fırka’ denmişti. İnönü, bu ‘ısrar, teşvik ve tasvip’ tabirlerine de itiraz etmiştir. Ağaoğlu'na göre İnönü'nün iç tarafını aydınlatan bu olay çok önemlidir. Fırka'nın kurulduğu gece İnönü'nün kendisi Gazi'nin mektubunu kendisi eliyle yazmış ve kopya etmişti. Ayrıca bu mektupları

⁴³⁷ A.g.e., s.231.

⁴³⁸ US, a.g.e., s.5.

⁴³⁹ İPEKÇİ, a.g.e., s.24.

⁴⁴⁰ AĞAOĞLU, *Serbest Fırka Hatıraları*, s.78.

Atatürk'ün emri üzerine cebinden çıkarıp köşkte toplanmış olanlara okumuştur. Yine İnönü, Fırkanın Gazi'nin değil de kendisinin teşebbüsü ile kurulduğunu ve Fırkaya parayı kendisinin verdiğini daha sonra da bana söylemişti. Şimdi de aynı İnönü, 'ısrar, teşvik ve tasvip' kelimelerine itiraz ediyor. İnönü son olarak metindeki, 'bu şartlar dahilinde memlekette ikinci bir fırkanın teşekkülü muhaldir [mümkün değildir sm.] cümlesine itiraz ederek 'Cumhuriyette fırka teşekkülü muhaldir, demek cumhuriyetin olmadığını ilan etmektir. Buna razı olamayız demişti!⁴⁴¹. Bu detaycılık ve müdahaleler, İnönü'nün bürokrasi adamlığını gösteren önemli bir örnektir. Özellikle de resmî yazılarda, metinlerde çok titiz olduğu, bir cümlenin hangi anlamlara gelebileceğini tekrar tekrar analiz ettikten sonra, işleme koyduğu Lozan Barış Konferansı görüşmelerinden de bilinen bir özelliğidir.

SCF neden yaşayamadı, demokrasi denemesinde neden bir kez daha başarısız olduğu konusunda pek çok kişi, Fethi Bey'i suçluyordu. Zayıf olduğunu, çalışmadığını ileri sürüyorlardı. İzmir'e hiç gitmemeliydi. Hatta parti kurmamalıydı, meclise girerek içeriden muhalefet yapmalıydı düşüncesinde olanlar da vardı. Grew'e⁴⁴² göre bu sözler bile Türkiye'nin politik olgunluğunun olmadığını göstermekteydi.

SCF, ülkedeki bir çok sorunun ya da halk tabanlarının tepkisini ölçmek adına bir çok şeyi açığa çıkarmış olması nedeniyle olumlu olmuş ancak, bunları çözmek noktasında kendisinin programının yeterli olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, bu fırsat İnönü ve Atatürk tarafından verilmemiştir.

İnönü'nün TCF ve SCF muhalif partileriyle olan mücadelesini verdiğimiz bu bölümün sonunda özetle, İnönü'nün tekrar tekrar iktidarda kalmasının ya da ifade edildiği üzere üçüncü ve dördüncü İnönü zaferlerini kazanması, ne İnönü'nün gizli oyunlarına ne de Atatürk'ün İnönü'yü korumasına bağlanabilir. Bizce en önemli nedeni ülkenin siyasal ve yönetim koşullarıdır. Öyle ki, muhalifler yakın hedefleri olarak görülen İnönü iktidarına

⁴⁴¹ A.g.e., s.91-92.

⁴⁴² GREW, *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, s.207.

son vermek amacıyla TCF ve SCF olmak üzere iki kez partilemişlerdir. Ancak mevcut toplumsal, siyasal yapı muhalefet partisinin yaşayabilmesi için uygun olmadığından ya da o olgunluğa sahip olmadığından kapatılmışlardır. Muhalefet partisi çok ciddiye alınmış ve her an iktidarı ele geçireceğinden çekinilmiştir. Bu kaygılar sadece İnönü için geçerli olmamış, Atatürk de çeşitli kaygılar duymuştur. Söz konusu kaygılar ve çekinceler olmasaydı, İnönü'nün bu kadar iktidarda kalması söz konusu olamazdı. Yine bu kaygı ve ülke siyasal koşulları, İnönü ile Atatürk'ü bir arada olma ve birlikte devam etme noktasına getirmiştir. Çok partileşme süreci, SCF'nin kapatılması ile son bulmuştur. Bu son, artık yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Yeni başlangıç, rejimin oturması ve tek parti döneminin başlangıcı olmuştur.

TCF ve SCF denemelerini tek partileşme süreci olarak ele almak yanlış olmayacaktır. 1908-1913 II. Meşrutiyetin çok partili dönemi, 1913-1918 II. Meşrutiyetin tek partili dönemi⁴⁴³ olarak bilinmektedir. TCF ve SCF çok parti deneyimlerinden sonra 1930-1945 CHF dönemi tek parti dönemidir. İnönü 1937 Ekim -1938 Kasım arası haricinde tek parti döneminin başbakan ve cumhurbaşkanı olarak başında olmuştur. Kısaca başbakanlığı dönemindeki tek parti ve İnönü ilişkisine bakalım. Cumhurbaşkanlığı dönemi, II. bölümde Millî Şef Dönemi olarak incelenecektir.

E. Tek Parti Dönemi-İnönü Başbakanlığı Dönemi

Duvarger'e göre, tek parti bakımından, pratik teoriden önce gelmiştir. Hatta arkasından hiçbir teorinin gelmemiş olduğu durumlar da vardır. Örneğin Türkiye tek-parti sistemini iktidar teorilerine sokmaksızın uygulamaya koymuşlardır⁴⁴⁴. Bu açıdan bakıldığında Sovyet Rusya'da ve İtalya ve Almanya'daki tek parti uygulamaları farklılık göstermektedir. Türkiye'deki tek-parti sistemi diğer ülkelerdeki sistemlerden yapı farklılığı nedeniyle de

⁴⁴³ YAĞCIOĞLU, **İttihat ve Terakki'nin Son Yılları 1916 Kongre Zabıtları**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992. s.87.

⁴⁴⁴ DUVERGER, Maurice; **Siyasal Partiler**, Bilgi Yayınevi, çeviren: Ergun Özbudun, Ankara, Kasım 1986. s.336.

ayrılmaktadır. Şöyle ki, Türkiye'nin öncelikli problemi burjuvaziyi yaşatmaktı, proletaryayı yaşatmak değildir. Tek partileşme süreci olarak verdiğimiz önceki bölümde de görüldüğü üzere amaç, modern bir toplum inşa etmek, eskiye dönüşü isteyen ve iktidarı ele geçirme çabasında olan muhalifleri ortadan kaldırmaktır. İnönü ve Atatürk tek parti sistemini, bu şekilde oluşturmuşlar ve Atatürk devletin başında İnönü ise hükümetin başında yer alarak toplum yapılandırmasına devam etmişlerdir. O dönem tek parti sistemini, böyle değerlendirmek gerekmektedir.

Gerçekte tek parti sistemini niteliğini ortaya koyan siyasî mekanizmalar, CHP tüzüğü ile varlık bulmuştu. Bir siyasî parti tüzüğünün, anayasadan da yasalardan da üstün olabilmesi elbette mümkün değildi. Ama gerçekte, siyasî sistem, anayasanın değil söz konusu parti tüzüğünün öngördüğü şekilde işliyordu⁴⁴⁵. Tek parti döneminin bir başka özelliği, 1935'den sonraki parti-devlet kaynaşmasıdır. İleride detaylarına girme imkanı bulacağımız üzere 1936'da İçişleri Bakanı CHP'nin Genel Sekreteri, valiler de İl Başkanı yapılmıştır. 1937 anayasa değişiklikleriyle CHP'nin altı ilkesi anayasaya sokularak parti-devlet özdeşleşmesi yapılmıştır. “Bu kaynaşmadan devletin mi yoksa partinin mi üstün çıktığı sorusuna net bir cevap getirilememiştir.. O halde dönemden bir ‘parti devleti’ diye söz etmek yerine, CHP'nin bir ‘devlet partisi’ olduğunu söylemek daha uygun düşer⁴⁴⁶.

Tek Parti dönem boyunca, CHP genel sekreteri Memduh Şevket Esenal'ın da belirttiği gibi, Türkiye Cumhuriyetinde tamamen farklı iki yönetim modeli vardı. Birincisi, formel biçimde Türkiye'nin yönetim biçimini oluşturan 1924 Anayasası idi. 1924 Anayasasına bakıldığında öngörülen siyasal sistem ile fiilen uygulanan şeflik sistemi arasında çok önemli bir nitelik farkı bulunmaktadır. Bu nedenle, Tek Parti yönetimi boyunca, 1924 Anayasası'nın öngördüğü, meclis üstünlüğüne dayanan parlamenter sistem, yani seçimle gelen bir parlamento ve onun içinden çıkan, meclise karşı sorumlu

⁴⁴⁵ KOÇAK, Cemil; “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm** (iç.), Cilt 2, İletişim Yayınevi, 2002, İstanbul, s.120.

⁴⁴⁶ TANÖR, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Kaynak Yayınları, IV. Basım, İstanbul, 1999, s.316.

bir hükümet modeli, hiçbir zaman uygulama şansı bulamamıştır. 1924 Anayasası'nda yürütme organının başı olarak gösterilen cumhurbaşkan(lar)ı ise, Anayasada hiç görülmeyen çok geniş yetkilere, şeflik sistemi sayesinde, fiilen sahip olmuşlar ve bu yetkilerini her zaman kullanmış(lar)dır⁴⁴⁷. Meclise ve hükümete egemen tek ve disiplinli bir parti ile güçlü liderler Atatürk, İnönü ekseninde işleyen siyasi rejim, sonuçta hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır. Hükümet meclise değil; meclis, hükümet ve lidere bağımlı bir çalışma düzeni içerisinde olmuştur. Bu dönemde, meclisin hükümet üzerinde etkili bir denetimi yoktur⁴⁴⁸. Bu yetki tümüyle Atatürk'te ve kısmen de onun hükümet adamı olan İnönü'de olmuştur. Tek parti döneminin başat ismi İnönü olmuştur.

Tek parti sistemi bir geçiş olarak değerlendirilmektedir. Kemalizm'in tarihsel görevi, burjuvazinin gelişmesi ve aynı zamanda da çoğulcu siyaset açısından gerekli koşulları yaratmak ve böylece tek parti rejimini geçersiz kılmaktır. Teori böyleydi ama Kemalist rejimin bir geçiş rejimi olması da zaten bu demektir⁴⁴⁹.

Hungtington'a göre, çoğu tek-parti sisteminin kuruluşu, çağdaşlaşma sürecinin başlangıç dönemlerinde gerçekleşmiştir. Güçlü bir tek-parti sistemi, çağdaşlaşma sürecinin başlarının ortalarına doğru olan aşamalarındaki bir toplumun belli bir takım işlevsel gereksinimlerini karşılar gibi görünmektedir⁴⁵⁰.

Ulus-devletin kuruluşu ayrıca içteki ikili sürecin de son aşamasını oluşturuyordu: 'Batılılaşma' olarak bilinen çağdaşlaşmacı akımın gelişimi ve Türk ulus düşüncesinin⁴⁵¹ oluşmasıydı. Tek parti dönemi, uluslaşma sürecini içeren toplum yapılandırılmasının önemli bir aşaması olmuştur. Siyasallaşma

⁴⁴⁷ KOÇAK, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef", s.122

⁴⁴⁸ TANÖR, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.317.

⁴⁴⁹ AHMAD, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s. 166.

⁴⁵⁰ Hungtinton'dan Aktaran, TUNÇAY, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s.7.

⁴⁵¹ YERASİMOS, Stefanos; "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), Belge Yayınları, 2003, s.76.

ve demokratikleşme, bu süreci tamamlayan diğer iki önemli veridir⁴⁵². Türkiye’de tek partiyi ulus-devlet olmanın, siyasallaşmanın ve demokratikleşmenin olgunlaşmasını sağlayan dönemi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. 1930 ve öncesi çok partili siyasal sisteme geçiş denemeleri bunun gerçekleşmeyeceğini göstermiş, daha doğru bir ifadeyle, muhaliflerin ortadan kaldırılması süreci olmuştur.

1930’ların ortalarına kadar Ankara esas olarak, Moskova’ya dayanmış; 1935’ten sonra ise, Londra ve Paris ile yakınlaşmaya başlamıştı. 20 Temmuz 1936’da imzalanan Montreux Sözleşmesinin görüşmeleri, İngiliz-Türk ilişkilerinin balayı dönemi olmuş, VIII. Kral Edward’ın Eylül’deki Türkiye ziyareti de yakınlaşmayı mühürlemiştir⁴⁵³. 1936 ve sonrasında Atatürk tek parti yönetim sisteminde çeşitli değişiklikler yapmıştır. Atatürk, tek parti yönetimine dokunmamakla birlikte daha liberal oluşuma yol vermiş, devletçiliğe sınırlamalar getirmiş, önce İnönü’nün ekonomi bakanını görevden alarak yerine Bayar’ı atanmıştır. 1937 Ekimi’nde de sonrasında da İnönü başbakanlık görevinden alınarak Bayar’ı atamıştır. Faşizmin etkisinde olan Recep Peker’i parti sekreterliği görevinden 15 Haziran 1936’da almıştır. Atatürk, bu dönemde, dış ilişkiler açısından da İngiltere ile yakın ilişkiler kurmuştur⁴⁵⁴.

Bazı Kemalistler içinde Roma ve Berlin’e karşı duyulan ve sık sık basında parlak yazılarla dile getirilen hayranlığa karşın, rejim hiçbir zaman faşizmi ideoloji olarak benimsemeye çalışmadı. Bunun bir dizi nedeni vardı. Bir kere özel sektör hızla genişliyor ve Bayar ile 1924’te kurulan İş Bankası grubu çevresinde siyasî bakımdan güç kazanıyordu. Atatürk’ün, bu karşıt görüşler arasında konjonktüre göre bir denge sağlamaya çalıştığı söylenebilir⁴⁵⁵.

⁴⁵²TANÖR, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 226.

⁴⁵³AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 208.

⁴⁵⁴*A.g.e.*, s.176-177.

⁴⁵⁵GÜRSEL, Seyfettin; “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137-156 s.141.

F. Atatürk, İnönü Çatışması:

1. Başbakanlıktan Ayrılma Süreci

Millî Mücadele sürecinde İnönü, Atatürk'e onun kafasına ve gönlüne hiçbir şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlı idi. Atatürk, büyük hareketler adamıydı ve ayrıntı ile uğraşmaktan hoşlanmazdı. Hükûmet işleri ile uğraşacak yetenekli güvenilir yardımcısı başbakanı İnönü ilgilenmiştir. Demiryolu politikası, bütçe denkliği, dış ticaret denkliği, yabancı şirketleri millileştirmek, imtiyazları tasfiye etmek ve devletleştirme onun işiydi. Bütün devrimler Atatürk'ündür. Bunlar dışında, Atatürk dış politika ile yakından ilgilenmiş ve bundan başka bazı imar işleri, Orman Çiftliği, Yalova, Florya gibi ayrıca Dil ve Tarih davaları ile uğraşmıştı. Ara sıra, İnönü ile çeşitli şahsiyetler ve makamlar arasında çıkan anlaşmazlıklara sadece hakemlik etmiştir. Atatürk ile farklarından biri de, birincisinin hiç bürokrat olmaması, ikincisinin fazlaca bürokratik olmasıydı⁴⁵⁶. Atatürk teori ve düşünce adamı, İnönü ise uygulama ve eylem adamıydı demek yanlış olmayacaktır. Bu yönüyle de, birbirlerini tamamlamışlardı. İki kişilik arasındaki farklılığı, Aydemir şöyle ifade etmektedir; “Tek Adam, ihtiras ve hayallerine sınır tanımayan atılgan, hatta kavgacı, mücadeleci, her şeyini teraziye bütünü ile koyan, doğuştan bir kumanda adamıdır. Gerçi mantıklılık, hesap, önsezi ve meşruluk bağlılığı onun vasıflarıdır. Ama bu vasıflar onun, topyekun kendini verişinde, sadece itici kuvvetlerdir. İkinci Adam ise, kendini kolayca ve bütünü ile ortaya atmaz. Orduda ve büroda, çalışkan bir düzenleyici olarak yolunu açar. Hem o devirde, hem bütün hayatı boyunca, nelerin, nereden, ve ne kadar riske edileceğini, daima bir Kurmay titizliliği ile hesaplamıştır. Kavga ve mücadeleyi, ancak kesin neticelerin alınacağını anladığı dönüm noktalarında kabul eder. Ama bu noktaları da anlatmaya çalışır...Kısaca İkinci Adamın hayatı, bir bakışta sessiz gibi görünen bir akış içinde geçer. Kendi rengi, kendi ruh yapısı, kendi mizaç özellikleri içinde gelişir. Ama bu hayat daima dolgun daima hareketlidir”⁴⁵⁷. İnönü'nün hükümet adamı özelliğini Atay şöyle anlatmaktadır: “Atatürk'ün bir

⁴⁵⁶ ATAY, **Çankaya**, s.536-537.

⁴⁵⁷ AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s.6.

etraf meselesi olmuştur. Atatürk işi ehline verir, fakat hoşuna gidenle buluşur ve eğlenirdi. Yakın çevresinde idealistler vardı, entrikacılar vardı, menfaatçiler vardı. İnönü bu 'etraf'a karşı çekingen ve uzak, hatta sert durmuştu. Ona hatır için iş yaptırmağa teşebbüs etmek cesareti kimsede yoktu. Atatürk nüfuzunu da ona karşı kullanmağa imkan yoktu. Bu hâl, bilhassa nüfuz tüccarları arasında hoşnutsuzluk yaratıyordu. İnönü, Atatürk'e şerefini ve devrini nüfuz ticareti faciaları ile lekelemekten korumak için daima ciddî ve tesirli müdahalelerde bulunmuştur"⁴⁵⁸. İki farklı ama birbirini bütünleyen, tamamlayan kişilik tek parti döneminin yapıcısı olmuştur.

İnönü'nün Başbakanlığı sırasında Çankaya sofrasında ve iç çevrelerde, İnönü aleyhine dedikodu ve tahriklerde bulunanlar olmuştur. Atatürk şahsi mücadelesini gerektirecek önemli meseleler olmazsa dinler, geçer fakat Başbakan aleyhine lâtife dahi ettirmezdi. Sofrasında en çok saygı gösterdiği, en çok nazını çektiği kişi İnönü idi. Arasına karşılıklı müdahaleler ve çatışmalar, fakat çok defa samimi anlaşma son bulurdu. Atatürk'ün ölümünden hayli önce başlayan rahatsızlığı sınırlarını bozup ona fazla titizlik, yakın bir alınganlık verinceye kadar sürdü. Git gide başvekil aleyhinde telkinler Atatürk'te yer tutmaya⁴⁵⁹ başlamasıyla ayrılık ve anlaşmazlıklar da başlamıştır.

1937 yılı bu anlamda olumlu bir yıl olmamıştı. Ancak anlaşmazlık süreci 1932'de İnönü'nün ekonomi bakanı Mustafa Şeref'in aniden Atatürk tarafından görevden alınmış ve yerine Bayar'ın ekonomi bakanı olarak atanması ile başlamıştı. O tarihten itibaren çatışma ivme kazanmıştı. Atatürk ile İnönü'nün aralarını açan pek çok olay yaşanmış ve en son Ekim 1937'de İnönü Başbakanlıktan istifa etmek durumunda kalmıştır. İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılma ve sonrasında bu süreci hızlandırılan olaylara, temel kaynaklara dayalı olarak, koşulları sunmanın gereği olarak yer verilecektir.

Bu süreci belirleyen ve süreçte etken olan olaylardan biri şöyledir:

⁴⁵⁸ ATAY, **Çankaya**, s.537.

⁴⁵⁹ **A.g.e.**, s.537.

Atatürk'ün İktisat Bakanı Mustafa Şeref'i eleştirmesi ve onun istifasından sonra Başbakan ile tam uyuşmadığı bilinen Bayar'ın Bakanlığa getirilmesi İnönü'de benzer bir kırgınlık yaratmıştır. Mustafa Şeref olayının hemen ertesi akşamı Atatürk-İ. İnönü arasında yaşanan gerginliği yemekte bulunan ve bu gerginliği çok yakından yaşayan Yakup Kadri o geceyi şöyle anlatmaktadır: “Mustafa Şeref olayının hemen ertesi akşamı Atatürk İnönü'yü-hiç şüphesiz, gönlünü almak ve ona samimi bir hashihalde bulunmak vesilesi vermek için-yemeğe davet etmişti de İnönü on adım ötede oturduğu pavyondan cumhurbaşkanı köşküne gelmek için Atatürk'le beraber bütün davetlilerini saatlerce bekletmişti. Kısmen ayakta geçen bekleme devresinde, Atatürk, tıpkı bundan yedi sekiz yıl önce, Çankaya'da Ali Fuat'ı aratıp bulamadığı akşamki halde idi⁴⁶⁰. Gene o akşam olduğu gibi, ikide bir saatine bakıyor, yanındakilere yavaş sesle bir şeyler soruyor ve aldığı cevaplardan kâh sinirlenir kâh işkillenir görünüyordu. Onda, ayrıca davetlilerini uzun süre ayakta tutmak zorunda kalmış bir ev sahibinin mahcupluğu da vardı. İkide bir bizden, daha doğrusu bizimle birlikte bulunan hanımlardan İnönü namına özür diliyor, ‘Geç gelmiş, Gelir gelmez banyolara gitmiş. Köşküne henüz dönmüş. Giyiniyormuş. Nerede ise burada olacaktır. Mamafi, siz yoruldunuz buyurun oturun, ayakta durmayın...’ gibi sözlerle onları avutmaya çalışıyordu. Böylece saat sekiz buçuğu, dokuz buçuğu, dokuzu dokuz buçuğu bulmuş nihayet ona doğru Atatürk, bizleri çaresiz sofraya buyur etmişti...Akıbet saat on buçukta ya da on birde, Başvekil İnönü'nün oda kapısından içeri girdiği ve sağına soluna bakmaksızın asık bir çehreyle, gelip yerine oturduğu görüldü ve sofranın üstüne ağır bir sükut çöktü. Hiç kimsede ne bir ses ne bir nefes, öylesine bir sessizlik ki, ben adeta yürek çarpıntılarım işitilecek diye korkuyordum. Evet, yüreğim şiddetle çarpıyordu. Zira, o zamanlar benim için Atatürk'le İnönü arasında bir hadise çıkması devrimin tehlikeye girmesi demektir. İşte ben bu endişe içindeyken birden bire Atatürk'ün sesi imdadıma yetişmişti. Bu sesin, hepimizi tehdidi altına alan gergin havayı gevşetebilecek tatlı, okşayıcı bir tonu vardı. Atatürk İsmet Paşa'ya :

‘Umarım ki, iyi bir banyo aldınız Paşam’ diyordu ve muhatabının cevap vermeyeceğine aldırılmayarak ilave ediyordu: ‘Banyodan sonra, belki, biraz daha dinlenmek isterdiniz. Ama biz sizi bir an evvel aramızda görmek arzusuna kapılarak isticial gösterdik. Kusura bakmayın’.

İnönü gene susmakta, ya da Atatürk'ün sözlerini işitmemezlikten gelmekte idi. Fakat Atatürk gene konuşmakta devam ediyordu:

‘Nasıl bari su kâfi derecede sıcak mıydı? Bazı arkadaşlar, geceleri gündüzden daha sıcak olduğunu söylüyorlar. Ben henüz tecrübe etmedim. Zaten doktorlar da fazla sıcak banyoya girmeme müsaade etmiyorlar. Onlara göre suyun hararet derecesi herkesin tansiyonuna uygun olarak ayarlanmak lazım gelirmiş. Bilmem sizin tansiyonunuzun ölçüsü nedir?’

İsmet Paşa'dan gene ses çıkmıyordu. Yüreğim yeniden çarpmaya başlamıştı. Hele, biraz sonra sofrada hizmet edenlerden birine getirttiği ‘Akşam gazetesini çarşaf gibi açarak okumaya koyulunca çarpıntılar tahammül edilmez bir kerteğe varmıştı.

Atatürk bir müddet susmuş; gözlerinin ucuyla sağında, solunda ve karşısında oturanlara ‘Bu ne acayip hal!’ demek ister gibi bakıyordu. Fakat sabrı gene taşmamıştı:

‘Ne okuyorsunuz o kadar dikkatle?’ dedi. ‘Bizim dizbağı nişanı⁴⁶¹ hadisesi mi?’

bunu üzerine İnönü'nün kendisiyle Atatürk'ün arasındaki kağıt perdenin ardından şöyle mırıldandığı işitildi: ‘Dizbağı nişanı mı? o da ne?’

Atatürk gene aynı sükunetle:

‘Aaa, duymadınız mı?’ dedi. Bir Amerikan gazetesinin naklen bütün dünya matbuatına yayılan havadisini? İngiltere kralı, bana dizbağı nişanı verecektmiş. Söylenişine göre bu İngilizlerin en büyük nişanı imiş’.

İsmet Paşa gittikçe soğuk bir tavırla:

⁴⁶⁰ Kısa bir hatırlatma, bu olaydan daha önce de bahsedilmişti. Hatta Ali Fuat ile görüşmesinin İnönü tarafından engellendiği iddiaları söz konusu idi.

⁴⁶¹ O sıralarda Amerikan gazetesi, İngiliz Kralı tarafından Atatürk'e dizbağı nişanı verileceği haberini yayınlamış bulunuyordu.

‘İyi ama, bunu size ne münasebetle vereceklermiş?’ diye söylendi.

‘Bunu herkesten ziyade sizin bilmeniz lazım gelir, İngiliz Milleti beni sever de ondan...’.

Atatürk’ün mümkün olduğu kadar tatlılıkla söylediği bu söze karşı İnönü, dudaklarında istihzalı bir gülümsemeyle omuzlarını silkti. Bunu üzerine Atatürk’ün sesi de sertleşmeye başladı:

‘Evet İngiliz milletini beni sever ve sevgisini Llyord George’u düşürmek suretiyle ispat etmiştir’.

‘O meselenin harici siyasetle hiçbir alakası yoktur. Llyord George başında bulunduğu koalisyon kabinesini teşkil eden partiler arasındaki ihtilaf yüzünden düşmüştür’. Ve İsmet Paşa bunu söyleyip tekrar gazetesini okumağa başladı. Atatürk’ün kaşları çatmıştı:

‘Ya’, dedi, ‘bu ihtilafın tam Dumlupınar zaferi üzerine çıkışına ve Avam Kamarası’nda, Llyord George’a yapılan hucumların en ziyade Türkiye’ye karşı takip ettiği düşmanca politika üstünde duruluşuna ne dersiniz?’ ...yan gözle baktığım İsmet Paşa ise gözümde birdenbire küçülmüş, hırçın bir çocuk halini almıştı. Bu müşahedemin bende İsmet Paşa’ya karşı ilk defa olarak hayal kırıklığına benzer bir tepki uyandırdığını hissediyordum ve kendi kendime ‘Acaba’ diyordum. ‘İsmet Paşa bütün siyasî rakiplerini yendikten sonra, şimdi de Atatürk’le boy ölçüşmeye mi kalkışıyor?...İşte ben bu zihnimden bu düşünceleri geçirdiğim sıradadır, Atatürk ‘şimşekli bulutları toplayıp dağıtmasını bilen Zeus’ gibi gergin havayı değiştirmek için, Nuri Conker’e yeniden takılmaya başladı:

‘Sen ne dersin bu işe?’

Öteden beri İsmet Paşa’nın kendisine karşı pek mülayim olmadığını bilen Nuri Bey:

‘Aman Paşam, beni bu münakaşaya karıştıрма, Allah aşkına...’ diye mırıldanmış ve bunun üzerine sofranın öbür yakasına kadar tâ yemeğin sonuna kadar bir gülüşme bir şakalaşma ve bir yarenlik havası alıp yürümüştü”⁴⁶².

Bu olayın satır aralarından iki önemli gerçeğe ulaşmaktayız: Birincisi İnönü ile Atatürk arasında herhangi bir problemin çıkması durumunda devrimin tehlikeye girmesi, ikincisi de İnönü’nün diğer muhaliflerini ortadan kaldırdıktan sonra Atatürk’e karşıda aynı tavır içerisinde olabileceğidir. Bu da, İnönü’nün o dönemde devlet içerisindeki gücünü göstermektedir. Bu olayı birebir yaşayan Yakup Kadri’nin bu hisleri anlamsız değildir.

Yemeğin sonunda davetliler gittikten sonra Atatürk İnönü’nün kalmasını ister. Ertesi akşam 30 Ağustos bayramı akşamıdır ve Kadri o geceyi şöyle anlatır:

“İsmet Paşa’ya çünkü İsmet Paşa demek için bin şahit isterdi. Sanki, o gitmiş, yerine bir başkası gelmiş gibiydi. Yüzünden yalnız sevgi, samimiyet, neşe akıyordu. Dün gece, biz gittikten sonra acaba Atatürk ne etmiş, eylemişti de onun onu böylesine munisleştirbilmişti?... İnönü; ‘Beni, elimden tutarak en karanlık anlarımda önümde bir yıldız gibi parlayarak o

⁴⁶² BOZDAĞ, İsmet; *Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000, s.78-83; KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.137-142; YEŞİLYURT, Süleyman; *Atatürk İnönü Kavgası*, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2001, s.31-39.

vaziyetinden bugünkü vaziyetime getiren sensin! Her şeyimi sana borçluyum' dedi"⁴⁶³.

30 Ağustos gecesi İnönü'nün Atatürk'e yönelik böyle vefa dolu sözler söylemesinin çok da tesadüf olmadığını önceki gece gergin geçen akşam yemeğinde bulunan Kılıç Ali yemek sonrasını şöyle anlatmaktadır:

“O akşam misafirleri birer birer veda edip ayrılırken Atatürk'ün İsmet Paşa'yı alkoyduğunu görünce, müsaade istemek için Salih Bozok'la birlikte yanına yaklaştığımız Atatürk:

-‘Siz kalın! Dedi. Sonra İsmet Paşa'yla beraber yemek salonunun bitişiğindeki küçük odaya girdi. Kapının odası kapanınca Salih Bozok bana:

-Paşa haşlamayı sabaha bırakmadı, akşamdan ateşe vuracak! diye gözünü kırıp şaka yollu sözler söylemeye başladı...Önce Atatürk'ün sesi duyuldu:

-Neydi o sofradaki afra tafranız Paşa hazretleri? Ne demek istediğinizi açıkça söyleyiniz bakalım!

İsmet Paşa çok yavaş sesle konuştuğundan dediklerini tam olarak duyamıyordum. Arada bir kulağıma ‘Hükümet işleri’ gibi kelimeler çarpıyordu. Bu arada Atatürk'ün sesi tekrar yükseldi:

-Ne demek Hükümet azası? Ya benim Devlet reisi olarak görevim nedir? Yaa!...Demek öyle!... Siz, bildiğiniz gibi işleri yürüteceksiniz, ben de sizin işlerinizin mühürçübaşı'sı olacağım! Öyle mi? sen böyle mi anlıyorsun Başvekilliği?..Böyle mi memleket idare edeceksin? Başvekil demek lâyüsel (dokunulmazlık) demek değildir. elbette yaptığı işler tenkid edilecek. Tenkid edeceklerin en başında da ben gelirim. Beğenmediklerimi ikaz edeceğim, düzeltereksiniz. Sizin göreviniz budur!...

İnönü'nün Atatürk'e cevaben Hükümeti savunan sözler sarf ettiğini duyabiliyordum. Atatürk beş on dakika kadar anlattıklarını dinledi ve sonra :

-Siz yorulmuşsunuz Paşa? Sinirleriniz bozulmuş!..Yalnız sinirleriniz olsa, yine de zarar vermez, ama düşünce selametinizi de kaybetmişsiniz!...Acele olara dinlenmeye ihtiyacınız var! Size izin veriyorum, yerinize kimin vekalet edeceğini yarın ajanstan öğrenirsiniz!...İnönü az sonra açılan kapıdan kızmış bir halde perişan çıktı...Atatürk hemen arkasından salona girmişti dikkatle yüzümüze bakarak:

-Kim şişiriyor bu adamı? Diye söylendi. Şimdiye kadar tek başına bir işin üstesinden gelmiş gibi ‘Hükümet hükümet’ diye tutturmuş...Hükümet evet ama, ya ehliyet?

Sonra Salih Bozok'a döndü:

-Sen yarın sabah saat tam beşte gel. Bir tebliğ hazırlayalım, ajans hemen yaysın; Başvekil İnönü sağlık sebebiyle görevinden çekilmiştir. Kimin vekalet edeceğini de yarın söylerim!...

Atatürk bazı yakın arkadaşlarının kalabilmesi için bodrum katını tahta perdelerle böldürüp, oda haline getirmişti. Salih Bozok'la be burada kalıyordum...henüz uyumamıştım ki koridorda bir ayak sesi duyuldu. Seslerden gelenlerin iki kişi oldukları anlaşılıyordu...konuşanlardan biri bu oda değil şu oda diyerek Salih'in kapısını açtı...Salih'in odasına gecenin bu

⁴⁶³ KARAOSMANOĞL, a.g.e., s.143- 144.

vaktinde giren İsmet Paşa idi. Kulağıma gelen sesleri dikkatle dinlemeye başladım. Bir taraftan konuşulanları defterime not ediyorum...İsmet Paşa:

-Sizi bu saatte rahatsız ettim, Salih beyefendi uyumuş muydunuz?

-Estağfurullah Paşa hazretleri buyurunuz. Kılığım için özür dilerim..

İsmet Paşa:

-Salih beyefendi benim Gazi Paşa'ya hangi duygularla bağlı olduğumu her halde benim kadar bilirsiniz. Bir kere İsmet Paşa olarak neyim varsa bunların hepsini ona borçluyum. Bir Gazi olmasaydı, bir İsmet Paşa olmazdı. Yaptıklarımın içinde kusurlarım bana aittir. Başarı sayılabilecek ne varsa onundur. Minnetten hayranlığa kadar bütün duygularla kendisine bağlıyım. Öyle olduğu halde bu akşam aramızda istenmeyen nahoş hadiseler geçti. Gazi'nin hakkı var, sinirlerim iyice bozulmuş galiba...Beni Başvekil yapan Gazi çekil diyen Gazi...emirlerine karşı boynum kıldan incedir. Yerden göğe kadar hakkı vardır...başvekillikten çekilmeye hazırım. Fakat Gazi Paşa beni kovmasın! Bu akşam olanlardan sonra benim Başvekillikten çekilmem, düşmanlarımıza güç kazandırır. Yanlış yorarlara, yanlış tefsir ederler. Ben Gazi'yi bunca seven milletimize karşı itibarsız olurum. Millettin husumetine terk etmesin beni! Kendilerinden bunu rica ediyorum. Emrettiler başımla beraber Başvekillikten uzaklaşayım, fakat şerefimle bana bırakmak alicenaplığımı gösterebilirsin!...

-Salih beyefendi sizden isteğim var. Gazi'nin kırmayacağı tek insansınız!..Gidip bu duygularımı lütfen Gazi hazretlerine arz ediniz. Bendenize, bir iki hafta süre bağışlasınlar bir tabip raporu alıp yorgunluk mazereti ile çekileyim. Çoluğuma çocuğuma bırakacağım tek şereften beni mahrum etmemiş olacaklar.

Bir sessizlik oldu Salih Bozok konuşmaya başladı:

-Durumu mübalağa ettiğinizi sanıyorum. Paşa hazretleri! Siz Gazi Paşa'nın fikir, icraat ve inkılap arkadaşısınız. Sizin bir dediğinizi iki etmez. Yarın sabah kendisiyle görüşseniz.

İnönü Salih'in konuşmasını keserek:

-Hayır, hayır Salih beyefendi, yarın sabah geç olur. Bu husus sizin hemen arz etmenizi ricaya geldim...

-Hemen mi emrediyorsunuz ?

-Estağfurullah, emir değil mümkünse rica ediyorum.

-Emredersiniz Paşa hazretleri, buyurun birlikte gidelim!...

takriben 45 dakika sonra Salih'in ayak seslerini duyuldu. Hemen koridora fırladım.

-Ne oldu Salih?

-İsmet Paşa Gazi'nin huzuruna benimle birlikte çıkmak istemedi. 'sonra bana haber verirsiniz her halde' deyip pavyonuna gitti. Ben çaresiz Gazi'yi uyandırdım. Anlattım olup bitenleri..İsmet Paşa'nın biçime girmesinden memnun kaldı. Yatağında bir sigara yakıp:

-Hadi de ya? Deja dedi. Bunları kendisi bana söylemiş kabul ettim. Ancak akşamki sofrada yalnız değildik. Yarın akşam, bu söylediklerini sofrada, herkesin içinde münasip bir şekilde tekrarlarsa, olanları unuturum. Bundan sonra işine devam etsin, biz de işimize bakalım"⁴⁶⁴.

Atatürk, geçen zaman içerisinde, ekonominin devlet eliyle fazla sanayileşmediğini, özel sektörün şeker, kağıt, çimento fabrikalarını hızla üretime açtığını görünce kaçınılmaz gerçekler karşısında, İnönü'nün devlet

⁴⁶⁴ YEŞİLYURT, Süleyman; Atatürk İnönü Kavgası, s.40-45.

kapitalizmi sisteminden ümidini kesip, Bayar'ın daha liberal eğilimli karma ekonomi modelini uygulaması için Ekonomi bakanı Mustafa Şeref'in yerine Bayar'ı atamıştır⁴⁶⁵. Bu atamayı, İnönü'nün düşüncesini almaksızın yapmıştır. Yukarıda sözü geçen olay, sonrasında beş yıl daha görevine devam eden İnönü, 1937 yılında Başbakanlıktan ayrılmak durumunda gene Atatürk tarafından bırakılmıştır.

Ancak, 1937 olayını hazırlayan bu beş yıllık süreçte de her şey İnönü'nün istediği gibi gitmiyor, her geçen gün Atatürk ile yaşananlar, İnönü'de iç tedirginliği meydana getiriyordu. Öyle ki, bir akşam “Atatürk Dolmabahçe sarayı sofrasında, eski maarif Vekillerinden Esat Bey'i vazifesinden affedip yerine Reşit Galip'i getirmek istediğini bildiren bir telgrafına geç vakit Ankara'dan verdiği cevapta: ‘Gece yarısı, gaflet uykusundan uyandırılarak kabinesinde değişiklik yapılmak istendiği haberini alan bir başvekilin, bu hususta ileri süreceği mütalaadan nasıl bir fikir selameti beklenebilir’”⁴⁶⁶ şeklinde bir dil kullanışı, İnönü'nün dışarıdan ve emrivaki ile kabinesine müdahale edilmesinden duyduğu rahatsızlığı göstermektedir.

İnönü, 25 Ekim 1937'de, Başbakanlıktan istifa etmişti. Hatay sorunun çözümünde görüş ayrılığı olmuş, Atatürk'ün artık iyice belirginleşen hastalığı ve İnönü'nün yüklendiği görevlerin yorgunluğu gibi psikolojik etkenlerde etkili olmuştu. Genelde de devrimcilik ile hükümetçilik anlayışlarının çatıştığı öne sürülmektedir. Bu nedenler dışında, Atatürk'ün artık ekonomi alanında da bir atılım yapmaya karar verdiği için liberalizmin uzmanı olan Bayar'ı başbakanlığa ataması⁴⁶⁷ Atatürk İnönü birlikteliğine son vermiştir.

Atatürk, İnönü ayrılığına ilişkin çeşitli görüşler birkaç şekilde gruplandırılmaktadır. Bunlar⁴⁶⁸; Atatürk, İnönü ile iktisadî model konusunda uzlaşmamış ve sonuçta onu iktidardan uzaklaştırmayı tercih etmiştir. Atatürk, İnönü'yü dış politika tercihlerindeki bazı uyumsuzluklar nedeniyle istifa

⁴⁶⁵ A.g.e., s.48.

⁴⁶⁶ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.147.

⁴⁶⁷ TURAN, *İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, s.128-9

⁴⁶⁸ ŞENŞEKERCİ, Erkan; *Türk Devriminde Bayar (1918-1960)*, Alfa Basım, İstanbul, Nisan 2000, s.146.

ettirmiştir. İnönü devlet otoritesini Atatürk ile paylaşmak istememiş ve onunla çatışmaya girmiştir. İnönü'nün 'madun ruhlu' bir devlet adamı olması, Bayar'ın başbakanlığa tercih edilmesindeki en önemli etken olmuştur.

Gazeteci Abdi İpekçi bir röportajında İnönü'ye Atatürk ile aralarındaki anlaşmazlıkların nedenini sorar:

“İnönü gözlerini İpekçi'nin gözlerine dikti ve dikkat çekici bir süre konuşmadan öyle hareketsiz kaldı. Yeniden konuşmaya başladığında, yeniden konu değiştirdiği izlenimini uyandırdı: “sizin gazetede kaç kişi çalışıyor? diye bu kez kendisi bir soru sordu. Abdi İpekçi, beklemediği bu soru karşısında önce şaşırды, sonra da hafif gülümsemeyle yanıt verdi: dört yüz kırk kişi çalışıyor sayın Paşam dedi. İnönü bu kez hesap sorarcasına ısrarla işaret parmağını Abdi İpekçi'nin yüzüne doğru sallayarak bir soru daha sordu: bu dört yüz kırk kişinin hepsiyle, her zaman, her konuda hemfikir misiniz? Dedi...Aman Sayın Paşam, mümkün mü bu? Dedi. İnönü Abdi İpekçi'ye beklediği yanıtı verdi. Atatürk benim mesai arkadaşımı dedi. Kendisiyle her konuda, her zaman, hemfikir olmam, tabii ki mümkün değildi”⁴⁶⁹. Atatürk ile olan kavgalarına ilişkin İnönü not defterine şunları yazmıştı: “Oo biz Atatürk ile belki bin defa kavga etmişizdir dedi ve bunları gözünde büyütmezdi. Bu kadar uzun süren bir işbirliğinin hiç kavgasız, hiç münakaşasız hiç çatışmasız geçmiş olabileceğini düşünmek imkanı yoktur”⁴⁷⁰.

İnönü bütün başvekilliği süresince ve Atatürk'ün hayatı boyunca, hizmetlerini bir hükümet başkanlığının ve kabine üyeliğinin çalışma çerçevesi içinde yürütmeye çalışmıştı. Bu görevinde kıskanç ve her türlü müdahalelere karşı azami derecede titiz kaldı. Atatürk'ün hükümetin günlük işleri ile her türlü büro çalışmalarına karşı mümkün olduğu kadar uzak kalışı, İnönü'nün bu tutumunu kolaylaştırıyordu. İnönü'yü yıllarca ayakta tutan şey; teşkilatçılık gücünden ziyade, işlere, insanlara ve olaylara hakim olmasını sağlayan mizaç ve karakteriydi⁴⁷¹.

⁴⁶⁹ AKYOL, Mete; “Atatürk Benim Mesai Arkadaşımı”, **Bütün Dünya**, Bilkent Üniversitesi Kültür Yayını, Sayı: 2004/2, Ankara.

⁴⁷⁰ TOKER, Metin; “İnönü'nün Hatıra Defterinden Notlar”, **Hürriyet Gazetesi**, 24 Ocak 1974, s.11.

⁴⁷¹ AYDEMİR, **İkinci Adam II**, Remzi Kitabevi, (yayın yeri bilinmiyor) 1999, s.210.

İnönü, Atatürk ile aralarının açılmasının bir nedeni olarak, Atatürk'ün kendisine bilgi vermeksizin kabinesinden tepeden inmece bir şekilde değişiklikler yapması, ikinci önemli neden olarak da Atatürk'ün sağlığının bozulmasının ilişkilerini kötü etkilediğini düşünmektedir.

İnönü'yü üzen şey, Atatürk'ün bakanlara sert davranarak onları istifa etmeye mecbur bırakmasıydı. İnönü'nün Atatürk'ten rica ettiği şey, bakanlardan hangisini istemiyorsa, bunu kendisine söylemesiydi⁴⁷². İnönü, bir gün sofrada, bakanlarına getirilen sert eleştiriler karşısında, onları savunduğunu, bunun da sofranın havasını oldukça gerginleştirdiğini ifade etmiştir⁴⁷³.

İnönü, 1936-1937'lerde kendisinin nasıl yorgun ve geçinmekte zorluk çekilen bir adam haline gelmişse, Atatürk'ün sağlığının bozulmasıyla, sakinliğini kaybettiğini, hastalığının tartışmalarına olumsuz yansıdığını ifade etmiştir. Kendisinde bir yorgunluk devresi, Atatürk'te de bir hastalık devresi başlamıştı. İnönü aralarındaki sorunları, tartışmaları ve tahammülsüzlüğü kendisindeki yorgunluk, Atatürk'teki hastalık devresine bağlamaktaydı⁴⁷⁴. Ayrıca, İnönü bu süreci, doğal bir süreç olarak da görmekteydi: “Artık çalışma gücüğünden dolayı ayrılmayı da düşünüyordum...Uzun bir süre beraber çalışmanın, uzun bir yorgunluk ve çalışma ortamının bir gün bir kopmaya müncer olması tabiat hadisesidir. Böyle olmak lazım gelir”⁴⁷⁵.

İnönü yıllar sonra, Abdi İpekçi ile yaptığı bir söyleşisinde, Atatürk ile başlayan tartışmaların, onun hastalığından kaynaklandığını öne sürmüştür. Atatürk ile birlikte çalışmamızı, iki ayrı dönemde açıklamıştır. Başlangıçtan hastalığa kadar şöyle olmuştur: “akşamları bir araya gelir, toplanırız. O coşar, biz coşarız...bir takım kararlar alınır..Ertesi sabah uyanınca düşünürüm. Hemen kalkar Atatürk'e giderim. Onu yatakta iken uyandırırım, oturup konuşuruz, söylerim: dün akşam biz yine coştuk, şunu yapalım bunu yapalım diye kararlar aldık. Ama olacak şeyler değil, nasıl yapacağız? Canım sen

⁴⁷² A.g.e., s.91-92

⁴⁷³ A.g.e., s.91-92, s.289-290.

⁴⁷⁴ SELEK, **İsmet İnönü Hatıralar II**, s.289.

⁴⁷⁵ A.g.e., s.290.

bildiğini yap der bana. Sonra bir dönem oldu... yine akşamları aynı şekilde toplanıp alınmış kararları ertesi sabah görüşmeye gittiğimde, artık ‘Sen bildiğini yap’ demiyordu. Israr ediyordu bu sefer, asabileşiyordu. Esaslı bir değişiklik olmuştu Atatürk’te; doktorlara sordum, hastalığın bir dönemidir dediler”⁴⁷⁶. İnönü şunu açıkça ifade etmektedir ki, “Atatürk’ün sıhhati ciddi olarak bozulduktan sonra sinir hakimiyeti, sinir sükuneti zayıflamıştı. Bu birlikte çalışmalarımızı etkiliyor ve etrafında telkinler yapanlar için ümitli bir hal yaratıyordu”⁴⁷⁷. İnönü’nün Atatürk’le aralarının açılmasının sadece hastalık gerekçelerine bağlamak ne kadar doğru olur. Gerek iç ve gerekse dış politikalarda zaman zaman farklı düşünmüşlerdir. Ayrıca uzun süre iktidarda kalma yorgunluğu da önemli bir gerekçe olabilir.

Dış politika konusundaki anlaşmazlıkları ve Nyon Konferansı konusundaki karşılıklı tavırları bardağı taşıran son damla olmuştur. 1937 yılında Akdeniz’de bazı ticaret gemileri kimliği belirsiz denizatlılarca torpillenerek batırılmaktaydı ve ayrıca deniz ulaşım güvenliği de tehlikeye girmişti. Bu duruma karşı alınacak önlemleri görüşüp kararlaştırmak üzere İsviçre’nin Nyon kentinde 10 Eylül 1937’de uluslararası bir Akdeniz Güvenliği Konferansı toplanmıştı. Konferansta, Türkiye’yi Tefik Rüşü Aras temsil etmekteydi. Aras’a hem Atatürk, hem de İnönü talimatlar vermekteydi⁴⁷⁸. İnönü, daha sonra Aras’ın verilen talimatların dışında kararlar aldığını, sorduğunda ise bunun nedeni, Atatürk’ün kendisine danışmadan ayrıca talimatlar⁴⁷⁹ vermesiydi.

Trenle İstanbul’a dil kurultayına giderken Atatürk İnönü’yü bir kahve içmeye çağırmış: “‘Alem önünde olmasaydı ne düşünürsün’ diye sormuş, İnönü ‘Bir şey düşünmedin ne emredersiniz o olsun’ yanıtını vermiş, Atatürk ‘Bir fasıla verelim’ demiş, İnönü ‘Hay hay, size müteşekkir olurum’ karşılığında bulunmuş, Atatürk şekli ne olsun demiş, İnönü ‘sıhhi sebebi teklif etmiş’, Atatürk ‘evvela izinle yapalım’ demiş, İnönü ‘Nasıl emrederseniz’ diye

⁴⁷⁶ TURAN, *İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, s. 129.

⁴⁷⁷ İPEKÇİ, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, s. 12-13.

⁴⁷⁸ YETKİN, Çetin; *Karşı Devrim 1945-1950*, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 3. Basım Aralık 2003, s.34.

⁴⁷⁹ Nyon Anlaşmazlığının detayları için Bkz., YEŞİLYURT, *Atatürk İnönü Kavgası*, s.56-57.

tekrarlamış, Atatürk ‘Gizli tutalım, kimi düşünürsünüz’ diye sormuş, İnönü ‘Beni mazur gör isim veremem’ demiş, Atatürk ‘Bayar’ adını söylemiş, İnönü ‘Hakikaten bana iyi tesir etti’ şeklinde düşüncesini söylemiş⁴⁸⁰. Neden olarak, “Atatürk’ün Bayar’ı seçmesindeki bir başka sebep onun iktisadi ve mali sahada İsmet Paşadan daha liberal bir görüşün sahibi olmasıdır. İsmet Paşa hep daha devletçi davranırken Bayar daha çok liberalizmin temsilcisi sayılmıştır. Bankacılık tarafı da ağır basmıştır”⁴⁸¹.

20 Ekim 1937 Başbakan İnönü’nün, dinlenmek için bir ay izin aldığı, İkinci Tarih Kongresi’nin açılışından sonra duyuldu. Başbakanın ne sabah sergisi açılışında, ne de kongrenin açılışında bulunmaması dikkat çekiyordu. Anadolu Ajansının Tebliği şöyledir: “Başvekil İsmet İnönü’nün talep ve ricası üzerine Reisicumhur tarafından kendisine bir buçuk ay istirahat için mezuniyet verilmiş ve Başvekil vekaletine İktisat Vekili Bayar tayin olmuştur”⁴⁸²

İnönü’nün başbakanlıktan ayrılışını dönemin önde gelen gazetecileri şöyle değerlendirmişlerdir; Ahmet Emin Yalman, Tan Gazetesinde, söz konusu değişikliği: “memlekette birtakım yeni değişiklikler olacaktır. İsmet İnönü bu değişikliklere müsait değildi, Bayar bunu yapacaktır”⁴⁸³ şeklinde yazmıştır. Yunus Nadi, Atatürk’ün başka isimlere de şans vermek istediğini Cumhuriyet gazetesinde şöyle yazmıştır: “Atatürk’ün memleket idaresinde yeni yeni elemanların hizmet ve muvaffakiyet göstermeğe fırsat ve imkan bulmalarını öteden beri bütün bir ciddiyetle iltizam ede geldiğini hep biliriz”⁴⁸⁴. Bu değişikliği Us, belirleyici kişinin Atatürk olduğunu, Bayar ve İnönü arasında bir fark bulunmadığını belirterek daha ılımlı bir şekilde değerlendirmiştir; “Dün olduğu gibi bugün de Atatürk devrindeyiz. İsmet İnönü Bayar isimleri bu devrin birer faslıdır ki aralarında ruh ve renk itibarıyla hiçbir fark yoktur. İsmet İnönü yorgunluğu hasebiyle bugün işbaşından çekilmiştir. Yarın Atatürk’ün

⁴⁸⁰ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, s. 41, Tren olayının detayları için ayrıca Bkz., SELEK, **İsmet İnönü Hatıralar II** s.290.

⁴⁸¹ TOKER, Metin; “İnönü’nün Hatıra Defterinden Notlar”, **Hürriyet Gazetesi**, 24 Ocak 1974, 24 Ocak 1974, s.11.

⁴⁸² US, **a.g.e.**,s.204-205.

⁴⁸³ **A.g.e.**, s.211.

⁴⁸⁴ **A.g.e.**, s.212.

göstereceği sahada faziletli ve feyizli mesaisinde yine memleketi müstefid [yararlanma sm.] edebilir”⁴⁸⁵. Falih Rıfki, Ulus’ta şöyle değerlendirmişti: “Bu memlekette hakiki iktidar mevkiî Atatürk’ün kalbidir. İsmet o kalpte yer bulanların ve bu sevgiden daha mukaddes mükafat olmadığını bize öğretenlerin başında gelir.. Atatürk’ü seven herkes Bayar’ın yardımcısıdır”⁴⁸⁶. İnönü ise o zaman şöyle değerlendirmişti: “Eylül 1937 kavgası oldu. Bu kavgada haksızlık, esasında Atatürk’ündü. Tatbikatta idaresizlik ve haksızlık ikimiz arasında bana düştü”⁴⁸⁷.

İnönü ile Bayar’ın arasındaki tartışma ve uzlaşmazlık 1930’lu yılların başlarına kadar uzanır. Uzlaşmazlığın temelinde ekonomi politikasındaki yaklaşımlar yatmaktaydı. Bayar o günlerde, ‘İş Bankası’ grubu diye nitelenen özel kesime, bir anlamda liberal politikalarından yana tavır almaktaydı. Bayar, devletçiliği burjuvaziyi yaratmak, bir başka deyimle özel kesime kaynak aktarma aracı olarak algılamaktaydı. İnönü ise, ‘Kadro’ dergisindeki yazısında belirttiği gibi devletin ekonomik, toplumsal hatta kültürel hedeflerine ulaşmak yöntemi olarak ele alıyordu. Bir anlamda daha radikal sayılabilirdi⁴⁸⁸. Tezin son bölümünde, İnönü’nün devletçilik anlayışı değerlendirilirken, çatışma süreci de ele alındı.

2. Ekim 1937- Kasım 1938 Dönemi: İnönü’nün Belirsizlik ve Bekleme Dönemi:

Trenle İstanbul’a giderken Atatürk ile İnönü, İnönü’nün bir buçuk ay istirahat izni alması kararını verilir. Vekaleten Bayar Hükümet başkanlığına atanır. Bir buçuk aylık dönemde, İnönü istifasını vermeden beklemiştir. Bu bekleyiş, İnönü’nün tekrar başbakanlığa dönmesi umudunu yaşadığı, şeklinde yorumlanabilir. “Atatürk İnönü’ye ayrılma kararını söylerken bir fasıla verelim deyimini kullanmıştır. Herhalde aklındaki şeydu: Bir bakalım, bir de İnönüsüz

⁴⁸⁵ A.g.e., s.213

⁴⁸⁶ A.g.e., s.213.

⁴⁸⁷ İNÖNÜ, *Defterler (1919-1973) 1.Cilt*, s.251.

⁴⁸⁸ ÇAVDAR, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s. 377.

deneyelim olursa olur, olmazsa İnönü tekrar Başbakanlığa gelir”⁴⁸⁹. Söz konusu bir buçuk aylık ayrılık sürecinde, Atatürk’le ilişkilerini normal olduğunu etrafına göstermeye dikkat eden İnönü, Atatürk’ün seyahatlerinde daima geçirici ve karşılayıcı olarak bulunması, Atatürk’ün sofrasında görünmesi, henüz her şeyin bitmediği umudunda olduğunun göstergesidir. Bir buçuk aylık sürenin dolmasıyla, İnönü istifasını vermiştir⁴⁹⁰. Bayar’ın Başbakanlığı kesinleştikten sonra durum değişmiş: “Atatürk’ün çevresi, İnönü’yü ikinci dereceye düşürmeye özel bir dikkat göstermiştir”⁴⁹¹. İnönü, sadece Başbakanlıktan ayrılmış olmuyor, aynı zamanda parti üzerindeki denetimini de yitiriyordu.

Başbakanlıktan ayrılığı 25 Ekim 1937 ve resmen Ülkenin Cumhurbaşkanlığı’na seçildiği 11 Kasım 1938 tarihleri arasındaki bir yıllık zaman dilimi, İnönü için zor geçen bekleme ve belirsizlik dönemi olmuştur. Bu dönem, aynı zamanda Atatürk’ün hastalığının gittikçe ağırlaştığı ve ölüme yavaş yavaş gittiği sürecidir. Erdal İnönü’ye göre, bu bir yıllık dönem, İnönü’nün hayatının en az bilinen ve üzerinde pek durulmayan bir dönemdir. Ona göre, bu bir yıl daha sonraki gelişmeler ve özellikle de, çok partili demokratik rejime geçiş süreci için oldukça önemli, adeta belirleyici nitelikte bir hazırlık dönemi olmuştur⁴⁹².

Bu döneme ilişkin, Atatürk İnönü arasında çatışmaların daha şiddetlendiğine ilişkin iddiaların aksine Us şöyle bir olaydan söz etmiştir. İnönü Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bir akşam Atatürk’ün sofrasında bulunmuş, Atatürk sofrada kendi yanına oturmuştur. İnönü bir kağıt parçasının üzerine şöyle bir soru yazmıştır:

⁴⁸⁹ TOKER, Metin; “İnönü’nün Hatıra Defterinden Notlar”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 24 Ocak 1974, s.11.

⁴⁹⁰ İnönü’nün istifa metni şöyledir: İnönü, 25 Ekim 1937 tarihinde gönderdiği resmî yazı ile: “Türkiye Reiscumhuru Atatürk’ün Yüce Huzurlarına; Başvekâletten istifamı Yüce Huzurlarınıza takdim ederim. Vazife esnasında daima mahzar olduğum Yüce irşad ve müzaheretlerinize minnet ve şükranlarımı arz eder ve cihandeğer teveccühünüzü benden esirgememenizi, derin tazimlerle ve sarsılmaz bağlılıkla dilerim büyük Şefim”. Bkz., TURAN, İlhan (Hazırlayan); **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003, s.344.

⁴⁹¹ BOZDAĞ, İsmet; **Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000, s.155.

⁴⁹² İNÖNÜ, Erdal; **Anılar ve Düşünceler 1**, s.56.

“-Halâ bana dargın mısınız?

Atatürk bu soruların altına şöyle yazdı:

-Bugün de arkadaşımın, kardeşimim...

İnönü Atatürk'e bu yazının altına imza koymasını rica etti. Atatürk imzaladı. İnönü'de bu imzalı yazıyı cebine koydu. Sonra İnönü ikinci bir soru yazdı:

Beni yetiştirdiğinizden dolayı pişman mısınız?"Atatürk bu soruyu okuyunca İnönü'ye bu yazısının altına imzalamasını istedi. İnönü imzaladı ve Atatürk da bu yazıyı aldı"⁴⁹³.

Us, bu olayın cumhuriyet tarihînin karanlık kalan köşesini aydınlatmaya yeter bir kanıt olduğunu ileri sürmektedir.

17 Ocak 1938 yani Başbakanlıktan ayrıldıktan iki buçuk ay sonra kendisiyle ilgili bir övgüsü üzerine İnönü Atatürk'e gönderdiği mektupta:

“Büyük Atatürk

Dün akşam benim için lütufkâr şeyler söylemişsiniz. Siz yüreğimin içinden gelen geniş minnet duyguları ile heyecan içinde yaşıyorum. Beni ilk tanıdığımız günden beri sayılmaz lütufleriniz ve şükür ödenmez sevginiz ile korudunuz. Fasilasız olarak benim eksiklerimi öğretmeğe ve tamamlamağa çalıştınız. Bu kadar engin alicenaplığa karşı bir az cevap olacak hiçbir şey yapamadığımdan hicap duyuyorum. Size çok minnettarım Atatürk. Hayatım, alâkanız ve sevginizle tam bir rahat içinde geçiyor. Sizin huzur içinde olmanız, afiyet ile başımızda ve milletimizin başında bulunmanız başlıca saadetimin ve candan dileğimdir. Size her zaman meftun ve Candan düşkün olarak şükranlarımı ve tazimlerimi takdim ederim"⁴⁹⁴.

Bu ifadelerde bir yandan İnönü'nün Atatürk'e olan sevgi ve saygısı okunuyor, diğer yandan da yalnızlık psikolojisinin bir yansıması okunuyor.

Bu ara dönemde, kızı Özden Toker de babasının Atatürk ile aralarının kötü olmadığını iddia etmektedir: “babamla Atatürk'ün ortak arkadaşları vardı: bizim eve girmeye gelip giderlerdi evimizde küskünlük havası esmedi. Babam, İngilizce, viyolasal dersi alırdı, devamlı çalışır ve kitap okurdu. Çalışan bir insandı geleni gideni çok olurdu. Atatürk akşamları poker oynamasını severmiş, ortak arkadaşlarından biri kaybediyor paşam param kalmadı demiş, Atatürk'te arkadaşına git para al o sana verir sen onula oynarsın demiş, O da aman paşam geç oldu ben şimdi gidip İsmet paşadan nasıl para isterim, Atatürk, yaveri göndeririz demiş, yaz götürsün mesajı paşam oynuyoruz cebimde param kalmadı bana yardımcı olur musun , babam alıyor okuyor masaya otururken benden izin alıp da oturdun diye yazıyor ve az bir para gönderiyor sana kıyamam diyor. Atatürk, bak ben sana demedim mi, İsmet

⁴⁹³ US, a.g.e.,s. 5-6.

⁴⁹⁴ TURAN, İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938, s.350.

paşa sana para verir ama az vermiş paraya kıyamamış der ve gülerler. Buradaki olaydan da görüleceği üzere, Atatürk ve İnönü küs olmamışlar ortak arkadaşları aracılığıyla iletişim halinde olmuşlardır”⁴⁹⁵.

Özden Toker, Atatürk’ün kalem müdürü Vedit Uzgören aracılığıyla, İnönü ile iletişim kurduğunu şöyle anlatmaktadır; “Atatürk, Vedit Uzgören’i babamın yanına veriyor, uzun boylu sevdiğimiz birisiydi. Ömrü bizim evde geçerdi, bahçede müstemilat vardı orada kalırdı. Babamın başbakanlığı döneminde burada yaşadı, ancak babam başbakanlıktan ayrıldığı halde Atatürk onun yine bizimle kalmasını istedi. Yemeğini bizle yedi. Evde koridorun başında telefon vardı, telefon çalar, Vedit Bey’i isterlerdi. Vedit Bey de telefon görüşmesinden sonra, babama beni yukarıdan istediler der ve Atatürk’e giderdi. Atatürk evimizde yaşananları, konuşulanları, her şeyi Vedit Bey vasıtasıyla takip ederdi. Vedit Bey, eve gelince de babamla konuşurdu. Böylelikle, her ikisi arasındaki iletişimi sağlardı. Sabiha Gökçen babamdan, Atatürk’e Atatürk’ten, babama haber getirip götürürdü”⁴⁹⁶.

Özden Toker, babasının başbakanlıktan ayrıldığı bu dönemde 1938 Lozan Barış Anlaşması Yıldönümünü kimse tarafından hatırlanmadığını ve kutlamalarının sade bir şekilde geçtiğini, tek hatırlayanın Atatürk olduğunu ve babasına telgraf çektiğini, bu belgenin de İnönü Vakfının arşivinde bulunduğunu ifade etmektedir⁴⁹⁷. Toker’e göre bu telgraf, İnönü ile Atatürk’ün küs olmadıklarının kanıtıdır. Aynı zamanda da, Atatürk’ü çevresinin İnönü’yü unutma ve unutturma çabasında olduklarının da kanıtı niteliğindedir. Şöyle ki, Lozan Yıldönümünde İnönü’yü anmayı nezaketen bile ihmal etmişlerdi.

İnönü’nün ayrılışına halkın zama zaman çeşitli tepkiler gösterdiğine şahit olunmuştur. Başbakanlıktan ayrıldığı zaman, İnönü’nün resimleri bir sorun olmuştu. Hatta Ankara’da köşe başındaki fotoğrafçı dükkanındaki resimleri kaldırıncı, gençler dükkancıyı asmaya mecbur etmişlerdi⁴⁹⁸. Tarihe

⁴⁹⁵ Belge Kişi Özden Toker, 29.10.2005 Pembe Köşk Görüşmesi.

⁴⁹⁶ Belge Kişi Özden Toker 29.10.2005 Pembe Köşk Görüşmesi

⁴⁹⁷ Belge Kişi Özden Toker 29.10.2005 Pembe Köşk Görüşmesi.

⁴⁹⁸ US,a.g.e., s.346.

Stat Olayı olarak geçen olayda da halkın tepkisi ve aynı zamanda İnönü'nün tepki toplamasına neden olmuştur.

İnönü'nün halka karşı sahte ve yapmacık tavırlarında biri olarak yorumlanan bir olay ve sonrası şöyle gerçekleşir: “Çocuklarını yanına alıp, otomobili kendisi kullanarak hipodroma gitmişti. Milletvekilleri için ayrılan koltuklara oturmak yerine halkın arasına dalarak, çocuklarıyla birlikte çimenlerin üzerine oturup, müsabakayı seyretmeye koyulmuştu. İnönü gibi birisinin vatandaşların arasına karışma mütevazılığını göstermesi önce şaşkınlık yaratır. Daha sonra galeyana gelen topluluktaki insanlar, çılgın gibi bir alkış fırtınasının ardından İnönü'yü omuzlarına alırlar. İnönü mağdur insan rolünü gayet iyi oynayıp, halk kitleleri üzerinde akli sıra sempati uyandırmak istemektedir”⁴⁹⁹.

Stat olayında, İnönü'nün iyi niyetli olmadığı iddia edilmişti. Söz konusu olayla İnönü başta Atatürk olmak üzere bir çok kişinin tepkisini üzerine çekmiştir. Başbakanlıktan ayrıldığı süre içerisinde Başbakanlık kalem ve koruma kadrosunun önemli bir bölümü, İnönü'nün emrine verildiği halde o küçük ihtiyaçları bile, ‘Bankadan para çekme, çocuklara defter kalem almak gibi’ gibi bahanelerle çarşıya pazara çıkıp ‘Mağdur Başbakan’ rolünü oynadığı ve bunca yıllık siyasî hayatında halkın içine girmeyen İnönü'nün, Atatürk tarafından görevden alınca halktan biri olup çıktığı bunda da iyi niyetli olmadığı şeklinde yorumlanmaktaydı⁵⁰⁰. Olay akşamı, Çankaya’da Atatürk’ün sofrasında konuşulduğu zaman “ -Ne istiyor bu İsmet? Bankalarda, kırtasiyecilerde, hipodromda, çarşıda pazarda boy ölçüsü dağıtıyor. Ne demek bu?... halka mağdur görünerek bizi mi suçlamaya çalışıyor bu adam”⁵⁰¹ şeklinde tepki göstermiş ve Salih Bozok’tan parti grubunda sözlü soru vermesini istemiştir. 6 Kasım 1937 CHP Grup toplantısında İnönü savunmasını şöyle yapmıştır:

⁴⁹⁹ YEŞİLYURT, *Atatürk İnönü Kavgası*, s. 67., Stat olayı için ayrıca Bkz., SELEK, *İsmet İnönü Hatıralar II*, s.292.

⁵⁰⁰ YEŞİLYURT, *Atatürk İnönü Kavgası*, s.66-67.

⁵⁰¹ A.g.e., s.76.

“Futbol maçına gittim. Orada sessiz bir yer vardı. Biraz sonra alkışladılar. Maçı veya dışarıyı alkışlıyorlar. Neyse işi uzattılar. Baktım bana tezahürat yapıyorlar. Çocuklarım beraberdi; otomobile çıkmayacaktım. Ben esasen yürümek niyetiyle çıkmıştım. Dışarıdan bir çok mektep talebesi, izciler ve halk kalabalığı vardı. Kalabalıktan bir kısmı kapının etrafında bulunuyordu. ‘Yaşa’ diye bağırmaya başladılar. Selamladım, bırakmadılar. Bunun üzerine orada bulunan açık bir otomobile atladım ve yürüttüm. Hatta yanıma çocuklarımı dahi alamadım. Biraz yürüyebildik, polis, jandarma yol açmak için uğraşıyorlardı. Bağırınların içinden yaşıdan başka söz işitmedim...Şimdi böyle zamanlarda bizim aramıza nifak sokmak için gösterilecek gayretlerin hepsinin beyhude olduğunu, ispat etmeye mecburuz. Şimdiye kadar geçirdiğimiz zamanlarda bu esasen sabit olmuştur...Ben zannederim ki, bu ümitleri kesilinceye kadar nifak yapmak isteyenler benim üzerimde oynamaya çalışacaklardır. Arkadaşlarımın bana itimat etmelerini rica ederim. Böyle dedikoduları ve nifakları tahrip edecek temayüllere müsait olmak için hiç istidadı olmayan bir yaradılıştayım...”⁵⁰².

Burada Atatürk’ün amacı, İnönü’ye halk kendisini desteklese bile, kendisinin böyle bir amaç içerisinde olmadığını, resmî bir ortamda dile getirmesini sağlamak olmuştur.

Atatürk’ün son Ankara günlerinde İnönü ile karşılaşması tatsız bitmiştir. Atatürk arkadaşlarıyla Anadolu kulübüne girerken, çıkmakta olan İnönü ile kapıda karşılaşmış ve İnönü’yü kulübe davet etmiştir. Asansör olayı olarak da geçen bu olayda, İnönü ile Atatürk asansöre binerler ve asansörden çıktıklarında Atatürk oldukça sinirli bir yüz ifadesindeydi. Yemek masasında, kalabalık bir grup önünde, Atatürk İnönü’ye çok sert bir şekilde az önce asansörde söylediklerini söylemesini ister:

İnönü; “ -Beni başışla Atatürk! Yanlış anlaşıldım. Her yerde yazdım söyledim, beni ‘İnönü yapan sizsiniz...Maddi ve manevi her şeyimi size borçluyum. Bunu söylemekle iftihar ederim. Benim talihim bir Atatürk bulmaktır...”

-Ben Asansörde konuştuklarını soruyorum. Bu anlattıklarımı değil!...

İnönü çaresizlik içerisinde etrafına bakılmıyordu. Fakat sofrada bulunan hiç kimse, mahiyeti bilinmeyen bu asansör konuşmasına girecek cesareti kendinde bulamıyordu. Nihayet İnönü, başını hafif önüne eğerek konuşmaya başladı. Bu sefer sesi belli olacak kadar çıkıyordu.

-Asansörde lütfettiniz hatırımı sordunuz, dinlenmenin bana yaradığını söylemek iltifatında buldunuz. Ben de zatı devletinizi iyi gördüğümü, sevdiğimi, bana dinlemenin size de çalışmanın yaradığını söylemek cesaretini gösterdim: çalışırken içmiyorsunuz. Bu sağlığımıza iyi geliyor. Vazifene ayrılmakla da size faydalı olabildiğim için çok sevdiğimi söyledim.

⁵⁰² A.g.e., s.76.

Atatürk'ün öfkelenildiği zamanki sesi sofrayı çınlatmaya başladı:

-Hah işte tamam. Anlat ne demek bu?

İnönü, cebindeki mendili çıkararak terleyen anlı sildi. Sanki bütün her şey durmuş, sofrada bir nefes bile duyulmuyordu.

-Memleket için elbette hepimiz için en sevinilecek şey, sıhhatinizdir. Biz rasgele insanlarız. Az veya çok yaşamamız memleketin kaderine tesir etmez. Ama siz asırların getirdiği insansınız. Sizin bir gün fazla yaşamanızdan Türk milleti bir asırlık merhale aşabilir. Benim anlatmak istediğim bu:

Atatürk kaşlarını çatarak:

-Bu değil!..Bana söylemek istediğin 'Ben başvekillikten her işi sana getirmeden hallediyordum. Sen de sürüyordun sefanı...Beni attın, şimdiki Başvekilin Celal Bey her işi sana getiriyor ve çalışmak zorunda kalıyorsun, söylemek istediğin bu değil mi İnönü?' işte sonunda bir kadeh içkiden de oldun.

İnönü 'Hayır' diye telaşla ellerini havaya kaldırdı. Fakat Atatürk devam etti:

-Bu!..Senin bana söylemek istediğin bu!...Sen hangi işi benim desteğim olmadan hak ettin? Sayayım mı şimdi bir bir.. Ha, ister misin!..

Atatürk'ün konuşmasının bitiminde müsaadesi üzerine, İnönü sessizce yerine oturdu. Sofra henüz dramatik havasından kurtulamamıştı ki, içeriye Başvekil Bayar ile Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras girdiler. Atatürk sağ tarafındaki boş sandalyeyi Bayar'a gösterdi...Atatürk Garsona işaret ederek:

-İnönü'nün bardağına içki koy! Dedi. Sonra Bayar'a dönerek:,-Çok yoruluyorsunuz Celal Beyefendi.

Bayar daha önce esen fırtınaları ve sofrasının içinde bulunduğu havasını bilmediğinden, gayet rahat bir cevapla: -Çalışıyorduk Paşam. Sizin sevdiğiniz bir konu olan Balkan İttifakının güçlenmesi üzerinde durmaktayız. Keşke önceden haber verseydiniz ben de size katılırdım.

İnönü bu bir yıllık dönemde, göze çok batmadan, muhalif bir tavır takınmadan, sade bir milletvekili olarak mecliste yer almış ve sade bir milletvekili nasıl davranırsa öyle davranmaya özen göstermiş, dışarıda diğer ortamlardan kendisini uzak tutmuş, göze batacak hareketlerden sakınmıştır. "İsmet İnönü Cumhuriyet bayramını tebrik merasiminde sade mebus vaziyetinde idi. tebrik için Atatürk'ün yanına böyle girdi. Vedid de hususi katibi vaziyetindedir. Fakat Cumhuriyet balosunda gece görünmedi"⁵⁰³.

Tüm olup bitenlere rağmen, İnönü'nün gücü devam etmiştir; Yunan General Papagos, Balkan Paktı Devlet Başkanlarının toplantısı için Ankara'ya geldiğinde İnönü ile görüşmek istemiş, her ne kadar görüşmeye engel olunmak istenmişse de, Papagos'un ısrarı üzerine görüşmüşlerdir⁵⁰⁴. Bu olay, İnönü

⁵⁰³ US, a.g.e, s.222.

⁵⁰⁴ SELEK, İsmet İnönü Hatıralar II, s.298.

başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, her ne kadar sade bir milletvekili olmaya çalışsa da, önceki itibarının karşısına çıkmakta olduğunun göstergesidir.

Diğer yandan, Atatürk İnönü ailesini de her zaman gözetmiş ve korumuştur. Örneğin, vasiyetinde çocukların eğitimi için para bırakılmasının iki nedeni vardır;

1-İnönü'nün sağlığını, Atatürk'ün endişeli bulmasıdır. 2- İnönü'nün çocuklarını yetiştirmesini sağlayacak maddi bir varlığa sahip bulunmadığının Atatürk tarafından bilinmesidir⁵⁰⁵. Uran, "Oğullarının yüksek tahsillerini yaptırmak üzere İnönü'nün vasiyetinden faydalanmak istediğini sanmıyorum. Bence, bunu daha ziyade eski silah ve politika arkadaşına karşı Atatürk'ün ölürken dahi beslediği vefanın, hatta duyduğu tehassürün bir nişanesi olarak almak doğru olur"⁵⁰⁶ şeklinde yorumlamıştır. Ya da, son dönemde, İnönü ile aralarında gelişen olaylar, Atatürk'ü içten içe üzmemekte olduğu için bir vefa hareketi biçiminde de yorumlamak mümkündür.

Atatürk, kendisinin yerine kimin geçeceğine ilişkin bir vasiyet bırakmamıştı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 17 Ekim 1938'de düzenlediği basın toplantısında Atatürk'ün siyasi içerikli bir vasiyetinin olmadığını, Cumhurbaşkanı kim olacak sorusuna da, TBMM kimi seçerse o olacaktır yanıtını vermiştir⁵⁰⁷. Söz konusu yazılı vasiyetinde ise, Türkiye İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirinin, aralarında İnönü'nün çocuklarının da bulunduğu bazı yakınlarına ödenecek aylıklar dışında kalanın Türk Tarih Kurumunu ile Türk Dil Kurumu arasında paylaşılmasını ve Kız kardeşi makbule Atadan'ın oturduğu Çankaya'daki evin ölünceye kadar ona bırakılmasını belirtmekle yetinmişti⁵⁰⁸.

Atatürk'ün hastalığı iyice ağırlaştıkça, Atatürk ölürse kimin cumhurbaşkanı olacağı konusu, bir anlamda kapı ardlarında sessiz

⁵⁰⁵ GİRİTLİOĞLU, Fahir; **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.129.

⁵⁰⁶ URAN, Hilmi; **Hâtıralarım**, Basımevi Bilinmiyor, Ankara, 1959, s.333.

⁵⁰⁷ TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihî Çağdaşlık Yolunda Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.14.

⁵⁰⁸ TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s. 135.

konusulmaya başlanmıştı. Özellikle de, Atatürk'ün yakınında bulunanlar, İnönü'nün cumhurbaşkanı olması durumunda, kendi aleyhlerine olabileceğini, kendilerinden öç alacağı kaygısıyla, alternatif arayışı içerisine girmişlerdir. Bu alternatif isimler arasında başta Fevzi Çakmak ve Bayar düşünülmekteydi. Bir ara, Meclis başkanı Abdülhalik Renda'nın da adı geçmiştir. Bu amaçla ilk yapmaları gereken şey, “Fevzi Çakmak'ı Meclise almak için yeni bir seçim yapılmalı ve İnönü bir büyükelçiliğe yollanmalıydı”⁵⁰⁹. Ancak Çakmak, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesine de destek vermiştir⁵¹⁰. Meclisin yenilenmesinin bir gereği de, her ne kadar İnönü başbakanlıktan çekilmişse de, meclis içerisinde bir saygınlığı ve ağırlığının olmasıydı. Daha net bir ifade ile, kendisini güçlü hissedebilecek kadar taraftarı vardı. İnönü, karşıtlarının amacı meclisi yenileyerek, bu taraftarları saf dışı bırakmaktı.

Hasan Rıza Soyak, hatıralarında Atatürk'ün İnönü'den ziyade, Mareşal Fevzi Çakmak'ı cumhurbaşkanlığı için uygun gördüğünü yazmaktadır⁵¹¹. Ancak bu tür anılar belgelere dayandırılmadığı için gerçekliği konusunda çeşitli şüpheleri de beraberinde getirmektedir. Şükrü Kaya Atatürk'ün halefin kim olacağı konusunda bir vasiyeti olmadığını söylemiştir⁵¹².

“Atatürk'e bir halef vasiyeti ettirmeye telkin yapmak isteyenler de olmuştur. büyük realist bu hususta en ufak bir imada bulunmadı...Mareşal Fevzi Çakmak bu konudaki düşüncesini daha önceden ifade etmişti. Ordu İsmet İnönü'yü istiyordu”⁵¹³.

İnönü karşıtları onun iş başına geçmesi ihtimalinden büyük kaygı duydular, onu kinci ve intikamcı olarak biliyorlardı. Böylece adeta bir İnönü Fobisi içine girmişlerdi⁵¹⁴.

Atay'ın da ifade ettiği ve Cumhurbaşkanı olduktan sonra İnönü'nün de belirteceği gibi, Bayar bu kritik süreçte, olaylar karşısında dürüst kalmış,

⁵⁰⁹ ATAY, **Çankaya**, s.543.

⁵¹⁰ YEŞİLYURT, **Mareşal ve İnönü'nün Bitmeyen Kavgası**, Kültür-Sanat Yayınları, Ankara, 2006, s.94-104.

⁵¹¹ BOZDAĞ, **Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar**, s.188-189.

⁵¹² US, **a.g.e.**, s.301.

⁵¹³ GİRİTLİOĞLU, **a.g.e.**, s.122.

⁵¹⁴ **A.g.e.**,s.122.

kışkırtmaların hiç birisine kulak vermemiştir. Bayar'ın en büyük kaygısı, Rusya'da Lenin'in halefi Troçki yerine Stalin'i geçirmek için milyonlarca insanın kanının dökülmüş olması ve bizim de böyle bir facia ile karşılaşmamızdan çekinmiş olmasıdır⁵¹⁵. Yakınında yıllarca hizmet vermiş olan İnönü, Atatürk'ün halefi durumundadır. Bu nedenle, Bayar İnönü'nün karşısında olmamıştır.

Atay'a göre, Atatürk'ün ağır hastalığından haberi olan Mecliste genel görüş, Atatürk'ten sonra rejimin tek teminatının İnönü olduğu idi⁵¹⁶. Hatta, o dönemde İnönü'yü seven yakınları, ona yönelik bir suikast tehlikesini önlemek için tedbirler almışlardı. Emniyet genel müdürü bir tehlike sezildiği zaman, İnönü'yü kaçırmak ve gizlemek tertiplerini de düşünmüştü. Çankaya'daki İnönü'nün köşkü sıkı koruma altında idi⁵¹⁷.

Kazım Özalp, İnönü'ye Atatürk'ün son günleri neden onu ziyaret etmiyorsun sorusu üzerine, İnönü İstanbul'a Atatürk'ü ziyaret etmek için gitmeye karar vermiş, hazırlıklarını tamamlamıştır. Ancak, İnönü bu düşüncesini Refik Saydam'a açtığı anda, çok büyük bir tepki ile karşılaşmıştır, Saydam şunları söylemiştir: “-Olmaz, olamaz Paşam!... Bırakmaaam sizi!... Gidemezsiniz!... Görmüyor musunuz, sizi öldürecekler!... Sizi Saray'a sokup orada yok edecekler. Tuzaak bu, tuzaaak. Siz gitmeye kalkarsanız, kendimi rayların önüne atarım. Beni çiğnemedem, benim ölümü geçmeden saraya gidemezsiniz”⁵¹⁸. Bunun üzerine İnönü, İstanbul'a gitmekten vazgeçmiştir.

Atatürk'ün hastalığı döneminde mektuplaşmışlardır. Atatürk, 1 Ocak 1938'de İnönü'ye gönderdiği mektubunda, sarsılmaz arkadaşlık ve kardeşlik hislerini belirtmiştir⁵¹⁹. 9 Ağustos 1938'de İnönü, Hasan Rıza Soyak aracılığıyla Atatürk'e sağlığını yakından takip ettiğini ve iyi olmasını dilediğini belirten bir mesaj yollamıştır⁵²⁰.

⁵¹⁵ YEŞİLYURT Mareşal ve İnönü'nün Bitmeyen Kavgası, s.544.

⁵¹⁶ A.g.e., s.544.

⁵¹⁷ A.g.e., s.544; GİRİTLİOĞLU, a.g.e., s.122.

⁵¹⁸ YEŞİLYURT, Atatürk İnönü Kavgası, s.107-109, İNÖNÜ, Erdal; Anılar ve Düşünceler 1, s. 69.

⁵¹⁹ “Atatürk'ten İnönü'ye, İnönü'den Atatürk'e Özel Mektuplar”, Milliyet, Gazetesi, 24 Ocak 1990, s.15.

⁵²⁰ A.g.g., s.15.

Atatürk vasiyetnamesinde, siyasal içerikli başka bir vasiyet bırakmamıştı. Söz konusu yazılı vasiyetinde ise, Türkiye İş Bankası'ndaki payının yıllık gelirinin, aralarında İnönü'nün çocuklarının da bulunduğu bazı yakınlarına ödenecek aylıklar dışında kalanın Türk Tarih Kurumunu ile Türk Dil Kurumu arasında paylaşılmasını ve Kız kardeşi makbule Atadan'ın oturduğu Çankaya'daki evin ölünceye kadar ona bırakılmasını belirtmekle yetinmişti⁵²¹.

Atatürk'ün vasiyetnamesi üzerinde biraz durmakta gerekir: vasiyet etmek, ölmek ihtimalini düşünmek demektir. Atatürk kendinden umutlu değildi. Ölümünden sonra İnönü ile ayrılışının türlü tahriklere sebep olacağını düşünmüş olmalıydı. İnönü'nün çocuklarına maaş vasiyet etmesinin böyle yorumlayanlar vardır. Bazılarına göre de, Atatürk'e İnönü'nün öldüğünü söylemiş olduğu için, Atatürk çocuklarına maaş vasiyeti yapmıştır. Atay, bunun doğru olmadığını şöyle açıklıyor: Atatürk, “en yakın arkadaşlarının kendisine anlattıklarına göre, -İsmet'in parası yok. Bir kardeşi var, zenginse de ona hayrı dokunmaz demişti”⁵²².

Atatürk'ün ölümüne 12 gün kala, Ekim sonu gibi, Atatürk, İnönü'ye Başbakan Bayar ile selam göndermiştir. Bu da, Atatürk'ün vasiyetnamesinde, İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsilleri için para ayırmasının, “İnönü öldü zannediyordu” izahını da geçersiz kılmaktadır. İnönü bu selam üzerine, Atatürk'e yine Soyak'la 28 Ekim 1938'de gönderdiği mesajında, “Bin canım olsa binini de sana feda ederdim”⁵²³ demiştir.

İnönü, Başbakanlıktan ayrıldığı zaman eski yaşayışını devam ettirebilmesi için Atatürk tarafından kendisine 3.000 liralık çek gönderilmiştir. Bu olay, 11 ay devam etmiştir. Atatürk'ün vasiyetinden farklı anlamlar çıkaranlar için, Atatürk'ün daha önceden de çocukların eğitim hayatlarını düşündüğüne bir kanıttır⁵²⁴. Ayrıca, Atatürk İnönü'yü her zaman korumuştur.

⁵²¹ TURAN, *İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, s. 135.

⁵²² *A.g.e.*, s.544.

⁵²³ *Milliyet Gazetesi*; “Atatürk'ten İnönü'ye, İnönü'den Atatürk'e Özel Mektuplar”, 24 Ocak 1990, s.15.

⁵²⁴ GİRİTLİOĞLU, *a.g.e.*, s.128.

Tren olayında, İnönü ayrılıp kompartımanına gittikten sonra, Atatürk Soyak'a: "Şimdi git, arkadaşlarına söyle. Bizde adettir: Biri makamından ayrıldı mı, etrafındakiler ona yüz çevirir. Dikkatlerini çekiyorum İnönü'ye eskisinden fazla saygı gösterecekler emrini verir"⁵²⁵.

Başbakan Bayar, 'acı son' un artık saat, dakika olduğunu farkındaydı ve hemen kabineyi topladı. Ayrıca kabine toplantısına Fevzi Çakmak ve İnönü'yü de davet etmiştir. İnönü'nün bakan olmamasına rağmen, Atatürk'ün ölümü anında Hükümet olarak alınacak önlemlerin görüşüldüğü bakanlar toplantısına davet edilmesi ilgi çekicidir. Bu davet, Bayar'ın İnönü'yü cumhurbaşkanı olarak düşündüğünün de bir göstergesi olabilir. Bu toplantıda bazı önemli kararlar alınır, fakat İnönü tek bir söz bile söylememiştir⁵²⁶. Bu toplantı ile Bayar'ın amacı, Atatürk'ün ölümünden sonra herhangi bir sıkıntının yaşanmaması, düzeni bozacak bir olayla karşı karşıya kalınmaması için gerekli önlemlerin önceden alınmasıydı. Bu toplantıda yeni cumhurbaşkanının İnönü olacağını belli olduğu iddia edilebilir. Şöyle ki, Atatürk'ün ölümü gecesi, Bayar İstanbul'dan dönerek meclisi hemen toplamış ve İnönü'yü tek aday olarak göstermiştir.

Atatürk'ün ölümü üzerine, İstanbul'da bulunan Bayar, meclise, İnönü'ye ve hükümete olmak üzere üç şifreli telgraf göndermiştir. Hükümetçe İnönü'nün Cumhurreisliği için aralarında ittifak bulunduğuna ilişkin sözler vardı⁵²⁷. İnönü'nün hükümette olmaması, bu seçimi daha değerli kılmıştır. Eğer hükümette olsaydı yine bu sonuç alınacaktı ancak o zaman Meclisin onun nüfuzu etkisinde bir seçim yaptığı düşüncesini silmek mümkün olmayacaktı. Büyük Millet Meclisinin bu seçimde gösterdiği siyasî olgunluk ile içte ve dışta prestijini kat kat artırmıştır⁵²⁸.

Bayar, 11 Kasım 1938 sabahı başkanlık kürsüsüne çıkarak şöyle bir konuşma yapmıştı: "-Muhterem grubunuz, Reiscumhur namzedini seçmek için

⁵²⁵ ATAY, **Çankaya**, s.542

⁵²⁶ BOZDAĞ, **Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar**, s.180-181, YEŞİLYURT, **Atatürk İnönü Kavgası**, s. 139.

⁵²⁷ US, **a.g.e.**, s.311.

⁵²⁸ **A.g.e.** s.319.

toplanmıştır. Reylerinizi serbestçe kullanacaksınız. Herkes istediği namzedi yazsın, en çok rey alan, Umumî Heyete namzet gösterilecektir!...”⁵²⁹. Bayar’ın Parti Genel Başkanı olarak herhangi bir aday göstermemesi ve kendisinin de kimi destekleyeceğini söylememesi seçimin son derece kampanyasız bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Oylar sayıldı. 323 oyun 322’sini İnönü toplamıştı. Yalnız, İnönü’ye oy vermek istemeyen Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, oy pusulasına Bayar’ın adını yazmıştı. Uzun ve hararetli alkışlar arasında kürsüye çıkan İnönü, Anayasanın 38’inci maddesi gereğince milletvekillerinin huzurunda yemin eder ve ilk nutkunu söyledi. Atatürk’ün inkılaplarının bekçisi olduklarını heyecanla söyledikten sonra, Türk devletinin, güvenlik içinde payidar olacağını, milletin eşit şartlarda ve huzur içerisinde yaşayacağına dair söz verdi.

Weber’in karizmatik otorite sınıflamasına giren Atatürk’ün ölümünden sonra, halefinin kim olacağına ilişkin Weber’in bakış açısından hareketle açıklama getirebilir. Weber, karizmatik liderin halefinin seçilmesine ilişkin başlıca üç süreçten söz eder; Karizmatik nitelikleri tanımlayacak kriterlere göre seçim, karizmatik önderin halefini bizzat seçmesi, müritlerin yeni önderi seçmesi Halefin müritler tarafından seçilmesi ise bu süreçte karizmanın mahiyeti tamamen değişmektedir⁵³⁰. İnönü’nün seçilmesi bu birinci ve üçüncü sürece daha uygun düşmekte, ikinci süreci ise kapsamamaktadır. Çünkü, Atatürk halefini seçmemiştir ki, o dönem İnönü ile Atatürk’ün arası açıktır ve yerine bir başka ismi halef olarak önermemiştir. Birinci süreçte olduğu gibi, İnönü her ne kadar başbakanlıktan uzaklaşmış olsa da Millî Mücadele’nin önde gelen ve cumhuriyetin ilk on dört yılına önemli hizmetler vermiş bir isimdi. Atatürk’ün en yakınındaki isim olduğu için, Atatürk’ü gelecek için tamamlayacak bir isim olarak görülmüş ve üçüncü süreçte de, Weber’in müritler dediği meclis, İnönü’yü seçmiştir. İnönü, yaptığı ilk meclis konuşmasında, Atatürk’e bağlılık, devrimlere bağlılık, çağdaşlaşma amacı, içte

⁵²⁹ BOZDAĞ, *Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, s.201.

⁵³⁰ SAN, Çoşkun; *Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara İktisadi ve İdari ilimler Akademisi Yayınları No.47, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.79-81.

güven ve barışın sağlanması mesajlarını vermiştir⁵³¹. İnönü o günü şöyle anlatmaktadır: “Meclis çılgın bir halde 24 saat güç sabretti. Bütün memleket radyolar başında bekledi...İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiinde fikrini sevmedikleri, koktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi rızası ile serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecekti”⁵³². İnönü’nün aşağıda verilen kişilik özelliklerinde de görüleceği üzere, fevri olmaması; yani duygularına kapılıp düşünmeden davranmaması, sabırlı kişiliği, akılcı tutumu onu Cumhurbaşkanı yapmıştır.

G. İnönü’nün Kişiliği, Devlet Adamlığı ve Aile Hayatı

Topluma yön veren büyük adamların kişilik özellikleri her zaman merak konusu olmuştur. Kişilik özelliklerinin onların düşünce ve eylemlerini yönlendirdiği genel kabuldür. Bu nedenle, Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk 50 yılına yön veren isim olan İnönü’nün öne çıkan kişilik özelliklerine ve aile hayatına kısa bir göz atmakta fayda vardır. Gerçek olan şudur ki, bir insanın kişilik özelliklerini bütünüyle anlama ve ortaya koyma imkanını yakalamak mümkün görünmemektedir. İnönü’nün kişilik özelliklerinin tespitinde, onun siyasî hayatı ve politikalarının çözümlemeleri yapıldı. Ayrıca, İnönü’nün kendisi ve aile yakınlarının yazıp, anlattıklarından yararlandı.

Devletine ve ailesine bağlı olması, İnönü’nün en önemli kişilik özelliğidir. İnönü: “Bütün ömür boyunca, her zaman elde edilmesi millet için aziz olan bir amaç peşinde koştum. Bu bana şevk ve kuvvet vermiştir. Aile hayatımda huzur ve mutluluk hatırasıyla doluyum. Aile içinde dar zamanlarımı genişleten, kasvetli günleri aydınlığa yönelten başlıca desteğim eşim bayan İnönü olmuştur”⁵³³.

İnönü, kurtuluş savaşında ve sonrasında vermiş olduğu mücadelelerle güç dönemlerin adamı⁵³⁴ olmuştur. Yakın tarihimizin çetin dönemlerinde

⁵³¹ TURAN, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, s.17.

⁵³² İNÖNÜ, *Defterler (1919-1973) 1.Cilt*, s. 255.

⁵³³ İNÖNÜ, Erdal; *Anılar ve Düşünceler 1*, s.51.

⁵³⁴ KUMAŞ, Rahmi; “Güç Dönemlerin Adamı”, *İsmet İnönü’ye Armağan* (iç.), s. 9-64.

güçlükleri çözmüş, tarih boyunca çok büyük sorunların altından kalkmasını bilmiştir⁵³⁵. Hatta bu nedenle, İnönü için “Devlet gibi adam”⁵³⁶ nitelemesi dahi yapılmıştır. Türk toplumunun kurtuluş ve kuruluş dönemlerinin önde gelen liderlerinden biri olan İnönü, çağdaş bir ulusal devlet olma sürecini başlatan ve gerçekleştiren, Türk devrim atılımlarının içindedir. O bir devrimcidir o bir çağdaşlaştırıcıdır. Kendisini yenilemeyi bilen, çağla yürüyen bir devlet adamıdır⁵³⁷. Bu özellikleriyle, Millî Mücadele içerisinde yer alan diğer isimlerden ayrı ve farklı bir tutumla, Atatürk’ün yanında onun destekçisi olmuştur. İnönü aynı zamanda örgüt adamıdır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden, CHP’ne Halkevlerine, Dil Kurumuna, Tarih Kurumuna uzanan örgütlü toplum olmamızın destekçisidir⁵³⁸.

İnönü, karar verici ve yön tayin edici bir devlet adamıdır. Çok partili siyasal sisteme geçiş bu özelliğinin öne çıkan en güzel örneğidir. Ancak, İnönü’nün yön tayin ediciliğinde, evrimciliği önemli bir özelliktir. Onun için hiçbir şey, birden bire olmazdı. Bazı şeylerin gerçekleşmesi için sürecin gerekliliğinin farkında olan bir devlet adamıydı. İnönü siyasal kararını verir ve onu uygulamaya koyardı. Ancak bilirdi ki bunun yerleşmesi için zaman gereklidir. Bu konuda da sabırlı olmuştur. Örneğin, daha sonra değinileceği üzere, cumhuriyetin gerekliliğini Orbay’a karşı savunurken de, evrimci süreçten bahsetmişti. Yine, demokrasinin yerleşmesi konusunda da evrimciydi ve demokratikleşmenin her aşamasında gerek iktidarda gerekse de muhalefet lideri olarak mücadelesini vermiştir. Son bölümde ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı üzere, CHP’nin altı ilkesi konusunda da İnönü evrimcidir.

İnönü’nün tüm dönemleri, zor koşullarda ve mücadele ile geçmiştir. Önce kurtuluş mücadelesi, sonra kuruluş dönemine denk gelen Başbakanlık yılları, İkinci Dünya Savaşı ile eş zamanlı olan cumhurbaşkanlığı yılları, İnönü’yü bireyi ön plana çıkarmayan; toplumun çıkarlarını önde tutan

⁵³⁵ ÜLKÜ, Fethi; “İsmet İnönü ‘Ben’ Sözcüğünü Kullanmayan Büyük Lider”, **İsmet İnönü’ye Armağan** (iç.), s. 145-148, s. 146.

⁵³⁶ COŞTUROĞLU, Mustafa; “Kemalist Devrimin Tek Adamı: İsmet İnönü”, **İsmet İnönü’ye Armağan** (iç.), s.149-186, s.171.

⁵³⁷ KİLİ, Suna; “İsmet İnönü ve Siyasal Önderlik”, **İsmet İnönü’ye Armağan** (iç.), s. 93-101, s. 95.

⁵³⁸ A.g.m., s. 95.

toplumcu ve dayanışmacı bir devlet adamı yapmıştır. İnönü, devletçilik politikalarından savaşa, kültürden ekonomi politikalarına kadar her alanda anti-bireyci yani toplumcu anlayışa sahip olmuştur. “O, siyaseti, tek hedefi toplumun genel çıkarlarını geliştirmek olan bir etkinlik olarak ele alıyordu. ‘Çıkar grubu’ kavramı, İnönü’ye yabancıydı; o, diğer insanlar pahasına özel bir grubun çıkarlarına cevap veren politikalara karşıydı. Bir devlet adamı olarak yeri geldiğinde kendisinin bile bir birey olarak önemli olmadığını göstermiştir. Buna ilişkin Lozan’da yaşanan bir olay şöyledir; Ermeni çetelerinin İnönü’ye suikast hazırladıkları haberi alınmıştı. İsviçre Hükümeti, koruma önlemlerini artırıyor, Lozan polisi İsmet Paşa’dan görevimiz sizi korumak oldu⁵³⁹ için ilk önlem olarak konferans salonuna gidip gelirken, otomobilinizden Türk bayrağının kaldırılmasını rica eder. İnönü şu cevabı verir; “Ben burada Türk delegesi olarak bulunuyorum. Bu Türk bayrağı benim arabamdan kalkmaz. Bin Türk delegesi bile öldürülse, bu bayrak yine otomobilde duracaktır tavrı sağlam dik duran devlet adamlığının göstergesi niteliğindedir.

Hafızası çok iyiydi ve kendisine yapıları hiçbir zaman unutmazdı. Bu yönüyle İnönü’nün kinciliğinden söz edilir. İnönü, Yemen’de iken İmam Yahya ile önemli görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sırasında bir esirin kendisinden yardım istemesi üzerine, İmam Yahya’dan esiri serbest bırakmasını istemiş, ancak bu gerçekleşmemişti. İnönü’nün yapıları unutmaması üzerine bir örnek teşkil edebilecek bu olay yıllar sonra İnönü’nün karşısına Cumhurbaşkanı olduğunda şöyle çıkar: “İmam Yahya yine Yemen İmamı idi. Benimle teması aradı. Gençliğimde Yemen’de tanıdığım bir adamını Ankara’ya gönderdi. İmam bizden yardım istiyordu. ‘Hay hay yaparız’ dedim ve konuşmama şöyle devam ettim: ‘Size her yardımı yapalım. Ama adam vermem bir, para veremem iki’ imam Yahya’nın adamı yüzüme hayretle baktı ve ‘Para veremezsiniz, peki. Fakat adam veremezsiniz bunu anlayamadım’ dedi. İmam Yahya’nın elinden kurtarmaya çalıştığım eski tüfekçi ustayı unutmamıştım. ‘Adam veremem’ demekle kendilerine bu olayı

---

⁵³⁹ HEPER, a.g.e., s.224.

hatırlatmak istiyordum”⁵⁴⁰. Yaklaşık aradan otuz yıl geçmiş olmasına rağmen kendisine yapılan olumsuzluğu unutmamış olmasının ilginç bir örneğidir.

İnönü ince ve her koşulu göz önünde bulunduran ve analiz eden, hesapçı düşünen bir kafa yapısına sahip olmuştur. Hatta, İnönü’nün iyi bir hükümet ve devlet adamı olduğu ve bu alanda da çok kurnaz davrandığı “kafasında dokuz tilki dolaşırda da kuyrukları birbirine değmezdi”⁵⁴¹ şeklinde onun düşünce ve analiz yapısına ilişkin bir benzetme yapılmıştır. İnönü, önemli bir olaydan önce kafasında yaptığı hazırlığı doğum sancısına benzetir. O devrede her şeyi inceden inceye tartar, ölçer, biçer. Ancak bir karara vardıldıktan sonra rahatladı⁵⁴². Karar vermek için çok düşünmüş ancak verdiği karardan da dönmemiştir⁵⁴³. İnönü hiçbir zaman risk almamıştır. “hiçbir zaman, çayı görmeden paçaları sıvama alışkanlığı olmamıştır. Hatta çayı gördüğü halde, bunun çay olduğundan iyice emin oluncaya dek elini paçalarına hiç atmadığımı çok görmüşümdür”⁵⁴⁴. İnönü Pragmatizmi ilkeli bir pragmatizmdi⁵⁴⁵ Sürekli geçmiş olaylar üzerine düşünüp onlardan ders çıkararak gayri ciddi sohbetler gibi ‘oyalınma’lardan kaçınarak pragmatist dünya görüşünü benimsedi: her zaman neyin iyi sonuç verip vermeyeceğini özenle hesapladı⁵⁴⁶.

Özden Toker, son dönemlerde Atatürk ile aralarının açılmasının nedenini düşünce tarzlarındaki farklılığa bağlamaktadır: “Atatürk hayalperest, güneşe ulaşmak isteyen bir kişi, babam ise ayakları yere sağlam basan daha gerçekçi, yirmi dört saat düşündükten sonra, ne yapacağına karar veren kişidir. Atatürk de evvelinden bazı şeyleri düşünüyor ama daha fevri ve aceleci, babam zor karar veren birisidir. Atatürk çevresindeki insanlarla bir çok şeyi konuşuyor ancak babamla başbaşa kaldıklarında o günün akşamı ya da sabahı tekrar babamla konuşuyorlar ve son kararı birlikte alıyorlardı. Ancak son dönemlerde

⁵⁴⁰ SELEK, **İsmet İnönü Hatıralar I**, s.71-72.

⁵⁴¹ HEPER, **a.g.e.**, s.86.

⁵⁴² TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara, II. Basım 1992, s. 283.

⁵⁴³ Belge Kişi İlyas Kılıç ile 11 Eylül 2004 Ankara Görüşmesi.

⁵⁴⁴ TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim**, Bilgi Yayınevi, Ankara, III. Basım 1998, s.298.

⁵⁴⁵ HEPER, **a.g.e.**, s.80.

⁵⁴⁶ HEPER, **a.g.e.**, s.223.

bu düşünce farklılıkları artık ortak karar doğurmuyordu”⁵⁴⁷. Ani karar veren ve bunu hemen uygulamaya koyan biri olmamış, burada İnönü’nün asker kökenli olması ve böyle bir eğitimden geçmiş olması da etken görünmektedir. Alman ve Fransız askerî metotlarından etkilendiği açıktır. Disiplinli sert bir yöneticidir⁵⁴⁸. Bir diktatör değildi; o kişisel çıkarları ya da kendi ütopyik veya hayalci tasarımlarını gerçekleştirmeye çalışmıyor, keyfi bir şekilde hareket etmiyor sağduyulu bir yönetime verdiği değer daha da büyüktü⁵⁴⁹, hayalci değildi. Kişiliğinin bu özellikleriyle istediği sonuca çoğunlukla ulaşmıştır.

İnönü, soğukkanlı mantıklı bir şekilde, duygularının etkisinde kalmadan, olaylarla baş etmiştir. “İnönü’nün şartları yakından bilmekten ve savaşın ne olduğunu yakından tanımaktan gelen mantığı onun hem kendini, hem etrafındakileri gözü kapalı maceralardan kurtarmıştır. Soğukkanlılık ve mantık; İnönü’de hissiyat ve heyecana daima üstün gelmiştir”⁵⁵⁰. İnönü risk almayı sevmezdi. Ne ailesi için ne de toplumu için başkalarını riske getirecek cüretkâr davranışlara girmemiştir.

Plan, İnönü’nün bütün hayatına ve çalışmalarına egemen olmuştur. Çalışmalarında, planlı ve titizdir. Nihat Erim’e göre, İnönü “ince dikkatli bir adamdır. –İnönü, her nutkunu evvelden düşünür. Fasil fasıl hazırlar. Eğer kendini hazır görürse : -yarın gel. Dikte edeceğim der. Turan Güneş yazacak, sen not tutacaksın der. Ondan sonra mesela saat 4’te mi işe oturulur; saat sekize kadar kimse yerinden kımlıdayamaz. Arada çay, kahve de yoktur. Nihayet nutuk biter işte o zaman: şimdi fikrini söyle, der ilave eder: -Ben daha kaç kişiye göstereceğim..evet gösterir de. Her birinden ayrı ayrı mütalaa alır...bütün yaptıklarını yapacaklarını daima not eder. Bu notları kullanır da”⁵⁵¹. Erim, İnönü’nün yalnız mizaç ve karakterini değil, basit günlük alışkanlıklarını bile takip etmiştir ve yine İnönü’nün detaycılığına ilişkin olarak “-İsmet Paşa birini kabul edeceği zaman, odada kimin nereye oturacağını

⁵⁴⁷ Belge Kişi Özden Toker 29.10 2005 Pembe Köşk’te yapılan Görüşeme.

⁵⁴⁸ TOYNBEE, J. Arnold, KIRKWOOD, P. Kenneth; **Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyet’e Geçiş Serüveni**, Çeviren: Hülya Karaca, Birey Yayınevi, İstanbul, 2003, s.119.

⁵⁴⁹ HEPER, a.g.e., s. 89-90.

⁵⁵⁰ AYDEMİR, **İkinci Adam II**, s.136.

⁵⁵¹ AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam III**, Remzi Kitabevi , 1999, s.263.

evvelden prova eder. Hatta koltukları kendi çeker, sürükler gelenlere gidenlere: sen şuraya! Sen buraya! Diye yerlerini gösterir”⁵⁵².

Lozan Türk Temsilci Heyeti’nde olan Rıza Nur, İnönü’nün yakınında olan birisi olarak, onu yakından gözlemleyebilmişti. İnönü’nün planlı ve titiz oluşunu ve bazı davranışlarını, Abdülhamit dönemi saray jurnalcilerine benzetmekteydi.

“Yalnız hariciye Vekaleti’ne yazacakken Atatürk’e de yazıyor. Bu ise Abdülhamit zamanı sistemi, Saraya jurnal, istibdat ve dalkavuk usulü, o zamanın en fena gördüğümüz adeti. İsmet bu işe adeta bütün zamanını sarf ediyor. Çünkü bu adamın müsvedde yapması fevkaledir. Bir müsvedde yapar ki, gülünç bir şeydir. Kağıdı kalemi alır, yazar, hem yazar hem çizer. Çizdiği satırların altına yenisini yazar. Bu suretle satırlar arasında boş yer kalmaz, fakat tashih bitmemiştir. Bu sefer kağıdın yanlarına çıkıntı yapar. Bu çıkıntıları da çizer, altlarına yenisini yazar. Hasılı müsvedde bittiği vakit kağıt simsiyah, her tarafı çizik, arapsaçı gibi bir şeydir. Okumak mümkün değildir. İlk yazdığı satırlardan çizilmemiş olan pek azdır. Bir çok cümleleri bir defa değil birkaç defa çizilip yazılmıştır, saatler geçmiştir”⁵⁵³.

Rıza Nur bu özelliğini, İnönü’nün hitabet ve yazıdaki iktidarsızlığı ve evhamlı olmasına bağlasa da⁵⁵⁴ her cümlemin üzerinde defalarca düşünmesinin gerçek nedeni, cümlemin amacın dışında farklı anlamlar taşımaya engel olmaktır. Bu nedenle, metne en sağlam ve sağlıklı son biçimini vermesi, onun ne kadar dikkatli, özenli ve sorumlu devlet adamı olduğunu gösterir niteliktedir. Bu titizliğinin yanı sıra, kendine özgü bir üslubu da vardır: Metin Toker, İnönü’nün önemli yazılarını kendisine dikta, ettirdiğini ve daktiloya temize çektiğini ve İnönü’ye ‘Paşam politikayı bırakırsanız yazar diye almaya herkes taliptir’ şeklinde çok takıldığını anlatmaktadır. Ona göre, “kendine mahsus buruk, bazı cümleleri tersyüz, sözcükleri dikkatle seçilmiş bir üslubu vardı. Sıfat kullanmaktan hoşlanmazdı. Fikirleri adeta bir çırpıda olduğu gibi ifade eder ve bu herhangi bir sıfattan daha etki yapardı. Eski sözcükleri kullanmaktan kaçınırdı. Yenileri dikkatle arardı. Bazen o yönde aşırılık bile yaptığı olurdu. Yazacağını kafasında önceden tasarlardı. Artık akli fikri

⁵⁵² A.g.e., s. 263.

⁵⁵³ NUR, Rıza; Dr. Rıza Nur’un Lozan Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül 1999, s.61-62

⁵⁵⁴ A.g.e., s. 62.

ondadır. Ancak yazısını dikte ettikten sonra rahatlar, ve bunu doğumdan sonraki huzura benzeri, derin bir oh çekerdi”⁵⁵⁵.

Atatürk’ün neden İnönü’yü seçtiğine dair bir olayı da Atay şöyle aktarmaktadır:

“Bir akşam Saraçoğlu, rahmetli Nafi Atuf ve daha birkaç arkadaş yanına indik. Acaba Türk milleti Osmanlı Saltanatı devrinde kaç yıl barış yüzü görmüştür, meselesi konuşuluyordu. Hepimiz bir cevap veriyorduk. İnönü garsonu çağırdı:

-Bana bir bloknot getiriniz! dedi.

Büyükçe bir kağıdın üstüne Sultan Osman’dan Vahdettin’e kadar bütün padişahların sıra ile isimlerini yazdı. Her padişahın yanına alafranga cülûs ve ölüm tarihlerini koydu. Bunların arasında belli başlı harp ve barış tarihlerini dizdi. Bir sürü isim ve bir sürü rakam içinden yalnızca ikisi üzerinde sual işareti vardı. Böyle bir imtihanı pek az bir tarih hocasının geçirebileceğini tahmin ediyorum. Çünkü İnönü saltanatın kaldırılması gibi bir mesele olunca, onun bütün tarihini bilmeli idi. Ona akıl yatmalıydı. İnkılapların daima en iyi esbab-ı mucibesi onun kafasından doğardı”⁵⁵⁶.

İnönü’nün hesapçılığı, mantıksallığı, evrimciliği onu kurulu düzen adamı yapmıştır. İnönü, her zaman, kurallardan ve yasalardan yana olmuştur. Yasal olanın yanındadır, yıllar boyunca bu ilkedden ayrılmamıştır⁵⁵⁷. Hiyerarşiye önem vermiş, siyasal sahnenin her alanında kendi yerini konumunu bilmiştir. İnönü, her zaman için yerini bilmiştir ve konumuna göre davranmaya özen göstermiştir. 1937’de Atatürk ile araları açılıp da, başbakanlıktan ayrıldığı zaman hiçbir zaman fevri davranmamıştır. İnönü, bu ara dönemde göze batmadan, muhalif bir tavır takınmadan sade bir milletvekili olarak mecliste yer almış ve sade bir milletvekili nasıl davranırsa öyle davranmaya özen göstermişti. Meclisi dışından ve diğer ortamlardan kendisini uzak tutmuş, göze batacak hareketlerden özenle kaçınmıştı. Stat olayında da, meclis kürsüsünden Atatürk’e olan saygı ve bağlılığını dile getirerek olayın uzamasını engellemiştir. Özetle, İnönü ölçülüğünün gereği, nereye kadar, nerede ve nasıl olması gerektiğini oldukça iyi ayarlayabilmiştir. Yine bu tavrını, Bayar

⁵⁵⁵ TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, Bilgi Yayınevi, Ankara, III. Basım 1991, s.48.

⁵⁵⁶ ATAY, **Çankaya**, s.434.

⁵⁵⁷ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, s.49-50. Belge Kişi İlyas Kılıç ile 11 Eylül 2004 Ankara Görüşmesi.

tarafından, Atatürk'ün ölümüne yakın bir zamanda, Bakanlar Kurulu toplantısına davet edildiğinde de sergilemişti. Toplantıda bir köşede sandalyede oturmayı tercih etmiş ve hiçbir söze karışmamıştır. Atatürk ile aralarının açıldığı zaman bile ona karşı üslubu her zaman incelikli olmuş, hiçbir zaman saygısında kusur etmemiş, nezaket kurallarının en iyi temsilcisi olmuştur.

İnönü, bütün siyasî hayatı boyunca yerini bilmiştir, konumuna göre hareket etmiş, nezaket kurallarına her zaman özen göstermiştir: İnönü'nün çevresindeki kişilere hitap şekli de merak edilen konular arasındadır: İnönü, Menderes genç bir CHP milletvekiliyken, şimdi bütün genç milletvekillerine yaptığı gibi ona da adıyla hitap ederdi, 'Adnan' derdi. Adnan Menderes, başbakan olduktan sonra, kendisiyle konuşurken ona hep 'Beyefendi' demiştir. İnönü, herkesin bulunduğu konumuna, makamına en saygılı tarzda hitap ederdi. Genel Kurmay başkanı veya Yüksek komutanlar 'Paşa Hazretleri' idi. İnönü'nün yaşamının herhangi bir anında laubalilikten hoşlanmamış, samimiyet göstermek istediği zamanda, tatlı biri olurdu⁵⁵⁸.

İnönü dışa dönük bir kişiliği olmamıştı. Özden Toker babasının politikasını dışa vuruş şekline, ilginç bir açıklama getirmektedir. II. Dünya Savaşı'nda, İnönü'nün ata binmesi, konser ve tiyatroya gitmesinin gündemde olması yanlış yorumlanmıştı. Ancak, İnönü böyle yaparak, dış dünyaya karşı, Türkiye'de her şeyin yolunda gittiğine dair güven havasını vermek istemişti. Basında da, özellikle İnönü ailesinin etkinlikleri, geziler, özellikle de Mevhibe Hanımın ziyaretleri oldukça abartılı ilk sayfayı kaplayacak şekilde gazetelerde yer almıştır. Cumhurbaşkanının eşi, her şey yolunda gidiyor şeklinde bir hava verilmek istenmiştir⁵⁵⁹.

Farkındalık, İnönü'nün en önemli kişilik özelliğidir. Olayları en ince ayrıntısına kadar incelediği için bütünüyle değerlendirebilmekteydi. Bu değerlendirme de onu farkında yapmıştır. Karşıdaki kişinin düşüncesini öğrenmeden, kendi düşüncesini karşıdakine hissettirmemeye özen göstermiştir.

⁵⁵⁸ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, s. 174-175.

⁵⁵⁹ Belge Kişi Özden Toker ile 29.Ekim .2005, Pembe Köşk Görüşmesi

Bir defa, Lozan'da Lord Cruzon, kendisini görüşmek için davet etmişti. İnönü gittiğinde, Cruzon lafa şöyle başlamıştı: “Eee, anlat bakalım genç jeneral!. İnönü, demişti ki: “Beni siz çağırdınız. Söylemek istediğiniz neyse siz söyleyiniz...”⁵⁶⁰ Böylelikle, Lozan'daki kurt siyasetçilerle baş edebilmiştir.

İnönü “vermek” yerine, daima ”almayı” tercih etmiştir. Örneğin, çok iyi Almanca, Fransızca, İngilizce bildiğini, konuştuğu ve okuduğunu çok az kimse bilirdi. Dünyanın en güvenilir haber ajansının İngilizce bültenini her sabah okuduğu, gazeteleri dikkatle gözden geçirdiği, dünya ve ülke gündemini Pembe Köşk'ten takip etmiş, yeni yayınları izlemiş, kendini daima güncel ve taze tutmuştur⁵⁶¹. Dünya olaylarını yakından takip eden İnönü, Almanca, Fransızca, İngilizce olmak üzere üç dilde dergileri düzenli olarak takip etmiştir. Olaylardan haberdar olarak, onların dışında kalmamış ve düşünce geliştirmiştir⁵⁶². Bu farkındalığını ve düşüncelerini de kimseyle paylaşmamıştır. “Öğleden sonra yanına gidirsiniz. O sabah gazetede, Londra'dan gelme bir havadis çıkmıştır. İnönü'nün bu havadisi sizden önce okuduğuna şüphe yoktur. ‘-Gördünüz mü efendim? Diye sorarsınız. Görmemiş gibi sizi dinler. Siz anlatırken havadisi nasıl muhakeme ettiğinizi de yoklamaktadır. Biraz sonra başka bir ziyaretçi gelir, aynı suali sorar, aynı sahnenin tekrarlandığına şahit olursunuz”⁵⁶³. Aynı zamanda İnönü olaylar karşısında kişilerin düşüncelerini de öğrenmeye özen göstermiştir.

Kendi merkezli bir yaşam sürmüş, en yakınındaki kişi yine kendisiydi ve hep yalnız bir savaşçı olmuştur. Başkalarıyla konuşmaktansa, kendi düşünceleriyle baş başa kalmaktan memnun olmuştur. Neredeyse hiçbir grubu referans almamış, referans aldığı bir kişi varsa o da kendisi olmuştur. Bunun sonucunda, kendi deneyimleri ve tanık olduğu bazı önemli olaylar, kişiliğini ve

⁵⁶⁰ TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 184.

⁵⁶¹ YILMAZ, M. Kemal; “İsmet İnönü'den Birkaç Ders”, **İsmet İnönü'ye Armağan** (iç.), s. 241-249, s. 241.

⁵⁶² İNÖNÜ, İsmet; “Milliyet Gazetesi'nden Abdi İpekçi ile Siyaset Dışı Konularda Yapılan Söyleşi, 14 Eylül 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, S 21-30, s.21-22.

⁵⁶³ ATAY, **Çankaya**, s.434.

düşünme biçimini şekillendirmiştir⁵⁶⁴. Kendine dönük olduğu için, onun kafasındakileri de pek kimse bilmezdi. Mütareke yıllarında sık görüştüğü Ahmet İzzet Paşa onun bu özelliğini şöyle ifade etmiştir; “Onun bir meziyeti vardır. İstikbali görür, kimse bunu bilmez”⁵⁶⁵.

İnönü, kendine güveni tam ve sağlam olan bir kişiliğe sahipti. Atatürk’ten farklı olarak, İnönü halkın gözünde hiçbir zaman bir tabu haline gelmediğinden sık sık, ağır biçimde eleştirildi. Ancak çok yoğun çalıştığı ve kendini geliştirmeye ve düzeltmeye çabaladığı için dış etkilerin çoğuna-ki bunların içinde kendisine yönelik şiddetli eleştiriler de vardı- aldırımıyordu⁵⁶⁶. Ne övgüden, ne de eleştirilerden etkilenmemiştir. Öfkesini saklayabiliyordu. Hatta, İnönü’nün kendisine yönelik olan olumsuz davranışlara, kahkaha atarak karşılık veriyordu. Ya da karşıdaki kişiye öfkesini ‘hadi sende maskara’ ifadesini kullanarak dile getirirdi. Bu konuda ne kadar dayanıklı ve sinirlerine hakim olabildiğini tezin üçüncü bölümünde Muhalefette iken göreceğiz.

İnönü için politikada, sözüne güvenilir insan olmak çok önemliydi. CHP’li milletvekillerine de, sözüne güvenilir adam olacaksınız, söyledikleriniz mutlak doğru olacak, her doğruyu da her yerde söylemeyeceksiniz, dediğinizi mutlaka yapacaksınız, yapmayacağınız şeyi söylemeyeceksiniz⁵⁶⁷ öğütünde bulunmuştur.

İçinde bulunduğu son durumu değerlendirmiş, geçmişe takılmamıştır. İnönü bu özelliğini şöyle ifade etmişti: “Benim yaradılışımda, bir özellik vardır. Daima içinde bulunduğum durum, en son mesele bence en önemli meseledir. Geçmiş meseleler içinde hangisinin daha çok tesirindeyim, hangisinde yaptıklarımın ve yapmadıklarımın dolayı ne gibi duygular içindeyim. Böyle bir suale cevap vermek tabiatım değil. Zihnimde böyle bir şey yok”⁵⁶⁸. İnönü, bugünden geleceğe bakmış ve görmüştür de. Politikalarını bu öngörülerini doğrultusunda uygulamaya koymuştur. İnönü, ülkede demiryolu

⁵⁶⁴ HEPER, a.g.e, s.221.

⁵⁶⁵ US, a.g.e, s.328.

⁵⁶⁶ HEPER, a.g.e, s.6.

⁵⁶⁷ Belge Kişi İlyas Kılıç ile 11 Eylül 2004 Ankara Görüşmesi.

⁵⁶⁸ KAL, a.g.e, s.31.

gerekli midir, değil midir tartışmalarının yapılmasını anlamlı bulmamıştı. Şöyle ki; ona göre, bugün herhangi bir tehlikenin görünmemesi bizim demiryolu siyasetimizi gereksiz kılmamalıydı. Tehlike her an gelip çatabilir ve bizi hazırlıksız yakalayabilir. Hatta neden daha fazlasını yapmadık düşüncesini uyandırabilirdi⁵⁶⁹. Geleceğe, dünden hazır olmuştur.

Lider konumunda olan ve günlük politika stresini yaşayan yöneticilerin uyku problemi çektiği bilinen bir gerçektir. Ancak İnönü'nün böyle bir probleminin olmadığını Damadı Toker şöyle ifade etmiştir: “İnönü'nün her durumda, başını yastığa koyar koymaz uyuyabilmesi beni hep şaşırtmıştır. Daha sonraları, ünlü 22 Şubat akşamı da, Hava Kuvvetleri karargahında Tansel'in yatağına yatıp bir güzel uyku çekmesi başkalarını da şaşırtacaktı”⁵⁷⁰. İnönü, bu genel gerçeğin dışında bir özellik göstermekte, uykusuz kalmamaya özen göstermektedir. Onun bu uyku düzeni de, yine planlı ve dengeli kişiliğinin bir yansıması şeklinde değerlendirilmelidir.

Kendi kendini yetiştiren bir adam, her yaşında öğrenmek için çabalayan bir kişiliktir. İnönü'nün kendisini yetiştirmesi ile olaylar karşısında aldığı rol arasındaki ilişkiyi Anday şöyle kurmuştur; Anday'a göre, kendi toplumlarında siyasal ve kültürel değişimler, devrimler yaratmış büyük devlet adamlarının, yol açtıkları değişimi ve devrimi yaşantılarına sokmaları alışılmış bir şey değildi. İnönü kaç yaşından sonra, viyolonsel öğrenmeye kalkışmıştı. Belki, merakın ve hevesin yaşı yoktu. İşte, İnönü'yü anlamanın en önemli aracı buradaydı. İnönü için düşünler, her zaman birer yaşantı olmuştu. Hatta hangisinin, hangisini sonuçladığı bile kesin olarak belirlenemez⁵⁷¹. Yani düşün mü yaşantı oldu, yoksa yaşantısı mı düşün oldu? Ancak biline gerçek şudur ki, her ikisi de: hem düşün hem yaşantı İnönü'de birlikte olmuştur.

İnönü'nün briç ve satrancı öğrenmesi, batı klasik müziğine ilgi duyması Yemen'de iken olmuştu. Bu da, İnönü'nün ruhunu işsizliğin boşluğun,

⁵⁶⁹ İNÖNÜ, “İnönü Hazretlerinin 30.8.1930 Cumartesi günü Sivas Hattının Küşat Resmî Münasebetile Söyledikleri Nutuk”, S. 22 -31 s.23.

⁵⁷⁰ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, s.143.

⁵⁷¹ ANDAY, Melih Cevdet; “Olaylar ve Görüşler İnönü”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), İstanbul, 28.12.1973, s.2.

uygunsuz koşulların sıkıntısına hiçbir zaman kaptırmayacak kadar dikkatli ve hamarat oluşunu, daima yaşamını dolu dolu geçirdiğini göstermektedir⁵⁷². Bu alandaki ilgisi sonraki yıllarda da devam etmiş, özellikle Millî Şef Dönemi'nde zor savaş yıllarına rağmen müziğin gelişmesi için katkıda bulunmuştur. Konser ve tiyatroları desteklemiş, kendisi de takip etmiştir. İnönü'nün bilardo, satranç, sevgisi de vardır. Bu yönüyle ilgi ve merakları açısından, renkli bir kişiliktir. Satranç oyununa ilişkin kütüphanesinde bir çok kitabı bulunan İnönü, ayrıca satranç ile ilgili aylık bir Alman dergisine de abonedir; “ben belki bin sayfa satranç okumuşumdur”⁵⁷³ demiştir. Ata binmek, İnönü'nün başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı döneminde sürekli yaptığı bir spor etkinliğiydi. At yarışlarını sürekli takip etmiştir. Her yaz denize girmek sevdiği bir başka spor etkinliğidir.

Öğrenme tutkusu her zaman, bir çok alan için olmuştur. Lise fizik ve kimya derslerinde öğrencilere gösterilen laboratuvar deneyimlerini görmek ve bu şekilde kendi fen bilgisini pekiştirmek istemişti. Bu amaçla, Çankaya Köşkü'nde bir odayı laboratuvar haline getirmişti. Bir yıl boyunca, her hafta iki saat, fizik deneylerini Prof. Hayri Dener gözetiminde, kimya deneylerini de, Prof. Avni Refik Bekman'ın gözetiminde yapmıştı. İnönü'yü son dönemlerinde, ağaçları tanımak ve öğrenmek merakı sarmıştı. Ağaç sevgisi ile evin bahçesine bir çok çeşitte ağaçları diktirmiştir⁵⁷⁴.

İpekçi ile seksen beş yaşında yaptığı bir görüşmesinde, ‘eğer mutlaka yaştan bir tecrübe aramak lazımsa insan yetmiş beşten sonra her yıl, üç dört yıl geçirir gibi oluyor. Bir yıl geçirmek, eski bir yılı geçirmek değildi’ görüleceği üzere İnönü için yaşlandıkça yaşamı daha büyük bir hız kazanıyor, çünkü her yıl onun alışkanlıklarına yeni bir zenginlik katmaktaydı. Böylece yaşam insana verilen değil, insanın yarattığı kendi çabası ile yarattığı bir kişilik birikimi oluyordu. Bu açıdan, İnönü her zaman örnek bir kişilik olmuştur⁵⁷⁵. İnönü, yüzmesini severdi, çivilemesi ile ünlüdür. Arkadaşları kendisinden hızlı yüzüyorlar diye seksen iki yaşında yüzme hocası tutmuş ve yüzme dersi

⁵⁷² A.g.m., s.2.

⁵⁷³ İNÖNÜ, Erdal; **Anılar ve Düşünceler 1**, s.45.

⁵⁷⁴ İNÖNÜ, Erdal; **a.g.e.**, s. 45-49.

⁵⁷⁵ ANDAY, Melih Cevdet; “Olaylar ve Görüşler İnönü”, s.2.

almıştır⁵⁷⁶. Öğrenmenin yaşı İnönü için yoktu. Yaşam dinamiğini de öğrenme tutkusundan almıştır. İnönü, yaşama bağlı biriydi. Bir keresinde gazetecilere; “Daha 20 yıl yaşayacağım ‘hiç ölmeye niyetim yok’ diye yazın. Ölümü ölümden korkanlar düşünsün. Ölümden korkmadan çalışmak hayatta büyük bir merhalelidir. İnsan bu merhaleyi kolay atlatmaz”⁵⁷⁷ demişti.

İnönü, en kötü ihtimale karşı kendisini hazırlardı. Tahmini ne olursa olsun, en kötü ihtimali de kafasında daima bulundururdu ve kendisini ona karşı hazırlardı. Nitekim, 15 Ekim 1961 seçimlerini takiben arkadaşlarına, “kuvvetli bir muhalefet oluştururuz”⁵⁷⁸ demiştir. Geçmiş deneyimlerinden ders çıkarmayı da bilmiştir. Enver Paşa ve Yemen tecrübeleri, İnönü’nün düşüncelerinde etkili olmuştur.

İnönü, daima olaylardan daha dinamik çıkmasını bilmiştir. “İnönü ile uğraşıldığı kadar hiçbir şef bu kadar kınamalara uğramamış; ve buna rağmen olaylardan daima dinamik çıkmıştır. Şüphesiz ki, İnönü’nün uzun ömrünün ve bu süre içinde bir gün dahi sinirsel dengesini kaybetmeden ve bir devlet adamı sorumluluğu ve azmiyle çalışmasının ve savaşmasının rolü vardır”⁵⁷⁹.

Demokrasinin yerleşmesi konusunda, gösterdiği çaba ve sabır⁵⁸⁰ mücadelecî kişiliğini yansıtmaktadır. İnönü, siyasî rakiplerine karşı pek rastlanmayan bir sabır gösterdi ve onları sindirme şansına sahip olduğu dönemlerde bunu yapmadı. İnönü’nün olağanüstü sabrı, 1940’lar ve izleyen yıllarda çok parti politikasına geçişin güçlüklerini cesaretle ve yılmadan omuzlamayı başarmasına yardımcı olmuştu⁵⁸¹. “Ben Atatürk değilim,

⁵⁷⁶ Belge Kişi Özden Toker 29.10 2005 Pembe Köşk’te Yapılan Görüşme.

⁵⁷⁷ İNÖNÜ, İsmet, “Çiftlik Yürüyüşünde Hükümet Kuruluş Çalışmalarıyla İlgili Gazetecilerin Sorularına Verilen Yanıtlar, 19 Aralık 1963”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, S.457-460, s. 459.

⁵⁷⁸ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, s.25.

⁵⁷⁹ ADASAL Rasim; “Şefler ve Liderler Psikolojisi, ‘İnönü Daima Olaylardan Daha Dinamik Çıkmıştır’”, **Barış Dergisi** (iç.), Ankara, 25.8.1971, s. 5.

⁵⁸⁰ HEPER, **a.g.e.**, s.30.

⁵⁸¹ **A.g.e.**, s.41.

Atatürk'ten beklediklerinizi benden bekleyemezsiniz"⁵⁸² diyebilecek kadar kendisini, özgünlüğünü ortaya koyma cesaretini de göstermiştir.

İnönü de uyum ve huzur her alanda ön plana çıkmıştır. Uyum, İnönü'den önemli bir idealdi. Nedeni ise, İnönü ülkenin başarıyla savunulabilmesi için toplumsal birliğe ihtiyaç olduğuna inanıyordu. 1954'te muhalefetteyken, DP Hükümeti ile olan siyasî mücadelesinin ortasında şöyle diyordu: "Bizlere reva görülen muamele ve haksızlıklar ne olursa olsun vatandaşlar arasında huzurun ve kardeşlik duygularının sarsılmadan kalmasına vatan savunması bakımından özel değer veriyoruz"⁵⁸³. İnönü vatandaşlar arasında toplumsal uyumun korunması gerektiğini diğer zamanlarda da vurguladı .

İnönü'nün ince hesapçı kişiliği ve devlet malına itinası sonsuzdu. İnönü, ödeneğin zarfını ay sonuna kadar açmıyormuş. Ay bitip de, Başbakanlığı devam ediyorsa, parayı alıyormuş. Nitekim çekildiğinde de, yani Şubatın 20'sinde "Sabık Başbakan" kalemi eline almış. Şubat ayı 28 çektiğinden 1161 lira 95 kuruşu 28'e bölmüş. Çıkmış 41 lira 50 kuruş, bunu 20 ile çarpmış. 830 lirayı kendi cüzdanına koymuş. Geri kalan 331 lira 95 kuruşu tekrar zarfa yerleştirmiş. Zarfı, paranın hazineye iadesi için Necdet Calp'a vermiş. İnönü hem o kadar dikkatliydi hem de o kadar hazırlıklıydı⁵⁸⁴.

Görevlerini ciddiye alırdı. Sorumluluk sahibi ve ayrıca güvenilir bir insandı. Yapabileceğinin en iyisini yapardı. Sır tutardı. Politik geleneklere, yasalara ve kurallara harfi harfine uyması, özdisiplini ve dakikliğidir. Mücadeleci bir kişiliğe sahipti. Açık kavgaya girmekten sakınırdı. Fakat yenilgiyi de içine sindiremezdi. İnatçı bir insandı. Düşünmeden hareket etmezdi. Benim zayıf yerim, kolay hakim olunacak yerim, güler yüz ve tatlı dilimdir. Zıddıma gittiğiniz zaman yapmayacağım yoktur"⁵⁸⁵ şeklinde, meclis

⁵⁸² A.g.e, s.63.

⁵⁸³ HEPER, a.g.e, s.43.

⁵⁸⁴ TOKER, Metin **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, s. 243.

⁵⁸⁵ CİHAN ve TEKİN, a.g.e., 1989, s.147.

kürsüsünden DP'lilere seslenişi onun çelik gibi sinirlerine sahip olmasına rağmen, bazı durumlardaki hassasiyetini de gösterir niteliktedir.

İnönü dış görünüşüne özen gösterirdi ve çevresindekilerden de bu özeni beklerdi: Sakallı insana, hele tıraş olmamış insana tahammül edemezdi. Bir keresinde, bir arkadaşımız tıraşsız gitmiş, azarlamış. Arkadaşımız, zamanımız yoktu deyince, “Ne demek zamanımız yoktu, ben cephede top gölgesinde bile tıraş olmaya zaman bulabiliyordum” diye kızmış⁵⁸⁶ tır.

İnönü, defter tutardı ve kayıtçı özelliğe sahipti. Günlük önemli olaylara ilişkin kısa notlarını defterine kaydederdi⁵⁸⁷. Aldığı bazı notları, kısaydı ve şifreli nitelikteydi. Muhtemelen bu notları, hatırlama amacı ile alırdı. Örneğin, 12 Ağustos 1955 tarihli defter yaprağındaki, “cevaplar mükemmel-Çiftelhavuzlar 36-12’5” şeklindeki notun anlamı şuydu: rakamlar, otuz altıncı deniz banyosunu aldığını ve on iki buçuk dakika suda kaldığını gösteriyordu⁵⁸⁸. Defterleri benzer şifreli ifadelerle doludur. Sağlığına özen gösteren İnönü, tahlil sonuçlarını da defterine kaydetmiştir. Düzenli bir şekilde defterlerine kan, şeker, idrar, kolesterol, tansiyon sonuçlarını ve kilosunu kayıt etmiştir⁵⁸⁹.

İnönü, dikkatli, akıllı, basiretli, güçlü ve tedbirli bir devlet adamı olan İnönü, diktatör değildi. Bunun en güzel kanıtı da iyi bir aile babası olmasıydı⁵⁹⁰. İnönü’nün, aile hayatı onun bir çok kişilik özelliğini yansıtmaktadır.

İnönü, ailesine düşkünlüğü ile bilinirdi. Mutlu bir aile yaşamı, dolu dolu sevgi ve huzur ve belki de dine sessiz inancı, onu etrafındaki düşman dünyaya karşı koruyan bir kalkandı⁵⁹¹. Ailesi, İnönü’nün sığınacağı bir liman olmuştur. Tatillerde Heybeliada’ya gidilirdi. Gidiş için hazırlık, tabii uzun sürerdi, böyle hazırlık zamanlarında Pembe Köşk’te daima bir telaş yaşanırdı. Herkes sinirli

⁵⁸⁶ KAL, **a.g.e.**, s.13.

⁵⁸⁷ Bu defterler YKY tarafından iki cilt olarak yayınlanmıştır. Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 1.Cilt**; İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

⁵⁸⁸ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, s.132.

⁵⁸⁹ Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1016.

⁵⁹⁰ Belge Kişi İlyas Kılıç ile 11 Eylül 2004 Ankara Görüşmesi.

⁵⁹¹ HEPER, **a.g.e.**, s. 222.

olurdu, her kafadan bir ses çıkardı. Aslına bakılırsa, bunun temelindeki neden İnönü'ydü. Devlet işlerinde o kadar telaşsız, korkunç derecede sinirsiz olan İnönü bir yere mi gidilecek, evde bir şey mi yapılacak, hatta eve bir konuk mu gelecek dünyanın en telaşlı, meraklı ve sinirli insanı olurdu. Tabii onun işlere karışması da işleri büsbütün güçleştirirdi⁵⁹². Ailenin günlük yaşam telaşını, yakından hisseden İnönü'de mükemmeliyetçilik de vardı. Her şeyin düzenli, planlı ve eksiksiz olmasını istiyordu.

Aileden birinin sorunu, İnönü'nün dertlerin en büyüğü olurdu. Hatta büyütülmeyecek kimi sorunlar İnönü'yü günlerce üzer, meşgul ederdi. Çocukların bir hastalığında, en fazla telaşlanan İnönü'ydü. Ömer'in evine giren hırsız herkesten çok onun canını sıkardı. Erdal'ın evindeki bir yangın başlangıcı ve bunun sonucu evin kir içinde kalması, uzun temizliğe muhtaç hale gelmesi, İnönü için balı başına bir felaket oluşturmuştu. İnönü'nün daima aklında iki şey vardır: Sevdiklerinin en basit, memleketinin de en büyük sorunları. Bu yönü itibariyle İnönü'ye “uçların adamı” demek yanlış olmaz⁵⁹³.

Liderlerin kişilik özelliklerinin, onların yönetim anlayışlarına ve politika yapma biçimine yansıdığını belirtmiştik. İnönü'de bunun en iyi örneğini onun devletçilik anlayışında görmekteyiz. Onun devletçiliği, aile bütçesine ve harcamalarına da yansımıştır. İnönü aile bütçesinde de, israftan ve müsriflikten kaçınmış, gelir gider dengesini tutmaya çalışmıştır. Defterlerini incelendiğinde, dönem dönem detayları ile aile giderlerini not ettiğine şahit oldundu. Örneğin, 1937 yılına ait ancak tarihînin belli olmadığı defterine, “aşçı 60, şoför 75, bahçıvan 40, seyis 30, kadın 20, kadın 10, elektrik 120, havagazı 40, odun+kömür (1.500), vergi matmazel 40 -435 125 odun 40 vergi 600 170 boğazları 770”⁵⁹⁴ şeklinde not almıştır. İnönü'nün bu tutumunu, kızı Özden Toker şöyle açıklamaktadır: “babam sadece maaşı ile evi geçindirmek çabasında olmuştur, İş Bankası hisselerinin getirdiklerini harcamaz zor günler için bir köşeye atardı. Bize, sadece doğum günümüzde hediye alırdı ve bir yıl

⁵⁹² TOKER, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s. 113.

⁵⁹³ TOKER, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, s.18.

⁵⁹⁴ İNÖNÜ, *İsmet; Defterler (1919-1973) 1.Cilt*, s. 248

boyunca başka hediye almazdı. Aldığı hediye en iyisi olurdu, sahte ve yapma şeyleri sevmezdi. Almışken bir kere alırdı, ancak en iyisini almaya özen gösterirdi. Modaya uygun olsun diye evde kullanılan mobilya ve eşyalar hiçbir zaman değiştirmemiştir⁵⁹⁵. İnönü, devletçiliğinde de, dış borçlanmayı sevmediği gibi aile bütçesinde de kesinlikle borçlanmaktan kaçınmış ve gelirine göre harcamalarına özen göstermiştir. Oğlu, Erdal İnönü de babasının aile ve toplum hayatında hesabını bilen bir insan olduğunu, bu huyunun onun eli sıkı ve hasis olarak nitelendirilmesine neden olduğunu belirtmiştir. İsrafın her türlüünden hem devlet için hem de ailesi için kaçınırdı. Çocuklarına ortaokul çağlarına geldiklerinde birer küçük banka hesabı açtırmıştır ve hatta, Erdal İnönü ilk evini burada biriken parası ile aldığını ifade etmiştir⁵⁹⁶. İnönü çocuklarına düşkün bir baba olmuştu ve onların geleceklerini garanti altına almak istemiştir. Aile bütçesine, bu kadar titiz olan İnönü aynı zamanda şanslı biri idi. Ocak 1968 Millî Piyango'dan 50 bin lira gibi çok büyük bir ikramiye kazanmıştı⁵⁹⁷.

İnönü, çocuklarını hiçbir zaman şımartmamıştır. Onlara ihtiyaçları olanı vermiştir. Eğitim için yurtdışındayken, Erdal'a gönderdiği paranın yetmeyeceğini düşünerek mektubunda, "sana bir ek 200 dolar gönderebilseydim pek sevinecektim"⁵⁹⁸ şeklinde yazmıştır. Bu ifadesinden, İnönü'nün çocuklarını şımartmadığı, her şeyi dengeli bir şekilde verdiğini görmek mümkündür. Bir Cumhurbaşkanı çocuğu ayrıcalığını yaşatmaktan kaçınmış, dengeli ve hesaplı bir şekilde çocuklarına okul harçlığı göndermiştir. Hatta, Ömer İnönü'nün Amerika'da eğitim görürken bir araba almak sevdası vardı. Ancak bu isteğini babası yerine annesine yazan Ömer İnönü, isteklerini annesi aracılığıyla babaya iletmek gibi klasik Türk ailesi özelliğini de göstermiştir. Mevhibe hanım da, baba İnönü'ye bu isteği aktarmıştı. Ancak, İnönü bunun gerçekleşemeyeceğini, oğlunu kırmadan şu ifadelerle yazar:

⁵⁹⁵ Belge kişi Özden Toker, 29 Ekim 2005 Pembe Köşk'te yapılan görüşme. Pembe Köşkü ziyaretimizde de 1930'ların mobilyalarının hâlâ orada olduğuna tanık olundu.

⁵⁹⁶ İNÖNÜ, Erdal; **Anılar ve Düşünceler** 1, s. 54.

⁵⁹⁷ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1023.

⁵⁹⁸ İNÖNÜ, İsmet; "27 Mart 1951 Tarihli Mektubu", **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar** (iç.), Sevgi Özel, Bilgi Yayınevi, 1998, İstanbul s.163.

“annene yazdığıın mektuptaki otomobil arzusu ile uzun uzun zihnimde meşgul oldum. Döviz meselesi hep aynı ehemmiyette ve aynı usullere bağlıdır. 1500 dolar otomobil ücreti göndermeyi hükümet güç kabul eder... Biz yakında Amerika’dan araba alacakmışız. Tek ve müphem ümit noktası burada çıkacaktır. Fakat şimdiden ne üzölmeli ne de ümit bağlamalı. Herhalde uzunca müddet otobüsle gezeceksin”⁵⁹⁹. Bu mektupta, baba İnönü’den çok devlet adamı İnönü’nün kişiliğinin öne çıktığını görmekteyiz. Devletin en başında yer alan kişinin, kendi özel amaçları için bunu kullanmadığını, “dışarı döviz çıkması konusunda hükümet zor kabul eder” ifadesinden görüyoruz. Yine o dönem cumhurbaşkanı oğlunun bir otomobil sahibi olmasının hiç de kolay olmadığı gözlenmektedir. Ayrıca bu mektuptaki, “şimdiden ne üzölmeli ne de ümit bağlamalı” şeklindeki ifadeleri, baba İnönü’nün sözünde duran kişilik özelliğinin yansımasıdır. Şöyle ki, bir taraftan çocuğunu baştan güvendirip sonrasında hayal kırıklığına uğratmaktan kaçınırken, öte taraftan da bunun için şartlarını zorlayacağı mesajını vermekteydi. Böylelikle, oğlunun istek ve arzusunu baştan reddetmemiştii.

Aile bireyleri arasındaki ilişkiler, sevgi-saygı bağlarıyla bağlıydı. Bu bağlarda ilgi çeken şey bir şey; aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkilerinin belirli olmasıydı. Örneğın, Ömer İnönü, Amerika’daki eğitim sürecinde sadece babasına değil, annesine, kız kardeşine, erkek kardeşine bazen Babaannesine de ayrı ayrı mektuplar yazmıştı. Ailenin her bir üyesi ile birçok şeyini paylaşmıştı. Tek bir mektupla bütün aile bireyleri ile iletişim halinde olmaması, aile bireyleri arasında belirlenmiş farklı niteliklere sahip ilişkilerin varlığını gösterir niteliktedir. Dikkat çekici bir başka şey de, Aile üyeleri birbirlerinden her an haberdar ve ilgili olmasıydı. Örneğın, oğlu Ömer İnönü, babasının 19 Mayıs 1942 Gençliğe Hitabesi’ni Amerika’da dahi olsa, yakından takip etme sorumluluğunu duymuş ve bunu mektubunda babası ile paylaşmıştır: “demecinizi maalesef dinleyemedim. Mektep radyosu o sırada çalışmıyordu.

⁵⁹⁹ İNÖNÜ, İsmet; “4 Kasım 1946 Tarihli Mektup”, **Baba İnönü’den Ömer İnönü’ye Mektuplar** (iç.), Özden Toker (Hazırlayan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 116.

Ama gazetede dikkatle okudum. Kendime göre büyük hisler çıkardım ahlak üstünlüğü ve vazife aşkı hiç unutmayacağım iki mefkuredir”⁶⁰⁰.

İnönü aile bireylerinin özel günlerini hiç atlamazdı. Çocuklarının evlilik yıldönümleri, başta eşi olmak üzere çocuklarının, damat ve gelinlerinin, torunlarının, doğum günlerini istisnasız özenle defterine not etmiş⁶⁰¹ ve kutlamıştır.

Çocuklarının eğitimlerine oldukça önem vermiş, onların devlet okullarında okumasına örnek olması bakımından özen göstermiştir⁶⁰². Onların öğrenim süreçlerini ve ders notlarını yakından takip eden bir babaydı. Öyle ki, dersin ilk notu ile sonraki notlarını yakın takibe alarak, her bir dersteki gelişimlerinden haberdar olmuş, eksiklikler varsa bunların çözümü için çabalamıştır⁶⁰³.

Erdal İnönü, yurt dışında eğitimini devam ettirirken, ona her hafta mektup yazarak, derslerini yakından takip etmiştir. Ders çalışma yönteminden, aldığı ders notlarına kadar ilgili olmuştur. Bu iletişim tek taraflı değildi. Öte yandan da, İnönü almış olduğu bazı siyasi kararlarını oğlu ile paylaşmıştır. Oğlu ile bilgi alış-verişinde bulunan İnönü, çeşitli dergilerdeki makaleleri, karşılıklı okuyup tartışmışlardır. Örneğin İnönü, atom bombası ile ilgili son bilimsel gelişmeleri oğlu ile tartışacak kadar araştırmıştır⁶⁰⁴. Yine İnönü bir keresinde oğluna gönderdiği mektubunda, ‘The British General Elections of 1945’ isimli bir kitap okuduğunu ve günün sorunları üzerine yararlı bir kitap olacağını tavsiye etmiştir⁶⁰⁵.

İnönü ve annesi birbirlerine hep düşkün kalmışlardı. İnönü akşamları, annesini öpmeden yatmazdı. Annesinin gözünde de, İnönü hep bir çocuktur.

⁶⁰⁰ İNÖNÜ, Ömer; “21 Mayıs 1942 Tarihli Mektup” **Baba İnönü’den Ömer İnönü’ye Mektuplar** (iç.), s. 62.

⁶⁰¹ Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1005.

⁶⁰² Üç çocuğu da Çankaya İlkokulunda, Ömer ve Erdal İnönü Ankara Gazi Lisesi, Özden İnönü Ankara Kız Lisesi’nde orta öğrenimlerini tamamlamışlardır. Ömer İnönü İstanbul teknik Üniversitesi, Özden İnönü Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Erdal İnönü de Ankara Fen Fakültesinden mezun olmuşlardır. Bkz., İNÖNÜ, **Anılar ve Düşünceler 1**, s.52.

⁶⁰³ Bkz., TOKER, Özden; “**Baba İnönü’den Ömer İnönü’ye Mektuplar**”.

⁶⁰⁴ Bkz., ÖZEL Sevgi; **Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar**, Bilgi Yayınevi, 1998, İstanbul.

⁶⁰⁵ İNÖNÜ, İsmet; “22 Ocak 1950 Tarihli Mektubu”, **Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar** (iç.), s. 131.

Onun üşümesinden uykusuz kalmasından, çok veya az yemek yemesinden, içki ya da sigara içmesinden endişe ederdi⁶⁰⁶.

İnönü hanımını yanına almaksızın bir yere gitmezdi. İnönü ile hanımını sadece savaşlar birbirinden ayırmıştır. Evlendiklerinin akabinde, İnönü Yemen'e gitmiş, ancak yıllar sonra geri gelebilmişti⁶⁰⁷. Kendisindeki öğrenme tutkusunu eşine de aşıl原因an İnönü bu konuda eşine emek vermiştir. Özden Toker, anne ve babasının ilişkisini şöyle anlatmaktadır: “..Babam tam bir Türk erkeğidir, annesinin elini öpmeden yatmazdı, hanımını çok sever ve sayardı. Birbirlerine bir çok şey öğretiyorlar. Babam anneme 1916 yılında piyano alıyor ve bir hoca tutarak piyano çalmasını öğretiyor. Anneme araba kullanmayı öğretmiştir. Sevgi şefkat ve karşılıklı güven kendi yaşam tarzları olmuş ve doğrusunu bize göstermişlerdir”⁶⁰⁸. İnönü'nün eşi ile olan ilişkisi bir taraftan saygı, sevgi ve güven temeline dayalı ilişkisini gösterirken, öte yandan da kadın ve onun haklarına verdiği önemin de bir göstergesidir.

İnönü ailesi, ilişkilerinde, tam bir vefa örneği olmuştur. Vefa, Atatürk'ün eski eşi Latife Hanım ile olan ilişkilerinde görülmüştür. Ömer İnönü, yurt dışında iken, Latife hanıma da mektup yazmış ve bu mektuptan çok büyük bir mutluluk duyan Latife hanım, hislerini Mevhibe İnönü'ye bir mektup yazarak paylaşmıştır: “Dün akşam Ömer'den beni çok mütehassıs eden bir mektup aldım ve kendi öz evladıma yazarmış gibi derhal cevap verdim. Onun mini mini kundaklı hali ve benim onu kalbime bastırırken içimde ilk defa uyanan ‘annelik’ ihtiyacı hatıramda canlıdır...sizin samimi şefkat ve alakanızın benim biricik desteğim olduğunu bir kere daha hissettim. Gayri ihtiyari gözlerim yaşardı”⁶⁰⁹ şeklinde devam eden duygu yüklü mektupta, İnönü Atatürk ilişkisine ışık tutacak niteliktedir.

⁶⁰⁶ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, s.196.

⁶⁰⁷ **A.g.e.**,s.63.

⁶⁰⁸ Belge kişi Özden Toker, 29 Ekim 2005 Pembe Köşk'te yapılan görüşme.

⁶⁰⁹ UŞAKİ Latife; “Mevhibe İnönü'ye, 22 Ekim 1947 Tarihli Mektup”, **Baba İnönü'den Ömer İnönü'ye Mektuplar**, (iç.), Özden Toker (hazırlayan), s. 197.

II. BÖLÜM

MİLLÎ ŞEF DÖNEMİ VE ÇOK PARTİLİ SİYASAL SİSTEME GEÇİŞTE İNÖNÜ

Millî Şef Dönemi, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ve 26 Aralık 1938 CHP I. Olağanüstü Kurultay'ında Değişmez Genel Başkanlık sıfatının verilmesi ile başlayıp, çok partili siyasal hayata geçiş ile son bulan 1938-1945 yılları arasını kapsayan süreç olarak kabul edile gelmiştir. İzlenilen iç ve dış politikalar söz konusu dönemi, -II. Dünya Savaşı yılları ile eş zamanlı olması nedeniyle- başlı başına ayrı ve önemli kılmıştır. Ancak bu çalışmada, Millî Şef Dönemi iki alt döneme ayrılarak incelenmesine gerek duyulmuştur. Şöyle ki, birinci alt dönem, biraz önce de ifade edildiği gibi genel kabul gören, II. Dünya Savaşı ile eş zamanlı olan ve çok partili siyasal hayata geçiş ile son bulan 1938-1945 yıllarıdır. Diğer ikinci alt dönem ise, her ne kadar çok partili siyasal sisteme geçilmiş, 2 Ocak 1946 CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda Değişmez Genel Başkanlık parti tüzüğünden çıkarılmış olsa da, CHP'nin iktidarda olduğu ve uygulamaları ile İnönü'nün Şeflik rejimini sürdürdüğü demokratikleşmenin ara geçiş yılları olarak da nitelendirebileceğimiz 1945-1950 yıllarını kapsayan dönemdir. Her iki alt dönem arasındaki farklılığı daha net ifade etmek gerekirse, Birinci alt dönemin (1938-1945) öne çıkan özelliği, Millî Şefliğin Cumhuriyetteki görünümü iken, ikinci alt dönemde (1945-1950) ise, demokrasideki görünümü saptaması yanlış olmayacaktır. Her iki dönemin de ortak paydası, İnönü iktidarının belirleyici, yönlendirici olmasıdır. Velidedeoğlu ise, bu dönemselleştirmeleri şöyle adlandırmaktadır; “1938-1945 dönemini ‘Tek Partili Millî Şeflik Rejimi’, 1945-1950 dönemini ise ‘Millî Şefli Çok-Parti Rejimi’ şeklinde tanımlıyor”⁶¹⁰.

Millî Şeflik, 1938-1950 yıllarını kapsamakta ve çalışmada Millî Şef Dönemi; “Millî Şefliğin Birinci Dönemi (1938-1945)” ve “Millî Şefliğin İkinci Dönemi (1945-1940)” şeklinde iki ayrı alt başlıkta ele alınacaktır. Türkiye’de

⁶¹⁰ KOCAK, Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2, s.545.

‘Millî Şef’ Dönemi 1945 yılı başlarında tedrici olarak sona ermeye başlamıştır⁶¹¹. Bu nedenle ikinci alt dönem yeni dünya düzeninde yer alma, demokratikleşme çabalarını kapsayan önemli bir dönemdir. İnönü’nün bu dönem politikaları sonraki dönemin alt-yapısının hazırlayıcısıdır. “1945-1950 dönemi, 1950-1960 döneminde Türkiye’de ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin hazırlık dönemidir”⁶¹². 1950 seçimleri, İnönü’nün iktidarını kaybettiği ve Milli Şefliğin son bulunduğu bir dönemdir.

A. Milli Şefliğin Birinci Dönemi (1938-1945)

Yukarıda belirtildiği üzere, “Millî Şef” dönemi iki alt başlık altında ele alınacaktır. Burada “Şeflik” sisteminin sosyolojik analizi yapıldıktan sonra, gelişen ve değişen koşullar içerisinde İnönü’nün izlediği politikalar değerlendirilecektir.

1. Şeflik Sistemi

Millî Şeflik, İnönü’nün 26 Aralık 1938 CHP I. Olağanüstü Kurultayı’nda Değişmez Genel Başkan seçilmesi ile başlamıştır. “CHP Fevkalade Kurultayı Toplandı. Cumhurreisi İsmet İnönü, 375 aza ve 216 delegenin sürekli alkışları arasında ittifakla, Değişmez Genel Başkanlığa seçildi... Fıkranın nizamnamesinin 2. maddesi Ebedi Şefimiz Büyük Atatürk, 3. maddesi Değişmez umum ve Millî Şefimiz İsmet İnönü”⁶¹³dür. İnönü için, Türk basınında ‘Millî Şef’ ifadesini ilk kez 13 Kasım 1938’de Bugün gazetesinin başyazarı Ali Naci Karacan kullanmıştır⁶¹⁴. Kısacası İnönü’yü, Millî Şef olarak nitelmesi, çok geçmeden CHP Kurultayı’nda resmîlik kazanmış olmaktadır.

⁶¹¹ KOÇAK Cemil; “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihî 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (iç.), Sina Akşin (ed.), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000. S. 127-223, s.174.

⁶¹² KAÇMAZOĞLU, Bayram; **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 13.

⁶¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Birincikanun 1938, s.1

⁶¹⁴ AYDEMİR, **İkinci Adam II**, s.29.

Bu dönemde, başlı başına bir İnönü otoritesinin olduğunu kabul edilmekle birlikte, İnönü'nün Değişmez Genel Başkan seçilmesi için Parti Tüzüğünde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlığı için yeni bir seçim ve değişim yapılmamış olmasıdır. Tüzüğün 3. maddesi İnönü'yü doğrudan Değişmez Genel Başkan yapmıştır. “Değişmez Genel Başkanlık” tüzükte yerini korurken, yapılan bir ilaveyi gözden kaçırmamak gerekir. O da “Millî Şef” sıfatıdır. 1938’de yapılan oylama ile tüzük değişikliği kabul edilmiştir. Tüzüğe göre, Değişmez Genel Başkanlık için bir seçim, ancak İnönü’den sonra yapılabilecektir⁶¹⁵. CHP tüzüğünde, Değişmez Genel Başkanı'nın her hangi bir nedenle görevinden ayrılması ya da ayrılmak zorunda kalması durumunda yeni genel başkanın/Değişmez Genel Başkanın nasıl ve kim tarafından seçileceğine ilişkin bir hüküm bulunmuyordu. 15 Ekim 1927 CHP II. Büyük Kurultay’ında kabul edilen Tüzüğü'nün altıncı maddesi; Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Başkanı, partinin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir. Yedinci madde ise, yukarıda sıralanan altı maddenin hiçbir vechile değiştirilemez⁶¹⁶ şeklindedir. Böylece, Atatürk Değişmez Genel Başkan ilan edilmiş, ancak sonrasında yeni başkanın seçilmesine ilişkin bir yöntem belirtilmemiştir. Bu yönüyle, İnönü kendisini Değişmez Genel Başkan seçtirmemiştir. Yapılan tüzük değişikliği ile getirilen yenilik, Değişmez Genel Başkanlığın nasıl son bulacağına ilişkin maddedir. Bu madde, şöyle formül edilmişti: Partinin Değişmez Genel Başkanlığı aşağıdaki üç şekilde son bulur: vefat, vazife yapmayacak bir hastalığı sabit olması halinde ve istifa. Bu üç şekilden birisi olduğunda, parti büyük kurultayı hemen toplanarak, parti üyesi milletvekilleri bir kişiyi Değişmez Genel Başkanlığa seçer⁶¹⁷. Bu durumda, Değişmez Genel Başkanlık İnönü’ye özgü değildi. CHP Genel Başkanlığı’na kim seçilirse o da aynı durumda Değişmez Genel Başkan olacaktı.

⁶¹⁵ DURSUN, Tuncay; **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2784, Ankara, 2002, s.98.

⁶¹⁶ GİRİTLİOĞLU, a.g.e s.72.

⁶¹⁷ KOÇAK, Cemil; “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm** (iç.), Cilt 2, İletişim Yayınevi, 2002, İstanbul;127-128-129.

İnönü, Değişmez Genel Başkanlık geleneğini kurmamıştır. Bu yönüyle eleştirilemez, ancak İnönü'yü, CHP'nin Değişmez Genel Başkanlık geleneğini değiştirmemekle ve parti içi siyasî sistemi olduğu gibi sürdürmekle eleştirmek mümkündür⁶¹⁸. “Otoriter-totaliter liderlik”⁶¹⁹ düzenin bir göstergesi olan Şef sistemi İnönü'den önce Atatürk döneminde uygulamaya konulmuştu. Lider partiye ve TBMM'ye hakim olduğundan, hükümet meclisten çok lidere bağlı ve ona karşı sorumluydu. Gerek Atatürk döneminde, gerekse İnönü döneminde lidere güven vermeyen bir başbakan ve bakanlar kurulu düşünülemezdi. Özellikle, devrimci programın uygulanmasında yasama ve yürütme inisiyatifi büyük çapta liderin elinde olmuştur⁶²⁰. Şeflik sistemi, Ebedi Şef Atatürk ve Millî Şef İnönü rejimin gerçek otoriter odağıdır. Devlet ve partinin başında olmaları onlara bu gücü kazandırmıştır.

Partide yukarıdan aşağı doğru sarsılmaz bir otorite ve disiplin sağlayan Şeflik sistemi, CHP'nin yapısından kaynaklandığı için İnönü'nün Değişmez Genel Başkan olması aslında yadırganacak bir durum değildi⁶²¹. Burada yenilikten çok bir süreklilik söz konusudur⁶²². İki lider Atatürk ve İnönü özellikle tek parti yoluyla meclis üzerinde ve hükümet yönetiminde son derece etkili olmuşlardır⁶²³. Şüphesiz ki, bu sürekliliğin devamcısı olan İnönü'nün politikaları ve uygulamaları noktasında Atatürk döneminden farklı özelliklere sahipti, bu yönüyle de kendine özgüdür. Onun içindir ki, bu dönem farklı bir nitelikleme ile “Millî Şef Dönemi” olarak isimlendirilmiştir. İnönü'nün Millî Şef olmasıyla da yeni bir dönem başlamıştır. “Kimi gazeteler ‘Devr-i İsmet açılıyor’ demiştir”⁶²⁴. Millî Şefliğin öne çıkan en temel özelliği İnönü'nün otoriter yönetiminin egemen olmasıdır. İnönü, Mecliste, partide ve hükümette otoritesini ve gücünü sağlamış sıkı bir siyasal denetim ile bu gücü gittikçe de arttırmıştır.

⁶¹⁸ KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s. 22.

⁶¹⁹ AKANDERE, Osman; *Millî Şef Dönemi Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.67.

⁶²⁰ TANÖR, *Kurtuluş Kurtuluş*, s.344.

⁶²¹ AKANDERE, a.g.e., s. 40-41.

⁶²² KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.22.

⁶²³ TANÖR, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.,317.

⁶²⁴ NADİ; Nadir; *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, Basım yılı bilinmiyor., s.18..

Kurtuluş mücadelesini henüz yeni vermiş ve yeni bir yapılanma sürecine girmiş olan Türkiye için Şef'liğin önemli bir yeri ve rolü vardır. Goloğlu'na göre, politik görüşleri birleştirip ilkeler haline getirerek ülkenin siyasetine yön verecek kişi Şef'tir. Yüksek nitelikteki kişileri bulmak kolay olmadığı için parti üzerindeki denetimi de otoriteyi zayıflatması bakımından zararsız sayılmaz⁶²⁵. Şef'le millet arasındaki bu yakın ve sihirli ilişki olmasaydı, ne İstiklâl savaşı yapılabilir, ne inkılap yollarında yürünebilirdi⁶²⁶ şeklinde şefliğin gerekliliği tarihsel koşullara dayandırılarak savunulmuştur.

Lider ya da şef, dönemin önemli belirleyicisi olarak kabul edilir ve "Devlet Milleti, Parti Devleti, Şef de hepsini simgeler, temsil eder"⁶²⁷ anlayışı hakimdir. Gerçekte, siyasî karar alma organı meclis değil, dar bir kadrodur. Başta cumhurbaşkanı ve başbakanın oluşturduğu, parti yönetimini bile tam olarak kapsamayan bu dar kadronun aldığı siyasî kararlar, önce partinin meclis grubunda benimseniyor ve en sonunda da meclis tarafından onaylanıyordu. Meclis, dar bir kadro tarafından alınan kararların meşrulaştığı ve yasallaştığı bir kurumdu⁶²⁸. Şeflik, her dört yılda bir yapılan kurultay toplantısında görüşme ve tartışma konusu yapılmadan parti genel başkanlığının değişmez özelliği esas olarak kabul edilmiş ve yüksek makamın kararlılığını sağlamak ve otoriteyi güçlendirmek bakımından ulusal çıkara daha uygun görülmüştür⁶²⁹. Şefin değişmezliği demek, şef ne yaparsa yapsın, nasıl bir siyaset izlerse izlesin, değiştirilemeyeceğine göre, eylemlerinden ve siyasasından sorumlu tutulmayacaktı, her türlü denetim dışında kalacaktı⁶³⁰. Böylelikle, Şef'lik kendisini yeniden üreten ve devam ettiren bir süreç olmuştur.

Mahmut Şevket Esendal, 1944'te yaptığı bir konuşmasında; bazı ülkelerin anayasalarının yazılı bazılarının ise yazısız olduğunu belirterek bizde yazılmış ve yazılmamış anayasalar olmak üzere iki anayasa olduğunu; yazılmış

⁶²⁵ GOLOĞLU, Mahmut; **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s.9.

⁶²⁶ BELGE, Burhan; **Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970., s.205.

⁶²⁷ TANÖR, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.316.

⁶²⁸ KOÇAK, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef", s.122.

⁶²⁹ GOLOĞLU, **a.g.e.**, s.8.

⁶³⁰ YETKİN, **Karşı Devrim 1945-1950**, s.101.

olanın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yazılmamış olanın ise şimdiki fiili durum yani Şef sistemi olduğunu iddia etmiştir. Bu sistem kuvvetini CHP'den almıştır⁶³¹. Bürokrasi düzeyinde bakılınca Faik Ahmet Barutçu Şeflik sistemini 'Bürokratik feodalite'ye benzetmiştir. Ona göre, "şef altında birlik, beraberlik" sistemi değil; her bir bakanlık ayrı bir ülkeydi sanki; ya da başına buyruk bir devletçik.⁶³² Bakanlıklar, kendi içlerinde bile bağımsız olmadıkları için aralarında da bir bağ oluşmamıştır, ne de olsa hepsi şefe bağlıydılar. Bağımsız görüşlerinin altında, tek bir otoriteye şefe bağlılık görünümünü çizmiştir.

O dönem, siyasal düşünceleri doğrultusunda gruplaşan bir ulusun bir araya toplanmasını ancak bir Şef yapabilirdi. Bu görev, Millî Şef'in başlıca işlevi olarak görülmüştür. Şef, değişik siyasal düşünceleri alıp, birleştirip ve bunları bir ilke durumuna dönüştürmüştür. Millî Şef ilkeleri topluma aşılabilir, zihinlere yerleştirir, ulusun bireylerini siyasal alanda yetiştirmiştir. Şu halde, Millî Şef toplumdaki bölünmeleri engelleyecek ve bireyleri kendisinin saptadığı ilkeler doğrultusunda eğitecek lider olmuştur⁶³³. Toplumda birleştirici ve koruyucu bir misyona sahip olmuştur. Bu özellik, o dönem için göze batan bir durum değildi. Millî Şef, normal bir demokrasi sisteminin taşıyabileceği bir otorite değildi. Millî Şef ancak şeflik sisteminin bir üstün idaresi olabilirdi. Şeflik sistemi ise, ancak otoriter bir rejim biçimidir. Böyle bir rejim, şekiller ne olursa olsun, çoğunluğun iradesini azınlığın iradesine bağlayan bir kahraman, bir tek adam idaresi demektir. Tek parti sistemidir. Nitekim Atatürk dönemi gibi İnönü dönemi de; tek şef, tek parti ve otoriter hükümet sistemi olmuştur⁶³⁴. Gerek Atatürk ve gerekse İnönü'nün otorite anlayışı, Weber'in otorite kuramı açısından değerlendirdiğimizde tam olarak herhangi bir otoritenin (yasal, geleneksel ve karizmatik) ölçülerine uymadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, her iki dönemde var olan otoritenin, üç otoriteden de değişen oranlarda özellikler taşıdığı söylenebilir.

⁶³¹ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.363.

⁶³² BERKES, Niyazi; *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1997, s.156.

⁶³³ YETKİN, *Karşı Devrim 1945-1950*, s.101.

⁶³⁴ AYDEMİR, *İkinci Adam II*, s.49-50.

Millî Şef Döneminin başlamasıyla BMM oylamalarda hiçbir aleyhte (kırmızı) ya da çekimser (yeşil) oy çıkmamış, önemli ve önemsiz bütün kararlar oybirliği ile alınmış ve bu durum Mili Şef döneminin yıllarca süren önemli bir karakteristiği olmuştur⁶³⁵. Mecliste devleti ilgilendiren ve yönetimce uygun görülen kararlar onaylanırken⁶³⁶, parti kongre ve kurultaylarında ise, partiyi ilgilendiren ve yine yönetimce uygun görülen kararlar onaylanmıştır⁶³⁷. İnönü Başbakan iken de Cumhurbaşkanlığı yaptığı zamanlarda da devlet ve hükümet işlerini en küçük ayrıntısına kadar takip etmiş ve bunlarla yakından ilgilenmiştir⁶³⁸.

CHP'nin taşra örgütleri, merkeze bağlı ve merkezî taşra örgütü üzerindeki otorite ve denetimi tamdır. Merkez de ise, Millî Şef İnönü'nün otoritesi mutlakdır. Parti Meclis Grubu'nun çalışmaları, Millî Şef'ten bağımsız olmamış, müzakerelere çok yakın ilgi göstermiş ve onları sabırsızlıkla takip etmiştir. O kadar ki, önemli bir grup müzakeresi sonunda grup başkanı vekilleri o akşam mutlaka İnönü'nün köşküne çağırılarak açıklama alınmıştır. İnönü'nün havayı anlamak istememesi olmuş bir şey değildi. Hatta müzakerenin takip ettiği seyre göre ilgili milletvekilini gerekirse o gün sertçe konuşmuş olanları çağırır, onlarla konuşur ve böylece tartışma konusu olan işin istenilen yönden sapmasına meydan vermemeye çalışırdı⁶³⁹. İnönü, toplumun, devletin, meclisin, hükümetin, partinin başında bir şef olarak yönetim işleyişinin en ince ayrıntısına kadar haberdar olmuş ve etkide bulunmuştur. Bu haberdar oluş ve etkide bulunuş onun otoriter yönetim anlayışının da bir göstergesiydi. Parti yönetiminde bulunan diğer kişilerin karar alma ve

⁶³⁵ GOLOĞLU, a.g.e., s.9.

⁶³⁶ Millî Şef Döneminde Meclisteki tartışmaların niteliğine ve niceliğine ilişkin örnek bir olay: Refah Gemisinin batması olayı bir çok konuyu açıklığa kavuşturacak niteliktedir. CHP içerisinde bu tür sert tartışmaların nadir olduğu refah gemisi olayı, yönetimin eleştiriler karşısında gösterdiği sert tepki, bu tür sert eleştirilere alışkın olmadığı ve ayrıca eleştirilere karşı hoşgörüsünün de bulunmadığını gösteriyor. Refah olayı, CHP Meclis Grubu'ndaki tartışmaların ve çatışmaların sınırını ve ölçüsünü de gösteriyor. Ölçüyü kaçıranlar ya da sınırı aşanlar, parti ve Meclis dışında kalıyorlardı ve bu durum hiç kuşkusuz diğer mebuslara da örnek oluyordu. Örneğin, Refik Şevket İnce ve Yusuf Kemal Tengirşek TBMM'nin yedinci döneminde mebus olamayacaklardır. Bkz., KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.128-134.

⁶³⁷ KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.569.

⁶³⁸ URAN a.g.e s.545.

⁶³⁹ A.g.e., s.342-343.

uygulama yetkileri İnönü'den bağımsız olmamıştır. Millî Şef sıfatı, sadece göstermelik bir sıfat olmayıp kelimenin her anlamıyla uygulama imkanı bulunduğu da görülmektedir.

Millî Şef'e kayıtsız şartsız bağlılık söz konusuysa ve kesinlikle eleştirilemezdi. Özellikle de, basın bu konuda daha dikkatliydi. 1939 yazımında basın: Millî Şef'e, hükümete, CHP'ye dil uzatmak yasaktı. Hükümetin genel tutumu hiçbir şekilde eleştirilemezdi⁶⁴⁰. Yunus Nadi'nin Millî Şef Dönemi'nde ve Millî Şef Dönemi sonrasında yazdıkları arasındaki farklılıklar da bunun en güzel göstergesi ve örneğidir. İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlığına seçilişini aynı gün Cumhuriyet Gazetesi'nde Nadi şöyle yazmıştı: “..müstakil bir madde ile Büyük Atatürk CHP ebedi şefliğine te'lib ve onu takib eden diğer madde ile İnönü'nün değişmez şefliği tespit olunuyor. Atatürk için de İnönü için de bulunmuş olan hakikaten mes'ud ...mucib sebepleri inkılap tarihimize ilave edilmiş çok kıymetli sahifelerdir ve bu hali ile bütün milletin fikir ve hislerine tercüman olacağında şüphe yoktur”⁶⁴¹. Ancak, Millî Şef Dönemi'nden sonra yazdığı ‘Perde Aralığından’ isimli kitabında ise o günleri eleştiren Nadi, “Tüzük değişikliğine itiraz eden bir kişi çıkmadı. İtiraz etmek şöyle dursun dünya şartları değişip de İsmet İnönü Millî Şeflik ve Değişmez Başkanlık payelerini kendisi üzerinden silkip attığı güne değin biz onu avuçlarımız patlayıncaya kadar alkışladık”⁶⁴² şeklinde yazmıştır. Aynı yazar, aynı olaydan bahsediyor ama farklı olan dönemlerdir. Biri, Millî Şef Dönemi öteki ise Millî Şef Dönemi sonrası; birincisinde Millî Şefliği övüyor, ikincisinde ise oldukça sert eleştiriyor. Bu iki yazı arasındaki farklılık basın özgürlüğünün olmamasının ve Millî Şef'in eleştirilemezliğinin en iyi göstergesidir.

Millî Şef Döneminde, aydınların düşüncelerini özgürce ifade edemedikleri de bir gerçektir. “Aydınlar Millî Şef Döneminin nesinden korkarlardı? Tek bir şeyinden ‘şüpheli kişi’ olarak mimlenme tehlikesinden. Böyle bir korku süren toplumda sözde aydın denen adam sadece ‘nemelazım

⁶⁴⁰ NADİ, **Perde Aralığından**, s.21-22.

⁶⁴¹ NADİ, Yunus; “Tarihî Bir Gün”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 27 Birincikanun 1938, s.1.

⁶⁴² NADİ, **Perde Aralığından**, s.17 .

adamı' olur"⁶⁴³. İnönü'nün eleştirilmezliği vardı. "Şefimizin hatırı için o zaman yapılan yağcılığın vesikasını anımsadıkça yüzüm kızarır' diyen Berkes, ...Partimizin Genel Başkanı İnönü'ye bağlılığımızı derin saygılarımızla bildiririz"⁶⁴⁴ diye biten bir bildiriye Üniversite adına imzalamışlardır. Erkul'a göre asıl sorun duvarlarında 'hayatta en hakiki mürşit ilimdir' sloganın yazılı olduğu bilim yuvasının bilimsel çalışma yapmak yerine bir ideolojinin, bir partinin ilkelerini aşılama yeri haline gelmesi ya da getirilmesi idi. Ayrıca bilimin ışığında doğruları söylemesi gereken Fakülte mensuplarının çekince dahi koymadan böylesi bir sadakat bildirisine imza atmalarının yorumunu tarih ve aydınlar yapmalıdır⁶⁴⁵.

Millî Şefliğin ne olduğunu, ne anlam taşıdığını görmek için İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının 2. yıldönümünü kutlayan Ulus gazetesinin şu haberini okumak sanırım yeterli olacaktır; "...İnönü devrinde millî kurtuluş ve millî kalkınma iki sene daha ilerlemiştir; kuvvetlenmiştir, yükselmiştir. **17 milyon halk kafa ve kalplerimizle hür tefekkürümüz ve serbest vicdanımızla ona bağlıyız.** O devletin Reisi, milletin Şefi olduğu kadar birlik ve beraberliğimizin timsalidir...**Şef O. Millet O'dur.** İkisinin de mukadder bahtiyarlığını tesit edelim [Kutlayalım]. Bizi bütün imtihanlardan geçirecek olan mukaddes millî vahdet nizamının, bu milleti, bir milletin düşünebileceği en korkunç tehlikeden kurtarmış olan nizam olduğunu hatırlayalım ve Çankaya'ya dönerek Millî Şef'e diyelim ki; **-Düşünmek, kararlaştırmak ve yapmak sana,** Büyük Meclis'e ve hükümete aittir. Hepimizin itimadı herkesin sevgisi seninle beraberdir. Belki hiçbir zaman misali görülmeyen bir millî tesanüdün [dayanışma] timsalidir"⁶⁴⁶. Bu ifadeler, Millî Şefliği ve o dönemini en iyi şekilde temsil etmektedir. 'Şef O, Millet O'dur'. Bu gazete haberinde, İnönü açıktan tartışılmaz karizmatik bir önder olarak tanıtılırken, satır aralarında verilen gizli mesajda Atatürk'ün de önünde görüldüğünü, "Belki hiçbir zaman misali görülmeyen bir millî dayanışmanın timsali olarak" İnönü'nün ve

⁶⁴³ BERKES, a.g.e, s.273.

⁶⁴⁴ A.g.e., s.157.

⁶⁴⁵ ERKUL, Ali; "Türk Sosyoloji Tartışmaları", Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı (iç.), Sezgin Kızılcılık, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000, S.9-47, s.25.

⁶⁴⁶ "Cumhurreisimizin 2'inci Yılı", Ulus Gazetesi (iç.), 12 Aralık 1940, s.1.

döneminin gösterilmesinden anlıyoruz. Söz konusu ifade bizi, Atatürk döneminin millî dayanışma bakımından daha zayıf kaldığı sonucuna götürüyor. Burada, Ulus Gazetesi'nin, CHP'nin sesi olduğu kadar, İnönü'nün sesi olduğunu daha net görebilmekteyiz.

2. Millî Şefliğin Diğer Tek Partili Yönetimlerle Benzerlik ve Farklılıkları:

Değişmez Genel Başkanlık ve 'Şeflik' sistemi ve 'Millî Şef' ile dönemin dış dünyasında var olan Mussolini İtalya'sı, Hitler Almanya'sı, Franco İspanyası, Nasyonal Sosyalizm arasında çeşitli benzerlikler ve ilişkiler kurulmaktadır.

İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlık geleneğini devam ettirmek ve Millî Şef sıfatını kabul etmesi iç ve dış olmak üzere iki ayrı nedene bağlanmaktadır. Dış neden, bu dönemde adeta moda olan ve içte ve dışta prestijleri hayli yüksek, başarılı, tek-partili Şef sistemlerinin Almanya'da Hitler- Fühler, İtalya'da Mussolini-Duçe ve İspanya'da Franco-Caudillo etkisidir. İç neden ise, Türkiye'nin iç politika gelişmeleri, bu konuda temel önemde rol oynamıştır. Atatürk'ün ölümüyle ülkede bir iktidar boşluğunun ve iktidar mücadelesinin meydana gelmemesi etkisi olmuştur⁶⁴⁷. İnönü'nün Millî Şef'likte Değişmez Genel Başkanlık kurumunu muhafaza etmenin nedenleri arasında totaliter yönetim modasına uyulması gösterilmiş ve bu modaya sempati ile bakan aydınlar gündən güne artmıştır⁶⁴⁸. İnönü'nün Faşist yönetimlere benzer bir yönetiminden esinlenerek parti devlet birliğini kurduğu, aynı Almanya'da olduğu gibi, bir 'Fühler'in, şefin yani kendisinin yol göstericiliğine bağlı olduğu ve partinin yani CHP'nin gerçekte bir işlevinin olmadığı⁶⁴⁹ iddia edilmektedir.

⁶⁴⁷ KOÇAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 1*, s. 170-171.

⁶⁴⁸ NADİ, *Perde Aralığından*, s.16-17.

⁶⁴⁹ YETKİN, *Karşı Devrim 1945-1950*, s. 98.

Millî Şefliğin Avrupa'daki otoriter, totaliter rejimlerle olan benzerliği, tek-parti, tek-lider, tek-millet gibi faşist söylemler ile ilişkilendirilmektedir. Ancak, bu tür benzerlikler kurulurken, toplumsal yapı ve tarihsel gerçeklik gibi farklılıkların da göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu yönüyle, Millî Şeflik faşist tarzı yönetimlerden farklıdır. Faşist bir parti ile CHP arasında ve İnönü'ye verilen "Millî Şef" ile İtalya'daki faşist partinin liderine verilen "Duçe" ve Almanya'daki Nazi Partisinin liderine verilen "Führer" unvanları arasında biçimsel benzerliklerine rağmen önemli yapısal farklılıklar söz konusudur. Aron'a göre, "yalnız bir parti politika tekelinin faaliyetine sahip olunca, Devlet ayrılmaz bir biçimde ona bağlı olur"⁶⁵⁰ ve "Tek partinin bir iç meşruluğu vardır. Parti başkanları seçilirler"⁶⁵¹. Millî Şef'in seçimi de bu şekilde değerlendirilebilir. Tekelci parti, ideolojisini isteğine uygun bir hale getirmek üzere toplumun temelden değiştirilmesini ele almak ister. Faşist partilerde tekelci parti türündendir. Faşist ideolojinin özü, devlet otoritesinin, güçlü bir devlete olan ihtiyacının tasdiqidir. Üçüncü bir rejim türü de tekelci parti kendini geçici ve devrimci değişiklik yapmakla yükümlü olarak görür ama varış noktasında çok partililiğe dönüşür. Hiç değilse, meşru seçime dayalı bir rejim olmasını kabul eder. Çok partililiğe eğilimi olan böyle bir tek parti rejimlerinden biri de Türkiye'dir. CHP, uzun bir dönem boyunca, ihtilalci parti politik faaliyetin tekeline kendini ayırdı. Savaş bitince seçimlere gitti⁶⁵². Tek parti rejimleri, totaliterlikleri ideolojilerinin az çok topyekun karakteri ve devletle toplumun az çok kusursuz kaynaşması karakteriyle ölçülerek totaliterlik derecesine göre sınıflandırılır⁶⁵³.

Tek partili sistemlerde, parti daima haklı konumda olduğu için kesinkes otoriterdir. Eylem programları, parti egemenliğindeki siyasal düzene karşı, çoğulcu ve kendi kendini örgütlemeyen bir sivil toplumun oluşturulmasını

⁶⁵⁰ ARON, Raymond; **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çeviren: Vahdi Atalay, Kültür Bakanlığı Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s.66.

⁶⁵¹ **A.g.e.**, s.68.

⁶⁵² **A.g.e.**, s.78.

⁶⁵³ **A.g.e.**, s.80.

devamlı olarak engellemeye yöneliktir⁶⁵⁴. CHP'nin Milli Şef liderliğindeki genel tutumu, kendi egemenliğini devam ettirmeye yönelik olmuştur.

Faşizmin ortak özellikleri, hem batı demokrasilerinin hem de Marksist demokrasinin karşısında kapalı ve tekli bir siyasal rejime dayalı, sınıflar arası çatışmanın yerini ulusal birliğin aldığı, insanların eşitliğini kabul etmediği gibi ırkların, ulusların ve devletlerin de eşitliğini reddeden, egemenliğin ulusa ait olduğu, kişisel iktidarın esas olduğu, bütün devlet gücünün önderin elinde olduğu, önder hukukun kaynağı ve ondan da üstün olduğu bir rejimdir. Faşizm aşırı ulusçudur bu durum Almanya'da ırkçılığa dönüşmüştür. Devlet yüceltilmiştir amaç birey değil devlettir ve tek partiye dayalıdır. Demokratik seçimler birer oydan başka bir şey değildir⁶⁵⁵. Türkiye'deki demokratik gelenek yabancılığı, Şeflik tutkusu, devletçi tutum, azınlık-yabancı düşmanlığı, komünizm korkusu, Rus düşmanlığı, devlet-baba kültürü, üç kağıtçılık, çıkarıcılık, kapitalizm eğilimi ve Türk'ün dünya egemenliği misyonu olduğu inancı⁶⁵⁶ Faşizm ile benzer olgular ve süreçleri göstermektedir. Ancak olguların benzerliği, sistemin aynılığını vermemektedir. O dönemin dünyasında, hangi ülke ve yönetimine bakarsanız bakın söz konusu yönetimleri- her ne kadar birbirinden farklı olsalar da- savaş koşulları katı bir devlet anlayışına, siyasal demokrasiye son veren bir sürece, ırkçılık ve devletin yüceltilmesine sürüklemiştir. Hemen her devlette, güçlü devlet, yabancı düşmanlığı, lider gibi olgu ve süreçlerin varlığı değişen oran ve etkilerde kendisini göstermiştir. Aynı zamanda bu gibi olguların hâlâ günümüz demokrasilerinde de varlığı kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Ötekileştirmenin millî birlik için vazgeçilmez kılındığı bir dönem.

Dönemin bu gerçekliği, Millî Şef'lik de var olagelmıştır. Ancak, Batı dünyasının toplumsal ekonomik koşullarının bir gereği olarak var olan faşizm ile kendi tarihsel koşullarımız birbirinden farklıdır. Max Horkheimer,

⁶⁵⁴ KEANE, John; **Demokrasi ve Sivil Toplum Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, Çeviren: Nemci Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.157.

⁶⁵⁵ GÜNDÜZ, Mustafa ve GÜNDÜZ Ferhan; **Yurttaşlık Bilinci**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 105-106.

⁶⁵⁶ BERKES, a.g.e, s.161.

“Kapitalizmden söz etmek istemeyen kişi, faşizm kelimesini de ağzına almamalıdır”⁶⁵⁷ demektir. Faşizm, Kapitalist sürecin bir sonucu/ya da parçası olarak “kapitalist sınıfın yeni keşfedilmiş dikta biçimidir”⁶⁵⁸. Faşizm, Avrupa’da yayılmıştır “Despotik rejimin yeni faşist biçimi, ilkin İtalya’da ve Almanya’da boy göstermiştir...Kapitalist sınıf, artık işçi sınıfının saldırısını püskürtmenin, işçi sınıfını sindirip, ezmenin yolunu yordamını keşfetmişti”⁶⁵⁹. Kapitalist-militarist bir dikta kurabilmek için halkın elinden demokratik hak ve özgürlükler alınmıştır⁶⁶⁰. Faşizme baktığımızda, demokrasi ve kapitalizm sonrası yaşanan bir diktatörlük, ancak, Millî Şef Dönemi öncesinde ise bu süreçlerin varlığından bahsetmek pek mümkün görünmüyor. Önceki süreçte, tek partililik, devletçilik özelliklerine dikkat etmek gereklidir. “Faşizmin hazırlanmasında sınıf kavgasının keskinleşmesi, bu kavganın giderek siyasal karakter kazanması ve karşı karşıya bulunan güçlerle arasında nisbi bir denge mevcut olmasıdır. En önemlisi de Faşizmin dölyatağını hazırlayan şartların başında ekonomik kriz gelir. Ekonomik kriz olmadan faşizm olmaz”⁶⁶¹. Bu süreçler ve yapısal gerçeklikler, Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihselinde olmamıştır.

Bu yönüyle kapitalist aşamayı yaşamayan Türkiye de faşizmden söz etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü, faşizmin temelleri tartışılırken feodalizme kadar uzanılmaktadır⁶⁶² Oysa, feodalizmin bile Avrupa’da doğuş koşulları ve kapitalizme vardırıan süreçleri Avrupa ülkeleri açısından farklılıklar göstermekte iken⁶⁶³, Osmanlı toplum yapısı göz önüne alındığında çok daha farklılıklar söz konusudur. Osmanlı’dan miras alınan yapısal süreçten kapitalizmi doğuramaması nedeniyle faşizmi de doğurması da beklenmemelidir. Bu yönüyle, Millî Şef Dönemi ve dönemin CHP’sini,

⁶⁵⁷ KLİEM, Kurt ve diğerleri; “Faşizm Teorisi Üzerine”, **Faşizm ve Kapitalizm**, (iç.), THALHEİMER, August BAUER ve diğerleri; Çeviren:Rona Serozan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s.15.

⁶⁵⁸ BAUER, Otto; “Faşizm”, **Faşizm ve Kapitalizm**, (iç.), S. 89-117s.89-90.

⁶⁵⁹ A.g.m. s. s.98-99.

⁶⁶⁰ A.g.m., s.112.

⁶⁶¹ TASCIA, Angelo; “Faşizmin Oluşumu ve Gelişiminin Genel Şartları”, **Faşizm ve Kapitalizm**, (iç.), S. 119-138, s.120.

⁶⁶² ROSENBERG, Arthur; “Bir Kitle Hareketi Olarak Faşizm: Yükseliş ve Çöküşü”, **Faşizm ve Kapitalizm**, (iç.), S. 15-30, s.70-71.

⁶⁶³ BLOCH, Marc; **Feodal Toplum**, Çeviren: M.A. Kılıçbay, Savaş Yayınları, İstanbul, 1995.

Faşizme benzetmek yeterli olmamaktadır. Bu tür iddialara karşı CHP'nin altı okunun incelemeleri önerisinde⁶⁶⁴ bulunmaktadır.

Sonuç olarak, benzer kavramların ve olguların varlığı sürecin aynılığını vermemektedir. Her ne kadar söz konusu faşizme özgü kavramlar, Millî Şef Dönemi'nde tek parti olması nedeniyle varlığını göstermişse de, faşist bir yönetim olduğu sonucunu vermez. Benzer gerçeklikler şudur ki, CHP, Türk Devleti; Türk Milleti, CHP dir. Millî Şef Dönemi'nde kurulan bütün hükümetlerin uygulamalarının temelini CHP programı oluşturmuştur. CHP'nin prensipleri, devlet tarafından da benimsenmiş ve Anayasa'ya girmiş, parti-devlet iç içe geçmiştir⁶⁶⁵. İnönü, 29 Mayıs 1939, CHP V. Kurultayı'nda valilerden, CHP il başkanlıklarını alarak Faşizme benzer nitelikteki parti-devlet birlikteliğini az da olsa yumuşatmıştır. İki savaş arası dönem olan Atatürk Ebedi Şef Dönemi ile II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelen İnönü'nün Millî Şef Dönemi yapısal koşulları açısından farklılık göstermektedir. Bu yönüyle, II. Dünya Savaşı siyaseti ile bir dönem İnönü, Faşist yönetimlere sempati ile bakmış, bazı uygulamaları da, Varlık Vergisi örneğinde olduğu gibi, Faşist yönetimleri taklit niteliğindedir. Bu da, İnönü pragmatizminin ve dış politikasının iç politikalarına yansımadır. Almanların savaşı önde götürdüğü dönemde, Almanlarla iyi ilişkiler kuran İnönü Varlık Vergisini uygulamaya koymuştur. Varlık Vergisi'nin, Türkiye'deki azınlık burjuvazisine uygulanması, borcunu ödeyemeyenlerin Aşkale gibi çalışma kamplarına gönderilmeleri o dönemdeki Almanya Nazizm politikalarına benzetilmektedir. Bu yönüyle, savaş koşullarında faşist yönetimlerden çeşitli etkilenmeler olduğu da açıktır.

Faşizm ile olan bu tür benzerliklerin yanı sıra, bizdeki Şeflik sistemi tarihsel geleneğimize dayandırarak bize özgü olduğu da iddia edilmektedir. Şeflik, geleneksel Osmanlı/Türk modernleşme dinamiğine son derece uygundur. Şef'in yönetiminde bir seçkinler grubunun, toplumu kendi düşündüğü ve öngördüğü tarzda modernleştirme çabasını yansıtıyordu. Bu

⁶⁶⁴ BELGE, **Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)**, s.167.

⁶⁶⁵ AKANDERE, **a.g.e.** s. 104.

bakımdan bir modelin kopyası olmaktan ziyade, toplumun tarihsel evriminin de bir sonucuydu. Bununla birlikte, şeflik sistemi, zaman zaman kendi dışındaki benzer örnekleri de dikkatle izlemiştir. Ama gelenek çok daha geniş kapsamlı bir geçmişin izlerini taşır. Bu olgunun günümüzde dahi pek çok siyasî akıma bulaşmış durumda olan, bir siyasal felsefeyi de yansıtır⁶⁶⁶. Bir siyasal ve yönetsel olgu olarak varolan Şeflik sistemi, farklı ideolojilerde, farklı görünümde varolabilmektedir. Bu yönüyle, Millî Şeflik de döneminin faşist yönetimlerdeki olgusal benzerliklerine rağmen farklı bir süreç olarak Türk siyasal tarihinde kendine özgü bir yere sahiptir.

a. İnönü'nün Milli Şefliğini İnşası: Eski Küskünleri Kazanma Çabası

İnönü, Atatürk gibi Türk Halkının gözünde önemli ve karizmatik bir liderden sonra Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu nedenle İnönü'nün ülke yönetiminin başındaki bir kişi olarak işi çok kolay olmamıştır. Özellikle de İnönü otorite boşluğunun doğmamasına ve kendisine karşı farklı görüş ve güç odaklarının oluşmaması için özen göstermiştir. Bunun için ilk iş kendi kadrosunu Kurmaya bir ölçüde de otoritesini oluşturup oturtmaya çalışmak olmuştur. İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ilk dönem politikalarını 1937-1938 yılları arasındaki bekleme ve belirsizlik dönemi belirleyici olmuştur.

İktidardan uzak kaldığı bir yıllık süreç içerisinde ve özellikle de Atatürk'ün hastalığı sürecinde kendisinin Cumhurbaşkanlığına karşı girişimlerde bulunan önde gelen kişileri⁶⁶⁷ siyasî alandan tamamen uzaklaştırmıştır. Öte yandan da, Atatürk döneminde muhalefette kalarak

⁶⁶⁶ KOCAK, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef", s.135.

⁶⁶⁷ Eski küskünler 1939 seçimlerinde Meclis'e girerken, Atatürk'ün yakınında olan bazı isimler ise, Meclis dışında kalmışlardır. Sabiha Gökçül, Hasan Rıza Soyak, Bayar'ın yakın çevirisinden ve İş Bankası grubunun içinde yer alan Fuat Bulca adı Denizbank davalarına karışan Hasan Hayri Tan, yine Atatürk'ün yakın çevresinde yer alan ve Atatürk'ün doktorluğunu yapan Dr. Neşet Ömer İrdelp, İnönü'ye karşı siyasî girişimlerde bulunan Dahiliye eski Vekili Şükrü Kaya, Bayar'a yakın olan ve onun kurduğu hükümette yer alan Şakir Kesebir, İnönü'ye karşı suikast girişiminde bulunacağı söylenen Recep Zühtü Soyak, Atatürk'ün yakınında olan ve İnönü'ye karşı siyasî girişimleri olan Kılıç Ali, Nuri Conker, Hasan Tahsin Berk, ve daha pek çok isim artık milletvekili değillerdi. Bkz., KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.35-36.

TCF'nin kapatılması ve İzmir Suikastı ile siyasal alandan tamamen uzaklaşmak zorunda bırakılan Millî Mücadele'nin önde gelen, aynı zamanda eski küskünler olarak da nitelendirilen kişilerle uzlaşarak onları yeniden kazanmaya çalışmıştır. Böylelikle, İnönü kendisine oldukça geniş yetkiler tanıyarak, bir anlamda da bu yetkilerinin devamlılığını sağlayacak otoritesini kurmakla işe başlamıştır. İnönü olası bir otorite boşluğunun önüne geçerek eski küskünleri kazanmış, kuvvetli bir lider olarak partiye tam hakim olabilecek nitelikte önlemlerini almıştır⁶⁶⁸.

İnönü hem Atatürk devrinde kendisine karşı olanları siyasî sahne dışına itmiş, hem de eş zamanlı olarak eski küskünleri meclis içine çekmiştir. Bunun gerekliliğini İnönü defterine şu şekilde not etmiştir: “Atatürk’ün ölümünden sonra ilk iş olarak dahilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. İhtilaf ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi”⁶⁶⁹. İnönü, bunu şef olmanın bir gereği ve görevi saymaktaydı. Asım Us, İnönü’yü bir ziyaretinde kendisine “-evvelce bizden ayrılmış olanlar içinde tekrar bizimle birlikte çalışmak isteyenler bulunursa kendilerine imkan vereceğim. Bir devletin başına her türlü kayıttan azade bir şef getirilmesi bunu icabeder”⁶⁷⁰ demiştir. Yani Cumhurbaşkanlığının genel af çıkarmasına benzer bir uygulama olarak da nitelendirilebilir. İnönü’nün eski küskünleri yeniden yanına alması aynı zamanda Atatürk yakınlarına farklı bir mesaj olarak da algılanabilir.

İnönü, kırgınlıkları gidermek amacıyla, 24 Mart 1939’da Dolmabahçe Sarayı’nda 1700 kişilik bir çay partisi de verdi. Bu partiye tüm kırgınlar çağırılmıştı⁶⁷¹. Hazırlık yaptığı 1939 genel seçimleri İnönü’nün barış politikasını sürdürmesine yardımcı olmuş⁶⁷², ayrıca 31 Aralık 1938’de⁶⁷³ 12

⁶⁶⁸ KARPAT, **a.g.e.**, s.314.

⁶⁶⁹ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) Cilt I**, s.258.

⁶⁷⁰ US, **a.g.e.**, s.332.

⁶⁷¹ **A.g.e.**, s.358; YETKİN, **Karşı Devrim 1945-1950**, s.51.

⁶⁷² KOCAK, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.41.

⁶⁷³ İnönü Cumhurreisi seçildikten sonra 22 Aralık 1938 tarihli namzetlik kararı ile İstanbul mebusluğuna General Kazım Karabekir’i Burdur mebusluğuna Hasan Rıza Soyak’ı Çankırı mebusluğuna da Hüseyin Cahit Yalçın’ı Bolu mebusluğun da Fethi Okyar’ı mebus seçti. Bu zatların muvafakatleri alınarak mebusluğa getirilmeleri İnönü tarafından takip edilmeye başlanan

İlde mebus seçimine gider⁶⁷⁴. İnönü, öncelikle bu dönemde kurulacak, olan hükümette görev almasını istediği ve düşündüğü isimlerin ara seçimi kullanarak meclise girmelerini sağlamış, öte yandan da barış politikası sonucunda, siyasî uzlaşma ve anlaşma sağladığı eski muhalifleri aynı bünye içinde eritmeye çalışmıştır⁶⁷⁵. Atatürk'ün yakınlarını saf dışı bırakırken, onun düşmanlarını yıldızları onunla hiç barışmamış olan kişileri, eski saltanatçı-hilafetçi ve mandacıları, devrim karşıtlarını baş tacı etmiştir⁶⁷⁶. Kızılçelik'e göre, İnönü'nün, Atatürk döneminin önde gelen eski muhaliflerle barış politikasını uygulamaya sokması⁶⁷⁷, onun Atatürk'e ihanet ettiğinin ve Atatürkçülüğe karşı bir tavır aldığı bir göstergesidir.

İnönü, eski küskünleri yanına alarak, olası otorite boşluğunun önüne geçmek istemiştir. Eski muhalifleri karşısına almaktansa -çünkü bu kişiler o dönem için toplumda önemli ve kahraman özellikleriyle öne çıkan isimlerdir- kendi yanına almayı tercih etmesi gibi pragmatist-faydacı bir tutum sergilemiş olması da göz önünde bulundurulmalıdır.

Dönemin öne çıkan dikkat çekici bir özelliği de, II. Dünya Savaş'ının kendisini hissettirmesidir. Olası zor koşullarda, İnönü'nün Kuvay-i Millîye ruhu olan insanların desteğini yanında hissetmek istemesi oldukça akıllıca görünmektedir. Tarihsel arka plan düşünüldüğünde TCF'lilerle CHP'yi birleştirme daha doğru bir ifade ile onları, CHP'ye alma ve kazandırma çerçevesinde de düşünülebilir. Bu davranışını, Atatürk'e ihanet saymanın dışında kendi yönetimini güçlendirmek, otoritesini güvence altına almak şeklinde değerlendirilebilir. Atatürk'ün ölümünden sonra, ülkede otorite

---

mürüvvet siyaseti telakki edilebilirdi. 26 Mart 1939'da yapılmış olan Genel Seçimlerde Afyonkarahisar, Eskişehir, Ankara, Niğde illerinde birer milletvekili açık bırakılmak ve oralara Halk Partisinden aday gösterilmemek suretiyle Afyonkarahisar'dan Berç Türker'in, Eskişehir'den İstimat Özdamar, Ankara'dan dr. Taptas'ın ve Niğde'den Dr. Abravaya'nın müstakil mebus seçtirilmiş olması yine İnönü'nün ileri sürdüğü ayrı bir siyaset idi. çünkü bu suretle BMM'de güya Berç Türker Ermenileri, Özdamar Papa Eftim'in başında bulunduğu Türk Ortodokslarını, Dr. Taptas asıl büyük Rum kütlesini ve Abravay'a da Yahudileri temsil etmiş olacaktı. Halbu ki ne temsil edenler ne de temsil edilenler takip edilen maksada inanmamışlardı. Ve o amaca faydalı olamamışlardı. Bkz., URAN, a.g.e., s.348-349

⁶⁷⁴ US, a.g.e., s.358.

⁶⁷⁵ KOÇAK, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 1, s.180.

⁶⁷⁶ YETKİN, Karşı Devrim 1945-1950, s.40.

⁶⁷⁷ KIZILÇELİK, Sezgin; Atatürk'ü Doğru Anlamak, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s.121.

boşluğu doğmaması için İnönü, Bayar'ın öncülüğünde hemen Cumhurbaşkanı seçilmişti. Muhalif ruhu olan eski küskünlerin karşı-harekete geçmesine fırsat vermemek ayrıca iç huzuru sağlamak için İnönü onları kendi karşısına almak istememiştir. Onun yerine yanına almayı daha doğru bulmuştur. Öte yandan, dış dünya hızla bir savaşa doğru sürüklenmekteydi. Bu dış dünyaya karşı, güçlü olmak için yine bu topraklar için mücadele etmiş, emek vermiş olan eski küskünlerin vatan severliğine, bağlılığına ve gerekirse mücadeleden kaçınmayacaklarına olan inanç, İnönü için eski küskünleri yanına alma gereğini doğurmuştur.

Eski küskünlerin mandacı, hilafetçi-saltanatçı olarak nitelendirilerek eleştirilmişlerse de, şu da bir gerçektir ki, rejim artık oturmuştu. Manda tartışmaları artık son bulmuş, hilafet ve saltanat tamamen ortan kalkmıştı. Bu nedenle, eski küskünlerin önceki muhalif tutumları, bu dönem için tehlike oluşturmuyordu. Nadi, o dönemdeki oluşumları, “Atatürk’ün hatırasını gölgeleme ya da unutturma amacını güttüğünü sandığımız işlem ve davranışlara karşı o zamanlar fiskostan başka bir şey elimizden gelmiyordu... Bizim bir noktada şüphemiz yoktu. İnönü yaşadığı sürece devrimler hiçbir şekilde zedelenmeyecek, kimse onların kılına dokunmayacaktı. Bu inancın rahatlığı içinde aklımız sıra İnönü’yü ölümünden sonra Atatürk ile şöhret ve başarı yarışına kalkışmış biri sanıyorduk”⁶⁷⁸ şeklinde değerlendirmiştir.

Eski küskünlükleri gidermeye çalışan İnönü, en önemli koşul olarak, onlardan Atatürk’ü eleştirmemelerini istemiştir. İnönü, onlara kesin olarak, Atatürk’ün şahsı ile uğraşmamalarını, hatta cumhuriyeti ve inkılapları korumak ve devam ettirmek için Atatürk’ü korumak gerektiği koşulunu koymuştur. Aslında İnönü, onlarla ilişki kurmasının ve onlara fırsat vermesinin kendisini çok güçlendirmediği gibi, partide bir takım şüpheler, endişeler yarattığının farkındaydı. Buna rağmen eski muhaliflerin kazanılması istemiş ve bu konuda Bayar’dan da destek almıştır. Amacı ise, Atatürk’ün ölümünün fırsat bilinerek bir tartışma ortamının yaratılmamasıydı⁶⁷⁹. İnönü, eski küskünlere yönelik

⁶⁷⁸ NADİ, *Perde Aralığından*, s.20.

⁶⁷⁹ TURAN, *İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, s.151; AYDEMİR, *İkinci Adam II*, s.45.

barış politikasını, taşıdığı siyasî sorumluluğun da bilincinde olarak, Atatürk'ü ve Atatürk dönemini her türlü tartışmanın dışında kalması üzerine kurmuştur. Ancak bu beklenen olmamış; Karabekir 4 Nisan 1939 tarihli Tan gazetesi ile yaptığı mülakatında⁶⁸⁰ geçmiş olaylarda Atatürk'ü suçlamış ve Atatürk dönemini eleştirmiştir. Karabekir bu mülakatı ile anlaşma sınırlarının dışına çıkmıştır.

O günlere ilişkin Us'un notlarında şu haber yer almaktaydı: “Şükrü Kaya, önceki gün Ankara'dan İstanbul'a gelmiş, Dolmabahçe defteri mahsusu imzalamıştır, fakat dünkü çayda bulunmamıştır. Bundan davet edilmediği anlaşılıyor. Eski mebuslardan doktor Adnan'ın Paris'ten İstanbul'a gelmek üzere hareket ettiği söyleniyor. Onun da yeni seçimlerde mebusluğa adaylığını koyacağı anlaşılıyor. İsmet İnönü eski kırık kalpleri tamire çalışıyor”⁶⁸¹. Atatürk'ün rahatsızlığı sırasında, Şükrü Kaya Bey İnönü'yü takip ettiriyormuş, bu nedenle İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra ilk iş olarak dahilde güven etkisi yapacak birinin gelmesi gerektiğine inandığından Şükrü Kaya Bey'i tercih etmemiştir⁶⁸².

İzmir suikastından beri her türlü siyasî faaliyetten men edilmiş olan Sabit Sarıoğlu Elazığ'dan ve yeğeni Halet Sarıoğlu Malatya'dan parti adayı gösterilip milletvekili seçildiler. Ali Fuat Cebesoy, Bakanlık ve Meclis Bakanlığına getirildi⁶⁸³. Halide Edip Adıvar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Profesör olarak görev aldı. “İngiliz Edebiyatı Şekspir” üzerine verdiği konferanslar ertesi gün, Ulus Gazetesi'nde fotoğraflı olarak yayınlanır. Sinekli Bakkal romanı, CHP tarafından açılan bir yarışmada birincilik ödülü almıştır⁶⁸⁴.

Akyol'a göre, zaferden sonra muhalefete geçen Millî Mücadele liderleri hakkında, Atatürk'ün Nutuk'taki suçlamaları politiktir. Bunu bilen İnönü, Cumhurbaşkanı olunca, onları yüksek devlet görevlerine getirdi, böylece

⁶⁸⁰ Mülakatın tam metin için bakınız KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s. 49-50.

⁶⁸¹ US, *a.g.e.*, s.359.

⁶⁸² TOKER, Metin; “İnönü'nün Hatıra Defterinden Notlar”, *Hürriyet Gazetesi*, 25 Ocak 1974, s.11.

⁶⁸³ GİRİTLİOĞLU, *a.g.e.*, s.151.

⁶⁸⁴ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.45.

Cumhuriyet rejimindeki muhtemel bir çatlamaı önlediği gibi, insani bir davranışta da bulundu. Bu da, İnönü'nün büyüklüğüne bir örnektir⁶⁸⁵. Orbay'a birlikte çalışma teklifini sunmuştur; Orbay, kendisinin bir çok hizmetten mahrum edildiğini hatırlatır, İnönü'nün cevabı ise; "onu bana bırak... Öyle bir hal bulduracağım ki, ortada seni üzen hiçbir tortu kalmayacak"⁶⁸⁶. Rauf Orbay'ın söz konusu mahrumluğu, Ankara İstiklal Mahkemesince 1926 yılında verilmiş mahkumiyet kararı bulunmasıydı. Rauf Orbay, yurt dışında olduğu için karar infaz edilememişti. Bulunan formülle, araya af yasaı girdiği gerekçesiyle mahkumiyet yok sayıldı ve Kastamonu'da 22 Ekim 1939'da yapılan ara seçimlerde, milletvekili yapılarak o da meclise alındı⁶⁸⁷. Us'a göre, Atatürk'ün de hayatta iken Rauf Orbay'ı milletvekili yapmak kararını vermiş, sofrasında birkaç defa bundan bahsetmiřti⁶⁸⁸.

Eski küskünler artık yeni destekçilerdi. Eski küskünlerin, Millî Şef'in artık çok yakınında, yanında yer aldıklarına kuşku yoktu. Ünlü 7 Mart 1939 İstanbul Üniversitesi Nutku'ndan sonra İnönü'yü tren istasyonunda yolcu edenlerin başında Ali Fuat ve Fethi Okyar gelmekteydi⁶⁸⁹. Öte yandan da, Tevfik Rüştü Aras, İnönü'nün köşküne gitmiş, eski laubali tavrı ile kapıdan girmiş, yukarı çıkmak istemişti. Fakat izin alarak gelmediği için kabul edilmemiřti⁶⁹⁰. Aras, İnönü'ye başbakanlıktan ayrıldığı zaman ABD'ye Büyükelçi olarak görevlendirilmesini önerisinde bulunmuş, İnönü bu öneri karşısında kıyameti koparmış ve reddetmiřti⁶⁹¹. Hatırlanacağı üzere, kendisine yapılanı unutmaması, İnönü'nün temel kişisel özelliği idi.

İnönü, göreve gelir gelmez, 1925-38 arasında tam 13 yıl dış işleri bakanlığı yapmış T. Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmiştir. Bu

⁶⁸⁵ AKYOL, Taha; "Atatürk ve Rauf Orbay", **Milliyet Gazetesi** (iç.), 25 Temmuz 2006.

⁶⁸⁶ KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.44.

⁶⁸⁷ YETKİN, **Karşı Devrim 1945-1950**, s.51.

⁶⁸⁸ US, **a.g.e.**, s.409.

⁶⁸⁹ "İnönü Bugün Şehrimize Şeref Veriyor", **Ulus Gazetesi** (iç.), 8 Mart 1939, s.1.

⁶⁹⁰ US, **a.g.e.** s.347.

⁶⁹¹ TOKER, Metin; "İnönü'nün Hatıra Notlarından", **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 19 Ocak 1974, s.11.

değişikliğin nedenleri önem sırsına göre şöyledir⁶⁹²: Öncelikle, İnönü dış politikayı tekeline almak istediği için, özellikle dünya savaşı gibi olağanüstü bir dönemde, Atatürk'ün çok yakın çevresinde bulunmuş ve 13 yıllık bir dışişleri bakanıyla yapması zor olabilirdi. İkincisi, Aras'ın, İnönü açısından bir olumsuz özelliği de hastalığının son döneminde Atatürk'ün çevresini sararak, İnönü'yü iyice uzakta tutan Şükrü Kaya ve arkadaşları grubunda yer almasıydı. Dış politikaları çerçevesinde, bu nedenler kadar etkili gözükmemekle birlikte, bir de SSCB'yle ilişkilere önem veren Aras'ın yerine, İngiltere yanlısı Şükrü Saraçoğlu'nu getirmiş olmasından söz edilir.

Us, İnönü'ye Tevfik Rüştü Aras ile Şükrü Kaya'nın değişiklik nedenini sorar. İnönü şu cevabı verir: “Fena mı oldu? Haklarında hayırlı olan budur. Onlar kendilerini kaybetmişlerdi”⁶⁹³. İnönü, 16 Şubat 1939 tarihinde, defterine şu notları almıştır: “Hükümette tedrici tasfiye; Barem için komisyonculuk için tedbirler; Kastamonu'da seyahat halk ile temas-hükümette muhtıra; Dahili politikada huzur ve uzlaşma; Harici politikada yeni vaziyet; Dahili politikada ciddi bir uzlaşmaya teşebbüs ettim”⁶⁹⁴. İnönü, Kasım 1938-Şubat 1939 üç aylık Cumhurbaşkanlığı süresince yaptıklarını böyle özetlemiştir. Burada dikkati çeken bir noktada, ‘Tedrici’ ifadesidir. İnönü'nün “tedrici” politik tutumuna Metin Toker şöyle açıklık getirmiştir: “İnönü bir gün bana; ‘Benim tabiatımın bir özelliği merhaleleri atlayarak iş yapmamamdır. Merhaleleri kıvamına getirdikten sonra çözmeyi tercih ederim. Bundan dolayı çok tenkide uğramışımdır. Ama pişman olduğumu hiç hatırlamıyorum”⁶⁹⁵.

Tanin gazetesinde çok şiddetli yazıları ile tek partili rejimin amansız düşmanı olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın eleştiri merkezî İnönü idi⁶⁹⁶. İnönü, kendi kadrosunu kurarken, Yalçın'ı milletvekili seçti. Yalçın, Mentеше Milletvekili Halil Bey'e şöyle demişti: “Ben Atatürk'ün aleyhinde bir şey

⁶⁹² UZGEL, İlhan; “TDP'nin Oluşturulması”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004 s.75.

⁶⁹³ US, a.g.e., s.333.

⁶⁹⁴ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 1.Cilt**, s.257.

⁶⁹⁵ TOKER, Metin; “İnönü'nün Hatıra Notlarından”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 21 Ocak 1974, s.1.

⁶⁹⁶ GİRİTLİOĞLU, a.g.e., s.151.

yazmadım. İsmet aleyhinde polemik yaptım. Fakat İsmet bana iyilik yaparak intikamını aldı. Ben hayatta oldukça onun aleyhinde kalem oynamaz”⁶⁹⁷. İnönü’nün pragmatizmi, Yalçın örneğinde de kendisini göstermektedir.

İnönü’nün cumhurbaşkanlığı dönemi, Atatürk devrimlerinin ülke genelinde kabul gördüğü, yerleştiği ve bir anlamda devrimin evrimleşme sürecine girdiği bir evreye rastlar. Bu nedenle, daha önce söz konusu devrimler şu ya da bu biçimde muhalefet yapmış ve politik nedenlerle iktidardan uzaklaştırılan, pasifize edilen küskünlerin kazanılması hareketi, İnönü’nün kendinden ve devrimlerinden emin olmasının da bir sonucuydu. Gerek iç koşullar, gerekse dış koşullar yeni muhalefet hareketleri için uygun değildi. Bu anlamda, Atatürk’ün ölümüyle olası bir iktidar boşluğu oluşabileceği beklentisinde olan eski muhalifleri kazanma girişimi, İnönü siyasetinin dahice bir manevrasıdır. Fakat burada bir muhalif grubu kazanayım derken, yeni bir muhalif grubu oluşturması yukarıda sözü edilen CHP-TCF’yi birlikteliği ve bütünleştirici politika anlayışında kuşuklara neden olduğu noktasına götürmektedir bizi. Eski bir hesaplaşmayı kapatırken (doğru da yapmıştır), yeni bir hesaplaşma sayfasının açılması düşündürücüdür. Acaba yeni hesaplaşma Atatürk yanlısının bir tavsiyesi midir? sorusunu ilk aşamada akla getirmektedir.

b. Atatürk Etkisinden ve Onun Gölgesinde Olmaktan Kurtulma Girişimleri:

İnönü’nün, olası bir otorite boşluğunun önüne geçtikten, kendi çalışma kadrosunu kurduktan sonra, bu dönem yeni bir zihniyeti uygulamaya koyduğu şüphesizdir. İnönü, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Batı’ya olumlu mesajlar vermiş ve Batı ile iyi ilişkiler kurulmasını ve devam etmesini dilediğini her fırsatta dile getirmiştir. Batı basını⁶⁹⁸ da, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığını

⁶⁹⁷ US, a.g.e., s.328.

⁶⁹⁸ Fransız Petit Parisien gazetesinden Vitoux; “Fransa ile Türkiye arasında iyi münasebetler lüzumuna kani bulunan İsmet İnönü memleketimizin bir dostudur...Kemal Atatürk, Türk inkılabının dehası, İnönü yapıcısı idi. Namuslu bir insan olan İsmet İnönü’nün dürüstlüğü politikasına da şamildir. Journal gazetesinde Saint-Brice; “Atatürk’ün bütün büyük inkılaplarını yılmaz bir işçiler ekibi başında İnönü tahakkuk ettirmiştir. Binaenaleyh bu kadar uğraştıktan sonra şerefli mevkie

oldukça olumlu karşılamıştır. Söylemlerinde, demokrasiyi hissettiren; millet egemenliği, millet yönetimi kavramlarına çoğunlukla yer vermiştir. Şöyle ki, 6 Mart 1939 Üniversite Konuşması'nda: “Batı ülkelerinin bütün hususiyetlerinin gelecek yıllar içerisinde, memleketimizde de, tatbik edileceğine güvenim vardır”⁶⁹⁹. Yine benzer ifadeler, “Çok yakın tarihte, hakiki halk idaresi ve halk murakabesinin, kendi memleketimiz bünyesinde de tahakkuk etmiş olduğunu göreceksiniz”⁷⁰⁰. Bu söylemlerden, “Acaba Atatürk'ten sonra, onun yerine geçen İnönü, Atatürk'le şöhret ve başarı yarışına mı? özeniyordu. Günün soruları oldu. CHP'ne yeni bir zihniyetin aşılacak istendiği, her bakımdan kendisini hissettirmiştir”⁷⁰¹ şeklinde yorumlara gidilmişti. İnönü, şüphesiz ki, bir taraftan, Atatürk'ten daha farklı bir yönetim anlayışı getirmeyi planlıyor öte yandan da olabilecek bir otorite boşluğunu engellemeye çalışıyordu. Çelişkili görünen bu iki politikayı eş zamanlı olarak uygulamıştır.

---

bihakkın liyakat kesbetmiştir”. Almanya, Der Angriff; Büyük bir adamın bıraktığı bir eserin temadi ettirmek, kolay değildir. zira o büyük adamın eseri ile alelade bir insanın kabiliyeti arasında bir mukayese yapıldığı zaman, bu karşılaştırma, ekseriya ikincisinin aleyhine neticelenir. Bunun için Türkiye, İsmet İnönü'nü Devlet Reisliğine intihapla, selefının derecesine hakkile varabilecek ve onun yerini tamamen doldurabilecek bir insan bulmanın verdiği memnuniyet ve zevki duymalıdır. Universal gazetesi 13.11.1938 “Türkiye'deki siyasî rejimin hiçbir sarsıntıya ve hiçbir değişikliğe maruz kalmayacağı gibi tahakkuku zımında büyük hizmetleri sebkate eden ve Türk milletinin mukadderatını eline alan yeni idareci bidayetden beri güzel neticeler vermeye başlayan eserleri selefi gibi aynı enerji ile, aynı sadakatle ve aynı kanaatle devam edecektir”. Yunan, Ellinikon Mellon, 12.11.1938 tarihli ‘Yeni Başkan’ başlığı altında makalesinde; Büyük inkılapçının açtığı izde yürümek azminde bulunan Türk Milleti Kemal'in başladığı işin fasilasız devam etmesi için talini İsmet İnönü'ne emanet etmiştir”, Arapolis 12.11.1938 tarihli sayısında; “Gerek seferde gerekse hazarda Atatürk'ün yanı başında ikinci şahıs olarak bulunmuş olan bu zatın hakiki mevkiini tayin edebilmek için tarihte Tiveli Epaminondas ile Pelapitasa kadar gitmek lazım. Atatürk, efsane, büyük ışık, mıknaş, yüce uçuş, geniş fikir ve hakim irade idi. İnönü, dirayet, metot, hassasiyet, fen ve isabetli tatbiktir”, Bulgar gazetesi, Slova 12.11.1938 tarihinde Todor Kojuharoff; “Atatürk'ün kudretli şahsiyeti politik sahnede görülmeğe başladığı günden beri bütün dünya onun arkasında biran bile ayrılmayan İsmet İnönü'nün görmeğe alışmıştı. Bu itibarla İsmet İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ittifakla Cumhuresiliğe intihabı, gayet tabii bir hadisedir”, Afgan basını İslâh gazetesi, “İşte, bu büyük şahsiyetin, Türkiye Cumhuresiliğine intihabı, Türkiye'nin terakki ve tekâmülü için mes'ud bir vesile teşkil etmektedir”. Bkz., İNKILAP KİTABEVİ; **Dünya Gözü İle İsmet İnönü**, Kenan Basımevi İstanbul, 1940, s. 14-56. Deyli Telgraf Gazetesi “Atatürk'ün Varisi” başlıklı makalesinde “Atatürk'ün makamının yükü herhangi birisinin omuzları için çok ağır görülebilir. Fakat muasırlardan herhangi birine nazaran İnönü'nün omuzları için en az ağırdır”, Fransa'da, Paris Soir; “Bugün Paris ve Londra neşe içindedir. Çünkü İsmet İnönü İngiltere ve Fransa ile daima en dostane münasebetler idame etmiştir”, Times, “İnönü İngiltere'nin büyük bir dostu olmuştur ve her şey Türkiye'yi Avrupa'da ve yakın şarkta bir sulh ve istikrar amali yapan siyasete dahilde olduğu gibi hariçte de onun devam edeceğine gösterir” Bkz., CANDAR, Avni; **İkinci Reiscumhurumuz İsmet İnönü Kısa Tercüme Hali ve Millî Hizmetlerinden Bir Kaçı**, Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938, s.20-23.

⁶⁹⁹ “Millî Şef'in Millete Yüksek Hitapları”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 7 Mart 1939, s.1 ve 5.

⁷⁰⁰ GİRİTLİOĞLU, a.g.e., s.150.

⁷⁰¹ A.g.e., s.151.

Basının eleştirme ya da yorum yapma özgürlüğü olmadığından ve İnönü'ye yönelik eleştirilerini doğrudan yapamadıkları için, daha farklı yöntemler izlemişlerdir. Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Nadi, Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü ön plana çıkarmak istemiş, İnönü'nün kendisini öne çıkarma, kendi kadrosunu kurarak Şefliğini pekiştirme çabalarına karşı-yumuşak tepki olarak Kemalizm/Atatürk Enstitüsü kurulmasını önermiştir. “Atatürk'ü bu eserleri prensipleri üzerinde tetkik ederek Kemalist Rejimin ideolojisini tebellür (billurlaşma) ettireceğiz”⁷⁰²..

İnönü'nün bu türden yüceltme ve önerilere cevabı geç kalmamıştır. Başbakanlıktan ayrıldığı süre içerisinde, İngilizce öğrenmek için çalıştığı sırada, İngiliz Parlamento sistemi ve tarihine ilişkin üç bin sayfalık bir kitap çevirisini de yapmıştı. İşte bu kitap çevirisinden yararlandığı bir bilgiyi örnek göstermiştir: “İngilizlerin Millî hayatlarına ait her şeyi iyilikleri ve kötülükleri ile beraber olduğu gibi yazıyorlar. Mesela büyük bir adamın hayatını yazarken meziyetleri ile kusurlarını da kaydetmekten çekinmiyorlar. Kusurları büyük adamların büyüklüklerine hiç helal getirmiyordu”⁷⁰³ İnönü, Atatürk'ün kusursuz gösterilmesini ve sadece yüceltilmesini eleştirmiştir. Hatta, “Ben Atatürk değilim, Atatürk'ten beklediklerinizi benden bekleyemezsiniz”⁷⁰⁴ demiştir. Öte yandan da, İnönü'nün kendi imajını yüceltici uygulamaları olmuştur. Millî Şef İnönü'ye yönelik oldukça abartılı bir şekilde övgüler yapılmıştır. İnönü'ye atfen yapılan at yarışları, düzenlenen kır gezileri, ansiklopedi ve kitapların ona ithaf edilmesi, bir takım yerlere onun isminin verilmesi, ona bir takım unvan ve payelerin layık görülmesi, bunlar arasındadır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1941'de, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü 1945'de İnönü'ye 'Fahri Profesörlük' payesi vermiştir. Çeşitli sanat, eğitim, sportif ve kültürel faaliyetlere yönelik olarak verilen armağanlar: 'İnönü Değerlendirme Armağanları', 'İnönü Özendirme Armağanları' adlarını taşımaktadır⁷⁰⁵. “Memlekette iş verimini ve çalışma kudretine süratle

⁷⁰² NADİ, Yunus, “Kemalist Türkiye'nin Kemalist Enstitüsü”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 23 İlkteşrin [Kasım sm.] 1938, s.1.

⁷⁰³ US, **a.g.e.** s.334.

⁷⁰⁴ HEPER, **a.g.e.**, s.63.

⁷⁰⁵ AKANDERE, **a.g.e.**, s.56.

geliştirmek üzere ‘İNÖNÜ ARMAĞANI’ adlı bir mükafat ihdası [düzenleme sm.] kanun lahiyası Mecliste”⁷⁰⁶. Sonrasında da kabul edilmiştir.

İnönü, farklı bir yönetim düşününe ilişkin olarak öncelikle, parti-devlet ilişkisinin yapısını yeniden düzenlemiştir. Mayıs 1939 CHP V. Kurultay kararlarından biri de, Müstakil Grubun oluşturulmasıydı. Açış konuşmasında İnönü: “Büyük kurultaydan görev alan ve parti genel başkanının başkanlığında çalışacak olan, inzibat ve intizam içinde, bilinçli ve çalışkan bir bağımsız grubun yürütme yerinde olan milletvekillerini çoğunluğuna ve hükümetine esaslı bir yardım sağlarken, büyük milletimize de, kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını umuyoruz”⁷⁰⁷. 3 Haziran 1939 toplantısında, 21 milletvekili ile Müstakil Grup oluşturulur. Müstakil Grup üyeleri CHP grup toplantılarına katılmakta, fakat oy vermemekteydiler. Her yönüyle yapay olan bu uygulama CHP’nin tek parti yönetiminin güdümlü çok seslilik yaratmaktaki girişimiydi⁷⁰⁸. Müstakil Grup, İnönü’nün yeni bir uygulama içerisinde olduğunu gösteriyordu. Müstakil Grup, gerçekten söylendiği gibi parti içinde, yapay da olsa çok sesliliği oluşturmamıştı. Müstakil Grup, parti çoğunluğuna güvensizliğin sonucu, güvenilir diye nitelendirilen küçük bir grubun, İnönü adına partiyi denetleme ve yönetme hareketi miydi? Bu sorunun yanıtı, mutlaka siyaset bilimcilerin değerlendirmelerinde yer alacaktır. Bize göre, İnönü otoritesini sadece devlet yönetiminde değil, aynı zamanda parti içinde kurmak amacıyla “Müstakil Grubu” oluşturmuştu. V. Kurultayın önemli bir özelliği de, parti-hükümet birliğine son verilmiş olmasıdır. Valilerden il başkanlıkları alınmıştır⁷⁰⁹. Önce, partinin devlet ve hükümetle olan hukuki ve

⁷⁰⁶ “İnönü Armağanı Kanun Lahiyası Mecliste”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 16 Sonkanun 1944, s.1.

⁷⁰⁷ “**CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939**”, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

⁷⁰⁸ ÇAVDAR, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.398-399.

⁷⁰⁹ DURSUN, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, s.124, **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 30, Nizamnamenin 28 inci maddesi de yeni bir hüküm olarak nazarı dikkatinizi celbedecektir. Hükümet ve parti birliğine dair Genbaşkur tarafından 18.6.1936 tarihinde itihaz edilen kararın tatbik mevkiinde kaldığı üç seneye yakın bir zaman zarfındaki müşahedeler bu vaziyetin idamesinde [devam ettirilmesi sm.] bir fayda olmadığı kanaatini tevhit [doğurma sm.] etmiş ve bir murakabe [denetlemek sm.] cihazı olan partiye daha emin ve salim bir faaliyet imkanı temin edebilmek için evelemerde Genel Sekreterlik Dahiliye Vekaletinin birbirinden ayrılmasına lüzum görülmüştür. Aynı sebebin vilayetlerdeki teşkilat üzerinde müessir olması icap edeceğinden vilayet Parti Reisliklerinin de Valiliklerden tefrik [ayırma sm.] edilmesine zaruret hasıl olacağı takdir buyurursunuz...Parti

fiili bağları koparılmak istenmiştir⁷¹⁰. CHP'nin, bizzat kendi örgüt yapısından, yani partinin örgütsel ve yapısal zayıflığından ve parti örgütünün de sadece kağıt üzerinde var olmasından ileri geliyordu. Bu durum, CHP'nin bir siyasî parti olarak, kendi başına ayakta duramayacağını göstermesi bakımından son derece önemlidir⁷¹¹. Ancak, İnönü'nün bu karar ve uygulaması, CHP'de varolan parti-devlet yapısal bağı ve ilişkileri tam olarak kopmasa da bir aşama olarak kalmıştır.

İnönü, partinin tüm önemli yönetim kadrolarını; Genel Başkan Vekili, Genel Sekreter, Parti Genel Başkanlık Divanı ve Müstakil Grup Reis Vekilini atama yetkisini tamamen üzerine almıştı⁷¹². Böylece parti üzerindeki siyasî otorite ve denetimini pekiştirmiştir⁷¹³. İnönü, zıt politikaları eş zamanlı olarak uygulamıştır. Bir yandan millet egemenliğinden söz ederek, Müstakil Grubu oluşturarak, parti-devlet bağını az da olsa gevşeterek demokrasi mesajları verirken, öte yandan da tüm karar mekanizmalarını kendisine bağlayarak ve otoritesini güçlendirmiştir.

İnönü'nün ilk işi Bayar Hükümeti'ne dışarıdan müdahale etmek olmuştu: "ilk Hükümet için dahiliye ve hariciye vekillerini değiştirmesini Bayar'a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti. Dahiliye Dr. Refik Saydam, Hariciye Şükrü Saraçoğlu. Dr. Aras ile Şükrü Kaya'nın gitmeleri memlekette hakiki bir inşirah [huzur sm.] verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil olduğunu görmek herkesi şaşırttı"⁷¹⁴. Yeri gelmişken, bir hatırlatma yapmakta yarar olacaktır. Atatürk'ün dışarıdan, İnönü'nün Hükümeti'ne müdahale etmesi -örneğin İnönü'ye danışmaksızın hükümetinin ekonomi bakanını görevden alarak Bayar'ı ataması- İnönü, Atatürk ayrılığının temel nedenlerinden biri olmuştu. Benzer şekilde, İnönü de Cumhurbaşkanı olduktan sonra Bayar Hükümeti'ne müdahale etmiştir.

Başkanlıklarından ayrılan Valilerin de Parti işlerini az çok bir devlet işi addederek bu işle alakalarını temin edecektir.

⁷¹⁰ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.569.

⁷¹¹ *A.g.e.*, s.93.

⁷¹² *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939*, s.50-70.

⁷¹³ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), Cilt 2*, s.72.

⁷¹⁴ İNÖNÜ, *Defterler (1919-1973) 1.Cilt*, s.255.

İnönü başbakanlıktan ayrı kaldığı bir yılın hesabını sorarçasına, 1939 yılına Bayar hükümetinde değişiklikler yaparak başlamıştır⁷¹⁵. İnönü iktidardan uzak kaldığı bir yıllık kısa süre içerisinde, Bayar Hükümeti'nde meydana gelen yolsuzluk olaylarının üzerine giderek, İmpeks ve König davaları ile ilgili yöneticilerden ve sorumlularından hesap sormuştur. Ayrıca, Ekrem Hamdi Bakan (König) davası⁷¹⁶ görülmüştür. Bayar'ın bu bir yıllık süre içerisinde liberal içerikli kurduğu kurumları kaldırılması ve o kurumların başındaki kişileri görevlerinden alınması için sistemli bir kampanya başlatılmıştır⁷¹⁷. İnönü'ye göre artık: “Skandallar hükümetin otoritesini zayıflatıyordu”⁷¹⁸.

İnönü'nün, bu davaları ya da yolsuzlukları, Bayar Hükümeti'ni zayıflatmak için kullandığı iddia edilmektedir. “İmpeks, Satie ve Denizbank davalarında basında yayınlanan söylentiye ve dedikoduya dayanan haberler ve yolsuzluk ve suiistimal iddiaları ile hiç kıyaslanamayacak derecede hafif cezalar verilmesi ve daha sonra bu cezaların sonuçları bakımından değil, fakat yalnızca birer dava olarak önem taşıdığını gösteriyor. Bu davalar vasıtasıyla geçmiş dönemde siyasal bakımdan hesaplaşılmıştı”⁷¹⁹. Söz konusu yolsuzlukları kastederek İnönü şu notları düşmüştü: “Atatürk zamanında geçen bu usul artık düzelmek lazım idi. Zaman geçtikçe hiç düzelmeyecek bir hale gelebilirdi. Bayar, Meclisin intihabını yenilemek için sabırsızlık gösteriyordu. Böyle bir kararın zamanı gelmişti. Ancak sarsılmış bir Hükümet ile iki ay yalnız kalmaktan endişe ediyordum. Fırka reisiyle konuştum (Hasan Saka-Hilmi Uran). Ertesi gün fırka divanında inkılabı yenileme konuşulacaktı. Sabahleyin erkenden Celal Bayar'ı çağırdım. İntihaba [seçime] yeni bir hükümetle girmek lüzumunu söyledim. Kabul etti. Divandan sonra istifasını verdi. Dr. R. Saydam hükümeti teşekkül etti”⁷²⁰. Bunu gerekçe göstererek,

⁷¹⁵ 2 Ocak 1939 tarihli meclis toplantısında Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın yerine İzmir Mebusu Hasan Ali Yücel, Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir'in yerine İzmir Mebusu Hüsnü Çakır getirildiler. İki gün sonra da Adalet Bakanı Hilmi Uran'ın yerine Konya mebusu Tevfik Fikret Sılay getirildi. Bkz., US, a.g.e., s.357.

⁷¹⁶ KOÇAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* Cilt 1, s.210.

⁷¹⁷ TURGUT, a.g.e., s. 350.

⁷¹⁸ TOKER, Metin; “İnönü'nün Hatıra Defterinden Notlar”, *Hürriyet Gazetesi* (iç.), 17 Ocak 1974, s.1.

⁷¹⁹ KOÇAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, s. 223.

⁷²⁰ İNÖNÜ, *Defterler (1919-1973)* 1.Cilt, s.257.

Bayar'ın istifasını istemiş, tamamıyla kontrol edebileceği ve yönlendirebileceği Saydam Hükümeti'ni kurdurmuştur.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, İnönü öncelikle Uran ve Saka'ya Bayar'ın istifası konusunu açmıştı. Uran anlam veremediği ve görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: “Bir gün akşama doğru beni arkadaşım Hasan Saka ile birlikte İnönü Çankaya'ya köşküne çağırdı. Oraya varınca İnönü, hiçbir başlangıç lüzumu görmeksizin Bayar'ın hükümetten istifa edeceğini söyledi. Ben ortada bir istifa sebebi görmediğim için bu habere hayret etmiş ve gayri ihtiyarı ‘Niçin efendim? Demiştim. Benim, eğer bir sebep varsa onu öğrenmekten başka bir maksat taşımayan bu sualimi İnönü lakayt karşıladı ve bir cevap vermiş olmak için de ‘Birbirleriyle geçinmiyorlar, kabine allak bullak’ dedi. Bu tedariksiz verilmiş bir cevaptı ve bence hiç de tatminkar değildi. Fakat anlaşılıyordu ki İnönü, bize Bayar'ı istifaya davet için verdiği bir kararı tebliğ ediyordu ve parti grup başkanları olarak onu gerçekleştirmeden öğrenmiş bulunmamızı istiyordu”⁷²¹. İnönü otoritesinin bir görünümü olan bu diyalog, parti grup başkanlarının konumları ve görevlerini net göstermesi açısından da önemli bir olay; İnönü karar alıyor, uygulamaya geçiyor sadece haberdar ediyordu.

Bayar'ın istifası ile İnönü kendi kadrosunu kurma aşamasında önemli bir yol kat etmiştir. Uran'a göre: “Bayar'ın istifa ettirilmesi sebebinin seçim davasına bağlanmış olması inandırıcı bir şey değildi ve hakikati hal, daha ziyade Bayar'ın yerine Cumhurreisinin Dr. Refik Saydam'ı başvekil yapmak arzusu idi”⁷²². İnönü'nün Saydam'ı tercih nedeni boşuna değildi: “Bayar kabinesini teşkil etmezden evvel Atatürk İnönü kabinesi azasına birer birer sormuş. Bayar ile teşriki mesai edip etmeyeceklerini anlamak istemiş. Yalnız sıhhat Vekili Refik Saydam itiraz etmiş”⁷²³. Onun içidir ki, İnönü Cumhurbaşkanı olunca Bayar'ın çekilmesini isteyip, yerine Saydam'ı getirmiştir. Saydam'ın siyasî gelişmelerde tamamen İnönü'nün aleyhine döndüğü zaman dahi İnönü'nün en yakınında bulunması ona bu mevki, siyasî

⁷²¹ URAN, a.g.e. s.346.

⁷²² A.g.e.s.347.

⁷²³ US, a.g.e. s.226.

bir mükafat olarak sunuyordu⁷²⁴. Saydam Hükümeti'nin kuruluşundan sonra, İnönü Pembe Köşkü'nden ayrılarak, Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne taşınmıştır. Bu taşınma, belki de siyasî otoritenin ve gücün tamamen İnönü'de toplandığının sembolik, aynı zamanda resmî bir görünümü olarak değerlendirilmektedir⁷²⁵. Saydam'ın İnönü ve Bayar'ın aralarını açacak şekilde harekette bulunduğu ve bunda da başarılı olduğu da söylenmektedir⁷²⁶.

“Altıncı BMM toplandı, Millî Şef İnönü ittifakla ve sürekli alkışlar arasında Cumhurreisi seçildi. Kabine usulen istifa etti ve yeni kabine doktor Refik Saydam'ın reisliğinde kuruldu. Muharebe ve münakale Vekaletine Ali Çetinkaya, Ticaret Vekaletine Cezmi Erçin ve Nafia Vekaletine Gl. Ali Fuat Cebesoy tayin edildi”⁷²⁷. Yine yakınlarda görünen bir isim için olumlu görüşler şöyle belirtilmekteydi: “...muharebe ihtiyaçlarımızın müspet ve yorulmaz bir faaliyet adamı olarak temayüz eden Ali Çetinkaya'nın eli altında mesut inkişaf elde edeceği şüphesizdir”⁷²⁸. Aslında İnönü, Bayar Hükümeti'nin istifasını kabul ederken, geçiş döneminin sonunu da getirmiş oluyordu⁷²⁹. Millî Şef Dönemi'ne tamamen geçilmiştir.

İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, kısa bir süre Başbakanlık yapan Bayar, her fırsatta Atatürk'ün izinde olduğunu dile getirmekteydi. Tasarruf haftası nedeniyle, Ankara Halkevi'ndeki konuşmasında Bayar, “Büyük Edebi Şefin vediası olan rejim üzerinde dikkat ve teyakkuzla durmak en önemli işimizdir”⁷³⁰ demişti. Her ne kadar, İnönü'de ‘Bayar Fobisi’ kesinlikle olmadığı, sadece Bayar ile kendi arasında mali ve iktisadi anlayışta fark olduğu⁷³¹ iddia edilse de, Atatürk'ün son dönemlerinde, Bayar'ın Atatürk'e yakın olması ve başbakan olarak İnönü'nün yerini alması, İnönü-Bayar çatışmasının başlangıcı olmuştur. Millî Şef Dönemi de siyasî tarihîmizin öne çıkan bir yazgısı olan, İnönü-Bayar çatışmasının önemli bir aşamasına tanık

⁷²⁴ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.14.

⁷²⁵ *A.g.e.*, s.15.

⁷²⁶ GİRİTLİOĞLU, *a.g.e.*, s.143.

⁷²⁷ “6 ncı Büyük Millet Meclisi Toplandı”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 4 Nisan 1939, s.1.

⁷²⁸ ATAY, Falih Rıfkı; “Yeni Bir Devir Başlarken”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 4 Nisan 1939, s.1

⁷²⁹ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.566.

⁷³⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, Salı 13 Birincikanun 1938, s.1.

⁷³¹ TOKER Metin; “İnönü'nün Hatıra Defterinden Notlar”, *Hürriyet* (iç.), 23 Ocak 1974, s.11.

olmuştur. Bu iki önemli siyasî kişi arasındaki çatışma sonraki dönemlerde de, özellikle çok partili siyasal süreçte daha da şiddetlenmiştir. 1950 seçimleri ile iktidarı Bayar ele geçirmiş; bir kör ebe oyunu gibi, üstünlük, iktidar bir İnönü, bir Bayar'ın eline geçmiş ve bu oyun hayatlarının sonuna kadar sürmüştür. Bu oyunun sahnelerine tezin sonraki bölümlerinde de tanık olunacaktır.

Yeni kurulan Saydam Hükümeti, Bayar'ın Başbakanlığı döneminde izlediği politikaların tam tersi yönde bir politika izlemiş, millîleştirmeler ve devletleştirmeler yapmıştır. Saydam Hükümeti, iktisadi politika alanında Bayar Hükümeti'nin politikalarından farklı bir tutum içerisinde olduğu adeta kanıtlayabilmek amacıyla, hızla bir dizi ayrıcalıklı yabancı şirketi millîleştirmiş ve özel girişim elindeki bazı işletmeleri de devletleştirmiştir⁷³². İnönü-Bayar ayrılığının temelinde devletçilik-liberal yaklaşımlar yer aldığı için Millî Şef Dönem'inde bu tür uygulamalar çok da sürpriz görünmemekteydi. Bunun açık bir şekilde Saydam, 1942 tarihinde, Meclis bütçe görüşmelerinde ifade etmiştir: “Fikrim şudur: Bugün harbin başladığı günden beri yaptığımız tedbirlerle devlet teşkilatı, a'dan z'ye kadar, baştan başa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lazımdır. Bu teşkilatı behemahal yenileştirmek mecburiyeti vardır”⁷³³. Bu ifadenin de desteklediği gibi, İnönü yeni bir dönem, yeni bir tarz, yeni bir kadro uygulamalarında başarılı olduğu söylenebilir. Bunu dönemin gazetelerinde de görmekteyiz. Millî Şefin 1 Kasım 1939 tarihli meclis açış konuşmasını birinci sayfada veren Ulus gazetesi şu manşeti atmıştır: “Türk Milleti BMM etrafında bölünmez ve sarsılmaz bir kale gibi dünya hadiselerinin karşısında toplu ve dimdik durmaktadır”⁷³⁴. Millî Şef'in otoritesinin ne kadar güçlü olduğuna, kendi kadrosunu ne kadar sağlam kurduğuna, önemli bir örnek de, İnönü'nün SCF olayında bir çok yönden çatıştığı, Fethi Okyar'ı Bolu'dan milletvekili seçtirmesiydi. Fethi Okyar, Bolu Halkevi Nutku'nda, “Atatürk'ün inkılap bayrağını şimdi Millî Şefimiz taşıyor”⁷³⁵ demiştir. Bu da, İnönü'nün gerçek

⁷³² KOCAK, Cemil; *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.365.

⁷³³ *A.g.e.*, s.432.

⁷³⁴ “Millî Şef'imizin Nutku”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 2 Kasım 1939, s.1.

⁷³⁵ “Fethi Okyar'ın Bolu Halkevi Nutku”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 3 Mart 1939, s.1

otoritesini, net bir şekilde göstermekteydi. Hükümet, meclis, devlet, toplum tümüyle İnönü'ye bağlıydı. Basın da bu bağlılığı destekliyordu. Basında, “Onun [İnönü] için halk itimadını sağlam tutmanın bir tek yolu vardır; daimi liyakat ve daimi muvaffakiyet”⁷³⁶ ifadeleri, sıklıkla yer almaktaydı.

3. II. Dünya Savaşı: İnönü'nün Dış (Savaş) Politikası:

Millî Şef Dönemi ile II. Dünya Savaş'ı eş zamanlıdır. Ancak, savaş sinyallerini öncesinden verilmekteydi. Atatürk, yeni bir savaşın kapımızda olduğuna dair öngörülerini bir çok kez belirtmişti. İnönü de, bu gerçeğin farkındaydı, aynı zamanda zor günlerin kendisini ve ülkesini beklediğinin de. Bu zorlukları atlamak için hareket hazırlıklı olmak gerekiyordu. II. Dünya Savaşı sürecinin, Türk dış politikası diplomatik ve bürokratik bir çok ayrıntısı vardır. Burada bu ayrıntılara girme imkanımız olmadığından, İnönü'nün temel dış politikası çerçevesinde II. Dünya Savaş'ı değerlendirilecektir.

İnönü'nün II. Dünya Savaş'ında izlemiş olduğu dış politikalarında, tarafsız olduğu ve denge oyunu oynadığı şeklindeki yaygın anlayışın⁷³⁷ aksine, taraflı davrandığı ve denge siyaseti gütmekten ziyade, pragmatist bir politika izlediği iddia edilebilir. Öncelikle, İnönü'nün başından beri tarafsız olmadığı belirtilmelidir. Tarafsız bir politika izlememiştir. İkincisi, İnönü denge oyunu oynamamış, savaşın gidişine ve yönüne göre pragmatist bir yaklaşım içerisinde olmuştur. İnönü'nün pragmatist siyasetini savaşın en başından sonuna, yeni dünya düzeni içerisinde yer alma çabalarına kadar her aşamada görmek mümkündür.

Savaş boyunca, tarafsız olmayan İnönü başlangıçta, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifakla⁷³⁸ saldırmazlık ve yardımlaşma anlaşması ile müttefiklerin

⁷³⁶ ATAY, Falih Rıfkı; “Millî Şef’in İlk Cumhurbaşisliği Yılı”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 12 Kasım 1939, s.1

⁷³⁷ AYDEMİR, *İkinci Adam II*; TURAN, *İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*; TOKER, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*; HEPER, a.g.e., DERİNGİL, Selim; *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

⁷³⁸ Üçlü ittifaka göre Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa-ki en büyük çekincesi İtalya'dır- İngiltere ve Fransa yardımında bulunacak. Buna karşılık Türkiye'ye düşen sorumluluk

yanında yer almıştı. 1940-1941 Alman üstünlüğü döneminde, Almanlarla dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalamış, onlara yakınlık duymuştur. O dönem, Nazizmden pek çok etkilenmeleri iç ve dış politikalarına yansımıştır. 1941-1943 Alman-Sovyet Savaşı boyunca Almanlarla iyi ilişkiler devam etmiştir. Ancak, savaşın seyri değişmiş, 1943 Almanlar Stalingart'da yenilmişti. Bu gelişmeler üzerine, İnönü tekrar müttefiklerin yanında yer almaya çalışmıştır. Ancak, bu kolay olmamıştır. İnönü güven bunalımını aşma yönünde politikalar takip etmiştir. Savaş sonunda da, kazanan Batı demokrasilerinin tarafında yer alınmıştır. Bunun için çok partili siyasal sisteme geçilmiştir. Tezde bundan sonraki süreç 1945-1950, Millî Şefliğin ikinci alt dönemi olarak ele alınacaktır.

1945'e gidilen süreçte, İnönü dış politika konusunda herhangi bir sapmanın olmayacağı, Batı ile dost ilişkilerin devam edeceğine dair bir çok beyanatta bulunmuştur. "Milletler arasındaki münasabatta sulh ideali ve emniyet havası, ana siyasetimizin açık hedefidir"⁷³⁹ şeklinde izlenecek yol gösterilmişti. Londra Büyükelçisi Fethi Okyar da, gazetecilere şunları söylemiştir: "Türkiye ile İngiltere arasında mevcut münasabatta hiçbir tebeddülât olmayacaktır. Müşterek menfaatlere istinat eden Türk-İngiliz münasebatı son derece sağlam ve dostane olup mahiyetini daima muhafaza edecektir"⁷⁴⁰. Türkiye'nin müttefiklere duyduğu sempatinin göstergesiydi.

İnönü'nün dış politika ilişkin demeçlerinin ana konusu, dünya barışının sağlanması için Türkiye'nin üzerine düşeni yapması yönündeydi. Bunun şöyle bir anlamı vardı; o dönem de tıpkı bugün olduğu gibi, Batı demokrasileri, barış için savaştığını öne sürüyordu. Batı devletlerinin söylemleri ile İnönü'nün söylemleri örtüşmekteydi. Savaşın başında, gazete haberleri incelendiğinde; yar alan beyanatlar farklı kişiler tarafından verilmesine rağmen, birbirinin benzeridir. Bu benzerliği bir örnekle sanırız açıklayabiliriz: İngiltere Başbakanı Çemberlayn nutkunda, "Milletler arasındaki anlaşma yolunda çalışmak,

---

Avrupa'da çıkacak bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye'de İngiltere ve Fransa'ya yardımda bulunacaktır.

⁷³⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Birincikanun [Aralık]1938, s.1.

⁷⁴⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 İlkteşrin [Kasım] 1938, s.8.

insaniyete en büyük hizmeti teşkil edecektir”⁷⁴¹ demiştir. İnönü’nün de benzer ifadeleri kullandığı, bir çok nutku vardı: V. CHP Büyük Kurultayı’nda, “Millî Şefimiz müşterek sulh ve emniyet idealini kuvvetle tebarüz [açığa çıkarmak] ettirdi”⁷⁴² ifadesidir. Bir başka nutkunda da, “Bugün insanlık ciddi bir emniyet buhranı geçirmektedir. Biz milletler arasında emniyetin avdet etmesini temin edecek çareyi sempati ile karşılayacağız”⁷⁴³ demiştir. Savaşın henüz başında, İngiliz Başkanı’nın “Hitlerizm’in yok edildiğini, özgür Avrupa’nın yeniden kurulduğunu görebileceğime inanıyorum”⁷⁴⁴ sözleri ile İnönü’nün, iç ve dış siyasete ilişkin yaptığı açıklamasındaki “...İnsanlık için ızdıraplı olan bu kararsızlık karşısında Türk Milleti içerde ve dışarıda fikirleri sade ve açık kararları kati olarak verilmiş bulunmakla bahtiyar ve mağrurdur. ...Milletler arası münasebette, sulh ideali ve karşılıklı emniyet havasının vücut ve kuvvet bulması ana siyasetimizin açık hedefidir”⁷⁴⁵ sözleri örtüşmektedir. İnönü, mecliste, “...Cumhuriyet Hükümeti, bütün bu devrelerde, sulha hizmet etmek ve kendi masuniyetini temin eylemek gayretini esaslı vazife telakki etti”⁷⁴⁶ diye seslenmiştir. İnönü’nün o dönemki söylemleri, Batı demokrasileri yani müttefiklerinin söylemleri ile hem içerikte hem de biçimsel olarak aynıdır.

Bir İngiliz Gazetesi aracılığıyla, İnönü’nün, İngiliz milletine, verdiği mesajı şöyleydi; “Türk Milletinde İngiliz Milleti sadık bir müttefik bulacaktır... İki millet arasındaki eski dostluk müşkül seneler içinde de, Türk Milletinin kalbinde derin köklerini muhafaza etmiştir. İki memleket her sahadaki menfaatlerini temin noktasında ve cihan sulhunun korunmasında elele yürüeyebilmek için o dostluğun tekrar ihyasına itimatla bakıyoruz”⁷⁴⁷. Çok açık

⁷⁴¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, Çarşamba 14 Birincikanun [Aralık] 1938, s.1.

⁷⁴² “Millî Şefimizin Mühim Nutukları”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Mayıs 1939, s.1.

⁷⁴³ “Millî Şefimizin Mühim Nutukları”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Mayıs 1939, s.1.

⁷⁴⁴ HART, Liddell; **II. Dünya Savaşı Tarihi I**, Çeviren: K. Bağırçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 25.

⁷⁴⁵ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Kastamonu Vilâyet Kongresinde Söyledikleri Nutuktan 9 Birincikanun 1938”, **İsmet İnönü Millet ve İnsaniyet Millî Şef İnönü’nün Nutuklarından En Güzel Parçalar** (iç.), Herbert Melzig, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1943, S.76-77, s.76.

⁷⁴⁶ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1939 Meclis Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.10.

⁷⁴⁷ “Cumhurreisimiz İnönü’nün Beyanattı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 12 Temmuz 1939, s.1.

bir şekilde, dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, “Türkiye bitaraf değil, harp haricidir”⁷⁴⁸ demiş ve müttefikler tarafında olduğuna işaret etmiştir.

İnönü, Mayıs 1939’da İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak⁷⁴⁹ anlaşması müttefikler tarafında olduğunun resmî belgesidir. Anlaşma, gazetelere şöyle yansımıştı; “Sulh devletleri bloku Türkiye ile kuvvetlenmiştir”⁷⁵⁰. Times gazetesi haberine göre: “Türk-İngiliz anlaşması İngiliz-Sovyet anlaşmasına bir köprü vazifesi görecektir”⁷⁵¹.

Bir anlamda: “Türkiye ile ittifak, İngiliz İmparatorluğu için, başta gelen bir müdafaa tedbiri idi”⁷⁵². İngiliz Başbakanı: “...sürekli alkışlar arasında dedi ki; Ankara Paktı bir tecavüze karşı bir müdafaa vasıtasıdır”⁷⁵³. İnönü buna benzer bir açıklamayı da, 29 Mayıs 1939 V. Büyük Kurultay Açış konuşmasında, “Bütün Avrupa’yı kaplayan son emniyet buhranı içinde, Türk-İngiliz ittifakı, hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetlerimiz ve müşterek sulh ve insanlık ideali için alınmış bir taahüttür”⁷⁵⁴ diyerek tamamlamıştır.

Gerçekte, Fransa ve İngiltere’nin yalnız başına Almanya’yı yenecek güçleri yoktu⁷⁵⁵. İngiltere için Türkiye’nin müttefiki olmak, savaşta büyük bir manevi üstünlüğe sahip olmak anlamına gelmekteydi. Bu da hak, adalet, milletlerin özgürlüğü ve geleceği adına savaşmakta olduğunu iddia eden İngiltere için önemli bir üstünlüktü⁷⁵⁶. İnönü, olası bir Rus sıkıntısı ile karşılaşmamak için Rusya’yı da bu ittifakın içerisine çekmek istemişti. İngilizlere de, “Bir Avrupa dışında kalacak Rusya neticede daha tehlikeli olur dedik. Ruslara da Rusyasız Avrupa işlerinin halledilmesi hakkında iyi olmaz, dedik”⁷⁵⁷ şeklindeki girişimi başarılı olamamıştır. İnönü’nün, Encycopedia

⁷⁴⁸ US, a.g.e., s.423.

⁷⁴⁹ Üçlü İttifak’ın tam metni için Bkz., MERAM, Ali Kemal; **İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi**, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul, 1945, s.43-45.

⁷⁵⁰ “Türk İngiliz Beyannamesinin Akisleri”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 14 Mayıs 1939, s. 1.

⁷⁵¹ “Türk İngiliz Beyannamesinin Akisleri”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 14 Mayıs 1939, s. 1.

⁷⁵² BELGE, **Burhan Belge’nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)**, s.260.

⁷⁵³ **Ulus Gazetesi**, 27 İlkteşrin, 1939, s.1.

⁷⁵⁴ **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939**, s. 21.

⁷⁵⁵ HART, a.g.e., s.746.

⁷⁵⁶ BELGE, **Burhan Belge’nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)**, s.261.

⁷⁵⁷ US, a.g.e., s.365.

Britanica da yayınlanan, 1937-1947 yılları arasında, Türkiye'nin iç ve dış politikasını açıkladığı makalesinde, bu duruma şöyle açıklamaktadır:

“Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı garanti beyannameleri müzakere edilmeye başlandı. Bu beyannameler, imza edenlerin birbirine karşı vaziyetlerini bütün dünya önünde tayin ediyor ve bunların ittifak muahedeleriyle ikmal edileceğini tasrih ediyordu. Türkler Beyanname müzakeresi açılır açılmaz Sovyetleri de bu müzakerelerde işbirliği yapmak lüzumunu, ilk anda ileri sürdüler. İngilizlerle Fransızların, Ruslarla da işbirliği yapmak niyetinde olduklarına mutman [kanmış] oldular...Moskova'da cereyan eden İngiliz-Fransız-Sovyet müzakerelerinin neticesi bekleniyordu. Günün birinde müzakerenin kesildiğini ilan edeceği Sovyet Rusya ile Almanya arasında bir pakt imza edildiği öğrenildi...”⁷⁵⁸.

İnönü özellikle Rus dostluğuna önem verildiğini makalesinde şöyle anlatmaktadır: “..Türkiye hem Sovyetlerle hem de İngilizlerle iyi münasebette bulunmaya ehemmiyet veriyordu. Türkiye Cumhuriyetini memnun eden bir nokta da İngilizlerle Rusların arasında bu senelerde iyi münasebetlerin inkişaf etmesiydi. Birbirine zıt iki dost arasında kalmak tatsızlığından Türkiye sakınıyordu”⁷⁵⁹. İnönü'nün dış politikasında, öncelikli tercihi Batı ve onlarla olan Üçlü İttifaktır. İnönü, bu dönemde gerçekleşmesi imkansız bir amacın peşinden koşmaktaydı. İngiltere, Fransa ve SSCB'nin dostluklarını bağdaştırmak⁷⁶⁰. Rusya'nın düşmanlığını kazanmamak için Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nu Rusya'ya gitmiş, ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır⁷⁶¹. Görüşmeler oldukça muğlak geçmiş ve uzun sürmüştü. Bu durum Türk basınına yansıtılmamış, aksine Türk Sovyet görüşmelerine ilişkin haberler, “Türk-Sovyet müzakereleri dostane bir hava içinde inkişaf etmektedir. Moskova'daki müzakerelerin birkaç gün daha süreceği ve bu müzakerelerin en

⁷⁵⁸ İNÖNÜ, İsmet; “İnönü'nün Mühim Makalesi, 1937-1947 Yılları Arasında Türkiye'nin İç ve Dış Politikasının İzahı”, **Tanin Gazetesi** (iç.), 15 Eylül 1947, s.2.

⁷⁵⁹ a.g.m., s.2.

⁷⁶⁰ AYDIN, Mustafa; “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), ORAN, Baskın (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s.416.

⁷⁶¹ SSCB'nin hedefi ise, Montreux'ü kendi lehine değiştirmenin yanında imzaya hazır üçlü ittifakın içeriğini tam olarak öğrenmek ve bu arada Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktır. Stalin ayrıca üçlü ittifak taslağında da bazı değişiklikler isteyerek boğazların kendi kullanımlarına açılmasını talep etmiştir. Onun için anlaşma sağlanamamıştır.

dostane bir hava içinde inkişaf etmekte olduğu anlaşılmıştır”⁷⁶² şeklinde verilmiştir. Türk Heyeti Rusya’dan eli boş bir şekilde dönüş yolunda iken, henüz Ankara’ya varmadan, 19 Ekim 1939’da önceden parafe edilmiş Üçlü İttifak⁷⁶³ imzalanmıştır.

O dönem müttefiklerle her an iyi ilişkiler söz konuydu. Söz konusu ilişkiler, özellikle basına yansıtılmaktaydı. Örneğin, Hitler’in önemli nutkunun yer aldığı sayfada şu haber dikkate çekicidir; “Londra Belediye Reisi bugün Türk askerî heyeti şerefine Mansion House de büyük bir öğle ziyafeti vermiştir. Bu ziyafette bir çok yüksek devlet ricali ezcümle mareşal Lord Birdwood, Hariciye müsteşarı B. Buttler, harbiye müsteşarı ve Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Dr. Tevfik Rüştü Aras hazır bulunmuştur”⁷⁶⁴. Müttefiklerin tarafında olduğunu, Hitlerin nutkuna ilişkin herhangi bir yorum ve vurgu yapılmamış olmasından anlıyoruz.

Dış politikada tarafsız olunmamıştı. Tarafsız olunmadığı Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından da çok net bir şekilde ifade edilmişti, ‘Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu siyasetimizi izah ediyor’ başlıklı gazete haberi şöyledir: “Gizli hiçbir taahhüdümüz yoktur. **Türkiye bitaraf değil sadece harp dışıdır.** Bitaraf olmak veya harp harici kalmak olarak herhangi bir harp alevinin saçağı sarmaması için icap eden bütün tedbirler almak demektir. Sulh ancak bu tedbirlerle kurtulur. Taahhütlerimiz hudutlarımız kadar katı vazıf ve sarihtir”⁷⁶⁵. Gerçekten de, “İnönü savaş rüzgarlarının estiği bu günlerde Batı Avrupa ülkelerinin içinde yer aldığı demokrasi cephesinden yanadır”⁷⁶⁶. İnönü’nün o dönemki bir çok konuşmasında, önemle savaş dışı durumumuzu vurgularken, tarafsızlıktan söz etmediğine tanık olundu⁷⁶⁷. Türkiye tarafsız değil, savaş dışıydı. Henüz savaş fiilen başlamadan Türkiye

⁷⁶² “Türk Sovyet Müzakereleri Dostane Bir Hava İçinde Geçmektedir”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 5 İlkteşrin 1939, s. 1.

⁷⁶³ AYDIN, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.419-420. Ayrıca, Maddeleri için Bkz., **a.g.e.**, s. 423.

⁷⁶⁴ “Askerî Heyetimiz Şerefine Ziyafet”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 7 İlkteşrin 1939, s.1.

⁷⁶⁵ “Saraçoğlu Siyasetimizi İzah Ediyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Şubat 1940, s.1.

⁷⁶⁶ PEKTAŞ, Şerafettin; **Millî Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, s.96.

⁷⁶⁷ İnönü’nün 1 Kasım 1939 ve 1 Kasım 1940 Meclis Açış Konuşmaları için Bkz., **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s. 11-20.

İngiltere, ABD ve Fransa tarafında yer alacağı ve aldığı en başından beri belliydi. Tarafsız olunmadığının en iyi belge göstergesi gazete haberleri ve manşetleri gelmektedir. Şöyle ki, İngiltere, ABD, Fransa ile ilgili bir haber söz konusuysa, genellikle onlardan ‘Dost’ olarak bahsedilmiştir. Örneğin: “İstanbul’daki İngiliz filosu ve İzmir’de bulunan Malaya zırhlısı dün sularımızı terk etti. **Dost Müttefik** Harp gemileri büyük tezahürlerle uğurlandılar”⁷⁶⁸. Yine bir örnek: “Millî Şef’imiz bugün **dost devlet Amiralini** kabul ediyor. İngiliz Amirali diyor ki; Türkiye’nin sulh cephesinde iltihakla (Katılmakla sm.) dünya sulhüne yaptığı hizmet çok büyüktür. Amiral dün taksim Âbidesine çelenk koydu”⁷⁶⁹. Müttefik yanlısı ilişkilerde, müttefiklerin kısa ziyaretleri; karşılımları ve uğurlamaları önemli görülmekte ve basına da yansıtılmaktaydı.

Ankara radyosunda, ABD milletine hitap eden İnönü, “Birleşik Devletlere **samimi dostluk rabitalarıyla bağlıyız**. Büyük ABD milletine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını en muhabbetli selamlarını yollarım”⁷⁷⁰ demiştir. İnönü savaştan on beş yıl sonra 1960 yılında yapmış olduğu bir meclis konuşmasında; o dönemki politikasını, “2 nci Cihan Harbinin başından beri müdafaamızı Batı safhında görüyoruz”⁷⁷¹ şeklinde açıklamıştı. Bu konuşması, İnönü’nün tarafsız olmadığının belgesidir ve konuya tartışmasız açıklık kazandırmaktadır.

Us, 16 Mayıs 1939’da İnönü ile akşam yemeğinde savaş konusu açılır: “İsmet: Tarafsızlıkta iki tarafın menfaati ve zararı müsavi [eşit] olmak, bitaraflık hakiki olmak için bir tarafın lehine, diğer taraftan aleyhinde olmamak lazımdır. Bitaraflık bir tarafın lehine, diğer tarafın aleyhine çıkarsa aleyhine çıkan taraf bu vaziyeti kendisi için bitaraflık saymaz. Bizim vaziyetimiz böyle idi. fakat bitaraflıktan istifade edecek taraf neticede, yani rakiplerini kaldırdıktan sonra bizim aleyhimize hareket edecekti. Biz İtalya’nın

⁷⁶⁸ “Bolu Dün Tarihi Bir Gün Yaşadı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 7 Ağustos 1939, s.1

⁷⁶⁹ “İngiliz Amirali Bugün Şehrimizde”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 4 Ağustos 1939, s.1.

⁷⁷⁰ “Cumhurreisimizin Amerika’ya Mesajı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 27 Şubat 1939, s.1.

⁷⁷¹ “İnönü’nün Mecliste Dış politika Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 26 Şubat 1960, s.1.

muzafferiyeti için bedavadan yardım eder miyiz”⁷⁷². Sözlerinden, İnönü’nün kendisi de tarafsızlığın mümkün olmayacağına inanmakta olduğunu görmekteyiz. İnönü, bir anlamda tarafsızlığın istense dahi mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Ona göre, kime karşı ve nasıl olunduğu, tarafsızlığın algısını değiştirmektedir. Ayrıca İnönü’ye göre, tarafsız olundu diyelim, bu kalıcı olamamaktaydı. Çünkü, sizin dışınızda savaş sürecinde, koşullar ve ülkeler arası ilişkiler sürekli değişmekteydi. Bu sürekli değişen koşullar ve ilişkiler sizin konumunuz ve durumunuzda ister istemez değiştirmektedir. İnönü’nün kendisi dahi tarafsızlığın mümkün olamayacağını ifade etmesine rağmen, onun dış politikasının tarafsız olduğun iddia etmek çok da yerinde görünmemektedir.

Öyle ki, dış dünya tarafından da, İnönü’nün politikası taraflı olarak algılanmaktaydı. Üçlü İttifak’ı Rusya olumlu karşılamamıştı. Gazetelerinde şu habere yer vermişlerdi: “Türkiye Hükümeti iki aydan beri Almanya’ya karşı harp eden İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım paktı akdetmiştir. Bunu yapmakla Türkiye bitarafllık ihtiyatkar siyasetini kati surette reddetmiş ve inkişaf halinde bulunan Avrupa harbinin mahrekine [güttüğü yol] dahil olmuştur”⁷⁷³. Rusya, Türkiye’nin kendisini tehlikeye attığı ve Türk dış ticaretini felce uğrattığı yönünde, propagandalar yapmıştır⁷⁷⁴. Hatta İngiltere ve Fransa ile yapılan karşılıklı yardım paktını kötülemek isteyenler, bu pakt ile Atatürk’ün yolundan ayrıldığını da iddia etmişlerdi⁷⁷⁵. O dönemin kendi içerisinde algılanması da, savaşta tarafsız olunmadığı yönündeydi.

Üçlü pakta bu türden gelen eleştirilere rağmen, CHP’nin yayın organı olan Ulus Gazetesi başyazarı Atay, üçlü ittifakın savunusunu şöyle yapmıştır: “Akli başında hiç kimse bu tesiri, üçler paktının harp tehlikesini arttırmış olduğunu atfedemez. Eğer pakt kuvvetli bir sulh unsuru olmamış olsaydı her şey tersine gidecekti: büyük hadisenin nakliyat ve ticaret üzerindeki tesiri sekte ve felç fikirler üstünde bıraktığı intiba korku ve emniyetsizlik tedbirleri ile izah

⁷⁷² US, a.g.e., s.364.

⁷⁷³ NADİ, *Perde Aralığından*, s.42.

⁷⁷⁴ BELGE, *Burhan Belge’nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)*, s.72

⁷⁷⁵ US, a.g.e., s.409.

edilecekti”⁷⁷⁶. Hatta Türkiye bu antlaşma ile savaşı getirecek yolları tıkamıştı⁷⁷⁷. İnönü’nün de Üçlü İttifak’ın imzalanmasına ilişkin açıklaması oldukça nettir: “Türk Milletinin iki vasfı var: 1-Dostlarına karşı vefa, 2-taahhütlerine sadakat”⁷⁷⁸. Ancak ne kadar sadık kalınabildiği tartışmalıdır.

Tarafsız kalınmamakla birlikte, Ruslarla dostluk ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Üçlü İttifakın, Ruslarla olan ilişkiyi etkilemeyeceği mesajını veren Saydam “Sovyetlerle münasebetlerimizde altı aydan beri değişmiş bir şey yoktur. Bizim Sovyetler aleyhine herhangi bir harekete asla bir temayülümüz yoktur”⁷⁷⁹ demiştir. Türkiye, özellikle üçlü ittifaktan sonra Rus düşmanlığını kesinlikle kazanmak istemiyordu, onun için her fırsatta basın aracılığıyla barış mesajları verilmiştir. Çörçil’in, “İngiltere savaşı büyötmek istemiyor. Siyasetimiz Sovyetlere karşı harp aramak değildir. Biz yalnız Hitler’i ve Alman Nazilerini ezmek istiyoruz”⁷⁸⁰ şeklindeki çizgisi Türkiye için de geçerliydi.

Millî Şef Dönemi’nde basın oldukça kısıtlıydı. Basın hükümet politikaları ile ötüşmek zorundaydı. Basın, savaşa ilişkin Hükümet kararlarını oldukça ve birazda abartılı bir şekilde yansıtırken, hükümet denetiminden geçmeyen hiçbir konu, olay haber yapılamıyordu. Bu dönemde, büyük gazete sahiplerinin aynı zamanda CHP milletvekili olmaları, iktidar basın ilişkilerinin şekillenmesinde rol oynamıştı. Örneğin, Yunus Nadi Cumhuriyet, Asım Us Vakit, Hüseyin Cahit Yalçın Tanin Gazetesi’nin sahipleriydi. Hem de CHP milletvekilidiler⁷⁸¹. Savaş yılları boyunca, haber ve içerikleri tamamen Basın Birliği Merkez Yürütme Kurulu’nca belirlenmiştir. Basın hükümetin bu denli güdümünde ise, bu haberler yine hükümet denetiminde (istediği doğrultusunda) verildiği de belirtilmelidir.

Ulus Gazetesi incelemelerinde, İnönü’nün savaş ve gelişmelerine ilişkin herhangi bir açıklama ve yorum yapmadığı tespit edildi. Türkiye Savaş

⁷⁷⁶ ATAY, Falih Rıfkı; “Hep O Davanın Peşindeyiz”, 27 İlkteşrin, 1939, **Ulus Gazetesi** (iç.), s.1.

⁷⁷⁷ BELGE, **Burhan Belge’nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)**, s.74.

⁷⁷⁸ US, **a.g.e.**, s.389.

⁷⁷⁹ “Başvekilimizin Dünkü Mühim Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Mart 1940, s.5.

⁷⁸⁰ “İngiltere Harbi Büyötmek İstemiyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Nisan 1940, s.1.

⁷⁸¹ PEKTAŞ, **a.g.e.**, s. 26.

politikaları açısından oldukça önemli olan şu haberin, “Almanya Sovyetler Birliği ile bir ademi tecavüz paktı imza ediyor. Vaziyet çok vahim. Times gazetesine göre Almanya bu hafta içinde Polonya’ya darbe hazırlıyor”⁷⁸² yer aldığı sayfada, “Millî Şef Trakya’dan çok güzel intibalarla ayrıldı”⁷⁸³ haberi yer almaktaydı. Yine bir örnek: “Cumhurreisimiz dün ‘Kral Oidipus’ temsilini seyretti”⁷⁸⁴ haberinin hemen yanında, “M. Ruzveelt ve M. Çörçil buluşular çok ehemmiyetli enternasyonal bir hadise ilan edilecek”⁷⁸⁵ gibi önemli bir savaş haberi yer almaktaydı. Dış dünyadaki önemli gelişmelere ilişkin İnönü’nün herhangi bir beyanatu yer almazken, İnönü, at yarışlarında, sergi açılışlarında, okul gezilerinde türünden haberler yer almıştır. Bir kaç örnek: “İnönü Kır Koşusu, Beden terbiyesi Umum Müdürlüğü Atletizm federasyonu tarafından tertiplenen ‘Büyük İnönü Kır Koşusu’ düzenlendi”⁷⁸⁶. “Cumhurreisimiz ve Millî Şefimiz dün başlayan sonbahar at yarışlarının ilkini şereflendirmişlerdir”⁷⁸⁷. “İnönü at yarışlarında” türünden haberler, büyük resimleriyle Ulus Gazetesi’nin ilk sayfanın sol üst köşesinde sık sık yer alan haberlerin başında gelmekteydi. Tüm bu görüntüler gösteriyor ki, basın ciddi bir sansüre tabi tutulmakta iç politika haberleri, savaş haberlerinin önüne çıkarılmaktadır. Basın iç politikaya ilişkin fazla yer vermezdi⁷⁸⁸. Örneğin, Adana’da Churchill ile İnönü’nün 1 Şubat 1943 tarihli buluşması gizli tutulmuş, ertesi gün haberi gazeteler resmî bir bildiri halinde vermişlerdi⁷⁸⁹. Basın daha çok Başbakanın, Cumhurbaşkanı’nın Meclis konuşmalarına ve demeçlerine yorumsuz yer veriyordu.

⁷⁸² **Ulus Gazetesi**, 23 Ağustos 1939, s.1.

⁷⁸³ **A.g.g.**

⁷⁸⁴ **Ulus Gazetesi**, 13 Mayıs 1943, s.1.

⁷⁸⁵ **A.g.g.**, s.1

⁷⁸⁶ **Ulus Gazetesi**, 27 Mart 1944, s.1.

⁷⁸⁷ **Ulus Gazetesi**, 2 İlkteşrin 1939, s.1.

⁷⁸⁸ KOCAK, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.135.

⁷⁸⁹ NADİ, **Perde Aralığından**, s.173.

a. Savaşa Girme Tartışmaları

Türkiye tarafsız olmadığı için savaşa girip, girmemek konusu tamamen İnönü'nün kararına bağlı olmamıştır. Türkiye savaşa girmemiştir ancak bunu belirleyen etken, İnönü'den çok müttefiklerin kendi savaş koşulları, plânları ve stratejileri olmuştur. Savaşın sonunda müttefiklerin isteği üzerine, Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.

Türkiye'nin savaşa girip, girmeme konusu, müttefik liderlerinin kendi stratejilerini belirlemek amacıyla bir araya gelerek yaptıkları konferansların⁷⁹⁰ çoğunda konuşulmuş ve tartışılmıştır. Bu konferansların çoğunda, Türkiye'nin katılmamasına rağmen, Türkiye'nin savaşa sokulup, sokulmayacağı tartışılmış ve çeşitli kararlar alınmıştır. Türkiye'nin katıldığı üç önemli toplantı vardır. Bunların başında 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihlerinde, İngiltere Başbakanı Churchill ile Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Adana görüşmesidir. Diğerleri ise Kahire'de gerçekleşen iki önemli toplantıdır. Kahire görüşmelerinin ilki, 5-6 Kasım 1943 tarihlerinde İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu görüşmesi, ikincisi de 4-7 Aralık 1943 günlerinde yapılan Roosevelt, Churchill ve İnönü görüşmesidir.

Zaman zaman Türkiye'yi savaşa sokmayı düşünen Müttefikler, kendi savaş şartları, stratejileri ve değişen güç dengeleri sonucunda, Türkiye'nin

⁷⁹⁰ **Kazablanka Konferansı:** 14-24 Ocak 1943 tarihinde ABD.Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında; **Washington Konferansı:** 12-16 Mayıs 1943 tarihleri arasında Roosevelt ve Churchill arasında; **Quebeck Konferansı:** 14-24 Ağustos tarihlerinde Kanada'nın Quebeck şehrinde Roosevelt, Churchill, Kanada ve Avustralya Başbakanları arasında gerçekleştirilmiştir; **Moskova Konferansı:** 19 Ekim-1 Kasım 1943, ABD, İngiltere, Sovyetler ve Çin dışişleri bakanlarının bir araya gelmesiyle yapılmıştır; Roosevelt ile Churchill **Kahire Konferansı:** 22-26 Kasım 1943 bir araya geldiler. **Tahran Konferansı:** 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla, savaş sonrası oluşturulması düşünülen yeni düzen konusunda Müttefikler arası görüş ayrılıklarının da belirlemeye başladığının ilk işaretlerini veren konferans oldu. Daha sonra Washington yakınlarındaki **Dumbarton Oaks Konferansı:** 21 Ağustos-7 Ekim 1944'nda bir araya gelen Müttefikler, burada Birleşmiş Milletler Anayasası'nın temellerini attılar. Tahran'dan sonra ikinci zirve toplantısı olan **Yalta Konferansı:** 4-11 Şubat 1945, savaş içinde Müttefikler arasındaki diplomatik konferansların sonucusudur. **San Fransisco Konferansı:** 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında çalışmalarını yapan ise Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasını sağlayan konferans olmuştur. Konferansların ayrıntıları için ayrıca Bkz., ESMER, Ahmet Şükrü ve SANDER, Oral; "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası** (iç.), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:558, Ankara, 1987. S. 169-178.

savaşa girmesini gerekli görmemişlerdi. Böylece, Türkiye savaşa girmemiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi konusu, Türkiye'nin gündemine getirildiğinde ise İnönü, askerî olanakların ve ülke ekonomisinin kötü olmasını savaşa girmemek için gerekçe göstermiştir. Bunları karşılamayı göze alamayan Müttefikler, Türkiye'yi savaşa sokmamıştır. Müttefikler savaş koşullarında böylesi maddi bir külfetin altına girmektense, Türkiye'yi yönlendirerek amaçlarını gerçekleştirmişlerdir.

Quebec Konferansı'nda, askerî açıdan Türkiye'nin savaşa girmesi uygun olmadığı hükmüne varılmıştır. Savaşa sokmak yerine, Türkiye'den Montrö Anlaşmasının hükümlerine sıkı sıkıya bağlı kalması, hava alanlarının inşasını tamamlama ve iç haberleşme ağını geliştirme çalışmalarının devamını sağlamanın istenmiştir. Bunun yanı sıra, Türk Ordusu'nun saldırı amaçlı gücünün artırılması, Almanya'ya yaptığı krom satışı durdurması için uyarılması⁷⁹¹ kararı alınmıştır. Ocak 1943'te toplanan ABD'den Roosevelt, İngiltere'den Çörçil'in katıldığı, Sovyet Rusya'nın son anda savaş nedeniyle katılmadığı Kazablanka Konferansı'nda savaşı hızla sonlandırabilmek için "Türkiye'yi savaşa sokmak gereklidir"⁷⁹² kararı alınmıştır. Çörçil, Amerikalıları Türk topraklarını hareket üssü olarak kullanmak ve Akdeniz'de Türk savunmasını hazırlamak için Türkiye'nin savaşa katılması gerekliliği konusunda ikna etmiştir. Amerikalılar da Türkiye'nin etken bir şekilde savaşa katılma ilkesini kabul etmişlerdi. Ortak Kurmayların 1 Ocak 1943'teki toplantıda imzaladıkları anlaşma şöyleydi: Türkiye topraklarının İngiltere'nin sorumluluğu altında kalmasına ve Türkiye ile ilgili bütün sorunların İngilizlerce yürütülmesine ve yürütülme kararının uygulanması için gerekli idari kararların İngilizlerce alınmasına anlaşmasına varılmıştır⁷⁹³.

Adana buluşması, 30 Ocak 1943'te Çörçil ile İnönü arasında gerçekleşti. Bu buluşmada Türkiye iki kuşkusunu dile getirdi; Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanların saldırısı, diğeri Almanların yenilmesi halinde Türkiye Komünizm tehlikesi ve Sovyet Rusya tehdidi ile

⁷⁹¹ İNAÇ, a.g.e, s.125.

⁷⁹² GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.183.

⁷⁹³ A.g.e., s.184.

karşılaşmalarıydı. İnönü, Churchill'i savaştan sonraki Rus tehlikesine karşı uyarmasındaki amacı, Türkiye'ye yapılan askerî yardımın ulaşımını hızlandırmaktı. Konferansta, İnönü Türkiye'nin savaşa katılması zamanının geldiği konusunda ikna edilmeye çalışılmıştır⁷⁹⁴. Çörçil bu tür kaygıların yersiz olduğuna ve her zaman destek vereceklerini açıklamıştır. Türkiye'nin savaşa katılması için gerekli olan modern silah ve yardımı çok fazla bulununca, Türkleri savaşa katma imkanın olmadığı anlaşılmıştır⁷⁹⁵. Sonuç, eğer müttefikler gerekli olan askeri ve maddi yardımı sağlamış olsalardı, Türkiye'nin savaşa girmesi kaçınılmazdı. İnönü hiçbir zaman asla savaşa girmeyiz dememiştir. Savaşa giriş için gerekli olan askerî ve maddi şartlarımızın uygun olmadığını bunların sağlanması durumunda savaşa girilebileceğini belirtmiştir. Burada İnönü'ye hakkını teslim etmek gerekir. Ordunun aktif olarak savaşa girmesi konusunda donanım eksikliğini müttefiklere her defasında hissettirmesi, müttefikleri parasal ve araçsal anlamda sıkıntıya sokacağından savaşa dahil olmamayı geciktirmiş olabilir.

Görüşmeler basına da olumlu yansımıştır; "M. Churchill'i İnönü kabul ettiler: Türk ve Britanyalı devlet adamları ve mütehassıslar müteaddit görüşme yaptılar. Esaslı noktalar üzerinde görüş birliğine varıldı. Türk ve Britanyalı devlet adamları, cereyan etmiş olan görüşmeler hakkında tam bir memnuniyet ifade ettiler"⁷⁹⁶ şeklinde basına yansımıştır. 2 Ocak 1943'da Adana dönüşünden sonra Kıbrıs'a gelen Başvekil Çörçil'in Beyanatı şöyleydi: "Türkiye ile münasebetlerimiz son derece dostane olduğunu söylemekle bahtiyarlık hissediyorum. Türklerin noktai nazarı bizim de noktai nazarımızdır. Mümkün olduğu kadar ellerimizde olan bütün vasıtalarla Türkiye'nin Umumî müdafaasına yardım etmek niyetindeyiz"⁷⁹⁷.

12-15 Mayıs 1943'te Alman ve İtalyan ordularının Kuzey Afrika'da müttefiklere teslim olması nedeniyle, Washington Konferansı'nda Roosevelt ve Churchill bir araya geldiler. Türkiye'nin savaşa girmesi konusu tekrar

⁷⁹⁴ İNAÇ, a.g.e., s.123.

⁷⁹⁵ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.188.

⁷⁹⁶ "Mr. Churchill'i İnönü Kabul Etiler", **Ulus Gazetesi** (iç.), 2 Şubat 1943, s.1.

⁷⁹⁷ US, a.g.e., s.561-562.

görülmüş, İngiltere aracılığıyla Türkiye'ye yardımın devam edilmesine karar verilmiştir⁷⁹⁸. Müttefikler yapmış oldukları yardımlarla, Türkiye'yi savaşa sokmadan da, istedikleri gibi yönlendirmişlerdir.

Bir dönem hem çökmekte olan Nazilerin hem de güçlenmekte olan Bolşeviklerin istilasından korunabilmek için İnönü, "Türkiye için en iyisi, dünyanın kendisine düşen bölümünde, İngiliz ve ABD birlikleriyle omuz omuza çarpışmaktır"⁷⁹⁹ demiştir. Omuz omuza çarpışmak ifadesi, İnönü'nün olası bir durumda, savaşa katılmaktan çekinmeyeceğinin göstergesi niteliğindedir.

Türkiye'nin savaşa girip girmeme konusunda, tamamen tercih kendisinde olmadığı gibi, müttefiklerin kendi aralarında anlaşamamaları da Türkiye'nin kaderini belirlemiştir. Üç büyüklerin dışişleri bakanları, Hull (ABD), Eden (İngiltere) ve Molotov (Rusya) 19 Ekim 1943'te, Moskova'da buluşmuşlardı. Çeşitli tartışmalardan sonra, Eden o günkü durumu şöyle belirtmekteydi: "Yıl sonundan önce Türkiye'nin savaşa katılması konusunda tam uyuşma durumundaydık. Bu konuda hemen imza vermeye hazırdım. Aramızdaki tek anlaşmazlık, taktik sorunlarıydı. O (Molotov) biraz çabuk olmasını isterken ben biraz ağırdan almamız görüşündeydim"⁸⁰⁰. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin yer almadığı bir konferansta, savaşa girme konusunda, onun adına kararlar alınmıyordu. Ayrıca anlaşmazlık noktası yine kendi aralarında belirliyordu.

Churchill'in insanlık tarihinde şimdiye kadar dünya kuvvetlerinin en büyük toplantısı diye tanımladığı Tahran Konferansı 11 Kasım 1943 günü yapıldı. Reurter ajansı, "Tahran'da Almanya'nın ölüm ilanı imzalandı"⁸⁰¹ şeklinde haber yaparak, Tahran Konferansı'nın önemine dikkat çekmiştir. Tahran'da Roosevelt, Churchill ve Stalin Türkiye'nin savaşa girmesi

⁷⁹⁸ İNAÇ, a.g.e., s.124.

⁷⁹⁹ GOLOĞLU, Millî Şef Dönemi (1939-1945), s.228-229.

⁸⁰⁰ A.g.e., s.209.

⁸⁰¹ "İnönü Kahire'de MM. Roosevelt ve Churchill'le Buluştu Resmî Tebliğ", **Ulus Gazetesi** (iç.), 8 İlkanun 1943, s.1.

konusunda hem fikirdiler⁸⁰². Churchill, “Biz İngilizler Türkiye’nin müttefikiyiz. Yılbaşından önce Türkiye’yi savaşa girmeye ikna etmenin ya da savaşa sokmanın sorumluluğunu biz alıyoruz.”⁸⁰³ demiştir.

Tahran Konferansı’nda, Türkiye’nin savaşa girmesi durumunda, İstanbul ve Çanakkale boğazları açılması, Türk hava alanlarının kullanımı ve yardımın nasıl ve ne kadar olması gerektiği konuları ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır⁸⁰⁴. Churchill için sorun, Türkiye’nin savaşa girmeyi kabul edip etmemesi değildi. Onu düşündüren şey, girerse ne getirir, girmezse ne götürürdü. Churchill’e göre, Türkiye Almanya’ya savaş ilan ederse Alman halkı için büyük bir darbe olacaktır. Bu olayı iyi kullanmak gerekirdi⁸⁰⁵. Stalin’in tavrı biraz daha sertti: “Türkiye artık bizimle Almanya arasında oynamamalıydı”⁸⁰⁶. Roosevelt, “İnönü, Türkiye’ye yardım edip etmeyeceğimizi bize soracaktır”⁸⁰⁷ demiştir.

Tahran Konferansı’ndan sonra, Roosevelt, Churchill ve İnönü ile 5-8 Kasım 1943’te Kahire’de bir araya gelmişlerdi. İngiliz-ABD rekabetini başlangıçta sezen⁸⁰⁸ İnönü, bu rekabetten faydalanmaya çalışmıştır. Adana’dan Kahire’ye Roosevelt’in oğlu Elenor’un kullandığı uçakla gelen İnönü, daha konferans başlamadan görüşmelere ABD’ye güvenerek katıldığını kanıtlamıştır.⁸⁰⁹ Elenor, “Türkiye Cumhurreisinin bir ABD uçağı ile getirilmiş olması, memnuniyet verici bir hadisedir. Cumhurreisi İnönü’yü, Kahire’ye götürmek üzere Churchill de bir uçak yollamayı teşebbüs ettiyse de İnönü benim uçağı tercih etmişti”⁸¹⁰ diyerek olayın iç yüzüne dikkat çekmiştir. Burada Türk-ABD ilişkileri güçlenmiş, hatta savaş sonrası sürece ilişkin de bazı konular da görüşülmüştür. Savaş süresince, İngiltere aracılığı ile ABD’yle

⁸⁰² A.g.e., s.219.

⁸⁰³ YAZICI, Fahri (çeviren); **Konferanslar Tahran (28 Kasım-1 Aralık 1943), Yalta (4 Şubat-11 Şubat 1945), Postam (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s.35-36.

⁸⁰⁴ YAZICI, a.g.e., s.13-15

⁸⁰⁵ A.g.e., s.36

⁸⁰⁶ A.g.e., s.18.

⁸⁰⁷ A.g.e., s.46.

⁸⁰⁸ KOCAK, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.189.

⁸⁰⁹ İNAÇ, a.g.e., s.129-130.

⁸¹⁰ ROOSEVELT, Elliott; **İfşa Ediyorum! Atlantik – Kazablanka – Kahire – Tahran - Yalta Konferanslarının İç Yüzü**, Çev: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, Yayın yılı bilinmiyor., s.131.

ilişki ve iletişim kuran Türkiye, Kahire Konferansı'nda ABD ile yakınlaşmıştır. Soğuk Savaşın ilk tohumlarının bu görüşmelerde atıldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Elliott Roosevelt şahit olduğu bir olayı şöyle aktarmıştı: “Sovyetler yarınki sulh masasında Türkiye'nin fazla söz sahibi olmasını istemiyorlardı. Babamın ise bu meselede, Türkiye tarafını tuttuğu muhakkaktı”⁸¹¹. İngiltere'nin de tek seçenek olmaktan çıkmasını isteyen İnönü, ABD ile ilişkilerin gelişmesine ve yakınlaşmasına önem vermiştir. Savaş sonrası dünya düzeninde oluşabilecek olası yeni tehditlere karşı ABD'nin askerî ve siyasi gücünü önemsiyordu⁸¹².

5-8 Kasım Kahire görüşmesinde, İngiltere'den Eden, Menemencioğlu'na Türk hava alanlarının müttefiklere açılmasını ve Türkiye'nin savaşa katılmasını talep etmiştir. 13 Kasım 1943'te, Menemencioğlu ABD Büyükelçisi Stainhardt'a Türkiye'nin savaşa katılmaya gerçekten karar verdiğini ancak gerek askerî gerekse ekonomik yönden zayıflığı nedeniyle savaşa katılması halinde müttefiklere destek olamayacağına aksine zorluk çıkaracağına inandığını söylemiştir. Stainhardt Washington'a sunduğu raporda, Menemencioğlu'nun bu açıklamalarına yürekten inandığını belirtmiştir. 17 Kasım tarihinde Türk Hükümeti, İngiliz Hükümeti'ne sunduğu resmî yazıda, Türkiye'nin ilke olarak savaşa girmeyi kabul ettiğini ancak Almanya'ya karşı gerekli savunma sistemi kurulmadan bunun mümkün olamayacağını belirtmişti⁸¹³. Ayrıca savaştan güçlü bir şekilde çıkacağı düşünülen Sovyet Rusya Türkiye açısından bir tehdit unsuru oluşturacaktı. İnönü bunu ileri sürerek, ABD ve İngiltere'den destek sözünü almak istemiştir. İnönü'nün öngörüsünü burada görüyoruz. Savaş sonrası Sovyet yayılcılığını görmüş ve ülkeyi bu yayılcılığın tehlikesinden korumak amacıyla başta ABD ve müttefiklerden yardım istemiştir.

ABD eğer gerekli görseydi, İnönü'nün savaşa girmiş olacağını, Roosevelt ve oğlu Eliot arasında geçen konuşmadan anlıyoruz. Eliot, babasına Türkiye'nin savaşa girmesi konusunun kesinlik kazanıp kazanmadığını

⁸¹¹ A.g.e., s.138-139.

⁸¹² KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.147.

⁸¹³ İNAÇ, a.g.e., s.127-128.

sormuştur. Kesin bir karar alınmadığını belirten Roosevelt'in, "Türkiye bizim cephemizde bizim yanımızda harbe girecektir. Şimdilik bize lüzumlu olan maddeleri lazım geldiği miktarda veriyor. Türkiye bir taarruza maruz kalmadıkça harbe girmeyecektir"⁸¹⁴ şeklindeki açıklaması konuya açıklık kazandırmaktadır. Türkiye'nin savaş dışı konumu belirlenmiştir.

İkinci Kahire Konferansı, 4-7 Aralık 1943 tarihlerinde İnönü, Churchill ve Roosevelt'in katılımıyla gerçekleşir. Türk yöneticileri, savaşa girmeme noktasında ileri sürdükleri Sovyet Tehdidini, Kahire görüşmelerinde bir ilke olarak artık gündeme getirmemişlerdir. Ankara'nın müttefiklerin aralarındaki çelişkileri ve anlaşmazlıkları görerek ve bunlardan yararlanarak müttefikleri birbirlerine karşı oynama politikası artık bu noktada sona eriyordu. Türkiye bu politikasını Birinci Kahire Konferansında terk etmiştir⁸¹⁵. İlişkiler daha netlik kazanmıştı. 9 Aralık 1943'de İnönü Kahire'den dönüşünde Ankara'da kendisini karşılayanlara: 'iki bayramı yapıyoruz harbe girmiyoruz' demiş⁸¹⁶. Bu ifadesi de, Millî Şef'in güler yüzünü gören halk iki bayramı bir arada neşe ile kutladı⁸¹⁷ şeklinde basına yansımıştır.

İnönü, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda bir tarih belirlenmemesi konusunda ısrar etmiştir. Menemencioğlu ise bu konuda, Müttefik askerî yardımın miktarının belirleyici faktör olduğunu vurgulamıştır⁸¹⁸. Adana görüşmesi öncesinde, İngiliz Başkanı Çörçil Türkiye gelmeden önce, İnönü, Çakmak ve ikinci başkan Asım Gündüz ile görüşür. Aralarında geçen diyalog konuya açıklık getirmesi bakımından önem taşımaktadır. "İnönü, öyle sanıyorum ki, bizi savaşa sokmaya zorlayacaklar. Bu baskıya nasıl dayanacağız? Çakmak; ordumuzun modern silah eksikliğini kendilerine bildirmiş ve karşılanacağı cevabını almıştı. Aynı şeyi tekrar isteyelim ve isteklerimiz karşılanırsa savaşa katılma sözümüzde durduğumuzu bildirelim. İstedığımız malzemeyi bize veremeyeceklerdir. İnönü; Tümenlerimizin hepsini değil de bir kısmını isterlerse? F. Çakmak; ne kadarını modern silahla

⁸¹⁴ ROOSEVELT, a.g.e., s.128.

⁸¹⁵ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.189.

⁸¹⁶ US, a.g.e., s.589-590.

⁸¹⁷ "İnönü Ayın 8'inde Ankara'ya Döndü", *Ulus Gazetesi*, 12 İlkanun 1943, s.1.

⁸¹⁸ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.193.

donatırsanız o kadarını alın denir”⁸¹⁹. Diyalog çok açıktır, savaşa girmemek kararı net bir şekilde bildirilemiyor, onun yerine malzeme yoksunluğu bahane olarak öne sürülüyor, öte yandan istenilen malzemeler verilirse Türkiye savaşa girecektir sonucu da yine bu diyalogdan çıkarılabilecek bir sonuçtur. Koşullu savaşa girebilme sözü, İnönü’nün ülkeyi savaşa sokmama arzusunun izahı olabilir.

İnönü müttefikler yanında savaşa katılmayı ilke olarak, öncelikle yeterli askerî donanımın sağlanması koşuluyla kabul etmiştir. Ankara’nın resmî politikasının tamamen askerî yetersizlik gerekçesi ile temellendirmesinin bir anlamı vardı. Türkiye’nin zayıf ve yetersiz ulaştırma imkanları ile Ankara’nın talep ettiği müttefik askerî yardımın yerine ulaştırılması Londra’ya göre üç yıl sürebilirdi⁸²⁰. Bu nedenle, savaşın seyri müttefiklerin savaş stratejileri Türkiye’nin savaşa girişini gerekli görmemişti. Böylece, Türkiye II. Dünya Savaşını müttefiklerin yanında, savaş dışı olarak bitirmiştir.

Koçak’a göre, İnönü, savaşın dışında kalabilmek için denge oyunu oynamıştır; Avrupa’daki siyasî ve askerî güç dengesini yakından takip ederek, güçleri birbirine karşı oynamış, ülkenin bu güçlerden herhangi birine kesin olarak yakınlaşmasını önlemiştir. Bu sayede de, zaman kazanarak savaşa girmemeyi başarmıştır⁸²¹. Ancak, yukarıda da görüldüğü üzere, Türkiye savaşan güçleri birbirine oynamamıştı. Savaşan güçlerin değişen koşulları, hedefleri ve güç dengeleri, onların Türkiye’ye karşı olan tutumlarını belirlemiştir. Türkiye, Mihver devletleri ile müttefikler arasında değil fakat müttefiklerin kendi içindeki çelişki ve çekişmeleri de amaç doğrultusunda ustaca kullanmıştır⁸²² iddiasına katılmak bu durumda mümkün görünmemektedir.

İnönü, savaşa bir güvenlik problemi olarak bakmıştır. Ülke güvenliğini ne tarafta görmüşse onun yanında yer almış bu anlamıyla da tarafsız ol(a)mamıştır. Bu pragmatik bakış negatif anlamda alınmamalı her lider

⁸¹⁹ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.185

⁸²⁰ KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.195.

⁸²¹ KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.576.

⁸²² A.g.e, s.577.

beklentisi ve yararı olmayan bir savaşa ülkesini sokmak istemez. Güvenliği ön plana çıkarması, İnönü'yü pragmatist davranışa itmiştir. İnönü savaşın ilk iki yılına ilişkin şöyle değerlendirme yapmaktaydı: “Geçen dört senelik yönetimin heyecanla ve vicdan rahatlığı ile geçtiğini gelecek zamanlar için BMM’de millet iradesi için başarı ve iyilik kaynağı olacağını, Millî güvenliğin öncelikli olduğunu, bunu sağlam temellere oturtmak için hükümetin çok çalıştığını bu süreçte Türk Milletinin itibarı ve kuvveti şerefle yükseltilmiştir”⁸²³ Savaşın ilk iki yılı müttefiklerin yanında yer aldığı bir süreç olmuştur. Ancak, bundan sonraki süreçte savaşın seyrini değiştiren ve güçlü konuma geçen Almanlar ile yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

b. İnönü Pragmatizmi: Savaşı Önde Götüren Almanlara Yakınlaşma:

İnönü'nün savaş politikasının temel özelliği taraflılığ ve pragmatizmidir. Bu iki özellik birbirini besler niteliktedir. Pragmatizmin olduğu yerde tarafsızlıktan söz bahsedilemez. İnönü'nün taraflılığı da, pragmatizmi gereği savaşın seyrine göre değişmiştir. Başlangıçta müttefiklerin tarafında olan İnönü, 1940 sonu-1941 başı ile 1943 başları arası dönemde savaşı önde götüren Almanlara⁸²⁴ yaklaşmıştır. Türkiye Almanya ile Müttefiklerin hiç sıcak bakmadığı saldırmazlık, dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalamıştır.

⁸²³ İNÖNÜ, İsmet; Millî Şefimiz Dün VI ncı CHP Büyük Kurultayını Tarihî Bir Nutukla Açtılar”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 9 Haziran 1943, s.1.

⁸²⁴ Bu dönem savaşın seyri şöyleydi: Sovyetler ise artık Almanya'nın kendi güvenlik bölgesine girdiğini görüyordu. Çıkarlar çatışmaya başlamıştı. Almanya 1940-1941 yılı boyunca SSCB'ye saldırı hazırlıklarını tamamlamakla meşguldü. Hitler'in 1939'da yaptığı anlaşma, Almanya'nın batıda Fransa ve İngiltere ile meşgulken doğuda herhangi bir sorun çıkmamasına yönelik usta bir manevraydı. Batı Avrupa'daki savaş sonuçlanıp Afrika'da da İngilizler çekilmeye başladığında Sovyetlere dönme zamanı gelmişti. Fakat Hitler önce güney kanadını güvenceye almak istiyordu. 1940-1941 kışında Macaristan, Romanya ve Bulgaristan savaşa varmayan baskılarla Nazi yönetimine geçerken, İtalya'da Yunanistan'a saldırdı. Haziran 1941'de Alman orduları üç ayrı koldan Sovyet sınırını geçtiler. Ağustos 1941'de Churchill Roosevelt'le bir araya gelerek iki devletin savaştan sonra nasıl bir barış için çalışacaklarını ortaya koyan ve daha sonra BM'nin temelini oluşturacak olan Atlantik bildirisini imzaladılar. Bkz., AYDIN, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.412.

1941-1943 Türkiye, üzerine Alman baskılarını hissetmiştir; Türkiye'nin esas endişesi, batıdan Bulgaristan'a tamamen yerleşen Almanya'nın, doğudan da Sovyetlerin saldırarak ülkeyi Polonya gibi parçalayacakları söylentileriydi. Yani, 'Polonya Sendromu' olarak adlandırılabilir durum⁸²⁵ ile karşılaşmasıydı. İnönü, bu endişelerden kurtuluş çaresini Almanlarla yakınlaşmak ve onlarla işbirliği yapmakta bulmuştur.

1941 yılı ortalarında genel durum Türkiye açısından hiç de iç açıcı değildi, Mihver kuvvetleri Balkanları işgal etmiş, Bulgaristan sınırına Alman kuvvetleri yerleşmiş, kısacası Türkiye kuşatılmıştı. ABD henüz savaşa girmemiş, Fransa yenilgiye uğramış, İngiltere ise kendisini savunmakla mücadele etmekteydi. Bu durum karşısında, Türkiye tüm ağırlığını orduya vermiş ve orduyu her an savaşa hazır tutabilmek için harcamaları ona kaydırmıştır. ABD'nin savaşa girmesiyle Almanya bu dönemde Türkiye'yi kendi tarafına çekebilme ve olası bir Türk-Sovyet yakınlaşmasını önlemek amacıyla Kasım 1940'da Hitler-Molotov görüşmelerinde, Sovyetlerin Almanya ile anlaşma yapmak için Boğazlar üzerinde öne sürdükleri talepleri açıklamış, ayrıca Türkiye'deki Turancı akımları örgütlemiştir. Üçüncüsü de ellerinde tuttukları Ege adalarından bazılarını Türkiye'yi vermeyi teklif etmiştir⁸²⁶. Özet olarak, Türkiye'nin hakkına düşen pay üzerine Papen ile şu noktalarda uzlaşma gerçekleşecek gibi gözüküyordu. Türk dili konuşan bölgelerin idaresinde Türkiye'nin söz hakkı olduğu Almanya tarafından tanınacak ve komünizm zehrinden arınarak Pan-Türkizm aşılacak olan aydınlar Türk ve Alman üniversitelerine gönderileceklerdi⁸²⁷. Bunun üzerine, Von Papen Türklerle dost olmak istediğini bildirmişti. 18 Haziran 1941'de Almanlarla dostluk anlaşması imzalandı⁸²⁸. Saraçoğlu'nun 'İngiltere ile müttefik, Almanya ile dost olma' sloganı⁸²⁹ Millî Şef'in pragmatist yönetim anlayışını ortaya koymaktadır.

⁸²⁵ AYDIN, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.437.

⁸²⁶ Armaoğlu'dan Aktaran, AYDIN, Mustafa; "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.448

⁸²⁷ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.237.

⁸²⁸ 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Almanya açısından Pakt Rusya'ya yönelebilecek İngiliz yardımı önemli bir engel oluşturuyor ve dört gün sonra SSCB'ye saldırarak olan Almanya'nın güney kanadını güvence altına alıyordu.

⁸²⁹ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.193.

Almanlarla dostluk anlaşmasında, Almanların Rusya'yı yenilgiye uğratacağı ve bunun Türkiye'ye bir çok fayda getireceği düşüncesi hakimdi

Hitler'den 1 Mart 1941'de İnönü'ye gelen mektuba İnönü, 12 Mart'ta şöyle bir mektupla cevap vermiştir: “Türkiye ülkesini ve bütünlüğünü devletlerden biri ya da diğeri ile siyasî ve askerî kombinasyonlar kurarak sağlamayı düşünemez”⁸³⁰. Bu ifadesinden İnönü'nün oldukça pragmatist davrandığını görmekteyiz. Açıkçası güçlenen Almanya'ya daha önceki Batı devletleri ile yapmış olduğu anlaşmaların çok da bağlayıcı olmadığı mesajını vermiştir.

Başlangıçta, dost ABD, dost İngiltere, dost Fransa'dan söz eden İnönü için değişen savaş koşulları ve pragmatizmi gereği dost olan ülke Almanya'dır. İnönü, bu dönemdeki konuşmalarında, sıklıkla Almanya dostluğunu vurgulamıştır. İnönü, “Türk-Almanya münasebetleri, o tarihten beri hiç bir zaman bulunmayan bir dostluk takip ediyor (Bravo sesleri) 18 haziran 1941 tarihli dostluk ve saldırmazlık muahedesi hükümleri, her şait içinde mahfuz olarak devam ediyorlar ve devam edeceklerdir(Alkışlar). Son günlerde imzasına muvaffakiyet elveren ve yakında yüksek tasdikinize arz edilecek olan Türk-Alman Ticaret Anlaşması, bu dostluk ve itimat siyasetinin hayırlı bir semeresi olarak telakki edilmeye layıktır”⁸³¹ derken, Almanya taraftarlığını ilan etmiştir.

Müttefiklerin tepkisini çektiğinin bilincinde olan İnönü bir açıklama gereği hisseder ve şöyle der. “...memleket [İstanbul kapılarına kadar gelmiş] Mihverin bütün kuvvetlerine karşı yalnız başına dururken, ABD harpte yokken, İngiltere bütün kuvvetlerini bir Alman istilâsına karşı adaların savunması için yerleştirirken ve [üstelik] Sovyetler Almanlara bir saldırmazlık anlaşmasıyla bağlı iken, Almanların bize saldırmayacaklarını kağıt üzerine koyma garantisini reddetmemiz bizden ne hakla beklenebilirdi?”⁸³². Ancak bu

⁸³⁰ AYDIN, Mustafa; “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.439.

⁸³¹ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1941 TBMM Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.31.

⁸³² AYDIN, Mustafa; “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.445

açıklama müttefikler için yeterli olmamış, ABD Türkiye'ye duyduğu tepkiyi, Ödünç Verme ve Kiralama yardımını durdurarak göstermiştir.

Türkiye, Almanlarla 1941 yılında imzaladıkları anlaşma uyarınca Almanya'ya yasal krom⁸³³ satmaya başlamış, müttefikler bunu kabul etmek durumunda kalmışlardır⁸³⁴. Almanya, içte Turancılık akımlarını harekete geçirerek etkili olmaya çalışmıştır. Turancılık ideolojisi, ırkçılık ve Faşizm, Nazi efsane ve sloganları koyu bir sosyal muhafazakarlıkla birleştirerek (Osmanlı tarihinden önceki) geçmişe duyulan romantik bir özlemi içine alan, savaşı ve cesareti idealleştiren, kan saflığı ve ırk ayrımını idealleştiren fikirlerin bir karışımından ibaretti⁸³⁵. Türk kamuoyunda da giderek Alman yanlısı bir eğilim belirmektedir. Almanya'nın büyük ve gizli mali desteğiyle bir Turancı hareket geliştirilmeye çalışılmış, Ribbentrop, 'mali durumları bozuk olan Türkiye'deki dostlarımızı desteklemek için' von Papan'e beş milyon altın Mark yollamıştı⁸³⁶. Ayrıca bu siyasette, Büyükelçi von Papan'ın başarısını göz ardı etmemek gerekiyordu. Papan, gelişmeleri Nazi ordularının ilerlemesi karşısında, Türkiye'de hükümet çevrelerinde Rusya Türkleri ve özellikle Azarbaycan'ın geleceği ile ilgili faaliyetler başlamıştır⁸³⁷ şeklinde rapor etmiştir. Meclis içerisinde de bu akımın etkisi hissedilmekteydi. 15 Haziran 1943 VI. CHP Büyük Kurultayı'nda, CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun "Sözlerim sona ererken bütün dünyanın şu dört hakikati bir kere daha duyması lazımdır: **Türküz, Türkçüyüz ve hergün biraz daha Türkçü olacağız**"⁸³⁸ şeklinde seslenmişti. Bu dönemde, savunulan millîyetçi söylem Fransız anlayışında olan siyasal millîyetçilik olmayıp, daha çok ırk ve kültür temelli Alman millîyetçi anlayışına yakın görünmektedir.

Saraçoğlu, 2 Ocak 1942'de yaptığı meclis konuşmada: "Biz Türküz, Türkçüyüz ve hep Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan sorunu

⁸³³ Krom, savaş malzemelerinin yapımında kullanılan önemli bir hammaddedir. Ekmek için maya ne ise savaş silahları içinde krom o idi. Bu açıdan krom ithali savaş seyrinde önem taşımaktaydı.

⁸³⁴ İNAÇ, a.g.e., s.126.

⁸³⁵ KARPAT, a.g.e., s.220.

⁸³⁶ AYDIN, Mustafa; "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.449.

⁸³⁷ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.195.

⁸³⁸ "VI.Büyük Kurultay Dün Sona Erdi", **Ulus Gazetesi** (iç.), 16 Haziran 1943, s.1.

olduğu kadar ve en az o kadar bir vicdan ve kültür sorunudur. **Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu doğrultuda çalışacağız.** Bugünkü Türk vicdanı; vatanın her gün biraz daha kuvvetlendiğini, Türk milletinin her gün biraz daha refaha kavuştuğunu ve özellikle Türk köylüsünün her gün biraz daha yükseldiğini anlamak ve köylü ile bilgi ve toprağı birleştiren bir ideale doğru yürüdüğümüzü görmek istiyoruz⁸³⁹. Von Papen, Rusya'nın Türkçe konuşulan bölgeleri hakkında bilgi edinmek bu bölgelerdeki halkın desteğini sağlamak ve Türkiye'deki Turancılık akımlarını Almanya yararına istismar etmek için bazı Turancı gruplarla ve mültecilerle temasa geçmiştir. Mülteci çevreleri de bu temaslara, bölgelerine millî bağımsızlık kazandırabilecek bir fırsat gözüyle bakıyordu⁸⁴⁰.

1942 başlarında ABD'lilerin yardım göndermemesi üzerine, İnönü Nazilerden askerî yardım ve kredi isteme konusunda Numan Menemencioğlu'nu von Papen'e göndermiştir. Papen bundan çıkarlarının ne olacağını sorunca Menemencioğlu, "Biz İngilizlere yalnız Rusya'nın yenilmesini istediğimizi hiç kuşkuya yer vermeyecek açıklıkla anlattık. Biz Avrupa'ya biçim verecek bir Rus zaferini kesinlikle istemeyiz"⁸⁴¹ demiştir. "Türkiye-Almanya arasında ticari anlaşmalar imzalanır, iki taraf 31 Mayıs 1944 tarihine kadar 60 milyon lira kıymetinde mal mübadele edecek. Almanya endüstri maddelerine karşı ham madde vereceğiz"⁸⁴² şeklinde ekonomik amaçlı anlaşmalar yapılmıştır.

Von Papen'in bütün derdi zamanı gelinceye kadar, Türkiye'yi yavaş yavaş Rusya'ya karşı savaşa angaje edecek gelişmeleri hazırlayarak onları bu işte büyük kazanç akıl erdirdikleri an gelince Türkleri de savaşa sokmaktı⁸⁴³. Ne Millî Şef'in, ne de Saraçoğlu'nun Turancılık umutlarını kışkırtanları önlediğini gösteren bir belge yoktu. Aksine, Saraçoğlu'nun yukarıda tanık olduğumuz konuşmalarında milliyetçi-Türkçülük söylem hakimdi. İnönü'nün,

⁸³⁹ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.157.

⁸⁴⁰ KARPAT, *a.g.e.*, s.219.

⁸⁴¹ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s.226.

⁸⁴² "Türkiye Almanya Arasında Ticari Anlaşmalar İmzalandı", *Ulus Gazetesi* (iç.), 20 Nisan 1943, s.1.

⁸⁴³ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s. 228.

Türkçü söylemine incelenen kaynaklardan rastlanmadı. Ancak, 19 Mayıs 1944'teki nutkuna kadar, Milliyetçilik, Türkçülük, Turancılık karşısında olduğuna dair herhangi bir ifadesine rastlanmadı. İnönü'nün bu akıma çok açıktan bir desteği görülmediği gibi, onu önleyecek herhangi bir girişimi de olmamıştır. Ne zaman ki savaş dengeleri değişmiş, batı demokrasileri savaşın seyrini değiştirmişler, o zaman İnönü müttefiklerin güveni yeniden kazanmak, yani güven bunalımını aşmak için 19 Mayıs 1944 Gençliğe Hitabesi'nde, "Turancı akımın sözcülüğünü yapan yayın organları ülke içinde yandaş bulmuş Alman/Nazi ırkçılığının, emperyalizmin ve diktatörlüğünün propagandasını yapan Turancı akımlara"⁸⁴⁴ karşı tavır takınmıştır⁸⁴⁵. Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde de duran İnönü, "bir yandan Türk gençliğine seslenirken bir o kadar da Sovyet yöneticilerine sesleniyordu"⁸⁴⁶.

c. İnönü Akılcılığının ve Pragmatizminin Bedeli: Müttefiklerle Yaşanan Güven Bunalımını Aşma Yönünde İnönü'nün Politikaları:

Müttefiklerin için savaşın zor döneminde, Türkiye'nin Almanya ile dostluk-saldırmazlık ve ticaret anlaşmalarını imzalaması sonucu Türkiye'nin müttefiklerle arası açılmış, başlangıçta kurtulan dostluk ilişkisi yara almış, güven sorunu yaşanmaya başlamıştır.

Müttefikler, Türkiye'yi ittifak anlaşmasının yükümlüklerine uymadığı için eleştirmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin hem şimdi yalnız kaldığını, hem de savaştan sonra da yalnız kalacağını üstü kapalı tehdit biçiminde

⁸⁴⁴ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* Cilt 2, s.213.

⁸⁴⁵ Almanlarla olan ilişkilerin bozulması için çeşitli olaylar ve komplolar hazırlanmıştır. 1 Mart 1941'de Bulgaristan, Mihver Devletlerinin Üçlü Paketi'ne katıldı ve sınırlarını Alman ordularına açtı. 11 Mart 1941'de İngilizlerin Sofya elçisi Rendell İstanbul'a geldi ve Pera Palas Oteline indi. Elçinin içeri girmesinden sonra bir bomba patladı. Türkiye'de Naziler aleyhine bir hava doğdu. 24 Şubat 1942'de bir Sovyet ajanı olan Yugoslavya göçmeni olan Ömer Tufan Türk devlet adamlarıyla yakın ilişki kurmuş olan Alman Büyükelçi von Pape'nin Ankara'da suikast yaptı Bkz., GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.159. Yapılan araştırmaların Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak isteyen SSCB'nin bunu tertiplelediğine işaret etmesi Türk-Sovyet ilişkileri için yeni bir darbe oldu ve Sovyet büyükelçisi çekildi Bkz., AYDIN, Mustafa; "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", s.449.

⁸⁴⁶ A.g.e, s.230.

belirtmişlerdir⁸⁴⁷. Almanların yenilgiye uğraması ve zafer bayrağının müttefiklerin eline geçmesi ile Türkiye oldukça zor bir döneme girmiştir. İnönü'nün bundan sonraki politikası, müttefiklere yaklaşma ve güven bunalımını aşma yönünde olmuştur. Görüldüğü üzere İnönü gel-gitler yaşamıştır.

Kasım 1943 Tahran Konferansı'ndan, Mart 1947 Truman Doktrini'ne kadar geçen zamanı kapsayan Güven Bunalımı Dönemi, Batı devletlerinin güvenini kazanmak; muhalefeti Millî Şeflik rejimine uyumlu biçime sokmak gibi iki niteliği vardı⁸⁴⁸. Birinci nitelik, 1943-1945 savaş sonu yıllarını kapsayan ve İnönü'nün güven bunalımını aşmak için güttüğü politikaları içeren dönemdir. İkinci nitelik ise 1945 savaş sonu çok partili siyasal sisteme geçiş ve 1947 Truman doktrini kapsayan ve İnönü'nün yine Millî Şefliğinin devamlılığını sağladığı politikalarını içeren bir dönemdir. Söz konusu ikinci nitelik tezde 1945-1950'ye kadar uzanan 'Millî Şefliğin İkinci Alt Dönemi' başlığı altında incelendi.

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle birinci nitelik yani 1943-1945 İnönü'nün güven bunalımını aşma yönündeki politikaları sonraki dönemlere ışık tutması açısından incelenecektir.

İnönü politikasının temel yönelimi, kaybedilen güveni tekrar kazanmak, yeni dünya düzeni içerisinde sağlam bir yer edinmektir. Bu dönemde tartışmasız bir şekilde Müttefiklerle birlikte ve onların istediği doğrultuda hareket edilmiştir. Bu birliktelik en son Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesine kadar varmıştır. Savaş sonunda da, Batı demokrasilerinin yanında yer alınmıştır.

İnönü, güven bunalımını aşma yönünde yaptığı ilk iş, Almanya bağlantılı olan Turancılık akımlarına savaş açmak olmuştur. Turancı akımlara karşı belirgin bir hoşgörü gösteren İnönü, eşsiz zekasıyla kendisini, Turancılık girişimlerinin dışında gösterebilmişti⁸⁴⁹. İnönü rahatsızlık duymuş olsaydı,

⁸⁴⁷ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.234.

⁸⁴⁸ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s.296.

⁸⁴⁹ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s.208.

Turancı akımlara karşı çok daha erken bir tarihte harekete geçebilirdi. Turancı akımın son aşaması ile Türk-Alman ilişkileri uluslararası ilişkiler ve Türk dış politikasının gelişimi arasında bir tarih sıralaması yaptığımızda, arasında paralellik olduğu bir gerçeği ile karşılaşırız. Şöyle ki, Nisan ayı sonlarına doğru Almanya'ya krom sevkıyatı durdurulmuş, tam bu sırada Ankara adliyesi binasındaki olaylar meydana gelmiştir⁸⁵⁰. Türk-Alman ilişkilerinde zaman zaman yaşanan sorunlar ve ortaya çıkan güçlükler Turancı yayınlara karşı izlenen hoşgörülü tutuma da yansımakta gecikmemiş⁸⁵¹. 1944 Milliyetçilik olayları patlak vermiş, Turancı yazarlar ve düşünürler tutuklanmış, yayın organları kapatılmıştır⁸⁵².

Turancı akımın ortadan silinişi bir yandan Türk-Alman ilişkilerinin kopmasında önemli bir adım, diğer yanda da Türk-Sovyet ilişkilerinin yakınlaşmasında ciddi önemli ve etkili bir girişim olarak değerlendiriliyordu⁸⁵³.

İnönü'nün 19 Mayıs 1944 Gençliğe Nutku, milliyetçilik ve Turancılığa ilişkin önemli mesajlar içermektedir. Turancı akımın Almanya ile bağlantısının koparıldığı bu nutuktan yaklaşık üç ay sonra da, Almanya ekonomik ve siyasi ilişkiler kesilmiştir. Savaşı Almanya'nın kaybediyor olması, Turancıların hareketlerini ve heyecanlarını kısıtladığı oranda, solcuların ve liberallerin de düşüncelerini daha özgür ifade etmelerini cesaretlendirmiştir. Solcu ve liberallerin bu tutumları, Turancıların şiddetli tepkileri ile karşılaşmış, hükümette bunu bir fırsat bilerek Turancıların bütün liderlerini 9 Mayıs 1944'te tutuklayarak hükümeti devirmeye teşebbüs suçu ile mahkemeye vermiştir⁸⁵⁴. Hükümetin bu tutumu şüphesiz ki, dış politikalarından bağımsız değildi. Bu

⁸⁵⁰ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.229.

⁸⁵¹ A.g.e., s.210.

⁸⁵² Tıpkı dış politikada olduğu gibi, iç politikada da izlenen denge politikası sonucunda, Turancı yayın organlarının kapatılmasından hemen önce ve sonra hükümet kararı ile Matbuat Kanunu'nun 50.maddesi uyarınca sol eğilimli olan ve en son 1944 yılının Nisan ayında 12.sayı yayımlanmış bulunan Adımlar dergisi ile 15 Mart 1944 tarihinde 42. sayısı yayınlanmış olan Yurt ve Dünya dergisi, 16 Mayıs 1944 tarihinde süresiz kapatılmıştır. Ahmet Hamdi Başar'ın Barış Dünyası (Milliyetçi ve İnsancı) 23 Haziran 1944 tarihinde 21. sayısında süresiz kapatılmıştır. Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi sonucu Tan gazetesi 13 Ağustos 1944'te hükümet kararı ile kapatılır. Bkz., KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.359.

⁸⁵³ Aktaran, KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.230.

⁸⁵⁴ KARPAT, a.g.e., s.221.

tutuklamalardan on gün sonra İnönü 19 Mayıs 1944 Nutku'nda, Turancılığı, Türkiye'ye karşı iyi niyetli olamayan ülkelerin dışarıdan bir oyunu olarak değerlendirmiştir. Türk gençlerinin de bu oyuna alet edildiğini ifade etmiştir:

“Turancılık düşüncesi yine son zamanlarda zararlı ve hastalık belirtisidir.... Turancılar, Türk milletini bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsım bulmuşlardır. Bu kadar bilinçsiz ve vicdansız bozguncuların yalan dolanlarına Türk Milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız. Bozguncular genç çocuklar ve saf vatandaşları aldatan düşüncelerini millet karşısında açıktan açığa tartışamayacağımızı sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır.. Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiye'nin ırkçı ve Turancı olması gerektiğini ileri sürenler; hangi ulusa yararlı kimlerin amaçlarına yararlıdırlar. Türk milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu düşünceleri yürütmek isteyenlerin Türk Milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı kesindir. Bu davranışlardan yalnızca yabancılar yararlanabilir. Bozguncular yabancıları bilerek mi hizmet ediyorlar. Yabancılar bozguncuları yönetecek kadar yakından mı ilişki kurmuşlardır? ...Yabancıya hizmet amacı yabancıların ilişkisi hiçbir zaman meydana çıkmasa bile, bu davranışların Türk ulusuna, Türk vatanına zararlı olması ve bunlardan yalnız yabancıların yararlanmış bulunması söz götürmez bir gerçektir. Vatandaşlarım; güvenebilirsiniz ki, vatanımızı bu yeni bozgunculuklara karşı da kuvvetle savunacağız”⁸⁵⁵.

İnönü, Turancılığı ülke bütünlüğünü dışarıdan bozmak isteyenlerin bir oyunu olarak göstermiş, hükümet olarak bu oyunu bozacaklarını ifade etmiştir. Saraçoğlu'nun yukarıda verilen Ocak 1942 ve Haziran 1943'teki Turancı ve Türkçü söylemlerini yok sayan, İnönü Turancılığı en büyük düşman göstererek ülkesine sahip çıkmıştır.

İnönü, Saraçoğlu'nun söz konusu konuşmalarında öne çıkardığı ırka, kültüre dayalı milliyetçiliğin yerine CHP milliyetçiliğini ön plana çıkarmıştır: “...Türk Milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız...Türk milliyetçiliği içinde vatan çocuklarının temiz ülkülü ve vatan fikirli olarak birbirine dayanan sağlam bir millet olması, erişilmez ve yanlış bir hayal değildir. bunların doğru bir fikir ve erişilir bir hayal olduğunu elle tutulur ve gözle görülür neticelerle tamamiyle anlıyoruz. Şimdi insaf ediniz. Türk vatandaşı yetiştirmek için bütün iyi şartları önünde toplamış olan bu feyizli yolu bırakır da ırkçıların milleti bin bir parçaya ayırarak fesatlı ve

⁸⁵⁵ İNÖNÜ, İsmet; “19 Mayıs 1944 Gençliğe Hitabesi”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 20 Mayıs 1944, s.1; GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.251-252.

nifaklı zehirlerine cemiyeti kaptırır mıyız”⁸⁵⁶. Turancı akımlara savaş açan İnönü’nün milliyetçilik anlayışı ise şöyle idi: “Milliyetçi Türkiye Anayasa’nın tarif ettiği, Türk vatandaşına vatansever bir Türk milliyetçisi olmanın bütün imkanlarını vermiştir. Devletimiz millî bir devlettir. Bütün milletlerle iyi ve samimi münasebetler beslemek isteyen millî menfaatler ve millî ülkeler üzerinde kurulmuş bir müessesedir. Kendi içinde yapıcı, iyi niyet sahibi bütün vatandaşları birleştirici, uzlaştırıcı ve kaynaştırıcı bir zihniyettir”⁸⁵⁷.

8-15 Haziran 1943 CHP Kurultay’ında CHP tüzüğü’nün milliyetçilik maddesine yeni bir paragraf eklenmiştir: “Parti, Milliyetçiliği Türk Milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir. Parti milletler arasındaki münasebetlerde, Türk Milliyetçiliğini hiçbir millet için zarar düşünmeyen her milletin insanlığa değerli hasretlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanır”⁸⁵⁸. Bölücü olmayan, birleştirici milliyetçilik öne çıkarılmıştır.

İnönü’nün güven bunalımını aşmak için izlediği yollardan biri de yakınındaki adamları harcamak olmuştur. Amacı ise, müttefiklere bu güven bunalımına bazı yöneticilerin tutumlarının neden olduğunu göstererek, kendisini bu sorumluluğun dışında tutmaya çalışmaktı. Bu nedenle, işe güvenin sarsılmasına neden olan kişileri görevden almakla başlamıştır. Öncelikle, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ı görevine son vermiştir: “yaş haddi sebebiyle muvazzaf ordudan tekaütlük suretiyle dün ayrılmış olan Mareşale Millî Şef bir mektup göndererek ifa ettiği değerli hizmetleri şükranla yadetti”⁸⁵⁹. Atay, Mareşal’in çok yorulduğu ve artık hak ettiği dinlenme devresine girdiği, artık orduda olmasa da, toplum içinde yine faydalı bir insan olacağı yazmıştır⁸⁶⁰. Mareşalin yerine Orgeneral Kazım Orbay getirilmiştir. “Von Papan’in dediğine göre Mareşale İngilizler düşman olmuşlardı. Ordunun ihtiyaçlarını abartılı isteklerde bulunarak güçlükler çıkarmıştı ve Mareşal

⁸⁵⁶ İNÖNÜ, İsmet; **Aziz Millî Şef İsmet İnönü’nün 19 Mayıs 1944’de Türk Gençliğine Hitaben Buyurdukları Tarihî Nutukları**, İktisadi Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1945, s.12.

⁸⁵⁷ **A.g.e.**, s.9.

⁸⁵⁸ DURSUN, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, s. 136.

⁸⁵⁹ “G. Kurmay Başkanlığında Değişiklik”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 13 Sonkanun 1944, s.1.

⁸⁶⁰ ATAY, F. Rıfıkı; “Mareşal Ayrılırken” **Ulus Gazetesi** (iç.), 13 Sonkanun 1944, s.1.

Alman yanlısı idi”⁸⁶¹. Ordu içindeki bu önemli değişiklikler, Türkiye’nin müttefikler ve Almanya’ya karşı izlediği dış politika açısından son derece anlamlıydı. Mareşal Fevzi Çakmak, müttefiklerin gözünde ordunun modernleşme çalışmalarına katılmak istemeyen, tutucu, Türkiye’nin Almanya ile iyi ilişkiler kurmasından yana olan ve dolayısıyla da Alman yanlısı bir kişiydi⁸⁶². Papen’e göre, orduda yapılan bu değişiklikler sonucunda, müttefiklerin gözünde, Türk Ordu’sundaki Alman yanlısı yönetim artık uzaklaşmış, yerine müttefik yanlısı bir yönetim gelmişti⁸⁶³.

İngilizlerce Alman taraftarı olarak bilinen ancak gerçekte Millî Şef’in dış politikasını uygulamaya çalışan Numan Menemencioğlu⁸⁶⁴, 5 Haziran 1944’te Alman gemilerinin boğazlardan geçmesine izin verdiği için Dışişleri Bakanlığı görevinden istifaya zorlanmıştır⁸⁶⁵. Menemencioğlu’nun istifası, Ankara’nın müttefiklerle yakınlığın yeniden sağlanması yolundaki girişimlerinde yeni ve çok önemli bir fırsatı yakalaması⁸⁶⁶ anlamına gelmekteydi. Menemencioğlu’nun yerine Saraçoğlu getirildi. Bu dönem herhangi bir kararın alınması ve uygulanmasının Millî Şef İnönü’den habersiz olması görülmüş şey değildi. Bütün kararlar itirazsız, tartışmasız tam bir itaat içerisinde İnönü’nün istediği şekilde alındığı gerçeği bir kez daha hatırlanacak olursa, İnönü’nün Çakmak ve Menemencioğlu’nu neden göstererek görevden alması, İnönü’nün yeri geldiğinde adam harcama yönetim tarzının bir göstergesidir.

İnönü’nün güven bunalımını aşmak için izlediği diğer bir yol ise müttefiklerin tarafında oluşunu ve onları desteklediğini her fırsatta ifade etmesiydi. İnönü, savaş başında müttefiklere vermiş olduğu olumlu mesajlarını tekrar vermeye başlamış ve meclisten şöyle seslenmiştir: “Biz, bu cihan harbinin galibi insanîyet ve medenîyet olmasını istiyoruz (Bravo sesleri) (Şiddetli ve sürekli alkışlar) Ona hizmet edeceklerin ayrılıklarında değil,

⁸⁶¹ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s.296.

⁸⁶² KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.238.

⁸⁶³ *A.g.e.*, s.238.

⁸⁶⁴ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.258.

⁸⁶⁵ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s.297-298.

⁸⁶⁶ KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.225.

tesanütlerinde umumî kurtuluş ve saadetin fecrini görüyoruz (Alkışlar)”⁸⁶⁷. İnönü’nün müttefik yanlısı söylemlerine, Alman üstünlüğünün olduğu dönemde yaptığımız incelemelerde rastlanamadı.

İnönü’nün müttefiklere yönelik olumlu mesajlarında, basın önemli bir araç olmuştur. Türk basınında, ABD, İngiltere ve Türkiye arasında dostluk ilişkileri olduğuna ilişkin abartılı haberler yer almaktaydı. Özellikle de, Türk-ABD dostluğunu işleyen yazılar çıkmaktaydı. İngiltere ve ABD’nin Türkiye’nin yanında olduğu dünya basınına duyurularak, Sovyet Rusya’ya bir gövde gösterisi yapılmak istenmiştir⁸⁶⁸.

Ulus Gazetesi, İngiltere’nin dostluğunu tekrar kazanmak için elinden geleni yapmıştır. Üçlü İttifak’ın yıldönümü, Ulus Gazetesi’nde büyük başlıklarla ve abartılı bir şekilde kutlanmıştır. İttifaktan ve İngiliz-Türk dostluğundan bahseden haber şöyle verilmekteydi: “Türk-İngiliz ittifakının yıldönümü Bundan beş yıl önce imzalanan İttifak andlaşması şimdi altı yaşına basmış bulunuyor. Beş yıl içinde bir çok değişen şeyler arasında değişmeyen tek şey, bu Andlaşmanın kurduğu dostluk münasebetleridir”⁸⁶⁹. Aslında müttefiklerle ilişkilerimizde değişen bir şeyin olmadığı, eskiden beri dost olduğu biraz da polyannacı bir tavırla ifade edilmekteydi.

Bu yıldönümüne ilişkin Atay, köşesinde şöyle yazmıştı:

“...Türkiye ile ittifakı imzalamakla kendisinin ve dünya milletlerinin kurtuluşunu demokrasiler zaferinde gördüğünü ilan eden ilk devlet olmuştur. 1940’ta Fransa düştüğü vakit, hiçbir taarruz uğramamışken İngiliz İttifakını dış politikasına esas tuttuğunu ilan eden tek devlet gene modern harp vasıtaları bakımından hiç hazırlıklı olamayan bu Türkiye olacaktır. İngiliz milletinin boyun eğmezliğine Büyük Britanya İmparatorluğu’nun kaynak tükenmezliğine inanmak kadar eğer milletler hür kalacaklarsa bunun ancak demokrasiler zaferi ile sağlanabileceğinden şüphe etmemek bu memlekette hakim fikir olarak kalmış Türkiye Mihver zaferinde bütün kıta ve etrafı gibi kendisi için de kara kaderden başka bir şey görmemiştir”⁸⁷⁰.

⁸⁶⁷ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1943 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.52.

⁸⁶⁸ İNAÇ, a.g.e., s.124.

⁸⁶⁹ “Türk-İngiliz İttifakının Yıldönümü”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 20 İkteşrin 1944, s.1.

⁸⁷⁰ ATAY, Falih Rıfkı; “İngiliz-Türk İttifakının Yıldönümü”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 20 İkteşrin 1944, s.1.

Üçlü İttifak güven bunalımını aşmak noktasında hem hatırlanmış hem de müttefiklere hatırlatılmak istenmişti. İnönü, üçlü ittifakla Türkiye'nin cesaret göstererek savaşın o karanlık ve belirsiz günlerinde müttefiklerin yanında yer aldığını hatırlatmış, şu an için müttefiklerden vefalı davranmalarını beklemiştir: “İngiltere ile ittifak münasebetlerimiz en güç imtihanlardan geçtikten sonra, taze ve canlı mahiyetini muhafaza etmektedir (Şiddetli alkışlar). Memleketimiz, ittifaka büyük değerini vermekte devam edecektir (Alkışlar). İki memleket arasındaki dostluk münasebetlerinin daima daha ileri olacağını umuyoruz”⁸⁷¹.

İnönü, 1 Kasım 1945 Meclis Açış Konuşması'nda, savaş sonuna kadar olan dış politikanın kısa bir özetini yapmıştı: “1939 ilkbaharında, ufuklar karardığı zaman. Türkiye kendi benzerleri içinde tek millettir ki, idealin doğru istikametini görerek **açıktan İngiltere ve Fransa'nın yanında mevki almıştır.** (Alkışlar) 1940'ta Fransa düştüğü ve Britanya harbi başladığı zaman, İngiltere'nin kahramanlığını öven ve onun yanında bulunduğunu söyleyen tek millet, yine biziz (Bravo sesleri ve alkışlar)... kendiliğimizden İngiltere ile ittifakımızın yaşamakta olduğunu ilân eden biz olduk (Bravo sesleri, alkışlar)”⁸⁷². Böylece, İnönü gelinen güven bunalımını çok da hak etmediklerini belirtmiştir.

İnönü, Almanlarla yapılan anlaşmaların şartlarını ve gereğini bir anlamda da “kızım (Meclis) sana söylüyorum gelinim (müttefikler) sen işit” der gibi, mecliste şöyle açıklamıştır:

“Almanlarla Sovyetler arasında harp çıkmazdan önce, bizim Almanlarla Dostluk Antlaşması yapmış olmamız tenkit olunmuştur. İstanbul'un kapısına gelmiş olan Almanlar, Sovyet Rusya ile Saldırmazlık Antlaşması ile daha önce bağlanmışlardı (Bravo sesleri). Memleket, Mihverin bütün kuvvetlerine karşı yalnız başına dururken,. ABD harpte yokken, İngiltere bütün kuvvetlerini adaların Alman istilâsına karşı ayakta tutarken ve Sovyetler Almanlarla bir Saldırmazlık Antlaşması ile bağlı iken, Almanların bize saldırmayacaklarını kâğıt üzerine koymayı reddetmemiz, bizden ne hakla beklenebilirdi? (Bravo sesleri, alkışlar). Hususiyle bu Antlaşmada Türkiye'nin ittifak ödevlerine bağlı bulunduğu açıkça

⁸⁷¹ İNÖNÜ İsmet; “1 Kasım 1944 Meclis Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.66.

⁸⁷² İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.) s.70.

zikredilmiş, önce ve sonra bütün görüşmelerde Türkiye'den geçerek Almanların Suriye ve Irak'a yardımları kesin olarak reddedilmiş ve bu şartlar Almanlara kabul ettirilmiştir”⁸⁷³.

İnönü; “İnsanlığın yeni ve ileri ve her millet için emniyetli bir nizama kavuşması yolunda hissemize düşecek vazifeleri yerine getirmek için daima hazır bulunmalıyız”⁸⁷⁴ derken, aynı zamanda diğer ülkelerle ilişkilerimizi koruyarak, ABD'nin yanında yer alışımıza işaret etmektedir. “Büyük komşumuz Sovyet İttihadı ile münasebetlerimiz, yürürlüğünü karşılıklı olarak tanıdığımız ileri muahedelerin hükümleri içinde ve dost mahiyettedir (Alkışlar) Sovyet komşularımızın geçirdikleri fedakârlık ve kahramanlıkla dolu harp yıllarında, muahedelerle tespit edilmiş olan münasebetlerimize dikkatle riayet ettik. Gelecek senelerin münasebetlerinin de dost komşuluk duyguları ve şartları içinde gelişeceğini umuyoruz. Birleşik ABD ile münasebetlerimiz ve temaslarımız ikinci cihan harbi esnasında daha artmış ve daha dostane olmuştur (Alkışlar). İki memleket arasındaki münasebetlerin gelecekte daha geniş ve daha yakın olacağını ümit ediyoruz.”⁸⁷⁵ diyen İnönü'nün savaş sonrası Türk dış politikasının yönünü şimdiden belirlediğine tanık olmaktayız. İnönü için Soğuk Savaş süreci başlamıştır demek yanlış olmayacaktır.

Atay, “...Bizim İngiltere ile İttifakımız, hususi ve müstesna şartlardan doğma geçici bir menfaat anlaşması olmaktan çok yüksek kökleri eski bir geleneğin bağrına salan ve ışıklarını gelecek zamanların esrarlı meçhulleri üstüne uzatan milletin malı bir bağlaşmadır. Türk-İngiliz münasebetleri tarihîni okuyanlar İngilizlerle birleşmenin daima iki memleketin hayrına İngilizlerle ayrışmaların daima iki memleketin zararına olduğunu bilirler... İnönü yakın tarihîni iki memleket için de acı hatıraları silmek ve İngiliz ve Türk dostluğu geleneğini yeniden kurmak için çalışmıştır. birbirimizde hiçbir menfaat çarpışmamız kalmadıktan başka milletler arası bir yeni barış nizamı

⁸⁷³ A.g.k., s. 71.

⁸⁷⁴ İNÖNÜ, İsmet; “29 Ekim 1944 Cumhuriyet Bayramı Kutlama Nedeniyle Millete Yaptığı Konuşması”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 30 Ekim 1944, s.1. Ayrıca, aynı sayfada da “İngiltere Kralı S.M.George samimi mesajlarını iletti” haberi de yer almaktadır.

⁸⁷⁵ İNÖNÜ, “1 Kasım 1944 Meclis Konuşması”, s.65-66.

prensiplerinde tamamiyle birlikteydik”⁸⁷⁶. Geçmişten, geleceğe dostluk ilişkileri vurgulanarak korunmak istenmişti. Ancak Atay, İngilizlerin çok yakın tarihte ülkemizdeki işgalci güçler olduğunu unutmuş gibidir.

Güven bunalımını aşmak için her yol denenmekte idi. Sadece İnönü ve hükümet yetkilileri değil, basın mensupları, köşe yazarları da bu konuda özel çaba harcamıştır. Burhan Belge de, radyo konuşmaları ile üzerine düşeni yapmıştır. 19 Mart 1944 tarihli konuşmasında, ABD’nin savaşa ilişkin tutumu ve demokrasi liderliğinin Atatürk’ün dünya görüşü ile aynı olduğunu vurgulamıştır: “Kemalizm Devlet Prensiplerine tıpa tıp uygun düşen bu mülahazalar, biz Türkleri ancak heyecanlı bir sevince, ümitli bir beklemeye götürebilir”⁸⁷⁷. Belge Atatürk ile ABD arasında kurmuş olduğu paralelliği biraz daha ileri götürerek, ABD’nin yapmış olduğu toplantı ve konferansları, Atatürk’ün yapmış olduğu Millî Mücadele Kongreleri ile eş tutmuştur: “ABD’den denklere vurularak, cihanın dört bucağına sevk edilen fikirleri, taze bulmaktayız. Atlantik yazası ile onu tedvin edecek olan Sanfanskö Konferansı, bizim Millî Misakımızın yahut Erzurum ve Sivas Kongrelerimizin işlenmiş ve genişletilmiş devamlarıdır”⁸⁷⁸. Bu nedenle, ABD’ye güvenmeli ve onunla birlikte hareket etmeliydik.

Türkiye güven bunalımını aşabilmek için müttefiklerin istekleri doğrultusunda savaş politikasını uygulamıştır. Quebec Konferansı’nda Türkiye’nin askerî gücüne katkı yapmaya devam etmesiyle, Türkiye’nin Almanya’ya ihraç ettiği kromu durdurması ve Boğazlardan geçen Alman gemilerini engellemesi gibi konularda baskının artırılmasına karar verilmişti⁸⁷⁹. Bunun üzerine, Türkiye 2 Ağustos 1944 gecesi Almanya ile siyasî ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir⁸⁸⁰. Bunun diğer bir anlamı da, Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilanı etmesiydi. Başbakan, bu kararın bir savaş kararı

⁸⁷⁶ ATAY, Falih Rıfkı; “Maneviyat Kemiren İki Kurt”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 12 İlkanun 1943, s.1.

⁸⁷⁷ BELGE, *Burhan Belge’nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)*, s.424.

⁸⁷⁸ *A.g.e.*, s.425.

⁸⁷⁹ AYDIN, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, s.454-455.

⁸⁸⁰ US, *a.g.e.*, s.613.

olmadığını, savaş olmasının karşı tarafa bağlı olduğunu belirtmiştir⁸⁸¹. Güven bunalımını aşma adına alınan bu karara müttefiklerin olumlu tepkileri gecikmemiştir. Bu da şimdilik her şeyin yolunda olduğunu göstermekteydi: “Türk–Alman siyasî ve iktisadi münasebetleri kesildikten sonra, Avam Kamarasında M. Churchill’in Türkiye hakkındaki demeci; ... Türklere karşı büyük takdirkarlık besleyen İngiliz ordusunda, Türkiye’ye karşı ananevi bir sempati ve ittifak ruhu mevcuttur”⁸⁸².

Atay, bu kararı: “... bir çok milletler gibi Türk milletinin de varlığı ve kurtuluşu demokrasiler davasının muvaffak olmasına bağlı idi. Bu esas fikir Türkiye’de hiçbir zaman saklanmamıştır... Her akli başında vatandaş bu ittifakın işleminde ve kuvvetlenmesinde Türkiye’nin selametini görür”⁸⁸³ şeklinde Türkiye’nin geleceği açısından oldukça olumlu değerlendirmiştir.

1 Kasım 1944 Meclis Konuşması’nda, İnönü; bu kararın, milli iradenin önemli ve isabetli bir kararı olduğunu vurgulamış, Türkiye’nin de Miletler ailesinin bir parçası olarak elinden geleni yapacağını söylemiştir⁸⁸⁴. 3 Ocak 1945’te, Japonlarla politik ilişkilerin kesilmesi kararlaştırılmış, Müstakil Grup Başkanı A.R.Tarhan da, savaş üzerinde yararlarının olacağına inandığı için bu kararı onaylamıştır⁸⁸⁵.

İnönü, Türkiye’nin Almanya ve Japonya’ya savaş ilanını kararını, müttefiklerin zaferi kesinleştikten sonra almış olmasından dolayı eleştirenlere itiraz etmiştir. İnönü, bu kararın, savaşın başından beri Türkiye’nin takip ettiği dış siyasetinin bir uzantısı ve devamı olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca söz konusu kararın, müttefiklerin istediği üzerine alındığını meclis konuşmasında vurgulamıştır:

“Harb ilânımızın tesiri hakkında bir iddiamız yoktur. Bizim iddiamız, harp ilân etmezden önce senelerce süren kâbus devrinde

⁸⁸¹ “Almanya ile Olan Münasebetlerimiz Dün Gece Yarısından İtibaren Kesildi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Ağustos 1944, s.1.

⁸⁸² A.g.g.

⁸⁸³ ATAY, “Büyük Meclisin Dünkü Kararı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Ağustos 1944, s.1.

⁸⁸⁴ İNÖNÜ, İsmet; “Millî Şef Cumhurreisi İsmet İnönü’nün TBMM 7 inci İntihap Devresinin 2 inci Toplanma Yılıni Açış Konuşması”, CHP Genel Sekreterliği, Ankara 1944. Ayrıca Bkz., **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.65.

⁸⁸⁵ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.275-276.

güttüğümüz hareket hattının müttefiklerimizin zaferine yardım ettiği merkezindedir ve bundan ibarettir (Bravo sesleri, alkışlar). Bizim, Almanlar ve Japonlarla harp haline girmemiz yalnız müttefiklerin isteği üzerine olmuştur. Onlar için herhangi bir ehemmiyeti var idi ki, bizden bunu istediler (Bravo sesleri). Müttefik zaferi kesin olduktan sonra harp ilân ettiğimiz bize söylenemez. Karanlık günlerde beraberlik; zafer günlerinde, ganimetten bir hisse almak dâvamız yoktu ki fırsattan istifadeyi düşünelim (Bravo sesleri, sürekli alkışlar). Hareketimiz sadece müttefiklerin isteği üzerine ve onlarla beraberlik gereği yapılmıştır”⁸⁸⁶.

İnönü, savaşa ve dış politikaya ilişkin önemli mesajlar vermiş ve öngörünün zor olduğunu belirtmiştir: “Büyük Cihan afetinin ne vakit nasıl biteceğini kimse tahmin edemez. Hatta bitinceye kadar olduğu gibi bittikten sonra da milletin kendi varlığını doğrudan doğruya alakadar eden ne gibi yeni mesajlar çıkacağını takdir etmek de güçtür. Herhalde bugünkü kan davaları yatıştırarak ve unutulurak milletlerin müstakil varlıklarıyla yan yana gelip geçinmeleri için çok zaman geçecektir. Bütün bu ihtimalleri hesaba katan ve iyi niyetli ve siniri kuvvetli milletler selamete ereceklerdir. Türk milletinin bu sağlam milletlerden olduğuna kesin olarak inanıyoruz”⁸⁸⁷. İnönü, Yedinci Mebus Seçimi Dolayısıyla Millete Beyannamesi’nde, şimdiye kadar cihan harbine bulaşmamış olacağımızı dört sene evvel kimse tahmin edemezdi⁸⁸⁸ derken zorun başarılı olduğunu da dile getirmiş oluyordu.

İkinci Saraçoğlu Hükümetinin program nutkunda [1943]; “Meclis’te İngiliz dostlarımız emin olsunlar ki, bize uzattıkları elleri samimiyetle sıkıyor, İngiltere’den gelen samimi sözleri de Londra’ya gönderdiğimiz yürekten sözlerin bize akseden sedaları addediyoruz. Çünkü İngiliz-Türk dostluğu yalnız karşılıklı menfaatlerin emrettiği bir dostluk değil, iki memleketin hayati zaruretlerinin en başında gelen bir ihtiyaçtır. İsmet İnönü’nün devlet reisliğine intihabı haberi ABD Meclisinde alkış tufanı ile karşılandı. Şimdi ben bu yüksek kürsüye, namınıza Cumhuriyetçi ve demokrat Türkiye’nin demokrat ve cumhuriyetçi ABD’ye selamlarını, sevgilerini ve saygılarını gönderiyorum”⁸⁸⁹.

⁸⁸⁶ İNÖNÜ, “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, s.73-74.

⁸⁸⁷ İNÖNÜ, İsmet; “VI Büyük Kurultayı Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 16 Haziran 1943, s.3.

⁸⁸⁸ “Cumhuriyet Halk Partisinin Değişmez Genel Başkanı Reisicumhurumuz, Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün Yedinci Mebus Seçimi İçin Millete Beyannamesi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 24 Şubat, 1943, s.1

⁸⁸⁹ US, **a.g.e.**, s.566. Ayrıca, ABD ile karşılıklı olumlu mesajlar alınıp verilmekteydi. 7. Büyük Millet Meclisi’nin hükümet Programını, izlenecek iç ve dış siyasetine ilişkin Meclis konuşmasında Şükrü

Bu konuda hiçbir itirazları olmadığı gibi muhalefet yapmak için görevlendirilen Müstakil Grup da aynı düşünce ve fikirdedir. Müstakil Grup başkanı, Ali Rana Tarhan; söylenenleri onaylayarak, grubunun güvenoyu vereceğini bildirmiştir⁸⁹⁰. Cumhuriyetçi olduğumuza şüphe yok, demokratik olduğumuz bu tarihler de biraz tartışmalı olsa gerek. Fakat tek parti yönetiminin başbakanı Türkiye'nin demokrattığından söz ediyor olması, ileriki yıllar için bir ışık niteliğindedir.

11 Mayıs 1945'te yani Almanların teslim tarihî olan 8 Mayıs'tan üç gün sonra, Saraçoğlu BMM'de bir nutuk vermiştir; “Gene arkamıza bakınca görürüz ki, dostumuz ABD denilen yeni dünya ve yeni harp içinde bir taraftan bütün cephelerde kahramanca dövüşürken diğer taraftan geniş ve uzak gören dehası sayesinde yapılan ve hiçbir hesaba sığmayan maddi yardımlar ile küçük milletler için derin, geniş ve sağlam kurucu ve kurtarıcı esaslar kuran insani fikirlerle insanlık dâvasının bugünkü ve yarınki mukaddes bir bayrağı olmuş ve hak, hürriyet, adalet, medeniyet ve insanlık davalarını kendisine minnettar bırakmıştır... ABD'lilerin elinde yükselmekte olan insanlık bayrağı ABD Devlet Reisinin elinde hiç de daha az bir inan, daha az bir haşmetle dalgalanmıyor”⁸⁹¹ savaş sonrası izlenilecek yol böylece açık bir şekilde belirtilerek, bir anlamda da ABD liderliğinde yeni dünya düzeni içerisinde yer almak için gereken çabaların gösterileceği mesajı da verilmektedir. İyi ki Kuvay-ı Millîye hareketi döneminde Saraçoğlu yokmuş, yoksa o tarihlerde bu övücü sözleriyle ABD mandacılığının en ateşli savunucularından birisi olurmuş. ABD'ye bu kadar övgüye gerek var mı?. Türkçülük söylemlerinden ve ABD taraftarlığından görüldüğü üzere, konumuzun dışında olmasına rağmen, Saraçoğlu'nun heyecanlı kişilik özelliğinin öne çıktığını söylemeden geçemeyeceğiz.

Saraçoğlu; “Biliyorsunuz ki, ABD Meclisi, İsmet İnönü'nün devlet başkanlığına seçimini alkış tufanıyla karşılamıştır. Şimdi ben de bu yüksek kürsüden sizin adınıza, Cumhuriyetçi ve demokrat Türkiye'nin Demokrat ve Cumhuriyetçi ABD'ye selamlarını, sevgilerini ve saygılarını gönderiyorum” Bkz., GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.196.

⁸⁹⁰ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.197.

⁸⁹¹ MERAM, a.g.e., s.121; GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.310.

Yukarıda görüldüğü üzere, İnönü'nün II. Dünya Savaş politikası tarafsız ve denge oyunu değil, tarafı ve pragmatist olmuştur. Müttefiklerle-mihverler arasında gel-gitler yaşayan İnönü, ülkesinin yararı adına daima güçlünün yanında yer almaya çalışmıştır. İnönü, savaş sonunda da, kazanan tarafta yer almaya çalışmış, bunu da bir ölçüde başarmıştır. Onun pragmatizmi savaş dönemi dış politikasının temelini oluşturmuştur.

4. İnönü'nün İç Politikaları

Millî Şef Dönemi'nde, İnönü'nün iç politikaları dış politikalarından bağımsız olmamıştır. Dış politikalarındaki pragmatizmi iç politikalarına yansımıştır. Bu nedenle, İnönü'nün iç politika uygulamaları sürekli ve tutarlı olmamıştır. Eğitimden ekonomiye kadar pek çok kurum kurumsallaşamamış ve kesintiye uğramıştır. Koşullara göre, o anki soruna ilişkin, üretilen çözümlerin ve alınan kararların devamlılığı ve kalıcılığı olmamıştır. Soruna ilişkin gündelik kararlar alınmış, hukuksal temelden yoksun olduğu için uygulama noktasında pek çok sorun yaşanmıştır. Bu nedenle de karar ve kanunlar sık sık değiştirilmiş, hatta bazen kendi ile çelişen karar değişiklikleri yapılmıştır. Son bölümde İnönü'nün milliyetçilik anlayışı başlığında verileceği üzere denilebilir ki, İnönü'nün bu dönem en istikrarlı ve gelişen politikası kültür politikalarıydı.

Bu nedenle, Millî Şef Dönemi Türkiye'nin toplumsal gelişmesi, ilerlemesi açısından durağan bir dönem olmuştur. İnönü, gerek iç, gerekse dış politikasını savaşın dalgalanmalarına göre ayarlamış ve kurtulmuştur⁸⁹². Ne oranda kurtulduğu tartışmalıdır. Savaşı atlatma anlamındaki kurtuluşla pratikte evet, ancak istikrarsız ve düzensiz bir iç politikanın sonraki dönemlere olumsuz yansımaları açısından bakıldığında hayır, bu bir kurtuluş olarak değerlendirilmezdi.

⁸⁹² AYDIN, Mustafa; "1939-1945 Savaş Konusunda Türkiye: Görelî Özerklik-2 Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s.398.

Dönemin durağanlık özelliği, politikaların günü birlik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Değişen koşullara özgü ani kararlar alınmış, bir süre uygulanmış ancak devamlılığı ve kalıcı etkisi olmamıştır. Bu nedenle, Millî Şefliğin bu dönemi 1939-1945 durağan ve kesintilidir. İnönü'nün Millî Şefliğin 1945-1950 ikinci dönemi yani çok partili siyasal sisteme geçiş (demokratikleşmenin ara geçiş dönemi olarak da nitelendirebileceğimiz) dönemindeki iç politikaları toplumsal yapıyı yeni sisteme uyumlu hale getirmeye yönelik olduğu için Millî Şefliğin birinci döneminden daha hareketli, süregelen, etkili ve kalıcı olmuştur. Bunun için Millî Şefliğin her iki dönemi iç politikalar açısından farklılık göstermiştir. Bu farklılığın en önemli nedeni, iki dönem arasındaki dış politika farklılığında yatmaktadır. Şöyle ki, birinci döneme İnönü'nün pragmatik, değişen dış politikaları egemen olmuş; ikinci dönem yani savaş sonrası döneme de İnönü'nün Batı demokrasileri yönelimli, istikrarlı bir dış politikası söz konusu olmuştur. Dolayısıyla istikrarlı ve kararlı olunan bu dönemdeki dış politikalar, iç politikaya da aynen yansımıştır. Ayrıca savaşın olumsuz koşullarını da geride bırakan İnönü, değişme ve gelişmeye yönelmiştir. Kısacası, yeni dünya sistemi içerisinde yer edinme çabası iç politikalarını istikrarlı ve kalıcı kılmıştır.

Bu dönem iç politikalarına ilişkin kesintili-kopuk nitelendirmemiz, ülke kalkınmasının cumhuriyetin ilk on beş yılındakinden daha yavaş olmasıdır. Günümüz toplumsal yapısına ilişkin en önemli özeleştirimiz kurumsallaşamamamızdır. Temellerini, bu dönemdeki kesintili-kopuk politikalarda aramak gereklidir. Ekonomik alanda, sanayileşme ve üretim olmamıştı. 1932-1939 arasında imalat sanayi üretimi iki katına çıkmıştı; bu üretim hacminin dörtte biri kadarı devlet teşebbüslerine aitti. 1939'da ulaşılan bu en yüksek düzeyden sonra 1945'e kadar üretim hızla düşmüştür. Tarımsal üretimde de, 1939 düzeyinin %40'ına kadar azalmıştı. Buğday üretimi 7 milyon tondan 4 milyon tona inmişti⁸⁹³. İnönü'de yatırım yapmak ve üretmek yerine, elindeki ile yetinme mantığı, elindeki ile tasarruf yapma anlayışı, onun ekonomik politikasının temel özelliği olmuştur. Bu nedenle, halktan çok büyük

⁸⁹³ KEYDER Çağlar; **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.154.

fedakarlık beklemiştir. Savaş koşulları göz önünde bulundurulduğunda kolay bir dönem olmadığı gözden kaçmamalıdır. Ancak İnönü, savaşa girmemiş bir ülke olarak üretim yapmadan halkın elindekilerini toplayarak savaşa her an hazır olmaya -ki bu kesinlikle yeterli değildi ve hiçbir zaman savaşa tam hazır olunamamıştır- politikası izlenmiştir. Savaşa girilmediği halde savaşın olumsuzluklarını ve yoksulluğu halk çekmiştir. Savaşın ve kayıplarının olduğu bir dünyada zaten bireyden ve onların refahından söz etmek mümkün görünmemektedir. Bireylerin değil, toplumların yaşam mücadelesinin verilmesi, İnönü'de de hakimdi. Onun başlıca kaygısı, halkın refahı ya da tek tek bireylerin mutluluğu değil, ülkesini savaştan korumak olmuştur. İnönü'deki bu hakim anlayış ekonomik alanı ihmal etmesine neden olmuş ve üretim yapılmamış, hazır tüketilmiştir.

Köy enstitüleri, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Varlık Vergisi, her ne kadar yürürlüğe girmişse de uygulama noktasında istenilen sonuca ulaşılamamıştır. Doğal olarak savaş bittiğinde de sosyal, ekonomik kültürel yapı da Marshall yardımına ihtiyacı doğurmuş, Batı kampında yer almayı beraberinde getirmiştir. En önemlisi de Millî Şef Döneminin kurumsal uygulamaları çerçevesinde izi kalmamıştır.

Savaş döneminde Türkiye'nin şiddetli bir ekonomik bunalım vardı ve tüm toplumu sarsmıştır. Durmadan artan ve önlenmesine imkan olmayan savunma harcamaları için en önemli gelir kaynağı olarak halkın fedakarlığına başvurulmuştur. Özellikle taşınmaz malların kiralari başıboş bir hızla yükselmişti. 18 Şubat 1941 günlü bir kararname ile bütün yurttaki tek tip ekmek yapılması zorunlu kılınmış, 1 Nisan 1941 de şekerin fiyatına zam yapılmıştı. Almanların birden bire Balkanları ele geçirmesi ise büyük bir kuşku doğurmuş ve Trakya'da adeta bir panik havası yaratmıştı. Hükümet İstanbul'u boşaltma hazırlıklarına başlamıştı. 9 Nisan 1941'de emekli memurların Anadolu'ya parasız gönderilmeleri hakkındaki Kararname yayımlanmıştı⁸⁹⁴.

Temel problem vurgunculuğun yaygın hale gelmiş olmasıydı. Bir yönüyle de, izlenen ekonomik politikalar vurgunculuğa zemin hazırlamıştır.

⁸⁹⁴ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.107.

Ancak, hükümet bu sorunla nasıl baş edeceğini de bilemez bir durumda ve güçsüzdü. **Vurgunculara** yönelik İnönü, “bulanık zamanı bir daha ele geçmez bir fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret malı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar (...) büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak sokmaya çalışmışlardı”⁸⁹⁵ yorumunu yapmıştır. Ancak onlarla mücadelede çok da başarılı olunamamıştı. Çünkü, alınmak istenen önlemlerin hukuksal alt yapısı yeterli değildi.

Vurgunculuğa karşı önemli bir ekonomik önlem olarak, ekmeklerin bayatlamadan satılmaması kararlaştırıldı. Bu nedenle ekmeklerin fırınlardan çıkmaları üzerinden yirmi dört saat geçmeden satılmaları yasaklandı. Ne var ki bu işleme aykırı davranacakların Millî Koruma Kanunu gereğince cezalandırılmaları için gerekli kararname çıkarılmamış olduğundan yasak etkisiz kaldı. Mahkemelerce verilen cezalar da yazılı emir yoluyla ortadan kaldırıldı⁸⁹⁶. Görüldüğü üzere hukuksal temeli zayıf, günün problemini çözmeye yönelik kanunların düzenlemek yerine sıkıntı yarattıkları da olmuştur.

İnönü vurgunculuğu ve karaborsacılığı, rüşveti “büyük cihan felâketinin meydana getirdiği hastalık halleri”⁸⁹⁷ olarak görmüş, Ş. Saraçoğlu, 2 Şubat 1942’de mecliste yaptığı açıklamalarında, eşya fiyatlarındaki artışı, üretim azlığına, ithalat eksikliğine, yanlış önlemlere, özellikle de doymak bilmeyen vurgunculara bağlamıştır. Diğer önemli bir etki ise tedavüldeki Türk parasının durmadan artmasıydı. Bu nedenle, öncelikle bu sorunun çözümü gerekmektedir. Hazırlanan kanun tasarısı ile başlıca üç kaynaktan para toplanmıştır: tüccarlar, emlak sahipleri ve büyük çiftçiler. Savaş yıllarında en

⁸⁹⁵ AYDIN, “1939-1945 Savaş Konusunda Türkiye: Görelî Özerklik-2 Dönemin Bilançosu”, s.391

⁸⁹⁶ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.149.

⁸⁹⁷ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1943 TBMM Açıs Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.) Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara, Ekim, 1993, s.47.

çok parayı tüccarlar kazandığı için Varlık Vergisi'nin en büyük yükünü elbette ki onlar taşıyacaktı⁸⁹⁸.

Toprak ağaları konusunda önlem için iki yasa çıkarılmıştı: Köylü gençleri eğitmeye yönelik 17 Nisan 1940 tarihli Köy Enstitüleri Kanunu ve 11 Haziran 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu. Ayrıca, 11 Kasım 1942 Varlık Vergisi Kanunu ise, vurguncu ticaret burjuvazisini vergilendirilmek için getirilmişti. Ancak bu üç kanun da, başlangıçta iddia ettiğimiz üzere sürekli, kalıcı ve etkili olmamıştır.

Savaş, katılmadığı halde Türkiye'yi çok çeşitli biçimlerde ve derinden etkiledi. O kadar ki, bittiğinde sanki Türkiye başka bir ülke idi. Üretim çok olumsuz etkilendi, ikinci olumsuz etkisi ekonomik durum nedeniyle toplumsal yaşam alanında gerçekleşti. Kıtık enflasyon ortamında küçük toprak sahibi işçinin ezilmesi bir yana; tüccar malını, büyük toprak sahibi de ürününü karaborsaya vermeye alışınca ikisi de sınıf atlamaya koyuldu. Savaşın üçüncü etkisi de daha da makro düzeyde ve ciddi oldu. İkinci Sanayi planı terk edildi⁸⁹⁹.

Bu dönemde, savaş ekonomisi uygulanmıştır. Bu çerçevede, hükümete olağanüstü koşullarda fiyat saptama, özel işletmelere el koyma, zorunlu çalıştırma gibi ekonomiye doğrudan müdahale yetkisi veren 1940 Millî Koruma Kanunu⁹⁰⁰ çıkarılmıştır. Koruma Kanunu özel teşebbüsü tehdit edici hükümler getirmiş ve onun kararlarını devlet garantisi altına alan hükümler içermiştir⁹⁰¹. Millî Koruma Kanunu son derece müdahaleci bir kanun niteliği taşımaktaydı⁹⁰². Millî Koruma Kanunu ile Devlet'in ekonomideki ağırlığı daha da sistemleştirilmiş, daha önce TBMM yetkisinde olan KİT'lerin kuruluşu Bakanlar Kurulu'nun yetkisine bırakılmıştır. Böylece, hükümet her türlü alanda, her türlü ticari ve endüstriyel işletme kurma, hatta gerekli gördüğü özel

⁸⁹⁸ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.173.

⁸⁹⁹ AYDIN, "1939-1945 Savaş Konusunda Türkiye: Görelî Özerklik-2 Dönemin Bilançosu", s.388-391.

⁹⁰⁰ Millî Koruma Kanununun tam metni için Bkz., AKAR, Rıdvan; **Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, Belge Yayınları No:138, İstanbul, 1992, s.114-117.

⁹⁰¹ TİMUR, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Doğan Yayınları, Ankara, 1971, s.231.

⁹⁰² A.g.e., s.230.

sektör işletmelerine el koyabilme ve bunları işletme imkanına sahip olmuştur. TBMM, Millî Şef Dönemi'ndeki karakteristik çalışma düzeninde hiçbir değişiklik yapmadan, hiçbir aleyhte oy kullanmadan onaylamalarla sürdürüp gidiyordu.

Başbakan Refik Saydam Milli Koruma Kanunu'nun gerekliliğini şöyle açıklamıştı: “Millî Koruma Kanunu Tatbiki bir seferberlik mukaddimesi veya bir harp hazırlığı almaktan uzaktır...gittikçe maddi ve manevi ıstırapı artan bizim gibi harp dışı milletlerin de iktisadi hayatlarına tesisten hali kalmayan bugünkü harbin memleketimizdeki akislerine karşı koymak sulh devresinin icaplarına uygun yapılmış normal vasıftaki kanunlarla mümkün olmayacağını görünce Millî Koruma Kanunu verdiği salahiyyette istinaden tatbikiye başladık”⁹⁰³. Konuşmasının devamında ise, bu kanunun içte ve dışta Türkiye savaşa hazırlanıyor şeklinde yorumlara yol açtığını ancak böyle bir hazırlığın olmadığını iddia etmiştir.

Savaşın başlamasıyla birlikte ekonomik durum bozulmuş ve Karaborsacılık başlamıştı. Fiyatlar alabildiğince yükselmiş, hayat pahalılığı şiddetlenmişti. 18. Ocak 1940 tarih ve 3680 sayılı Millî Koruma Kanunu ile devletin ekonomideki ağırlığı daha da sistemleştirilmiş “ülkedeki ekonomik bunalımı, halkın geçim zorluğunu, karaborsayı, vurgunculuğu fiyat yükselmesini, mal darlığını alım zorluğunu önlemek ve ortadan kaldırmak için hükümet her türlü teşebbüste bulunmaya yetkilidir”⁹⁰⁴ şeklindedir.

1942 yılı sıkıntılar içerisinde geçti⁹⁰⁵. Her alanda yolsuzluklar almış başını yürüyordu. Halkın ıstırapı ile birinci derecede ilgili bulunan bütün bu

⁹⁰³ “Başvekilimizin Dünkü Mühim Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Mart 1940, s.1.

⁹⁰⁴ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.63.

⁹⁰⁵ 13.1.1942'de ekmek ve ekmeçlik hububatın tüketimi sınırlandı. Ağır işçilere günde 750, normal kimselere 375 ve çocuklara 187.5 gram ekmek verilmesi kararlaştırıldı. Aynı gün bazı illerde kuru baklalara el kondu. 21.1.1942'de her türlü hububatın, baklalarının ve benzerlerinin unlarından pasta ve çörek gibi maddelerin yapılması ve satılması yasaklandı. 22.1.1942'de şeker fiyatlarına zam yapıldı. Hemen arkasından da 4178 sayılı kanunla memur ve müstahdemlere olağanüstü durum zammı verildi. 31.1.1942'de şeker pancarı alım fiyatları artırıldı. Bunu 7.2.1942'de hububat fiyatlarına yapılan zam izledi. Bkz., GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.145-146. 26 Şubat 1942'de Millî Koruma Kanunu gereğince kurulacak özel mahkemeler için Adalet Bakanlığı'na yetki verdi. 18.3.1942'de çay ve kahve fiyatlarına zam yapıldı. 7.4.1942'de çimento fiyatları tespit edildi. Ticaret Bakanlığı'na yağlara el koyma satış şekillerini ve fiyatlarını tayin ve tespit yetkisi tanındı. 13.4.1942'den itibaren 375 gram olan ekmek hakkı 175 grama indirildi.

yolsuzluklar karşısında, Hükümet radikal tedbirleri almak çarelerini bir türlü bulamamıştı⁹⁰⁶. Millî Koruma Kanunu iyi uygulanamıyordu. Küçük hataları olanlar hapse atılırken sahte karne yapıcısı kanundaki boşluktan dolayı serbest bırakılıyordu. Zabita görevlileri bazı yerlerde esnafı haraca bağlamıştı. Başbakan Refik Saydam ekonomik sıkıntılara ait yakınmaları incelemek üzere İstanbul'a gitti ancak 7/8. Temmuz 1942 gecesi 61 yaşında iken İstanbul'da öldü. Başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu getirildi⁹⁰⁷.

Saydam Hükümeti'nin vurguncularla mücadelesinde aldığı her mücadele kararı yeni mücadele kararlarını davet etmiştir. Yeni kararlar da daha çok sıklığı ve sertliği zorunlu kılmıştı. Böylece koskoca bir kara Pazar meydana gelmişti. Saraçoğlu Hükümeti, sıkı kararlardan çoğunu kaldırdı bazısını da değiştirdi. Uygulanmaları daha kolay yeni kararlar aldı. Bu kararların adaletli olmasına dikkat etti. Fiyat kontrolü kararlarında; tüketici ve üretici vatandaşlar arasında adaletli paylaşılmasına önemle dikkat edilmiştir⁹⁰⁸. Saraçoğlu hükümet programında; üretimi arttırmak, tüketimi azaltmak ve buğday ithal etmek (ABD'den on beş bin ton buğday ithal edilir) gibi hedeflerle ekonomik sıkıntıların üstesinden gelmeye çalışmıştır⁹⁰⁹.

Boratav, daha savaşın başında hükümetin uygulayabileceği iki iktisadi politika alternatifi vardı: Birincisi ki Refik Saydam, bu politikayı izlemiştir; mevcut bütçe denkliliğini bozmadan Ordunun ve geniş yığınların iâşe ihtiyacını karşılamak, ticareti devletin denetimine almak ve Almanya'yı örnek alarak sıkı bir fiyat sınırlamasını ve denetimini biraz da ekonomi dışı polisiye önlemler sağlamaya çalışmaktı. İkincisi ki bunu da Saraçoğlu takip etmiştir, üretim düzeyinin yükseltilmesi amacı ile fiyatların yükselmesini kabul etmek ve fiyat denetiminden vazgeçerek iç ve dış talebin ihtiyacını karşılayabilecek oranda fiyatlar yüksek de olsa, üretimin artmasını sağlamaktı. Ancak ikisi de başarılı olamamıştır⁹¹⁰.

⁹⁰⁶ GİRİTLİOĞLU, a.g.e, s.154.

⁹⁰⁷ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.150

⁹⁰⁸ A.g.e., s.166-167.

⁹⁰⁹ A.g.e., s.153-154.

⁹¹⁰ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.428.

Yeni Hükümet ekonomik alandaki önlemleri bir başka açıdan ele aldı ve zabıta tedbirleriyle ekonomik bunalımın önlenemeyeceği kanısıyla kısa bir süre önce kurulmuş olan örgütleri kaldırmaya karar verdi. Önce Fiyat Murakaba Komisyonlarını, Kurullarını, İaşe Müsteşarlığının ilerdeki örgütlerini, hemen arkasından da Merkez Teşkilatını ve Dağıtma Ofisini kaldırdı⁹¹¹.

Bu açılardan, İnönü'nün Saydam ve Saraçoğlu Hükümetleri ekonomik sorunlara ilişkin iki ayrı yaklaşım içerisinde olmuşlardı. Sorun, azalan üretim ve enflasyonist baskıların halk yığınlarının tahammülünü aşmasıydı. Saydam, hastalığın çözümü olan üretimi artırmak yerine, hastalığın sonuçlarını azaltmaya, hafifletmeye yönelik ekonomik politikalar izlemiştir. Sıkı fiyat denetimleri, Millî Koruma Kanunu yaklaşımıyla, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlamaları gibi işgücünü denetleyen sınırlamaların yanı sıra, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların karneyle dağıtılması gibi geniş yetkiler veren kanunla hareket etmiştir. Karaborsacılık, istifçilik rüşvet yoğun bir şekilde kendisini göstermiştir. Saraçoğlu ise, piyasa üzerinde sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma ve gevşetme yoluna gitmiştir. Saraçoğlu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamasına gitmiştir⁹¹². İki hükümet arasındaki farklı uygulamalar o dönemin istikrarsızlığının kanıtıdır.

II. Dünya Savaşı sürecinde ülke ekonomisi gerçekten çok kötü durumdaydı. Kıtık, yoksulluk, açlık hakim olmuştur. Öyle ki, dönemin başbakanı Refik Saydam'ın ölümünden sonra evinde bulunan tüketim maddelerinin kaç çuval pirinç, kaç çuval un, kaç çuval şeker olduğu tam liste gazetelerde yayımlanmıştır⁹¹³. O günün koşullarını vermesi açısından oldukça önemlidir. Üstüne üstlük dedikodu niteliğindedir, halk kıtlık içinde yaşarken, ekmeğe karne ile dağıtılırken, başbakanın evinde stoklanmış tüketim

⁹¹¹ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.151.

⁹¹² BORATAV Korkut; "İktisat tarihî (1908-1980)", **Türkiye Tarihî 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (iç.), Sina Akşin (Editör), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000., s.334-335.

⁹¹³ NADİ, **Perde Aralığından**, s.107-108.

maddelerinin bulunması olay olmuştur. Dönemin başbakanının ölümünden sonra arkasından bu şekilde söylenti ve haberlerin olması gerçekten, Türkiye'nin içler acısı manzarasını yansıtmaktadır.

Sürekli vergilendirme, eldeki ile yetinme ve eldekini koruma mantığı hakim, olmuştur. Üretim olmadığı için halktan elindekini tüketmemesi istenmiştir. Hükümet mümkün olduğunca tasarrufa önem vermiş, vergilerde artış sağlamıştır⁹¹⁴. İnönü, halkından az tüketim, çok tasarruf ve vergi istemiştir. İnönü'de bunun en büyük gerekçesi: “Büyük dâvalar içinden selâmetle çıkmanın bedeli, kan fedakârlığı kadar da vergi tahammülüdür. Öz selâmeti için kanı ile ve vergisi ile sıkıntıyı göze alamayan milletler, düşman boyunduruğu altında daha çok kan ve daha çok mal kaybını yüklenmeye mecbur olmuşlardır”⁹¹⁵. Hatta İnönü, bu fedakarlıkla övünmüştür: “Büyük Meclisin istediği yeni vergileri, milletimiz yürekten ödemeye çalışıyor. İkinci cihan harbi esnasında, Hazine ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından ve bu intizam içinde kapayabilmesi, Türk milletinin daima övüneceği bir başarı olarak anılacaktır”⁹¹⁶. İnönü'nün kendi kaynaklarından söz ettiği şey halkın elindeki varlığıdır. Toprak mahsulleri vergisi örneğinde olduğu gibi, verginin gerekçesi: “Müdafaa tedbirlerimizin büyük külfetlerin bütün millet arasında bölüştürülmesi düşünüldüğü sırada toprak mahsulleri vergisi alınması zorunlu görülmüştür”⁹¹⁷. O yıllardaki tek üretim şekli, köylünün toprağı üzerinde yaptığı şeydi.

Üretim ve yatırım yapmadan elindeki ile yetinme, vergilendirme ile bütçede açık olmadığı gibi fazlalık dahi olmuştur. Bu da İnönü'nün katı devletçiliğinin göstergesi niteliğindedir. “Geçen yıla göre 1.250.000 lira fazlalık var. Yeni yıl bütçesini Maliye Bakanı Fuat Ağralı açıklıyor; Umumî dünya vaziyetinin bir neticesi olarak bazı vergilere bir miktar zamla 28 milyon liralık bir vergi alınması düşünülmüştür”⁹¹⁸.

⁹¹⁴ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.537.

⁹¹⁵ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1943 Meclis Açış Konuşması”, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960*, (iç.), s.50.

⁹¹⁶ *A.g.e.*, s.50.

⁹¹⁷ TURAN Kemal; “Mahsul Vergilerini Toplarken”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 25 Ağustos, 1945, s.1.

⁹¹⁸ “Maliye Vekilimizin Bütçeye Dair Gazetemize Beyanatı”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 1 Mart 1940, s.5.

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, 12 Kasım 1942'de TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir⁹¹⁹. Saraçoğlu, vergisini vermekte geciken azınlıkları hedefleyerek şöyle seslenmiştir: "...Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerin yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetle tatbik edilecektir"⁹²⁰. Saraçoğlu'nun azınlıklara, azınlık olduklarını hissettiren bu konuşması, CHP'nin halkçılık ilkesi ve devletin temel politikasına uymaması açısından için dikkat çekicidir. Söz konusu ifadeleri, azınlıkları bir vatandaş olarak görmekten ziyade, misafir olarak algıladığının göstergesiydi.

İnönü ise her zamanki devlet adamlığı sorumluluğu ile hareket ederek, Varlık Vergisi Kanunu hakkında, dikkatleri üzerine çekmeyen, oldukça ılımlı göstererek bir açıklama yapmıştır: "Varlık Vergisi, bütün milletin vicdanında doğru ve haklı bir tedbir telakki olunmuştur. Bu verginin hane kudretine, içtimai ve iktisadi nizama faydalı tesirler olacağı halkın her tabakasında anlaşılmıştır. Kanunun ciddi ve kati olarak kabulü için hükümet milletin vicdanında geniş istinat bulmaktadır"⁹²¹.

Varlık Vergisi başlı başına bir tartışılan bir vergiydi. Varlık Vergisi Kanunu, piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp, Türklere açmak gibi bir amaç da taşıyordu. Yani bundan böyle milleti azınlık zenginleri soymasın da, Türk zenginleri soysun mu demek isteniyordu. Ancak kanunun uygulanış tarzı, yazık ki yukarıdaki soruyu doğrulamaktan da öteye ne hak, ne hukuk ne sosyal adalet hatta ne de ırkçılık ilkeleriyle bağdaşmayacak derecede keyfi ve totaliter bir zihniyeti açığa vurmuştur⁹²² Hükümet Varlık Vergisi⁹²³

⁹¹⁹ AKAR, Rıdvan; **Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, Belge Yayınları No:138, İstanbul, 1992, s.48.

⁹²⁰ **A.g.e.**, s.61.

⁹²¹ İNÖNÜ, İsmet; "21 İlkkanun 1942 Tarihinde Bursa'da İrat Buyurdukları Nutuk", **Millî Şef İsmet İnönü'nün Yurt içi Gezilerinde ve Türklük Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul'da İrat Buyurdukları Nutuklar** (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943, S.11, s.11.

⁹²² NADİ, **Perde Aralığından**, s.178.

⁹²³ Millî Şef Döneminde Savaşın ekonomi üzerindeki olumsuzluklarına yönelik çıkarılan 1942 Varlık Vergisi kanunu [büyük birikimlere kavuşan savaş zenginlerini vergilendirmek amacıyla], bir vergi kanunu olarak yeni ve orijinal bir buluş değildir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da İT Hükümeti aynı politikayı izlemiştir. Zafer Toprak, İttihatçıların gelir bölüşümündeki çarpıklıkları giderici bir vergi

Kanunu'nu, bilinçli olarak Rum, Ermeni, Yahudi işadamlarını zayıflatmak, Türk-Müslüman tacirlerinin ülkenin dış ticaretindeki ağırlığını arttırmak için kullanmıştır. Vergi uygulaması, Türkiye'nin dış ticaretinde yerli gayrimüslimlerin gücünü önemli bir ölçüde azaltan sonuçlar da yaratmıştır⁹²⁴.

Varlık Vergisi Kanunu bütünüyle uygulanamamakla birlikte, getirisinin o dönem için küçümsenmeyecek ölçüde olduğu söyleyebiliriz. Şöyle ki, verginin toplandığı tarihlerdeki gazete haberlerinin niteliği dikkat çekicidir: “Yoksullara da memurlara olduğu gibi ucuz fiyatla ekmek ve ekmeçlik hububat dağıtılmasına dair olan karar bugün Resmî gazetede çıktı”⁹²⁵. Aynı sayfadaki diğer bir haber ise, “Varlık Vergisini ödemeyenler bedenen çalıştırmak için hazırlıklar bitti”⁹²⁶ şeklinde olması da yine dikkat çekicidir. Yine, “Son depremde zarar gören felaketzedeler her türlü vergiden muaf tutulacak...Devlet memurlarına ikişer aylığa kadar avans verilecek”⁹²⁷. “Hükümetimizin memurlara yardımı muharebenin yarattığı pahalılık dolayısıyla memurlara birer aylık nispetinde yardım edilecek”⁹²⁸ ve “Tekâüt aylıklarına %40 nispetinde zam yapıldı”⁹²⁹ türünden haberlerin, Varlık Vergisi Kanunu ile eş zamanlı yer alması, İnönü'nün o dönemde zenginden alıp, fakire verme mantığı güttüğünü gösterir niteliktedir. 1943'lerde Hükümetin savaşın getirdiği ekonomik bunalımlara yönelik bazı tedbirler almış olması bizi iki yoruma götürebilir; birincisi, 1943'ler ekonomik sıkıntıların gerçekten en yoğun yaşandığı bir yıl olduğundan, bu tür tedbirlerin zorunlu olması, ikincisi de Varlık Vergisi'nden elde edilen gelirlerin halka bir dönüşü olması.

Yalman'a göre, Varlık Vergisi Kanunu, “belli ki Nazi usullerini taklit yoluyla azınlıkları ezmek, siyasî düşmanlara meydan okumak ve siyasî dostları

---

politikasına da özenmişlerdir. 1917 yılı sonlarına doğru Harp Kazançları Vergisi Kanunu hazırlamışlardı. 37 maddelik bu yasa tasarısı savaş yıllarında kazanılmış olağanüstü gelirleri vergilendirmeyi amaçlıyordu. Ancak tasarısı yasalaşamamıştır. Bkz., KOCAK, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt 2, s.476-477.

⁹²⁴ TEZEL, a.g.e., s.183.

⁹²⁵ “Felaketzedeler Her Türlü Vergiden Muaf Tutulacak”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Sonkanun 1943, s.1.

⁹²⁶ a.g.g., s.1.

⁹²⁷ a.g.g., s.1.

⁹²⁸ “Hükümetimizin Memurlara Yardımı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 15 Eylül 1943, s.1.

⁹²⁹ **Ulus Gazetesi**, 15 Temmuz 1943, s.1.

korumak amacı ile meydana getirilmişti”⁹³⁰. Varlık Vergisine tepkiler, daha çok müttefik devletlerinden gelmekteydi. ABD’nin Ankara Büyükelçisi hazırladığı raporunda, Saraçoğlu’nu Hitlere özenerek hazırladığı vergi ile ülkedeki azınlıkları ezmele suçlamış ve azınlıkların ödenmesi olanaksız ölçülerde vergilendirildiğini belirtmiştir. Almanya ise uygulamadan şikayetçi olmamıştı⁹³¹. O tarihte ticaret azınlıkların elinde olduğu için sayısal olarak vergi yükümlüsü de daha çok onlar oluyorlardı⁹³². Varlık Vergisi’nin çıkarılmasındaki diğer bir amaç da, gayrimüslimler vergi borçlarını ödeyemeyince, nakit para bulabilmek için, malvarlıklarını yok pahasına Türklere transfer etmeleri olduğu öne sürülüyor. Ne var ki, 13 Aralık 1942 günlü bir bakanlık emri ile Emlak ve Eytam bankası vergi borcunu ödemek için nakit para bulamayanlara kredi açmakla görevlendirilmişti⁹³³.

Varlık Vergisi İnönü’nün ekonomi politikasının özü olan tasarruf ve vergilendirme uygulamalarına önemli bir örnek teşkil etmesinin yanı sıra, bu kanun da İnönü’nün pragmatist dış politikadan bağımsız olmamıştır. Pek çok uygulamada olduğu gibi bu verginin de sürekliliği olmamış, uygulama noktasında eşitsizlikler yaşanmıştı. “Varlık Vergisine dair yeni bir kanun hizmet erbabıyla gündelik gayri safi kazançları üzerinden vergiye tabi mükelleflerce henüz ödenmemiş Varlık Vergisi borçları terkin [çizerek silme] olunacaktır”⁹³⁴ şeklinde vazgeçilmişti. Varlık Vergisini vermeyen ya da veremeyenler yüzlerce kişiyi buluyordu. Ancak, aradan yedi ay geçmemişti ki, İnönü’nün Kahire’de Roosevelt ve Churchill ile buluşmasına bir hafta kala 1 Aralık 1943 yılında hepsi affedildi⁹³⁵. Bu af İnönü’nün dış politikasının iç politikasına yansımalarının örneği niteliğindedir.

İnönü’nün bu dönem, eğitim alanına yönelik politikaları, ekonomik alana oranla daha olumlu gelişmeler içermektedir. İlk öğretimin yaygınlaştırılması yolunda, 1938-1950 yılları arasında büyük başarılar elde

⁹³⁰ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.177-178.

⁹³¹ AKAR, *a.g.e.*, s.72-73.

⁹³² YETKİN, *Karşı Devrim 1945-1950*, s.134.

⁹³³ *a.g.e.*, s.138.

⁹³⁴ “Varlık Vergisine Dair Yeni Bir Kanun”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 18 Eylül 1943, s.1.

⁹³⁵ NADİ, *Perde Aralığından*, s.179.

edilmiştir⁹³⁶. İnönü dönemi, ilk öğretimin geliştirilmesi açısından bir hamle dönemi olmuştur⁹³⁷. 1939-1950 yılları arasında, öğrenci, öğretim üyesi ve okul sayıları bakımından, gözle görülür bir büyüme ve gelişme sağlanmış, 1939'da 19 olan okul ve fakülte sayısı 34'e, 837 olan öğretim üyesi sayısı 1952'ye, 9384 olan öğrenci sayısı 25.091'e yükselmiştir⁹³⁸.

Bu okulların işlevi, köylerdeki eğitim ve öğretim sorununu yerinde ve yerli unsurlarla çözmeye yönelikti. Köy çocukları ve sadece bunlar enstitülere alınıyordu. Bunların eğitici, öğretmen ve hatta yerel öncü olarak yetiştirilmeleri amaçlanmıştı. Öğretim kız-erkek bir arada yapılıyordu. Bu da son derece radikal ve devrimci bir atılımdı. Köy enstitülerine, beş yıllık köy okullarını bitirmiş çocuklar alınıyordu. Okullar özellikle en geri kalmış bölge ve yörelerde kuruldu. Bunlarda toplam 17 bin kadar çocuğun öğretmenlik mesleğine ulaştığı söylenebilir. Özellikle kızlar için Enstitüler devrimci bir değişim demektir⁹³⁹. İş eğitimi ya da iş (üretim) içinde eğitim yeni bir iş ve çalışma ahlakı da yaratıyordu. Ezbercilik ve memur zihniyeti yerine, emek ve üretim ahlakı geçiyordu. “üretici eğitim”, köyde imam yerine öğretmeni önder ya da öncü yapmaktaydı. “Eğitim imecesi” ahlakı öğrencilikten, öğretmenliğe uzanan şeritte, taşranın ve kırsalın “aydın işçiler” profilini haber vermektedir. İşçilik ve öğrencilik angarya olmaktan, öğretmenlik de “memurluk” olmaktan çıkıyordu, “aydın işçilik” köylere uzanıyordu⁹⁴⁰.

İnönü'nün en büyük projesi, Köy Enstitülerini hayata geçirmek olmuştur. 2 Mayıs 1942'de yaptığı konuşmasında, “Bu teşkilata büyük ümitlerle bağlıyız. Yapıcı, çare bulucu ve çalışkan bir ruh, bu enstitülerin hayatına hakim olmuştur. Pek ümitliyim. Öğretmenler ve enstitü müdürleri, Türk köyünün geleceği sağlam temellere dayandırmak için, aşk ile çalışıyorlar. İktidarlı, fedakar ve vatansever köy öğretmenleri yetiştirmek, enstitülerin

⁹³⁶ YİĞİT, Ali, Ata; **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikaları 1938-1950**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s.57. 1939-1940 öğretim yılını da ilkokulların sayısı 9.418 iken, 1949-1950 öğretim yılında bu sayı 17.106 ya yükseldi.

⁹³⁷ **A.g.e.**, s.93.

⁹³⁸ **A.g.e.**, s.65.

⁹³⁹ TANÖR, **Kurtuluş Kurtuluş**, s. 316-317.

⁹⁴⁰ **A.g.e.**, s.317.

mukaddes vazifesi olmuştur. Onlara düşen bu vazife, her vatansever için heves edilecek, imrenilecek bir vazifedir”⁹⁴¹ diyen İnönü, savaş yılları boyunca Köy Enstitülerinin ve öğrencilerinin sayısının artırılması için çaba harcamıştır⁹⁴². Eğitim yoluyla köyü ve köylüyü kalkındırma politikaları Ziya Gökalp’ın “halka doğru” projesinin Atatürk tarafından kabulü ve köycülük uygulamalarının bir devamı niteliğindedir. Halkevi köycülüğü ve Köy Enstitüsü köycülüğü, 17 Nisan 1940 TBMM’nin kabul ettiği 3803 sayılı yasanın birinci maddesi şöyleydi: “Köy öğretmeni ve köy yararına diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde Maarif Vekilliğine köy enstitüleri açılır”⁹⁴³. Köyü içinden kalkındırarak köylü gençler köy koşulları içindeki eğitim ve öğretim uygulamalı olarak yürütülüyordu. Tonguç’a göre, köyü kalkındırmayı değil, kendi unsurları ile içten canlandırmaya çalışmak ve şuurlandırmak gerekiyordu⁹⁴⁴. Köy Enstitüleri’nin yaşadığı sürece bu amaçlarını bir ölçüde yerine getirdiğini belirtmek gerekir.

Enstitü öğrencilerinin kendi aralarında kolektif bir zihniyet geliştirmeye başlamaları, beklenmedik bir sonuçtu. Bu bilinç siyasî nitelikte olmamış ancak radikal popülist ve sol söylemler bu zihniyetle donanan insanları daha hızlı cezp edebilirdi ve hiç şüphesiz bu durum rejim için potansiyel bir tehlike olarak algılanmıştır. Nitekim Enstitü mezunu bir çok yazar ve düşünürün sonraları sol yelpaze içerisinde yer almalarına şaşmamak gerekir⁹⁴⁵. 1946 sonrası dünya konjonktüründeki değişmesi, Nazizm ve faşizmin yenilgisiyle birlikte tek partili rejimlerin tüm dünyada gözden düşmesi ile tek parti yönetimi kurumu olarak planlanan Köy Enstitüleri’nin çok partili hayatta yaşaması son derece güç olmuştu. Çünkü Enstitüler de Halkevleri gibi, CHP iktidarı ile özdeşleştirilmiş kurumlardı. Gerçekten de İsmet İnönü’nün yıllar

⁹⁴¹ AYDEMİR, *İkinci Adam II*, s.381.

⁹⁴² KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 2, s.122.

⁹⁴³ TÜTENGİL, Cavit Orhan; *100 soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.118.

⁹⁴⁴ *A.g.e.*, s.118.

⁹⁴⁵ KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım; “Köy Enstitüleri”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm* (iç.) s.291-292.

sonra söylediği gibi, Enstitüler ancak Tek Parti rejiminde yaşayabilirdi⁹⁴⁶. Engin Tonguç'un da belirttiği gibi, "Köy Enstitüleri girişiminin amaçlarından birisi, sınıftan kopmayacak, sınıf değiştirerek çıktığı sınıfın çıkarlarını savunmaktan vazgeçmeyecek köylü aydın yetiştirmektir"⁹⁴⁷. Benzer şekilde bu dönemin yaygın ideolojisi muhafazakar, statik bir toplum öngörüsünün de ayrılmaz bir parçasıydı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Köy Enstitülerinin harcanmasının altında yatan bir neden de, İnönü'nün kendi siyasî manevraları için Enstitüleri kullanmış olmasıydı. Bu kurumların kapatılmasında İnönü'nün birinci dereceden katkısı vardır. İnönü'nün pragmatist dış politikadan bağımsız olmayan iç politikasının bir örneğini teşkil etmektedir. ???.

Bir grup düşünür ve aydın Enstitüleri devrimci bir kurum olarak yüceltirken, bir başka grup da onları komünist yuvası olarak niteleyip suçlamaktadırlar...Öncelikle Enstitüler, Kazım Karabekir'in de konuşmasında vurguladığı gibi toplumun kesimlerini bir yerde tutmaya çalışan, değişimi değil, aynı kalmayı özendiren bir yapıyı savunan düşüncenin ürünüdür...Oysa dinamik, değişime açık bir toplumda böylesine insanları bir çevrede ve yaşam biçiminde tutmak olanaksızdır. Nitekim 1950'li yıllarda traktörün köye girişi, karayolları ağının genişlemesi bu tip bir düşüncenin uygulamasını bile olanaksız kılacaktır⁹⁴⁸. Çok partili hayata geçilmesiyle (1945-46), enstitülere tepkiler çoğaldı. Toprak reformuna karşı çıkanlar bu okullara da şiddetle karşıydılar; çünkü bunlar büyük toprak sahiplerine karşı bir sınıf bilinci yaratıyordu. Tutucu rüzgarlar uygulamada hemen kendini belli etti. Bu özgün kurumların ve öğrencilerin "Tonguç Babası"nın azledilmesi ilk adım oldu (1946). Hasan Ali Yücel'in yerine CHP sağ kanadından Reşat Şemsettin Sirer Millî Eğitim Bakanı yapıldı. DP iktidarının dördüncü yılında Köy Enstitüleri, Öğretmen Okullarına dönüştürülmek suretiyle ortadan kaldırılmış oldu. Kısacası CHP'nin sınıflandırdığı Köy enstitüleri ve halkevleri, DP iktidarı döneminde kapatıldı.

⁹⁴⁶ a.g.m., s.292.

⁹⁴⁷ a.g.m., s.292.

⁹⁴⁸ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s.419.

Yeniden yapılandırılmak istenen toplumun yapay kurumlarından biri de köy enstitüleri ömrü çok kısa oldu. Diğer bir ifadeyle, İnönü döneminin pek çok uygulaması gibi Köy Enstitüleri de çok uzun ömürlü ve sürekliliği olan bir kurum olmadı. Anti-komünist siyasetinin kurbanı olduğunu İnönü pragmatizmini göstermesi açısından önemlidir.

İnönü, bu dönemde ekonomik yatırım ve gelişmelerden ziyade kültür politikalarına ağırlık vermiştir. Şerif Mardin'in yapmış olduğu, Ülkü Dergisi içerik çözümlemesi de bu gerçekliği doğrulamaktadır. İçerik çözümlemesinin can alıcı sonuçları şöyleydi; Ülkü Dergisi'nde yayınlanan makalelerde, ekonomi sembolünün kullanım frekansı 1938'e kadar 196 iken, 1938 sonrasında 119'a düşmüştür. Ekonomi 1933-1938 arasında temel konu iken, 1938-1944 arası dönemde, kültür ve politika alanlardaki makalelerde artış gözlenmiştir⁹⁴⁹. İnönü'nün bu dönemdeki kültür politikalarının detayları son bölümde Milliyetçilik Anlayışı başlığı altında verildi.

Milli Şef döneminin iç politikalarını ana başlıklarla değerlendirmek gerekirse şunlar söylenebilir; II. Dünya Savaşı ile eş zamanlı olan bu dönemde gerek dış politikası, gerekse de dış politikalarından bağımsız olamayan iç politikaları kalıcı olmamış ve kurumsallaşamamıştır. Nedeni özellikle de dış politikalarında net bir duruşunun ve tutumunun olmamasına bağlıdır. Değişen koşullara uygun olarak değişen pragmatik politikalar izlemiş, günün sorunlarına yönelik, kalıcı değil, geçici çözümler üretmeye çalışmıştır. İç politikalara ilişkin özellikle de, ekonomik sorunların çözümüne yönelik hukuksal yapıdan yoksun kanunlar çıkarılmıştı. Bu da eşitsiz uygulamalara yol açmıştır. Özellikle yolsuzluk konusunda bazı kişilere yaptırım uygulanırken, bazı kişilere hiç dokunulmamıştır. Hukuksal altyapı eksikliği Varlık Vergisi Kanunu uygulamalarında kendisini göstermiştir. Vergi kimden ne koparılabilirse şekline dönüşmüştür. Adalet ve eşitlik sağlanamamıştır. Bazılarından vergi fazlasıyla alınırken bazıları bir şekilde bu vergiden kurtulmuştu. Son olarak da, İnönü güven bunalımını aşma yolunda Kahire

⁹⁴⁹ MARDİN, Şerif; "Siyasî Fikir Tarihî Çalışmalarında Muhteva Analizi", **Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2** (iç.), Şerif Mardin, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, S.9-22, s. 16-18.

görüşmelerine giderken, ABD ve İngilizlerle iyi ilişkiler kurmak amacı ile af çıkararak, Varlık Vergisi kanunu borçlularını affetmiştir. Kısacası, Almanlara yakınlaşma döneminde, Nazi uygulamalarına benzer bir uygulama olan Varlık Vergisini gündeme getirilmişti. Almanlara yakınken Varlık Vergisi Kanunu çıkarılıyor, müttefiklere yakın olunmak istendiğinde ise kaldırılıyor ve borçlular affediliyordu. Bu uygulama da, İnönü politikasının özüne güzel bir örnek teşkil etmektedir.

B. Millî Şefliğin İkinci Alt Dönemi: 1945-1950 Çok Partili Siyasal Sisteme Geçiş: CHP-İnönü İktidarda

Önceki bölümde de belirtildiği üzere, her ne kadar Millî Şeflik biçimsel olarak 10 Mayıs 1946 CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda kaldırılmış olsa da, İnönü'nün iktidarını devam ettirmesi ve Milli Şefliğin görece otoriter etkisinin sürmesi nedeniyle 1945-1950 arası dönem, Milli Şefliğin ikinci alt dönemi olarak ele alındı. Şüphesiz ki, Milli Şefliğin ikinci alt dönemi, bir çok açıdan önceki alt dönemden (1939-1945) farklılıklar göstermektedir. 1945 sonrası dönemde İnönü, savaş sonu yeni dünya düzeni içerisinde yer almak, Batı demokrasi devletlerinden biri olmak, ayrıca onların desteğini almak için çok partili siyasal sisteme geçmiş, muhalefet partilerinin kurulmasına izin vermiştir. 1946 demokrasinin ilk seçimi ile iktidarını koruyarak, CHP'de, hükümette meclis ve devlet yapısında liberal demokratik yapısal uyum çerçevesinde önemli değişiklikler yapmıştır. Bu yönüyle kendine özgü ve daha istikrarlı bir dönem olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

1946 CHP II. Olağanüstü Kurultay'ında Değişmez Genel Başkanlık kaldırılmıştı. Ancak bunun demokrasi adına biçimsel bir değişiklik olduğu açıktı ki, bunu Saraçoğlu'nun şu ifadesinden açık bir şekilde görebiliyoruz: “Değişmez Genel Başkanı ünvanı İnönü'ne ne bir şey ilave eder, ne de bir şeyi

eksildir”⁹⁵⁰. Bu ifadenin doğruluğu, 1950’ye kadar olan süreçte görülecekti: eksilen bir şey olmamış, İnönü Millî Şefliğini devam ettirmiştir.

Bu döneme yön veren temel etken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tek partili yönetimlerin hem toplumlarına, hem de dünyaya hükmeden liderlerin artık ortadan kalkmış olmasıdır. Lider temelli siyasal rejimler son bulmuştur. Daisaku İkeda’ya göre, İkinci Dünya Savaşı döneminin liderleri ve kahramanları birer birer ölmüş ve köşelerine çekilmişlerdi. Yeni koşullar, artık yargıları ile bütün dünyayı etkileyecek karizmatik bir lidere gerek duymamaktaydı ve iktidarın tek bir insan üzerine yoğunlaşmadığı bir dönem başlamıştır⁹⁵¹. Bu kaçınılmaz dünya gerçekliği karşısında, Türkiye’de, “‘Millî Şef’ Dönemi 1945 yılı başlarında tedrici olarak sona ermeye başlamıştır”⁹⁵². İnönü’nün Millî Şefliği birden bire son bulmamış, diyalektik bir süreçle demokratik yapısal uyum süreci ve 1950 seçimleri ile son bulmuştur.

İnönü’nün bu dönemde liberal demokratik yapıyı kurmadaki çabasını, yapısal uyumu sağlamak amacındaki düşünsel planlarını ve özellikle toplumsala ilişkin eylemelerini, İkeda’nın şu bakış açısıyla açıklamak mümkün görünmektedir: demokratik liderler daima toplumun yönetimi için sistem ve yapıların doğasını tanımlamakla uğraşmak durumundadır. Bu sistem ve yapılar demokrasinin kuralları çerçevesinde oluşturulmalı ve kurumları bütün yönetimler için kullanılan zeminlere dayanmalıdır. Toynbee’ye göre de, demokratik bir rejimin gereği gibi işlemesi için sahtekar veya demagog olmayan, fakat yurttaşlarının, liderliğini zorlamadan veya duygularının harekete geçirilmesine gerek kalmadan izleyeceği üstün ahlak ve fikir değeri olan liderin bulunması gerekir. Liderin rolü açıkça büyük toplumsal önem taşır ve çok yüksek toplum bilincine sahip olmalıdır⁹⁵³. Bu iki bakış açısının pek çok yönü İnönü ile örtüşmektedir. Millî Şefliğin devam eden etkisine rağmen, bir yandan da demokratik lider tutumunu takınan İnönü, tek partiden çok

⁹⁵⁰ “Başbakanımızın Mühim Beyanati”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 7 Mart 1946, s.1.

⁹⁵¹ TOYNBEE, Arnold ve IKEDA, Daisaku; *Yaşamı Seçin Diyalog*, Çeviren: Umut Arık ve Diğerleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992, s.235.

⁹⁵² KOÇAK Cemil; “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihî 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* (iç.), Sina Akşin (Editör), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000. S. 127-223, s.174.

⁹⁵³ TOYNBEE, ve IKEDA, *a.g.e.*, s.236.

partie geçişte, demokrasinin kurallarını oluşturup tanımlamaya ve toplumsal kurumları bu zemine oturtmaya çalışmıştır. Bunun içindir ki en iyimser bakışla, İnönü 1945-1950 arası dönemde iktidarda kalmak istemiş, bu dönemde böyle bir zemini hazırladıktan sonra, 1950 seçimleriyle iktidarını DP'ye devretmiştir.

“1945-1950 dönemi, 1950-1960 döneminde Türkiye’de ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin hazırlık dönemidir”⁹⁵⁴. DP'nin liberal politikalarının temelini İnönü bu dönemde atmış, süreci İnönü başlatmıştır. İkedâ, “demokratik bir liderin özelliği, bir diktatörün aksine, görevdeyken kullandığı güç ne kadar büyük olursa olsun bu gücün halktan geldiğinin ve halk tarafından değerlendirileceğinin bilincinde olmasıdır”⁹⁵⁵. İnönü, bu dönemde halk ve ülke geleceği adına gücü ve iktidarı kendinde toplayarak, Milli Şefliğini devam ettirmiştir. Bu döneme birbiriyle çelişkili iki olgu birlikte hakim olmuştur. Bunlardan birincisi, İnönü'nün halk egemenliğini kurmak yönetimi demokratikleştirmek adına demokratik lider tavrını takınması; ikincisi ise bu ideali gerçekleştirmek amacıyla iktidarın kendisinde toplanması konusunda Milli Şefliğinin de otoritesini görelî olarak devam ettirmek istemesidir. Onun temel kaygısı, bu geçişte ülkede otorite boşluğunun doğması ya da ülke geleceğini sıkıntıya sokacak dış güçlerin ve demokrasi dışı rejimlerin ülke yönetimini ele geçirmeleri olmuştur. Daha sonra da ayrıntılarının verileceği üzere, İnönü Soğuk Savaş gerçeği çerçevesinde politikalar takip etmiş ve demokrasi dışı olası güçlere yaşam hakkı vermemiştir. İnönü'nün bu tavrı devletle partinin ve dolayısıyla kendisi ile devletin özdeşleştiği değerlendirmesine neden olabilecek bir tavidir. Cumhuriyetin kurucu kadrolarından olması, üstlendiği sorumluluğu bir kat daha artırmıştır. Devletin sahibi olarak, devrimleri yaşatmak amacı kendini görme anlayışı, ülkenin ve rejimin mutlaka korunması ve kollanması inancında netleşmektedir.

Bu dönemde, yeni dünya düzeni ve dışsal faktörler belirleyici olmuştur. Millî Şef İnönü, Türkiye'nin kurulmakta olan yeni dünya düzeninden

⁹⁵⁴ KAÇMAZOĞLU, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, s. 13.

⁹⁵⁵ TOYNBEE, ve İKEDA, *a.g.e.*, s.237.

dışlanmaması ve varlığını sürdürmesi için demokratik bir düzene geçmek durumunda kalmıştı. Salt bu açıdan bakıldığında bile, ülkemizde çok partili düzene geçilmesinde dış etkinin önemini yadsımak olanaksızdır⁹⁵⁶. Bu yorum, bizi eğer savaşı Nazi Almanya'sı kazanmış olsaydı demokrasiye geçilemeyecekti sonucuna götürmektedir ki bunun da doğruluk payı da vardır. Şöyle ki; iktidarın tek bir lider üzerinde yoğunlaştığı rejimler savaşı kaybettiği için, Millî Şeflik de ülke geleceği açısından çok anlamlı görünmemiş ve yaşam alanı daralmıştır. Ancak, uzun süren bir otoriter yönetimin birden bire bütün boyutu ve etkisiyle ortadan kalkması ve akabinde demokratik bir yönetime dönüşmesi sosyolojik gerçekliğe de aykırı düşmektedir. Diyalektik bir biçimde -İnönü'nün kendi eliyle geçmesi- demokrasiye geçiş kararını alan ve uygulayıcısı olan Millî Şef İnönü olunca var olan durum daha farklı bir boyut kazanmıştır. Bir yandan, Milli Şefliğin otoritesinin devamı, öte yanda da çok partili siyasal sisteme geçiş ve demokratikleşme sürecine girilmesi gibi iki zıt politikanın birbirine karşı oynandığı 1945-1950 dönemi Milli Şefliğin ikinci alt dönemi olarak adlandırıldı. Tek parti sisteminden çok parti sistemine, otoriter lider anlayışından demokratik lider anlayışına geçmek elbette kolay olmamıştır.

Millî Şefliğin bir süreç içinde ve yavaş yavaş ortadan kalktığı göz önüne alınırsa, bu sürecin 1945 yılında başladığı ve bir bakıma tek parti yönetiminin sonunu kesin olarak belirleyen 1950 yılına dek sürdüğünü belirtmek gerekir⁹⁵⁷. Milli Şefliğin bu ikinci alt döneminin temel özelliği, İnönü'nün savaş sonrası yeni dünya düzeninde yer almak için toplumun ve yönetimin demokratikleştirilmesini bizzat kendisi iktidarda kalarak hayata geçirmeye çalışmış olmasıdır. Geçiş niteliğine sahip olan bu ara dönem, İnönü'nün demokratikleşme adına yapıp ettikleri ile kendine özgü bir dönemdir. Önceki dönemde olduğu gibi, bu dönemde de İnönü iktidardadır, karar alan, uygulayan ve lider olan yine kendisidir. Her iki alt dönemin farkı, dönemlerin kendi özel koşullarından kaynaklanmaktadır. Birinci alt dönemde tek parti yönetimi, İnönü'nün kendi liderliğini kabul ettirme çabaları, savaş

⁹⁵⁶ YETKİN, *Karşı Devrim 1945-1950*, s.150.

⁹⁵⁷ KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.581.

gerçeğinin getirdiği sıkıntılar etken iken, ikinci alt dönemde ise savaş sonrası koşullar yani yeni dünya düzeninde yer alma çabası etken olmuştur. İnönü parti, meclis, hükümet, devlet yapısı ve işleyişinde önemli yapısal uyum değişiklikleri yapmıştır. Muhalefet partilerine rağmen, iktidarını devam ettiren hatta onları dahi belirleyen İnönü'dür. Onun, bu dönemdeki yönlendiriciliği ve belirleyiciliği, Milli Şefliğin etkisinin sürdüğünü göstermektedir.

1. Çok Partili Siyasal Sisteme Geçişte İnönü

Sosyolojik anlamda toplumların biçimsel değişimleri ile zihinsel (düşünsel) değişimleri aynı paralellikte olmaz. Toplumların siyasal sistemlerinde temel değişiklikler birden bire gerçekleşmez. Değişim bir süreç gerektirir ve bu süreçleri de içsel ve dışsal koşullar belirlemektedir. Tek bir koşulun, tek başına değişmeyi ve gelişmeyi belirlediğini iddia etmek güç olmakla birlikte, çoğu zaman bu koşullardan biri daha ağır basmakta ve belirleyici olmaktadır. İnönü'nün çok partili siyasal sisteme geçişini de içsel koşullardan çok dışsal koşullar; savaş sonrası yeni dünya düzeni gerçeği daha belirleyici olmuştur. Değişimin belirleyiciliği dış koşullar; öncülüğünü de İnönü yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda, siyasal, ekonomik, ideolojik yeni bir dünya yapısı oluşmuştur. Ancak bu yapı da ABD ve Rusya gibi iki güçlü devletin belirleyici olma çabası öne çıkmış, diğer ülkelerle ilişkilerini de bunlar belirlemiştir. ABD liberal, demokratik ve özgürlükçü bir ideolojinin liderliğini yaparken, Rusya da karşıt bir ideolojinin yani Komünizmin savunuculuğunu yapmıştır. Bu güç çekişmesi, komşu ülkeleri kendi taraflarına çekme çabasını da beraberinde getirmiş ve her iki taraf için de Türkiye jeopolitik konumuyla oldukça çekiciydi.

a. Çok Partili Siyasal Sisteme Geçişte Soğuk Savaş Gerçeği

İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD ve Sovyetler Birliği arasında paylaşamama süreci ve çatışma başlatmıştır. Bu süreç, Soğuk Savaş olarak adlandırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Güneydoğu Avrupa'da etkisinin artmaya başlamasıyla ABD, İngiltere ve demokrasiyi temsil eden Batı Avrupa ülkeleri Komünizm ile mücadele etmenin yollarını aramışlardır. Bu mücadele ile kendilerini Komünizm tehdidinden korudukları gibi, güçsüz gördükleri devletleri de bu tehditten korumayı kendi çıkarları açısından bir görev bilmişlerdir. ABD Marshall planı ile Batı Avrupa ülkelerini nüfuzu altına alırken, Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'ı korumak istenmiştir. Sonrasında da, NATO kurulmuştur. Soğuk Savaşın temel özelliği çatışan, paylaşamayan blokların kurulması ve bu blokların liderliğini yapan ülkelerin kendi bloklarında yer alan ya da yer almasına çalıştıkları ülkelerin içişlerine karışmalarıydı. Bu bloklaşma, dünya devletlerinin kaynaşması yerine, devletler (bloklar) dengesine yol açmıştır. Sovyet Bloku'nun çöküşüne kadar da bu denge devam etmiştir.

Türkiye savaş sonrası süper güç olarak ABD'yi görmüş, uluslararası yapılanmayla ilgili kaygılarını ABD'ye iletmekten çekinmemiştir. Özellikle de 1943'ten itibaren Türkiye'nin Sovyetler Birliğini bir tehdit unsuru olarak algılamış, Sovyet çekingensini savaş sonrasında değil savaş sürecinde de ABD'nin gündeminde tutmuştur. ABD ise Türkiye'nin bu Sovyet endişesini giderme yönünde bir politika izlemiştir. Bu bağlamda ikili ilişkiler çerçevesinde Soğuk Savaş diplomasisini ABD'den önce Türkiye'nin başlattığını söylenebilir⁹⁵⁸. Soğuk Savaş süreci aslında Türkiye için önceki bölümde de üzerinde durulduğu üzere, güven bunalımını aşma süreciyle yani savaş sona ermeden bir yıl önce başlamış, savaşın sona ermesiyle de, Türkiye Batı demokrasileri bloku içerisinde yer almıştır.

Uluslararası gerilim başka bir deyişle kurulmaya başlanan kapitalist ve sosyalist sistemlerden oluşan iki kutuplu dünyayı derleyip toparlayan bir süreç

⁹⁵⁸ İNAÇ, a.g.e., s.136-137.

işlevini üstlenecektir. Türkiye'nin iç gelişmeleri de bu süreçten kuşkusuz etkilenecektir⁹⁵⁹. İnönü'nün 1945'ler sonrasında izlediği yöntem; öncelikle Sovyetler Birliği'yle yakın ilişki sürdürmeye dayalı anlayış tümüyle etkisiz kılmış, bu bir anlamda sola darbe planı uygulamış; tek partiden çok partiye geçiliyor görülse de, gerçekte ancak iki partiye geçmişti. CHP karşısında, özellikle de İnönü açısından kabul edilebilir nitelikteki muhaliflerden oluşan bir orta sağ ya da liberal politik parti ortaya çıkarılmış; CHP de giderek kendi içinde bir temizlenme ve arınma işleminden geçirilmiş; CHP ile yeni muhalefet partisi belli bir etkinlik sağladıktan sonra ulusal Şef olarak İnönü bu iki kesimin üstüne yükselecek ve Çankaya'dan bir büyük hakem gibi oyunun kurallarına uygun biçimde oynanmasını denetlenmiştir⁹⁶⁰.

Basında **ABD'den söz edilirken önünde 'Dost' sıfatı** çoğunlukla yer almıştır. Savaşın lideri Roosevelt'in ölümü, Ulus Gazetesi'nde büyük kayıp olarak verilmişti: "Dost Birleşik ABD'nin uğradığı büyük kayıp Reis Roosevelt dün ansızın öldü. Yerine muavini M. Truman geçecek"⁹⁶¹. İnönü, Roosevelt'in ölümünü "...Türk milleti kıymetli bir dostunu kaybetmiş bulunuyor"⁹⁶² şeklinde ifade etmiştir. Roosevelt'in ölümü üzere resmî dairelerin bayraklarını yarıya kadar çekilmiştir⁹⁶³. Bu haberin altında yarıya kadar çekilmiş Türk bayrağının fotoğrafı verilmiştir. 10 Kasım'da Atatürk'ü anmak için yarıya çekilen Türk bayrağının, Roosevelt için de yarıya çekilmiş olması Türkiye'nin Soğuk Savaş sürecinde Batı blokunun içinde yer alışının resmîdir. Yeni başkan Truman ile de iyi ilişkiler ve iletişimler geliştirilmiştir.

Türk-ABD dostluğunun⁹⁶⁴ bir simgesi olarak görülen ABD donanması Missouri'nin⁹⁶⁵ Türkiye'yi ziyareti bir bayram havasında kutlanmıştır.

⁹⁵⁹ GEVGİLİ, a.g.e., s. 45.

⁹⁶⁰ A.g.e., s.35.

⁹⁶¹ "Dost Birleşik Amerika'nın Uğradığı Büyük Kayıp, Reis Roosevelt Dün Ansızın Öldü", **Ulus Gazetesi** (iç.), 13 Nisan 1945, s.1.

⁹⁶² "Millî Şefin Amerikalılara Mesajı", **Ulus Gazetesi** (iç.), 14 Nisan 1945, s.1.

⁹⁶³ "M. Truman Dün Ödevine Başladı", **Ulus Gazetesi** (iç.), 14 Nisan 1945, s.1. **Türk Bayrağı Tüzüğü Madde 24** - Bayrak, 10 Kasım'da Türkiye'de ve Türkiye Cumhuriyetinin dış temsilciliklerinde, resmî ve millî binalarında yarıya çekilir. Bayrağın yarıya çekileceği diğer haller ve zamanlar Dışişleri Bakanlığının görüşü alınarak Başbakanlıkça tespit ve ilan edilir.

⁹⁶⁴ **Tanin Gazetesi** , 5 Nisan 1946, s.1.

Donanmanın büyüklüğünün ve Türkiye'yi ziyaret etmiş olmasının anlamı; dünyanın en kuvvetlisi ABD o da şu an Türkiye'de ve bizim yanımızdadır. "Missouri büyük ilgi ve sevgile karşılandı. Filonun gelişi Türk-ABD dostluğunun parlak bir ifadesi oldu. Başkan Trumanın şahsi mümessili Mr. Weddell; Missouri ile Türkiye'ye memleketimiz arasındaki büyük dostluğu sembolize etmek üzere geldik"⁹⁶⁶ diyor. Missouri gemisinin Türkiye'yi ziyareti, ABD'nin Türkiye'yi Rusya'ya karşı destekleme kararında olduğunun belgesi olarak görülmüştür⁹⁶⁷.

Truman ile İnönü'nün birbirlerine gönderdikleri karşılıklı dostluk mesajları gazete haberlerinin başında yer almıştı. Truman, İnönü ve Türkiye'den dostluk beklediğine dair mesajına⁹⁶⁸ cevap İnönü'den gecikmemiş, Truman'a gönderdiği mesajında, "bu yalnız bir devletin diğer bir devlete karşı gösterdiği dostluk değil, büyük bir milletin diğer bir millete karşı duyduğu kardeşçe hislerin en samimi ve canlı tezahürüdür"⁹⁶⁹ demiştir. Gerçekten de Missouri'nin ziyaretinin bir bayram havasında geçmesi ve halkın bu gösteriş içerisinde yer alması, İnönü'nün bu ifadelerini destekler niteliktedir.

Missouri'nin ziyaretine denk gelen günlerde basından gözlenen genel çaba, ABD'ye yaranmak ve özellikle de demokrasi yolunda onlar gibi olmaya çabaladığımızı ispatlamaktır: "ABD dünyanın en demokrat ve en ileri milletidir. Biz Türkler de müesseselerimiz henüz aynı derecede geliştirmemiş isek de muhakkak ki ruhen daha geri demokrat değiliz... Biz Türkler, demokrasinin bütün esaslarını ve vasıflarını ruhumuzda yaşatacağımız gibi Umumî hayatımızda da gerçekleştirmek peşindeyiz... Millî gelişmemizde ABD'den çok büyük yardımlar görebilecek ve bu yardımları unutmayacak bir milletiz"⁹⁷⁰. Bu karşılıklı dostluk mesajlarının ABD'nin komünizm tehdidi

⁹⁶⁵ DAVER, Abidin; 'Missouri Dünyanın En Kuvvetli Zırhlısıdır', **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 14 Mart 1946, s.1.

⁹⁶⁶ "Missouri Büyük İlgi ve Sevgi ile Karşılandı", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 6 Nisan 1946, s.1.

⁹⁶⁷ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.378.

⁹⁶⁸ "Truman'ın İnönü'ye Yolladığı Mesaj", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 9 Nisan 1946, s.1.

⁹⁶⁹ "Millî Şefin Başkan Truman'a Mesajı", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 10 Nisan 1946, s.1.

⁹⁷⁰ NADİR, Nadi; "Daha Sıkı Bir Dostluk", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 9 Nisan 1946, s.1.

altındaki devletlere (başta Yunanistan ve Türkiye olmak üzere) mali ve askerî yardım yapacağını açıkladığı Truman Doktrini öncesi olduğuna dikkat çekilmeli. Söz konusu doktrin, bu dostluk mesajları sonrasında 12 Mart 1947’de gelen bir süreçtir.

O dönem gözden kaçmayan bir gerçek ise Arap dünyası ile de iyi ilişkiler kuruluyor; Ürdün Emiri dış politika gereği Abdullah’ın ülkeyi ziyaret haberleri de önemle veriliyor. Nadi: “Türkiye’yi Arap alemine yaklaştıran bağlar ele alındığı zaman tarihî ve sosyal unsurlar üzerinde haklı olarak duruluyor, bir yılı aşan bir kader ortaklığından bahsediliyor. Cihana ün salmış bir büyük medeniyetin temsilcisi ve koruyucusu sıfatile Türklerle Arapların yüzyıllar boyunca bir bütün teşkil ettiklerine şüphe yoktur. Aynı tanrısal inanca bağlanmanın doğurduğu sosyal yakınlaşmalar milletimizin üzerinde öylesine izler bırakmıştır ki istense bile bunları silmek imkansızdır”⁹⁷¹.

Var olan Sovyet çekincesinin tehdiye dönüşmesi, Türkiye’nin güven bunalımını aşma yıllarına denk gelmesi şüphesiz ki tesadüfi olmamıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945 günü, Türkiye büyükelçisi Selim Sarper’e bir nota vererek; 17 Aralık 1925’te Paris’te imzalanmış olan Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşmasının ortadan kaldırıldığını bildirmiştir. Türkiye Sovyet Tehdidi olarak geçen bu notaya çözüm bulmak noktasında, yalnız kalmamış her sürecinde, ABD, İngiltere ve Fransa ile işbirliği içerisinde hareket etmiştir.

Lord Kamarasından Liberal Samuel, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında cereyan etmekte olan müzakereler meselesine temas ederek demiştir ki:

“- İngiliz Milletinin bu müzakereleri anlayış ve kavrayışla karşılayacağını ümit ediyorum. Türkiye’nin Karadeniz’de ve Asya’da büyük bir alakası vardır ve bu alaka kendisine hakikatten icap ettiği gibi Sovyet Rusya ile son senelerde yaptığı veçhile dostluk münasebetlerini idamesine imkan vermektedir....Teslim edelim ki, Türkiye kendi menfaati icabı olarak bütün komşularıyla dostluk münasebetlerini idame etmekte haklıdır ve biz Türkiye’nin Fransa’ya ve İngiltere’ye karşı taahhütlerini

⁹⁷¹ NADİ, Nadir; “Çok Lüzumlu Bir Dostluk ve Yakınlık”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 6 Mart 1946, s.1.

tutmakla beraber bu dostluğu temine çalışması bizim için aslâ gayri dostane bir hareket telakki etmeyiz”⁹⁷².

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanılan Postdam Konferansı, bir anlamda da kazanılan zafer sonrası müttefiklerin çıkarlarının çatıştığı ve belirlendiği bir konferans olmuştur. Boğazlar konusunda Rusya bir Karadeniz ülkesi olmasından dolayı ayrıcalıklar beklentisi ve talebi içerisindeydi⁹⁷³. Doğal olarak bu durum ABD ve İngiltere'nin çıkarları ile ters düşmekteydi. Bu nedenle, bu konferansta ABD ve İngiltere Rusya ile çatışmıştır.

Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettikten sonra 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler demecini 24 Şubat 1945'te imzalamıştır. Bu gelişme, “Birleşmiş Milletler paktını dün imzaladık. Kararımız iyi karşılandı. Londra'da yorumlar Türkiye'nin Mihvere harp ilanı Müttefik davasına karşı açıkça belirtilen sempatinin en kuvvetli tezahürüdür”⁹⁷⁴ şeklinde haber olarak verilmiştir. Dikkat çeken şey, bu imzadan sonra artık güven bunalımının tamamen ortadan kalmış olmasıdır. Şöyle ki, Londra'dan gelen telgraf; “Türkiye'nin mihver devletlerine harp ilanı kararı çok senedir müttefiklerin davasına karşı açıkça belirtilen sempatinin en kuvvetli bir tezahürüdür. Times gazetesi: Türkiye'nin Almanya'ya harp ilan etmiş olması ile Türk-İngiliz ittifakını tam tatbik haline girdiğini ve bu olayın her iki memleket için büyük faydalar sağlayacağını”⁹⁷⁵ yazmaktadır.

Sonrasındaki gelişmelere ilişkin Batı'nın siyaseti şöyleydi: “Truman, Avrupa'da şimdi hürriyet bayrakları dalgalanmaktadır. Bu zaferin Doğuda da kazanılması lazımdır. Churchill diyor ki, Almanya yenilmiştir. Kısa bir sevinç arası ayırabiliriz şimdi gayretlerimizi Doğuya yönelteceğiz.. İngiltere Kralı

⁹⁷² “Türk-Sovyet Müzakereleri Dostane Bir Hava İçerisinde İnkişaf Etmektedir”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 5 İlkteşrin 1939, s. 1.

⁹⁷³ GÖNLÜBOL, Mehmet ve ÜLMAN, Haluk; “İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (iç.), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları No:558, Ankara, 1987, S. 191-334, s. 204.

⁹⁷⁴ “Birleşmiş Milletler Paktını Dün İmzaladık”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 25 Şubat 1945, s.1.

⁹⁷⁵ **a.g.g.**, s.1.

George; davamız hürriyeti sevenlerin davasıdır”⁹⁷⁶. Soğuk Savaş’ın ABD ve İngiliz tarafındaki anlamı bu demeçte de kendisini göstermiştir: o da Doğu’yu kurtarmaktı. Truman da: “Bizler Birleşmiş Milletler teşkilatının muvaffak olmasına kendimizi vakfetmiş bulunuyoruz. Bu sebeptendir ki, küçük milletler de tıpkı büyük milletler gibi sulh muahedelerinin imzalaması hakkı bulunmasını elde etmeğe çalıştık”⁹⁷⁷. Bu amaçla, 25 Nisan 1945’te Almanya ve Japonya’ya savaş açan Türkiye’nin de içinde bulunduğu elli devlet San Francisco’da toplanarak yüz on bir maddelik Birleşmiş Milletler Şartını 26 Haziran 1945’te oybirliği ile kabul etmişlerdir. BM Anayasası 24 Ekim 1945’te yürürlüğe girmiştir.

Tek partili diktatör yönetimlerin itibarının kaybedildiğinin vurgulandığı Sanfransisko Konferansı tek parti CHP ve tek lider Millî Şef tarafından yönetilen Türkiye için de oldukça önemli olmuştur. Türkiye de Sanfransisko Konferansı bünyesinde toplanan demokratik topluluğa katılırken tek partili otoriter ve totaliter rejimi bırakıp⁹⁷⁸ çok partili hayata geçmeye karar vermiştir.

Tek partili devlet yapısını çözmek ve yerine çok partili bir sisteme geçmek zorunluydu. Bu durum ekonomik alanda devletçilik görüşünden ayrılıp liberal ekonomiye geçişi ve bürokrasinin özel teşebbüsün hizmetine girmesini gerektiriyordu. Batı ile kurulan bu yeni ilişkiler de, Türkiye’yi yeni bir benliğe bürünmeye zorlamıştır⁹⁷⁹. Türkiye, İnönü liderliğinde ve onun kontrolünde yeni bir benliğe bürünmüştü. Dış siyasi koşulların belirleyiciliği ile çok partili düzene geçmişti.

Savaşı kazananların liderliğinde, devletler arasında dostluk ilişkilerini geliştirmek, ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda işbirliğini sağlamak amacıyla oluşturulan Birleşmiş Milletlere katılma gerekçesini İnönü, **“Memleketimizin dış durumu, bütün birleşmiş milletler gibi barış**

⁹⁷⁶ “Bütün Dünya Avrupa Zaferini Candan Gösterilerle Kutluyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 9 Mayıs 1945, s.1.

⁹⁷⁷ “Başkan Truman’ın Mühim Mesajı”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 22 Ocak 1946, s.3.

⁹⁷⁸ 1944 yılında kapatılan Tan, Vatan, Tasvirî Efkar gazetelerine San Francisco Konferansı öncesinde 22 Mart’ta yeniden yayınlanmasına izin verilir.

⁹⁷⁹ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s.11.

ülküsünün dünyada kazanacağı üstünlüğe bağlıdır. Herhalde sağlam bir millet bünyesi dışarıdan memleketimizin iyiliğini istemeyeceklerin ümitlerini kıracaktır”⁹⁸⁰ şeklinde üstü kapalı olarak açıklamıştı. Ümidi kırılacak olan ülke ise Rusya idi. Birleşmiş Milletlerin önemini şöyle dile getirmiştir:

“Cihan barışının kurulması için çalışmaları biz de heyecan ile takip ediyoruz. Bu kadar felâket ve ızdıraptan sonra insanlığın Birleşmiş Milletler tarafından ilân olunan esaslar üzerine barış içinde yaşama gayesine kavuşabilmesi, bütün milletler için bugün tek emel olmuştur. Bu kesin hesap günlerinde Türkiye, adalet hissi olan her insana ve her cemiyete karşı, alını açık ve temiz vicdan ile bakacak durumdadır (Bravo sesleri, alkışlar). Türkiye'nin İkinci Cihan Harbindeki rolünü altı seneden beri türlü değişik durumlarda Birleşmiş Milletler, türlü açıdan görmüşler ve türlü teraziye vurmuşlardır”⁹⁸¹.

Birleşmiş Milletler içerisinde yer almayı oldukça önemli ve tek amaç olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle, 23 Şubat 1945 tarihli meclis kararıyla Birleşmiş Milletler Beyannamesine katılma kararı verilmiştir⁹⁸². Birleşmiş Milletler Anayasası'nı kabul etmekle, Türkiye bu anayasanın demokratik prensiplerine uygun, daha özgür bir rejime geçmenin sözünü de vermiştir⁹⁸³. Onun içindir ki İnönü, 24 Ekim 1945 BM Anayasası yürürlüğe girdikten bir hafta sonra meclis konuşmasında, “Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır”⁹⁸⁴ diyecek ve çok partili siyasal yaşam için oldukça önemli bir adım atmış olacaktır.

Savaş ertesinde esen güçlü rüzgarların demokrasi cephesinden gelmesi ve Türkiye'nin güvenlik sorunları gibi uluslar arası gelişmeler, iç rejimin demokrasileşmesi yönünde elverişli bir ortam hazırlamıştır⁹⁸⁵. Savaş sonrasında Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçmesinin, savaş yıllarında uygulamaya koymuş olduğu bu öngörülü Soğuk Savaş diplomasisiyle bağlantılı olduğudur. ABD'nin savaş yıllarında yönetim şeklini oligarşik

⁹⁸⁰ İNÖNÜ, İsmet; “Cumhurbaşkanımızın Halka Hitabı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Ekim 1945, s.1.

⁹⁸¹ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.69.

⁹⁸² URAN, a.g.e.,s.423-424.

⁹⁸³ KARPAT, a.g.e., s. 128-129.

⁹⁸⁴ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.76.

⁹⁸⁵ TANÖR, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.337.

Cumhuriyet olarak tanımladığı Türkiye'nin savaşın hemen akabinde demokrasiye geçiş süreciyle ne kadar yakından ilgilendiği ve ne derece etki ettiği 1944-1947 oluşumlarında görülebilmektedir⁹⁸⁶. Türkiye'de Batı tipi liberal demokrasiye ulaşılmayı amaç edinmiştir. Pazar anlayışı tartışmalarda hiç öne çıkmamış hatta reddedilmiştir. Bununla bağlantılı olarak tartışmalarda “toplum yararı”, “devlet yararı” vurgulanmış ve bunlar bireye öncel olarak değerlendirilmiştir⁹⁸⁷.

ABD, dünyanın yeni lideri, tek parti rejimlerini eleştirmiştir. Türkiye de, Batı demokrasilerinin desteğini kazanmak için tepeden inme bir şekilde demokrasiye geçmeye karar vermiştir⁹⁸⁸. Dünya koşulları, biraz da kendi dışında olarak, Türkiye'yi bir blok'la bütünleşmeye itmiştir. Gidilen yön, Batı sistemidir. Batı, Türkiye'ye yalnız kendi politik sistemi değil, ekonomik rasyonelitetlerini de getirecektir. Bu Türkiye'de tarihsel ikilemin de çözülüşüdür. Yıllarla biriken yetişen büyük burjuvazi 1945 sonrasında Demokrat Parti'de odaklaşan bir siyasal eylemi oluşturacaktır⁹⁸⁹.

1945 yılı İnönü için ülkesinin güvenliğinin sağlandığı önemli bir yıldır ve 19 Mayıs 1945 Gençlik Bayramı mesajında, “...Bu yıl bayram, ufukları karartan bulutların dağıldığını gördüğümüz günlerin içinde geldi”⁹⁹⁰ demiştir. 1945 yılı başlarından itibaren Türkiye'de demokratikleşme adına yapılanlar gözle görülür oranda hızlanmıştır. İnönü, bu çabaların ABD ve Batı tarafından görülmesine ve fark edilmesine özen göstermiştir. “İngiltere ve ABD'ye dünya kamuoyuna, Türkiye'nin demokratik bir devlet olduğunu göstermek çabası içindeydiler”⁹⁹¹. ABD yolunda olduğumuza ilişkin haberler: “Türk-ABD dostluğu için Mecliste tezahürat. Hürriyet, Adalet ve insanlık davalarında ABD'nin bulunduğu safhada bulunacağız”⁹⁹². Bu gazete haberinin üstünde yer

⁹⁸⁶ İNAÇ, a.g.e., s.137.

⁹⁸⁷ ÜSTÜNER, Fahriye; “Türkiye'de Çok Partili Döneme Geçerken Demokrasi Tartışmaları”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), S.55-67, s.65-66.

⁹⁸⁸ KAÇMAZOĞLU, a.g.e., s. 16.

⁹⁸⁹ GEVGİLİ, a.g.e., s.13.

⁹⁹⁰ “Milli Şefimiz Türk Gençliğine Hitap Etti”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 20 Mayıs 1945, s.1.

⁹⁹¹ SERTEL, Sabiha; **Roman Gibi Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 282.

⁹⁹² “Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 9 Mayıs 1946, s.1.

alan resim ve altında yazan not konumuza açıklık kazandırması açısından dikkat çekicidir. Resimde TBMM toplantı halinde iken [yukarıda geçtiği üzere Meclis ABD'ye tezahürat halinde] gözlem yapan ABD Büyükelçisi Mr. Evin Wilson'un resmî yer almaktadır ve resmîn altındaki not şöyledir: 'müzakereleri takip eden ABD Büyükelçisi Mr. Evin Wilson'. Bunun anlamı Meclisteki coşkulu tezahüratı ABD Büyükelçisi görmüş ve izlemiş olmasıydı ve bu o dönem için oldukça önemli bir görüntü idi.

ABD yetkililerinin her söylediği söz, Türk basınında yankı bulmaktaydı. ABD Dışişleri Bakanı söylediği nutku: "Müşterek ilerleme ve işlerde işbirliği yapmak kadar korku ve şüpheleri idare edebilecek hiçbir amil yoktur [bu korku ve kaygı her fırsatta İnönü tarafından ifade edilecektir sm.]. birleşmiş Milletler teşkilatının müşterek çalışma yolunda açtığı fırsatlar millî tecerrüd esaslarının müstenid itiyadlara galabe etmeğe ve anlayışı müsamahayı yaratmağa çok hizmet edebilir"⁹⁹³. Üç gün sonrada, Dışişleri Bakanı H. Saka, **Birleşmiş Milletler** Kurulu'ndaki nutkunda, Türkiye'nin can ve gönülden bu insani iş birliğe kendisini adadığını⁹⁹⁴ belirtmiştir.

Türkiye bu iki kutuplu dünyanın Batı tarafında yer alan İnönü gelinen noktayı şöyle ifade etmişti:

"...Türk milleti beslediği sarsılmaz ve kesin iradeyi, dört senedir milletçe bütün dünyaya isbat etmiş bulunuyoruz. Sinir harbi ve soğuk harp denilen bu mücadele, silahlı harp kadar, bizim için çetin şartlar içinde geçmektedir. Silahlı harbin can kaybından ve bina yıkımından artakalan bütün zararları ve yıpratmaları sinir harbinde mevcuttur...Türk Milleti, demokratik rejimin bütün hastalıklarını yenmek yolunda bütün dünyada itibar sahibi olmasının ve Türk Milletinin medeniyet âleminin esaslı bir rüknü olduğunun anlaşılmasının sınırlarını, milletçe, bu dört senedir, dış ve iç politikalarda geçirdiğimiz şerefli imtihanlara borçluyuz...memlekette teveccüh edecek tehlikeyi önlemek için iki şart görürüm. Birisi, dış emniyet meselesinde icap ederse memleketin tek vücut gibi bir ve beraber kalacağına güvenimizdir. İkincisi, demokratik rejimin mücadelelerine millet bünyesinin tahammül edebilmesidir"⁹⁹⁵.

⁹⁹³ "Amerika Dış Bakanının Dün Söylediği Nutuk", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 15 Ocak 1946, s.1.

⁹⁹⁴ "Dış Bakanımızın Birleşmiş Milletler Kurulundaki Nutku", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 18 Ocak 1946, s.1.

⁹⁹⁵ İNÖNÜ, İsmet; "19 Mayıs 1949 Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.271-272.

Soğuk Savaş sürecinde, ülkesinin çıkarını düşünen İnönü'nün çözüm formülü; dışta Batı-demokrasi blokuna içerisinde yer almak, içte ise, demokratikleşmeyi ve birlik beraberliği sağlamaktır.

Türkiye, kendi Soğuk Savaşını hazırlıyor⁹⁹⁶. Her ne kadar tarafsız kalmış olsa da Türkiye savaş dışı kalmış olmanın verdiği bir dışta kalmışlıkla savaş sonrasında hemen hareket ederek yeni sistemde kendisine sağlam bir konum arayışına girmiştir. İçeride solculuk yok, görece olarak daha etkin bir ordu vardı. Türkiye Soğuk Savaşın ön safhasına yerleşmek için gerekli özelliklere sahip⁹⁹⁷ olmuştur.

19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği 1925 yılında imzalanan dostluk anlaşmasının günün koşullarına uymadığı gerekçesiyle yenilenemeyeceğini ve yeni şartlara uymadığını ve ciddi surette iyileştirmek lazım geldiğini⁹⁹⁸ Molotof, Büyükelçi Selim Sarper'e sözel olarak söylemiştir. Dostluk muahedesini yenilemek için, Türkiye'den Kars ve Ardahan arazisini istedi. Ayrıca, boğazlarda imtiyaz talebinde bulundu. Böylece dünyanın yeni başlayan hayatında Rusya, yeni ve beklenmedik bir sayfa açıyordu⁹⁹⁹. Siyasî tarihimize 'Sovyet Tehdidi'¹⁰⁰⁰ olarak geçen olay bu şekliyle yaşanmıştır. Soğuk Savaş sürecinin başlangıcında yaşanmış olması nedeniyle bu olay oldukça etki yaratmış ve tartışılmıştır. Bu olayda, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin işlerine karışmasının çok net takip edilebilmektedir.

Soğuk Savaşın kendine özgü en önemli özelliklerinden biri de blokların liderliğini yapan ülkelerin, kendi blokları içerisinde yer alan ya da yer vermeye çalıştıkları küçük ülkelerin iç işlerine karışmalarıdır. Bu özelliği Rus tehdidi karşısında İngiltere ve ABD'nin tutumunda görmek mümkündür. İngiltere Türkiye'ye sahip çıkmıştır; "İngiltere Rusya'ya Türkiye'nin peyk devlet olmasını istemediğini bildirdi. Mr. Bevin: Türkiye'nin hür ve müstakil

⁹⁹⁶ KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler II*, s.332.

⁹⁹⁷ *A.g.e.*, s.384.

⁹⁹⁸ *US, a.g.e.*,s.632.

⁹⁹⁹ AYDEMİR, *İkinci Adam II*, s.284.

¹⁰⁰⁰ Olay, oluşum ve gelişmelerinin ayrıntıları için Bkz., TOKER, Metin; *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu, 2. Dünya Savaşından Sonra Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme*, Akis Yayınları, Ankara, 1971.

yaşammasını Türk-Rus muahedesinin yenilenmesini isteriz diyor”¹⁰⁰¹. Saraçoğlu basın toplantısında; “Mr. Bevin’in Türkiye hakkındaki sözleri, iki memleket arasındaki dostluk bağlarını sağlamış ve çoğaltmıştır, Bevin’e memleketim ve milletim adına teşekkür ederim”¹⁰⁰². Saraçoğlu devamında, “Bu Karşılıklı konuşma, uzaktan uzağa yapılmakla beraber açıkça göstermektedir ki, Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluk çok sağlamdır...Diğer küçük ve büyük bütün komşularımızla daha karşılıklı samimi dostluk esasına dayanan münasebetler kurmak ve dost yaşamak istiyoruz”¹⁰⁰³.

Türkiye Rusya’ya vereceği Nota konusunda da ABD ve İngiltere ile işbirliği yapmıştır. Basından da takip edileceği üzere ABD ve İngiltere bu konu ile yakından ilgilenmişlerdir. Öncelikle İngiltere; “Londra radyosu İngiltere’nin fikrini bir daha açıkladı: Boğazların müdafaasını Sovyet Rusya’ya vermeyi hiçbir veçhile kabul edemeyiz”¹⁰⁰⁴ şeklinde net tutumunu göstermiştir. Boğazlar konusunda Rusya’nın taleplerini her fırsatta reddetmişlerdir. “Boğazlar meselesi ve İngiltere ile ABD Bevin ve Byrnes tetkiklerini bitirdiler, iki hükümetle aramızda istişareler yapıldığı bildiriliyor”¹⁰⁰⁵. Nasıl bir tavır takınılacağına ilişkin dış belirleyici çok net görülmektedir; henüz Türkiye notasını vermemişken; Ulus gazetesinde ki şu haber dikkat çekicidir; “ABD (A.P) ajansı ‘Türkiye cevabında Rus isteklerini kat’iyetle reddedecektir’ diyor”¹⁰⁰⁶.

İngiltere, ABD Rusya’ya isteklerinin kabul edilemeyeceğini belirttikleri birer nota vermişlerdir. “Rus isteklerine karşı İngiltere ve ABD görüşlerini ilan ettiler. Ruslara, Türk topraklarında üs verilmesini şiddetle eleştirdiler”¹⁰⁰⁷ iki

¹⁰⁰¹ “İngiltere, Rusya’ya Türkiye’nin Peyk Devlet Olmasını İstemediğini Bildirdi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 22 Şubat 1946, s.1.

¹⁰⁰² “Başbakanımızın Mühim Beyanatı”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 7 Mart 1946, s.1.

¹⁰⁰³ “Başbakanımızın Mühim Beyanatı”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 7 Mart 1946, s.3.

¹⁰⁰⁴ “Rusya’ya Cevabımız Bu Akşam Hazır Olacak”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 13 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰⁰⁵ “Boğazlar Meselesi İngiltere ile Amerika”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 16 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰⁰⁶ “Boğazlar için İngiltere ile Amerika’nın Kararı”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 17 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰⁰⁷ “Rus İsteklerine Karşı İngiltere ve Amerika Görüşlerini İlan Ettiler”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 19 Ağustos 1946, s.1.

gün sonra da, “Boğazlar için ABD ve Fransa Rusya’ya nota verdiler”¹⁰⁰⁸. Bir gün sonra da İngiltere 21 Ağustos 1945’te Rusya’ya nota verdi¹⁰⁰⁹. İlgi çekici nokta ise en son bizim nota vermiş olmamızdır. Öncelikle ABD, İngiltere ve Fransa’nın tutumu ya da başka bir ifadeyle onların Rusya’ya gözdağı vermesi beklenmiş; en son notayı veren İngiltere’den bir gün sonra da Türkiye notasını “Ruslara cevabımızı verdik”¹⁰¹⁰ şeklinde duyurulmuştur. ABD ve İngiltere ile olan yakın ilişkilerimizi vermesi açısından dikkat çekici bir nokta da, notamızın verildiği gün “Cevabımız İngiltere ve ABD’ye da bildirildi”¹⁰¹¹ şeklinde haberin devamı yer almıştır. Aynı gazetede yine şu haber dikkat çekicidir; “ABD’nin Sovyet Rusya’ya ihtarı Türkiye’nin hakimiyeti meselesinde münakaşa kabul edemeyiz”¹⁰¹² şeklinde oluşudur. Görüldüğü üzere siyasî tarihîmizde Sovyet Tehdidi olarak geçen olayın sürecinin belirleyicileri ABD, İngiltere ve onlar kadar etken olmasa da Fransa’dır. Türkiye Batı bloku içerisinde yer almasının meyvelerini toplamaktadır. İnönü de bu sürece ilişkin açıklamasında şunları dile getirmiştir:

“Türkiye’nin bütün bir âlem ortasında dipdiri sağlam olarak kalması, Rusya ile ihtilaf halinde olan bütün memleketlere kendileri için kıymetli, kuvvetli ve sağlam bir müttefik olan memleket manasını vermiştir. Ondandır ki kıymet kazandık...Bu anlaşıldıktan sonra onunla beraber çalışmayı kendi menfaatlerine milletler uygun gördüler. Demek ki biz bu bir sene zarfında, dış politikada ve askerî politikada yaptığımız bir çok işler hakkında milletin bünyesinde, karakterinde mukavemet, sağlamlık olarak büyük bir imtihan geçirmişizdir”¹⁰¹³.

Aslında böyle bir tehdit yoktu, Soğuk Savaş gereği olarak Türkiye ABD ve İngiltere’nin desteğini almak için böyle bir oluşumu kendisi yaratmıştır. Hatta bunu bir masal¹⁰¹⁴ olarak değerlendirenler de vardır. Toprak isteme, üs isteme masalı da ABD’ni Türkiye ile yakından ilgilenmeye, iç ve dış

¹⁰⁰⁸ “Boğazlar için Amerika ve Fransa Rusya’ya Nota Verdiler, İngiltere de Nota Hazırlıyor”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 21 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰⁰⁹ “İngiltere de Dün Rusya’ya Nota Verdi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 22 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰¹⁰ “Ruslara Cevabımızı Verdik”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 23 Ağustos 1946, s.1. Notanın metni için Bkz., “Notamızın Metni Neşredildi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 24 Ağustos 1946.

¹⁰¹¹ “Ruslara Cevabımızı Verdik”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 23 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰¹² “Ruslara Cevabımızı Verdik”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 23 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰¹³ İNÖNÜ, İsmet; “25 Mayıs 1946 tarihli, Kars Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD ve İngiltere ile İlişkiler ve Yapılacak Seçimlere İlişkin Verilen Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.112.

¹⁰¹⁴ KÜÇÜK, **Türkiye Üzerine Tezler I**, s.360.

kamuoyunu hazırlamaya yönelik bir çabanın ürünü ve bu çaba başarıya ulaşmıştır¹⁰¹⁵. Türkiye Kamuoyunda ve dünyada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit ettiği masalı yaratılmak isteniyor¹⁰¹⁶, tehdit ediliyorum diye bağırmaya başlıyor¹⁰¹⁷.

Savaş sonrası dönem için İnönü'nün kafasında tasarladığı şey, kendi yönetimini Batı'ya beğendirmek: büyük bir devletin koltuğunu bulmak; sorumlulukları unutturmak; barış dünyasından yeni avantajlar sağlamak ve eğer bütün bunları güçleştirecek engeller çıkacak olursa o ezeli “değişmez düşman” görünüşünü demagogların elinde veryansın ettirmek; daha da sıkışırsa Batı dünyasına Türkiye içerisinde kızıl bir devrim tehlikesi var izlenimini vermek; ve kendi rejiminin, yeterli demokrasi kamuflajları yapıldıktan sonra, sürdürülmesini sağlamak. Yani ne yapıp yapıp tahttan inmemek¹⁰¹⁸. İnönü beklediği desteği görmüş olmanın verdiği güveni dile getirmekten çekinmemiştir, “İngilizler ilk günden itibaren karşısında bulunduğumuz talepleri haksız gördüler ve bizim bunları kâtiyen kabul etmemek ve bu uğurda memleketi her türlü fedakârlığa davet etmek kâti kararımızı tasvip ettiler”¹⁰¹⁹.

İç politika dış politikadan ayrılmadığı için Sovyetler Birliği'nin dostluk önerisini reddetmek, bunu bir tehdit masalına çevirmek ve böylece ABD ve Büyük Britanya'ya bağlanabilmek için içeride yapılması gerekli olanlar var. İçeride en azından bir anti-komünizm dalgası estirmek için¹⁰²⁰.

ABD Büyükelçisi Steinhardt'a göre, Sovyetler Birliği'nin yapmak istediği, Türk-İngiliz anlaşmasından dolayı gecikmiş olan rahatsızlığını dile getirmektir. Steinhardt 'Sovyet Hükümetinin Türkiye'den toprak istediğine inanmıyorum' diyor. Burada hiç kuşku yok Steinhardt'a göre Sovyetler Boğazlarda güven istiyor, serbest geçiş istiyor, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin boğazlar rejimine karışmamasını istiyor. En önemlisi Türkiye ile

¹⁰¹⁵ A.g.e., s.377-378

¹⁰¹⁶ A.g.e., s.359.

¹⁰¹⁷ KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler II*, s.281-282.

¹⁰¹⁸ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s.304.

¹⁰¹⁹ İNÖNÜ, İsmet; “25 Mayıs 1946 tarihli, Kars Halkevi'nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD ve İngiltere ile İlişkiler ve Yapılacak Seçimlere İlişkin Verilen Söylevi”, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950* (iç.), s.109.

¹⁰²⁰ KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler I*, s.367.

sorunlarını karşılıklı görüşmek istiyor. Bunları raporunda yazıyor¹⁰²¹. Postam toplantısında Molotof ‘Biz Türkiye ile yeniden ittifaktan söz etmedik; yalnız bunu istiyorsanız şimdi başka koşullarımız var dedik. Eğer bu koşullar kabul edilirse bütün Karadeniz devletleri ile birlikte kendi aramızda Boğazlar üzerinde anlaşalım teklifinde bulunduk’ demiş. Stalin de Türkiye’yi tehdit etmek diye bir sorun olmadığını’ söylemiştir¹⁰²². Ağustos 1946’da Fuat Köprülü bir ABD gazetesine verdiği bir demeçte Türkiye için bir dış tehlike olmadığını, hükümetin iktidarda kalmak için bunu yaydığını söyleyince oldukça tepki görmüştür¹⁰²³. Bu ifade yavaş yavaş belirlemekte olan DP muhalefетinin ilk örneklerindedir.

Rus talepleri resmî belgelerde olmadığı ve hatta bu tehdidin uydurulduğu iddia edilmektedir. Buna ilişkin olarak, İnönü şu açıklamada bulunmuştur;

“O günlerde aramızda çıkan ihtilâf buna karşın alınan tedbirler ve sair bütün işlerimiz parti grubunun gizli içtimalarında bütün Milletvekillerine anlatılmıştır. Hatta Umumî efkara resmî beyanatla bu talepleri söylemeyi düşündük. Bir noktadan dolayı resmî beyana lüzum görmedik, o nokta Rus talepleri elçimize şifahen söylenmiştir, kağıt üzerine konmamıştır. Resmî beyanatla biz bu talepleri kağıt üzerine koymuş olsaydık bu taleplerden dönmenin Ruslar için daha güç olacağı düşündük. Resmî beyan yerine memleketin başka vasıtalarla haberdar edilmesini uygun gördük, mesele gazetelere radyolara ve nihayet enternasyonal sahaya intikal etti. Duymayan bilmeyen kalmadı”¹⁰²⁴

Yukarıda verildiği üzere, Rus talepleri birer tehdit olarak basında ayrıntıları ile verilmiştir. İnönü, “Ruslarla aramızda meseleler¹⁰²⁵ vardır bu meseleler ve Rusların talepleri büyük devletler arasında da bahis mevzuu olmuştur ve olmaktadır. Ancak Ruslar bu taleplerini kağıt üzerine koymaktan dikkatle çekiniyorlar. Yarın biz zaten böyle bir şey düşünmüyorduk yanlış

¹⁰²¹ KÜÇÜK, **Türkiye Üzerine Tezler II**, s. 293-294.

¹⁰²² Howrad’dan aktaran BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.338.

¹⁰²³ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.318.

¹⁰²⁴ İNÖNÜ, İsmet; “İnönü’nün 3 Mayıs 1946’da Eskişehir Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD Ve İngiltere İle İlişkiler Ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.73.

¹⁰²⁵ İnönü bu dönem içerisinde yaptığı Kars, Erzurum, Trabzon, Erzincan, Sivas gezileri ve Halkevlerindeki konuşmalarında Rus tehdidi, buna karşılık olara İngiltere ve ABD ile olan ilişkileri üzerinde durmuş ve halkı aydınlatmaya çalışmış yer yer yeni seçimlerin gerekçelerinden bahsetmiştir Bkz., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**

anlaşılmıştır derler ve perdenin arkasına çekilirlerse memnuniyetle kabul etmeye hazırım”¹⁰²⁶ derken aslında Rusya’nın bu hesabına karşılık verdiğini de ima etmektedir. Ancak, Rusya’nın 1946’da Boğazlar üzerindeki emelini açıkça söylemesi, 1946-1958 arasındaki Türk-Sovyet ilişkilerinin düşmanca olmamakla birlikte dostane ilişkiler devam ediyor da denilemezdi¹⁰²⁷.

İnönü, o dönem Rusya ile olan sıkıntıları ve nedenlerini hatta sonuçlarını şöyle açıklamıştır; “..Türkiye davasını hemen hemen bütün dünyanın müşterek bir davası haline getirmiş olan sebepler vardır. Birisi, evvelce söylediğim gibi Rus’ların bütün dünyada takip ettikleri politikanın mahiyeti[nin] anlaşılması; ikincisi Ruslar Baltık denizinden Akdeniz’e kadar bütün komşu memleketlere girmiş ve orada neler yapabileceklerini bütün dünyaya göstermişlerdir. Üçüncüsü bütün bu komşu memleketler, hattâ Avrupa ortasında bile, Rus tahrikâtına kapılmamış ve içinden bozgun vermemiş olan tek memleket olarak Türkiye kalmıştır”¹⁰²⁸. Türkiye’ye yönelik Rus tutumunu ve ona karşı takınılan tavrın gereğini İnönü Soğuk Savaş gerçeği ile açıklamıştır.

Sovyet tehdidinin yazılı olmaması, bu konudaki tartışmaları bir sonuca bağlamamıştır. Ama sonuç olarak bu durum “Soğuk Savaş” zihniyetine hizmet etmiştir. Türkiye’nin Sovyet çekincesi savaş sonrasında gelen bir süreç olmamış, savaşın başında Üçlü İttifakla başlayan süresince de müttefikler gözünde tuttuğu bir şeydir. Bu süreç Özellikle de ABD bu çekinceyi gidermeye çalışmıştır. Böylelikle, Türkiye Sovyet arasındaki Soğuk Savaş ilişkileri savaş öncesinden başlamış, savaş sonrasında da Batı kazanan demokrasilerinin de Sovyetlerle yeni soğuk süreci başlatması ile yeni bir hal almıştır.

¹⁰²⁶ İNÖNÜ, İsmet; “3 Mayıs 1946’da Eskişehir Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD Ve İngiltere İle İlişkiler Ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.73.

¹⁰²⁷ ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasî Tarihi**, Emel Yayınları, Ankara, 1977, s. 582.

¹⁰²⁸ İNÖNÜ, İsmet; “25 Mayıs 1946 Tarihli, Kars Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD Ve İngiltere İle İlişkiler Ve Yapılacak Seçimlere İlişkin Verilen Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.112.

b. İnönü'nün Demokratikleşme ve Yapısal Uyum Politikaları

Bin düşünüp, bir karar veren İnönü, verdiği kararın daima arkasında durmuş ve kararının yaşam bulabilmesi için çok çalışmıştır. Çok partili siyasal yaşamı, tarihsel koşullar getirmediği için İnönü, 1950 yılına kadar bu süreci bizzat kendisi yapılandırmaya çalışmıştır.

İnönü, Truman Doktrini ile her ne kadar çok partili siyasal yaşama geçmişse de, demokratikleşmeye uygun olmasa da, yönetimin kendi kontrolünden çıkmasına izin vermemiştir. Bu nedenle, 1947'de yapılması kararlaştırılan seçimleri 1946'ya almıştır. Pragmatik devlet adamlığını, bu örnekte de görmek mümkün. Böylelikle, 1946-1950 arası dönemde farklı bir sürece girilmiştir. Bu dönemde, İnönü iktidarda kalmayı başararak, çok partili siyasal sisteme özgü değişiklikler yapmıştır.

CHP, öncelikle kendi içerisinde bir demokratikleşme sürecine girmiştir. 1946 CHP II. Olağanüstü Kongresi'nde İnönü öncelikle kendi partisinin tüzüğünde çeşitli değişiklikler yaparak başlamıştır. Değişmez Genel Başkanlık kaldırıldı; İnönü 1946 Kurultay açış konuşmasında: "Teklif benimdir; ve şudur: Her büyük seçimden önce, Büyük Kurultay Partimizi seçime götürecek olan başkanı tayin edecektir. Arkadaşlarımın bana muhabbetini bilirim. Ancak bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede tesirli olan adamın gene parti tarafından değiştirilmek imkanını esas halde olarak kabul edilmesine gelecek için iyi bir teminat gördüm"¹⁰²⁹.

Kurultayın gündeminde şu maddeler vardı; Tek dereceli seçim, CHP Değişmez Genel Başkanlığın kaldırılması, sınıf esasına göre cemiyetler ve partiler teşkili, Müstakil Grubun kaldırılması. İnönü, "Müstakil Gruba, bugünkü siyasal karşısında, lüzum kalmadığını sanıyoruz"¹⁰³⁰ derken bir bakıma, DP'nin konumunu netleştirmiştir. "Parti Genel Başkanlığı'na 708

¹⁰²⁹ "Millî Şefin Tarihi Nutku", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 11 Mayıs, 1946, s.2.

¹⁰³⁰ İNÖNÜ, İsmet; "10 Mayıs 1946 II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.87.

üyenin oybirliği ile Millî Şef İnönü seçildi”¹⁰³¹. İnönü, Seçimin tek dereceli olmasına ilişkin; “Seçimi tek dereceli olması kadar ehemmiyetli nokta, vatandaşın serbest seçim yaptığına ve verdiği oyların muhterem ve masun tutulduğuna kanmış bulunmasıdır. İktidarda kalacaksa veya kalmayacaksa, bunun ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaştırılmış olduğuna hepimizin inanması lazımdır”¹⁰³² derken, demokrasinin gereğini de yapmaya çalışmıştır.

Olumsuzluklara rağmen demokratikleşme sürecinde bazı olumlu gelişmeler de olmuştu: 1946 Şubat’ında üniversitelerde öğrenci derneklerinin kurulmasına Millî Eğitim Bakanlığınca olanak tanındı. Bu dernekler artık kendi yönetimlerini kendileri seçebileceklerdi. Oysa o tarihe değin öğrenci derneklerinin böyle bir hakkı yoktu, 10 Mayıs 1946’da CHP II. Olağanüstü Kurultay’ında İnönü’nün kendi önerisiyle “Değişmez Genel Başkan” olma durumu kaldırıldı, 14 Haziran 1946’da basınla ilgili bir af yasası çıkarıldı, 13 Haziran 1946’da 4936’da Üniversiteler Kanunu çıkarıldı bu yasa ileri bir yasaydı¹⁰³³. İnönü, anti-demokratik kanunların değiştirileceğini vaat ediyor ve muhalifleri açıkça ortaya çıkmaya çağırıyordu. Bunlar arasında basın hürriyeti, Cemiyetler Kanunu ile Ceza Kanunu’nun değiştirilmesi, üniversitesi muhtariyeti, tek dereceli seçim ve cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılması vardı¹⁰³⁴. Demokrasinin vazgeçilmez ilkelerinden biri olan basın özgürlüğü bu dönemde görece sağlanmıştı: “Hükümet, gazete kapatma yetkisini mahkemelere devre karar verdi”¹⁰³⁵.

Belediye seçimleri Eylül’den Mayıs’a alınmış, milletvekili seçimleri de 1946 yılının Temmuzda yapılmasına¹⁰³⁶ karar verilmişti. İnönü, seçimi erkene almasının nedenini şöyle açıklamıştır; “Esasen seçimi, tabii olarak 1947’de düşünüyorduk. **Dış ve iç politika gerekleri memleket idaresini bir an önce**

¹⁰³¹ “Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Dün Dağıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.) 12 Mayıs 1946, s.1.

¹⁰³² “Millî Şefin Tarihî Nutku”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 11 Mayıs 1946, s.2.

¹⁰³³ YETKİN, *Karşı Devrim 1945-1950*, s.428

¹⁰³⁴ KARPAT, *a.g.e.*, s.133.

¹⁰³⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1946, s.1.

¹⁰³⁶ GİRİTLİOĞLU, *a.g.e.*, s.161.

kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali geçen sene tahmin edebildiğimizden daha bulanık ve karanlık olarak, uzun bir sürünceme yolunu tutmuştur. Bu yolda, ne ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Gelecek sene bu ihtimalleri temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz”¹⁰³⁷. Açıkçası, İnönü iç ve dış politikayı kendi denetiminde tutmak istiyordu. Onu bir anlamda haklı çıkaracak neden ise savaşın bitmesine rağmen dünya kaosunun son bulmaması ve belirsiz olmasıydı. İnönü:

“...türlü ihtimallerle ufukta bekleyen bir istikamette dünya münasebatı ilerliyor. Bu vaziyette bütün memleketler ve bizim memleketin politikası, içeride ve dışarıda politikası, Birleşik milletlerle beraber tesanüt halinde ve insanlık dâvası safhındadır. Böyle olunca bu politikanın, yani dostlarımızla beraber bir politika takip edeceğiz ve millet bütünlüğü istiklali, kuvveti ve içeride hiçbir karışıklığa meydan vermeyecek azmi ve idaresi..Bu politika devam edecek mi, etmeyecek mi? Bunu, milletin iradesi ile bütün dünyaya çıkarmak bir vazife haline geldi. Onun için, 947 için tâbii olarak düşündüğümüz seçimi isticalle daha evvele alarak bu sene yapmaya mecbur olduk. Böyle, dünyada bir çok pazarlıklar yapıldığı, bir çok ihtimallerin ortada bulunduğu bir zamanda Türkiye’de hangi kanaat yürüyecek? İktidar mevkii nasıl bir istikamet tâkip edecek? Bu hususta tereddüt olmaması lazımdır. Onun için milletin iradesi bir an evvel memlekette iktidarın mahiyetine bir ışık çevirmek icap eder. Onun seçimi bu seneye aldık”¹⁰³⁸

Konya ve Akşehir hitabetlerinde de 1946 seçim gerekçelerini şöyle açıklamıştı; “Memleket idaresini ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti karanlık ve kararsız olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türkiye’nin politikası hangi istikamette ve anlayışta olduğunun içeride ve dışarıda açık bir surette belli olması lazımdır. Buna memleketin büyük menfaatleri bakımından ihtiyaç gördük”¹⁰³⁹. Bu yolda ne ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz”¹⁰⁴⁰ diyen İnönü, çok partili sistemin ilk seçimlerini bir an önce yapmak istemiştir. Bu seçimin bir anlamı da, bu

¹⁰³⁷ İNÖNÜ, İsmet; “10 Mayıs 1946 II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.84.

¹⁰³⁸ İNÖNÜ, İsmet; “24 Mayıs 1946 Tarihli, Erzincan Halkevi’nde Uluslararası Durum ve İç Politika Hakkında Verilen Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.102-103.

¹⁰³⁹ “Millî Şefin Akşehir ve Konya’da Hitabeleri”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 7 Mayıs 1946, s.5.

¹⁰⁴⁰ “Halk Partisi Fevkalâde Kurultayı Açıldı, Millî Şefin Kurultayda Söylediği Tarihî Nutuk”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 11 Mayıs 1946, s.1.

belirsiz ve kaos ortamında, ABD'ye demokratikleşme adına bir adım atıldığını göstermekti.

Cumhuriyet Gazetesi'nde, "Türk Demokrasisi Bugün İmtihan Veriyor"¹⁰⁴¹ başlığı ile yer alan 1946 seçimi "İnönü Partim seçimi kaybedecek olursa Cumhurbaşkanlığından çekilmemim tabii bir şey olduğunu bütün vatandaşlarımın bilmesi lâzımdır"¹⁰⁴² diyerek demokratik olgunluk mesajları da vermiştir. Ayrıca basında, Moskova radyosunun seçimleri olumsuz yönde etkileyecek yayınlar yaptığına dikkat çekilerek, dikkatli olunması gerektiği yönünde öğütler verilmişti¹⁰⁴³. İlişkiler çok net artık ABD yanında Sovyet Rusya karşısında. Demokrasinin ilk seçimi olması nedeniyle ilgi çekici olan 1946 seçimlerine özen gösterilmiştir ve komünizme karşı yapıldığı gösterilmek istenmiştir.

"Seçim mazbataları konuşulurken, CHP ve DP milletvekilleri birbirlerine karşı şiddetle tariz, itham ve hücumlarda bulundular. Mareşal Kürsüde, Fevzi Çakmak: zor ve hile ile seçimlere fesad karıştırılmıştır. Bu haksızlığın bertaraf edilerek milletin tamamen hâkimiyetinin tesisi ve cümlemizin namus borcu olmuştur dedi"¹⁰⁴⁴. Seçimlere yönelik eleştiriler için İnönü halkın vicdanına işaret etmiştir: "haksız şikayetlerin kanuni mercileri olduğu gibi, vatandaş vicdanında da giyeceği hüküm vardır"¹⁰⁴⁵. İnönü için önemli olan şey: "seçimde milletin serbest iradesinin meydana çıktığına milletin kendisinin de inanmasıdır"¹⁰⁴⁶. Ancak, erken seçim kararı henüz yeni kurulan DP'yi hazırlıksız yakalamış ve seçimler de şaibeli olmuştur. Bayar

¹⁰⁴¹ "Türk Demokrasisi Bugün İmtihan Veriyor", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 21 Temmuz 1946, s.1.

¹⁰⁴² "İnönü'nün Dünkü Seçim Nutku", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 18 Temmuz 1946, s.1.

¹⁰⁴³ DAVER, Abidin; 'İbret Alalım ve Daima Uyanık Olalım' **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 18 Temmuz 1946, s.1.

¹⁰⁴⁴ "Meclisin Dün Sabah 9,30'dan Bu Sabah 3'e Kadar Süren Fırtınalı Toplantısı", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 27 Ağustos 1946, s.1. Ayrıca Meclis Müzakerelerinin tam metni için Bkz., **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 27 Ağustos 1946, s.4.

¹⁰⁴⁵ İNÖNÜ, İsmet; "Seçim Devri" (1946 seçimi münasebetiyle Cumhurbaşkanının yazdıkları, neşredilmeyen veya irad olunmayan), **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.141.

¹⁰⁴⁶ **Tanin Gazetesi**, 11 Mayıs 1946, s.1.

seçimi, “Tarih 21 Temmuz 1946 seçimlerini DP’nin manevi zaferi olarak kaydedecektir”¹⁰⁴⁷ şeklinde değerlendirmiştir.

İnönü, dış politikasında doğru adımlarla ilerlediğinin farkındaydı ve önemli yollar kat etmişti: “geçen sene bu vakitler müttefiklerimizin ve dostlarımızın bizim davamızı ne kadar tutacaklarını tahmin edemiyorduk, bilmiyorduk. Halbu ki, bugün Türkiye dâvasını bütün medeni milletler haklı gördüğü, müttefiklerimizin çıkacak bir hadisede, şayet bir hadise çıkarsa bizimle beraber olacaklarını diğer memleketlerin dost kalacaklarını, hülâsa, manevi sahada yalnızlık halinden çıkmış, bütün dünya ile bir safta bulunuyoruz”¹⁰⁴⁸. Güven sağlanmış, rota çizilmiş ve bu rotada önemli ilerlemeler yapılmıştır. “Halimde ve sözlerimde hiçbir endişe, ümitsizlik ve çaresizlik his etmiyorsunuz. Çünkü ümitsiz değilim; çaresiz değilim”¹⁰⁴⁹ diyen İnönü, artık endişeli değildir. Batı demokrasileri, Türkiye’ye savaş sonrası soğukluklarını terk ederek, sahip çıkınca İnönü’nün bunu hissetmesi kadar doğal bir şey olamazdı.

Söz konusu seçim kararına muhalefetin büyük tepkisi olmuştur. Seçimlere katılmak noktasında, DP’nin tavrı her zaman net olmamıştır; Demokrat Parti henüz kararını vermemiştir¹⁰⁵⁰ Bayar’a göre, bu koşullarda seçime girilmesi demokratikleşme yolunda önemli bir hata olacaktır: “DP seçime girmeyecek; Celal Bayar’ın imzasını taşıyan tamimde: Demokrat Parti her şartlar altında seçimlere iştirak mesuliyetini kabul ettiği takdirde, Türk Demokrasisinin istikbali hesabına bir hata işlenmiş olacağı kanaatine vardığını açıkça ifade etmeyi bir borç sayar”¹⁰⁵¹. Menderes; “seçimlerin öne alınması

¹⁰⁴⁷ ŞAHİNGİRAY, Özel (Toplayan); **Celâl Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara, 1955, s.11.

¹⁰⁴⁸ İNÖNÜ, İsmet; “24 Mayıs 1946 Tarihli, Erzincan Halkevi’nde Uluslararası Durum Ve İç Politika Hakkında Verilen Söylevinde”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.101.

¹⁰⁴⁹ İNÖNÜ, İsmet; “8 Temmuz 1945’te İstanbul Hadımköy’de Üst Düzey Komutanların Katıldığı Bir Toplantıda Türk-Sovyet İlişkileri, Çok Partililiğin Gerekliliği Ve Pahalılık Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları İle İlgili Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.39.

¹⁰⁵⁰ “Demokrat Parti Henüz Kararını Vermedi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 1 Mayıs 1946, s.1.

¹⁰⁵¹ “Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 9 Mayıs 1946, s.1.

kararı ile, iktidar, tek parti idaresini idame ettirmek maksadını gütmektedir. Bunu böylece kabul etmek zorundayız”¹⁰⁵² demiştir.

Celal Bayar, İnönü’den Örfî idarenin kaldırılması, Halkevleriyle radyonun tarafsız olması; seçim emniyeti ve hükümet memurlarının partilere tarafsız muamele etmesine dair bir bildiri yayınlanmasını ayrıca istedi. Recep Peker bu istekleri reddetti. İnönü ise **demokrasinin** Türkiye’de yerleşmesi için elinden geleni yapacağını vaat etmiştir¹⁰⁵³.

“Demokrat Parti seçimlere girmeyecek, Millî Kalkınma Partisi ise iştirak etmeğe karar verdi. Demokrat Parti milletvekili seçimlerine iştirak için de bunların 1947’de yapılmasını şart koşuyor”¹⁰⁵⁴. “Millî Kalkınma ve Demokrat Partinin seçime fesat karıştırıldığı hakkında iddiaları”¹⁰⁵⁵ olmuştur. Seçime katılmayan DP’yi İnönü, 1946 Kurultay açış konuşmasında; “son zamanlarda bazı memleketlerde seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idareyi yabancı devletlere karşı kötölemek teşebbüsü Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim”¹⁰⁵⁶ şeklinde değerlendirmiştir. Demokrasinin gereği olan seçime katılmasının önemine ve gereğine vurgu yapmıştır. “Demokrat Partinin kararı, Dün Ankara’da yapılan toplantıda milletvekili seçimine iştirak etmeğe ittifakla karar verildi”¹⁰⁵⁷.

İnönü’nün 1946 seçimleri boyunca, Cumhurbaşkanı iken parti başkanlığını muhafaza etmesi başlıca kusur olarak gösterilmektedir¹⁰⁵⁸. İnönü’nün yasal temele dayandırarak açıklaması ise şöyle olmuştur:

“...Bizde (Anayasamıza göre) Cumhurbaşkanı tabii şekilde çokluk partisinin başkanı olarak düşünülmüştür. Cumhurbaşkanının seçimleri ve yetkileri ona göre ayarlanmıştır...Demokratik rejimin bu yeni şartlar içinde gelişmesi devrinde, haklı veya haksız, benim bir parti lehine veya aleyhine tesirim mübalağalı olarak görülmüştür. Partiler arasında çetin mücadelelere karışarak hükümler vermem zaruri oldu. Vatandaşların beni partilere karşı müsavi durumda görmeği bir emniyet unsuru saydığımı fark

¹⁰⁵² GİRİTLİOĞLU, a.g.e., s.161.

¹⁰⁵³ KARPAT, a.g.e., s.163.

¹⁰⁵⁴ “Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 9 Mayıs 1946, s.1.

¹⁰⁵⁵ “Belediye Seçimlerinde Bazı Hadiseler Oldu”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 27 Mayıs 1946, s.1

¹⁰⁵⁶ “Millî Şefin Tarihî Nutku”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 11 Mayıs 1946, s.2.

¹⁰⁵⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Nisan 1946, s.1.

¹⁰⁵⁸ GİRİTLİOĞLU, a.g.e., s.192.

ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkileriyle, parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır....Tüzük için teklif olunan şekil, yani Kurultayın Genel Başkan Vekili seçmesi şekli, bütün yetkileri elinde bulundurmak şartıyla, hukukça ve hükümce, benim vaziyetimi her türlü tereddüitten kurtaracak mahiyettedir. Partinin bütün faaliyetlerine hakim olacak ve milletvekili seçimini idare edecek başkan Vekili, hakikatte partinin tam salahiyyetli şahsiyeti olacaktır”¹⁰⁵⁹

İnönü’ye göre, “bizim Anayasamız devlet başı seçilmiş adamın vazifesi gerektirdiği zaman tarafsız ve adaletli olacağına inanmıştır... Devlet reisinin partiler dışında olması tezi üzerinde durmak istersek anayasamızı değiştirmeliyiz”¹⁰⁶⁰. Serbest seçimin İnönü’deki anlamı da, “iktidarda olan partinin seçimi kazanmazsa iktidarı terk etmesi demektir”¹⁰⁶¹.

İnönü’nün demokrasi gereği partinin başından ayrılması gerekirken ayrılmaması iktidarını sürdürerek, hem partinin hem de devletin başında bulunmuştur. 1946 seçimleri ile de bunları devam ettirmek istemiş ve bunda da başarılı olmuştur. İnönü ise bunu farklı bir nedene bağlayarak açıklamıştır: “Benim parti başından çekilmemi, Cumhuriyet Halk Partisinin zayıflatılması için tesirli bir çare görüp de, bu maksadı saklayarak propaganda yapanların fikirlerini tahlil etmekten sakınıyorum”¹⁰⁶².

Demokratların Mareşal Fevzi Çakmak’ı partilerine almalarına karşı, CHP de Meclis Başkanlığı’na Kazım Karabekir’i getirmişlerdi. 1946 seçimlerinden sonra Recep Peker hükümeti kurmakla görevlendirildi. Kendisi, tek partili sistem ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarı uzlaşmaya yanaşmayan biraz diplomatça hareket etmekle giderilebilecek anlaşmazlıklarda bile şiddet kullanmaya meyilli bir kimse olarak tanınıyordu. Başbakanlığa Recep Peker’in getirilmesi CHP’nin niyetleri hakkında muhalefete şüpheler uyandırdı ve meclisin sekizinci döneminin kuşku içinde başlamasına neden olmuştur¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁹ İNÖNÜ, İsmet; “CHP 7. Büyük Kurultay Açış Söylevi, 17 Kasım 1947”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.198-199.

¹⁰⁶⁰ “Millî Şefin Tarihî Nutku”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 11 Mayıs 1946, s.2.

¹⁰⁶¹ İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Bayındır Konuşması, 13 Ağustos 1949”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.321.

¹⁰⁶² İNÖNÜ, İsmet, “10 Mayıs 1946 II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.87.

¹⁰⁶³ KARPAT, a.g.e., s.148-149.

“Meclis açıldı, İnönü 451 oydan 388 i ile tekrar Cumhurbaşkanlığına seçildi”¹⁰⁶⁴ Fevzi Çakmak 59 oy aldı. İnönü kürsüye gelip giderken Halk partisi milletvekilleri ayakta kendisini şiddetle alkışlamalarına rağmen Demokratlar ayağa kalkmadılar ve sükûnetlerini bozmadılar¹⁰⁶⁵. Hemen bir gün sonra da biz cevabımızı veriyoruz.

Katı bir tek parti taraftarı olan Peker’in Başbakanlığa atanması, CHP’lilerin devlet denetiminde radikal bir reform politikasından yana olduğu izlenimini verdi¹⁰⁶⁶. Bayar, Recep Peker’i siyasette gericilikle ve demokrasinin yerleşmesini geciktirici taktikler kullanmakla suçladı, ona göre Peker kabinesi ile demokrasi olamazdı¹⁰⁶⁷.

Demokrat Parti ile özellikle de Peker Hükümeti arasındaki şiddetli anlaşmazlıkların yaşandığı dönemde, Millî Şef bir diyalogcu-başı kesilmiş zavallı Peker’de tarihe demokrasi düşmanı olarak geçmiştir. Bu çekişmeler olurken sıkıyönetimi bir altı ay daha uzatma punduna gelmişti. Olaylar bundan sonra Millî Şef’in umduğu yolda gidecek ve bundan sonra kendisi sahnenin önünden çekilecek sahne arkasında ‘iyi niyetli Şef’ rolünü oynamaya başlayacaktır¹⁰⁶⁸. Bilinen İnönü muhalifi aydınlarından Berkes’in bu değerlendirmeleri, biraz duygusallık ve sübjektiflik içermektedir.

1946 seçimleri ile muhalefet partisi kurulmuş ve iktidarı CHP devam ettirmiştir. İnönü’nün hakem rolünü üstlendiği dönem CHP içerisinde de 1946 sonrası hizipleşmeler başlamış radikaller grubunun başını çeken Başbakan Recep Peker ile İnönü çatışmaya başlamıştır. Bu grup İnönü’nün iktidarını tehdit eder niteliğe sahiptir. İnönü Değişmez Genel Başkan değildi, parti içerisinde gücünün zayıflaması durumunda değiştirilmesi ihtimali vardı. Bu dönem İnönü’nün karşısında biri parti içi öteki DP olmak üzere iki muhalefet ile baş etmesi gerekiyordu. Akılcı pragmatizmi ile İnönü bu iki muhalefeti birbirine oynayarak soruna çözüm bulmuştur. Bu oyunun adı 12 Temmuz 1947

¹⁰⁶⁴ “Meclis Açıldı, İnönü 451 Oydan 388’i İle Tekrar Cumhurbaşkanlığına Seçildi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 6 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ağustos 1946, s.1.

¹⁰⁶⁶ AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayınevi, İstanbul, 1992, s.33.

¹⁰⁶⁷ KARPAT, a.g.e., s.163.

¹⁰⁶⁸ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.386.

Beyannamesidir¹⁰⁶⁹. Bu oyunda İnönü hakem rolündedir. Her iki muhalefeti birbiriyle karşılaştırarak etkisiz hale getirmiş hem de iyi ilişkiler kurmak için ABD'ye demokratikleşme yolunda oldukça olumlu bir imaj vermiştir.

Bazı antidemokratik kanunların 1946'da değiştirilmesi muhalif partilerin kurulmasına imkan verecek kadar bir serbestlik sağladı ise de onların iktidar partisiyle eşit kılacak gerçek şartları yaratmadı. 1945-1950 arası dönemde, CHP'nin yapısı ve ilkelerinde önemli değişiklikler meydana gelmişti: çok partili rejimin gelişmesini engelleyen kanunlarda süratle değişiklik yoluna gidilmiştir: 29 Nisan 1946; Belediye Kanunda değişiklik, 5 Haziran 1946 Cemiyetler Kanununda değişiklikler, 5 Haziran 1946 Milletvekili seçimi kanunu çok parti ve dereceli seçim sistemine göre değiştirildi, 10 Haziran 1946 toplantılarla ilgili kanunda değişiklik yapıldı, 20 Eylül 1946 Matbuat Kanunda değişiklik yapıldı, 1947'de işçi ve işverenlere sendika kurma hakkı tanındı, 1948 İstiklal mahkemelerinin kaldırıldı. Bu açıdan, seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946 tarihî ile İnönü'nün demecinin yayınladığı 12 Temmuz 1947 arasında geçen devre, Türkiye'de çok partili sistemin yerleştiği en önemli devredir¹⁰⁷⁰.

İnönü, 12 Temmuz Beyannamesini, “İdare mekanizmasının partilere karşı tarafsız durumda olması şarttır”¹⁰⁷¹ gerekçesi ile vermiştir. 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü lideri olduğu partiyi millete şikayet etmiştir¹⁰⁷². İnönü, 1946 seçimlerinden sonra işbaşına getirdiği resmî ideolojinin gelenekçi uygulayıcısı Peker'in iktidar darboğazını aşamayacağını herhalde iyi biliyordu. Ne var ki, Peker'in sertliği İnönü'ye, bunalmış Demokrat Parti'lilerin şükranını kazandırabilirdi. Böylece hem Peker ile birlikte simgelediği tek partici ideoloji erirken CHP daha genç Batı sistemine yakın görünen ellere geçer; hem de İnönü DP ile CHP'nin aynı anda sevgisini kazanarak Çankaya'da gerçek bir ulusal önder olurdu¹⁰⁷³.

¹⁰⁶⁹ 12 Temmuz Beyannamesi için Bkz. URAN, a.g.e., s.471-474.

¹⁰⁷⁰ KARPAT, a.g.e., s.148.

¹⁰⁷¹ **Tanin Gazetesi**, 19 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁷² IRMAK, Sadi; “İsmet İnönü'nün I. Ölüm Yıldönümü Anma Töreni Konuşması”, **Bellekten**, Cilt: XXXIX, Sayı: 153, Ocak 1975'den Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 6.

¹⁰⁷³ GEVGİLİ, a.g.e., s.57.

Şeflik düzeni de ister istemez zedelenmişti: Baskı rejimi altında ses çıkarmayıp Şefe boyun eğen hatta fırsatını buldu mu ona yaranmak için elinden geleni yapanlar muhalefetin açtığı özgürlük ve hukuk devleti savaşında Şefi adım adım geriler gördükçe cesaret bularak, parti içinde varlık göstermeye başlıyorlardı. Bunlar bir taraftan siyasal özgürlükleri genişletip, muhalefete gelişme imkanları vermesin diye İnönü'yü eteğinden çekiyor, bir yandan da çıkarlarına uymayan her düşünceyi her davranışı bir komünist taktiği olarak göstermeye dikkat ediyorlardı. İleride Halk Partisinde iş kalmadığını anladıkları günde birer ikişer karşı taraf onları bağrına basacaktı¹⁰⁷⁴

İnönü, 17 Kasım 1947 CHP VII. Büyük Kurultayı'nı Ankara Genel Başkan sıfatıyla açış nutkunda, artık Parti Genel Başkanlığını bırakmak zorunluluğunun gelmiş olduğunu şu cümleleri ile ifade etmiştir:

“Demokratik rejimin bu yeni şartları içinde gelişmesi devrinde, haklı veya haksız, benim bir parti lehine veya aleyhine tesirim mübalağalı olarak görülmüştür. Partiler arasında çetin mücadelelere karışarak hükümler vermem zaruri oldu. Vatandaşın beni partilere karşı müsavi durumda görmeyi bir emniyet unsuru saydığımı fark ediyorum... Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkileri ile parti genel başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın (Genel Başkan) adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için bütün otoriteyi ona temin eder. bu şıkkı parti menfaati için daha faydalı görürüm. Tüzük için teklif olunan şekil, yani Kurultayın (Genel Başkan Vekili) seçmesi şekli bütün yetkileri elinde bulundurmak şartıyla hukukça ve hükümce benim vaziyetimi her türlü tereddüitten kurtaracak mahiyettedir. Partinin bütün faaliyetine hakim olacak ve Milletvekili seçimini idare edecek başkan vekili, hakikatte partinin tam salahiyetli şahsı olacaktır.”¹⁰⁷⁵

Hilmi Uran, Parti Genel Başkan Vekili seçilmiştir. 1947 Kurultayı İnönü'yü Genel Başkan, Hilmi Uran'ı da İkinci Başkan seçmişti. İnönü, Cumhurbaşkanı olduğuna göre Uran, Genel Başkan Vekili oldu. Oysa, 1950 Seçimlerine yakın bir zamanda, İnönü Parti Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ı köşküne davet ederek; Uran'a seçimlerden önce toplanacak Büyük Kurultayda kendisini yine Parti genel Başkanı seçmelerini ve partiyi ve seçimleri bifill idare etmek istediğini istemişti. Ancak, bu durumda da Cumhurbaşkanlığı'ndan

¹⁰⁷⁴ NADİ, a.g.e., s.242-243.

¹⁰⁷⁵ URAN, a.g.e., s.479-480.

çekilmesi gerektiği de sesli düşünmüştür. Seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı olamayacağını ihtimali karşısında bu sadece düşüncede kalmıştır¹⁰⁷⁶. Açıkçası, İnönü CHP'yi bırakmak istemiyor.

İnönü görünürde, Cumhurbaşkanı olarak tarafsızlık rolünü oynamaya çalışırken elinden gitmek üzere ya da denetiminden çıkmakta olduğunu gördüğü CHP'nin içinde 35'ler hizbini çıkararak Peker'i istifaya zorlamış ve kendi denetimine tekrar almayı başarabilmiştir. Yılların deneyimli politikacısının CHP'yi kaybetmeye hiç niyeti yoktur.

İnönü bu aşamada demokrasinin yerleşmesi için Peker ile de mücadele etmiştir. 12 Temmuz Beyannamesi¹⁰⁷⁷ Türkiye'de siyasî parti hayatının gelişmesinde en önemli belgelerden biri olarak kalmaktadır. Onun değeri yayınlandığı maksatta yazılmasında hakim olan ruhta ve iktidar partisiyle muhalif partilerin daha sonraki münasebetleri ve parti teşkilatları üzerinde yaptığı derin tesirdedir. Bu beyanname İnönü'nün başardığı esas işlerden biri¹⁰⁷⁸ olarak değerlendirenlerin yanında Peker'e göre, 12 Temmuz Beyannamesi, aşırı derecede çekişmeleri yatıştırmak ve vazifelerini anlayışla yerine getirmeleri için her iki partiye verilmiş bir öğüttü. Yoksa hükümetin görevlerini ve anayasa gereğince meclise karşı sorumluluğunu değiştirebilecek mahiyette veya tesirde bir belge idi. Bunun için de ömrü kısa olmaya mahkumdu¹⁰⁷⁹. 12 Temmuz Beyannamesinde evvel Bayar ile Peker karşı karşıya gelip konuşamaz halde idiler. Eğer İnönü işleri kendi hallerine bırakmış olsaydı bu defa başlamış olan demokrasi hareketi de iflas etmiş olacaktı¹⁰⁸⁰.

İnönü'nün görüşüne göre, Peker mecliste CHP grubunun çoğunluğunu kendisine karşı kullanmak istemişti¹⁰⁸¹. Peker istifasının sebebini şöyle açıklamıştır: "Mecliste İtimat aldıktan sonra artık Cumhurbaşkanı ile aramızda fikir ayrılığı kalmamış sanıyordum...aramızdaki itilafli vaziyetin devam

¹⁰⁷⁶ URAN, **a.g.e.**, s.510-511.

¹⁰⁷⁷ 12 Temmuz Beyannamesinin tam metni için Bkz., KARPAT, **a.g.e.**, s.164-166.

¹⁰⁷⁸ KARPAT, **a.g.e.**, s.168.

¹⁰⁷⁹ **A.g.e.**, s.167.

¹⁰⁸⁰ US, **a.g.e.**, s. 720.

¹⁰⁸¹ **A.g.e.**, s.718.

ettiğini anladım”¹⁰⁸². Başbakan, Peker ile muhalefet arasındaki tartışmaları İnönü şu şekilde değerlendirmiştir:

“...Gördüm ki, taraflardan hangisinin haksız yahut hangisi [nin] daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar’a söyledim. Ben muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasını göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve başbakana söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum...İhtilalci bir teşekkül değil bir kanuni siyasî partinin metotları ile çalışan muhalif partinin iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde ben devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm”¹⁰⁸³.

Her iki parti arasında güvenin yerleşmesinin temel koşul olduğunu dile getiren İnönü devamında, “Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. iktidar muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir”¹⁰⁸⁴ diyerek vatandaşları da bu güvenin içerisine katmıştır.

İnönü’nün 12 Temmuz müdahalesi en azından geçici olarak siyasî istikrarı sağlamanın kuşkusuz en iyi yoluydu. Anlamlıdır: Türk-ABD Yardım Anlaşması, İnönü’nün 12 Temmuz tarihli demecinden bir gün sonra imzalandı. Ancak Peker hemen istifa etmedi. prestijini yeniden kazanmaya ve durumunu Parti Meclis Grubuna getirerek İnönü’nün düşmanlığını nötralize etmeye çalıştı. 26 Ağustos 1947’de Grubun önüne çıktı, politikasını açıkladı ve güven oylamasını istedi. Sadece 35 karşı oyla ezici bir üstünlük sağladı. Peker 9

¹⁰⁸² A.g.e., s.719.

¹⁰⁸³ İNÖNÜ, İsmet; “12 Temmuz Beyannamesi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.172.

¹⁰⁸⁴ İNÖNÜ, İsmet; “12 Temmuz Beyannamesi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.173. 12 Temmuz Beyannamesi tam metin için Bkz., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.171-173.

Eylül’de istifa etti ve onun ayrılması CHP’deki ‘tek parti zihniyetinin’ yenilgisi ve İnönü’nün ılımlıların zaferi olarak değerlendirildi¹⁰⁸⁵.

1946 seçimleri sonrasında, Peker Başbakan olmuştur. 18 Aralık’ta bütçe görüşmelerinde DP adına Menderes konuşmuş. Ancak, Peker adet olmadığı halde kürsüye gelerek Menderes’in konuşmasını cevaplamaya çalışmış, “DP adına dinlediğimiz Menderes’in sesinden kötümser ve psikopat bir nutuk, mariz bir ruhun karanlıklar içerisinde muazzam bir milletin azametli şanlı bir istikbale gitmek azminde ve kararında olan bir devletin hayatında bir boşluk halde ifade edebilecek derin bir hakikati keşfetmiş vaziyetteyim”¹⁰⁸⁶ demiştir. Başbakanın bu sözleri üzerine DP’liler hep birlikte oturumu terk etmişlerdi. DP yönetimi siyasal yaşamımızda yeni bir kavram olan Sine-i Millete dönmek lafını ortaya atmıştır. Demokrasinin ilk seçiminin ilk oturumunda bu sahne yaşanmıştır. Bu sahne, demokratik yaşam geleneğinin yoksunluğunu da yansıtmaktadır. İnönü’nün uzlaşımçı tavrı ile sorun çözülmüştür.

Devlet ve CHP Başkanı İnönü ile Hükümet Başkanı Peker’in arasında bir çatışma belirmiş oluyordu. Anayasa bakımından her ikisi de birbirinden bağımsız olduğuna göre iş çıkmaza sapabilirdi. Meclisçe tutulan kuvvetli bir başbakan hükümetin bütün kontrolünü kendi eline alabilirdi. Cumhurbaşkanı Millet Meclisini dağıtamazdı, hükümet idaresine karışmaya veya siyasî partilerle ilgili bir karar almaya da yetkili değildi. Cumhurbaşkanı ancak partisi kanalı ile hükümet üzerinde bir tesir gösterebilirdi. Peker anayasadan doğan bu durumun farkında idi. İnönü’nün parti çekişmelerinde tarafsız kalmasını istiyordu¹⁰⁸⁷.

İnönü’nün CHP’den çekilmesini isteyen sadece DP değil, aynı zamanda Peker de istiyordu. Hükümet başında olmanın verdiği bir güç ile ve demokratik yaşamın İnönü’nün hem Cumhurbaşkanlığını hem de parti başkanlığını bir arada yürütmesine imkan vermeyeceğine güvenerek, CHP üzerinde tek etken

¹⁰⁸⁵ AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s.38.

¹⁰⁸⁶ GÜLCAN, Yılmaz; *Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1946)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.243.

¹⁰⁸⁷ KARPAT, a.g.e., s.167.

kişi olmak için çaba harcamış öte yandan da DP'ye oldukça sert tutum sergilemiştir.

İnönü, Peker'in Başbakanlığından şikayetçidir. Peker de CHP'de kendisine taraftar çoğunluğu sağlamaya çalışarak, İnönü'nün vesayetinden sıyrılmaya çalışmıştır. Nitekim bu çaba, İnönü'nün Peker'e karşı Mecliste mukabil bir hizip yaratmak istemesi neticesini vermiştir. CHP tarihinde, "**Otuz Beşler**" diye anılan hizip işte budur. Otuz beşlerin başında ve Peker'in karşısındaki isim, Nihat Erim'di. Peker istifa etmiş ancak varolan hizip daha sonra da devam etmiştir. Uran'a göre, otuz beşler hizbi CHP'nin muhalefet karşısında kendi elimizle yaratılmış, bir zaafi olmuştur. Çünkü bundan sonradır ki, muhalefet çevreleri ve gazeteleri otuz beşler dışında kalan CHP'lileri gözden düşürmeye çalışmış ve Peker'in önderlik ettiği eski kuşak partilerinin Müfritler diye anar olmuştur¹⁰⁸⁸. CHP'de parti içinde hizip yaratmanın ne ilk ne de son olduğu görülmektedir.

İnönü'nün Peker'e karşı tutumu ile CHP içerisinde beliren 35'ler Peker'in sonunu ve aynı zamanda da tek parti ideolojisinin de sonunu getirmiştir. İnönü, Türkiye'de iki partiye dayanan bir demokratik rejimin kurulmuş olduğuna ve bundan böyle iki partinin el birliği ile bu rejimin işleyeceğine inanıyordu¹⁰⁸⁹.

10 Eylül 1946 günü Recep Peker'in istifası üzerine başbakanlığa Hasan Saka getirildi. Saka'nın ortalama bir yol tutacağı, hükümet ile muhalefet arasındaki ilişkileri düzeltereği aşırı sağ ve sol cereyanlara karşı tedbirleri alacağı bekleniyordu¹⁰⁹⁰. Yeni Başbakan Saka deneyimli ve liberal eğilimleri olan bir devlet adamıydı. Bu dönemde Devletçilik yorumu özel sektöre karşı ayrımcılığı kaldıracak derecede daha çok esnekleştirildi¹⁰⁹¹. CHP'nin sorunları ekonomikti. İkinci görevinde de Hasan Saka ekonomik güçlükleri halkın günlük yaşamından uzaklaştırma sorununu ele alamadı. Bu hem muhalefetin

¹⁰⁸⁸ URAN, a.g.e., s.476-477.

¹⁰⁸⁹ KARPAT, a.g.e., s.174.

¹⁰⁹⁰ KARPAT, a.g.e., s.173.

¹⁰⁹¹ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.39.

hem de kendi partisinden sürekli eleştirilere yol açtı ve 14 Ocak 1949'da istifa etti. Yerine Şemsettin Sirer'i atanmıştır.

Bütün bu koşullar karşısında ülkenin siyasî hayatını geliştirmeye alışacağı diye İnönü¹⁰⁹² bunun daha ne kadar süreceğini bilmediğini belirtiyor ve bu türden ihtimallerin hiç eksik olmayacağını ancak azimle bu yolda yürüneceğini söylüyor. Türkiye'nin Avrupa Konsey'ine katılma konusunun TBMM'deki müzakereleri sırasında **Saka**, "Dış siyasetimizin ağırlık merkezî Batı dünyasıdır. İngiltere ve Fransa ile ittifakımız, ABD ile gittikçe artan dostluğumuz ve menfaat birliğimiz, dış siyasetimizin istikametini daha fazla Batı'ya çevirmiştir"¹⁰⁹³. Truman Doktrini de bütün bunları takip etmiştir.

İnönü'nün çok partili düzende istediği gibi bir muhalefetin gerçekleşmemesi ve hatta kendisinin muhalefet konumuna düşmesine rağmen çok partili düzenden vazgeçmemesinin en önemli nedeni, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin tam anlamıyla Batı'ya katılma kararını vermesidir. ABD'ne yaslanmaya, güvenliğinin eksenini bu ülke ile sıkı işbirliğine oturtmaya yönelmişti. ABD Türkiye'nin bu ısrarlı isteğine **Truman Doktrini** ile cevap vermişti. 12 Mart 1947'de ABD meclisinin birleşik toplantısında açıklanan bu doktrinin yürütülebilmesi için, ABD kamuoyunun Türkiye'nin demokratik bir yönetime gittiği yolunda ikna edilmesi gerekiyordu. İnönü'nün Truman doktrini sonrasında, "Bütün dünyada demokratik esaslara dayanan devamlı bir sulhun tesisi için kuruluşundan beri maddi, manevi, her türlü gayreti sarfetmekte olan, azimkar idealistler diyarı Birleşik ABD'ye Türkler daima hayrandırlar"¹⁰⁹⁴ sözü gelinen noktayı açıklar niteliktedir.

¹⁰⁹² İNÖNÜ, İsmet; "Ankara Polatlı'da Cumhuriyetin 25. Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma, 27 Ekim 1948", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.253.

¹⁰⁹³ SARAY, Mehmet; **Sovyet Tehdidi Karşısında TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞİ III.Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ, Ankara, Tarih Bilinmiyor, s.125.

¹⁰⁹⁴ İNÖNÜ, İsmet; "Cumhuriyetin İlanının 25. Yıldönümü Dolayısıyla ABD Başkanı H. Truman'ın Mesajına Verilen Yanıt, 29 Ekim 1948", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.256.

4 Temmuz 1948 Türk-ABD İktisadi anlaşması Ankara'da imzalandı. Bu dönemde, ABD'liler Türkiye'de oldukça faal durumdaydılar. Askerî ve iktisadi bir çok heyet Türkiye'yi ziyaret ediyordu¹⁰⁹⁵. 8 Ekim 1948 Türk Hükümeti iktisadi kalkınma amacı için dünya bankasından borç alma yoluna gitti. 50 milyon dolar ödünç para alabilme olasılığı vardı¹⁰⁹⁶. ABD çevrelerinin devletçilik karşısındaki hoşnutsuzluğu, yerli varlıklı sınıfların hoşnutsuzluğu ile birleşince, hükümet, özel girişimin geliştirilmesi, uyarılması için yeni önlemler alma yoluna girdi. Dış baskılar 1946 yılı ve sonrasında dış ticaretin liberalleşmesinde de önemli bir rol oynamıştır¹⁰⁹⁷.

Esmer'e göre; "ABD'nin davaları bizim davamız, bizim davamız ABD'nin davası halini almıştır. Yardım kanundan çıkan dava budur"¹⁰⁹⁸. İnönü'nün ABD milletine gönderdiği mesaj şöyleydi: "Yardım Türkiye'nin zaruri müdafaa malzemesini temin ederek iktisadi güçlükleri azaltacaktır. Bizim için bu, Birleşik ABD'nin Cihan sulhunun devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen azim rolü tamamen benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işarettir. Reis Truman'a, büyük ABD Milletine Türk Milletinin sarsılmaz dostluk hislerinin iblağ ile bahtiyarım"¹⁰⁹⁹. İnönü, Associated Press muhabirine verdiği demeçte, ABD yardımının demokrasiyi savunmak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı münasebetler kurulmasının demokrasinin Türkiye'de sağlam yerleşmesine yardım edeceğini belirtmişti¹¹⁰⁰. 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Beyanamesi kabul edilmiştir. ABD Marshall planının ilk yardım paketi Mayıs 1949 senesinde gelmiştir.

1946-1950 seçimleri arasında hükümet esas olarak liberal bir politika izlemiştir. Savaş sonrası iktisadi programlar, ABD'li uzmanlar tarafından hazırlandı. Din alanında eski militan laik anlayışın saflığını bozan tavizler

¹⁰⁹⁵ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.43.

¹⁰⁹⁶ A.g.e., s.46.

¹⁰⁹⁷ TEZEL, a.g.e., s.224.

¹⁰⁹⁸ ESMER, A. Şükrü; "İnönü'nün Beyanatı", **Tanin Gazetesi** (iç.), 14 Mayıs 1947, s.1.

¹⁰⁹⁹ **Tanin Gazetesi**, 24 Mayıs 1947, s.1.

¹¹⁰⁰ KARPAT, a.g.e., s. 162-163.

verildi¹¹⁰¹. Bu konudaki tartışmalar son bölümde İnönü'nün Laiklik Anlayışı başlığında verildi.

Cumhuriyet tarihinde ilk kez, hükümetin ekonomik politikasına dışarıdan yapılan müdahaleleri kabul etmekteydi. Bu özellikle de, İnönü'nün başbakanlığı döneminde onun devletçilik anlayışına oldukça tersti. Ancak gelinen noktada, ABD ile yapılan ikili anlaşmalara, Türkiye ekonomisinin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda, ABD hükümetinin önerileri dikkate alınmaya başlandı.

İnönü, demokrasiyi çok partili siyasal yaşamı kesinlikle çatışma unsurunun dışında görmekte ve özellikle de, 1948-1949 yılları arası nutuklarındaki temel vurgusu vatandaşlar arasında düşmanlıkların olamaması ve uyum, barış içerisinde olmaları yönündeydi: "...Vatandaşlar, siyasî kanaatleri ne olursa olsun, birbirleriyle düşmanlık etmeksizin geçinmelidirler...Vatandaşların birbirleriyle iyi geçinmesi arada düşmanlık olamaması benim için başlıca gayedir"¹¹⁰² diyen İnönü, Memlekette tek parti zihniyetini kaldırarak, DP'nin kurulmasını bizzat kendisinin istediğini, iki parti arasında bulunduğundan dolayı çok memnun olduğunu¹¹⁰³ belirtmiştir.

Çifte tavizli politikaya doğru Günaltay daha kararlı davranıyordu. Bir yandan İmam Hatip okulları açılıyor bir yandan muhalifleri memnun edici bir seçim kanunu hazırlamak üzere komisyonlar kuruluyor, bir yandan da idare amirleri hangi partiden olursa olsun vatandaşları eşit tutacaklarına dair sağa sola teminat dağıtıyorlar. Devrim ilkelerini kırmak, Köy Enstitülerini kuşa benzetmek yapılanlar arasında idi¹¹⁰⁴.

Seçim kampanyasında DP liler siyasal sistemde kendisine partiler üstü bir rol vererek İsmet İnönü'yü partisinden ayrılmaya teşvik etmeye çalışan yeni bir taktik uygulamaya başladılar. Bu nedenle CHP'nin kendi adayı olarak

¹¹⁰¹ KEYDER, a.g.e., s.160-161.

¹¹⁰² İNÖNÜ, İsmet; "Ankara Balâ'da Cumhuriyetin 25. Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma, 23 Ekim 1948", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.229.

¹¹⁰³ İNÖNÜ, İsmet; "Samsun Halkevi Konuşması", 26 Eylül 1947, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, s.190.

¹¹⁰⁴ NADİ, **Perde Aralığından**, s.254.

‘Millî Şef’i gösterdiği seçim bölgelerinde DP’liler de kendi adayları olarak onu gösterecekleri açıklandı. İnönü’den partiler üstü Cumhurbaşkanı olmasını istiyorlardı. Elbette karşılık olarak iktidara geldiklerinde İnönü’nün Cumhurbaşkanlığını devam ettirmesi olanağını ellerinde tutuyorlardı. Bu yaklaşım İnönü’nün belirsiz karakterine ve Türkiye tarihinde yeni bir temel atma arzusuna başvurmak için tasarlanmıştı¹¹⁰⁵

İnönü’ye biçilmek istenen yeni konum, karşısında İnönü kendini yeni yapısal değişime göre ayarlamıştı bile, parti iktidarına son vermeden demokrasi yolunda ilerlemek, ilerletmekti. ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a yardım etme kararını aldığı Truman Doktrinde genellikle Türkiye’deki anti-demokratik yönetim ve uygulamalara işaret edilerek bunların en kısa zamanda düzeltilmesi gerektiğini, baskı yaparcasına belirtmişlerdir.

---

¹¹⁰⁵ AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s.32..

III. BÖLÜM

MUHALEFETTE İNÖNÜ

A. DP İktidarı Dönemi

1. Millî Şefliğin Sona Erişi : 1950 Seçimleri

Devleti kuran partinin seçimleri kaybetmesi ile birlikte hem cumhurbaşkanı İnönü, hem de partisi, uzun yıllar sürdürdükleri iktidarlarını kaybetmiş oldular. 1950-1960 döneminde İnönü'nün iktidar partisinin iç ve dış politikalarına yönelik eleştirileri kadar, CHP'nin iktidarı kaybedişi ve yeni yapılanma çalışmaları bu dönemde incelenecektir.

İnönü, iktidarda kaldığı son dört yıllık (1946-1950) süre içerisinde iç politikası CHP, meclis, hükümet, işleyişinde demokratik siyasal yaşama ilişkin pek çok yapısal değişimi gerçekleştirmiş, dış politikada ise yeni dünyası sistemi ve Batı bloğunda belli bir yer edinmiş, Amerika ile dostluk ilişkilerini geliştirmiştir. 1950 seçimlerine işte böyle bir ortamda gidildi.

Ancak, İnönü DP'nin iktidara gelişini hissediyordu. Sadece İnönü değil, dönemin basını da DP mitinglerinin ne kadar kalabalık ve halkın ne kadar ilgili olduğunu yazmaktaydı. Bu nedenle, İnönü yaptığı seçim nutuklarında, öncelikle Anayasa'nın değiştirilmesi ve 2. Meclis'in kurulması önersinde bulunmuştur. Ayrıca dikkatimizi çeken bir başka şey ise, DP'nin 'Şiddet Politikalarını' eleştirmiş ve bu tür politikalardan kaçınılması önermiş olmasıdır. İnönü, Polatlı seçim nutkunda, "yeni çalışma mevzuu başlıca iki temelde görüyorum: birisi Anayasamızın demokratik hayatın icaplarına göre değiştirilmesidir. Mevcut Anayasamız bu memlekette büyük hizmetler sağlamıştır... önümüzdeki sene zarfında uğraşacağım öteki temel mevzuu siyasî bünyemize arız olan mühim hastalığın vatandaşlar tarafından tedavisine çalışmaktır. Bu hastalık içinde yaşadığımız şiddet politikalarıdır"¹¹⁰⁶ şeklinde

¹¹⁰⁶ "İnönü'nün Polatlı'daki İlk Seçim Nutku", *Ulus Gazetesi* (iç.), 24 Mart 1950, s.1.

belirten İnönü'ye göre Anayasa değiştirilmeliydi. Çünkü; “Bugünkü Anayasanın zayıf tarafı seçim neticesinde büyük çoğunluğu olacak bir siyasî partinin kanunları bir hafta içerisinde değiştirmeye muvaffak olmasıdır”¹¹⁰⁷. Ona göre, yürürlükteki anayasa, II. Dünya Savaşı koşullarında gereğinin yerine getirmiştir. Ancak, Meclisin bütün kanunları bir haftada değiştirme yetkisi veren bugünkü Anayasa demokrasiye uygun değildir ve ona göre: “Bugünkü Anayasamızın çok kuvvetli tarafları yanında açık tarafları da vardır”¹¹⁰⁸.

Tek partili sistemde ve de değişim anlayışına uygun bir Anayasanın çok partili sisteme uygun olmayacağını gören İnönü, bu görüşlerini bir çok yerde tekrarlama gereğini duymuştur. Kaygıları arasında rejim, devletin yönetimi ve kendi partisine yönelik olası uygulamalar öncelik kazanmıştır. İnönü seçimlere, yeni bir ilke ile gireceğini belirtmiştir. O da: “‘kuvvetlerin tefriki [ayrılığı sm]’ daha doğrusu ‘kuvvetlerin muvazenesi’ şimdi anayasamızda kuvvetlerin tevhidî [birleştirme] hakimdir”¹¹⁰⁹. İnönü'nün Anayasa'da düşündüğü değişiklik kuvvetler beraberliği sistemini kaldırmak, meclisin millet adına mutlak yetkisini sınırlandırmaktı. Bunun nedeni, geçmişten hesap sorulması tehlikesine karşı en önemli almaktı¹¹¹⁰. İnönü İkinci Meclis önerisini, 12 Ocak 1959 14. CHP Kurultay'ında kararlaştırılan, İlk Hedefler Beyannamesi'nde, DP iktidarına yönelik eleştirilerin çerçevesinde yapmıştır¹¹¹¹. Ayrıca, İnönü, İkinci Meclis'in kurulmasını Anayasa'nın demokratik bir şekilde işleyebilmesi için istemiştir¹¹¹². İkinci meclis önerisi şöyledir:

“Milletvekillерinden mürekkep bir meclisten başka ikinci bir meclis olacaktır. Bu iki meclisin bir arada halledecekleri meseleler olduğu gibi her birinin ayrıca iştiğal edecekleri vazifeleri de bulunacaktır. Devlet Reisile Meclisler arasındaki münasebetler ve Umumî olarak Devlet Reisinin vazife ve salâhiyetleri esaslı tetkik mevzuu olacaktır. Bu meselelerin nasıl halledileceğini bugün kimse söyleyemez ...bugünkü anayasanın zayıf tarafı seçim neticesinde büyük çoğunluğu alacak bir siyasî partinin anayasa dahil olduğu halde bütün kanunları bir hafta içinde değiştirmeye muktedir olmasıdır. Yeni anayasamızdaki ikinci meclis, başlıca anayasanın istikrarı

¹¹⁰⁷ “İnönü Dün İlk Seçim Nutkunu Söyledi”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 24 Mart 1950, s.1.

¹¹⁰⁸ “Anayasadaki Altıoklu Prensipler Çıkarılacak”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 26 Mart 1950, s.1.

¹¹⁰⁹ NADİ, Nadir; “İkinci Meclis”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 26 Mart 1950, s.1.

¹¹¹⁰ AĞAOĞLU, Samet; *Siyasî Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu*, Cemil Koçak (Hazırlayan.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.315.

¹¹¹¹ BOZDAĞ, İsmet; *Menderes Menderes*, Emre Yayınları, İstanbul, 1997, s. 179.

¹¹¹² “Anayasadaki Altıoklu Prensipler Çıkarılacak”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 26 Mart 1950, s.3.

temin etmesi ve her kanunun anayasaya uygun olarak çıkmasını ayrıca vazife üzerine alması düşünülebilir”¹¹¹³.

İnönü, İkinci Meclisi mecliste, demokrasinin yaşayabilmesi, çoğunluğa sahip partinin keyfi davranması ve muhalefeti ezmesi, yok saymasının önüne geçmek için istemişti.

İkinci Meclis'ten beklediği ise kanunların hukuka uygun olarak çıkmasını sağlamaktı. İnönü'nün öngörüsü doğru çıkmış, DP iktidarı istediği yasayı meclisteki sayı çokluğu ile çıkarmıştır. Bir yönüyle, İnönü'nün anayasa değişikliği ve İkinci Meclis önerileri 1960 ihtilali sonrası 1961 Anayasası, anayasa mahkemesi ve senatonun kurulması ile yaşam bulmuştur. Ancak, İnönü'nün neden bu öneriler için 1950 seçimlerini beklediği de tartışmalıdır. İnönü kendisi cumhurbaşkanı iken anayasa değişikliğini yapabilir ve İkinci Meclisi oluşturabilirdi ancak bunları gerçekleştirmemiş olması da dikkat çekicidir. Bunun gerekçesi arasında, İnönü cumhurbaşkanı iken ve CHP iktidarda iken bütün ipleri elinde bulundurmak istemesi ileri sürülebilir. Bunun içindir ki, İnönü elindeki bu iplerin 1950 seçimleri ile DP'nin eline geçmesini istememişti. Bu öngörüsüyle, önlem olarak anayasa değişikliği ve İkinci Meclisin kurulması önerilerinde bulunmuştur.

İnönü, seçim sonuçlarını tahmin etmekle birlikte kaygılıdır da. Seçim nutuklarında Anayasa'dan Altı Ok'un çıkarılacağını söyleyen İnönü, “Halk partili vatandaşlarıma söylemeliyim ki bizim inandığımız altı ok prensiplerinin anayasadan çıkarılması tabii olacaktır. Biz halk partili olarak altı oklu prensiplerimizi vatandaşlarımıza beğendirmeye çalışmakta devam edeceğiz”¹¹¹⁴ demiştir. Bu söylemiyle çok partili sisteme geçişte, halkı bilinçlendirmeyi ve toplumsal birliği devam ettirmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.

İnönü, seçim nutuklarında demokrasinin yaşaması için partilerin birbirine karşı tutumlarının nasıl olması gerektiği üzerinde durmuş ve şiddet

¹¹¹³ “İnönü Dün İlk Seçim Nutkunu Söyledi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 24 Mart 1950, s.4.

¹¹¹⁴ “Anayasadaki Altıoklu Prensipler Çıkarılacak”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 26 Mart 1950, s.3.

politikalarından kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. İzmir nutkunda; “Demokratik rejimin memlekette huzuru muhafaza edecek ve memleketin partiler üstündeki meselelerde birliğini ve beraberliğini koruyacak şartların vücuda gelmesine”¹¹¹⁵ dikkat çekmiştir. Konya nutkunda; “memleketin bünyesini salim demokrasi teşkilatına bağlamak için hiçbir gayretten geri durmayacağız”¹¹¹⁶ mesajını veren İnönü, Manisa Nutkunda da “Siyasî partilerin birbirlerine can düşmanı haline gelmemesi vatan bütünlüğünü koruyabilmenin temel şarttır”¹¹¹⁷ demiştir.

İnönü, henüz iktidardayken muhalefet yapmaya başlamıştı demek yanlış olmayacaktır. Bunu seçim nutuklarında görmek mümkündür. DP’yi şiddet politikaları izlemek ve halk arasında çatışmaya neden olmaktan dolayı eleştirmiştir. Şiddet politikası olarak nitelendirdiği şey ise DP’nin parti çalışmaları ve seçim nutuklarında önceki İnönü yönetimini eleştirmeleridir. Eleştiriye alışık ve açık olmayan CHP ve İnönü bunu şiddet politikaları¹¹¹⁸ olarak nitelendirmişler ve vatandaşlardan bunlara kulak vermemeleri istenmiştir. Ayrıca, İnönü DP’lilerin II. Büyük Kongresi’nde Millî Husumet Andı içmiş olmalarını da kastetmektedir. Bu and kısaca genel seçimlerde hile yoluna sapacak, vatandaş hakkına tecavüz edecek seçime fesat karıştırarak olanları, DP’ye hemen sandık başında linç etmek hakkı tanıyan kararı¹¹¹⁹.

Gerçekten de DP, CHP iktidarına karşı oldukça başarılı bir seçim propaganda yürütmüştür. Yapılan propagandalarında; Bir “muvazaa” partisi, yani CHP tarafından danışıklı dövüş partisi olmadığını kanıtlamış, II. Dünya Savaşı boyunca çekilen sıkıntıları, geniş kitleleri zora sokan önlemleri gündemde tutarak eleştirmiş, 1946 seçimlerinde baskı ve yolsuzluk yapıldığını sürekli işlemiş, halkın memur, polis ve jandarma zulmü altında yaşadığını sürekli olarak ifade etmiş, CHP’nin doğal yapısının anti demokratik olduğunu öne sürmüştür, CHP’nin halkı küçümsediği üzerinde durmuş, devletçiliği

¹¹¹⁵ **Ulus Gazetesi**, 5 Mayıs 1950, s. 5.

¹¹¹⁶ “Cumhurbaşkanının Konya Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 5 Nisan 1950, s.3.

¹¹¹⁷ “İnönü İkaz Ediyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 6 Mayıs 1950, s. 1.

¹¹¹⁸ Kırıkkale Nutku için Bkz., **Ulus Gazetesi** (iç.), 26 Mart 1950, s.1.

¹¹¹⁹ URAN, **a.g.e.**, s.508

eleştirerek dinamik bir propaganda ile halkla kaynaşmıştır¹¹²⁰. DP'nin CHP iktidarı eleştirisi üzerinden halkla bütünleşmesi ve kaynaşması ona oldukça fazla oy kazandırmıştır.

İnönü, şiddet politikalarına ilişkin seçim nutkunda iki örnek vermektedir: Birincisi, Ankara'nın Keskin ilçesi mensupları hükümet konağı yapılması için Ankara'ya gelirler ve Cumhurbaşkanı'ni yani kendisini görmek istediklerini, ancak bunun DP'liler tarafından Cumhurbaşkanı sizinle görüşmez şeklinde engellenmesidir öteki ise İnönü'nün Eskişehir'deki sel felaketini yakından görmek için gittiğinde DP'li iki kişinin saldırgan bir şekilde son on beş yılın hesabının sormasıdır¹¹²¹. Ülkenin uzun yıllar Millî Şef'i olan İnönü'nün bu türden eleştirilere tahammül edemediği de gözlenmektedir.

Malatya nutkunda demokratik rejimin yerleşebilmesini iç politikada şiddet faktörünün tamamen ortadan kalkmasına bağlayan İnönü, “temel şart yurttan huzuru temin edecek şartların vücuda gelmesidir. Memleketi şiddet politikasına düşürmekten korumalıyız”¹¹²² önerisini getirmiştir. İnönü'ye göre, 12 Temmuz politikasının terk edilmesiyle şiddet politikaları artmıştır, “şiddet politikası taraftarları 12 Temmuz Beyannamesinin ruhunu itimat havasını tahrip etmişler ve siyaset cereyanlarımıza şiddet usullerini yerleştirmişlerdir”¹¹²³. 12 Temmuz Beyanatında; “Muhalefet teminat içinde yaşayacak, iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır”¹¹²⁴ diyerek geleceğe ilişkin mesajlar vermişti. Sanki, İnönü muhalefette iken karşılaşacağı güçlüklerin farkında gibidir. İnönü'deki 12 Temmuz Beyannamesini tahrip edenler şüphe götürmez bir şekilde DP idi. İnönü bu nutuklarıyla, daha seçim öncesinde muhalefete başlamıştı. İnönü, iktidarda olan kendi partisi değilmiş gibi mağdur olan rolünü oynamıştır. Şiddet politikalarına maruz kaldıklarını ifade ederek, muhalefetteymiş havası vermek istemiştir. Belki de, DP'nin muhalefet anlayışının genç cumhuriyet için tehlikeli olabileceği düşüncesindeydi.

¹¹²⁰ YETKİN, a.g.e., s. 585

¹¹²¹ “Anayasadaki Altıoklu Prensipler Çıkarılacak”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 26 Mart 1950, s.3.

¹¹²² “İnönü'nün Malatya Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 31 Mart 1950, s.3.

¹¹²³ **Ulus Gazetesi**, 3 Mart 1950, s.1.

¹¹²⁴ **Tan Gazetesi**, 12 Temmuz 1947, s.1.

İlk seçim nutkunda seçmenlere, “Aziz vatandaşlarım, siyâsi bünyemizden şiddet usullerinin kalkıp feyizli demokratik usullerin yerleşmesi birinci derecede seçmenlerin elindedir”¹¹²⁵ şeklinde sorumluluklarını hatırlatarak, hem DP’ye kulak vermemelerini hem de CHP’ye oy vermelerini istemiştir. Bu sorumlulukta kendilerine düşen payı Adana nutkunda şöyle dile getirmiştir: “Halk partisinin takip ettiğimiz ve seçimden sonra takip edeceğimiz politikayı kısa tarif etmeliyim. Bu politika geniş manasıyla siyaset hayatımızda birbirimize tahammülün ve bütün muvaffakiyetlerin siyaset cereyanları arasında icap ederse uzlaşma fikrinin hakim olması ihtimaline bağlıdır. Bu politikada...vatan huzuru ve serbest fikir cereyanını muhafaza etmek emin bulundurmak ilk şarttır”¹¹²⁶. Özet olarak İnönü, “hoşgörü” ve “uzlaşma”nın çok partili sistemin vazgeçilmez öğeleri olduğunu aksi takdirde, ülkede huzur ve özgürlüğün yara alacağı kanısındadır. Bunda da hiç de haksız değildir. Demokrasinin olmazsa olmaz koşulları “hoşgörü” ve “uzlaşım” kültürüne bilinçli olarak sahip çıkmaktır.

İnönü’nün eleştiri oku olarak yönelttiği şiddet politikalarına, Bayar’ın cevabı gecikmemiş, Çankırı nutkunda, “şiddete uğrayanlara şiddet yapıyorsunuz demek en büyük haksızlıktır”¹¹²⁷ demiştir. Hatta Bayar, dürüst seçim geleneğinin yerleşmesi için CHP’nin dürüst hareket ederlerse, onları affetmeye hazırız¹¹²⁸ mesajını vermiştir. Ancak CHP’nin bu konuda çok da dürüst olmadığını, Bayar nutkunun devamında yaşadığı bir olayı örnek göstermiştir. Bir ilin Valisinin elindeki not defterine ilçe adlarını yazarak karşılıklarına mavi ve kırmızı noktalar koyduğunu, bazılarında ise iki nokta bulunduğunu gören Bayar, bunun anlamını sorduğunda Validen şu cevabı almıştır: ilçelerin karşısındaki mavi noktalar CHP’nin çoğunluğa sahip olduğu iki noktanın ise büyük çoğunluğa sahip olduğunu aynı şekilde kırmızı noktaların da DP’nin güçlü olduğu yerlere işaret ettiğini ifade etmiştir. Bayar defterdeki kırmızı noktaların mavilere oranla çok olduğunu fark ettiğini ve

¹¹²⁵ “İnönü’nün Polatlı’da İlk Seçim Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 24 Mart 1950, s.1.

¹¹²⁶ “İnönü’nün Adana Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Nisan 1950, s.1.

¹¹²⁷ “Şiddet Politikasına Dair Celal Bayar’ın Demeci”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 6 Nisan 1950, s.3.

¹¹²⁸ “Anayasadaki Altıoklu Prensipler Çıkarılacak”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 26 Mart 1950, s.1.

bunu valiye neden yaptığını sorunca, ona göre tedbir alacağız cevabı karşısında şaşırın Bayar¹¹²⁹ asıl şiddet politikasının bu olduğunu vurgulamıştır. Bunu üzerine Bayar, “Milletin mukadderatına hâkim olduğunu ispat edeceğimiz zaman gelmiştir”¹¹³⁰ şeklinde seçim meydanlarından seslenmiştir.

Biga seçim nutkunda, CHP ve İnönü partisi aleyhine işleyen iftira fabrikasından söz eden İnönü, “bir seçim zamanında her gün memleketin en az otuz yerinde toplantılar yapılan bir diktatörlük ülkesi görülmüş müdür? Seçim zamanı diyar diyar dolaşarak kendini vatandaşlara beğendirmeye çalışan diktatör işitilmiş midir”¹¹³¹ şeklinde cevap vermiştir. Ancak şu da bir gerçektir ki, İnönü’nün bu türden gezileri 1946 seçimleri ile başlamıştı. Halkın karşısına çıkmak, onlara bir şeyler anlatmak ve onlardan bir şeyler istemek istisnalar dışında Millî Şefin yaptığı bir şey değildi.

Beypazarı nutkunda; sınırlarımız dışında hiçbir toprakta gözümüz yoktur. Kendi bütünlüğümüzü savunacağız iç politikada en önemli görevimiz demokratik rejimi huzur ve istikrar içinde gerçekleştirmektir¹¹³². 1950 seçim sonuçları: “DP 419 CHP 67 üyelik aldı. Seçime katılan 8.5 milyon vatandaştan DP 4.5 milyon, CHP ise 4 milyon oy aldı. Partimiz yarım milyon oyla çoğunluğu kaybetti”¹¹³³. Alınan oy sonuç kadar kötü değildi. Ancak seçim sistemi çoğunluğa dayalı olduğu için CHP’nin kazandığı milletvekili sayısı, aldığı oyu hak etmeyecek kadar azdı. Bu da, CHP’nin seçimi kaybetmesine rağmen halk gözünde çok da kötü bir konumda olmadığı anlamına gelmektedir. Seçim sistemi gerçeği ortaya böyle bir sayısal tablo çıkarmıştır.

1950 seçim çalışmaları her iki partinin de seçim sonrasında takınacakları tavırları göstermesi açısından oldukça önemli bir göstergedir. İnönü, siyasî tecrübesi ve öngörüsü ile daha başlangıçta iktidarı devretmeden DP’nin hem kazanacağını hem de bunun CHP’nin varlığı açısından iyi olmayacağını görerek, yeni Anayasa ve İkinci Meclis önerilerinde

¹¹²⁹ “Şiddet Politikasına Dair Celal Bayar’ın Demeci”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 6 Nisan 1950, s.3.

¹¹³⁰ “C. Bayar’ın Bolu yolunda Dün Söylediği Nutuklar”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 29 Nisan 1950, s.1.

¹¹³¹ “İnönü’nün Dün Biga’da Söylediği Nutuk”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 7 Mayıs 1950, s.1.

¹¹³² “İnönü’nün Üçüncü Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Mart 1950, s.1.

¹¹³³ **Ulus Gazetesi**, 17 Mayıs 1950, s.1.

bulunmuştur. Ancak bu mümkün olmamış, 27 Mayıs ihtilaline giden 10 yıllık muhalefet ve CHP'nin varlık savaşı, 1950 seçimleri ile başlamıştır.

Önceki bölümde de tartışıldığı üzere çok partili siyasi sisteme geçişte iç etkenlerin hemen hemen yok denecek kadar zayıftır. Seçim öncesi manzara, çağdaş yaşam seviyesine henüz yaklaşılamamış, halkın %75'i hâlâ köylerde yaşamaktadır, okuma yazma oranı oldukça düşük, üretim önceki yıllara oranla azalmış, yol su elektrik imkanlarından yoksun toprak vergisi köylüyü CHP'den soğutmuştu¹¹³⁴. Siyasal katılım ve tercihler toplumun ekonomik, kültürel, siyasi, hukuksal ve diğer alt sistemlerinden bağımsız düşünülemeyeceği gibi kentleşme, sanayileşme, toplumsal değişim süreçleri siyasal katılımın yönünü ve içeriğini büyük oranda etkilemektedir. Bireyin psikolojik gerginlik ve ihtiyaçlarını giderme veya azaltma şeklindeki psikolojik boyutta oy verme tercihini etkilemektedir¹¹³⁵. Köylü buğdayının elinden alınmasından, halk pahalılıktan, azınlıklar zenginler Varlık Vergisinden aydınlar da fevkalade halin meydana getirdiği sıkı tedbirlerden, İnkılapçılık, milliyetçilik düşmanları da CHP iktidarından memnun değillerdi¹¹³⁶. Bu iç etkenlere rağmen halk demokratik yaşam talebinde bulunmamış, bulunamamıştır. Aslında, “Türkiye’de politik gelişmeler ve rejim değişikliklerinde halkın ne fikri sorulmuş ne de halk bir fikir ortaya koymuştur. Halk bu geçişle ilgili bilgilendirilmemiştir”¹¹³⁷. Ancak halk demokrasi gereği kendilerine verilen oy hakkı ile bu iktidarı değiştirebilmiştir. “Fırtınalı, gürültülü ve ne yaparsanız yapınız 27 yıllık uzun bir iktidardan sonra CHP'nin daha iyi bir parti olduğuna millete inandıramazdınız”¹¹³⁸ diyen İnönü’de yıpranmış oldukları düşüncesinin hakim olduğunu görmekteyiz. CHP’de seçim sonuçlarında bu gerçeği görebilmiştir.

¹¹³⁴ ÇUFALI, Mustafa; **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayıncılık Ankara, 2004, s. 24-25.

¹¹³⁵ ERKUL, Ali; **Bazı Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Oy Verme Davranışına Etkilerinin Tespiti (Sivas İl ve İlçe Merkezleri Örneği)**, Doğan Gazetecilik ve Matbaacılık, Sivas, 1999, s.35-36.

¹¹³⁶ BELEN, Fahri; **Demokrasiden Diktatörlüğe On Senelik Hayatımıza Dair Tenkid ve Tahliller**, İstanbul Matbaası, Basım Yeri Bilinmiyor, 1960, s.5

¹¹³⁷ ÇUFALI, a.g.e., s.37.

¹¹³⁸ İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Bazı CHP Kongre ve Toplantılarındaki Konuşmaları Küçük Piyade Ocağı, 27 Eylül 1953”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956., s.206.

Aydemir'e göre, yıllardan beri halkın bilinç altına itilen tepkiler uygun koşulları bulunca açığa çıkmıştır. 1950 seçimleri bizde ilk defa, toplum yapısında yer alan bütün halk tabakalarını harekete getirmiştir. Çünkü Demokratların siyaseti, ilk defa halka kadar indirmeyi ve halka maletmeyi bilmiştir. Böylece, eski devirlerin enkazı ile yaşanan devrin kuvvetleri harekete geldiler, köylüler, işçiler, esnaf, ticaret veya sanayi mensupları, basın insanları, şehir, kasaba ve köy toplumlarının bütün tabakaları birden sahneye çıktılar¹¹³⁹. Sahneye çıkan bütün bu katmanların Aydemir'in ifadesiyle bilinç altına ittikleri tepkiler seçim sonuçlarına yansımıştır. Tepkinin en belirginleri: İşçi sınıfı; 1936 kabul edilen İş Yasasına rağmen çok sınırlı haklar elde etmiş, sendika kurma toplu pazarlık, sözleşme yapma ve greve çıkma haklarından mahrum bırakılmıştı. Küçük toprak sahipleri, topraksız köylüler daha da yoksullaştıkları gibi, Millî koruma yasasının getirdiği mükellefiyetler Toprak Mahsulleri vergisinin getirdiği ağır dayanılmaz yükler altında ezildiler. Tüccar ve sanayiciler; savaş döneminde servetlerini kerelerce katlayan bu kesim Varlık Vergisini bir uyarı gibi kabul etti. Gerek bu grup gerekse azınlıklar CHP'den desteklerini çektiler. Esnaf ve Zanaatkarlar da Millî Koruma yasasının ezdiği bir kesimdi. Büyük ve orta tarım işletmelerine sahip olanlar söz konusu vergilerin altında ezildiler¹¹⁴⁰. Tüm bunların üzerine, II. Dünya Savaşı'nın getirdikleri de eklenince, CHP'nin yıpranmasına, zayıflayan umutların, yeni bir harekette DP'de canlanmasına neden olmuştu.

İnönü için, uzun süren iktidarını tercih ettiği çok partili siyasal yaşam ile kaybetmesi sıradan bir şey değildi. Öyle ki, bu seçim oldukça önemlidir diyen Nadir Nadi, "tarihîmizde ilk defa kansız ihtilalsiz bir iktidar değişikliğine şahit oluyoruz"¹¹⁴¹ diye yazmıştır. İnönü'nün yenilgisini Newyork Times gazetesi "memleketine demokrasi yolunda büyük terakkiler kaydettiren İnönü'dür"¹¹⁴² şeklinde İnönü'yü onurlandırmıştı. Gerçekten bir anlamda kendi iktidarına kendi eliyle son vermesi, İnönü'nün demokrasiye kendini

¹¹³⁹ AYDEMİR, *İkinci Adam II*, s.480-481

¹¹⁴⁰ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s.447-448.

¹¹⁴¹ NADİ, Nadir; "O Günün Manası", *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 16 Mayıs 1950, s.1.

¹¹⁴² "Türkiye Seçimlerinde İsmet İnönü'nün Şeref Payı Çok Büyüktür", *Ulus Gazetesi* (iç.), 17 Mayıs 1950, s.1.

adamışlığının önemli bir göstergesidir. İnönü için seçimi kaybetmek kolay olmamıştır. Her ne kadar kendisini kişisel olarak beklediği bu sonuca hazırlanmış olsa da, Meclisteki kazanılan milletvekilliği sayısının düşüklüğü karşısında şok olmuştur. Kaybetme olasılığına psikolojik olarak kendini hazırladığını seçim nutuklarından görmekteyiz. İstanbul nutkunda; “bütün vatandaşlarımın bilmesini isterim ki CHP seçimde çokluğu kaybederse İsmet İnönü tabiatıyla ve elbette Cumhurbaşkanlığından çekilecektir”¹¹⁴³ demiştir. Bu mesajlar “Millî Şef’in” demokrasiyi sindirme ve yaşatma mesajları olarak değerlendirilebilir.

Bu sonuç karşısında, İnönü’nün hem kendisini hem de partisini toparlaması gecikmemiştir. Muhalefeti bütün güçleri ile üstlendikleri mesajını, “CHP Meclis içinde ve dışında tam bir muhalefet ve tenkit partisi olarak vazifesine devam edecektir”¹¹⁴⁴ şeklinde vermiştir. “Benim en büyük mağlubiyetim en büyük zaferimdir”¹¹⁴⁵ şeklinde veren İnönü, seçimi yenilgi olarak görmediğini belirtmiştir. 14 Mayıs akşamı, “10 yaş daha genç olsaydım”¹¹⁴⁶ isteğinde bulunan İnönü şükran borçlarını başlıklı yazısında, “Yeni vazifem, şimdiye kadar ki vazifelerden daha az emniyetli değildir”¹¹⁴⁷ diyerek muhalefete hazır olduğu mesajını vermiştir.

İnönü, seçimlerden hemen sonra istifasını vermiştir. Oysa giden meclis yeni meclisin 22 Mayıs’ta toplanacağına karar vermişti. Anayasa’ya göre yeni meclisin toplanacağı güne kadar eski meclis yerinde kalmalıydı. Anayasa’ya göre yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar kendisi cumhurbaşkanı kalabilirdi. O hemen istifa¹¹⁴⁸ etmeyi tercih etmiştir. Cumhurbaşkanlığından istifa ettikten sonra CHP’nin başına geçen Genel Başkan İnönü yayınladığı tebliğinde, “vatanımızda dirlik ve düzenliğin muhafazası ve vatanın bütünlüğünün

¹¹⁴³ “İnönü’nün İstanbul Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Mayıs 1950, s.5.

¹¹⁴⁴ “CHP İktidarı Devrediyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 16 Mayıs 1950, s.1.

¹¹⁴⁵ Belge Kişi Özden Toker ile Görüşme, 29 Ekim 2005, Pembe Köşk, Ankara.

¹¹⁴⁶ TOKER, Özden-TOKER, Gülsüm; “50 Cumhuriyet Yılımı Mevhibe İnönü Anlatıyor”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 7 Şubat 1974, s.4.

¹¹⁴⁷ İNÖNÜ, İsmet; “Şükran Borçlarım”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 23 Mayıs 1950, s.1.

¹¹⁴⁸ İstifasının metni şöyledir; “Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na Dokuzuncu TBMM’nin toplandığı zaman olan 22 Mayıs 1950 saat 15’den itibaren hükümetin vazifesinin hitam bulacağını saygılarımla arz ederim. İsmet İnönü”. Bkz., AĞAOĞLU Samet, **Siyasî Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu**, s.401.

korunması bizim için bütün parti mülhazalarının ve siyaset cereyanlarının üstündedir”¹¹⁴⁹ diyerek, demokrasi yolunda muhalefet partisi olarak çalışacaklarını belirtmiştir. Yapmış olduğu CHP grup toplantısında, muhalefetteki CHP’ye düşen görevleri şöyle açıklamıştır: 1. CHP kendisine oy veren vatandaşların güvenini sarsmamak için çalışmalarına devam edecektir. 2. İktidarı kaybetmekle memleketin kötülüğünü isteyen yıkıcı unsurlardan kurtulmuş değiliz. Memleketi kendi siyasetlerine uydurmaya çalışan ecnebi unsurlarla karşı karşıya kalacağız ve Soğuk Savaş devam etmektedir ve iktidarda iken nasıl mücadele ettiysek, muhalefette iken de mücadele edeceğiz. 3. İktidarın karşısında murakabe rolümüz tamamen yapıcı olacaktır. 4. Memleketin çıkarlarını koruyup devam ettireceğiz¹¹⁵⁰ hedefleri ile moralini yüksek tutarak partisini toparlamaya çalışmıştır.

CHP’nin bir muhalefet partisi olarak diğer muhalefet partilerine karşı da görev ve sorumluluğunu, “biz kanuni siyasî partilerin emniyet içinde çalışmalarının bekçisi ve davacısıyız”¹¹⁵¹ şeklinde belirterek, muhalefet liderliğini üstlenmiştir.

CHP’nin devletçi-seçkinci anlayışı burada yara almıştır. İttihat ve Terakki’nin kalemşorlarından İnönü’nün son dönem milletvekillerinden Hüseyin Cahit Yalçın ilginç yazılarıyla kendini göstermektedir. Seçimleri, “son Türk seçimleriyle memleketin siyasî tarihinde bir sayfa kapanıyor ve yeni bir sayfa açılıyor. Kapanan sayfa ‘Millî Kahraman’ cumhurbaşkanları devridir. Açılan sayfa alelâde fani vatandaşlar arasından seçilmiş alelâde cumhurbaşkanları devridir... buna kendimiz alıştırmalıyız demokrasi başka türlü yürümez”¹¹⁵² şeklinde değerlendirmiştir. Benzer bir karşılaştırmayı da İnönü’nün 2. kez muhalefet liderliğini üstlendiği dönemde damadı Toker şöyle yapmaktaydı: AP genel Başkanının, CHP Genel Başkanın aradaki farkı “Tarihten gelen İsmet Paşa ile su müdürlüğünden gelen Süleyman Demirel’in

¹¹⁴⁹ “Genel Başkan Bir Tebliğ Yayımladı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 24 Mayıs 1950, s.1.

¹¹⁵⁰ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Grup Toplantısı Konuşması, 27 Mayıs 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.9-11, s.9-11.

¹¹⁵¹ İNÖNÜ, İsmet; “Malatya’da Tertip Edilen Siyasî Toplantıda, 30 Mart 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.40

¹¹⁵² YALÇIN, Hüseyin Cahit; “Yeni Bir Devir Açılıyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 17 Mayıs 1950, s.1.

ağırlığı ne ülkede, ne Silahlar Kuvvetler topluluğunda, hatta ne de kendi partisinde aynı olabilirdi”¹¹⁵³.

İnönü, zaman zaman DP ve Menderes’in ifadelerine karşılık olarak, askerliğini, komutanlığını ve diplomatlığını, Millî Şefliğini ima ederek ve hatırlatmak istemiştir. İnönü’nün demokratik bir rejime ait olmayan bu tavrı ile demokrasi yapmaya çalışıyordu. Belki bir gözdağı verme, belki de iktidara gelen DP ve Menderes’i küçümseme yoluna gidiyordu. Örneğin, “Ben kaldırımdan, miting meydanlarından gelmedim. Bizi hiçbir şey yıldıramaz...Benim mesleğimden yetişen adamlar ölümden korkmazlar... Sivas’ta; Görüyorsunuz ki Yüzbaşı İsmet Efendi kadar canlı ve kuvvetliyim”¹¹⁵⁴ demişti.

1950 seçim nutuklarının gerilimi seçimden sonra devam etmiş, DP’deki iktidar ve zafer sarhoşluğu, CHP’deki iktidar kaybı psikolojisi ve seçkinciliğinin yara almış olması her iki partiyi birbirlerine tahammül edemez duruma getirmiş, muhalefetin ilk ayında her iki taraf da, birbirlerine karşı sert tavırlar sergilemişlerdi. İktidar Hükümet programını Meclis’te okuduğu zaman önceki CHP yönetimini sert bir dille eleştirmiş CHP’nin söz hakkı istemini de reddetmiştir. CHP’nin yayın organı Ulus Gazetesi bu olayı, “fena başlangıç milletin karşısına daha ilk çıkışında muhalefetin sesini duyuramadığı bir memlekette parlamento hayatı ve hürriyet vardır denilemez”¹¹⁵⁵ şeklinde duyurmuştur. Haberin devamı şöyledir: “partimize tevcih edilen hücumlara karşı Muhalefete Meclis kürsüsünde müdafaa hakkı verilmedi. Bu muamele iç tüzüğe Meclis teamülüne ve demokratik esaslara sarih surette aykırı olduğu için CHP milletvekilleri toplu bir halde salonu terk ettiler ve oya iştirak imkanı bulamadılar”¹¹⁵⁶. Kendisini muhalefet yapmaya hazır gören İnönü, bu görevlerini yerine getirebilmek için iktidardan güvence istemiştir; “...biz muhalefette iken halk idaresinin feyizli bir surette yerleşmesi için daha çetin vazifeler karşısında kalabileceğimizi biliyoruz...iktidardan tek istediğimiz şey

¹¹⁵³TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, I. Basım 1993, s.108.

¹¹⁵⁴ **A.g.e.**, s.288-289.

¹¹⁵⁵ “CHP Milletvekilleri Salonu Terk Etti”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Haziran 1950, s.1.

¹¹⁵⁶ **a.g.g.**, s.1.

bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize verilmesidir. Bütün teşkilatlarımızın mensupları bilmelidir ki, şerefli bir maziden geliyorlar şerefli bir vazife almışlardır. Siyasî kanaatlerinin neticesi olarak hiçbir tazyike hiçbir cebre maruz olmayacaklardır”¹¹⁵⁷ diyerek direnç gösterisi yapmıştır.

İnönü, il meclis seçimi dolayısıyla Ankara Radyosundan yaptığı konuşmasında DP iktidarını şöyle eleştirmektedir: “İktidar ilk günden itibaren kendisine göre bir devlet teşkilatı ve kendi anlayışında bir demokrasi rejimi kurmayı ehemmiyetli bir iş saymıştır. Huzur ve emniyet için tecavüz, iftira usullerine artık son verilmelidir...bugünkü iktidardakileri meşgul eden başlıca mevzuu muhalefete karşı açtıkları mücadeledir. Bu mücadele vatanda lüzumsuz ve kısır münakaşalara sebep oluyor ve beş seneden beri Kurmaya çalıştığımız demokratik idarenin geleceği için endişeler uyandırıyor”¹¹⁵⁸. İnönü demokrasinin gereği olan muhalefeti tanımadığı için iktidarı suçlamaktaydı.

Haziran 1950 VIII. CHP Kurultay açış konuşmasında muhalefet partisi olarak memleketin dışarıya karşı savunması, içeride özgürlük ve demokrasinin gelişmesi ve ekonomik ilerlemesi için çalışacaklarını¹¹⁵⁹ vurgulayan İnönü, nutkunun devamında muhalefet partisi olarak karşısında oldukları en önemli güçlüğün özgür tartışma hayatına alışılmamış olması nedeniyle tahammülsüz iktidarın her fırsatta kendilerinden kurtulmak düşüncesinde olduklarıdır: “...bu bir aylık hadiseler iyi işaretler değildir. Hükümet programı yapacağı işlerden ziyade seçim propagandası gibi bizi ittiham [suçlama] ile meşgul oldular. Mutedil cevaplarımız meclis kürsüsünden haksız isnat ve iftiralarla karşılık gördü. Ve bize meclis kürsüsünden mütevazı şekilde müdafaa imkanı bile verilmedi”¹¹⁶⁰. Bu olayların siyasal hayatımızda muhalefetin gerekliliğine inanılmadığının bir göstergesi olarak değerlendiren İnönü, geçmişi bırakıp geleceğe bakmak niyetindedir. Ancak, önceki bölümde de detayları ile verdiğimiz Millî Şef Dönemi'nin özgür tartışma ortamından tamamen uzak otoriter yönetiminin DP iktidarının politikalarını etkilediği de bir gerçektir. Bu

¹¹⁵⁷ “İsmet İnönü CHP'ne Düşen Vazifeleri Açıkladı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Mayıs 1950, s.1.

¹¹⁵⁸ “İnönü'nün Vatandaşlara Hitabesi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Ekim 1950, s.1.

¹¹⁵⁹ “Başkan İnönü'nün Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Haziran 1950, s.5.

¹¹⁶⁰ “Başkan İnönü'nün Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Haziran 1950, s.5.

nedenle, DP'nin önceki İnönü ya da CHP yönetimine yönelik eleştirileri dozundan fazla olmuş ve eleştiriler seçim meydanlarından meclis kürsülerine taşınmıştır. Bu olaylar, CHP'nin daha birinci ayında sert muhalefet yapmalarına neden olmuştur. Gerçek şudur ki, demokratik yönetim geleneği henüz yerleşmemiştir ve bu gelenek eksikliğinin sıkıntılarını hem iktidar, hem de muhalefet yaşamış ve bir yönüyle de birbirlerine yaşatmışlardır.

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, ılımlı ve toparlayıcılık rolünü üstlenme gereği duyan İnönü, iktidara olumlu mesajlar vererek, “DP iktidarının memleket ve millete yararlı hizmetlerini daima takdir ve elimizden geldiği kadar ona yardım edeceğiz”¹¹⁶¹ demiş ve muhalefet partisi sorumluluğunun bilincinde olduğunu göstermek istemiştir. Yine, VIII. CHP Kurultay kapanış konuşmasında; “Memleket içerisinde murakabe partisi olarak, iktidara ve her türlü siyaset cereyanlarına karşı vazifelerimizi hiçbir engel tanımadan ifa edeceğiz”¹¹⁶² demiştir.

Ancak, zaman zaman bahar havaları esmiş olsa da iktidar-muhalefet tahammülsüzlüğü on yıl süresince devam etmiştir. Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli konu: CHP-DP değişimi, klasik bir seçim sonucu, iktidar değişimi değildir. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının ağırlıklı olduğu devletçi-seçkinci kadrolarının çokta istekli olmadan, demokratik seçimlerin sonucu iktidarı devretmesi olayıdır. Dört yıllık bir demokrasi denemesi (tecrübesi) olan bir süreçte iktidar-muhalefet ilişkisinin demokrasi kültürüne uygun yürümediğinin işaretleridir. Demokrasi kültürü bu kadar kısa sürede ne iktidar partisinin ve ne de muhalefet partilerinin özümseyeceği ve gereklerini yapabileceği bir durum değildir. Bu açıdan DP iktidarının birinci dönemindeki tartışmaları demokrasi kültürünün sonuçları olarak değil de eski ve yeni politik hesaplaşmaların bir sonucu görmek daha doğru olur.

¹¹⁶¹ İNÖNÜ, İsmet; “CHP. VIII. Büyük Kurultay Kapayış Konuşması, 3 Temmuz 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.17.

¹¹⁶² “Genel Başkanımız Bir Nutuk Söyledi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 4 Temmuz 1950, s.1.

2. İnönü'nün Muhalefeti ve DP Politikalarına Yönelik Eleştirileri

Bu bölümde, İnönü'nün DP iç politikalarına ve dış politikalarına yönelik eleştirileri şeklinde, temelde iki alt başlık altında değerlendirilecektir. İnönü DP iktidarının iç politikalarına yönelik sert eleştiriler yaparken, dış politikaları konusunda DP ile aynı görüşte olduğunu her fırsatta dile getirmiştir.

a. İnönü'nün DP İktidarı'nın İç Politikalarına Yönelik Tutumu

DP'nin 1950-1960 on yıllık iktidarı sürecinde iç politikaları ana hatlarıyla, tek parti döneminin halk üzerinde olumsuz izlerini sonuna kadar kullanmış, ekonomide serbest piyasa uygulamasını başlatmış, DP ABD yardımlarının da desteğiyle karayolu, sulama kanalları, elektrik santralleri gibi altyapı yatırımlarına ağırlık vermiş, Marshall planı ve diğer kanallardan sağlanan ucuz kredi ile traktör ve modern tarım araçları çiftçilerin kullanımına açılmış tarıma o güne kadar görülmeyen bir destek sağlamıştır, DP tüm iktidarı boyunca yoğun bir popülizm politikasını gündemde tutmuştur. Baskı atılan din duyguları da istismar edilmiş, ayrıca DP yönetimi sola karşı olmanın çeşitli örnekleriyle doludur¹¹⁶³. DP iktidarda geçirdiği ilk dönemde bir yandan siyasal liberalizmden uzaklaşırken, öte yandan iktisadi liberalizme elinden geldiğince yaklaştırmaya çalışmış, özel girişimcilerin karşısındaki bürokrasi engellerini yıkmaya çalışmıştır¹¹⁶⁴.

Burada, DP'nin bu politikalarının detaylarına girme imkanımız olmadığı için konumuzun ilgi alanı olan İnönü'nün DP iktidarı yönetimine karşı muhalefeti ve eleştirilerine değinilecektir. İnönü, muhalefetinin temeli DP'nin iç politikasına ve meclis uygulamalarına yönelik olmuştur. DP iktidarını demokratik rejime, devlet, millet işleri, özgürlük, güven ve vatandaş

¹¹⁶³ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, s.25-27.

¹¹⁶⁴ EROĞLU, Cem; "Çok Parti Düzenin Kuruluşu:1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye* (iç.), s.121-124.

haklarına¹¹⁶⁵ ilişkin politikalarına yönelik eleştirilerini her fırsatta dile getirmiştir. 1950-1960 arası İnönü'nün DP'ye yönelttiği eleştirilerin ana konuları: Meclisteki uygulamaları, radyonun sadece iktidarın sesi yapılması, partizanlık, vatandaşlar arasında ayırım yapılması, Adalet sistemine yönelik uygulamalar, dinin siyasete alet edilmesine, basın özgürlüğünün kısıtlanmasına, üniversite özerkliği, seçimlerin güvenli yapılmamasına ve ekonomik konulara yöneliktir.

Yeni dönem, daha birinci ayında seçim propagandalarının meclise taşınmasıyla muhalefet-iktidar çatışması ile başlamıştır. İnönü'nün en çok eleştirdiği konu demokratikleşmenin gerçekleştirilmesine DP iktidarının engel olduğu yönündedir. Ona göre, iktidarın en önde gelen sorumluluğu muhalefeti tanıması ve ona yaşam alanı sunmasıydı. O'na göre, "Muhalefet, rejimin lüzumlu bir unsuru olduğu ve iktidarla muhalefet arasında birbirinin hayatına kastetmenin imkansız bulunduğu telakkisi memlekette yerleşirse, en güç merhaleyi atlatmış olacağız"¹¹⁶⁶. İktidarın muhalefeti tanıması ve ona güvence vermesini demokrasinin gereği sayan¹¹⁶⁷ İnönü için: "Muhalefeti siyasî hayatın lazım bir uzvu telakki etmek, demokratik rejime inanmanın temel unsurudur"¹¹⁶⁸. İnönü'ye göre, demokrasinin yaşaması iktidarın zihniyetine bağlıydı. Muhalefette bulunanların siyasî emniyet içinde çalışmaları demokratik rejimin ilk delili ve ilk şartıdır¹¹⁶⁹. Ancak "Bugünkü iktidar muhalefete muhalefet eden iktidardır"¹¹⁷⁰ şeklinde tanımadıkları DP'yi eleştiri oklarına tutmuşlardır.

Mecliste, İnönü'ye söz hakkı verilmemesi üzerine, "bu iktidar cevap almayarak itham etmek, muhakeme etmeyerek mahkum etmek usulünü takip eder. Ancak şunu bilmek lazımdır ki...siyasî tartışmada muhatabından cevap

¹¹⁶⁵ İNÖNÜ, İsmet; "CHP X. Kurultay Açış Konuşması", **Ulus Gazetesi** (iç.), 23 Haziran 1953, s.1.

¹¹⁶⁶ a.g.k., s.1.

¹¹⁶⁷ İNÖNÜ, İsmet; "Malatya'da Tertip Edilen Siyasî Toplantıda, 30 Mart 1951", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.39; İNÖNÜ, İsmet; "Ordu Söylevi, 15 Mayıs 1952", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.99-102, s.99.

¹¹⁶⁸ İNÖNÜ, İsmet; "CHP IX. Kurultay Açış Konuşması", **Ulus Gazetesi** (iç.), 27 Kasım 1951, s.1.

¹¹⁶⁹ a.g.k., s.1.

¹¹⁷⁰ "CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay'ında DP İktidarı Şiddetle Tenkit Edildi" **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Kasım 1951, s.1.

almaya cesaret etmeyen haksızlığını kabul etmiş olur”¹¹⁷¹ demiştir. Yalçın da ‘işte sizin demokrasiniz budur’¹¹⁷² başlıklı ağır eleştiriler yapan bir yazı yazmıştır. İnönü, muhalefette yılmaz ve güçlü bir tavır takınmıştır. Mecliste gensoru açamamalarına yönelik partiden birsinin eleştirisi üzerine, elli defa tekrarlanması gerekse bunu yapacağız cevabını vermiştir¹¹⁷³. İnönü’ye göre, “DP iktidarı zamanında huzur ve sükun bozulmuştur. Bir buçuk seneden beri hükümetin muhtelif siyasî kanaatte olan vatandaşlara karşı eşit muamele eden bir hükümet haline geldiğini görmüyoruz”¹¹⁷⁴. İnönü’nün gözünde “iktidar ikaz ve ihtar dersine muhtaçtır”¹¹⁷⁵.

Muhalefetin mevcut kanunlar tarafından korunmadığını ve Menderes’in tek parti yönetimine dönmek istediğini belirten İnönü, siyasî bir güven yoktu ve muhalefet için özel kanunlar çıkmıştır ve çıkmak üzeredir, hatta çıkacaktı¹¹⁷⁶. Mecliste muhalefetin konuşmalarının engellenmesinin¹¹⁷⁷ önüne geçilmesi gerektiğini vurgulayan İnönü’ye göre, DP iktidarını muhalefeti tanımak istemediği gibi muhalefet aleyhinde kampanya açmıştır¹¹⁷⁸. İç politikada, demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi için çalışmak¹¹⁷⁹ gereğini dile getiren İnönü’ye karşı Menderes, CHP’yi muhaliflik görevini yerine getirmemekle suçlamış ve partinin kendisini toparlamasının gerektiğini ileri sürmüştür¹¹⁸⁰.

¹¹⁷¹ “Başbakanın İsnatlarına Cevap Vermek İsteyen Genel Başkan İnönü’ye Dün Meclis’te Cevap Hakkı Verilmedi”, **Yeni Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Mart 1954, s.1.

¹¹⁷² “İnönü’ye Mecliste Söz Vermemekle Acizlerini Bir Daha Ortaya Koydular”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 2 Mart 1954, s.1.

¹¹⁷³ İNÖNÜ, İsmet; “CHP XI. Kurultay, 28 Temmuz 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.304.

¹¹⁷⁴ **Ulus Gazetesi**, 11 Eylül 1951, s.1.

¹¹⁷⁵ **Ulus Gazetesi**, 13 Ağustos 1951, s.1.

¹¹⁷⁶ İNÖNÜ, İsmet; “8 Ekim 1952 Tarihinde Balıkesir’de CHP Mensuplarının Yapmak İstedikleri Açık Hava Toplantısında Meydana Gelen Olay Nedeniyle Yaptıkları Konuşma, 28 Kasım 1952”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.) S.126.

¹¹⁷⁷ İNÖNÜ, İsmet; “Belediye Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşması 28 Ağustos 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.19; İNÖNÜ, İsmet; “Manisa Söylevi, 8 Ekim 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.146-147, s. 147.

¹¹⁷⁸ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, S.75.

¹¹⁷⁹ İnönü, İsmet; “X. Büyük Kurultay Açılış Söylevi, 26 Kasım 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.77-81, s.78.

¹¹⁸⁰ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.77.

26 Kasım 1951 CHP IX. Kurultay'ında da, DP iktidarı, muhalefette iken verdiği sözleri unuttukları İnönü'ye yönelik hücumları, partililik yaptıkları her tarafta baskı kurdukları ve muhalefete yaşam hakkı vermedikleri¹¹⁸¹ için eleştirmiştir. İnönü'ye göre, iktidar ne kadar muvaffak olursa olsun, mutlaka zamanını dolduracaktır ve millet yeni tecrübelerle girecektir ve demokraside bu sondan kurtulmanın yolu yoktu¹¹⁸². DP'den bunu görmesini ve ona göre davranmasını beklemekteydi.

İnönü, devlet radyosunun muhalefete karşı kullanılmasını¹¹⁸³ iktidarın muhalefetten yakışsız bahseden propaganda için tecavüz aracı¹¹⁸⁴ olduğunu her fırsatta dile getirmesine rağmen, Menderes çok net bir şekilde, “Radyoyu siyasî partilerle paylaşmayacağız bunu artık anlamaları gerekir. Radyoda her türlü parti politikasına yer vermemek için ve radyoyu hükümetin görüşlerini aksettiren bir organ haline getirmek için elimizden gelen her şeyi sarf

¹¹⁸¹ “CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay'ında DP İktidarı Şiddetle Tenkit Edildi”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 28 Kasım 1951, s.5.

¹¹⁸² İNÖNÜ, İsmet; “Malatya’da Tertip Edilen Siyasî Toplantıda, 30 Mart 1951”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), s.39.

¹¹⁸³ İNÖNÜ, İsmet; “İl Genel Meclisi Seçimi Dolayısıyla Ankara Radyosu Hitabesi, 9 Ekim 1950”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.21-23, s.21; İNÖNÜ, İsmet; “1951 Yılı Bütçe Kanununun Tümü Hakkında Yaptıkları Konuşma, 19 Şubat 1951”, *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960* (iç.), s.113; İNÖNÜ, İsmet; “Basın Toplantısı, 22 Ağustos 1951”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.59-60, s.60; İNÖNÜ, İsmet; “Ara Seçimler Münasebetiyle Ankara Radyosunda Yaptığı Konuşma, 10 Eylül 1951”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.61-63, s.62; İNÖNÜ, İsmet; “X. Büyük Kurultay Açılış Söylevi, 26 Kasım 1951”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.77-81, s.78.; İNÖNÜ, İsmet; “Ordu Söylevi, 15 Mayıs 1952”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.99-102, s.101; İNÖNÜ, İsmet; “Giresun’da Tertiplenen Bir Açık Hava Toplantısında Giresunlulara Gösterdikleri Büyük Samimi Tezahür İçin Teşekkür Konuşması, 16 Mayıs 1952”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.103-105, s.104; İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Basın Toplantısı, 28 Mayıs 1952”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.115-120, s. 116.; İNÖNÜ, İsmet; “Açılan Bir Sözlü Soru Münasebetiyle BMM’deki Konuşmalar 18 Kasım 1953” *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), s.218. İNÖNÜ, *Defterler (1919-1973) 2. Cilt*, s.753.

¹¹⁸⁴ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Kurultayı Olağanüstü Toplantısı Açılış Söylevi, 25 Şubat 1954”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.240-243, s. 241. İNÖNÜ, İsmet; “CHP Kurultayı Olağanüstü Toplantısı Kapayış Söylevi, 27 Şubat 1954”, *Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla* (iç.), S.244-245, s. 244.

ediyoruz”¹¹⁸⁵ demiştir. İktidarın bu türden yaklaşımı ve tutumu muhalefet ile olan gerilimi sürekli artırmıştır.

İnönü’ye göre demokrasimizin huzursuzluğumuzun baş sebebi partizanlıktır¹¹⁸⁶. DP’nin kendi partisine mensup olmayanların taleplerini geri çevirdiğini yapay teftişlerle CHP’lilerin işlerine suç bulduklarını, kendi parti mensuplarını da her alanda kayırdıklarını ve ayrıcalıklı davrandıklarını¹¹⁸⁷ dile getiren İnönü, bu tutumun vatanda huzursuzluğa neden olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

Partizanlığın adalet sistemini zedelediğini belirten İnönü hukuk devleti ilkesini öne çıkarmaktadır¹¹⁸⁸. Devlet idaresinde vatandaşları eşit gözle görece din, mezhep farkı gibi siyasî düşünce farkı vatandaşı sözde ve eylemde hiçbir ayrılığa uğratılmaması gereğini vurgulayan İnönü’ye göre devlet dairelerinde kadrolaşmaya gidilerek¹¹⁸⁹ maalesef partizanlık güzel vatani cehenneme çevirmiştir¹¹⁹⁰. Memurları siyasetten ve partizan zihniyetten korumak, ehliyetli kişileri seçmek¹¹⁹¹ gerekliliğini demokrasinin gereği saymaktaydı. İnönü’nün temel kaygısı ise, DP’nin neden olduğu iktidar ile muhalefet arasındaki bu türden çekişmelerin vatandaşlar arasındaki birliğini bozacağı¹¹⁹² yönündeydi ve bunun önüne geçilmeliydi.

DP’liler İnönü politikada aktif olduğu sürece kendilerini güvencede hissetmiyorlardı. İktidarı ellerine geçirmiş olmalarına rağmen, devleti-yerel

¹¹⁸⁵ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikann Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.96.

¹¹⁸⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Samsun Konuşması, 13 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.92-95, s.92; İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Basın Toplantısı, 28 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.115-120, s. 115.

¹¹⁸⁷ İNÖNÜ, İsmet; “Samsun Konuşması, 13 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.92-95, s.93.

¹¹⁸⁸ İNÖNÜ, İsmet; “Manisa Söylevi 8 Ekim 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.146-147, s. 146.

¹¹⁸⁹ İNÖNÜ, İsmet; “İl Genel Meclisi Seçimi Dolayısıyla Ankara Radyosu Hitabesi, 9 Ekim 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.21-23, s.21.

¹¹⁹⁰ İNÖNÜ, İsmet; “Malatya Söylevi, 9 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.250-252, s.251.

¹¹⁹¹ BELEN, Fahri; **Demokrasimiz Nereye Gidiyor? Siyasî Hatıralara Dayanan Tetkik ve Tahliller**, Özyurt Basımevi, İstanbul, 1958, s.19.

¹¹⁹² İNÖNÜ, İsmet; “İzmit Oğuz Sinemasında Yapılan Toplantı, 16 Ocak 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.233.

bürokrasiyi- silahlı kuvvetleri, yargıyı, hatta üniversiteyi ve basını ellerinde tutma konusunda emin değillerdi. Bütün bu kurumları özellikle de orduyu İnönü'ye sadık diye düşünüyorlardı¹¹⁹³. CHP iktidarı kaybetmişti ama bürokrasi CHP'lidir ve DP'liler devlet iktidarı ile halk iradesine dayalı demokratik iktidarı özdeşleştirecek bir demokratikleşme perspektif ve programına sahip olamadan halk desteğine gereğinden fazla güvenerek¹¹⁹⁴ baskıcı kanunları çıkarmıştır. Bu tutumları karşısında bağımsız mahkeme ve hakim teminatı¹¹⁹⁵ ve kanunun hakim kılınmasını isteyen¹¹⁹⁶ İnönü, özellikle de DP'nin **adalet sistemi** ve uygulamalarını eleştirmiş, adaletin bağımsız olmadığını vurgulamıştır. İnönü, iktidarı muhalefete karşı tutumlarında hukuk devleti ilkelerine uymamakla suçlamıştır. Hukuk devleti ilkesinden ayrılmalar öncelikle anayasaya aykırı kanunların kolaylıkla çıkabilmesinden geliyor. Muhalefet aleyhine yapılan her haksızlık ise bunu yapanlarda derhal intikam korkusu uyandırıyor¹¹⁹⁷. Hukuk devletinin kurulmasını temel sorun olarak görmektedir¹¹⁹⁸. İnönü bütün bunların önüne geçebilmek için Anayasa mahkemesinin kurulmasını¹¹⁹⁹ istemektedir. Aralık 1951 IX. CHP Kurultay'ında demokrasinin gelişme ve yerleşmesi bakımından, Anayasada tadilat yapılması gereklidir, kanunlar anayasaya aykırı çıkarılmamalıdır¹²⁰⁰. Anayasa teminatı, vatandaşların kanunlar karşısında eşit haklardan yararlanması, inkılapların korunması ve basın özgürlüğünün sağlanması

¹¹⁹³ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.49.

¹¹⁹⁴ KARACA, Şükrü; "Tanımlanmamış Bir Siyasî Gelenek Merkez Sağ", **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik** (iç.), Stafenos Yaresimos ve Diğerleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, S.84-88, s.85.

¹¹⁹⁵ BELEN, **Demokrasimiz Nereye Gidiyor? Siyasî Hatıralara Dayanan Tetkik ve Tahliller**, s.17.

¹¹⁹⁶ İNÖNÜ, İsmet; "Balıkesir Hadisesi İçin Meclis Tartışması, 28 Kasım 1952", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.156-162, s. 157.

¹¹⁹⁷ İNÖNÜ, İsmet; "CHP Kurultayı Olağanüstü Toplantısı Açış Söylevi, 25 Şubat 1954", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.240-243, s. 241.

¹¹⁹⁸ İNÖNÜ, İsmet; "İzmir Söylevi, 16 Nisan 1954", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.265-269, s.265; İNÖNÜ, İsmet; "CHP XI. Kurultay Açış Nutku, 28 Temmuz 1954", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.296-303, s.302.

¹¹⁹⁹ İNÖNÜ, İsmet; "Sivas Konuşması 23 Nisan 1954", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.280-282, s.282.

¹²⁰⁰ İNÖNÜ, İsmet; "İstanbul Basın Toplantısı, 28 Mayıs 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.115-120, s. 118.

gerektiği vurgulanmıştır¹²⁰¹. Ona göre; “Adalet istikbali, cemiyet ihtiyacının ilk meselesidir”¹²⁰².

İnönü, siyasî tarihimize 6/7 Eylül olayları¹²⁰³ olarak geçen olayları karşısında DP iktidarının tutumunu hukuk devleti ilkelerine uymadığı için eleştirmiştir. Söz konusu olayları, “..iktidarın muhalefet ve komünistlerin üzerine attığını bunun da iç ve dış politikamızı etkilediğini”¹²⁰⁴ belirtmiştir. Bu eleştirinin yanı sıra asıl hukuksal açıdan da değerlendiren 6/7 Eylül faciası ve ekonomik sorunlar yüzünden bazı Bakanlar hakkında tahkikat açılması sonucu 16 yüksek hakimin emekliye ayrılmış olmasını, hukuk devleti ilkelerine bağlı olmayan bir anlayışın göstergesi olduğunu vurgulamıştır¹²⁰⁵.

İnönü'nün en çok üzerinde durduğu konuların başında, DP iktidarının dini siyasete alet etmesi¹²⁰⁶ gelmektedir. O'na göre, “Din siyasete alet edilmemelidir. Dini siyasete vasıta yapmakta ısrar etmek, Milleti kötü akıbetlerle karşı karşıya bırakmak demektir”¹²⁰⁷.

Vatandaş şikayetinin özgür kürsüsü olduğu için bütün vatandaşların ortak malı¹²⁰⁸ olarak gördüğü Basın Özgürlüğünün kısıtlandığını¹²⁰⁹ dile getiren İnönü, bu konuda da DP iktidarını eleştirmiştir.

¹²⁰¹ “Kurultayın Beyannamesi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Aralık 1951, s.1.

¹²⁰² İNÖNÜ, İsmet; “CHP XII. Kurultay Kapanış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 25 Mayıs 1956, s.1.

¹²⁰³ 6/7 Eylül 1955'te Selanik'te Atatürk'ün evine bomba atıldığı söylentileri üzerine başta Rumlar olmak üzere Ermeni ve Musevi azınlığa yönelik saldırılar olmuştur. Bir çok bina ve işyeri tahrip edilmiş sıkıyönetim ilan edilmiştir. Olayların sorumlusu komünistler gösterilmiştir. 27 Mayıs ihtilali sonrasında olayların DP tarafından düzenlendiği iddiasıyla Yassıada mahkemesi tarafından yargılanan yöneticiler çeşitli cezalar almışlardır.

¹²⁰⁴ İNÖNÜ, İsmet; “CHP XII. Kurultay Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 22 Mayıs 1956, s.1.

¹²⁰⁵ a.g.k.,s.1.

¹²⁰⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Ankara'da Kendisini Ziyaret Eden Bergama Heyetiyle Sohbet, 22 Mart 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.35-36, S.35. İNÖNÜ, İsmet; **CHP XI. Kurultayı Açış Nutku**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1954, S. 5.

¹²⁰⁷ **Ulus Gazetesi**, 23 Ocak 1951, s.1.

¹²⁰⁸ İNÖNÜ, İsmet; “Samsun Konuşması, 13 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.92-95, s.92; AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.130.

¹²⁰⁹ İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Gazeteciler Cemiyetini ve Türk Basın Birliğini Ziyaret Ettiğinde Gazetecilerin İhtiyacı ve Mesleki Arzuları Hakkında Malumat Almış ve Konuşma Yapmıştır, 18 Mart 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.84; BELEN, **Demokrasimiz Nereye Gidiyor? Siyasî Hatıralara Dayanan Tetkik ve Tahliller**, s.24; İNÖNÜ, İsmet; “Samsun Konuşması, 13 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.92-95, s.94-95; İNÖNÜ, İsmet; “Giresun'da

İnönü'ye göre, demokrasinin yaptırımlarından biri de, üniversitelerdir ve üniversiteler özerklikleri için mücadele içerisinde girmişlerdi¹²¹⁰. Her fırsatta, Üniversite özerkliği¹²¹¹ dile getiren İnönü, Üniversite özerkliğini bir dava olarak takip etmiştir¹²¹². Bu dava, İnönü için muhalefette başlamamış, 13 Haziran 1946'da 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nu yasalaştırmıştır. Yasanın önemi üniversitelere bilimsel özerklik tanıyan hükümleri içermesi ve üniversitelere kendi kendilerini yönetme, yöneticilerini seçme hakkını da getirmiş olmasıdır¹²¹³. Bu yasa, çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra İnönü'nün yapısal uyum çalışmalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bir başka boyutu ile İnönü'nün olası yeni bir iktidarın karşısında güç olarak Üniversiteyi yapılandırmaya çalışmıştır da denilebilir. Menderes hükümeti Üniversiteleri kendi karşısında görmeye başladıktan sonra Üniversiteye yönelik baskı politikaları izlemiş, İnönü ise her fırsatta Üniversite özerkliğinin gerekliliğini savunmuştur.

Ayrıca, İnönü, her fırsatta Seçim emniyeti talebinde¹²¹⁴ de bulunmuştur.

DP'nin liberal ekonomik uygulamaları başlangıçta halkın yüzünü güldürmüştü de büyüyen dış borçlar ve istikrarlı olmayan ekonomi politikaları İnönü'nün eleştiri oklarına hedef olmuştur. 1954 seçimleri öncesi, ekonomik hayatın istikrarlı olmamasından, ölçsüz olduğu için ekonomide durgunluğun yaşandığından ve hayat pahalılığından şikayet etmiştir. Millî paranın içeride ve dışarıda değerinin düştüğünü dış ticaretimizin borçlarımızı ödeyemeyecek derecede daralmış olduğunu, yerli sermayenin geliştirilmesi

---

Tertiplenen Bir Açık Hava Toplantısında Giresunlulara Gösterdikleri Büyük Samimi Tezahür İçin Teşekkür Konuşması, 16 Mayıs 1952", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.103-105, s.105; İNÖNÜ, İsmet; "Trabzon Atapark Açık Hava Toplantısında, 18 Mayıs 1952", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.107-109, s.107.

¹²¹⁰ İNÖNÜ, İsmet; "İstanbul Basın Toplantısı, 28 Mayıs 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.115-120, s. 116.

¹²¹¹ BELEN, **Demokrasimiz Nereye Gidiyor? Siyasî Hatıralara Dayanan Tetkik ve Tahliller**, s.20.

¹²¹² İNÖNÜ, İsmet; "BMM' deki Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi Görüşülürken", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), 26 Şubat 1956, s. 367.

¹²¹³ TURAN, **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s. 219.

¹²¹⁴ İNÖNÜ, İsmet, **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul İl Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, CHP İl İdare Kurulu Yayınları I/1, y.y.b., s.5; BELEN, **Demokrasimiz Nereye Gidiyor? Siyasî Hatıralara Dayanan Tetkik ve Tahliller**, s.27.

gerektiğini¹²¹⁵ vurgulamıştır. Ekonomi politikalarındaki istikrarsızlığı ve ticaret açığını israf politikalarına bağlamaktadır¹²¹⁶. O'na göre İktidar acz içindedir. Yabancıdan para almak için vermediği memleket hazinesi yoktur¹²¹⁷.

İnönü, ekonomik gelişmeleri ve üretimin artmasını olumlu olarak görmekteydi. Tarım hayatımıza makinenin girmesinden memnundur ancak üretimin artmasının fiyatları düşürmesi beklenirken hayat pahalılığının olduğuna dikkat çeken İnönü hükümetin bu soruna çözüm bulmasını istemiştir¹²¹⁸. Tarımda makineleşmenin önemli olduğunu vurgulamakla birlikte, İnönü makinelerden çiftçilerin %80'ni oluşturan küçük çiftçilerin faydalanmadığını çalışma ve rekabet etme imkanının verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yabancı sermayenin tarım alanına davet edilmesini Türk çiftçisinin geleceği açısından iyi görmeyen İnönü DP'nin dış ticaret itibarını zedelediğini de düşünmektedir¹²¹⁹. İnönü dış yardımın karşısında değildir. Bunun kullanım yöntemini eleştirmiştir. Bir gelişme programı takip edilmesi taraftarıdır¹²²⁰. DP'ye oranla daha devletçi oluşu onu böyle bir öneriye yönlendirmiştir. Ekonomik alanda istikrara kavuşmamız gerektiğini plansız ve programsız hiçbir şeyin olamayacağına¹²²¹ vurgu yapan İnönü, CHP Meclisinin 1-5 Şubat 1956 tarihleri arasındaki toplantısından sonra yayınlanan bildiriye hükümetin ekonomi politikasının planlı olmaması nedeniyle eleştirildi. Bildiriye, “Amerikalılardan yardım istemeden önce evimizin içini düzene sokalım”¹²²² çağrısında bulunmuştur. Daha liberal politika izleyen DP ise İnönü'nün öneri ve devletçiliğini eleştirmiştir. Bayar'a göre, devlet kapitalizmi

¹²¹⁵ İNÖNÜ, İsmet; “Malatya Söylevi, 9 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.250-252, s.252.

¹²¹⁶ İNÖNÜ, İsmet; “İskenderun Konuşması, 19 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), s.273.

¹²¹⁷ İNÖNÜ, İsmet; “Sivas Konuşması 23 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.280-282, s.281.

¹²¹⁸ İNÖNÜ, İsmet; “X.Büyük Kurultay Açış Söylevi, 22 Haziran 1953”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.186-192, s. 191.

¹²¹⁹ İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul'daki Seçim Söylevi 13 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.255-258, s.257.

¹²²⁰ İNÖNÜ, İsmet; “CHP İstanbul İl Kongresi 18 Mart 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.320-331, s 320.

¹²²¹ İNÖNÜ, İsmet, **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul İl Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, s.11.

¹²²² İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.657, AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia , **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s147.

yapılmamalı, DP’de temel olan ferttir, devlet değildi¹²²³. Devlet özel girişimcilerle rekabet etmemeli, fert kazancına engel olmamalıdır. Bir vatandaş fabrika yaptığı zaman devlet sermayesi ile ona rakip olmamak lazımdır¹²²⁴. İnönü, ekonomik gelişmelerin bu olumlu görünüşünün arkasındaki sıkıntılara da dikkat çekmektedir ki daha sonraki gelişmeler İnönü’yü haklı çıkaracak niteliktedir. 1960 ihtilali sonrasında da, Koalisyon Hükümetinin Başbakanı olan İnönü, ekonomi politikalarında da kalkınma planına ağırlık vermiştir.

İçinde bulunduğumuz ekonomik güçlükler nedeniyle milletçe kurtulmanın tek yolu olarak Adnan Menderes çekilmelidir¹²²⁵ diyen İnönü, “Biz bu memleketi sokakta bulmadık. Biz bu memleketi yabancı emellere kaptırmayız”¹²²⁶ diyerek, devlet kuruculuğunu ön plana çıkararak sert eleştirilerde bulunmuştur. Döviz sıkıntısı, yabancı sermayenin kazançlarının ayrıcalıklı¹²²⁷ olduğunu, Amerikan Büyükelçisinin deyişiyle dünyanın en liberal yatırımcı kanunu sayılan¹²²⁸ Yabancı Sermaye Kanununa¹²²⁹ yerli sermaye üstünde ayrıcalıklı olmasına tahammül edemeyeceklerini belirten

¹²²³ BAYAR, Celal; “Adana Parti Merkezinde Yaptığı Hasbıhal 29 Haziran 1946”, Özel Şahingiray (Toplayan), **Celâl Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri** (iç.), S.18-20, s.18-19.

¹²²⁴ BAYAR, Celal; “Osmaniye ve Ceyhan’daki Konuşması 30 Haziran 1946”, **Celâl Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri** (iç.), S.22-24, s.22.

¹²²⁵ İNÖNÜ, İsmet; “BMM 4. Menderes Kabinesinin Müzakereleri, 16 Aralık 1955”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.342-358, s.344.

¹²²⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Balıkesir Açık Hava Toplantısı 15 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.259-262, s.259.

¹²²⁷ 18 Ocak 1954 yılında kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu (15), yabancı sermayeyi düzenleyen mevzuat içinde önemli bir yere sahiptir. Bu kanun, belirgin bir şekilde yabancı sermayeyi teşvik amacıyla hazırlanmış ve o zamandan beri petrol arama çıkarma, işletme ve dağıtımıyla ilgili yatırımların dışındaki tüm yabancı yatırımların dayandığı yasal düzenlemeyi oluşturmuştur. Bu yasanın en önemli özelliklerinden bir kaçını saymak gerekirse; - Bu kanuna göre, ülkenin ekonomik gelişmesine yararlı olmak, tekel veya imtiyazlar ifade etmemek koşulu ile Türk özel teşebbüsüne açık bulunan her alanda yabancı sermayeye çalışma olanağı tanınmıştır. - Kanun yerli girişimcilere tanınan tüm haklar muafiyetler ve kolaylıklardan aynı alanda çalışan yabancı sermayeli firmaların da yararlanabilmelerine olanak tanımaktadır.

¹²²⁸ SANDER, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s.102.

¹²²⁹ DP ideolojisinin en çarpıcı ifadesi, bu partinin yabancı sermaye ile ilgili tutumunda görülmektedir. DP, Türkiye’yi yabancı sermayeye açmak için olağanüstü çaba harcamış, bu uğurda 1 Ağustos 1951 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu, ve 7 Mart 1954 tarihli Petrol Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasaların birincisi mecliste tartışılırken, DP’li ticaret bakanı “yabancı sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkanlar bahşedilmiştir” diyerek üyesi olduğu partinin ideolojisini hiçbir yoruma yer bırakmayacak bir açıklıkla ortaya koymuştur. Bkz., Cumhuriyet, 14 Ocak 1954’den aktaran EROĞLU, “Çok Parti Düzenin Kuruluşu:1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), s. 123.

İnönü, Petrol kanunu¹²³⁰ da eleştirmektedir. “Kapitülasyonsuz bir memlekette asil bir milletin evlatları olarak yaşayacağız”¹²³¹ şeklinde 1954 seçim propagandası yapmıştı. Ancak İnönü, Mecliste Petrol Kanunu’nun lehine oy vermişti. Sonradan bu kanunu DP’nin aleyhine propaganda olarak kullanan¹²³² CHP ve İnönü seçim kampanyasında, Petrol Kanunu ile DP’nin ülkeyi yabancılara sattıklarını bir çeşit kapitülasyon getirdiklerini dile getirmişlerdir¹²³³. Bu yönüyle, İnönü’nün zaman zaman demokratik olmayan muhalefet yaptığına tanık olmaktadır. Yapıcı eleştirilerden daha çok oy kazanmak adına kendileriyle de çelişen ve acımasız eleştirileri barındıran muhalefet yapmışlardı. Ancak halkın, CHP muhalefetini nasıl değerlendirdikleri 1954 seçimlerinde kendisini göstermiştir. CHP’nin oy oranı, 1950 seçimleri oranının daha da gerisine düşmüştür.

İnönü, DP iktidarını eleştirirken kendi partisine de öğütler vermiştir: “belediye başkanı olarak DP’li vatandaşları CHP’lilerden ayırmayacağından eminim. Farklı muamele yaparsanız çok muzdarip olurum. Biz müdafaasını yaptığımız eşit muamelenin en ileri örneğini vermeliyiz”¹²³⁴ demiştir. CHP’lilere yarın iktidara gelerseniz, partizan bir idare kurmamalarını ve doğru yoldan ayrılmamalarını öğütlemiştir¹²³⁵.

İnönü, bazı zamanlarda DP ile ılımlı ilişkiler kurmaya çalışmış, yapmış olduğu bir basın toplantısının¹²³⁶ da iktidardan ne beklediklerini çok makul bir üslupla, “Anayasa Mahkemesi, iki meclis, yargıçlar teminatının

¹²³⁰ 7 Mart 1954 tarihli ve 6326 sayılı Petrol Kanunu ise, ilk Kanun’dan farklı olarak, petrol kaynaklarının özel teşebbüs eli ve yatırımları ile değerlendirilmesini amaçlayan liberal bir kanundur. Serbest piyasa ilkelerini benimsemiş olan 6326 sayılı Petrol Kanunu 1954 yılında yürürlüğe girdikten sonra, bir takım değişikliklere uğramış olsa da, halen geçerliliğini korumaktadır.

¹²³¹ İNÖNÜ, İsmet; “Balıkesir Açık Hava Toplantısı 15 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.259-262, s.262.

¹²³² AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.136.

¹²³³ ARCA YÜREK, Cüneyt; **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.128.

¹²³⁴ İNÖNÜ, İsmet; “Bursa’dan Dönerken Gürsu’da Halkla sohbetinde CHP’li Belediye Başkanına Söylediği Sözler, 28 Eylül 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), s.138.

¹²³⁵ İNÖNÜ, İsmet; “Akhisar Sındırgı Konuşmaları 7 Ekim 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.149-150, s. 149.

¹²³⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Partiler Arası Münasebetlere Dair Basın Toplantısı, 21 Ocak 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.168-172.

Anayasa’da ikmalî, söz yayın ve toplantı hürriyetine ait vatandaş haklarının tecrübelerle göre müeyyidelere raptı, inkılaplar için teminat gibi prensiplerdir”¹²³⁷ dile getirmiştir. Ona göre, Türkiye ihtilal devrini kapatmıştır ve serbest seçimle gerçekleşecek millet iradesine göre iktidar kurulacaktır. Türkiye’de iktidar değişmesinin yalnız serbest seçimle gerçekleşmesi CHP’nin en temel ilkesidir¹²³⁸. Hatta İnönü, bu dönemlerde DP iktidarının partizan uygulamalarında arınmaya çalıştığını tamamen ortadan kalkması için zamana ihtiyaç olduğunu belirtmiştir¹²³⁹. Ancak bu bahar havası uzun ömürlü olmamıştır.

Bahar havası uzun sürmediği gibi, 1953 yılı sonunda oldukça şiddetlenmiştir. DP, CHP’yi borçlandırma kanunu çıkararak mallarına el koymuş ve devlet malı olduğunu parti tarafından haksız yere gasp edildiğini ileri sürmüştü¹²⁴⁰. İnönü, “biz hukuk dışı bir rejimin kurulmakta olmasıyla karşı karşıyayız. Açıktan tatbikata başlatılan yeni rejimle vatandaş sorgusuz müdafaasız mahkum edilmektedir. Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telaşı içindediniz”¹²⁴¹ diye seslenmiştir. Bu kanun ile CHP’nin bütün malları elinden alınmıştır. Yayın organı Ulus Gazetesi kapatılmış, parti ve halkevlerine ait binalarına, devlete ait oldukları gerekçesi ile el konulmuştur. CHP, oldukça zor bir sürece girmiş, maddi imkansızlıkları aşmaya çalışmıştır, hatta maddi kazanım için eşya piyangosu bile düzenlemek zorunda kalmıştır.

İnönü’ye İnkılapları tehlikede görüyor musunuz sorusuna; inkılapları tehlikede görmüyorum. İnkılap karşıtı hareketler vardır ancak milletimizin inkılapları koruyacağına inandığını vurgulamıştır¹²⁴². DP iktidarını rejimi tehlikeye sokmakla suçlayan İnönü, “Adım adım mutlakiyete gidiyoruz. Ya da

¹²³⁷ A.g.t., s.170

¹²³⁸ A.g.t., s.169.

¹²³⁹ İNÖNÜ, İsmet; “BMM’nde Bütçe Müzakereleri, 16 Şubat 1953”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.173-178, s.170.

¹²⁴⁰ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.77.

¹²⁴¹ İNÖNÜ, İsmet; “BMM’deki CHP’ni Borçlandırma Kanunu Müzakeresi, 14 Aralık 1953” **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.224.

¹²⁴² İNÖNÜ, İsmet; “Cumhuriyetin 28. yıldönümü Münasebetiyle Akşam Gazetesi Muhabirine Söyledikleri, 29 Ekim 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.76.

geri dönüyoruz. Kapalı hayatın bir zevki olabileceğini sananlar aldansınlar”¹²⁴³ şeklinde uyarısını yapmıştır. “Biz mutlakiyetten bugüne geldik, siz bugünden mutlakiyete gidiyorsunuz. İşte fark burada”¹²⁴⁴ diyerek, her iki parti arasında uçurumlar olduğuna dikkat çekmek isteyen İnönü, DP’nin toplumu kapalı ve karanlık rejime sürükleyen tasarıları gündeme getirdiğini¹²⁴⁵ belirtmiştir. İnönü’nün DP’ye yönelik muhalefetine değerlendirilmesi gereken iki boyutu vardır: Birincisi, İnönü tam bir devlet adamı bilinciyle, çok partili sistemin kurucusu olarak hem muhalefette ve hem de kendi partisine yol gösterici ve yapıcı eleştiriler boyutu, ikincisi ise, DP’nin partisi ve iç politikaları konusunda yaptıklarına yönelik biraz da kaygıya dayalı sert muhalefet boyutu.

1954 genel seçimlerinin arifesinde, Türkiye Batı’nın en sadık dostlarından birisiydi. Dışta ve içte etkin bir komünizm karşıtlığı egemendi; Atatürk’ün laiklik siyaseti bir kenara itilmişti, halk henüz enflasyon ve yokluğa dönüşmemiş olan iktisadi liberalizmin sağladığı genel canlanmadan, bürokrasinin gücünün kırılmış olmasından hoşnuttu, muhalefet ya ortadan kaldırılmış ya da tüm servetine el konularak sindirilmişti. DP içerisinde Menderes’in kişisel yönetimi giderek yoğunlaşmış, parti kendi içinde demokrasiden yoksundu¹²⁴⁶. DP cephesi böyle iken, CHP cephesinde durum pek de iç açıcı görünmemekteydi. İnönü yukarıda geçtiği üzere muhalefeti yapmakta ancak halka çekici bir seçenek de önermemekteydi. “CHP muhalefette kaldığı süre içerisinde baskıcı imajını silememiş, halkın güvenini kazanamamıştı”¹²⁴⁷. DP’liler hükümete görevini yerine getirme fırsatı vermedikleri için CHP’leri sorumlu tutuyorlar, CHP’liler de hükümetin icraatını görmeden saldırmaya başlıyorlardı¹²⁴⁸. O dönem CHP’nin resmî yayın organı olan Ulus Gazetesi’nin muhabiri olan Cüneyt Arcayürek muhalefet

¹²⁴³ İNÖNÜ, İsmet; “Uyandırma, Ulus ve Dünya Gazetelerindeki Başmakalesi, 1 Haziran 1956”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.404-406, s.405.

¹²⁴⁴ İNÖNÜ, İsmet; “BMM’nde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Tasarı Müzakeresi, 27 Haziran 1956”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** s.411-412.

¹²⁴⁵ İNÖNÜ, İsmet; “BMM’nde Basın Kanunu Müzakerelerinde, 6 Haziran 1956”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.407-409, s.407.

¹²⁴⁶ EROĞLU, “Çok Parti Düzenin Kuruluşu:1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), 124.

¹²⁴⁷ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.71.

¹²⁴⁸ A.g.e., s.52.

yapma tarzlarını biraz da öz eleştiri içerir şekilde anlatmaktadır. Menderes'in her konuşmasını yakından takip etmiş olan Arcayürek, Menderes'in halk tarafından coşkuyla karşılanmasını kıskançlıkla izlediğini ve Ulus'ta da Menderes'e ve DP'ye alabildiğine saldırdıklarını, haberdeki bu tutumu başyazılar, imzasız yorumların izlediğini böylelikle Ulus hemen her gün yeni bir rüzgar estirdiğini itiraf etmektedir¹²⁴⁹ Arcayürek, CHP'nin kendisini bu rüzgara kaptırdığını ve ancak perişan olanın yine kendisi olduğunu anlatmaktadır. CHP'nin kendi aralarında toplanıp halkın Menderes iktidarından soğuduğuna karar verip dağıldıklarını işin ilginç de buna Merkez'in de inanmış olmasında CHP geleneğinin; halkın içinde olmadan halk hakkında yorumda bulunmak payı büyüktü.

İnönü, diğer muhalefet partileri ile birleşerek daha güçlü bir muhalefet olmayı istemiştir. Güçlü bir muhalefet cephesi oluşturmak için her üç muhalefet partisi liderleri ve temsilcileri CHP Genel Merkezinde işbirliği ile ilgili ayrıntıları gözden geçirmişlerdir¹²⁵⁰. Eylül 1957 CHP XIII. Kurultay açış konuşmasında İnönü; "işbirliği demokrasiyi gerçekleştirecektir...demokrasi dediğimiz hayat tarzı on iki senelik bir çalışmadan sonra bir çıkmaza girmiştir...müstakil mahkeme ve teminatlı hâkim esaslara bağlı bir adalet sistemi, insan haklarına müstenit garp anlayışında bir demokrasi hayatı, basın toplantı ilim hürriyetleri, meclis murakabesi, işçi hakları ve teşekkülleri hususlarında iktidar ile tam anlaşmazlık halindeyiz...vatandaşın ihtiyacına çare bulmak vazifesi muhalefet partilerine düşmektedir. Rejim huzursuzluğu bitmeli hukuk devleti kurulmalıdır"¹²⁵¹. Demokratikleşme yolunda büyük bir adım niteliğinde görülen işbirliğinin sorumluluğu, demokratik reformunu yapmaktı¹²⁵². Böylelikle söz konusu işbirliğinin iktidarı ele geçirmekten ziyade demokratikleşmeyi sağlamak amacı ön plana çıkarılmıştır. Esasında işbirliği düşünülen Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi CHP'nin programına

¹²⁴⁹ ARCA YÜREK, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954**, s.112-113. Örneğin; şu sözler Arcayürek'e aittir, "Ulusa haber yazardım başbakan Menderes, bugün Adana'da gene ağzına geleni söyleyerek İnönü ile CHP'ye ağır saldırılarda bulundu", **a.g.e**, s.116.

¹²⁵⁰ "CHP 13. Kurultayı Bu Sabah Toplanıyor", **Ulus Gazetesi** (iç.), 9 Eylül 1957, s.1.

¹²⁵¹ "İşbirliği Demokrasiyi Gerçekleştirecektir", **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Eylül 1957, s.1, İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.725.

¹²⁵² "CHP 13. Kurultayı İşbirliğini Tasvip Etti", **Ulus Gazetesi** (iç.), 11 Eylül 1957, s.3.

DP'nin programından daha uzak olmalarına rağmen DP iktidarına demokratikleşmeyi sağlayabilmek için son vermek amacıyla bir araya gelebilmişler bu işbirliğinin liderliğini de İnönü üstlenmiştir.

DP iktidarı muhalefetin bu işbirliğini önlemek amacıyla milletvekilleri seçim kanunu tadil tasarısının hazırlığına girişmiş, “siyasî partiler teşkilatı bulunan her seçim çevresinde müstakiller seçime iştirak etmek mecburiyetindedirler. Meclis seçimin yenilenmesine karar verdiği takdirde bu karar tarihinden iki ay evvel ve karar tarihinden sonra siyasî bir partiden ayrılmış olan şahıslar herhangi bir partiden aday gösterilemezler”¹²⁵³ şeklinde tamamlamıştır. İşbirliğini önleyici bu kanun tasarısı yasallaştıktan sonra İnönü şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “eğer Türk milleti 1957 seçimlerinde¹²⁵⁴ reyine sahip olabilir ve onu kıymetlendirirse bu seçim sizin de telaşınızdan bellidir ki DP düşmesi ile neticelenecektir”¹²⁵⁵. Yine CHP'nin yayınladığı bir tebliğde, “iktidarın işbirliğine karşı aldığı tedbirler hem Türk Milletini mukaddes haklarından mahrum edecek hem de hür milletler arasındaki itibarını düşürecekler”¹²⁵⁶ şeklinde sert tepkisini göstermiştir.

Demokrasiye inanmış birinin serbest seçimlerde iktidarı kaybedeceğini hesap ve kabul etmelidir diyen İnönü, bunu kabul ettikten sonra, her şey yoluna kendiliğinden girecektir. İktidara bir defa geldim bir daha gitmem sevdasına kapılmamak gerekir. İktidara “gelen bir gün iktidarını kaybedeceğini baştan kabullenmelidir. Eğer kabul etmek istemezse ülkeyi sıkıntıya sokacaklardır”¹²⁵⁷ ki, DP'nin bugün yaptığı budur. “Hem demokrasi rejimi ile yaşayacağım hem de iktidardan gitmeyeceğim. Dünyada henüz böyle bir tılsım

¹²⁵³ “İşbirliğini Önleyici Seçim Tasarısı Mecliste”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 11 Eylül 1957, s., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.725-726.

¹²⁵⁴ 1957 seçim sonuçları şöyledir; toplam 610 milletvekilliğinin 424'ünü DP, 178'ini CHP, 4'ünü CMP, 4'nü de HP kazandı. CHP kazandığı il sayısı bir önceki seçime göre bir hayli arttırmıştır. Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.726.

¹²⁵⁵ “İşbirliğini Önleyici Tasarı Dün Kanunlaştı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 12 Eylül 1957, s.1.

¹²⁵⁶ “İşbirliğini Önleyici Tasarı Dün Kanunlaştı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 12 Eylül 1957, s.1.

¹²⁵⁷ İNÖNÜ, İsmet; “Giresun'da Tertiplenen Bir Açık Hava Toplantısında Giresunlulara Gösterdikleri Büyük Samimi Tezahür İçin Teşekkür Konuşması, 16 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.103-105, s.103.

henüz keşfedilmemiştir. Demokraside gününü dolduran gidecektir”¹²⁵⁸ diyen İnönü, DP’yi iktidar tutkusundan ve bu tutkusu nedeniyle anti-demokratik yönetiminden dolayı her fırsatta eleştirmiştir.

1958-1960 yılları, CHP’nin başta İnönü’nün muhalefetinin en etken olduğu devredir¹²⁵⁹. Bu dönem, DP iktidarı da muhalefete, basına, üniversitelere oldukça sert ve baskıcı politikalar izlemiştir. Demokrasinin bunalıma girdiği bu dönemde 1959 XIV. CHP Kurultay’ında yayınlanan İlk Hedefler Beyannamesi’nde antidemokratik kanunların kaldırılması, Anayasanın halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve güvenlik esaslarına göre değiştirilmesi, bütün hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, yasamanın yürütme üzerindeki denetiminin etkin bir biçimde sağlanması; bütün idari tasarruflara yargı denetiminin getirilmesi, sosyal adaletsizlik ve dengesizliğin giderilmesi, yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi, yasa yapımında uyum ve dengenin sağlanması için İkinci Meclis, yargıç güvencesinin sağlanması için Yüksek Hukuk Şurası’nın kurulması¹²⁶⁰ hedeflenmiştir. Bu hedefler oldukça yerinde ve 1960 ihtilaline ve sonrasına işaret eder niteliktedir. Şöyle ki, 1960 ihtilalinden sonra ikinci meclis yani senato sisteminin kurulması, anayasa mahkemesinin kurulması özgürlük ve hakların güvence altına alınması gibi belirlenen bir çok hedef yaşam bulmuştur. Bu süreçte İnönü’nün devlet adamlığı, ön-görüsü ve tecrübesi etkin bir rol oynadığı görülmektedir.

İnönü muhalefetinin ve önerilerinin 1961 Anayasası ilkelerini meydana getirdiği ve topluma benimsetildiği¹²⁶¹ iddia edilmektedir. Bu konunun ayrıntıları son bölümde İnönü-ordu ilişkisi başlığında ele alındı

Muhalefette ve DP iktidarının hedefi olmak İnönü için oldukça yıpratıcı olmuştur. İnönü pek çok iftiraya uğramış, suçlanmış, maksatlı olarak kendisi ve

¹²⁵⁸ İNÖNÜ, İsmet; “Ketsel Köyü Konuşması, 28 Eylül 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s. 139.

¹²⁵⁹ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, s.152.

¹²⁶⁰ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.751; BOZDAĞ, **Menderes Menderes**, s.179-180; Ayrıca İlk Hedefler Beyannamesinin tam metni için Bkz. “İlk Hedefler Beyannamesi”, **Ulus Gazetesi**, 18 Ekim 1964, s.4.

¹²⁶¹ UĞUR, Necdet; **İsmet İnönü**, YKY, İstanbul, 2002, s.22.

ailesi bireyleri karalanmıştır¹²⁶². Bu dönem önemli bir olay ise, İnönü'nün oğlu Ömer İnönü'nün adının bir cinayet olayına karışmasıdır. “Muhalefet lideri İnönü'ye ikinci bir komplo! Büyük komutanları ziyareti yalanından sonra haysiyete, şerefe ve itibara saldırılar devam ediyor...dün bir milletvekili Ömer İnönü'yü olmamış bir cinayetle ilgili göstermeye çalıştı”¹²⁶³ şeklinde haber yapılması Ömer İnönü'nün suçsuz olduğu¹²⁶⁴ açıklanmışsa da İnönü ailesine zor günler yaşattır. Ulus gazetesi bu türden olayları İnönü'ye komplo ve iftira niteliğinde değerlendirilmiştir. DP yayın organı olan Zafer gazetesinin Ömer İnönü'ye iftira bulaştırmak istediğini ve yeni bir komplo olarak da İnönü'nün Peker'e örtülü ödenekten 10 para vermiş olduğudur. Bunların asılsız ve uydurma olduğunu belirtmiştir¹²⁶⁵. “Demokrasi hareketi başlayalı beri görüyoruz ki, İsmet İnönü'ne karşı bir düşmanlık hareketi de başlamıştır. Bunun Türk halk kitlesinin ruhundan çıkmış bir his olduğunu bir an bile düşünemeyiz”¹²⁶⁶. İnönü yalan ve iftiralara mecliste bizzat cevap vermiş, “eğer memlekette iftira rejimi hüküm sürerse tehlikelerle uğraşmaya hiçbir milletin gücü yetmez”¹²⁶⁷ demiştir.

İktidarın ilk günden itibaren CHP'nin varlığını hukuken ve fiilen ortandan kaldırmaya çalıştığını¹²⁶⁸ dile getiren İnönü, demokrasiye geçildiğinde haksız ve insafsız bir muhalefetle karşılaştıklarını ancak iktidarı kendilerine devrettikten sonra da iftiralara maruz kaldıklarını ve kötü bir iktidar tutumu ile karşı karşıya kaldıklarını¹²⁶⁹ ifade etmiştir. İnönü'de sorun muhalefette olsun ya da iktidar olsun DP'dir. On yıl boyunca DP'nin değişmeyen özelliklerinden biri de CHP'nin geçmişine saldırmak olmuştur. Tek parti devrinin kötü uygulamaları değiştirme adına bu normal karşılanabilirdi ancak DP yasal çizgiyi aşmış ve kısa zamanda muhalefeti

¹²⁶² AKBIYIKOĞLU, Ali Rıza; **Demokrasi ve İsmet Paşa**, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1986, s.29.

¹²⁶³ “Muhalefet Başkanı İnönü'ye Karşı İkinci Komplo”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 27 Haziran 1950, s.1.

¹²⁶⁴ “İftiralara Cevap”, **Ulus Gazetesi**, 29 Haziran 1950, s.1.

¹²⁶⁵ “İsmet İnönü C. Halk Partisinin Genel Başkanlığını Fiilen Eline Alıyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 20 Ağustos 1950, s.1.

¹²⁶⁶ YALÇIN, Hüseyin Cahit; “İnönü'ye Yapılan İşkence”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 23 Temmuz 1950, s.1.

¹²⁶⁷ **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1951, s.1.

¹²⁶⁸ İNÖNÜ, İsmet; “BMM' deki Söylev 23 Şubat 1956”, Muhalefette **İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.363-366, s 363.

¹²⁶⁹ İNÖNÜ, İsmet; “Ankara'da Kendisini Ziyaret Eden Bergama Heyetiyle Sohbet”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.35-36, s.35.

tamamen ezmeyi hedef tutan bir takım gayri meşru hareketlere girişmişlerdir¹²⁷⁰.

CHP muhalefetine rağmen, DP halkın gözünde her gün biraz daha yükselmekte idi. Eylül 1950 Belediye seçimlerinde 600 küsur CHP'li belediyeden 560 kadarı Demokratlara geçmiştir. Menderes; "Türk Milleti Halk Partisini 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti 3 Eylülde de muhalefetten tasfiye etti"¹²⁷¹ demiştir. Bu türden iktidar başarısı CHP ve İnönü'yü gün geçtikçe daha da yıpratmış, ancak İnönü yılmaz ve sabırlı kişiliği ile mücadeleye devam etmiştir.

1958-1960 arası muhalefet-iktidar çatışması daha da şiddetlenmiş her iki partide birbirlerinin varlığına dahi tahammül edemez duruma gelmişlerdi. İktidar muhalefeti susturmak için oldukça baskıcı yöntemlere baş vurmuştur ki, bu da DP iktidarının sonunu hazırlamıştır. 11 Ağustos 1958 tarihli DP Meclis grubu bildirisinde CHP meclisin itibarını düşürmeye yönelik kışkırtıcı tutum ve davranışlarda bulunmak, memurlara tehdit savurmak, hükümeti devirmeye çalışmakla suçlandı¹²⁷². Başta İnönü olmak üzere 20 CHP'li milletvekiline 12 oturum Meclis müzakerelerine katılmama cezası verilmiştir¹²⁷³. İnönü, DP'nin muhalefet partisi üyelerini özellikle de tatildeyken takip ettirmelerinden şikayet etmiştir¹²⁷⁴.

Mayıs 1959'da polis, İnönü'nün halkla görüşmesine izin vermemiş, ayrıca İnönü Uşak'tan ayrılırken sayıları bine yaklaşan bir kalabalığın saldırısına uğramıştır. Atılan bir taş İnönü'yü yaralamıştır. Topkapı olayı olarak bilinen olayda, DP taraftarları İnönü'ye saldırmışlardır. Şiddet olayları hız kazanmıştır¹²⁷⁵. İlk kez askerler de kullanılarak İnönü'nün Kayseri Yeşilhisar gezisinde barikat kurarak İnönü durdurulmak istenmiştir¹²⁷⁶.

¹²⁷⁰ EROĞLU, **Demokrat Parti Tarihî ve İdeolojisi**, s.123-124.

¹²⁷¹ "Belediye Seçimlerinin Umumî Neticeleri", **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 5 Eylül 1950, s.1.

¹²⁷² İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.737.

¹²⁷³ AKBİYİKOĞLU, a.g.e., s.135.

¹²⁷⁴ İNÖNÜ, İsmet, **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul İl Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, CHP İl İdare Kurulu yayınları I/1, s.6.

¹²⁷⁵ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.194-195.

¹²⁷⁶ A.g.e., s.206.

CHP'nin yayın organları olan Ulus Gazetesi ve Akis Dergisi sık sık kapatılmıştır¹²⁷⁷.

7 Nisan 1960'da DP Meclis grubu bir bildiri yayınladı. Bildiride CHP'nin ülkedeki bütün yıkıcı grupları çevresinde topladığı halkı ve orduyu iktidara karşı ayaklanmaya kışkırttığı öne sürüyordu. Bu bildirin ardından iktidarın meclis grubu TBMM Başkanlığına muhalefetin eylemlerinin soruşturulması için bir önerge verildi. Söz konusu önerge 18 Nisan 1960 Mecliste büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Yasaya göre Meclis içerisinde 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu¹²⁷⁸ kurulacak ve bu komisyon üç ay boyunca muhalefetin ve eylemlerini soruşturacaktı¹²⁷⁹. Diyalektik bir şekilde böylesi bir anti-demokratik uygulama DP'nin iktidarının sonun hazırlayan son damla olmuştur. Takrir-i Sükun Kanunu tadında bir komisyon olan Tahkikat Komisyonu demokrasi rejiminde tutmamıştır.

Her iki parti de, var olan yapıyı, statükoyu, devam ettirme çabasında oldukları için, 1950-1960 arası iktidar muhalefet çatışması birbirlerinin programlarına yönelik değil varlıklarına yönelik olmuştur. Aynı zamanda parti liderlerinin geçmişten miras kalan kişisel mücadeleleri de bu dönemin temel özelliklerinden biridir. Muhalefet acımasız eleştirilerde bulunurken iktidar da Meclisteki çoğunluğuna dayanarak anti-demokratik yasalarla muhalefeti susturmaya çalışmıştır. İktidar-muhalefetin birbirlerinin varlıklarına yönelik politikaları ülke varlığını tehdit etmeye başlamasıyla ordu 27 Mayıs 1960'da ihtilali ile bu gidişe son vermiştir.

¹²⁷⁷ A.g.e., s.196.

¹²⁷⁸ Tahkikat Komisyonuna her türlü yayını yasaklamak yayın organlarının basım ve dağıtımını engellemek soruşturma için gerekli olan her türlü evraka el koymak, her türlü siyasal faaliyet hakkında önleyici karar almak ve hükümetin bütün araçlarından istediği gibi yararlanmak gibi geniş yetkiler verilmişti. Komisyonun alacağı önlem ve kararlar kesin olacak ve bu önlem ve kararlara hiçbir şekilde itiraz edilmeyecekti. Ayrıca komisyonun karar ve önlemlerine karşı çıkanlar için bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası getirilmişti. Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.782.

¹²⁷⁹ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.781-782.

b. İnönü'nün Dış Politikaya Yönelik Eleştirileri

İnönü, kurmuş olduğu Batı yönelimli demokratik sistemin yaşaması için Amerika yanlısı, komünizm karşıtı Birleşmiş Milletlere bağlı olan DP'nin dış politikasını eleştirmemiş hatta, “**Dış meseleler üzerinde esasen prensip ve fikir ayrılığı yoktur**”¹²⁸⁰ şeklinde de her fırsatta destek olduklarını dile getirmiştir. Çünkü bu dış politika, CHP dış politikasının devamı niteliğindedir. CHP'den DP'ye miras kalmıştır. Amerika'da her iki partinin dış siyasetini aynı görmektedir. Seçim öncesi Amerika'nın Washington'dan açıklaması şöyledi: “hangi parti kazanırsa kazansın askerî ve iktisadi yardım devam edecektir”¹²⁸¹. İnönü, Beypazarı seçim nutkunda da “vatandaşlar ve siyasî partiler prensip olarak dış politikada birlik bulunuyoruz. Bu dış politikamız herhangi bir komşumuza herhangi bir devlete meydan okumak çalışmasından tamamen uzaktır. Fakat dış politikamız medeniyet aleminin bizim hayat telakkimizi kabul eden bize tecavüz edilmesini medeniyet aleminin uğradığı müşterek bir haksızlık sayan müttefikleri ve dostlarımızın tasvibine mahzar olmuştur. Milletlerarasında müşterek bir sulh tesisini gaye edinen milletlerle beraberiz”¹²⁸². Aynı gazetede dikkatimizi çeken bir başka haber ise, Orgeneral Collins'in basın toplantısında “bir tecavüz karşısında Türkiye yalnız başına kalmayacaktır”¹²⁸³ demiştir. Seçim öncesinde karşılıklı güven veren sözler hakim olmuştur.

Muhalefet lideri olarak İnönü dış politikada, DP iktidarını desteklemiştir. Daha önceki Millî Şefliğin ikinci alt döneminde de vurgulandığı üzere, İnönü Batı demokrasileri ve Amerika yanlısı bir dış politika takip etmiş, kurulacak olan partinin de aynı politika taraftarı olmasına özen göstermiştir. “DP iktidarı CHP'nin dış politikasını takip etmiştir”¹²⁸⁴. Bu nedenle kendi dış politikasının devamcısı olan, DP'nin dış politikasını hiçbir zaman eleştirmemiş

¹²⁸⁰ **Ulus Gazetesi**, 29 Ekim 1951, s.1.

¹²⁸¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mayıs 1950, s.1. İNÖNÜ, İsmet; “Malatya Söylevi, 9 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.250-252, s.251.

¹²⁸² “İnönü'nün Üçüncü Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Mart 1950, s.1.

¹²⁸³ **a.g.n.**, s.1.

¹²⁸⁴ BELEN, **Demokrasiden Diktatörlüğe On Senelik Hayatımıza Dair Tenkid ve Tahliller**, s.22.

ve tam destek vermiştir. Yalçın seçim sonrası yazdığı makalesinde; “..bizi müteselli eden düşünce vatanımızın düşmanlarının memleketimizdeki hükümet değişikliğinden dolayı sevinmeye imkan bulamayacaklardır. Çünkü Demokrat Partinin öteden beri dış politikada halk parti siyasetiyle mütesanit yürüyordu. Şimdi Halk Partisi demokrat hükümetinin dış siyasetinde kendisine kuvvetle müzaheret gösterecektir... müttefiklerimiz ve dostlarımız olan devletler Türkiye’de kendilerine daima sadık medeniyet ve hürriyet davasına tamamen bağlı ve müşterek davayı müdafaa hususunda çelik gibi sağlam bir dost göreceklendir”¹²⁸⁵ şeklinde dış politikada birliği dile getirmiştir.

Kore’ye asker gönderme konusunda İnönü’nün itirazı meclise ve muhalefete danışılmadan böyle bir karar alınmış olmasıydı. Aksi takdirde, Kore’ye asker gönderilmesi kararını eleştirmemekteydi. “Kore’ye asker sevki hususunda Genel Başkan İnönü’nün veya yetki sahibi herhangi bir CHP şahsiyetinin fikir ve mütalaası alınmış değildir”¹²⁸⁶ haberini yapan Ulus Gazetesi, bu konuda eleştirisini “Meclisten geçirecek kadar ehemmiyetli bulmaması derin bir hayret uyandırdı”¹²⁸⁷ şeklinde belirtmiştir.

“Dış mesele üzerinde... prensip ve fikir ayrılığı yoktur... prensipte değil usulde ve tatbıkatta fikir birliği teminine çalışmak maksadı kolaylaştırmak için çok faydalı olur”¹²⁸⁸ şeklinde belirten İnönü’nün Kore’ye asker gönderilmesi kararına ilişkin açıklaması şöyledir. “B. Milletler, bir tecavüz karşısında Türkiye’ye yardımı aza devletlerin takdirine mi bırakacaktır, işte memleket hesabına içimi titreten nokta budur. Memleket meselelerinde hükümetin muhalefet partisiyle fikir mutabakatı temini tecrübe etmesi memleket hesabına içimi titreten nokta budur”¹²⁸⁹. İnönü, bunu memleket birliğini sağlanması için gerekli görmektedir. Ona göre, “Büyük memleket meselelerinde hükümetin muhalefet partisiyle fikir mutabakatı

¹²⁸⁵ YALÇIN, Hüseyin Cahit; “Büyük İsmet İnönü”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 16 Mayıs 1950, s.1.

¹²⁸⁶ “Muhalefete Sorulmadan Verilen Karar”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 27 Temmuz 1950, s.1.

¹²⁸⁷ “Hükümet Son Kararı İle Anayasayı İhlal Etmiştir”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Temmuz 1950, s.1.

¹²⁸⁸ İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul’da Yaptığı Basın Toplantısındaki Demeç, 22 Ekim 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.71-75, s.71.

¹²⁸⁹ “İnönü’nün Kore Kararı Hakkındaki Demeci”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 29 Temmuz 1950, s.1.

memleket birliğini sağlamak için esastır”¹²⁹⁰. Menderes’in karşı savunması ise şöyledir, hükümetimizin aldığı karar bir savaş kararı değildir. Barışı koruma kararıdır. BM Anayasasını kabul ettiğimiz için bu onay ve kabullenmeleri ve bundan doğacak sonuçları BMM ve hükümet peşinen kabullenmiştir¹²⁹¹. Bu nedenle, DP konunun Meclis’e götürülmesine gerek duymamıştır. CHP ve İnönü’de konu meclise getirilmiş olsa onaylayacaklardı işin özünde onların itirazı bu kararda katkı paylarının olmaması diğer bir ifadeyle DP’nin onlara bu imkanı tanımamasıdır.

İnönü, DP’yi dış politikasında değil dış politika yapış tarzından dolayı eleştirmektedir. DP dış politika konularında da CHP’den oldukça bağımsız davranmakta ve onlarla herhangi bir sorumluluğu paylaşmaktan çekinmektedir. Muhalefet lideri İnönü ise, araların düşünce ayrılığı olmadığı için dış politika karar ve uygulamalarında CHP’nin de düşüncesinin alınmasını ve sorumluluğun paylaşılmasını istemiştir. DP ise İnönü’nün temellerini attığı batı demokrasilerine yönelim ve ABD ile dostluk ilişkilerini parti ve hükümet olarak kendi adına devam ettirmek niyetindedir ki İnönü’nün de temel itirazı bu noktadadır ve şöyle ifade etmiştir: “dış politika bahsinde DP iktidarı mesuliyet hissi tanımamaktadır. Fiilen harbe girmek gibi bu memleket mukadderatı için büyük ehemmiyeti olan bir hadiseyi Büyük Mecliste müzakere etme lüzumunu reddetmiştir”¹²⁹². Bir yönüyle de, sorun CHP-ABD ilişkisinin yarım kalması ve devam ettirilememesidir. “Dış meseleler ve tehlikeler üzerinde iktidarın muhalefetle işbirliği yapması usulü bizde henüz teessüs etmemiştir”¹²⁹³ şeklinde belirten İnönü dış politika güçlüklerinin içeride tartışma konusu olmasından mümkün olduğu kadar sakınmıştır¹²⁹⁴. Dış

¹²⁹⁰ İNÖNÜ, İsmet; “Hükümetin Kore’ye Asker Gönderme Kararı Üzerine Hürriyet Gazetesi Muhabirine Verdiği Demeç, 28 Temmuz 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.18.

¹²⁹¹ “Adnan Menderes Kararı Müdafaa Etti”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 29 Temmuz 1950, s.4. “Başbakan Dün Muhalefete Cevap Verdi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 29 Temmuz 1950, s.4.

¹²⁹² İNÖNÜ, İsmet; “Belediye Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşması, 28 Ağustos 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.19-20, s.19.

¹²⁹³ İNÖNÜ, İsmet; “Kıbrıs Mevzuunda CHP’nin Görüşünü Açıklayan Demeç, 25 Ağustos 1955”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s. 332.

¹²⁹⁴ İNÖNÜ, İsmet; “CHP İstanbul İl Kongresi 18 Mart 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.320-331, s 321.

politikada iktidar-muhalefet arasında tam bir anlaşma ve işbirliğini zorunlu görmekteydi.

İnönü'nün DP iktidarının bu tutumuna bir diğer itiraz noktası ise, bunun dış politikayı olumsuz etkileyeceği yönündedir. İç politikada demokratikleşmenin gerçekleşmemesi ki, İnönü'ye göre, DP iktidarı uygulamaları ile demokratikleşmeye engel olmaktadır. DP'nin bu tutumu dış politika başarısını da olumsuz yönde etkileyecekti. İnönü'ye göre, "iç politikamızı Garbi Avrupa manasında bir demokratik hayat tarzı içinde kat'i olarak tespit etmek ve hürriyet için sağlam bir Millî bünye sahibi olmak bizim dış meselelerimizin hepsinde ve ağır basan bir ihtiyaçtır"¹²⁹⁵. Dış politika başarısını ve istikrarını iç politikada birlik ve demokratikleşmeye bağlayan İnönü'ye göre, hem iktidara hem de muhalefete çok iş düşmektedir. Haziran 1950 VIII. CHP Kurultay açış konuşmasında: "...iç hadiselerde nifaka düşmüş ve dış tehlikeye uğrayınca vazifesini yapamayan bir Türkiye için kimse alakadar olmaz...iç politikada huzur ve istikrar dışarıya karşı vatan müdafaasının milletlerarası alemde Türkiye için faydalı siyasî imkanların temel şartıdır"¹²⁹⁶ demiştir. İnönü DP'nin hem iç hem de dış politikalarında muhalefeti tanınması gerektiği çağrısında bulunmuştur.

Bu dönemde de, Millî Şef Dönemi'nde başlayan Amerikan yardımları devam etmiştir. Amerika Dışişleri Bakanlığı yayınladığı demeçte, "bu yardım Türklerin bağımsız kalmak hususundaki azmini daha da sağlamlaştırmıştır"¹²⁹⁷ demektedir. "Askerî yardım hızlandırılacak..Türkiye'de millî birlik vardır ve komünist faaliyetine tesadüf edilemez, bunlar küçümsenmeyecek kıymettedirler"¹²⁹⁸ şeklindeki Amerikan General Mc Brid'in demeci de Amerikan yardımlarının Millî Şef Dönemindeki mantık ile aynı olduğunu vermektedir. Dış borçlanma karşısında olmayan İnönü'ye göre, kalkınmayı sağlamak için imkanları israf etmeden verimli kullanmak gerekliydi. Yardım ve borç isteyen memleketlerin ciddi bir güven kazanabilmeleri için iki şart

¹²⁹⁵ İNÖNÜ, **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul II Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, s.8.

¹²⁹⁶ "Başkan İnönü'nün Nutku", **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Haziran 1950, s.5.

¹²⁹⁷ "Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardımı", **Ulus Gazetesi** (iç.), 23 Mayıs 1950, s.1.

¹²⁹⁸ "Askerî Yardım Hızlandırılacak", **Ulus Gazetesi** (iç.), 23 Temmuz 1950, s.1.

gerekliydi: iyi bir program ve hesabı bulunmak ve güven vermektir¹²⁹⁹. İnönü ABD taraftarlığını bir kez daha vurgulayarak, yardımın arttırılmasını istemiştir: “..Türkiye, Rusya ile aynı safha asla geçemez. Biz Amerikan yardımından dolayı minnettarız. Fakat bu yardımın daha arttırılması lazımdır. Biz bu yardımdan iyi istifade ettik ve iyi kullandık”¹³⁰⁰.

Ülke güvenliğini Batı demokrasileri ile yapılan işbirliğine sıkıca bağlı gören¹³⁰¹ ve 11 Mayıs 1950 tarihinde seçim öncesinde NATO’ya girmek için müracaat eden¹³⁰² İnönü, NATO’ya girişimize ilişkin demecinde, “memleketimizin emniyeti milletlerarası büyük bir teşekkülün kader birliğine katılmış olmak bakımından siyaseten artmıştır denebilir. Bundan sonra dünya Sulhü bakımından vazifelerimiz de artmış oluyor. Eşit haklarla milletimizin kendisine teveccüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur”¹³⁰³ demiştir. İnönü’de NATO ittifakına kesin bağlılık söz konusudur¹³⁰⁴. Muhalefet lideri olarak tavrının Amerika tarafından iyi bilinmesine hep dikkat etmiş olan¹³⁰⁵ İnönü’nün DP’nin iç politikalarına en yoğun muhalefet ettiği bu sırada dış politikasına yönelik bu denli olumlu mesajlar vermesini, hatta NATO ile işbirliğinin siyasî ve ekonomik alanlara da yaygınlaştırılması gereğini vurgulamasını, bir muhalefet olarak ABD desteğini yanında hissetmek ve iktidar yolunu böylelikle açmak istemesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

¹²⁹⁹ İNÖNÜ, İsmet; “CHP XII. Kurultay Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 22 Mayıs 1956, s.3.

¹³⁰⁰ İNÖNÜ, İsmet; “Amerika’nın Cleveland Ohio Şehrinde İntizar Eden Plain Gazetesi Muhabirlerinden Harrison R. Johnson’la Yaptığı Mülakat, 13 Şubat 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.30.

¹³⁰¹ İNÖNÜ, İsmet; “Türkiye’de Misafir Bulunan Mısır Gazetecilerin ziyaretinde Sorduğu Suallere Verdiği Cevaplar, 29 Nisan 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.87.

¹³⁰² SANDER, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s.70.

¹³⁰³ **Ulus Gazetesi**, 23 Eylül 1951, s.1.

¹³⁰⁴ İNÖNÜ, İsmet; “CHP XII. Kurultay Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi**, 22 Mayıs 1956, s.3, İNÖNÜ, İsmet, **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul İl Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, s.6.

¹³⁰⁵ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, s.277

Orta Doğu'nun özgür demokrasiler için endişe zemini olmamasını büyük bir önemde gören¹³⁰⁶ İnönü,'ye göre, Orta Doğu'nun özenilmeyecek iç idaresine düşmekten Türkiye koruk¹³⁰⁷ gerekliydi. Bu korumanın da, en iyi şekilde NATO'ya bağlılıkla mümkün olacağı düşüncesindedir. “Biz kendi muhitimizde NATO adı altında toplanan müdafaa grubuna dahiliz. NATO irtibatına sadakatle bağlı”¹³⁰⁸lığını yine dile getirmiştir.

İnönü, 27 Mayıs 1960 ihtilali öncesinde de dış politika anlayışında hiçbir değişiklik olmayacağını, “Batı demokrasileri ile aynı cephede bulunuyoruz ve bu anlayış hangi parti iktidara geçerse geçsin sürecektir”¹³⁰⁹ şeklinde belirterek iktidar değişikliğinin olması durumunda Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve NATO'ya bağlılığın devam edeceği mesajını vermiştir. Olası gördüğü ihtilalin iç ilişkiler ve iktidar-muhalefet çatışmasının çıkmaza girmesi ve bunun da ülke geleceğini tehdit etmesi nedeniyle olacağını, dış işler ile ilgili olmadığını ve onu da etkilemeyeceği düşüncesindedir. İnönü'nün bu mesajının ardında, gittikçe yaklaştığını hissettiği iktidar değişikliğinde, ABD'nin desteğini yanına almak istemiştir şeklinde de yorumlanabilir.

3. CHP Yapı ve Programındaki Değişiklikler:

CHP, yabancı işgalcilere ve onların içerdeki müttefiklerine karşı yürütülen ulusal bir mücadele etrafında birleşen karşıt grupların bir koalisyonu olarak ortaya çıkmış ve iktidarda kaldığı yirmi yedi yıl boyunca bu yapı ve özelliğini korumuştur. Ancak, 1950 seçimlerinden sonra çok partili siyasal sistem için yetersiz olduğu daha iyi anlaşılmış ve gerçek anlamda bir siyasî parti olamayan CHP ve bir bocalama sürecine girmiştir¹³¹⁰. Çünkü CHP bir

¹³⁰⁶ İNÖNÜ, İsmet; “CHP İstanbul İl Kongresi 18 Mart 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.320-331, s. 320.

¹³⁰⁷ AKBIYIKOĞLU, a.g.e., s.50-51.

¹³⁰⁸ İNÖNÜ, İsmet; “Adnan Menderes Tarafından Kurulan 5. Hükümetin Programı Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma, 4 Aralık 1957, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), s.280.

¹³⁰⁹ İNÖNÜ, İsmet; “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, **Demokrasi ve İsmet Paşa** (iç.), Ali Rıza Akbıykoğlu, S.144-151, s.144.

¹³¹⁰ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.109.

inkılap partisiydi. Ancak çok partili siyasal düzende demokratik sistem, inkılap sistemi değildi¹³¹¹. Aydemir'e göre, CHP çok partili bir parlamento sisteminin dilediği anlamda bir halk örgütü veya bir siyasî organ olmamıştı¹³¹². Parti-devlet işbirliğine dayanan CHP'nin artık devlete sahip olmadıkları ve muhalefette oldukları için yeni bir yapılanma sürecine girmesi zorunlu olmuştur. CHP bu dönemde yeni bir yapıya kavuşmaya kendilerini iktidara taşıyacak yöntemler aramaya başlamıştır. Öyle görünüyor ki bu çaba ihtilale kadar devam etmiştir.

24 Haziran 1950'de CHP Divan toplantısında CHP'nin bir köylü partisi haline getirilmesine ve köylere hizmet etmesine karar verilmiştir¹³¹³. Devletin kuruculuğunu üstlenmiş seçkinci bürokratik bir parti olan CHP'nin köylüye yönelmesi ve köylü partisi olmayı istemesi oldukça önemli bir aşamadır. Nedeni DP'nin oy kaynağı olan köylü kitlesini kendi partilerine çekmektir. O günlerin Türkiye'sinde nüfusun yaklaşık %75'i köylerde yaşıyordu. Madem seçim oya dayalı bir oyun, o zaman o oyunu kurallarına göre oynamanın farkına varıştır bu. Yine CHP'nin seçkinci yapısında değişim için önemli bir adım da 1957 seçimlerine hazırlanırken gençleştirme operasyonu yapmış olmasıdır. Aday listesinin %85'i teşkilatça gösterilmiş olan genç elemanlardan oluşmuş ve ortalama yaş 38 di¹³¹⁴.

Önceki bölümde verildiği üzere İnönü'nün DP iktidarının iç politikalarına yönelik eleştirileri doğrultusunda kendi partisinin de yapılandırılmış, 1953 Kurultayı'nda CHP'nin programı değişmiş ve sosyal adalet, sosyal güvenlik, yargı bağımsızlığı, hukuk devleti gibi kavramlar programa girmiş böylece parti yeni bir kimlik kazanmış, sosyal demokratlığa yönelmiştir¹³¹⁵.

Muhalefet lideri İnönü, parti içi muhalifleriyle de mücadele etmiştir. Milli Şefliğin ikinci döneminde verildiği üzere, İnönü'nün Değişmez Genel

¹³¹¹ AYDEMİR, *İkinci Adam III*, 89.

¹³¹² *A.g.e.*, s. 83.

¹³¹³ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.72.

¹³¹⁴ *A.g.e.*, s.169.

¹³¹⁵ UĞUR, *a.g.e.*, s. 22.

Başkanlığı Parti tüzüğünden kaldırılmış olsa da, İnönü seçim öncesine kadar Millî Şef özelliğini ve etkisini devam ettirebilmişti. Ancak iktidarın devredilmesi ile birlikte İnönü artık iktidar otoritesinden mahrum kalmış, bir başka deyişle otoritesinin meşrutiyetini aldığı iktidarını kaybedince parti içerisinde görüş ayrılıkları ve hizipleşmeler başlamıştır. İnönü'nün CHP Genel Başkanlığını bırakmasını isteyenler olmuş ve 1950 Kurultayına da böyle bir hava içerisinde gidilmiştir. Hatta, CHP içerisinde “İç savaş”¹³¹⁶ haberleri verilmiştir.

İnönü, parti içi muhalifleri ile mücadelesinde, her ne kadar DP'yi anti-demokrat olarak görmüşse de eş zamanlı olarak kendisi de anti-demokratik uygulamalara gitmiştir. 1950 Kurultay'ında Parti Genel Sekreterini seçme hakkı İnönü'den kurultaya devredilmiş ancak “Haziran 1953 CHP X. Büyük Kurultay'ında İnönü, eski sisteme geri dönülmesini ve Parti Sekreterini Genel Başkanın seçmesini istemiştir. İnönü'ye göre ancak bu şekilde parti içinde birlik kurulabilirdi¹³¹⁷. Ancak delegeler bu talebi demokratik olmadığı için kabul etmemiştir. Bu nedenle İnönü, Parti Genel Sekreterleri ile genelde zıt düşmüştür. İnönü parti içi muhaliflerini ya parti içerisinde sindirerek ya da parti dışına ihraç ederek onlara hiçbir zaman yenilmemiş ve parti içi iktidarını devam ettirmiştir. Bazı milletvekilleri de CHP'den ayrılarak DP'ye geçmişlerdir. Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel 23 Mart 1951'de, 23 Haziran 1952'de Server Somuncuoğlu, 17 Mayıs 1954'te Behçet Uz¹³¹⁸, CHP'den ayrılarak DP'ye geçmiştir.

1954 seçimlerinden sonra gerek parti içerisinde Nihat Erim, gerekse parti dışında özellikle DP'liler **İnönü'nün parti başkanlığından ayrılması gerektiğini** ve siyasetten çekilmesini istemişlerdi ancak İnönü'nün böyle bir niyetinin olmadığını İstanbul örgütüyle yaptığı bir toplantıda şöyle ifade etmiştir: “Ben bu partide siyaset hayatımı yaşadım. Ben bu parti sayesinde bir faninin görebileceği bütün ikbali elde ettim. Ben bu partide Başbakan,

¹³¹⁶ NADİR Nadi; “İç Savaş”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 21 Ocak 1950, s.1.

¹³¹⁷ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s. 111.

¹³¹⁸ A.g.e., s.82-123

cumhurbaşkanı oldum. Bugün bu parti azıdışlerinin tecavüzü altındadır. Ben komutanlıktan geldim, ben savaş meydanından geldim. Ben bu partiyi bu halde bırakmam. Ben sonuna kadar mücadele ederim ve bu partiyi tecavüzden korurum. Ama siz bana ‘çekil’ dersiniz. Emrinizin başımın üstünde yeri vardır. Çekilirim ve size müteşekkir olurum. Partiyi kendiliğinden bırakmam”¹³¹⁹ demiştir ve CHP’yi bırakmamıştır.

CHP İnönü’nün partisi olarak tepeden direktiflerle yönetilen bir parti olarak kalmış¹³²⁰, bazı durumlarda aldığı kararlarla İnönü kendi düşünce ve görüşleri ile de çelişmiştir. 5 Ağustos 1955’te muhtar ve belediye seçimlerine girmeme kararı almıştır. “Bu karar seçimleri demokrasinin vazgeçilmez bir zorunluluk olarak niteleyen İnönü’nün siyasetine ters düşmekteydi”¹³²¹. Hatırlanacağı üzere DP’nin bir ara 1946 seçimlerine katılmayacağını kararı karşısında çok sert eleştirmiş, anti-demokratik davranmakla suçlamıştı İnönü’yü. 1955 yılı CHP için kolay olmamış hatta 1955’te Hürriyet Partisinin kurulmasıyla birlikte CHP’nin ana muhalefet partisi olması elinden alınmıştır.

CHP’nin 1953’te bütün malları elinden alınca ciddi bir **para sıkıntısı** içerisine girmiştir. 1954 seçimlere rahat bir şekilde girebilmek için maddi olanaklardan yoksundur. Para bulabilmek ve halktan yardım alabilmek için eşya piyangosu düzenlemiştir. 250 bin liralık eşya listeye konmuştur ancak bu parayı bulmakta bile oldukça zorlanmış zengin iş adamlarından yardım toplamışlardır¹³²². Partinin Ankara’daki yeni genel merkez binasının bir kısım eşyalarını İnönü evinden getirmiştir¹³²³.

İktidarını kaybeden, malları elinden alınan ve bu nedenle maddi zorluklar içerisinde olan ve kendi içerisinde de çatışmaların, çatlakların ve ayrılımların başladığı CHP için muhalefet yılları hiç kolay olmamıştır. Bu

¹³¹⁹ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, s.56-57.

¹³²⁰ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.119.

¹³²¹ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.139.

¹³²² ARCAAYÜREK, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954**, s.232-233.

¹³²³ TOKER , **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP’nin Altın Yılları 1950-1954**, s.258.

yıllarda İnönü hem kendi iktidarını koruyabilmek hem de partiyi ayakta tutabilmek için oldukça mücadele etmiştir.

Söz konusu mücadele sürecinde ve 1960 ihtilali sonrasında devam süreçte CHP'nin önceki döneme oranla Atatürk'ü, Atatürkçülüğü ve Atatürk'e bağlılığı ön plana çıkardığına tanık olmaktadır.

Özellikle de, 1950 sonrası kurultaylarında CHP'nin Atatürk'ün partisi olduğu vurguları yer almıştır¹³²⁴. Kasım 1951 IX. CHP Kurultay'ında partinin eski siyasetine ve altı umdeye bağlı yeni programına dönülmesine karar alınmış¹³²⁵. 1951 Kurultay'ında da Tüzüğü'nün birinci maddesi olan "Atatürk CHP'nin kurucusu ve Ebedi Başkan"dır"¹³²⁶ şeklinde bir vurguya gerek duyulmuş ve İnönü'ye göre, "CHP hiçbir zaman Atatürk'ün ilkelerinden uzaklaşmak kusurunu işlememiştir ve asla işlemeyecektir"¹³²⁷. İnönü cumhuriyetin temelini kuran inkılapların başlıca bekçisi ve savunucusu olarak büyük seçimlere girmiştir¹³²⁸. Atatürk İnkılap'larının kesin bekçisiyiz¹³²⁹. Ekim 1966 CHP 18 Kurultayına Atatürkçüğü'nün siyasî teşkilatı: CHP sloganı¹³³⁰ ile başlamıştır. Ekim 1964 CHP 17. Kurultayda, "CHP Atatürk'ün yurttan sulh, cihanda sulh sözünde en özlü ifadesini bulan insanlık ilkesinden halkçı tutumundan, kurduğu ve koruduğu demokrasiden ve Devletimizin temeli saydığı Atatürk devrimlerinden ayrılmadığının çağdaş uygarlık düzeyine erişmiş ve bu uygarlığı insanlığa daha yararlı kılma gücünü edinmiş bir ileri Türkiye ülküsü gerçekleştirmek için yolunu ve amaçlarını bilen şerefli

¹³²⁴ " Kurultaya Sunulan Parti Meclis Raporu", **Ulus Gazetesi** (iç.), 14 Aralık 1962, s.4. CHP 16. Kurultay'ında, 1927, 1931 Atatürk dönemi kurultaylarının can alıcı maddeleri bugünkü yaptıkları kurultaylarını tamamlaması ve örtüşmesini göstermek için vermişlerdir. Bkz., "İlk Kurultaydan Bugüne: Alınan Kararlar", **Ulus Gazetesi** (iç.), 14 Aralık 1962, s.5.

¹³²⁵ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.91.

¹³²⁶ "CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay'ında Komisyon Raporları Görüşülüyor", **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Kasım 1951, s.1.

¹³²⁷ " Kurultaya Sunulan Parti Meclis Raporu", **Ulus Gazetesi** (iç.), 14 Aralık 1962, s.4.

¹³²⁸ **Yeni Ulus Gazetesi**, 28 Şubat 1954, s.1. (CHP'nin elinden alınan malları arasında Ulus Gazetesi de yer almaktaydı. Bu nedenle CHP **Yeni Ulus** adı altında gazete çıkarmıştır. Dikkati çeken yön ise, gazete isminin hemen altında 'cumhuriyetçi, devrimci, haklıcı, laik, milliyetçi, devletçi gazete' vurgusunun olmasıdır. DP ile olan ilişkilerde şiddet yaşadıkça CHP Atatürk ilke ve inkılaplarını her defasında daha fazla öne çıkardıklarının göstergesidir.

¹³²⁹ "Atatürk İnkılaplarının Kesin Kararlı Bekçisiyiz", **Ulus Gazetesi** (iç.), 17 Ekim 1964, s.1.

¹³³⁰ "CHP Kurultayına Sunulan Parti Meclis Raporu", **Ulus Gazetesi** (iç.), 17 Ekim 1966, s.5.

geçmişinden kuvvet alan bir siyasi kuruluş olarak Türk ulusunun hizmetindedir”¹³³¹. 16-18 Ekim 1964 CHP XVIII. Kurultayda Partinin Atatürk reformlarının bekçisi olarak kalmasına ve CHP’nin din propagandası yolundan sapmamasına görüş birliğine varıldı¹³³². 1966 Kurultay’ında, ve gazetenin 5. sayfasında Atatürk’ün resmine yer verilmiş ve yanında Atatürkçülüğün siyasi teşkilatı CHP. Türkiye’nin gelişme yönünü Atatürk göstermiştir. Çağdaş uygarlığa yükselmek CHP ilkeleriyle mümkündür”¹³³³ şeklinde bir habere yer almaktadır.

Oysa, Millî Şef Döneminde İnönü’nün kendi imajını yücelttiğine tanık olmaktayız. Bu döneme ait araştırmalarımız, İnönü’nün Atatürk’ü unutturma çabasında olduğuna ilişkin iddiaları¹³³⁴ destekler niteliktedir. Millî Şef Dönemi 1939-1945 CHP’nin yayın organı olan Ulus gazetesi incelemelerinde İnönü imajı ön plana çıkarılır ve ona ilişkin iltifatlara oldukça yoğun bir şekilde yer verilirken, Atatürk’e ilişkin haber ve resimlere onun ölüm yıldönümü anmaları dışında çok az rastlandı. Özellikle resmî bayram kutlamalarında İnönü’nün çoğunlukla resmî yer alırken Atatürk’ün resmine yer verilmemiştir. Örneğin, 1943 Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında Ulus Gazetesinde ilk sayfasının sağ ve sol taraflarında birbirine dönük ve bakan iki İnönü resmî konulmuş¹³³⁵, ancak Cumhuriyetin mimarı olan Atatürk’ün resmine yer verilmemiştir. Yine incelediğimiz söz konusu yıllarda Ulus Gazetesi’nde 19 Mayıs Gençlik Bayramları kutlamalarının çoğunda Atatürk’ün resmine rastlanamadı. Bunun yanı sıra Ulus Gazetesi’nde İnönü zaferleri¹³³⁶ ve Lozan Zaferi yıl dönümleri çok şaşalı bir şekilde İnönü’nün büyük resimlerine yer verilerek kutlanmaktadır. Şu belirtilmelidir ki, dönemin diğer gazeteleri

¹³³¹ “CHP 17. Kurultayı Bir Bildiri Yayımladı, İleri Türkiye Ülkümüz”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 18 Ekim 1964, s.4.

¹³³² AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.281.

¹³³³ “XVIII. CHP Kurultayını İnönü’nün Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 19 Ekim 1966, s.7.

¹³³⁴ İLHAN, Atilla; **Ufkun Arkasını Görebilmek**, Bilgi Yayınevi., Ankara, 1999; İLHAN, Atilla; **Hangi Batı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001; YETKİN, **Karşı Devrim 1945-1950**; KIZILÇELİK, Sezgin; **Atatürk’ü Doğru Anlamak**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003; AVCIOĞLU, Doğan; “İki İnönü 2”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 9 Ocak 1974, s.2.

¹³³⁵ **Ulus Gazetesi**, 30 Ekim 1943, s.1.

¹³³⁶ Bkz., 31 Mart 1940-41-42-43-44-45

incelenmediğinden aynı görüntünün var olup olmadığı konusunda bir iddiada bulunamamakla birlikte, CHP'nin yayın organı olması nedeniyle incelenilen Ulus Gazetesinde İnönü Millî Şef imajının yücelttiğini ve Atatürk'ün ihmal edildiğini söyleyebiliriz.

İnönü imajının yüceltilmesine ilişkin iddiayı destekleyecek başka bir olgu ise, CHP kurultaylarının çoğu yine Ulus Gazeteleri incelendi CHP Kurultaylarının hazırlık aşamasından kapanışına kadar olan süreci yaklaşık on gün boyunca Ulus Gazetesinde detaylarıyla verilmiştir. Gazete araştırmalarımızda ilgimizi çeken şey, 1950'ye kadar olan CHP kurultaylarında parti kurucusu Atatürk'ten hemen hemen hiç söz edilmemiş ve resmîne yer verilmemiş olmasıdır. Günümüzde hangi parti Kurultay yaparsa yapsın Atatürk'ün resmî asılırken hatta onun yanında parti kurucusu kim ise onun resmî yer alırken, o Millî Şef Dönemi kurultaylarında CHP'nin kurucusu Atatürk'ün resmînin olmaması yine yukarıdaki iddiaları destekler niteliktedir. Ulus Gazetesi kurultayın kapanış gününe kadar tüm ayrıntılarını hatta kurultay boyunca yapılan etkinliklerin ve delegelerin dahi birkaç sayfayı kaplayacak şekilde resimlerine yer vermesine rağmen parti kurucusu Atatürk'ün resmînin neden olmadığı detayları ile araştırılması gereken bir alan ve soru olarak durmaktadır.

İnönü ve CHP'nin bu dönemde başlayıp sonraki süreci de takip eden Atatürk'ü yüceltme girişiminin nedeni iktidar-muhalefet çatışmasında anlam kazanmaktadır. Ayrıca bu dönem DP iktidarı tarafından Millî Şef Dönemindeki İnönü imajının silinmeye, Atatürk imajının ise yüceltmeye başlaması da İnönü-Bayar çatışmasında anlam kazanmaktadır.

Bazı siyasal çatışmaların parti ve program farklılığından çok kişisel olduğu siyasî tarihîmizin bir gerçeğidir. Bu türden bir çatışmaya bu dönemde de tanık olduğumuzu söyleyebiliriz. 1950 seçimleri ile yeni gelen aşamada CHP lideri İnönü ile DP lideri Bayar'ın çatışmaları ve Atatürk'ü paylaşamamaları 1937-1938 arası kişisel çatışmalarının devamı niteliğindedir. Bu kişisel rekabet ve çatışma bu döneme de taşınmış ve her iki lider Atatürk'ü sahiplenme noktasında birbirleriyle yarışmışlardır. İnönü, kendi partisini ön

plana çıkarmak amacıyla, CHP'nin kurucusu ve İnkılapların sahibi olduğu için Atatürk'ü sahiplenmiş ve DP iktidarına karşı inkılapların koruyuculuğu misyonunu üstlenmiştir. Atatürk'e her zaman sevgisi ve saygısı olan Bayar ise Atatürk ve ilkelerinin sadece CHP'ye ait olmadığı her fırsatta dile getirmiş, hatta İnönü'yü kendi imajını yücelttiği için eleştirmiştir. Atatürk imajını kendi iktidarı döneminde yeniden yüceltmeye çalışmıştır.

Kasım 1951 CHP IX. Kurultay'ında "İnkılaplardan ne pahasına olursa olsun taviz yok!"¹³³⁷ sorumluluğunu üstlenen CHP, DP iktidarını "Atatürk, İnönü düşmanlığını işlemeye başladıkları yönünde eleştirmişler"¹³³⁸dir. Bayar ise, "DP'nin Atatürk İnkılabını tamamlamak iddiasıyla ortaya atılmış bir millî teşekkül"¹³³⁹ olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca DP izlediği liberal politikalarla Atatürk'ün serbest girişime dayalı kapitalist hedefine hizmet ettiklerini¹³⁴⁰ dile getirmişlerdir.

İnönü, 10 Kasım 1950 anma nutkunda; "Atatürk tarih zaman içinde uzaklaştıkça parlaklığı daha ziyade artacak olan bir güneştir. Türk milleti daima ona minnettar kalacaktır"¹³⁴¹ şeklinde övgü ile söz ederken, aynı gün CHP Muhalefeti Ulus Gazetesi aracılığıyla henüz iktidarının altıncı ayında DP'yi Atatürk'ün yaptıklarını ortadan kaldırmakla suçlamıştı; "bugün onu öldürmeye kalkanlar ise Atatürk'ün fani hayatına değil, şerefine haysiyetine, eserine kasteder durumdadır. Onu tezlil etmek, hiçe saymak Onun yaptığını öldürmek istiyorlar. Bir politika adamı Atatürk devrini inkar ederek Atatürk Anayasasını, Atatürk Cumhuriyetini, Atatürk İnkılabını bir şarlatanlık şeklinde teşhis ediyor hem de ecnebilere karşı!"¹³⁴². Oldukça sert olan bu türden iddialara o dönemde sıkça rastlanmaktaydı.

DP iktidarı ise, 25 Temmuz 1951 Atatürk Kanunu olarak bilinen yasayı meclisten geçirerek CHP'nin reformların tehlikeye girdiği uyarısına karşı

¹³³⁷ "CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay'ında DP İktidarı Şiddetle Tenkit Edildi" **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Kasım 1951, s.1.

¹³³⁸ AGAH, Levend Sırrı; "Atatürk-İnönü Düşmanlığı", **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Ekim 1950, s.2.

¹³³⁹ BAYAR, Celal; "Çarşamba'daki Nutku, 2 Mayıs 1950", ŞAHİNGİRAY, Özel (Toplayan); **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, S.61-62, s.61.

¹³⁴⁰ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.54.

¹³⁴¹ "Atatürk'ün Yıldönümü", **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Kasım 1950, s.1.

¹³⁴² YALÇIN, Hüseyin Cahit; "Atatürk'ün Matem Günü", **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Kasım 1950, s.1.

cevap vermekte¹³⁴³ geçikmemiştir. Bu tasarımı kanunlaştırmakla DP de Atatürkçü olduklarını savunmuşlardır¹³⁴⁴. DP iktidarı Atatürk imajını ön plana çıkarmaya çalışırken İnönü imajını silmeyi amaçlamıştır. Önceki İnönü imajı kamuya açık alanlarda kendi heykellerinin dikilmesi, kağıt paralara ve posta pullarına resminin konulması cadde, meydan ve okullara adının verilmesi vardı ve DP'liler, yaşayanların heykellerinin dikilmesini ve adlarının cadde, meydan ve okullara verilmesini yasaklayan bir yasağı meclisten geçirdiler. Hemen ardından da İnönü paraları tedavülden kaldırıldı¹³⁴⁵. Bayar kendi resimlerini değil, Atatürk'ün resimlerini paralara koydurmuştur. Bayar, aynı zamanda Anıtkabir'in yapımını bitirerek 10 Kasım 1953'te Atatürk'ün naşını Anıtkabirdeki kabrine getirilmiş, Selanik'te doğduğu ev halkın ziyaretine açılmıştır¹³⁴⁶.

Bayar, İnönü imajını silmeye çalışırken eş zamanlı olarak Atatürk imajını yüceltmıştır. İnönü imajının silinmeye başladığının göstergeleri ise sıkça gazete haberlerinde yer almakta idi: “Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yakında Sivas'ı şereflendireceği haberi üzerine 1947 yılında çimento fabrikası parkına konulmuş olan İnönü anıtı bugün yıkılmıştır”¹³⁴⁷ İnönü'nün resimleri resmî dairelerden kaldırılmış¹³⁴⁸, Malatya Valisinin emri üzerine İnönü'nün belediye'deki resimleri indirilmiş, Belediye dairesi silahlı jandarma ve polis kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, Başkanlık odası ile salondaki fotoğraflar yerlerinden çıkarılmıştır¹³⁴⁹. türünden haberlere Ulus Gazetesinde oldukça sık rastlanmaktadır. Devlet dairelerindeki İnönü resimlerinin kaldırılması bu şekilde değerlendirilebilir. Ulus gazetesinin İnönü'ye yapılan büyük bir haksızlıklar olarak değerlendirilmesi çok haklı görünmemektedir. Şöyle ki, İnönü artık Devletin başında Cumhurbaşkanı değil, bir muhalefet lideridir.

¹³⁴³ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.55

¹³⁴⁴ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.86-87.

¹³⁴⁵ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.57.

¹³⁴⁶ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.116.

¹³⁴⁷ “Yıkılan İnönü Anıtı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Ekim 1950, s.1

¹³⁴⁸ GEBEŞ, Avni; **Atatürk Devrimlerinin En Büyük Savunucusu İsmet İnönü İçin Anılarım**, Basım Yeri, Yılı ve Tarihi Bilinmiyor, s.24.

¹³⁴⁹ “Malatya'daki Hadise”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 15 Ekim 1950, s.1.

B. 1961-1964 İnönü Koalisyonları Dönemi: İnönü Başbakan

27 Mayıs 1960-15 Ekim 1961 seçimlerine kadar olan dönemde İnönü askerlere yakın durarak etkili olmuştur. Kurucu meclis üyesi olarak yönetim içerisinde yer alan İnönü ülkenin derlenip toparlanması için çalışmıştır. Bu belirsizlik ve belirlenme çabalarının hüküm sürdüğü bu ara bir yıllık süreçte İnönü'nün tecrübesinden faydalanılmıştır. Örneğin anayasanın kimi maddelerinin görüşülmesinde tıkanıklık ve anlaşmazlık olduğu zaman hakemliği kişisel ağırlığı ile İnönü yaparak anlaşmazlıkları kısa yoldan çözüme kavuşturmuştur¹³⁵⁰.

1961-1965 İnönü'nün Başbakanlığını yaptığı üç koalisyon hükümeti¹³⁵¹ tarafından yönetildiği askerî demokrasi olarak nitelendirilebilecek karmaşık bir dönemdir. İnönü ve Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay siyasi rejimi rayına oturtma mücadelesi vermişlerdir¹³⁵².

1960 Kurucu Meclisi'nden çıkan Anayasa, siyasal Partiler ve seçim yasaları CHP'nin 1960 ihtilalinden önce öne sürdüğü siyasal yapısal düzenlemelerin bütün öğelerini kapsamıştı¹³⁵³. Şöyle ki, İnönü'nün gerek 1950 seçim propagandalarında gerekse muhalefette kaldığı sürece ortaya atmış olduğu önerileri, 1961 anayasası ile yasalaşmıştır. Hatırlanacağı üzere İnönü'nün 1950 seçim propagandalarında, anayasa değişikliği, kuvvetler ayrılığı 1961 anayasası ile gerçekleşmiş ve 'İkinci Meclis' önerisi Cumhuriyet Senatosu'nun kurulmasıyla yaşam bulmuştur. 1960 ihtilaline yakın bir tarih olan 12 Ocak 1959 14. Kurultay CHP Kurultayı'nda '**İlk Hedefler Beyannamesi**' nde yer alan İkinci Meclis, Anayasa Mahkemesi, Seçimlerde 'nisbi temsil' sisteminin uygulanması, Yüksek Hakimler Kurulu, Basın özgürlüğü, Üniversite özerkliği, Yüksek İktisat Şurası, Sosyal güvenlik ve sosyal adaletin güvence altına alınması gibi yenilikler ihtilal sonrası döneme

¹³⁵⁰ ARCA YÜREK, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 121.

¹³⁵¹ CHP-AP Koalisyonu 19 Kasım 1961-30 Mayıs 1962, CHP-YTP-CKMP Koalisyonu 25 Haziran 1962-2 Aralık 1963 ve CHP- Bağımsızlar koalisyonu 25 Aralık 1963-13 Şubat 1965 tarihleri arasında görev yaptı. Bkz., FIRAT, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s.89.

¹³⁵² FIRAT, *a.g.e.*, s.85.

¹³⁵³ ARCA YÜREK, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s.119.

ışık tutmuş ve yaşam bulmuştur. Buradan da görüleceği üzere, İnönü toparlayıcılık ve düzenleyicilik rolünü, askerlere yakın durarak yerine getirmiştir. Parla'ya göre, İnönü'nün 1930'larda ılımlı devletçilik dediği iktisadi devletçilik, 1961'in Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler bölümünde hissedilmektedir¹³⁵⁴. Bu yönleriyle İnönü'nün yeniden yapılanma ve toparlanma sürecinde anayasanın¹³⁵⁵ oluşturulmasında bir denge rolü oynamıştır.

1961 Anayasası, temel hakları güvenceye bağlamak, yasama ve yürütme alanlarında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemek, yargıyı etkisiz ve bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturmak ve nihayet siyasal partileri anayasa güvencesine almak suretiyle devleti dizginlemek ve sivil toplumun serpilmesine olanak açmak yolunda o güne dek Türkiye'de uzaktan bile benzeri görülmeyen, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk çerçevesi yaratmıştır¹³⁵⁶.

27 Mayıs yargı sürecinde İnönü infaz kararlarının karşısında olmuş ve bunun kimseye bir şey kazandırmayacağını infazların gerçekleşmesinden iki gün önce şöyle bir açıklamada bulunmuştur; “Memleketimizin bugünkü halinde ne kadar az sayıda olursa olsun, ölüm kararlarının tasdik ve infazı yüksek millî menfaatlere her suretle aykırıdır. Kansıız bir ihtilal yapıldı. Böyle bir ihtilalden bir buçuk sene sonra geçmiş bir iktidar erkanının siyasî suçlardan dolayı idam edilmeleri, siyasî idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddütünü azami ölçüde arttırmış olacaktır. Suçluların en ziyade kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacak ve müteessir olacaklardır”¹³⁵⁷. İnönü'ye göre, infaz kararları kimseye bir şey kazandırmayacaktır. Ancak infaz kararlarının uygulanmasının önüne geçememiştir.

¹³⁵⁴ PARLA, Taha; **Türkiye'de Anayasalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.34.

¹³⁵⁵ Yeni Anayasa 27 Mayıs 1961'de halkoylamasında sunuldu 6.5 milyon EVET aldı ama 4 milyon da HAYIR çıktı Bkz., TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim**, s.236.

¹³⁵⁶ EROĞLU, “Çok Parti Düzenin Kuruluşu:1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), 147

¹³⁵⁷ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim**, s.278.

İnönü, yönetimin bir an önce, Meclise devredilmesi taraftarı olmuş ve bu sürecin olabildiğince kısılması için elinden geleni yapmıştır. Seçimlerin en kısa sürede yapılmasına ilişkin şu açıklamada bulunmuştur; “İnkılabın asıl ve sağlam tarafı, süratle Umumî seçimlerin yapılacağına taahhüt edilmesidir. Süratle Umumî seçimlerin yapılmasında *saymakla bitmez millî menfaat vardır*. Mesele ameli olarak mümkün olan süratin ne olabileceğinin tayinindedir. Yapılması mutlaka lazım devlet işlerinin sonbahara kadar bitirilmiş olmasını yürekten temenni ederim. Her halde İnkılap rejiminin süratle seçim yapmak kararında bulunduğu tereddüt etmiyorum. Bir tarih tespitinin benim için hakikatten imkanı yoktur”¹³⁵⁸.

Ekim 1961 seçimleri¹³⁵⁹ çok partili siyasal tarihimizin Koalisyon hükümetleri dönemini başlatmıştır. Yeni gelinen aşamada da İnönü Başbakanıdır ve 1961-1965 tarihleri arasında üç kez İnönü Koalisyon Hükümetleri¹³⁶⁰ Başbakanıdır.

1. İnönü'nün İç Politikası

Ağustos 1961 Kurultayı'nı “CHP millete ait ve onun başlıca dayanağıdır”¹³⁶¹ sloganıyla kapatan CHP, ülkeye sahip çıktığı ve millete ait olduğu misyonunu vurgulayarak yeni döneme atılmıştır. Hükümeti kurmakla

¹³⁵⁸ A.g.e., s.92.

¹³⁵⁹ 1961 Ekim seçimlerinde mecliste dört parti vardı: CHP, YTP, CKMP, AP. CHP %36.7'lik bir oy oranıyla 173 milletvekili çıkarırken, AP %34.8 oranında oy alarak 158 milletvekilliği kazandı. %10 oy oranıyla CKMP 54, YTP %13.7 ile 65 Milletvekilliği kazandı. AP 71, CHP 36, YTP 27, CKMP 16 senatör çıkarabilmiştir. Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.841.

¹³⁶⁰ 20 Kasım 1961-1 Haziran 1962'ye kadar AP ile yapılan koalisyon hükümeti. 25 Haziranda 1962'de tekrar başbakanlık görevi verilen İnönü YTP ve CKMP ile koalisyon hükümetini kurar. 14 Aralık 1962'deki 16.Kurultay'ında genel merkezçiler, Gülek-Erimciler, üçüncü dünyacılar tartışır. İhraçlar, istifalar partiyi zayıflatır. 16 Kasım 1963 araseçimlerinde AP kazanır. YTP ve CKMP oy kaybedince, İnönü II. Koalisyon hükümeti düşer. 2 Aralıkta İnönü istifa eder. AP lideri Ragıp Gümüşpala hükümeti kuramaz, CHP ve Bağımsızlardan oluşan III. İnönü hükümeti 25 Aralıkta kurulur. Bütçenin mecliste reddedilmesi nedeniyle İnönü 13 Şubat 1965'te istifa eder. 20 Şubat 1965-27 ekim 1965 arası Ürgüplü hükümeti kurulur.

Ekim 1962-13 Nisan 1962 I. Koalisyon Hükümeti CHP-AP İnönü Başbakan, 24 Aralık 1963 III. Koalisyon CHP-Bağımsızlar İnönü Başbakan. 13 Şubat 1965'te Bütçe mecliste reddedildiği için İnönü istifa etmiştir. 17 Şubat 1965'te AP, YTP, MP ve CKMP'den oluşan 4'lü bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.

¹³⁶¹ **Ulus Gazetesi**, 20 Ağustos 1961, s.1.

görevlendirildiğinde “vatandaşlarıma bilhassa bildirmek isterim ki, Kurmaya çalışacağım hükümet bir parti hükümeti değil, bir millî huzur ve demokrasiyi yerleştirme hükümeti olacaktır”¹³⁶² diyerek partisini ikinci plana atan İnönü için o dönem partisinin iktidarda ya da muhalefette kalması önemli değil, önemli olan ülkenin geleceği ve toparlanmasıdır. DP iktidarı döneminde millî huzurun sağlanamadığı ve demokrasinin kurumsallaşmadığını da ima etmektedir.

Başbakan İnönü, öncelikle ülkede siyasi istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Anayasa mahkemesinin kurulması, adaletin bağımsızlığının sağlanması, partizanlığın büyük ölçüde ortadan kaldırılmasını demokratik rejimin devamlılığı için gerekli görmüştür¹³⁶³.

Sosyal adaletin millet hayatının temel unsuru olduğunu ancak bugün millî gelirin dağıtımında esaslı ölçülere sahip olmadığımızı ve adaletle bunları bulmamız gerektiğini vurgulamıştır. Bunu ancak demokratik rejimle yapabiliriz düşüncesinde olan İnönü, öncelikle vatandaşların buna inanması gerektiğini vurgulamıştır¹³⁶⁴. **Böylece, sosyal devlet olgusunu ön plana çıkarmıştır.**

İnönü, toparlayıcılık yaparken öte yandan da intikam rejimine asla yer vermeyeceğini, demokratik rejimin ve milletin sağduyusunun bunun önüne geçeceğini savunarak¹³⁶⁵ toplumda düzenin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.

¹³⁶² İNÖNÜ, İsmet, “Cumhurbaşkanı ve Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel Tarafından Hükümeti Kurmakla Görevlendirilmesinin Ardından Verilen Demeç 11.11.1961”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan, Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.1.

¹³⁶³ İNÖNÜ, İsmet; “**Başbakan İsmet İnönü’nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma**”, Ankara Basım ve Cilttevi, Ankara, 1962, s.3-7

¹³⁶⁴ İNÖNÜ, İsmet; “**Sayın Başbakan İsmet İnönü’nün İki Önemli Konuşması,; 17 Ocak 1962 Tarihinde Türkiye Radyolarında Yaptığı Konuşma**”, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Basım Yeri ve Yılı Bilinmiyor, s. 4-5.

¹³⁶⁵ İNÖNÜ, İsmet; “17 Ocak 1962 Konuşması”, **Başbakan İnönü’nün Radyo Konuşmaları (17 ve 19 Ocak 1962)** (iç.), Servet Ünal Matbaası, İstanbul 1962, S.3-11, s. 7.

İnönü koalisyonu bir aile hayatına benzetmekte, ona göre koalisyon birlikte yaşama ve geçinme esasına dayanır¹³⁶⁶. Siyasî hayatta yüksek bir aşama olarak gördüğü koalisyonun toplumun ortak çalışmasını sağladığı¹³⁶⁷ düşüncesindedir. **Koalisyon** hükümetinde samimiliği şart gören İnönü samimiliği iki şekilde gerçekleştiğini, birincisi, koalisyon hükümetinde çalışırken ortaklar, birbiri aleyhine memlekette siyasî kampanya yapamazlar. İkincisi, ortaklar Meclis'te müşterek bir kararı ve kanunu geçirirken ciddi olarak işbirliği yaparlar¹³⁶⁸.

İnönü bu dönem iç politikası, DP'ye yönelik eleştirileri doğrultusunda Atatürk devrimlerinin güvence altına alındığını ve takip edildiğini, toplumunun da devrimlere sahip çıktığını, politika kaygısı ile devrimlerden taviz verilemeyeceğini plana dayanan bir kalkınma takip ve partizanlıkla mücadele edildiğini diğer partilerle ilişkilerin sakın yürütüldüğünü vurgulamıştır¹³⁶⁹ şeklinde özetlenebilir. Eleştirdiği partizan tavırlardan özellikle kaçınmış ve işyerine gelen vatandaşın siyasî kimliğini kapıda bırakması ortak çıkara bağlı kurumun düzenli işlemesi için bütün gücü ile çalışması geleneğini yerleştirmeye çalışmıştır¹³⁷⁰.

İsmet Paşa 13 Şubat 1965 Cumartesi günü son hükümetinin istifasını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e verdiğinde 81 yaşındaydı.

¹³⁶⁶ İNÖNÜ, İsmet, “Yunanlı Bir Gazetecilerle Dış ve İç politika Konuları Üzerine Yapılan Söyleşi, 11 Nisan 1962, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S. 76-77, s.76.

¹³⁶⁷ İNÖNÜ, İsmet, “Cumhurbaşkanı Gürsel ile Görüşme Öncesi ve Sonrası Gazetecilerin Sorularına Verilen Yanıtlar, 22 Temmuz 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.140-145, s. 141.

¹³⁶⁸ İNÖNÜ, İsmet, “CHP Ortak Grup Toplantısında Koalisyon Hükümetine İlişkin Yapılan Konuşma, 25 Ocak 1963 ”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), s. 273.

¹³⁶⁹ İNÖNÜ, İsmet, “CHP İstanbul İl Meclis Kongresi Söylevi, 22 Ekim 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.199-208.

¹³⁷⁰ İNÖNÜ, İsmet, “Türk- İş Temsilciler Meclisinde Yapılan Konuşma, 21 Ocak 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.32-37, s.33.

2. İnönü'nün Dış politikası

1960 sonrasına bakıldığında TİP hariç diğer tüm partiler programlarında dış politika konusunda aynı düşüncededirler. BM anayasasına bağlılık, dünya barışına sadık kalmak, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak tarzında kısa ve dikkatli birbirinin benzeri ifadelerle belirtilmiştir¹³⁷¹.

Amerika, Menderes rejiminin ister seçim ister başka yollarla düşsün yeni gelecek iktidarın Amerikan karşıtı olmayacağını tahmin etmektedir¹³⁷². Bu beklenti haklı görünmektedir. Şöyle ki, ihtilale çok az bir zaman kala Amerikan gazetecilerinin İnönü ile yaptıkları görüşmelerde İnönü Amerikan karşıtı olmayacaklarının mesajını vermiştir. 1960 ihtilali Türk dış politikasının devamlılığını bozmamıştır¹³⁷³. İnönü CHP Genel Merkezinde 23 Mayıs 1959'da yaptığı bir basın toplantısında "Yabancılara CHP'nin iktidara gelince nötralist bir politika takip edileceğinin söylendiğini işitiyorum. Bu söylentiler kesinlikle yalandır. 1939'da İngiltere ve Fransa'yla, 1947'de Amerika ile işbirliği politikasını biz başlattık ve 1952'de NATO tekamülüne varmadan evvelki Truman Doktrini safhasında iktidarı bıraktık. O zamandan beri de NATO'ya sadık bir müttefik ve Amerikalıya vefalı bir dost vazifesini terviç ve müdafaa ediyoruz"¹³⁷⁴ dedi.

İnönü, başbakanlığının ilk zamanlarında NATO'ya olan sadakatin devamlılığını ve dış politikada bir değişiklik olmadığını¹³⁷⁵ belirtmekle birlikte politikalarında kayıtsız şartsız bir bağlılığın önüne geçmek niyetindedir. BM'e bağlılık, ABD ile ilişkilerde yapılan türünden anlaşma ve sözleşmeleri devam ettirmek taraftarı olmakla birlikte ülkenin bağımsızlığının da savunucusu olmuştur. İnönü, Meclis'te dikkatle ve sözcükleri seçerek yaptığı konuşmasında Amerika'nın kendine özgü bir politikası olduğunu, Türkiye'nin

¹³⁷¹ FIRAT, a.g.e., s.92.

¹³⁷² SANDER, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, s.198.

¹³⁷³ A.g.e., s.202.

¹³⁷⁴ İNÖNÜ, *Defterler (1919-1973) 2. Cilt*, s.756.

¹³⁷⁵ İNÖNÜ, İsmet, "CHP Meclis Grup Toplantısında Dış ve İç Politika Konularına İlişkin Yapılan Konuşma, 29 Mart 1962", *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965* (iç.), S.72-73, s.72.

de kendine özgü bir politikasının olması gereğini bildirmiştir. O'na göre, Türkiye Amerika değildi. Türkiye'nin Amerika gibi bir dünya politikası takip edecek gücü de yoktu. Bir savaşa Türkiye'nin Amerika peşinden ilk günden katılmaya heves etmemesi lazımdı. Türkiye'nin dış politikasının temeli NATO idi. NATO içinde taahhütlerin yerine getirilmesi bizim için elbetteki bir şeref borcuydu¹³⁷⁶.

1960 sonrasında İnönü çok yönlü bir dış politika arayışı sürecini başlatmıştır. Batı ile olan anlaşmalara sadık kalarak görece daha bağımsız bir dış politika izlemiştir¹³⁷⁷.

1960'ların ilk yarısında Batı ittifakı içinde dayanışmanın yavaş yavaş zayıfladığı görülmektedir¹³⁷⁸. Bunun içindir ki, 1960 sonrası gelişmeler sol akımların ortaya çıkması ve ABD'nin Kıbrıs sorununa karşı tutumu ABD karşıtı duyguları da güçlendirmiştir¹³⁷⁹. Kıbrıs'ta başlayan toplumlararası çatışmalar kısa sürede Türkiye ile Yunanistan arasında ve dolayısıyla NATO içinde bir bunalıma dönüşmüştür¹³⁸⁰. 5 Haziran 1964 tarihinde Johnson Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektubun önemli noktaları; Türkiye uluslararası politikasında Amerika'ya danışmalıdır; garanti antlaşması altında Türkiye'nin adaya müdahalesi ABD tarafından meşru addedilmemektedir; böyle bir hareket sonucu Sovyetler Birliği Türkiye'ye saldırdığı takdirde NATO müttefikleri Türkiye'nin yardımına gelemeyeceklerdir; 1947 anlaşma gereği Türk Ordusu ABD tarafından verilen silahları kullanmayacaktır. İnönü'nün 13 Haziran 1964'te Başkan Johnson'a gönderdiği cevabi mektubunda hem iki müttefik arasındaki görüş ayrılıkları kesin bir biçimde ortaya koymakta, hem de ABD'nin soruna ağırlığını koyarak ve Yunanistan üzerinde baskı yaparak Türkiye'nin haklı tutumunu desteklemesi tekrar istenmektedir. Bu olaydan sonrada Türkiye'de ABD karşıtı duygular gün geçtikçe güçlenmeye başlamıştır. Türkiye bu bunalımdan sonra ABD'nin

¹³⁷⁶ Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, s., 155.

¹³⁷⁷ FIRAT, **a.g.e.**, s.12-31.

¹³⁷⁸ SANDER, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s.197.

¹³⁷⁹ **A.g.e.**, s.208.

¹³⁸⁰ FIRAT, **a.g.e.**, s.116.

girişimlerini hiç tartışmasız izlemeyi bir yana bırakıp bunların Türk ulusal çıkarları ile uyuşup uyuşmadığına dikkat etmeye başlamıştır. Ekim 1964'te uzun bir süreden beri ilk kez Türk Dışişleri Bakanı Moskova'yı ziyaret etmiş bunu çeşitli ziyaretler de izlemiştir¹³⁸¹. İnönü Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar üzerine İnönü NATO'dan yardım isteyen İnönü'ye göre Kıbrıs için tek çıkar yol, Ada'da iki toplumun yan yana fakat birbirlerinden bağımsız federal hükümet kurmak olduğunu belirtmiştir¹³⁸². İnönü özellikle Kıbrıs'ta bir güven sorununun yaşandığını, şiddet hareketlerinin ve kan dökülmesinin durdurulmasını istemiştir. Aksi takdirde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 16 Ağustos 1960 Garanti Anlaşması gereğince tek başına hareket hakkını kullanacağını bildirir¹³⁸³.

NATO'nun sorunu çözmemesi, Türkiye'ye de çözüme ve askerî müdahalede bulunma fırsatı vermemesi, adada çatışmaların sürmesi üzerine 16 Nisan 1964'te Time dergisine verdiği demeçte İnönü o tarihî sözünü şöyle, “Müttefikler tutumlarını değiştirmezlerse, Batı ittifakı yıkılabilir. Yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur Türkiye’de bu dünyada yerini bulur”¹³⁸⁴ demişti.

Ancak, tamamen bu ittifaka son vermek niyetinde değildir ve geri adım atması bu sözün üzerinden fazla geçmemiştir. İnönü, Amerika ziyaretinden sonra söylem değişikliği yapmıştır. “NATO’daki müttefiklerimiz bizi ne terk etmişlerdir ne de bize ihanet etmişlerdir. NATO’daki müttefiklerimiz

¹³⁸¹ SANDER, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s. 232-241.

¹³⁸² İNÖNÜ, İsmet, “Washington Post Gazetesi’nden Robert H. Estabrooc ile Kıbrıs konusunda Yapılan Söyleşi, 4 Şubat 1964”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), s.496. İnönü’nün bu önerisi karşısında bir Kürt aydından açık mektup almıştır. Mektupta, Kıbrıs için önerdiğiniz Federal yapıyı neden ülkede yaşayan Kürtler için de düşünmüyorsunuz denmiş ve böyle bir talepte bulunulmuştur. Bkz., BUCAK, Mustafa Remzi; **Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü’ye Mektup**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

¹³⁸³ İNÖNÜ, İsmet, “Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios’a Gönderilen Nota, 14 Mart 1964”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.533-534, s.534.

¹³⁸⁴ FIRAT, a.g.e., s.153.

Yunanistan'a da aynı şekilde davranmışlardır. Türkiye'nin dış siyasetinde yeni bir değerlendirme yapmak söz konusu değildir"¹³⁸⁵.

Türkiye Batı savunması içindeki önemini iki üç yıl öncesine kıyasla belli ölçüde yitirmişti. Ancak ABD'nin Türk dış politikasındaki ve ekonomisindeki başat durumunu yitirdiği anlamına gelmez. Türk-Rus ilişkilerinde bir yumuşama devrine girilme fırsatı da bulunmuştur¹³⁸⁶

Sıkıntı yaşanmasına rağmen Türkiye modernleşme, Batı'ya bağlılık anlayışı ve ABD ile olan ekonomik ilişkiler NATO'dan kopmasını engellemiştir¹³⁸⁷. Truman Doktrininden Johnson mektubuna kadar olan devrede yani 1947-1964 döneminde Türk-Amerikan ilişkileri dalgalanmalarla ancak sürekli yükselen bir eğri biçiminde gelişmiştir¹³⁸⁸. Tarihlerin garipliği her ikisinde baş aktörünün İnönü olmasıdır.

İnönü, bu dönemde de Ortadoğu politikası ile ilgili olarak NATO ile işbirliği içerisinde bir Ortadoğu planı vardır. "Orta Doğu'daki milliyetçi Arapların kendi emniyetlerini temin etmek için garp ailesi içinde stabilite unsuru olmalarıdır. Bunda fayda görüyoruz"¹³⁸⁹ demiştir. NATO'nun Ortadoğu siyasetini İnönü de benimsemiş ve desteklemiştir. NATO ve BM dışında Ortadoğu'da herhangi bir birlik arayışına girmemiştir.

İnönü, Batı ile ilişkilerine yeni boyutlar kazandırmak amacıyla yeni bir anlaşma yapmıştır. AET ile anlaşma 12 Eylül 1963'te, Türk halkı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde bir araya gelmiş halklar arasında gittikçe daha sıkı bağlar kurmaya azimli olarak; Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndaki yaşama şartlarının, hızlandırılmış bir ekonomi ilerleyişi ve uyumlu bir alış veriş genişlemesi ile devamlı olarak iyileşmesini, böylece Türkiye ekonomisi

¹³⁸⁵ İNÖNÜ, İsmet, "New York'ta Düzenlenen Basın Toplantısında Gazetecilerin Kıbrıs Konusundaki Sorularına Verilen Yanıtlar, 26 Haziran 1964", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.620-622, s.621.

¹³⁸⁶ SANDER, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s.224.

¹³⁸⁷ **A.g.e.**, s.242.

¹³⁸⁸ **A.g.e.**, s. 243.

¹³⁸⁹ İNÖNÜ, İsmet, "Ankara Gazeteciler Cemiyeti'nin Düzenlediği Basın Toplantısında Orta Doğu'daki Gelişmeler, İç Politika ve İktisadi Konulara İlişkin Sorulara Verilen Yanıtlar, 20 Mart 1963", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.314-320, s.315.

ile Topluluk üyesi Devletlerin ekonomileri arasındaki arayı azaltmayı sağlamaya kararlı olmuştur. Ekonomi alanında daha dikkatli olmuş, muhalefete düşüncelerini açıkça söyleme imkanı vermiş¹³⁹⁰ tir.

DP'nin kayıtsız şartsız bağlı olduğu dış politikayı BM ve NATO sözleşmelerine bağlı kalmakla birlikte aşmış, görece daha bağımsız bir dış politika izlenmeye çalışmıştır.

C. 1965 sonrası: 2. Kez Muhalefette İnönü

1965 Ekim seçimleri¹³⁹¹ CHP'nin 1950'den beri en az oy aldığı seçim olması yönüyle kötüdür. Tarih tekerrür ediyor ifadesinin hak bulduğu bir gelişme de 1965 seçimleri öncesinde yaşanmıştır. Hükümetin başındaki İnönü tıpkı 1950 seçimlerinde iktidara gelebileceği düşüncesi ile çoğulcu seçim sistemi geçtiği gibi 'Ulusal Artık' (Millî Bakiye) seçim sistemini uyguladı¹³⁹². Bu seçim sistemi küçük partilerin işine yaramış ve Türkiye'de ilk kez sosyalist olduğunu açıklayan bir parti TİP Meclise girmiştir.

1965 seçimlerinin kaybedilmesinin nedenini partinin prensiplerini halkın anlamadığına ve parti içindeki kırgınlıklara bağlayan¹³⁹³ İnönü, ikinci kez ana muhalefet lideridir. İnönü'ye göre iktidar hayatının tek şartı Anayasanın istediği Meclis güveninin bulunması veya bulunmamasıdır. İktidara gelenin imkan bulduğu müddetçe aklının erdiği gibi hizmet etmek kararında olması ve iktidarda kalması artık mümkün olmadığı zaman da suni olarak iktidar mevkiinde kalmaya heves etmemelidir. Biz, CHP olarak bu geleneğe kendimizi alıştırmış ve ısındırmış durumdayız¹³⁹⁴ şeklinde yeni

¹³⁹⁰ İNÖNÜ, İsmet, "Ankara Gazeteciler Cemiyetini Ziyarete Yapılan Konuşma, 14 Ocak 1962", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.17-21, s.19.

¹³⁹¹ AP oyların %52.87'sini alarak 240 milletvekili, CHP %29.77 ile 134 milletvekili, MP %6.16 ile 31 milletvekili, CKMP %2.24 ile 11 milletvekili, YTP %3.72 ile 19, TİP %2.97 ile 15, bağımsızlar %3.19 ile 0 milletvekilliği almıştır.

¹³⁹² FIRAT, a.g.e., s. 195.

¹³⁹³ İnönü'nün 1965 seçim sonrası konuşmaları için Bkz., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), s. 380-392.

¹³⁹⁴ İNÖNÜ, İsmet; "Muhalefette Görevimiz", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.1-3, s.1.

görevini ifade eden İnönü muhalefetinin temel konuları, ekonomik sıkıntılar, sağ sol çatışması, 1970’lerde öğrenci ayaklanmaları, nurcu ve dinsel gerici toplumsal hareketler olmuştur.

İnönü’nün bu dönem AP iktidarına yönelik getirdiği eleştiriler ile DP iktidarına yönelik eleştirileri arasında fark yok denecek kadar azdır. Belki fark 1961 anayasasının varlığından kaynaklanmaktaydı. Şöyle ki, İnönü AP iktidarını, kalkınma, hayat pahalılığı ve hukuk düzeni alanında hatalı oldukları, dini siyasete alet ettikleri ve Saidi Nursi’nin etkinliklerini önlemedikleri, partizanlık yaptıklarını ve yanlış yolda olduklarını demeç, TBMM konuşmalarında sıklıkla dile getirmiştir. En önemlisi, AP iktidarının CHP’yi komünistlikle suçlayarak halkın gözünde dinsiz nitelendirmekle ve yapacağı seçim kanunuyla Saidi Nursi ile işbirliği yaparak memleketi din savaşlarına sürüklemekle suçlamaktadır¹³⁹⁵.

Partizanlığın nedenini zayıf bir ekonomik yapıda gören ve devlet kapısının büyük bir geçim kaynağı olarak görüldüğünü belirten İnönü’ye göre iktidarda olan parti üyeleri bu kaynaktan faydalanmak istemektedirler. Ancak, sıkıntı herkesin memurdan ve kendi partisine üye olmayandan işinin görülmesini istemek hakkı olduğu ancak partili ayrımı yapılarak ona göre davranılması (işinin görülüp-görülmemesi). İnönü, bugünkü şartlarda dünkü iktidarla bugünkü iktidarında birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmektedir¹³⁹⁶.

İnönü, **dış politika** konusunda da net eleştiriler yapmıştır. 17 Aralık 1967’de CHP İstanbul Gençlik Kolları toplantısında “NATO, Amerika tarafından, hükümlerini hep Türkiye aleyhine veren bir asker ceza mahkemesi gibi kullanmıştır”¹³⁹⁷ diyerek NATO’yu eleştirmiştir. Bu eleştirilerde

¹³⁹⁵ İnönü’nün Kayseri, Niğde, Adana, Söke, Milas, Muğla, Denizli, Uşak, Afyon, Diyarbakır, Seçim Konuşmaları. Bkz., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004., s. 240-270.

¹³⁹⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Cumhuriyet Gazetesi’nden Ecevit Gürsen ile CHP Muhalefeti, İktidarın Tutumu, Dış Politika ve Kıbrıs Sorununa İlişkin Yapılan Söyleşi, 25 Mart 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.11-13, s.11-12.

¹³⁹⁷ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikannın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.339.

Türkiye’de yükselen sol hareketlerin ve onun anti-Amerikancı söylemlerinin ne kadar etkisi olduğu, ayrı bir tartışmanın konusu olacak derinliktedir.

Ekim 1969 seçimlerine¹³⁹⁸ giderken, dar zamanlardan geçildiğini ve etrafımızda kara bulutların olduğunu gören İnönü, içimizde huzur yok, her idarenin en öndeki ödevi huzuru sağlamaktır (Alevi-Sünni çatışması, Kürtçülüğün öne çıkmasını kast etmektedir). Hayat pahalılığı, polisin başlı başına bir sorun olduğunu ve polisi halka sevdiren bir idarenin olması gerektiğini, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarımızın başlı başına bir dert olduğunu ve bunun tedavi edebileceklerini, köylü-işçi sorunları, endüstri ve eğitim sorunları, sözüne güvenilir bir idarenin gerekliliğini, asayiş, dirlik, düzenlik ve geçmişin yaralarını sarma, bozuk düzeni düzeltme, köylüyü dinleme ve toprak sahibi yapma, çalışma araçları sağlama ve ürünü çoğaltma, değerlendirme ve değerini köylüye verme¹³⁹⁹ gibi sorunlarını defterine özenle kaydetmiştir.

İnönü, Alevi-Sünni olaylarının nedenini tarihten kalan bir miras, cumhuriyet bunu tedavi etmiş ve bütün vatandaşları kaynaştırmıştır. Ama sebepler ve tahrikçiler eksik olmayınca zaman zaman hastalık şeklinde de nüksedebiliyor şeklinde açıklamıştır¹⁴⁰⁰.

Ekim 1969 seçimleri¹⁴⁰¹ AP zaferiyle sonuçlanmış CHP için değişen bir durum olamamıştır. CHP’den koparak kurulan Güven Partisi 3. parti olması dikkat çekicidir. Söz konusu seçimlerden sonra Ecevit’in CHP’de öne çıktığı ve Ecevit-İnönü çatışmasının başladığı bir sürece girilmiştir.

Bu süreç Temmuz 1970 CHP 20. Kurultayı ile başlar. Her ne kadar bu kurultayda Ecevit İnönü önderliğinde CHP’den bahsetse de, parti program ve

¹³⁹⁸ AP %46.5’lik oy oranıyla 256 milletvekili çıkarırken, CHP’nin oyları en alt düzeye inmişti ve %27.3’lük oy oranıyla 143 milletvekili kazandı. Ortanın soluna muhalefet ederek ayrılanların partisi Güven partisi %6.6 ile 15, Millet Partisi %3.2 ile 6, Milliyetçi Hareket Partisi %3.0 ile 1, Türkiye Birlik Partisi (daha az oy oranı olmasına rağmen) %2.2 ile 6 milletvekili çıkardı. Türkiye İşçi Partisi %2.8 oy oranı aldı milletvekili çıkaramadı. Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1092.

¹³⁹⁹ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1088-1089.

¹⁴⁰⁰ İNÖNÜ, İsmet; “Elbistan Olayları Üzerine Başbakan Süleyman Demirel ile Görüşmeden Sonra Söyledikleri, 30 Haziran 1967”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.447-448, s.448.

¹⁴⁰¹ AP oyların %46.63 ile 256 Milletvekili, CHP %27.36 ile 143, GP %6.58 ile 15, BP %2.80 ile 8, MP %3.22 ile 6, MHP %3.03 ile 1, TİP %2.68 ile 2, YTP %2.18 ile 6, Bağımsızlar 5.62 ile 13 milletvekili çıkarmıştır.

teorisinde yapmış olduğu önemli değişikliklerle Ecevit yükseliştir. “Ortanın Solu” politikasının mimarı olan Ecevit Kurultayda, Seçime katılma oranını düşüklüğünün nedenleri olarak: bıkkınlık, gelir düzeyi düşüklüğü, ön seçim sistemine tepki, oylardaki çözülme, partilere güvensizlik ya da demokrasiye inançsızlık gibi olayları göstermiştir. CHP’nin gelişmiş bölgelerde oy kazanırken gelişmemiş bölgelerde oy kaybetmesinin (en büyük oy kaybı Güneydoğu Anadolu bölgesidir) nedenini toplum-aydın ilişkisine, ekonomik farklılaşmalara dayalı siyasî bölünme ve parçalanmalara bağlayan Ecevit bu nedenlerin siyasal partileri aydın ve gençler arasında büyük çalkantılara ve parçalanmalara yol açtığını belirtmiştir. Bu analizlerle Ecevit, İnönü liderliğinde yeni bir CHP programlamıştır¹⁴⁰². Ancak bu dönem de CHP içerisinde Ecevit muhalifleri öne çıkmış bir çok konuda eleştiri¹⁴⁰³ getirmişler. İnönü ise, “Genel Sekreter Ecevit olacaktır”¹⁴⁰⁴ diyerek Ecevit’e sahip çıkmış, CHP’de birlik çağrısı yaparak vatandaşın CHP iktidarına ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır¹⁴⁰⁵.

1965 seçimlerinde, Dış politika konusunda da İnönü, Batı bloğunun üyesi olduğumuzu, millî çıkarlarımızı bilebileceğimiz bir dış politika takip edeceğimizi dış politikayı sorumsuz polemiklerin ve iç politika yatırımlarının bir aracı olarak görmeyeceklerini NATO’da kalacağımızı CENTO’da kalacağımızı ve bütün komşularla iyi ilişkiler kuracağımızı belirtmiştir¹⁴⁰⁶.

Silahlı öğrenci olmaz diyen İnönü, silahlı öğrenci fiilen ve zihnen ortadan kalkmadan düzeni koymak mümkün değildir¹⁴⁰⁷. İnönü, Türk Devletinin Milletler ailesinin barışçı, medeniyetçi üyesi olmak idealini tahrir

¹⁴⁰² “CHP XX. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Temmuz 1970, s.3.

¹⁴⁰³ Bu eleştirilerle özetle; Genel Sekreterin partiyi iyi yönetemediği, Merkez Yönetim Kurulunun işlevini yerine getiremediği ve yardımcı kollarla ilişkilerini iyi düzenlemediği, Ortanın solunun partiye hiçbir yenilik getiremediği, ‘toprak işleyen su kullananındır’ ifadelerinin CHP’ye oy kaybettirdiği gibi eleştiriler getirilmiştir. Bkz., “CHP XX. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Temmuz 1970, s.3.

¹⁴⁰⁴ “İnönü Genel Sekreter Ecevit Olacaktır Dedi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 6 Temmuz 1970, s.3.

¹⁴⁰⁵ “CHP XX: Kurultayı İnönü’nün Kurultay’ı Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 4 Temmuz 1970, s. 1.

¹⁴⁰⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Seçimler Dolayısıyla Yapılan Radyo Konuşması, 26 Eylül 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.126-132 s.131.

¹⁴⁰⁷ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Parti Meclisi Toplantısında Silahlı Öğrenci Hareketlerine İlişkin Yapılan Konuşma, 29 Kasım 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 46-47, s.47.

etmeyi hedefleyenler masum genç kitlenin bir kısmını zehirleyerek memleket bağlarını gevşetmek yolunu seçmişlerdir¹⁴⁰⁸.

12 Mart 1971 Muhtırası¹⁴⁰⁹ ile AP iktidarının istifasına ve partiler üstü kurulan hükümetin Başbakanı İnönü'nün desteği ile Nihat Erim olmuştur. Bu durumun ileride kendi Başbakanlığının önünü kesmek için yapıldığını düşünen Ecevit'i parti genel sekreterliğinden istifa etmiştir. İlk bakışta mevcut Süleyman Demirel hükümetine karşıydı, onun istifasıyla ilk hedefine ulaşmış görünüyordu. Oysa temelde sola karşıydı. Bu sol tanıma sadece gençlik örgütlenmeleri ve TİP'i katmakla yetinmeyiz. Bir yerde CHP içerisindeki sol açılımlar da hedefti. Bu nedenle darbenin yapıldığı günlerde CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in **“hedef bizdik”** yaklaşımına bir ölçüde hak vermek gerekir. Sola karşı darbenin başbakan adayı Nihat Erimdi¹⁴¹⁰ ve İnönü de Erimi desteklemiştir.

1972 ilkbaharına gelindiğinde CHP içerisinde tam bir kutuplaşma ortaya çıkmıştır. İnönü'yü destekleyenler, Ecevit'i destekleyenler. Bu ortam içinde 6 Mayıs 1972'de CHP V. Olağanüstü Kurultayı toplandı. Ecevit yanlısı parti meclisi 507'ye karşılık 709 oyla güvenoyu aldı. İnönü 8 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanlığından istifa etti. Ecevit Genel Başkan oldu. İnönü 5 Kasım 1972'de CHP'nin yeni politikasını benimsemediğini açıklayarak istifa etti. CHP'den istifa eden İnönü Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına başvurarak eski cumhurbaşkanı olması nedeniyle tabii senatörlüğe getirilmesi için gerekli

¹⁴⁰⁸ İNÖNÜ, İsmet; “CHP ortak Grup Toplantısında Gençlik Hareketleri Üzerine Yapılan Konuşma 16 Kasım 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 51-55 s.52.

¹⁴⁰⁹ 12 Mart günü Türkiye radyolarının saat 13'teki bülteninde ilk haber olarak şu muhtıra okundu: 1- Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzlar içine sokmuş. Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine itilmiştir. 2- Türk milletinin sinelerinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kuralları içinde teşkili zaruri görülmektedir 3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bkz., TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, s.215.

¹⁴¹⁰ ÇAVDAR, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihî 1950'den Günümüze**, s.215.

işlemlerin yapılmasını istedi. Bu talebi kabul edilince milletvekilliğinden de istifa etti ve Cumhuriyet Senatosu tabii senatörü oldu¹⁴¹¹.

---

¹⁴¹¹ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1191-1213.

IV. BÖLÜM

İNÖNÜ'DE ALTI OK, DEMOKRASİ ANLAYIŞI VE ORDU İLİŞKİSİ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren toplum modernleşme yönünde seferber etmeyi, modernleşmenin önündeki engelleri yok etmeyi ve modernleşmeye uygun sosyal yapıları ve bir çok kişilik özelliklerini geliştirmeyi hedefleyen ulusal idareyi ve ulus yaratmayı hedefleyen bir politika izlemiştir¹⁴¹². Yeni bir toplum ideolojisini oluşturan bu ilkeler tarihsel gidiş tarafından belirlenmiştir ve değişen ortam ve koşullara uyan dinamik bir potansiyele sahiptir¹⁴¹³. Bu nedenle söz konusu ilkeler İnönü döneminde de

CHP'nin ve devletin temel ilkelerini oluşturan altı ok ,öncelikle 1931'de CHP Kurultay'ında parti programına, 1935'te de anayasada yer almıştır. Cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık, devletçilik, milliyetçilik ve inkılapçılık olan altı ilke sistemin parçaları gibi birbirlerinden bağımsız değildir ve ortak bir amaca hizmet etmektedirler. Ortak amaç şudur; Türkiye Cumhuriyetini birlik, beraberlik içerisinde bağımsızlığını koruyarak batı medeniyeti seviyesine yükselmek ve bu medeniyet içerisinde yer almaktır.

İnönü de, söz konusu hedefin takipçisi olmuş, 1925'te yapmış olduğu bir konuşmasında, “Medeniyet yollarında katedilecek mesafeleri çok olan milletler, bir günde, iki günde arzu ettikleri neticelere varamazlar. Bir çok zamanlar geçirmeye mecburdurlar”¹⁴¹⁴ derken sosyolojik bir noktaya da parmak basmıştır. O nokta, toplumların zihinsel kavrayışlarını ve yaşam felsefesini kısa sürede değiştiremeyeceği gerçeğidir. Ona göre, “Garp medeniyet alemi içinde aynı hayat tarzını takip eden bir millet olarak bulunmak bizim hayat ve selamet şartlarımızdadır”¹⁴¹⁵. Yeni Türkiye'nin yönünün Batı olduğunu ve bunun da Türk toplumunun devamı ve geleceği için bir zorunluluk

¹⁴¹² GÜNDÜZ, Mustafa ve GÜNDÜZ Ferhan, **a.g.e.**, s.53.

¹⁴¹³ KOCACIK, Faruk; “Atatürk'te İdeoloji ve Eğitim”, **Mustafa Kemal'i Anlamak** (iç.), Fahrümisa Kadıbeşel (Hazırlayan), Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, S.33-46, s.34.

¹⁴¹⁴ TOYGAR, Ali; **İsmet İnönü'nün Vecizeleri**, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, Tarih Bilinmiyor, s.40.

¹⁴¹⁵ İNÖNÜ, **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul İl Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, s.6.

olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu bölümde görüleceği üzere, İnönü'nün iç ve dış politikalarındaki pragmatizmi onun altı ok anlayışına da yansımıştır.

A. İnönü'nün Cumhuriyet Anlayışı ve Cumhuriyet'in İlanında İnönü

Cumhuriyetçilik devlet yaşamında, yönetimde, bu yönetimin işleyişinde tek ulusun istencinin egemen kılınmasıdır. Ulusun tüm bireylerinin yönetime etken olarak katılmasıdır¹⁴¹⁶. Cumhuriyetçilik demokrasinin tarihsel ön koşulu olmuştur, “Biz Cumhuriyeti mutlaka yapılacak başka çaresi olmayan tabii bir şey gibi telakki eder zihniyettedirik”¹⁴¹⁷ diyen İnönü cumhuriyetin kurucuları arasında yer almıştır.

1923 yılı yeni Türkiye Cumhuriyeti için oldukça zor yıllardır, savaştan yeni çıkmış harap bir ülke, bir taraftan Lozan Barış Konferansı ile yeni yapılanma sürecine girilmiş, öte yandan meclis içerisinde muhalif gruplar belirmeye başlamıştır. Atatürk ve İnönü, Cumhuriyet taraftarıdır, bunun için gerekli mücadeleyi de birlikte vermişlerdir. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden İnönü cumhuriyetin¹⁴¹⁸ gerekliliğini ve önemini özellikle de CHP grup toplantılarında belirtmiş, sağlam bir idare olacağını savunmuştur. Cumhuriyetin gerekliliğini, 22 Ekim 1923 Tarihli CHP Grup Toplantısı'nda şöyle ifade etmiştir:

“Bizim memlekette şimdiye kadar görülen manzara ya anarşi ya da istibdattır. Gerek mutlakiyet gerek meşrutiyet ve gerekse herhangi bir şekil altında gelmiş olan hükümet ya cebren, hürriyet-i efkâra ve her türlü hürriyete tagallüp ederek idare etmek yolunu bulmuştur yahut zayıf olmuştur. Meydanı herhangi bir cereyana terk etmiştir. Anarşi çıkmıştır. Arkadaşlar, ‘cumhuriyet

¹⁴¹⁶ KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.226.

¹⁴¹⁷ CİHAN ve TEKİN, **a.g.e.**, s.44.

¹⁴¹⁸ 1931 CHP Kurultay'ında Cumhuriyetçilik; “Fırka, Cumhuriyetin millî hakimiyet mefkuresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka bu sarsılmaz kanaatle cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder” Bkz., **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931 s.28.

idaresi muvaffak olacaktır, olmayacak mıdır? Asarıyla görelim ve eğer muvaffak olursa sağlam bir idare olacağına kaniiz’ böyle bir nazariyeye iştirak etmiyoruz. Huzurunuzda ve muvacehe-i millette maziye atfen zikredebileceğimiz hiçbir hizmetimiz yoktur. Fakat istikbalden ümidimiz vardır ve istikbalde behemehal muvaffak olacağımıza kaniim”¹⁴¹⁹ daha çok geleceğe ilişkin mesajlar veren İnönü umutludur.

İnönü, Cumhuriyetin ilanından sonra yaşayacaklarımızı ilan eden diğer milletlerle bir kıyaslama yaparak açıklığa kavuşturmaya çalışıyor: “Cumhuriyet ilan olduğu tarihten itibaren Türkiye yeniden bütün dünyanın hissiz fakat her şeyi gören dürbün objektifi karşısında kalmıştır. Size böyle hissiz, mantıki, hurde-şinas, hurde-bîn bir objektif ile görünen manzarayı izah edeyim. Efendiler, güzide bir heyet huzurunda söylüyorum. Diğer milletlerin tarihinde cumhuriyet ilan olduğu zaman nasıl manzaralar hasıl olmuştur, bunu bir defa tasavvur buyurunuz. Cumhuriyetin ilanı bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi, bir mefkuresi gibi ortalığa saldırır. Cumhuriyet ilan olduğu zaman o milletin bütün hararetini gösteren her türlü tezahürat meydana çıkar. Eğer bir memleket cumhuriyetin ilan olduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde hukuku ilga edilmiş şehzade meydana çıkar ve vaziyet alır, müdafaa eder, vaziyet-i mahsusa (özel) gösterirse, dünya; mütefekkirîn-i (bilge) âlem bu cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder”¹⁴²⁰. Cumhuriyetin ilanının ilk dönemlerinin sancılı geçebileceğine dikkat çekmektedir.

Cumhuriyetin ilan olacağı günler için birlik ve güç çağrısı yapmayı ihmal etmeyen İnönü;

“Efendiler hakikat ne kadar acı olursa kendimizi aldatamayız, milletimizi aldatamayız ve efkâr-ı âlemi, bitaraf efkâr-ı âlemi hiç aldatamayız. Cumhuriyetin ilan olduğu günlerde eğer dava-yı millînin hizmetkârı ve timsali addolunan rüesa (liderler) arasında ihtilaf görünürse o manzara cumhuriyetin ilanından dolayı rüesanın ikiye ayrılmış olması manzarasıdır. Hakikatte var olsun veya yok olsun, dünyanın gördüğü ve hissettiği budur. Biz yalnız aramızda, yalnız milletimiz içinde mevcut olan

¹⁴¹⁹ İNÖNÜ, İsmet; “22 Ekim 1923 Tarihli CHP Grup Toplantısı, İnönü’nün Beyanâtı”, **CHP Grup Toplantısı Tutanakları, (1923-1924)** (iç.), Yücel Demirel, Osman Zeki Konur (Yayına Hazırlayanlar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, S-81-107, s. 83.

¹⁴²⁰ a.g.b., s.81.

hakiki kuvvetlerin derecesini tayin etmekle mukadderatımızı salim yolda yürütemeyiz. Vazifemiz hakikatte malik olduğumuz kuvvetten tamamiyle istifade etmek mümkünse bu kuvveti çok göstermek, fakat asla bu kuvveti zayıf göstermemeye çalışmaktır. Türk milletinin kuvveti daima mücadele edecek kadar namütenahi değildir. Namütenahi olsa da israfa tahammülü yoktur. Halbuki gördüğümüz manzara nedir? Evet Cumhuriyet'in ilan olduğu heyecanlı günlerde her milletin yaşadığı heyecanlı günlerde mülga (varlığı kaldırılan) bir şehzade ortaya çıkmıştır. Rüesa birbirine düşmüştür”¹⁴²¹.

İnönü'nün bu ifadesi, Cumhuriyetin ilanı sonrasında ortaya çıkan Millî Mücadele kadrosundaki bölünmenin/çatışmanın önceden habercisi niteliğindedir. Görülmektedir ki, İnönü, söz konusu kadrodaki fikir ayrılığının farkında ve kendisi Cumhuriyet taraftarı ve Atatürk yanında yerini çoktan almıştır.

İnönü, Millî Mücadele için savaşan liderler/reislerin (rüesa)¹⁴²² cumhuriyetin ilanı konusunda fikir ayrılıklarına düştüklerini, ancak olması gerekenin bu zor ve Türkiye'nin geleceği ve yararı adına başarılması gereken bu süreçte birlik olunmasıdır. Bu çağrısını destek yerine eleştiri gelen diğer rüesanın/liderlerin yanlış içerisinde düştüklerini ve cumhuriyet konusundaki kaygılarını anlamsız bulduğunu beyanatının devamında şöyle ifade etmektedir: “Daima bitaraf nazarla görüyordum, memlekette olan münakaşat ve cumhuriyetin anı tevellüdünde (doğmasında) şurası sakattır, burası sakattır tarzında zanniyat ve beyanatın işte bu cumhuriyetin bidayeten (ilk olarak) nefesine iras-ı zarar eder. O cumhuriyeti kavi (sağlam) ve tam addolunur ki, doğduğu zaman onunla alakadar olanlar tam bir vücut doğmuştur telakki etsinler. Vücudu sakat doğmuştur, şurası sakattır, burası sakattır, bu ne ifade eder?”¹⁴²³. Burada Rauf Orbay'a gönderme yapmaktaysa da, saltanat kaygısı da izlenir gibi.

Cumhuriyetin ilanı konusunda eleştiri getirenlerin aslında çok da iyi niyetli olmadıklarını düşünen İnönü, söz konusu kişilerin basın yoluyla eleştirilerini bildirmektense, kendilerinden meclise ve grup toplantılarına

¹⁴²¹ a.g.b.(Beyanat), s. 81.

¹⁴²² Burada, Rüesa'dan kastedilen parti içerisindeki bölünen grubun liderleri ya da muhalif grubun başındakilerdir.

¹⁴²³ İNÖNÜ, İsmet; “22 Ekim 1923 Tarihli CHP Grup Toplantısı, İnönü'nün Beyanattı”, s.81-82

katılarak gördükleri eksikliklerin neler olduğunu ve ne yapılması gerektiği konusunda çözüm bulmaya yönelik bir tavır sergilemelerini beklemektedir. “Arkadaşlar bir mebus, cumhuriyet ilan olundu, dört maddedir, eksiktir, daha yapılacak çok maddeler vardır. Aman yanlış yapılmasın endişesine düşebilirdi. Fakat bu endişeyi gazetelerle ve sairelerle atıye atıp şüpheler tevlit edecek beyanatla tatmin edemezdi. Derakap buraya gelir ve eksik olanları tamamlamak için sarf-ı kuvvet etmek lazım gelirdi. Vazife böyle olacaktı”¹⁴²⁴. Burada da görüldüğü gibi, birinci bölümde detaylarıyla verildiği üzere muhalif grubun öne çıkması ve çatışması söz konusudur. İnönü, muhaliflerin söz konusunu tutumlarında iyi niyetli olmadıklarını belirtmektedir.

Lozan Barış Konferansı sürecinde araları açılan ve Muhalif grubun liderliğini yapan Rauf Orbay’a cevabı şu şekilde olmuştur; “Biz cumhuriyeti gayr-i mesul zevat [Sorumsuz kimseler] tarafından ihdas [meydana getirilmiş] edilmiş bir emrivaki addetmiyoruz. Rauf Beyefendi’de gayr-i mesul [sorumsuz] eşhas [birisi] tarafından bir emrivaki halinde ihdas edilmiş bir şekil diye endişe var. Beyanat-ı siyasîyeden sehven mülhem [ilham olunmuş] ve hakikate gayr-i muvafık olarak husule gelen kanaatleri tashih etmenini de siyasette usulü vardır, bu gayet basittir. Sadece tekzip olunur. Fırkanın kanaat-i siyasesine esasen mugayir [karşıt] olan hudut bade’t-tayin [tayin edildikten sonra] tahsis olunur, geri alınır, tekzip olunur. Bu münasebetle bu nokta üzerindeki teessürümü ifade etmeden geçmeyeceğim”¹⁴²⁵ diyerek cumhuriyetin sorumluluğunu üstlenmiş ve savunmuştur.

Söz konusu eleştiriler karşısında İnönü, evrimci bir bakış açısıyla, cumhuriyetin ilanından sonra topluma yerleşmesinin bir süreç içerisinde gerçekleşeceğini ve giderek aşama aşama daha iyi bir duruma geleceğini savunmuş, onun için daha başlangıçta cumhuriyete yönelik eleştirileri çok da haklı bulmaz, onun istediği birlik ve beraberlik içerisinde cumhuriyeti yaşama geçirmektir. “Mukaddes bir ideal arkasında koşuyorduk. Bizden sonra gelen o bayrağı alacak ve bizi takiben yürüyecekti. Şimdi tuttuğumuz yol da böyledir.

¹⁴²⁴ a.g.b.,s.87-88

¹⁴²⁵ a.g.b., s.92.

Cumhuriyet ilan ettiğimiz zaman hiçbir kimse bu yolun selamet ve isabeti, ancak istihsal edeceği muvaffakiyet ile ölçülebilir, diyemez. Muvaffakiyetinden ümidimiz vardır ve muvaffakiyetimiz hatt-ı hareketimize bağlıdır. Hatamız ve yanlış hareketlerimiz olursa bu bizim şahsi hatalarımızdır, bizden sonra gelecekler, daha kuvvetli olarak aynı yolda yürüyeceklerdir. Cumhuriyetin ilanı günlerinde söylenecek söz budur. Derhatır buyurursunuz, meşrutiyet-i idare devri tamamen iflas etti idi. Memleket felaketten felakete uğradı. O vakit nasıl bir galat-ı nazır olmuş idi. Sultan Hamit idaresi olsaydı bu felaketler, bu belalar görülmeyecekti denilmişti”¹⁴²⁶. İnönü evrimci bakış açısının karşısında olan Rauf Orbay, beyanatında aslında cumhuriyete karşı olmadığını ve her cumhuriyetin de kayıtsız şartsız millet hakimiyeti anlamına gelmediğini ifade ederek özünde cumhuriyetin şu an için bize kazandıracağı pek bir şeyin olmadığını ya da kayıtsız, şartsız millet hakimiyetini getirmeyeceğini iddia ederek, İnönü’nün evrimci yani, cumhuriyet ilan edilsin süreç içerisinde aşama aşama yerleşeceği yaklaşımının karşısında durmaktadır. Orbay’a göre cumhuriyetin olgunlaşması milletin hakimiyetinin olgunlaşmasına bağlıdır ancak, milletin hakimiyetinin olgunlaşması için cumhuriyetin olmasının gerekmediğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Diyorum ki, cumhuriyetin tekâmülü benim nokta-i nazarımca bilakaydüşart [kayıtsız şartsız] hakimiyet-i millîyedir. Hakimiyet-i millîyenin tekamülü cumhuriyet değildir. Efendiler, fakat bilakaydüşart hakimiyet-i millîye her zaman cumhuriyettir. İşte bunun için bunda musırrım [ısrarcıyım]. Rauf’u firkadan ihraç kararı verirsiniz. Rauf’u vatandan ihraç kararı verirsiniz. Rauf kalacaktır. Rauf’u bu kavaid-i esasiyeye [kurallara] ve milletin kabul ettiği şekle sadık kalacaktır. Bundan inhiraf [sapma/ dönme] etmek için bana kanaat gelmiştir”¹⁴²⁷. Orbay’ın tutumu daha çok muhalif olduğu kadronun yapıp ettiğine yöneliktir. Asıl kaygısı Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Atatürk-İnönü’nün güçleneceği gerçeğinde yatmaktaydı ki gerçeklik payı yok değildi, Atatürk Türkiye Cumhuriyetinin cumhurbaşkanı, İnönü de başbakanı olmuştur. İktidar artık tümüyle cumhuriyet çatısı altında Atatürk ve İnönü’nün elindedir.

¹⁴²⁶ a.g.b., s.84

¹⁴²⁷ İNÖNÜ, İsmet; “22 Ekim 1923 Tarihli CHP Grup Toplantısı, İnönü’nün Beyanati”, s.98

22 Ekim 1922’de yapılan Cumhuriyet Fırkası’nın grup toplantısında yapılan bu tartışmalar, özellikle de Rauf Orbay ile İnönü’nün cumhuriyetin ilan edilmesi konusundaki fikir ayrılıklarının kesinleştiğinden iki gün sonra ve cumhuriyetin ilanından beş gün önce 24 Ekim 1923 meydana gelen önemli olaylar artık bu meclis içerisindeki çelişmeler de bardağı taşıran son damla olmuştu. Ne var ki, aynı zamanda da ikiliklere son verecek nitelikteki olaylar da şöyle gerçekleşir;

Atatürk, 24 Ekim 1923’te Ali Fuad Paşa’nın bundan sonra asker olarak görevine devam etmek istemesi üzerine, İçişleri Bakanlığında ve Meclis İkinci Başkanlığından çekilir. Atatürk nutkunda bu sırada mecliste kendisiyle görüşte ve çalışmada uzlaşıp birleşmeyi gerekli görmeksizin bağımsız ve gizli olarak çalışan küçük bir grubun belirlediğini ve bu grubun İçişleri Bakanlığı’na Erzincan milletvekili Sabit Bey’i ve Meclis İkinci Başkanlığına İstanbul’da bulunan Rauf Bey’i seçmesini, olumlu bulmuyor. “Rauf Bey’in Meclis İkinci Başkanlığı’na seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü, Rauf bey daha dün Bakanlar Kurulu Başkanı idi. Ne gibi duyguların etkisi altında o katı bırakmaya zorlandığı biliniyordu. Buna karşın onu Meclisin İkinci Başkanlığına getirmekle, bütün meclisin onun görüşüne katıldığını; yani, bütün Meclisin Lozan Barış Antlaşmasını yapan Dışişleri Bakanı İnönü’ye karşı olduğunu gösterir amacı güdüyordu”¹⁴²⁸. Meclisin daha ilk döneminde gizliden gizliye karşıcılık yapan küçük bir grup tarafından aldatılığını, Fethi Bey ve arkadaşlarının hükümetin işlerini rahat bir şekilde yapmalarının engellendiğini düşünen Atatürk, Rauf Bey ve Sabit Bey’in seçildiğinin hemen ertesi günü Bakanlar Kurulunu Çankaya’da toplar. Bakanlar kurulu Fethi Bey’in ve öbür bakanların çekilmelerinin zamanın geldiğini, ileri sürerek Yeni Bakanlar Kurulu seçiminde, şimdiki bakanlar yeniden seçilirlerse; bunlar yine bakanlıktan çekilecekler ve Bakanlar Kuruluna girmeyeceklerdir ilkesini- Yalnız Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa bu kararın dışında bırakılır- kabul

¹⁴²⁸ ATATÜRK, *Söylev (Nutuk) II*, s.582-583.

ettirir¹⁴²⁹. Ancak yeni bir liste henüz tam olarak hazırlanamamışken Atatürk, cumhuriyetin ilanı kararı alır.

28 Ekim gecesini Çankaya'ya gitmek üzereyken Kemalettin Sami ve Halit Paşa'ların kendisini beklediklerini gören Atatürk, onları da akşam yemeğe davet eder, İnönü, Kazım Paşa ve Fethi Bey'e de gelmelerini söyler, Çankaya'ya geldiğinde kendisini görmek üzere gelen Rize milletvekili Fuat, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Beylere rastlar ve yemekte onlarda bulunurlar. O gece yemekte yarın cumhuriyeti ilan edeceğini söyleyen Atatürk, “görüyorsunuz ki, cumhuriyetin ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı çağırma ve onlarla görüşüp tartışmayı hiç de gerekli görmedim. Çünkü onların öteden beri ve doğal olarak bu konuda benim gibi düşündüklerinden kuşku yoktu. Oysa Ankara'da bulunmayan kimi kişiler hiçbir yetkileri yokken, kendilerine bilgi verilmeden, düşünceleri, uygun görüp görmedikleri sorulmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını gücenme ve ayrılma nedenleri saydılar. O gece birlikte olduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İnönü Çankaya'da konuk idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra bir yasa tasarısı hazırladık”¹⁴³⁰. Cumhuriyetin ilanının gerçekleşmesini son derece güçleştirecek olan parti üyeleri Ankara dışındayken, bu olayın gerçekleşmesini sağlamıştı. Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Adnan (Adıvar) zaten İstanbul'dalardı, Ali Fuat (Cebesoy) da 29 Ekim günü İstanbul'a varmıştı. Cumhuriyetin ilanı kararını alırken onlara ne danışılmıştı ne geri çağırılmışlar ve hatta ne de durumdan haberdar edilmişlerdi¹⁴³¹.

Atatürk'ün bu kararı alması yani cumhuriyeti ilan etmesindeki gizli amacı, bir türlü düzenli çalışma imkanı bulamayan ve sürekli hizipleşmelerle bölünen meclisi, denetimine almak, ayrıca bakanlar kurulu başkanının atanma yetkisinin kendisine verilmesi idi. Muhalif grubun dikkatini çeken şey de, cumhuriyetin ilanından çok Atatürk'ün kazanacağı yetki genişliği idi. “Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı, Atatürk'ün ‘yeni adamlarının’ yardımıyla iktidarı

¹⁴²⁹ ATATÜRK; *Söylev (Nutuk) II*, s.583

¹⁴³⁰ *A.g.e.*, s.586

¹⁴³¹ J. ZÜRCHER Erik; *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, s.53.

ele geçirmesinin üzerine vurulan resmî damga işlevi gördü...Bu da Halk Fırkası içinde İnönü'nün önderliğindeki radikal grubun Rauf'un kendi partisini kurmak ya da HF'den ihraç edilmek arasında seçim yapmaya zorladıkları bir çatışmaya yol açtı"¹⁴³² İnönü'nün başbakanlığı muhalefet grubuyla İstanbul basınında da tepkiye neden olmuştur¹⁴³³.

Cumhuriyet'in ilanına ilişkin İstanbul'da Vatan gazetesine 1 Kasım 1923'te demeç veren Rauf Orbay, konuyu şöyle değerlendirmekle dikkatleri üzerine çekmiştir:

“Cumhuriyet şeklinin ani surette takarrür ve ilan edilmesine gelince icra vekilleri riyasetinden infikâkim [ayrılma] tarihine kadar- ki Ankara'dan müfarekatım tarihidir- bu hususta ciddi bir teşebbüsten haberdar değildim. Bilahare mahsus bir şekilde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu ikmâlen bir tadilat projesini hazırlamakta olduğunu ve herhalde vücut bulunca meclis-i âliye ale'l-usul arz edileceğini ilan suretiyle efkârı dağıttılar. Bilahare şekli-cumhuriyet'in bir günde takarrür ettirilerek ilanı halkça gayr-i mesul zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emr-i vaki halinde ihdas edildiği fikri ve endişesi hasıl oldu. Bu endişe pek tabii görülmelidir ve bundan halkımızın geçen tecâribden mütenebbih olduğunu ve uyanıklık peyda ettiğini anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum. Bu süratin elbette hükümetçe zaruri görülen bir sebebi vardır. Herhalde milletin menafini tehdit eder müstacel karar ittihazıyla mazarratı dâfi tedbir olmak icap etmiş olacaktır ki böyle bir hatt-ı hareket ihtiyarına mecburiyet hasıl olmuştur. Ve yine hiç şüphe etmiyorum ki, rical-i mesule bu hakayıkı en salahiyettar merci müzakere ve karar olan meclis-i âli vasıtasıyla milleti tenvir ve ezhânı tatmin edecektir. Efkar-ı Umumîyenin bunu bilmesi bir hakk-ı tabiisidir. Ale'l-husus hükümet, halkın kendi hükümetidir. Mazide meclis haricinde ve gayr-i mesul addedilen merkezî Umumîler tarafından mukarrerat ittihaz edilerek, meclis bulunmadığı zamanlarda ve kanun-ı muvakkatler şeklinde icraat yüzünden müteessir ve mutazzarır bulunduğu kail bulunan ekseriyet halk ve alelhusus 'harb-i Umumîye meclisin ve milletin haberi olmadan girildi, birkaç kişi tarafından harp ihtiyar edildi' sözleri aynı ahvalin tekerrürünü arzu etmeyen milletçe hoş görülmeyeceği bir emr-i bedihidir. Mamafih tekrara mecburum ki, bu isticalin bir sebab-i makul ve meşruu bulunduğunu meclis ve hükümet millete ibraz ve isbat etmelidir, edecektir¹⁴³⁴.

Şüphesiz, Cumhuriyetin ilanına olan bu tepki, açıkça ve serbestçe tartışılmaksızın acelece ilan edilmesinden kaynaklanmıyordu. Sorunun daha

¹⁴³² A.g.e., s.156.

¹⁴³³ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.58.

¹⁴³⁴ ORBAY, Rauf; “Rauf Bey'in Vatan Gazetesine Demeci 1 Kasım 1923”, **CHP Grup Toplantısı Tutanaqları, (1923-1924)** (iç.), DEMİREL Yücel, KONUR Osman Zeki (Yayına Hazırlayanlar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002 s.23-30 s.27-28.

derin boyutları vardı, Atatürk-İnönü işbirliğinin daha da güçlenmesin muhaliflerin hareket alanlarının kısıtlanmakta ve yetkilerinin sınırlamaktaydı. İnönü'nün grup toplantısındaki ünlü ifadesi; “Tarihîn herhangi bir devrinde, bir Halife, eğer zihninden bu memleket mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı behemehal koparacağız”¹⁴³⁵. İnönü'nün Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele'ye katılmasıyla Atatürk “beraber çalışmaya başladıktan az zaman sonra, arkadaşını bütün zaafı ve kuvvetleri ile, kusurları ve meziyetleri ile tanıdı ve ona bağlandı. Atatürk, sonuna kadar, gerek orduda, gerek siyasî hayatta, İnönü'nün bu kuvvet ve değerlerinden faydalanmıştır...İnönü, Atatürk'ün gittikçe kuvvetlenen otoritesini kendi menfaatleri için sömürlere karşı mücadele ederek, ona belki de en büyük hizmeti etti. İnönü'nün etrafındaki bütün hasımlıkların baş sebebi, bu mücadeledir”¹⁴³⁶. Dahası, “İnönü, Atatürk'ün sofrasının birincisi ve müstesnası idi.”¹⁴³⁷ ve “Atatürk İnönü'yü bütün arkadaşlarından daima üstün tutmuştur. Onun zekasına, faziletine, devlet idaresine güvenmiştir. Nice defalar: - Çocuklar, Çankaya'da rahat ediyorsam, İsmet sayesinde demiştir. Bu sözü duymayan Çankaya davetlileri parmakla gösterilebilir”¹⁴³⁸.

Karaosmanoğlu'na göre, Cumhuriyetin ilanı ile Başvekil seçmek yetkisi Cumhurbaşkanına verilmemiş olsaydı, İnönü'nün meclis tarafından iktidara getirilmesi büsbütün imkansız değilse de zordu¹⁴³⁹. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra, Atatürk başbakanı atama yetkisi ile İnönü'yü başbakan olarak atamıştır. İnönü'nün tercih edilmesinin bir çok nedeni vardı: Atatürk'e karşı özel bir rakiplik duygusu olmadıktan başka, Atatürk'ün otoritesine kâti ihtiyaç olduğu kanısında idi. Yani hem rakip olarak görünmüyor hem de Atatürk'ün otoritesi karşısında uyumlu idi. Son derece çalışkan, ciddi bir hükümet adamı idi. Atatürk'ün ‘Maddi ve manevi topyekûn inşa’ kelimeleri ile hülâsa edebileceğimiz devrim davasına en aşağı onun kadar inanmış bir fikir ve eylem adamı idi. Atatürk ayrıntılarla uğraşmayı sevmezdi. Yalnız dış politikaya ilgi

¹⁴³⁵ ATAY, Çankaya, s..420.

¹⁴³⁶ A.g.e., s.435-436.

¹⁴³⁷ A.g.e., s.436.

¹⁴³⁸ A.g.e., s.437.

¹⁴³⁹ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.60.

gösterirdi. Bunu dışında hükümet İnönü'ye, ordu Fevzi Paşa'ya emanet idi. Bazı sorunlarda şikayet ve tenkitler üzerine müdahaleler yapmak ve hakem rolü oynamaktan başka hükümet işleri ile pek yorulmamıştır¹⁴⁴⁰. İnönü, Atatürk'ün güvendiği ve toplum inşaasında yanında işbirliği içerisinde olabileceği bir isimdi.

Karaosmanoğlu, cumhuriyetin ilanındaki bu dönemden söz ederken İnönü yanlısı radikallerden bahsediyor. Bu ifade de İnönü'nün o dönemde için kendine özgü bir siyasete ve kendisini destekleyecek bir çevreye, güce sahip olduğunu gösterir. Şöyle ki, kendisi Atatürk'ü destekleyip onun yanında yer alırken, aynı zamanda da kendisine de destekçi ve radikal bir çevre oluşturmuştu. Bunun nedeni ve gerekliliği olarak da Millî Mücadele'ye katılmış diğer askerlerin bir muhalefet oluşturarak Atatürk'ün bir çok uygulamalarının karşısında tavır takınıp, iktidar mücadelesi yaparken, İnönü'nün Atatürk'ün yanında yer alması ve onun destekçisi olması aynı zamanda Atatürk'ün İnönü'ye daha çok yetkiler vermesi ve ona danışması- Örn: diğer askerler İstanbul'da iken bir gece İnönü'ye danışarak ve birlikte karar vererek Cumhuriyeti ilan etmesi gibi- ister istemez diğer grubun tepkilerini çekmiştir.

Cumhuriyet, millî bir devlet olmanın ifadesidir¹⁴⁴¹ diyen İnönü sonraki siyasal yaşamının her aşamasında cumhuriyetin savunucusu ve koruyucusu olmuştur.

B. İnönü'nün Devletçilik Anlayışı:

Batı ekonomik modeli benimsemeyi çıkar yol olarak gören Atatürk, batı kapitalist modeli benimsemek üzere İzmir İktisat kongresini düzenlemiştir. Ancak 1929 dünya ekonomi bunalımı devleti ön plana

¹⁴⁴⁰ ATAY, Çankaya, s.434-435.

¹⁴⁴¹ İNÖNÜ, İsmet; "Rize Nutku, 19 Mayıs 1952", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.110-112, s. 110.

çıkarmıştır¹⁴⁴² Yeni Türkiye Cumhuriyeti için devletçilik ekonomik bir modelin seçilmesinden ziyade 1929 ekonomik bunalımı ile kendisini gerekli kılmıştır. Çünkü yeni bunalım liberal ekonominin sarsılmasına neden olmuş liberalizm yanlısı bir çok düşünür ve ekonomist bile bu durum karşısında kaygılarını dile getirmekle birlikte devletçilik uygulamaların şu an için gerekli olduğunu kabul etmişlerdi. 1931 CHP 3. Büyük Kurultay'ında parti programına alınan Devletçilik¹⁴⁴³ 1935 CHP 4. Büyük Kurultayı'nda da partinin diğer beş ilkesi ile birlikte devletin özellikleri arasında yer almıştır. 1937 yılında da Anayasa'da yer almıştır. Liberal bir ekonominin uygulanmasının zorluklarının belirtilmesi ile birlikte, devletçilik konusunda da hem CHP içerisinde hem de entelektüel tartışmalarda farklı düşünceler ileri sürülmüştür. İki kanada ayrılan CHP'nin devletçiliğinin devletçi kanadında İnönü'nün başını çektiği ve Recep Peker'in içinde bulunduğu radikal grup, diğer liberal kanadında ise Celal Bayar'ın başını çektiği İş Bankası çevresi ve grubu yer almıştır.

O dönem entelektüel tartışmaların da gözdesi olan devletçilik konusunda farklı görüşler ileri sürülmekteydi. Bu konuda öne çıkan Kadro Dergisi grubunun, temel tezleri bizde sınıf ve sınıf çatışması olmadığı için devlet yapacağı yatırımlarla sermayedarın yerini alacak, böylece sınıfsız refah toplumuna ulaşılacaktır. Bu yönüyle özel girişimciliğin ve bağımsız bir sermaye sınıfının tamamen karşısında yer alarak oldukça katı devletçilik anlayışını Kadro dergisi aracılığıyla yaymaya çalışmışlardır. Ayrıca, Kadro Dergisi grubu inkılabın ideolojisini oluşturma çabasındadır. Kadro grubunun tamamen karşısında ve liberalizmin savunucusu Ahmet Ağaoğlu ise, devletçi uygulamalara karşı çıkarak devlet ve ekonominin birbirinden ayrılması gerektiğini, geri kalmışlığımızın nedenin bu olduğunu ileri sürmüştür. Bireyler ekonomik açıdan özgür ve girişimci olmalıdırlar. Her iki gruptan farklı bir

¹⁴⁴² UYGUN, Hazma; "Türkiye'de Devletçilik Siyaseti ve Günümüze Kadar Süren Devletçilik Siyaseti Tartışmaları", **Mustafa Kemal'i Anlamak** (iç.), Fahrümsa Kadıbeşel (Hazırlayan), Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, S.58-71, s.69-70.

¹⁴⁴³ Ferdi mesai faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada-devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır. Bkz., **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

aydın olan Ahmet Hamdi Başar'ın¹⁴⁴⁴ varolan yapısal çözümlemeyi daha analitik bir şekilde yaparak, devletçiliği klasik anlamının dışında yorumlamış ona Türk toplumunun yapısal özellikleri ve koşullarına göre yeni anlamlar yüklemiştir.

Devletçilik tartışmaları, 1930'lardan sonra¹⁴⁴⁵ ekonomik siyasî bir politika olarak önemli bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Devletin 1930'ların başlarında iktisadi teşebbüsler kurması, işletmesi ile ilgili olan politika ve yasalara devletin iktisadi alana aktif ve sürekli yer aldığı duruma 'devletçilik' denildi.¹⁴⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1923 ile 1930 yılları arasındaki ilk evre liberal bir ekonomi politikası olarak tanımlanır¹⁴⁴⁷. Bu düşünceyi destekleyen Tezel'e göre, Cumhuriyet kurulduğunda Kemalist kadronun içtenlikle inandıkları uzun dönemli siyasî program, yeni Türk devletinin içerdiği toplumsal yapı zemini üstünde özel mülkiyete, girişimciliğe ve piyasa ekonomisine dayalı bir kapitalist iktisadi gelişme sürecini gerçekleştirmeye yönelikti¹⁴⁴⁸. Türkiye'de liberal bir iktisat politikası uygulanırken büyük buhranın kopması ve etkilerinin yurdumuzda da duyulması ile liberal iktisat politikasına duyulan güvenin çökmesine neden olmuş devletçiliği teşvik edici bir etki yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu buhranı atlattığı olması da iyi bir örnek teşkil etmekteydi¹⁴⁴⁹. İktisadi bunalım iktisadi politikanın yeniden gözden geçirilmesi gerçeğini ortaya çıkaran ilk ve en önemli etken oldu¹⁴⁵⁰. "Devletçilik politikası Türkiye'nin dünyadaki krize

¹⁴⁴⁴ Ahmet Hamdi Başar hakkında detaylı bilgi için Bkz., Seveda Mutlu; **Ahmet Hamdi Başar Sosyolojisi**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2000.

¹⁴⁴⁵ Bu konuda Korkut Boratav, 1930 öncesi, yöneticilerin söylev ve demeçlerinde günlük ekonomik problemler, kapitülasyonlar, yabancı sermaye gibi konularla uğraşmaktadırlar. Nutuk'ta liberalizm, devletçilik, müdahalecilik vs. tartışmalarının 1928'den önce pek anlam taşımadığını gösteren bir emaredir. Bkz., BORATAV, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, s. 15.

¹⁴⁴⁶ OKYAR, "Devletçilik Kavramı", s.189.

¹⁴⁴⁷ a.g.m., s.189.

¹⁴⁴⁸ TEZEL, **a.g.e.**, s.459

¹⁴⁴⁹ BORATAV, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, s.70-71.

¹⁴⁵⁰ OKYAR, "Devletçilik Kavramı", s.191.

verdiği bir cevaptı.”¹⁴⁵¹ İnönü, 1932’de Sovyet Rusya’yı ziyarete etmiştir. Sanayideki devlet kapitalizmi, yönetici kadro iktidarı ile bu iktidarın toplumsal zeminde dayandığı grup ve sınıflar arasındaki siyasî ilişkilerle çatışan bir biçime dönüşmedi. Buna rağmen devletçilik politikası, 1930’larda, yönetici kadronun toplumsal siyasî ilişkilerindeki etkinliğini arttırdı. Bu etkinliğin artması da, belirli bir süre için, hükümetin genel iktisadi ve sosyal politikası içinde devletçiliğe daha çok ağırlık verilmesi, devletçilik politikalarının daha kararlı bir şekilde izlenmesi sonucunu getirdi¹⁴⁵². Böylelikle, devletçiliğin ana amacı, politik ve iktisadi bağımsızlığı sağlamlaştırmak üzere hızlı iktisadi gelişmenin sağlanmasıdır. Devletçiliğin araçları, devlet teşebbüsü, sanayileşme, sermaye ve emek arasında denge kurmak, fiyatları kontrol etmek ve korumacılıktır, bütün bunlar merkezî planlamanın içindedir¹⁴⁵³.

Emre Kongar’a göre, Kemalist kadronun düşüncesindeki yeni toplum uygulaması Batı modeline göre biçimlenmişti ancak bağımsızlık savaşının da Batı emperyalizmine karşı verilmiş olması sürekli bir uyumsuzluk kaynağı olmuştur¹⁴⁵⁴. Bu nedenle batı gibi olmanın önkoşulu burjuvaziyi yaratmaktı ve bunun kısa bir yolu devletçilikti. Ona göre devletçilik uygulamasının ardında yatan nedenler; ideolojik, ekonomik, toplumsal ve konjonktürel olarak dört grupta toplamak olanaklıdır¹⁴⁵⁵; Devletçilik uygulamasının *ideolojik nedenleri* üçe ayrılabilir. Birinci ve temel neden, Batı tipi kalkınma için özel kesimin yaratılmasına ilişkin olan inançtır. İkinci neden, bürokratların Osmanlı-Türk toplumsal yapısında ve değişme çizgisinde sahip oldukları roldür. Merkezî bürokrasiyi temsil eden yönetici seçkinler sivil ve asker kesim olarak her konuda olduğu gibi ülke ekonomisinin düzenlenmesi konusunda da kendilerini hem yetkili hem sorumlu görüyorlardı. Üçüncü ideolojik neden hem Atatürkçülüğün bir doktrin ve benzeri düşünce sistemi olarak biçimlendirilme

¹⁴⁵¹ BİRTEK, Faruk; “Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü, 1932-1950 Yarı-periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol”, **Türkiye’de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Derleyen.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, S.143-171. s.143.

¹⁴⁵² TEZEL, a.g.e., s. 469.

¹⁴⁵³ HERSLAG, Z.Y.; “Atatürk’ün Devletçiliği”, **Türkiye’de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, S. 207-218, s.212.

¹⁴⁵⁴ KONGAR, Emre; “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Türkiye’de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, S. 219-258., s.219.

¹⁴⁵⁵ Ag.m., s.226-229.

zorunluluğundan hem de Türkiye’de yeni bir atılım havasına duyulan gereksinimden doğuyordu. **Ekonomik neden**, Türk ekonomisinin güçsüzlüğü ister kapitalist ister sosyalist bir kalkınma yöntemi uygulansın, o dönemde devletin ekonomiye karışması gerekliydi. Çünkü güçsüz ekonomi sermaye birikiminden de yoksundu. Ayrıca toplumda yatırımlar için gerekli teknoloji de yoktu. Devletin desteği olmadan özel kişilerin güçlü bir sermaye sınıfı oluşturması olanaksızdı. **Toplumsal neden**, bürokratların toplumun bir takım kesimleriyle bütünleşme gereksinmesi de devletçilik uygulamasının ardında yatan bağlamların temel taşlarından biridir. **Konjonktürel neden** ise, 1929 dünya ekonomik bunalımı Türkiye’de yöneticileri bir takım önlemler almaya yöneltmiştir.

1. İnönü’nün Devletçiliği ve Demiryolu Siyaseti

İnönü devletçiliğinin öne çıkan en önemli özelliği, ülkenin korunması ve savunulması gereğidir. Onun için devletçilik öncelikle ülkenin ekonomik kalkınmadan ziyade Türkiye’nin savunulması ve korunmasıdır. İnönü, Kadro dergisine yazdığı **“Fırkamızın Devletçilik Vasfı”** makalesinde; “İktisadi devletçilik siyaseti bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak lüzumunu gösterdi...yeni nizamın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu...biz iktisatta devletçiliği...yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir noktai nazardan değil ilerleme ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müsbet ve müessir vasıta sayıyoruz”¹⁴⁵⁶. Öncelikle, savunma ve koruma, daha sonra gelişme hatta son cümlesinde de dikkat edileceği üzere gelişmeyi de yine daha iyi koruma ve savunma için istemektedir. Devletçiliğin öncelikli uygulaması savunma ve koruma daha sonra gelişme ve ilerlemedir. Devletçiliği, “yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir nokta-i nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika

¹⁴⁵⁶ İNSEL, Ahmet; “Düzen mi, Kalkınma mı?”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, İletişim Yayınevi, İstanbul, I. Baskı, 2003, s.620.

için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz”¹⁴⁵⁷. Henüz yeni kurulan ve imkansızlıklar içerisinde olan genç ülkesini koruma öncelikliydi. Gelişme onun için bağımsızlığı kesinleşen, kendini güvende gören ülke koşullarında sağlanabilirdi ve İnönü devletçilik ile söyle övünmektedir: “Bizim ‘devletçilikte’ müdafaa kuvvetini görmüş olmamız, fırkamız, Cumhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder”¹⁴⁵⁸.

İnönü, Türk Hava Kurumunun Altıncı Kurultay’ında 24 Mayıs 1935 tarihli söylevinde, yine ülkeyi savunma ve koruma düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir. Türk Hava Kurumu’na öncelikli olarak ülkenin bir savaş durumunda korunması işlevini yüklenmektedir. Özellikle de İnönü, bizim diğer ülkelere her hangi bir saldırı amacımızın olmadığını, ancak bize yönelik bir saldırı karşısında da hazırlıklı olmamız gerektiğini vurgulamıştır. Türk Hava Kurumuna yüklediği bu işlev onun devletçiliğinin de somut bir örneği olarak görülmelidir. Şöyle ki; İnönü’ye göre, geleceği önceden göreceksak, olaylar karşısında Türkiye’nin hava bakımından da güçlü olması gerekir. En azından 500 uçağımızın olması gerekmektedir, ancak bu şekilde varlığımızı savunabiliriz. Ancak bunun onda birini sağlanabilmektedir. İnönü’ye göre, “hem memleketi bir taraftan yetiştirilecek, eksiği tamamlamaya çalışacak ve hem de bir tehlikeye karşı memleket müdafaası düşünülecektir. Bu meseleyi düşünmek bizim borcumuzdur. Onun için millî müdafaa meselesi diğer her memlekette olduğundan çok daha fazla bir mahiyette, bizim için mevcuttur...kendi hava müdafaamızı millî müdafaanın bütçe ve devlet hizmetleri arasındaki vaziyetinden çıkarmak mecburiyetinde kalacağız. Herkesin hava tehlikesinden korunması için bütün canını ve bütün malını vermesine lüzum yoktur...Amma, hergün kuyudan su çeker gibi muntazam olarak Tayyare Cemiyeti veznesine bir borç ödemesi lazımdır...Büyük kurultaydan ricam hiç olmazsa vakti hali yerinde olan bir ailenin senede 20 lira vermek üzere kendi ihtiyalarıyla Türkiye’nin maruz olduğu hava tehlikesini

¹⁴⁵⁷ İNÖNÜ, İsmet; “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), S. 40-41 s. 41.

¹⁴⁵⁸ a.g.m., s.40-41.

bilenlerin sırasında adını bir deftere yazdırmasıdır. Türk hava kurumuna daimi aza olarak senede vakti hali yerinde olanlar hiç olmazsa 20 lira vermeyi taahhüt etmelidirler”¹⁴⁵⁹. Başbakanın bağış toplaması, İnönü devletçiliğinin önemli bir göstergesidir.

İnönü’ye göre devletçilik siyaseti, Türk İnkılabının amacına hizmet etmektedir, “Türk İnkılâbının hedefi millî kurtuluş ve yükseliş davası olduğuna göre, bizim için kütlenin iktisadî ihtiyacını temin etmek esas vazifedir. Fertlerin iktisaden kudretli ve verimli olmasına istinat eden bir cemiyet kudreti aramak bizim için uzun yoldur. Bahusus bugünkü kudretli cemiyetler bile fertlerini hayatın beynelmilel şeraitin karşısında ferdi mücadelelere terk etmek imkanının bulamamışlardır ve bulamamaktadırlar. Meselâ[e] her millet için kendi şeraitine uygun ölçüyü bulabilmektedir. Türk inkılâbı cemiyetin iktisâden yükselmesi için devletçe tedbirler almağı vazife sayar; Devletçi tedbirler ferdi faaliyetler için faydalı sahayı ancak genişletmeye ve verimli kılmaya yarar. Türk inkılabı katı ve dogmatik duvarlar arasında otomatik tedbirler yolunu tutmamıştır. İktisat sahaları her şeyden evvel amelî bir faaliyet meydanıdır. Burada her mevzuun, millî bünye ve şerait içinde ayrıca mütalea lazımdır”¹⁴⁶⁰. Devletçiliğe ilişkin İnönü; “Millî ve İktisadi tasarruf bir zihniyettir, terbiyedir, bir harekettir, bir siyasettir”¹⁴⁶¹ belirlemelerini yapmıştır.

İnönü’ye göre, “Devletçiyiz. Çünkü halihazırda Türkiye’nin içtimaî ve iktisadî sahada terakki ve tekâmül edebilmesi çarelerini ancak o yolda bulduk. Hususî sermayemiz az, ecnebi sermayesi de henüz eski zihniyetten, kapitülasyonlar esasından muarra bir şekilde [soyulmuş] memleketimize gelmeye alışamadı. O halde devletin tasavvutuna muhtaç olmadan memleketin

¹⁴⁵⁹ İNÖNÜ, İsmet; **Türk Hava Kurumunun Altıncı Kurultay’ında Başbakan İnönü’nün Verdikleri Söylev**, Köyhocas Matbaası, 24 Mayıs 1935, yayın yeri bilinmiyor, s. 5-22.

¹⁴⁶⁰ İNÖNÜ, İsmet; “20 Mart 1934 Tarihinde Ankara İnkılâp Kürsüsü’nün Açılış Dolayısıyla Verdiği Türk İnkılabı Konulu İlk Ders ve Konferansında”, **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj Ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003, S.209.

¹⁴⁶¹ BANOĞLU, Niyazi Ahmet; **Türk Kahramanları, İsmet İnönü**, İdarehane, İstanbul, 1943, s.24.

varidat membalarını neye istinat ederek artırabiliriz”¹⁴⁶². Konuşmasının devamında devletçiliğimizin tamamen kendi içimize ve kendimize yönelik bir siyaset olduğunu vurgulayarak, “İktisadi siyasetimizde esas ve mevzuu olarak daima Türkiye ile meşgul olduk. Biz, dünya iktisadiyatı için muayyen bir şekli hal aramıyoruz”¹⁴⁶³ demiştir. Burada Türkiye’nin iç koşulları (ülkenin toplumsal, ekonomik gelişmesinin, özel sermayenin yetersizliği) ve dış koşulları (dış sermayenin sömürücü zihniyetinden duyulan endişeler) dikkate alan bir devletçilik tespiti vardır. Herslang’a göre, Türk devletçiliği Merkantilist, sosyalist, faşist ve diğer geçmiş çağdaş ve merkezî ideolojilere göre iki yönden kendine özgü bir kimliğe sahiptir¹⁴⁶⁴; evrensel tarihî ideolojik bir akım olmaya çalışmamıştır, kendisini Türkiye’nin bazı şartları ve amaçları ile sınırlamıştır. İnönü’nün yukarıda söyledikleri de Herslang’ı doğrular niteliktedir.

İnönü devletçilik sayesinde gelinen aşamanın hiç de küçümsenmeyecek bir aşama olduğunu vurgulayarak; “elde ettiğimiz neciler, çok müsbet ve mühimdir. Hattâ bizim politikamızda birbirlerine düşman olduklarını zanneden diğer bazı milletleri teşvik edecek güzel örnekler vardır”¹⁴⁶⁵. İnönü, izlenilen siyasetin ne kadar güçlü olduğunu ifade ederken, ondaki savunma ve koruma duygusu kendisini yine hissettirmektedir: güçlüyüz, güçlü olmaya çalışıyoruz. Bir yandan devletçilik politikası ile ülke geleceğini güvence altına almaya çalışan İnönü, öte yandan da diğer ülkelerle iyi geçinmeye çalışmaktadır.

İnönü’de devletçilik tek çıkar yoldur. “Sanayi kurmak için her türlü teşvik ve himayenin yanında devletin doğrudan doğruya teşebbüsleri ciddi olarak ve bir çok mevzularda tek çare olarak göz önüne alınmıştır”¹⁴⁶⁶. Bu nedenle Başbakan İnönü’nün çok geniş bir bürokrat ve sanayici heyetiyle 1932

¹⁴⁶² İNÖNÜ, İsmet; “L’echo Paris Muhabiri Raymond Cartier ile 20 Ağustos 1934 Tarihinde Yaptığı Söyleşi”, (iç.) **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, s. 96.

¹⁴⁶³ a.g.m., s.96.

¹⁴⁶⁴ HERSLAG, “Atatürk’ün Devletçiliği”, s. 209-210.

¹⁴⁶⁵ İNÖNÜ, İsmet; “Yurtdışında Yayın Yapan ‘Vu’ Dergisinin Türkiye Özel Sayısı için Yazdığı 28 Şubat 1935 Tarihli Yazısı” **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), s.127.

¹⁴⁶⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Dolayısıyla Vakit Gazetesine 29 Ekim 1933 Tarihinde Yazdığı ‘Yeni Devir’ Adlı Makalesinde”, **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), s. 10.

yılında Moskova'yı ziyaret etmiştir¹⁴⁶⁷. Lider J. Stalin tarafından da kabul edilmiş ve görüşmeler olumlu sonuçlar vermişti¹⁴⁶⁸: kültürel işbirliğinin artırılması, uluslararası alanda işbirliğinin sürdürülmesi, farklı politik sistemlerin varlığının işbirliğine engel olmaması ve SSCB'nin Türkiye'ye kredi vermesi anlaşmaları yapılmıştır. Söz konusu gezi en az iki açıdan önemlidir: Birincisi, Türkiye Milletler Cemiyeti üye olma konusunda SSCB'yi ikna etmiş, (bu ziyaretin arkasından 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur) İkincisi, SSCB'nin Türkiye'ye kredi vermiştir. Ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının¹⁴⁶⁹ hazırlanmasında Sovyet uzmanlarının büyük katkısı olmuştur. Ekonomide planı, İnönü'nün tüm siyasal yaşamında uygulamıştır. 1960 sonrasında, ne kadar liberalizme yaklaşmış olsa da, plan çerçevesinde kalkınma İnönü hükümet programında yer almıştır.

İnsel'e göre, devletçilik bir iktisadi politika tercihinin çok ötesinde, çok daha kapsamlı bir siyasal değerlendirmenin ifadesi olmuştur. Bu değerlendirmede öne çıkan düşünce, düzensizlik, disiplinsizlik, kargaşa yaratma potansiyeli olan iktisadi kalkınma dinamiğinin geleneksel siyasal düzene uyumlu biçimde gerçekleşmesinin sağlanmasıydı. Düzen ve ilerlemenin arasındaki ilişkinin hem gerginlik hem de gereklilik olarak algılanmasını en

¹⁴⁶⁷ GÜRSEL, Seyfettin; "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, (iç.), Tunçay, Mete (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137-156 , s. 141.

¹⁴⁶⁸ TELLAL, Erel; Batı Avrupa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran, (editör), S. 277-324, s.319-320.

¹⁴⁶⁹ Moskova'da varılan görüş birliği çerçevesinde Türkiye'ye çağrılan Profesör Orlov Başbakanlığındaki Sovyet uzman heyeti o yılın Ağustos'unda gelmişti. Heyetin yaptığı incelemeler sonucunda kurulması gerekli görülen sanayi kuruluşlarına ilişkin raporunu İktisat Bakanı Celal Bayar'a vermişti. Bakanlıkça gözden geçirilerek yeniden yazılan raporun Bakanlar Kurulunca görüşülmesine 16 Aralık 1933'te başlanmıştır. 17 Nisan 1934'e kadar süren 4 aylık uzun görüşmeler sonucunda ona son biçim verilmiş, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı adıyla kabul edilmişti. Tekstilde, kağıtta, seramik ve şişe camda devlet sanayileri bu dönemde kuruldu. Bkz., TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.123. 9 Ocak 1934'te meclisin oylayarak kabul ettiği Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan'la hükümet ülkenin çeşitli yerlerinde 12'si devlet tarafından inşa edilecek olan 15 fabrikanın kurulmasını öngörüyor, cam ve kağıdın yanı sıra tekstil endüstrisine ağırlık veriyordu. Böylece pahalı ithal ürünlerinin tüketiminin sona ereceği umuluyordu. Kumaştan ayakkabıya kadar pek çok tüketim malı üreten Sümerbank gibi büyük 'ekonomik devlet kuruluşları' ve madencilikle uğraşan Etibank bu yıllarda kuruldu. Türkiye Sovyetler Birliğinden sonra planlı ekonomi uygulayan ilk ülkelerden biri oldu. İlk planın 1938'de sona erdiğinde, bu planın başarılı olduğu görüldü. İkinci plan aynı yıl başlatıldıysa da savaş nedeniyle uygulanamadı. Bkz., AHMAD, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.121.

açık biçimde dile getiren kişi İnönü'dür¹⁴⁷⁰. 1930 sonrası İnönü'nün başını çektiği Peker'in yer aldığı radikal grubun parti devlet birlikteliğini kuvvetlendirmesi bu çerçevede düşünülebilir. Devletçilik, sadece ülke savunması ve gelişimi için değil aynı zamanda parti egemenliğini kurmanın da bir aracı olmuştur.

Demiryolu siyaseti, İnönü'nün devletçilik siyaseti ile doğrudan ilintili ve İnönü ismi ile anıla gelmiştir. Demiryolu siyaseti İnönü devletçiliğinin bir alt ürünüdür. Devlet inşacılığının büyük hamlesi, demiryolculukta görülmüştür. Millî Mücadele önderlerinin kurtuluş savaşında yaşadıkları en büyük sorun demiryolsuzluk olduğu için İnönü demiryolu inşasına büyük önem vermiştir. 14 Şubat 1931 Malatya nutkunda, "Demiryolu, memleketin, tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır"¹⁴⁷¹ demiştir. Görüldüğü gibi İnönü'deki ülkeyi koruma ve savunma temelli düşüncesi demiryolu siyasetinin de bir gereği olmuştur. Demiryolu sayesinde uğrayacağımız bir saldırı kısa zamanda bitecek, akıtacağımız kan ise yarıya inecektir. Demiryolu siyasetinin sadece savunma amaçlı olmadığı, bir iç pazar yaratmak gibi ekonomik ve toplumsal nedenleri de öne çıkaran İnönü, "millî devlet için şimendifer ihtiyacı millî vahdet, millî Müdafaa ve millî siyaset meselesi, asırların muhassalası olan millî istiklalın muhafazası meselesidir"¹⁴⁷² şeklinde belirtmiştir

İnönü devletçiliği, ülkedeki liberal eğilimli oluşum ve gruplar tarafından eleştirilmiştir. Liberal bir parti programına sahip olan SCF'nin başkanı Fethi Bey 7 Eylül 1930'da İzmir nutkunda, İnönü'nün demiryolu siyasetinin savunma ve ekonomik yararlarının inkar edilemeyeceği belirtmekle birlikte çok ağır şartlarda yaptığı ve halkı sıkıntıya soktuğu ve halkın cebinden çıkan paraları israfa ve zarara uğrattığı¹⁴⁷³ için eleştirmiştir.

¹⁴⁷⁰ İNSEL, Ahmet; "Düzen mi, Kalkınma mı?", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakarlık** (iç.), Cilt 5, İletişim Yayınevi, İstanbul, I. Baskı, 2003, s. 620.

¹⁴⁷¹ AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s.363.

¹⁴⁷² İNÖNÜ, İsmet; "İnönü Hazretlerinin 30.8.1930 Cumartesi günü Sivas Hattının Küşat Resmî Münasebetile Söyledikleri Nutuk", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, S. 22 -31 s.23.

¹⁴⁷³ OKYAR, Fethi; "Fethi Bey'in Alsancak Stadyumu'nda Verdiği Nutuk, İzmir 7 Eylül, Pazar", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, (iç.), S. 32-35 s. 32.

Demiryolu siyaseti ile memleketin yükünü bir nesle yüklettiğinden şikayet edilmiştir. İnönü ise nesiller üzerine düşen görevi yerine getirmekle yükümlüdürler ve bin senede yüz senede kaç neslin daha ne kadar çok işi olduğunu¹⁴⁷⁴ hatırlatarak demiryolu siyasetini savunmuştur. Hatta biraz da sert çıkışarak, “Zannediyorlar ki, şimendiferden vazgeçmek pahasına vergiyi hafifletmek tılsımı bu milleti baştan başa teshir [zaptetme] edecektir. Böyle ümit besleyenlerin yalnız kendilerini aldatan hayalleri rikkatimi tahrik ediyor¹⁴⁷⁵ katı devletçi demiryolu siyaseti tutumundan vazgeçmemiştir.

İnönü’nün demiryolu siyasetinin onun aşırı devletçi tutuma ittiği, bir başka ifadeyle, İnönü’deki devletçiliğin demiryolu siyasetinin bir aracı olduğu ileri sürülmektedir. “Demiryolu siyasetinde ve bu siyasetin gerektirdiği yüksek vergilerde ısrar etmek, onları ister istemez muarızlarından daha devletçi yaptı...İnönü devletçiliği ilk kez alenen Sivas’a demiryolunun gelişini kutlarken ve demiryolu politikasına yöneltilen tenkitleri cevaplandırırken savunuyor ki, bir tesadüf olmasa gerek”¹⁴⁷⁶. Bir taraftan SCF’nin liberalizmine ‘mutedil devletçiyiz’ derken öte yandan da devletçiliğin demiryolu siyaseti ile bağlantısının kuvvetli olduğunu görmekteyiz.

İnönü, devletçiliğin vazgeçilmezi olan tekelleri üç planda savunmuştur: birincisi tekeller aşarın kaldırıldığı, gümrük gelirlerinin azaldığı bir devrede devlete önemli bir gelir kaynağı olmuştur, İkinci olarak, tekellerin varlığı ekonomik hayatı yabancı şirketlerin elinden kurtarmıştır. Tekellerden önce liman işlerinin ya loncalar ya yabancı şirketler tarafından yürütüldüğünü söyleyen İnönü, bu işleri ‘millî ellerde kalır amacıyla’ tekelleri kurduklarını belirtir. Üçüncüsü, tekeller düzenleyicidir. Hükümetin politikasına uygun fiyat takibini sağlamaktadırlar¹⁴⁷⁷. Tekel yerine liberal eğilim içinde olarak ülkeye yabancı sermaye getirebiliriz, düşüncesinde olanlara¹⁴⁷⁸ ve demiryoluna ilişkin

¹⁴⁷⁴ İNÖNÜ, İsmet; “İnönü Hazretlerinin 30.8.1930 Cumartesi günü Sivas Hattının Küşat Resmî Münasebetile Söyledikleri Nutuk”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, (iç.), S. 22 -31 s. 28

¹⁴⁷⁵ İNÖNÜ, İsmet; “İnönü Hazretlerinin 30.8.1930 Cumartesi günü Sivas Hattının Küşat Resmî Münasebetile Söyledikleri Nutuk”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, (iç.), S. 22 -31 s. 28.

¹⁴⁷⁶ BORATAV, **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, s.22.

¹⁴⁷⁷ **A.g.e.**, s.23.

¹⁴⁷⁸ **A.g.e.**, s.40.

eleştirilere İnönü 2 Ekim 1930 meclis konuşmasında şöyle karşılık vermiştir: “Millî iktisat sisteminin takip olunması ecnebi sermayesinin gelmesine...mani değildir...Bizden daha çok sol olan memleketler hariçten sermaye getirmekten ...nevmit [ümitsiz] değillerdir”¹⁴⁷⁹.

Yabancı sermayesinin karşında olmamakla birlikte ki, bu İzmir İktisat Kongresi’nde de dile getirilmişti, İnönü için önemli olan millî sermayenin biriktirilmesi/oluşturulmasıdır. Bu görüşünü, İnönü, 1929 Şubat Tasarruf ve Yerli Mallar Haftasını açarken; “İktisadi teçhizat için elzem olan...esas vasıta sermayedir. Sermaye için hariçten gelecek...ikrazatın kıymeti söz götürmez. Fakat asıl millî sermaye, milletin kendi tasarrufu...ile temin olunmalıdır”¹⁴⁸⁰ şeklinde dile getirmektedir. İnönü, Başbakanlıktan çekildiği 1937 Ekimine kadar ülkede çok önemli sanayi ve altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir¹⁴⁸¹.

O dönem, İnönü devletçilik siyaseti ile devletin savunmasını hem içe hem de dışa karşı vermiştir. İnönü’nün devletçilik siyaseti ile bir anlamda da kendi gücünü ve konumunu sağlamlaştırmıştır demek yanlış olmayacaktır. Bu durum kısa zamanda bazı çevrelerin dikkatini çekmiş ve eleştirerek bu gidişe son vermek istemişlerdir.

2. İnönü: Radikaller Grubu ve Celal Bayar: İş Bankası Grubu Çatışması

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Türkiye İş Bankası’nın kuruluş ve emekleme dönemleri örtüşür. Cumhuriyet rejimini sağlamlaştırmak doğrultusunda gerçekleştirilmeye çalışılan kurumsal düzenlemeler ve iktisat politikaları kuşkusuz tüm bankacılık sektörünü ve henüz kurulmuş olan İş Bankası’nı etkilemiş ve yönlendirmiştir. İş Bankası’nın Atatürk’ün öncülüğünde kurulmuş olması ve benimsenen sermaye birikimi modeline bağlı

¹⁴⁷⁹ Aktaran, BORATAV, **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, s.40.

¹⁴⁸⁰ Aktaran, BORATAV, Korkut; **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, s.41.

¹⁴⁸¹ Şeker Fabrikaları (4 adet), Dokuma (5 adet), Kağıt-karton (1 adet), Demir- Çelik (Karabük), Bakır (Ergani İşletmesi), Çubuk Barajı Bkz., TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.125.

olarak uygulanan liberal nitelikteki iktisat politikaları çerçevesinde bankanın asıl bankacılık faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra sanayi girişimlerine ve diğer faaliyet alanlarına ortaklık aracılığıyla katılmaya başlamış olmasıdır¹⁴⁸².

İstiklal Savaşı sırasında Aralık 1921 ile Ağustos 1922 arasındaki çok kritik devrede Hint (Pakistan) Müslümanları, kendileri de çok yoksul oldukları halde zamanın parasıyla 675 bin lira toplayıp, Atatürk'e ulaştırdılar: O zamanki bütçenin kabaca yüzde biri kadar bir paradır. Atatürk bu paranın bir kısmını Garp Cephesi'nin ihtiyaçlarına tahsis etti, kendisinde kalan miktarın 250 bin lirasıyla İş Bankasını kurarak ekonomik kalkınmamız için önemli bir adımı gerçekleştirdi¹⁴⁸³. 1923 sonrasında, siyasî kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde 1924 yılında kurulan ve özel bir önem taşımakta olan İş Bankasının amacı hem yabancı bankalarla hem de İstanbul'da hâlâ çok güçlü olan gayrimüslim kapitalistlerle rekabet edebilecek ulusal mali bir kurum oluşturmaktaydı. Atatürk ve dönemin en önde giden bazı üyeleri de bu girişime ortak oldular, girişimi örgütleme görevi de, bütün iş topluluğunun güven duyduğu Celal Bayar'a verildi¹⁴⁸⁴.

Yerli ve yabancı sermaye ile siyasî iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde aktif bir rol oynayan ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede oldukça etkili bir baskı grubu oluşturan¹⁴⁸⁵ İş Bankası grubu İnönü devletçiliğini eleştirmiştir. Grubunun önde gelen ismi olan Celal Bayar, İnönü'yü özellikle de 1932 Rusya gezisinden sonra, sosyalist devletçilik anlayışından etkilenecek, devletçilik konusunda çok katı uygulamaları olduğu için eleştirmiştir. Bayar'a göre, İnönü özel girişimciliğe hiçbir şekilde şans vermemiş ve fabrika kuracak olanlara ağır şartlar öne sürerek hükümetten izin almaları şartını koymuştur¹⁴⁸⁶. Devletçilik ilkesi burjuvazinin yükselmesini sağlamıştı ancak özel sermaye birikimini

¹⁴⁸² KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s.17-18.

¹⁴⁸³ Uygur Koçabaşoğlu'ndan Aktaran, AKYOL, Taha; "Pakistan Kara Gün Dostu", **Milliyet Gazetesi** (iç.), 9 Mart 2006.

¹⁴⁸⁴ AHMAD, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.118.

¹⁴⁸⁵ BORATAV, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s.41.

¹⁴⁸⁶ SARAY, a.g.e., s. .37.

engelleyici bir unsur olamaya başlayınca Türk burjuvazisinin temsilcisi iş bankası ulusal ekonominin kurulmasında devletin önemli bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte devletin bu alandaki görevini tamamladığı ve toplumsal gelişmeye engel olmaya başladığını ileri sürmüştür¹⁴⁸⁷ İnönü'nün bu katı devletçi tutumu İş Bankası grubunun gelişmesi ve yeni atılımlar yapması önünde bir engel teşkil etmekteydi.

K. Boratav, 1932-1939 dönemi devletçilik uygulamalarının dalgalı olduğunu ve bu dalgalanmaları da kendi içerisinde dönemselleştirmelere ayırarak dört başlık altında incelemektedir. Bu dalgalı dönemselleştirmeler, İnönü'nün temsil ettiği radikal grup ile, Celal Bayar'ın temsil ettiği İş Bankası grubu çatışmalarına denk düşmektedir. Aynı zamanda da söz konusu süreç İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesi yerine Celal Bayar'ın atanması sürecidir de. 1932-1939 arası bazı dönemlerde devletçilik uygulamaları daha esnek bir özellik taşıırken yani Bayar ve grubu etkili olurken bazı dönemlerde de katı devletçilik uygulamaları ile İnönü ve radikal grubu başat olmuşlardır. Bu dönemler şöyledir¹⁴⁸⁸: 1932 yılında üst üste kabul edilen müdahaleci kanunlar özel teşebbüsün bir çok bakımlardan hareket özgürlüklerini kısıtlayacak, çıkarlarını zedeleyecek bir özellik taşıyordu. Yeni kanunlar bu yılın resmî tutumu ticaret ve sanayi çevrelerinde geniş bir endişe ve panik havası yaratmış ve bu hava meclis içine dahi yansımıştı. İkinci dönem, bu tepkiler 1932 Eylül'ünde Celal Bayar'ın Ekonomi Bakanlığına getirilmesi¹⁴⁸⁹ ve yeni

¹⁴⁸⁷ STEINHAUS, Kurt; **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, Sonder Yayınları, İstanbul, 1973, s. 210.

¹⁴⁸⁸ BORATAV, Korkut; **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, s. 71-72.

¹⁴⁸⁹ Mustafa Şeref'in Atatürk tarafından görevden alınışının nedenine açıklık getirebilecek bir olayı Politika'da 45 yıl adlı kitabında anlatan Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu sahneyi şöyle ifade eder: bir akşam yemeğinde "Yemeğin sonlarına doğru ne oldu ve hangi vesile ile bilmiyorum, sözlerinin macerasını şöyle değiştirmişti ve hassaten Mustafa Şeref'e hitap ederek: 'Biz' demişti, 'yanımızda vazife gören kimselerin mahiyetlerini tayinde çok defa hataya düşeriz. Belki siz de bilirsiniz, benim maiyet erkânım arasında, ahlak ve karakterine itimat ettiğim iki üç kişi vardı, ki bu itimada ne kadar lâyük olduklarının farkına onlar yıllar sonra varabilmişimdir'. Atatürk bunların adlarını söyleyip işledikleri yolsuzlukları da uzun uzadıya anlattıktan sonra yüzünü büsbütün iktisat vekiline çevirerek: 'Mesela, sizin maiyetinizde de bir sanayi umum müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz?' diye sordu. Ve Mustafa Şeref'in hiç tereddüt etmeksizin verdiği cevap şu oldu: 'Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim Paşam'. İşte ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa Şeref Bey'i öylesine bir haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilmedi. Yanı başımda oturduğu için görüyordum: Şakaklarından iri iri taneler akıyor, elleri titriyordu. Nerede ise kalbinin küt küt attığını işitecektim.

bakanının iş çevresini yatıştırıcı önlemler almaya başlaması sonucunu doğurdu ve 1933 yılı sonuna kadar 1932'nin sert müdahaleciliğinden görece bir dönüş söz konusu olmuştur. Üçüncü dönemde 1934 yılından başlayarak 1937 içine kadar devam eden süre içerisinde yavaş yavaş ancak kesin bir şekilde devlet müdahalesinin arttığını görüyoruz. dördüncüsü ise, 1937 yılı içerisinde özellikle de C. Bayar'ın Başbakanlığa gelmesinden sonra devletçiliğin devrenin sonuna, hatta daha da sonralara kadar devam edecek bir duraklama ve gevşeme aşamasına girdiğini, özel girişimciliğe küçük tavizler verilmeye başlandığını görüyoruz.

Atatürk zaman zaman İnönü'nün bu devletçi uygulamalarına dışarıdan müdahale etmiştir. Bayar'ın Kağıt Fabrikası kurulması girişimlerine İnönü'nün izin vermemesi üzerine Atatürk Bayar'ın girişimine hak vermiştir¹⁴⁹⁰. İnönü'nün Bayar'a olan kızgınlığı ve rekabet duygusu da bu olaydan sonra başlar. Aralarındaki rekabet ve sürtüşme Cumhuriyetin ilk 50-60 yılında bütün çıplaklığı ile görülmüştür¹⁴⁹¹. Söz konusu rekabetin ayrıntılarına yeri geldikçe tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde yer verilmiştir. Atatürk İnönü'nün takip ettiği devletçilik siyasetinden memlekete daha fazla faydanın gelmeyeceğini anlamış Cumhuriyetin yetiştirdiği yeni nesillerle beraber kendisiyle aynı

Arada bir bütün kuvvetini toplayarak kendinî, ya da bakanlığını savunmaya çabılıyor, fakat kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor; yalnız şu iki üç cümle sözü söyleyebilip susuyordu: 'Efendim, bendeniz arz edeyim, bendeniz...'. Hoş daha fazla konuşabilse Atatürk onu dinleyeceklerden değildi. Sesinin en yüksek tonuyla: 'O, sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız' diyordu, 'memleketimizin iktisadi ve sanai inkişafını baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada bundan birkaç yıl evvel iki yüz elli bin lira sermaye ile kurulup bugün üç dört milyonluk bir mali müessese kudretine haiz olan millî bankamız var. İşte bu kadar az bir zaman içinde böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kağıt fabrikası kurma ruhsatı almak için vekaletinize müracaat ediyor ve buna karşı sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü müşkülât çıkarıyor'. 'Arz edeyim efendim'. 'Ben meseleyi tetkik ettim. Yapılan müracaatta kanunlara mevzuata aykırı tek bir nokta bulamadım. Kat'i kanaatim şudur ki, yalnız kötü niyetle hareket etmişti; ya da menfi tesirler altında kalmıştır'...Y. Kadri şöyle devam etmektedir: yalnız şu menfi tesirler sözü beynimde saplanıp kalmıştı. Bu tesirler öteden beri İş Bankasının teşebbüslerini kontrolü altına almaya çalıştığını ve ara sıra bazı kimselerin bu banka idare meclisi üyeliklerine tayininde vetoşunu dayatmaya kalkıştığını işittiğim İnönü'den başka kimden gelebilirdi?. Bkz, KARAOSMANOĞLU a.g.e., s.134-136. Söz konusu olay, İnönü ile Atatürk'ün aralarını açılmasının da bir başlangıcı olarak görülür ve bu tür tartışmalar 1937'e İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılışına kadar devam eder...

¹⁴⁹⁰ SARAY, a.g.e, s.38

¹⁴⁹¹ A.g.e., s.38.

fikirleri paylaşan Bayar'a Başbakanlığı ve Türkiye'nin kalkınmasını emanet etmiştir¹⁴⁹².

1931 CHP Üçüncü Büyük Kurultayının¹⁴⁹³ açış konuşmasında Başbakan İnönü, ekonomi alanında şimdiye kadar alınan önlemlerle, yerli malların tüketiminin teşvik edildiğini, millî tasarrufun özendirildiği, demiryolu yapımında epey bir yol katedildiği, millî paranın değerinin korunduğunu ifade ederek olumlu mesajlar vermiştir¹⁴⁹⁴. Kurultay'da devletçiliğin katılığına ilişkin herhangi bir ifadesinin olmaması dikkat çekicidir. Genel olarak liberal bir zihniyetin hakim olduğu ve devletçiliğin çok mutedil bir şekilde yorumlandığı 1931 CHF Kurultay'ından bir kaç ay sonra Peker'in devletçiliğe kurultaydakinden daha müdahaleci bir anlam yüklediğini görüyoruz¹⁴⁹⁵. Devletin elindeki bütün fabrikaların özel teşebbüse devredileceğini söyleyen, ekonomi Bakanı Mustafa Şerif 1932 yılında aniden anlam ve içeriğini değiştiren önemli ekonomik kanunları hazırlamış ve 1932 Temmuzunda devletin müdahaleciliğini artırıcı kanunlar kabul edilince iş çevrelerinin tepkisini üzerine çekmiştir¹⁴⁹⁶.

1932'deki radikal kanadın etkinliğiyle kanunların devlet müdahalesini artırıcı yönde çıkması üzerine meclis tartışmaları ve iş çevresinin baskısı ile Atatürk, Mustafa Şeref'i Ekonomi Bakanlığından alır, yerine Bayar'ı atar. Devlet müdahaleciliğinin ve katı devletçilikte esneme yapma planı olan, 12

¹⁴⁹² A.g.e. s.46.

¹⁴⁹³ Bkz., CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Madde 1: Cumhuriyet Halk Fırkası, A) Cumhuriyetçi, B-Milliyetçi, C- Halkçı, D- Devletçi, E-Laik, F-İnkılapçıdır S.28 Madde 1'de yer alan Devletçi özelliği şöyle tanımlanmıştır: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete deriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde-bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır"s.28. Madde 2: "Türkiye Cumhuriyeti Halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir". Madde: 5 "Küçük sanatlar erbabını ve esnafı müşküller ve zaafardan kurtarmak ve onları daha kuvvetli, emniyetli bir vaziyete koymak ve onlara kendi kredi müesseseleri yaratmak düşündüğümüz esaslı noktalardır" s.76. Madde: 6 "Memleketin inkişafında bütün ticaret faaliyetleri mühimdir. Normal, çalışkan ve tekniğe istinat eden sermaye sahipleri teşvik ve himaye edilecektir" s.76 şeklindedir.

¹⁴⁹⁴ a.g.zabıtlar, s. 2-10

¹⁴⁹⁵ BORATAV, Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular, s.78. Ayrıca Bkz., BEŞİKÇİ, İsmail; Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu, Belge Yayınları, Bilim Dizisi, İstanbul, 1991, s.14-21.

¹⁴⁹⁶ BORATAV, Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular, s.77.

Eylül 1932 Tarihli Ekonomi Bakanı Bayar'ın çalışma arkadaşlarına gönderdiği bildirisinde, 1931 parti programının devletçilik maddesinin aslında: “Memleketin bütün istihsal hakkını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir vuzuh [açıklık] vardır”¹⁴⁹⁷ anlamının da olduğuna vurgu yaparak, “kanaatimizce memleketin iktisadi faaliyet sahasında fertlerin, şirketlerin, münhasıran devletlerin yahut millî iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisile yaratılacak, yapılacak sayısız işler vardır. Bu mühim iş, millî istiyadıyatımızın inkişafı için seferber edilecek olan bütün bu millî kuvvetlerin faaliyetleri arasında hesaplı ve samimi bir ahenk temin etmektir”¹⁴⁹⁸. Bayar, parti programında halihazırda olan devletçilik maddesinin aslında katı olmadığına, özel girişimciliğe, sermayenin serbestliğine imkan verebilecek nitelikte olduğuna dikkat çekerek buradan hareketle de kendisinin ülke ekonomik faaliyetlerinde bireylerin ve şirketlerin özel girişimlerine devlet eliyle yardımcı olacağını vaat etmektedir. Bayar kendi devletçilik anlayışını, önceki ekonomi Bakanı Şerif'in katı devletçiliğine karşıt bir devletçilik olarak göstermiştir.

Bayar'ın Ekonomi Bakanı olduğu süre içerisinde söylev ve demeçlerinde, hiçbir zaman devletçilik karşıtlığı bir ifadesi görülmemiştir. Önemli söylev ve demeçlerinde özellikle de Atatürk'ün devletçilik tanımına¹⁴⁹⁹ da özellikle yer vererek, bunun üzerinden kendi devletçilik anlayışına geçiş yapmıştır. Diğer bir ifade ile pek de bu sözün dışına çıkmaksızın kendine göre

¹⁴⁹⁷ ŞAHİNGİRAY, Özel (Derleyen); **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.53-54.

¹⁴⁹⁸ **A.g.e.**, s.54.

¹⁴⁹⁹ Bayar 24 Ocak 1936'da, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hakkında Toplanan Endüstri Kongresini Açış Söylevinde Atatürk'ün devletçilik tanımını şöyle vermiştir: “Atatürk bunu gayet veciz [özlü] ve sarih [açık] surette ifade etmiştir...Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçıların ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: fertlerin hususî teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını bir çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devlet, Türkiye vatanına asırlardan beri ferdi ve teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi , kısa bir zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir”. Bkz., ŞAHİNGİRAY, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair**, s.142-143.

yorumlamıştır. Ayrıca o dönemde Başbakanın İnönü olduğu da düşünülürse, bu konuda özellikle dikkatli davranmış olması doğaldır. Bayar, devletçiliği liberal eğilimlere kaydırma çabasıdır. Devletçilik karşıtı söylemlerinin olmamasına rağmen batı liberalizmin temellerini oluşturan iş bölümü, Taylorizm ve Rasyonalizm gibi kavramlara demeç ve söylevlerinde sık sık yer vermiştir. Hakimiyeti Millîye Gazetesine ‘Millî İktisat Vekaleti’ Teşkilatı hakkındaki 28 Mayıs 1934 tarihli demecinde Bayar, “Modern devletlerin teşkilatlarında esas olan işbölümü ve madde ihtisas, verim ve millî iktisad ihtiyaç ve icaplarına azamî nisbette uygunluk bu teşkilâtın tesbitinde nazara alınmış başlıca prensiplerdir”¹⁵⁰⁰.

31 Mayıs 1935 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Kurultayını açış söylevinde de, “Rasyonelleşme, önümüzdeki yıllarda emek vereceğimiz mevzuların en üstünüdür. Bu kelime ile kastettiğimiz mâna şudur: her türlü fenâ görenekten, vakit, emek ve madde israfında bizi uzaklaştıracak teknik, ekonomik, ölçülü çalışma tarzı ve teşkilât. Anlaşıyor ki, rasyonalizasyon kelimesiyle biz standardizasyonu, teylorizasyonu [Taylorizm sm.], teşkilâtlanmayı ileri teknik ve kaliteyi ve kelimesiyle ifade edilen; piyasa için mal hazırlama; sevketme tekniği kast ve istihdaf ediyoruz [hedefliyoruz]. Yurtta...her köşede...her alanda uyanıklık...ekonomik kalkınma gayreti...heyecanı vardır...Rasyonel çalışma, tez başarımın, erginliğin ilk şartıdır. Dış tecimizin; ekonomik kalkınmamızın temel taşıdır. Rasyonelleşme olmadan ciddî ve plânlı bir dış tecim, mevzubahis olamaz”¹⁵⁰¹. Söz konusu söylevinin devamında Bayar Taylorizm¹⁵⁰² konusuna da açıklık getirmektedir:

¹⁵⁰⁰ ŞAHİNGİRAY, Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair, s.75.

¹⁵⁰¹ A.g.e, s. 107-108.

¹⁵⁰² Taylorizm, zihinsel bir devrim olacağı farz ediliyor ve bu devrimin işçi yönetim çatışmasının yerini, gözetim ile iş organizasyonun bilimsel gözle yeniden tasarlanması ünlü işlevsel ustabaşçılık ve görev performansına yönelik araştırmalar yapacak bir düşünce üretme departmanı nosyonlarını; tek tek işlerin tüm işçilerin tarafından benimsenmesini sağlayacak en iyi yolların bulunmasına yönelik olarak parçalara ayrılması ve ayrıntılı biçimde tasarlanmasını; görevleri ve yetenekleri birbirine uyan işçilerin seçilmesi ve motive edilmesini; teşvik ödemelerinin, ‘eşit işe eşit ücret’in bilimsel araçlarla saptanması sonucunda belirlenmesini kapsamaktadır. Kişisel iş yaşamını son derece sıkı biçimde denetleyen bu sistem, bireyin doğasına aykırı olduğu için eleştirilmiştir. Bkz., MARSHALL, Gordon; ‘Sosyoloji Sözlüğü’ Çevirenler: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.70.

“Teylorizasyondan bahsettim. Fransızların ‘Organisation scientifique du travail’ dedikleri bu yoldan giderek, teknik, ekonomik icaplara uygun zararlı göreneklerden ayıklanmış en randımanlı çalışma usullerine ehemmiyet vermeliyiz...Herkes, her işinde, aynı şeyi daha randımanlı; daha iyi yapabilmek için ne yapmalıyım sorulduğunda, kendi kendine her zaman sormalıdır. En ufak görülen vakit, nakit, emek, malzeme israfları bile; zerre zerre toplanarak ulusal ekonomi için büyük bir ziya halini alır. Günde sekiz saat çalışan 500 ameleli bir fabrika ya da madende her amelenin saatte, bir tek dakika lüzumsuz, randımansız vakit kaybetmiş olmasından doğacak ulusal kayıp ne olur?. Hesap ediniz, bunun 3000 günde, yani bir yılda kaybettiği imkanın 2.500 çalışma gününe müsavi olduğunu hayretle görürsünüz. Tecimi teşkilâtlandırmayı ve marketingi rasyonel tecim ve standardizasyonun bir zarureti olarak kabul ediyoruz”¹⁵⁰³.

Abdi İpekçi’ nin Bayar ile ‘Atatürk’ adlı söyleşisinde aslında sizin ekonomi görüşlerinizle İnönü’nün görüşleri arasında ciddi bir farklılaşma olduğu ileri sürülür, İnönü devletçi politikadan yana siz ise, daha liberal görüşleri savunursunuz bu doğru mudur? sorusuna, “çok sıkı idi İnönü’nün görüşü. Dar bir çerçevede mülahaza ederdi. Sonra özel teşebbüse hiç itimadı yoktu. Karakter olarak söylüyorum bunu. Halk vergi kaçakçısıdır. Özel teşebbüs muhtekirdir [karaborsacı sm.] Rusya’ya gidip geldikten sonra bu daha çok kuvvetlendi”¹⁵⁰⁴ cevabını veren Bayar, İpekçi’nin ekonomik görüş farklılığınıza rağmen İnönü’nün başbakanlığı sırasında beş yıl nasıl ekonomi bakanlığı yaptınız sorusuna da çok açık ve net bir ifade ile “Atatürk empoze etti”¹⁵⁰⁵ demiştir. Bu cevap, Atatürk’ün her iki grubu bir arada tutma siyasetinin göstergesi niteliğindedir. Devletçi ve liberal kanadın bir arada yaşayabilmesine özen göstermiştir. Bayar, başbakan olan İnönü ile ekonomi bakanı olan kendisinin ilişkisinin nasıl yürüdüğüne dair, “Ben İnönü’ye saygı gösterdim. Şefimdi...kendisine her fırsatta izahat verirdim. Ve o da bana

¹⁵⁰³ ŞAHİNGİRAY, Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair, s.109.

¹⁵⁰⁴ İPEKÇİ, İnönü Atatürk’ü Anlatıyor, s.147.

¹⁵⁰⁵ A.g.e., s.148.

yardım ederdi. Yani anlaşırdık. Atatürk tedricen dar devletçilikten beriye doğru geldi. İnönü olduğu yerde kaldı. Mesele budur”¹⁵⁰⁶ açıklama getirmektedir. Bayar’ın Ekonomi Bakanlığı ve Başbakanlığı ile damgasını vurduğu 1932-1939 dönemde devletçiliği Türkiye’deki diğer devletçi cepheler ile yönetimin iskeleti konusunda uyuşmakla birlikte, özel kesime bakış açısından kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Dönem boyunca yöntem ve uygulama ne olursa olsun özel sermayenin korunduğu ve bir ulusal burjuvazinin yaratılmasına çalışıldığı son derece açıktır¹⁵⁰⁷. Liberal cephede durum böyle iken devletçi İnönü, devletçilik yolu ile son on senede çok yol alındığını İmparatorluğun çok zamanda yaptığını az zamanda yapıldığını ve daha da olgunlaşacağını iddia etmekte¹⁵⁰⁸ ve ısrarla savunmaktadır.

İnönü’nün temsil ettiği radikaller grubunda yer alan ve CHP genel sekreteri olan Peker, CHP 1935 programının hazırlanmasında etkili olmuş ve “devletçilik ilkesini en sert ve radikal bir şekilde yorumlamıştı. Peker’in kendisi...liberal hayat görüşüne çatışı ve sınıf kavgası üzerindeki görüşleri ile faşizme yaklaşmaktadır”¹⁵⁰⁹. 1935 yılı devletçiliğin ve devlet müdahalesinin en zirvede olduğu yıldır. Partinin özelliklerini devletin özellikleri yapılan 1935 Kongre kararları ve yeni parti programı önemlidir.

Hazırlamış olduğu parti programında, “partimiz gibi yüce ve ulusal bir varlık için dört yıllık hareket düsturu olacak kıymete getirilmek üzere bütün iç ve dış cereyanlar ve gidişler karşısındaki şartlara göre kendi halimize en uyan bir şey olduğu kanaatiyle Kurultaya gönderilmiştir”¹⁵¹⁰ şeklinde niteleyen Recep Peker’in bu programı ile CHP’nin özellikleri devlete verilmiştir. Kendisi yeni programın bu özelliğini şöyle vurgulamaktadır: “Arkadaşlarım; yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye’de

¹⁵⁰⁶ A.g.e., s.153.

¹⁵⁰⁷ ŞENŞEKERCİ, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, s.137-138.

¹⁵⁰⁸ İNÖNÜ, İsmet; “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), s. 40-41 s.41

¹⁵⁰⁹ BORATAV, **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, s.74.

¹⁵¹⁰ **CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ankara Ulus Basımevi, 1935, s.44.

zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının devlet varlığının birbirine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır. Esasta Partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve laiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor”¹⁵¹¹. Yalnız, cumhuriyetçilik ilkesinin hem parti hem de devletin ortak özelliği olduğunu ancak partinin diğer beş özelliğinin devlette olmadığını, söz konusu özelliklerin de parti devlet yaklaşması için devlete aktarılması gerektiğini savunmuştur¹⁵¹².

Kurultay konuşmasının devamında özellikle de Devletçiliğin sadece partinin bir özelliği olarak kalmaması gerektiğini savunan Peker;

“Devletçiyiz fiiliğ olarak da Hükümetçe de, Partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar (liberallik de serbest olsun) diyorlar. Arkadaşlar; bunun ne demek olduğunu, davanın ehemmiyet ve değerini hepimiz anlarsınız. Liberal sistem demek, bugün bu ulusun varlığında gözlerimizi kamaştıran, en büyük muvaffakiyet yollarını kapamak demektir. Biz devletçi olmasaydık paramızın bugünkü kıymeti temin edilebilir miydi? Dış ticaret ve dış ödeme denklığımız iç sanayinin koruma altında doğması ve yaşaması mümkün olur muydu? Biz devletçi olmasaydık memleket evlâtlarının akıtlmış olan yüce kanları pahasına elde edilen Türk vatanında memleket yerine ecnebi malının serbestçe satışına yurt kapıları açık kalır, ecnebi malları Türk pazarlarını istilâ ederdi. Bir devletin tam manasile müstakil sayılması için sınırlarını düşman silahından ve ordusundan mahfuz olması kafi değildir...Şu halde devletçilik de bir parti vasfı olarak kalmalı, Devletin vasıfları arasında yerini almalıdır. Bunu bir söz değil içinde bulunduğumuz devrin bir hayat meselesi olarak kaydetmeliyiz...Partimiz yıllardan beri kendisine çizdiği ana vasfı devlete mal etmekten ulusun yaşama kudretini koruma yolunda en iyi ve en ileri bir kuvvet adımı daha atmış olacaktır”¹⁵¹³.

1931 parti programına oranla daha açık bir şekilde tanımını koydukları devletçilik uygulamasında daha da katı bir yol çizilmişti. Peker konuşmasını devamında “yeni programda devletçiliğin tarifini açık bir hale koyuyoruz. Eski programdaki tarifte (hususî teşebbüs serbesttir, devlet de iktisadî bakımdan istediği şeyleri yapmakta serbesttir) diyorduk. Sağımızdaki koyu liberal fikirdekiler ikinci cümleyi almadan diyorlar ki, bana Devlet karışamaz. Benden ne hesap sorabilir ne beni kontrol edebilir. Ne yapacağım işin mahiyetini, ne kullanacağım ilk maddeyi, ne müstehlikten isteyeceğim fiyatı, ne kullandığım

¹⁵¹¹ a.g.tutulga, s.45

¹⁵¹² a.g.tutulga, s. 45

¹⁵¹³ CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, s. 46.

işçinin hakkını sorabilir. Öte taraftan bir kızıl Marksist de her şeyi devletin yapacağını, hususi teşebbüse bir şey bırakılmayacağını ifade ediyor. Hakikat ne öyle ne böyledir. Bu noktayı yeni program aydınlatıyor. Bizim devletçiliğimizin hakiki manası (hususî teşebbüsün serbest olduğu) fakat Umumî menfaatler noktasından gerek olan her ekonomik teşebbüste devletin yapıcılık saha ve salâhiyetini açık bulduruyor. Devlet kendi yapacak ve kurulması teşvik ve himaye ettiği endüstriyi kontrol de edecektir”¹⁵¹⁴. Radikal grup, 1931 parti programındaki liberallerin kolayca sığınabileceğini düşündükleri boşluğu böylelikle kapatmışlardı. Peker, sanki önceki 1931 programındaki devletçiliğin anlaşılmadığı ya da anlaşılmak istenmediği ve her kesimin kendine göre aldığını eleştirerek, bu programda daha açık bir ifade ile ne olduğuna işaret ediyor. İşaretinin altından da liberallere ne kadar, nereye kadar hareket edebileceklerini gösteriyor, açıkçası liberallere bırakılan bu alan da önceki programa oranla oldukça sınırlı görünmektedir. Devletçiliğin sınırları ve alanı oldukça genişletilen 1935 parti programı bu açıdan oldukça önemli. Radikaller grubu olarak nitelendirilen grubun bir zaferi olarak nitelendirilirken, liberallerin grubu olan İş Bankası grubu için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemekte, ayrıca radikaller söz konusu programla partileri ile devleti birleştirme başarısını göstererek kendilerini daha sağlamalmış görünmektedirler.

Söz konusu, 1935 programında devletçilik, “Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin Umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır. İktisadi işlerde devletin alâkası fiilen yapıcılık olduğu kadar hususi teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve murakabede etmektir. Devletin hangi iktisadi işleri fiilen yapacağını takdiri milletin Umumî ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolunda fiilen yapmaya karar verdiği iş hususi bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmağa bağlıdır. Bu

---

¹⁵¹⁴ a.g.tutulga, s.48

kanun hususi teşebbüsün bu yüzden uğrayacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale aid muhtemel kâr düşünülmez”¹⁵¹⁵. Devletçilik ilkesinin en derin uygulandığı dönemde yapılan CHP 1935 IV. Kurultay’ı devletçilerle liberallerin en sert tartışmalar yaptıkları kurultay olmuştur¹⁵¹⁶, ve devletçilerin biraz daha öne çıktığı kurultay olarak tarihe geçmiştir.

1935 IV. CHF Kurultayı’nın 95. Maddesinde, “Parti kendi bağrından doğan Hükûmet teşkilât ile kendi teşkilâtını birbirini tamamlayan bir birlik tanır. Parti teşkilâtının kendi Hükümetinin her yönüyle muvaffak olması için bütün kuvvetile çalışması esastır”¹⁵¹⁷. Parti devlet birleşmesi sonucu tek parti egemenliği ülkede gittikçe yerleşecektir. “Bu pekiştirme 1935 Kurultay’ında partinin ana esasları arasına giren altı ilkenin 1937 yılında Anayasaya alınmasıyla tamamlanacaktır”¹⁵¹⁸.

Söz konusu devlet-parti birleşmesi yolunda 1935 parti kararlarını tamamlama yolunda atılan önemli bir adım da İnönü’ye aittir. 18 Haziran 1936 tarihinde ‘Parti işleri ile hükümet yönetiminin birliğini sağlamak içerikli parti örgütünde yayınlanan bildiri’ de “Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasî ve içtimaî hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ve Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca [Genel başkanlık kurulu] karar verilmiştir. Bu maksatla: 1- Dahiliye Vekili Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine Partinin genel Sekreterlik vazifesi verilmiştir.2- Bütün vilâyetlerde vilâyet parti başkanlığına vilâyetin Valisi memur kılınmıştır. 3- Umumî müfettişler, mıntikaları dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi Parti faaliyet ve teşkilâtının da yüksek mürakıp [murakıp-denetçi sm.] ve müfettişidirler.4- Vilayetlerde ilyönkurulca intihap edilmiş bulunan başkanlar üye durumunu almış ve mansup veya mahallince müntehap mebus başkanların

¹⁵¹⁵ **CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, s.59.

¹⁵¹⁶ GÜLCAN, a.g.e, s.183.

¹⁵¹⁷ **CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, s.99.

¹⁵¹⁸ GÜLCAN, a.g.e, s. 186.

başkanlık vazifeleri hitam [son sm.] bulmuştur.5- Bu beyannamenin icapları Parti Genel Sekreteri olmuş bulunan Dahiliye Vekili takip ve tanzim edecektir. 6- Yukarıdaki bütün maddeler bütün parti teşkilâtına, vilâyetlere ve umumî müfettişliklere tebliğ olunmuştur”¹⁵¹⁹. İnönü liderliğindeki radikal grup iktisadi alandaki devletçiliği siyasal devletçiliğe dönüştürmüşler parti-devlet-ekonomi birlikteliğini dışarıdan herhangi bir müdahaleyi kabul etmeyecek şekilde örmüşlerdi.

İnönü liderliğindeki ve Peker destekli radikal kanat yükselişte olan İş Bankası grubunun önünü kesmek amacıyla 1935 Kurultay’ında ve parti programında oldukça keskin ve katı ifadeler kullanmışlardı. Ayrıca devlet parti birlikteliğinin de sağlanmaya çalışılması söz konusu liberal muhaliflerinin yaşam alanını daraltmaktan ibaretti. bu yönüyle devletçilik ekonomik anlamının dışında “..belirli bir politik merkezî destekleyecek yapı arayışlarının sonucu olarak bakılabilir”¹⁵²⁰.

Ancak, radikallerin söz konusu atılımları Atatürk’ün müdahalesiyle kesintiye uğrar, 15 Haziran 1936’da Peker, parti sekreterliği görevinden alınır¹⁵²¹. Bu görevden alışının bir de dışsal bağlantısı vardı ki o da 1930’larda faşizmin kazandığı başarının sempatzanı olan Peker devletçiliğın ise evrensel düzeyde zafer kazandığından sürekli söz etmesiydi¹⁵²². 1937’de İnönü başbakanlık görevinden alınarak yerine Bayar atanmıştı, Atatürk, Kadro’nun asıl amacının Türkiye’de Komünist sisteme uygun bir devletçiliğın kurulması

¹⁵¹⁹ TURAN, İlhan (Hazırlayan); **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003, s.207.

¹⁵²⁰ BİRTEK, Faruk; “Devletçiliğın Yükselişi ve Düşüşü, 1932-1950 Yarı-periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol, **Türkiye’de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Derleyen), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, S.143-171, s.144-145.

¹⁵²¹ Peker,’in bu türden eğilimleri, Atatürk’ten Avrupa seyahati için izin ister amacının da Avrupa’da çeşitli araştırmalar yapmak olduğunu söyler. Roma’ya gider Mussolini rejimini, Berlin’e gider Hitler’i inceler ve bir rapor hazırlar önce İnönü’ye takdim eder, İnönü raporu okuyup kabul eder, raporunda Türkiye için üç kişilik ‘Triumvirlik’ esasına dayalı bir idare şeklini önerir. Meclis denetimi yok, yeni idareye göre Halk Partisinin başkanı Atatürk, ikinci başkanı Başbakan İnönü, Genel Sekreter olarak da Recep Peker. Bu üçlü her şey hakkında karar verecekler. Rapor Atatürk’e ulaştığında Bayar’a çok üzgünüm Benim en yakınlarım beni anlayamamışlar diye dert yanmıştır. SARAY, a.g.e, s.40.

¹⁵²² AHMAD, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s.86-87.

ve geliştirilmesi olduğunu anlayınca hareketlerini yasaklayarak dergilerini kapattırıştır¹⁵²³.

Devletçiliği savunanlara göre, devlet sektörünün varlığını ana nedeni ekonomide çok kısa yoldan sanayileşme ve canlılık, teşvik sağlamasıydı. Bu yüzden devletçilik politikasının benimsenmesinde faydacılık (pragmatik) ve uygulanabilirliğin (pratik) göz önünde bulundurulması, herhangi bir teoriden, doktrinden çok daha ağır basmaktaydı¹⁵²⁴. Önemli bir gerçek de devletçiliği kuranların ne düşündüklerine dair kesin ve tam bir formül vermemiş olmalarıdır. Sosyalizm ya da kapitalizmden farklı olarak devletçiliğin entelektüel temellerini sunmak için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Önümüzde bir dizi pratik önlemler ve kararlar vardır. Devletçilik kavramı ancak bunlara bakılarak çıkarılabilmektedir¹⁵²⁵. Devletçilik bir ideoloji değildir. kapitalizm ve sosyalizm bir ideolojidir. İdeolojilerin en önemli özelliği topluma yön vermeleridir. Ancak devletçilik, toplumsal koşulların belirlediği ve onun bir sonucu olan bir ara formüldür. Onun içindir ki, Liberal eğilimli olan ekonomi bakanı Bayar ve katı devletçiliği savunan Başbakan İnönü aynı çatı altında beş yıl birlikte çalışabilmişlerdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, devletçilik karşıtı hiçbir söylemi olmayan Bayar aynı politika ve uygulamalar içerisinde liberalizmin bayraktarlığını da yapmıştır.

Liberalizmin bayraktarlığını yapan Bayar'ın iktidarı uzun sürmemiş, Atatürk'ün ölümü ile Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'nün Millî Şef Dönemi başlamasıyla son bulmuştur. İnönü'nün bu dönemki siyasî, ekonomik politikaları başlı başına bağımsız bir bölüm olarak tezin II. Bölümünde değerlendirildi.

Siyasî tarihîmizin bir yazgısı olan İnönü-Bayar mücadelesi 1946'da çok partili siyasal sisteme geçişle yeniden yine kendisini göstermiştir. 1950 seçimlerinde de küllenen devletçi-liberal çatışması yeniden alevlenmiştir. Seçim öncesi Ulus Gazetesindeki bir karikatürde iki partinin programının

¹⁵²³ SARAY, a.g.e, s.43.

¹⁵²⁴ OKYAR, "Devletçilik Kavramı", **Türkiye'de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Derleyen), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, S.189-206., s.192-193.

¹⁵²⁵ a.g.m, s.195.

farklılığına ilginç bir şekilde dikkat çekmektedir. Biraz da CHP anlayışının DP'ye bakışını anlatmaktadır. Karikatürde iki ayrı resim yer almaktadır. Birinci resimde CHP'li bir konuşmacı arkasında duran fabrikaları karşısında duran sıradan kasketli, iyi giyinimli olmayan halka göstererek 'yurdun her köşesinde kurduğumuz bu fabrikalar sizindir. Milletın öz maldır' der ve resmın altında 'millet için Devletçilik!' ifadesi yer alır. Diğer resimde ise, DP'li bir konuşmacı yine arkasındaki fabrikaları karşısındaki zengin iyi giyimli fötr şapkalı kesime göstererek 'Partimiz yardımlarınızı unutmayacak bu fabrikalar sizin olacaktır' derken resmın altında da 'Kalantörler için Fertçilik!' ifadesi yer almaktadır¹⁵²⁶.

İnönü 1946-1950 arası demokrasiye yapısal uyum çabaları çerçevesinde liberal yönelimli politikalar izlemiştir. Amerika ile ilişkilerin simgelendiği bu yeni dönemde, iktisat politikasının genel özelliklerinde önemli değişiklikler ortaya çıktı. Bunlardan biri, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, hükümetin iktisat politikasına dışarıdan yapılan karışmaları kabul etmesiydi. ABD ile yapılan ikili anlaşmalara, Türkiye ekonomisinin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda Amerikan hükümetinin öne sürdüğü koşullar sokuldu. Amerikan çevrelerinin devletçilik karşısındaki hoşnutsuzluğu, yerli varlıklı sınıfların hoşnutsuzluğu ile birleşince, hükümet, özel girişimin geliştirilmesi, uyarılması için yeni önlemler alma yoluna girdi. Dış baskılar 1946 yılı ve sonrasında dış ticaretin liberalleşmesinde de önemli bir rol oynadı¹⁵²⁷.

İnönü'nün ekonomi ve devletçilik anlayışını tek taraflı ve sübjektif olarak eleştirenler de olmuş¹⁵²⁸ özellikle de DP iktidarı parlayan liberal ekonomi politikaları ile CHP'nin geçmiş devletçi tutumuna yönelik eleştirilerine, İnönü'yü haklı kıldırarak açıklamaları her fırsatta yapmıştır. Ona göre, bizim devletçiliğimizin **zarurettten doğduğunu**, sermayesi olmayan harap olmuş bir memlekette en iptidai ihtiyacı temin edecek insan ve sermaye olarak mahrumiyet içerisinde bulunduğumuz bir devirde devletin

¹⁵²⁶ "İnönü'nün İstanbul Nutku", *Ulus Gazetesi* (iç.), 10 Mayıs 1950, s. 1.

¹⁵²⁷ TEZEL, a.g.e, s.224.

¹⁵²⁸ KORKUD, Refik; *İsmet İnönü ve Türkiye'de İktisadi İnkışaf*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959.

müdahalesinden başka devletin işe başlamasından başka çarenin olmadığı için bu yola girilmiştir. Esasında özel teşebbüs daima emniyet altında tutulmuştur¹⁵²⁹.

VIII. CHP Kurultay açış konuşmasında İnönü; “Bizim devletçiliğimiz bu memleketi daha evvel hiçbir zaman nasip olmamış derecede imar etmiştir”¹⁵³⁰. Bir anlamda geçmişin savunusunu yaparken “**Devletçilikte** ısrar ediyoruz. Ne liberal hükümetler de dahi devlet ekonomik hayatta nazım roldedir ve devlet ekonomik hayata müdahale eder. Devletçiliğimizi millî ekonomimizin ıslah çaresi saymaktayız. Devletçilik memleket realiteleriyle bağdaşan bir ekonomik tedbirdir. Bugünkü liberalizm milletimizin ıstıraplarını dindirmeyecektir”¹⁵³¹ diyerek de DP iktidarının liberal politikalarını eleştirmiştir. Söz konusu eleştirilere ayrıntılı bir şekilde üçüncü bölümünde yer verildi.

İnönü muhalefette iken, sanayileşme taraftarı olmakla birlikte, bunun ancak devletçi politikalarla gerçekleştirilmesi gereğini vurgulamıştır; “medeni bir memleketin yalnız ziraat içinde kalamayacağı, ziraat ülkesinin de asgari bir endüstri kudretine sahip olması esas itibarile bizim tezimiz ve programımızdır. Devletçiliğimizin zarureti ve manası da budur. Bizim devletçiliğimiz kusur sanıp da serbest teşebbüsle endüstri kafi olacağını zanneden bugünkü iktidar kurduğu fabrikalar için devlet menbaalarını en geniş ölçüde kullanmaktadır”¹⁵³² şeklinde liberal politikaların sakıncalarına dikkat çekmektedir.

“Bizim gibi memleketlerde büyük işler devletçi politika takip edilemeden başarılamaz. Bizim devletçiliğimiz hususi teşebbüsü zedelemeyen ve tarihî bir zaruretin ifadesi olan bir iktisadi sistemdir...Bizim devletçiliğimiz

¹⁵²⁹ İNÖNÜ, İsmet; “**Başbakan İsmet İnönü’nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma**”, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1962, s.13.

¹⁵³⁰ “Başkan İnönü’nün Nutku”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Haziran 1950, s.5.

¹⁵³¹ İNÖNÜ, İsmet; “Ankara’da Kendisini Ziyaret Eden Bergama Heyetiyle Sohbet 22 Mart 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), S.35-36, s.35.

¹⁵³² İNÖNÜ, İsmet; “CHP İstanbul İl Kongresindeki Söylevi, 27 Ekim 1956”, **Muhalefet’de İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla 1959** (iç.), Sabahat Erdemir (Hazırlayan), Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959, S.10-18, s.13.

memleketin ana meselelerinde devleti vazifeli kılar...devletçilik tatbikatında gazoz fabrikası, domates fabrikası gibi lüzumsuz teferruata girilmiş ise hata edilmiş sayılır”¹⁵³³ sözlerinden, İnönü'nün katı ve ayrıntıcı devletçilik anlayışındaki değişimi görmek mümkündür. Şöyle ki, hatırlanacağı üzere İnönü, Atatürk dönemi Başbakanken İş Bankası grubu kağıt fabrikası kurmak için başvurduğunda bir sürü bürokratik engeli karşılına çıkarmıştı.

3. 1960 Sonrası Koalisyon Hükümetleri Döneminde Devletçilik Anlayışı

1960 sonrası koalisyon hükümetlerinde İnönü tekrar başbakan olmuştu. Ancak bıraktığı yapıdan oldukça farklı bir yapı devralmış, 1950-1960 DP iktidarı döneminde başat olan liberal politikalar, toplumun tüm katmanlarında sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal bir çok değişiklik meydana getirmişti.

Bu dönem İnönü muhalefette iken, DP iktidarının savurgan ve istikrarsız ekonomi politikalarından dolayı eleştirmişti. Bu nedenle bu dönem planlı bir kalkınma modeliyle varolan aksaklıkları düzenlemeye çalışmıştır. Özgür ve demokratik yapıda, hesap ve plan çerçevesinde kalkınmanın gerçekleştirilebileceğini¹⁵³⁴ **Tarımın verimli** ve kendimizi besleyecek hale gelmesi için planlar yapılması¹⁵³⁵ gerektiğini ve bunu da özel girişimciye çeşitli kolaylıklar sağlayarak yapacağını söyleyen İnönü'deki devletçilik anlayışında değişimi görmek mümkündür. Milletçe kalkınma amacına yönelmemiz gerektiğini, özel teşebbüse de bu noktada çok görev düştüğünü belirten İnönü, bunun nedenle her türlü girişim ve kolaylığın gösterileceğini vurgulamıştır.¹⁵³⁶ Özel sektöre yaşam alanı sağlamış ancak bu tam bir liberal

¹⁵³³ İNÖNÜ, İsmet; “Zonguldak'ta Gazetecilerle Yaptığı Konuşma, 12 Mayıs 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla 1959** (iç.), S.90-91, s.90.

¹⁵³⁴ İNÖNÜ, İsmet; “Sayın Başbakan İsmet İnönü'nün İki Önemli Konuşması: 17 Ocak 1962 Tarihinde Türkiye Radyolarında Yaptığı Konuşma”, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Basım Yeri ve Yılı Bilinmiyor, s. 8

¹⁵³⁵ **A.g.e**, s. 4-5.

¹⁵³⁶ İNÖNÜ, İsmet, “Kalkınma, Tasarruf, Kamu Sektörü ve Özel Sektörün Rolüne İlişkin Yayınlanan Bildiri 12.12. 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.10-11, s.10.

programla değil, planlı devletçi kalkınma modeli çerçevesindedir. 1960 sonrası İnönü devletçiliğinin planlı ekonomi modeli içinde değerlendirmek gerekir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ve Beş Yıllık Kalkınma Planlarını uygulamaya konulduğu dönemi göz ardı etmemek gerekir.

1965 sonrasında, İnönü'nün devletçiliği toprak ve petrol reformunda kendisini gösterir. Toprak sahibinin olacak kooperatifçilik ve tarım ıslahı ile verim artacak, petrol reformunda ise verilmiş hakları yeterli ölçüde koruyarak gerisini devlet eliyle işletmek istiyoruz¹⁵³⁷ diyen İnönü'de devletçiliğin hâlâ akim anlayış olduğu açıkça görülmektedir. İnönü planlı kalkınmaya dayalı ekonomik politika takip etmiştir Plan fikri ekonomik alanda millî eğitimden turizme kadar her alanda iş ve girişimlerin temel ögesi olarak gören İnönü Vergi düzenini yeniden ele almıştır¹⁵³⁸. İnönü, bu dönem dış borçlanmanın da ekonomik plan ve program dahilinde yapılması gerektiğini savunmuştur. Öncelikle ülkenin kendi imkanları ve tasarruflarını yerinde kullanmak gerektiğini, gücümüzün yetmediği alanlarda dış yardımın kullanılabileceğini¹⁵³⁹ belirtmiştir. İnönü 1965 sonrası muhalefette iken de kalkınma ve karma ekonomiyi savunmuştu¹⁵⁴⁰.

İnönü, 1960 sonrası toparlama çabaları ile planlı ekonomiye geçmiştir. Planlı ekonomi ile CHP devletçiliği de yeni bir yapı kazanmıştır. Bir yönüyle İnönü'nün demokratik devletçilik olarak nitelendirdiği CHP devletçiliğini XVII. Kurultay'da şöyle tarif etmiştir; “tekelci ve özel teşebbüsü sınırlayıcı değil, özel teşebbüse öncülük ve önderlik edici, özel teşebbüs yatırımlarını tamamlayıcı ve özel teşebbüs çalışma tarzını, yatırım eğilimlerini planlı kalkınma amaçlarına yurdun ve yurttaşların ihtiyaçlarına ve sosyal adalet

¹⁵³⁷ İNÖNÜ, İsmet; “İngiliz Gazetecilerle Güncel Siyasî Konular ile İlgili Yapılan Söyleşi, 6 Mayıs 1967”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.425-429, s.427.

¹⁵³⁸ İNÖNÜ, İsmet; “**Başbakan İsmet İnönü'nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma**”, Ankara Basım ve Ciltvi, Ankara, 1962, s.3-7

¹⁵³⁹ İNÖNÜ, İsmet, “CHP Meclis Grup Toplantısı İç ve Dış Konularına İlişkin Yapılan Konuşma 10.01.1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.15-16, s.16.

¹⁵⁴⁰ İNÖNÜ, İsmet; “Günün Siyasî Meseleleri, 9 Mayıs 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.27-29, s.28.

ilkelerine uygun olarak düzenleyip yönlendirici ve demokratik devletçilik anlayışına dayanmaktadır”¹⁵⁴¹. Görüldüğü üzere İnönü devlet tarafına daha yakın durmakta, kalkınma planı çerçevesinde özel teşebbüse yaşam alanı ve imkanı sunmaktadır. Bunu da demokratik devletçilik olarak nitelendirmektedir.

İnönü, devrim sonrası toparlayıcılık misyonuyla kalkınmayı öne çıkarmış ve devletçilik konusundaki düşüncesini de değiştirmiştir. “Kalkınmayı temin etmekle devletçilik kadar özel teşebbüsün de göz önünde bulundurulmasını istiyoruz. Bizde devletçilik ile özel teşebbüs birbirine karşı değildir. Önemli olan hükümet ile özel girişimcilerin arasında nasıl bir ilişki kurulacağıdır. Kalkınma devlet ile özel sektörün birlikte elele çalışması ile mümkün olacaktır ¹⁵⁴² diyen İnönü hükümet denetiminde özel girişimcilere yeşil ışık yakmaktadır.

İnönü’ye göre, çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken ekonomik bakımdan sosyal bakımdan bugünkü medeniyette kullanılan ‘solcu’, ‘sağcı’ deyimlerinin son ölçüsünü verelim istedim. Kırk yıldır devletçiyiz ve laîğiz¹⁵⁴³. Devletçilik ilkesinden kesinlikle vazgeçmeyen İnönü, yeri geldikçe bu konudaki vurgusunu da yapmıştır; Ona göre devlet ekonomik hayata müdahale eder ve vatandaş haklarını korur. Toplumun açık ihtiyaçlarına devletin uzanması tabiidir. Bizde devlet özel sektöre rehberlik etmiştir. Bizim devletçiliğimiz yaşayan bir ilkedir. Devlet plancılığın esasıdır. Plancılığın politikadaki ifadesi devletçiliktir¹⁵⁴⁴. Katı devletçilik anlayışını terk eden İnönü dönemin içsel ve dışsal koşulları gereği olarak daha ılımlı bir devletçilik politikası takip etmiş ve karma ekonomik sistemin savunucusu olmuştur. İnönü karma ekonomisi yanlısıdır, “Biz devletçiyiz. Bizim devletçiliğimiz Batılı manada bir devletçiliktir. Özel

¹⁵⁴¹ “İleri Türkiye Ülkümüz”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 18 Ekim 1964, s.5.

¹⁵⁴² İNÖNÜ, İsmet; “**Sayın Başbakan İsmet İnönü’nün İki Önemli Konuşması: 1 Şubat 1962 Tarihinde Tüccar ve Sanayicilere Hitaben Yaptığı Konuşma**”, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Basım Yeri ve Yılı Bilinmiyor, S.11-19, s. 14.

¹⁵⁴³ İNÖNÜ, İsmet; “Kim Dergisi’nden Sadun Tanju ile Ortanın Solu’na İlişkin Yapılan Söyleşi, 12 Ağustos 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.84-88, s.85.

¹⁵⁴⁴ İNÖNÜ, İsmet; “Devletçilik Konusunda CHP Parti Meclis Grubunda Yapılan Konuşma 30 Temmuz 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), s.74.

teşebbüsle Kamu sektörü birbirini tamamlayan bir ekonomi düzeni içinde memleketin kalkınmasına çalışacaktır”¹⁵⁴⁵. Özel sektör ile kamu sektörü arasında dengeli ve uyumlu bir ilişki kurulmasına özen gösteren İnönü bunu planlı kalkınma ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. İnönü, Ekim 1964 CHP 17. Kurultay’ında, planlı ve programlı ekonominin de amacına ulaştığını vurgulamıştır. Özel sektör ile devlet sektörünü elele çalıştıran karma ekonomi özgürlük içerisinde bir plana dayanarak işlemesi ve ilerleme yoludur¹⁵⁴⁶ demiştir.

Devletçiliğini bütünleyen bir devlet anlayışına sahip olan İnönü, devlet yönetiminde düzene oldukça önem vermekteydi. “Modern bir devletin idaresinde intizam ilk şarttır. **Devlet** idaresindeki intizamın temeli ise mali intizamdır. Mali intizam gerek Türk vatandaşı gerek bütün devletin hayatı için bütçe muvazenesi şeklinde ifa olunur”¹⁵⁴⁷.

İnönü sadece belirttiği gibi, güçlü ve kararlı bir devletten değil, aynı zamanda sorumluluklarının farkında olan bir devletten yanaydı¹⁵⁴⁸. İnönü için ciddi bir devlet aynı zamanda güvenilir bir devletti ve böyle bir devlette yöneticiler sorumlu davranırlardı. O sorumlu bir kişinin her şeyden önce yüksek ahlak ölçütlerine sahip bir insan olduğunu savunuyordu. İkincisi sorumlu bir insan kendisini üstleneceği görevlere hazırlardı. Üçüncüsü, sorumluluk sahibi insan ülkenin ve halkın refahı için gerekli olanları yapar, ülkesine ve vatandaşlara zarar verecek davranışlardan kaçınırdı¹⁵⁴⁹. Bu görüşü, İnönü’yü sorumluluklarının bilincinde bir devlet adamı yapmıştır.

¹⁵⁴⁵ İNÖNÜ, İsmet; “Seçimler Dolayısıyla Yapılan Radyo Konuşması, 26 Eylül 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.126-132 s.129.

¹⁵⁴⁶ “Atatürk İnkıplarının Kesin Kararlı Bekçisiyiz”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 17 Ekim 1964, s.1.

¹⁵⁴⁷ KUTAY, Cemal; **Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939**, s.45-46. Ülkü dergisinde 1933’teki bir yazısından.

¹⁵⁴⁸ HEPER, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁵⁴⁹ **A.g.e.**, s.105.

4. İnönü'nün Ortanın Solu Siyaseti

1960'lı yılların başında hem dış dünyada hem de içeride toplumsal ve ekonomik sorunların gündeme gelmesiyle birlikte başta aydınlar arasında olmak üzere sosyalist düşünce parti düzeyinde de önem ve ivme kazanmıştır. 1961-1965 koalisyon hükümetleri döneminde toplumsal dayanağının giderek eridiği buna karşılık solun güçlendiğini gören İnönü, ilk kez Temmuz 1965'te gazeteci Abdi İpekçi'ye¹⁵⁵⁰ partisinin '**ortanın solunda**' yer aldığını açıklamıştır¹⁵⁵¹.

CHP, 1961 Anayasası'nın getirdiği toplumsal ve siyasal ortam içinde gerisin geriye bürokratik devlet anlayışına dönemezdi. Temel felsefesi açısından tam anlamıyla liberal bir kapitalizmi savunma olanağı olmadığından CHP'nin önünde boş ve açık bir yol kalıyordu ki, o da ortanın solu olarak sloganlaştırmak istedikleri sosyal demokrasi idi¹⁵⁵². CHP içinde böylece açığa vurulan sola kayış, partinin Ekim 1966'da yapılan 18. Kurultay'ında Ecevit'in önderlik ettiği sol eğilimlerin parti iktidarını ellerine geçirmeleri ile çok önemli bir aşama kaydetmişlerdir. Ne var ki sosyalizmi reddeden, komünizme ise açıkça cephe alan bu ılımlı sosyal demokrasi akımı bile, CHP'nin gelenekçi bünyesinde büyük sarsıntılara yol açmıştır. Sonuçta, 47 milletvekiliyle birlikte partiden Turhan Feyzioğlu'nun önderliğindeki sağcı kesim partiden ayrılmış ve Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kurmuştur.

CHP içerisinde çok partili siyasal sisteme geçildiğinden beri muhalif gruplaşmalar olmuş, her defasında da bu grup susturulmuş ve pasifize edilmişti ancak ortanın solu politikası partiyi iki gruba bölmüştü: ortanın solu taraftarları Bülent Ecevit grubu, ortanın solu karşıtı grup ise Feyzioğlu grubuydu. İnönü'nün Ecevit ve grubuna verdiği destek üzerine CHP'den kopmalar olmuş, istifa eden milletvekilleri Feyzioğlu'nun başkanlığında bir

¹⁵⁵⁰ Söz konusu röportajın tam metni için Bkz., İNÖNÜ, İsmet; "Milliyet Gazetesi'nden Abdi İpekçi ile 'Ortanın Solu ve Aşırı Sol' Konulu Söyleşi, 29 Temmuz 1965", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.69-72.

¹⁵⁵¹ ÇAVDAR, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, s.153.

¹⁵⁵² TOKTAMIŞ, Ateş; **Kemalizm'in Özü Görüşler, Düşünceler**, Der yayınları, İstanbul, 1998, s.98; ÇAVDAR, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, s.152.

araya gelerek yeni bir parti kurma girişiminde bulunmuşlardı. Yeni parti için ilk gün ortaya atılan isimler ‘Kemalist Halkçı Parti’, ‘Millî Hareket Partisi’, veya ‘Millî Kurtuluş Partisi’ idi¹⁵⁵³. Düşünülen bu isimler bile muhalif grubun tepkisinin İnönü-Ecevit gurubunun, **Atatürk’ten ve Kemalizm’den saptıklarına yönelik olduğunu gösterir** niteliktedir. Güven Partisi adını almıştır.

Ortanın solu politikası CHP içerisinde bölünmelere neden olmuştur. 22 Aralık 1966’da ortanın soluna karşı çıkan Tahsin Banoğlu ve arkadaşları CHP’den çıkarılmıştır. Banoğlu “ben Atatürkçüyüm, İnönücü olmayı reddettim”¹⁵⁵⁴ diyerek Ortanın Solu politikasını Atatürkçülüğe aykırı bulmuşlardır. CHP, ortanın solu politikası sonrasında partiden ayrılanları “halka karşı bir başkaldırı”¹⁵⁵⁵ olarak görmüş, CHP kadın ve gençlik kolları ise, “Tutucular gitmiştir”¹⁵⁵⁶ açıklaması yapmıştır. Ayrılanların sonlarını iyi görmeyen CHP ise kendilerini daha da güçlenerek kazanacak tarafta görmekte, İnönü ise **partiden kopmalar** sonrasında sağlam bir zeminde olduğunu belirterek toparlanma ve parti örgütü içerisinde ahenkli çalışma önerisinde bulunmuştur¹⁵⁵⁷. Ecevit ise, “içindeki düşmanı yenmiş bir CHP dışındakileri daha kolay yenecektir”¹⁵⁵⁸ demiştir. Bu beyanatlardan da anlaşılacağı üzere CHP Ortanın Solu politikası ile yeniden yeni bir yapılanma içerisinde. Ortanın solu ile işçi ve köylü halk hedeflenmişti. Ayrılanların iddialarının aksine Esatoğlu’na göre ortanın solunu CHP’nin kendi içerisinde kendine dönme, Atatürk’e dönme ve Halka dönme savaşına girmiştir¹⁵⁵⁹.

Sencer, bu ayrılmaları tıpkı CHP’nin II. Dünya Savaşı sonrasında Atatürk’ün mirası olan toprak reformunu gündeme getirerek parti içi ilk ciddi

¹⁵⁵³ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, s.104.

¹⁵⁵⁴ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikann Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.321.

¹⁵⁵⁵ “İsyancılar Cumhuriyet Halk Partisinden Ayrıldı Daha Güçlü, Daha İnançlıyız” **Ulus Gazetesi**, 1 Mayıs 1967, s.1.

¹⁵⁵⁶ a.g.g s.1.

¹⁵⁵⁷ “İsyancılar Cumhuriyet Halk Partisinden Ayrıldı, Daha Güçlü Daha İnançlıyız”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Mayıs 1967, s.7.

¹⁵⁵⁸ “Genel Sekreter Ecevit’in Teşkilata Genelgesi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 2 Mayıs 1967, s.1.

¹⁵⁵⁹ ESATOĞLU, Sabahattin Hakkı; “CHP Kurtulmuştur”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1 Mayıs 1967, s.1.

muhalefeti meydana gelip ayrılarak başka parti kurması gibi CHP'yi reformcu tutumundan ve ortanın solu yolundan alıkoymak isteyenleri ayırmasıdır¹⁵⁶⁰. İnönü ortanın solu ile aynı zamanda parti içindeki muhalif sağ yönelimli grubu diskalifiye etmek istemiştir. Soldaki partilere (örneğin TİP) kayabilecek tabanın partide tutunabilmesi, bunun da ötesinde sosyal adaletsizlikten yakınan halk yığınlarının parti saflarına çekilmesi mümkün olabilecekti.

Ortanın solu ideolojisinin mimarı olan Ecevit'e göre, Ortanın solundakiler; insancıldılar, halkçıldılar, sosyal adaletçi ve güvenlikçiler, ileri devrimci ve reformcudurlar, devletçiler, plancılar, özgürlüğe bağlılar, sosyal demokrasiden yanadılar¹⁵⁶¹. Demokratik sol, ortanın solu bizi dört yanımızdan saran sol basınçlardan¹⁵⁶² Batı'dan gelenidir. Demokrasimizle bağdaşabilenidir. Düşünce özgürlüğüne yer veren, insani onura değer verenidir; en barışçısı, en güvenilir¹⁵⁶³. Aşırı sağın ve aşırı solun tehlikelerine karşı ortanın solunu önermiştir¹⁵⁶⁴ İnönü de böyle kabul etmiştir.

İnönü, ortanın solu politikasının nedenini şöyle açıklamıştır, “siyasî mücadelemizi ideolojik mücadele haline getirmek isteyen seçim ortamı içinde ortanın solu yeni bir vesile oldu”¹⁵⁶⁵. İnönü'nün bu yaklaşımı: siyasî mücadele dediği şey nedir? CHP'nin bir ideolojisi yok muydu? Atatürk ilke ve İnkılapları yeterli değil miydi? O zaman Atatürkçüyüz, İnönücü değiliz diye CHP'den ayrılanlar haklı mıydı? sorularını da akla getirmektedir ve bu bakış açısı oldukça tartışılmalıdır. İnönü, bir tür güvence olarak görebileceği devlet görevlileri, memurlar özellikle de öğretmen ve subaylar ve gençler hızla sola kaymakta ve yeni kurulan sosyalist örgütler güçlenmekteydi. İşte ortanın solu sloganları içsel olan bu gelişmenin ürünüdür. Ancak bu slogan hiçbir sınıf

¹⁵⁶⁰ SENCER, Muzaffer; **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**”, May Yayınları, İstanbul, 1974, s.301.

¹⁵⁶¹ ECEVİT, Bülent; **Ortanın Solu**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1968, s.17-20.

¹⁵⁶² Kuzeyden gelen sol basınç, Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinde oluşan aşırı sol akımlar, güneyden gelen bazı Arap ülkeleri Mısır, Suriye'den gelen aşırı sol akımlar, Batı'dan gelen sosyal demokrasi ve son olarak Uzak Doğu'dan gelen komünizm anlayışı. Bkz., ECEVİT, **a.g.e.**, s.27.

¹⁵⁶³ ECEVİT, **a.g.e.**, s. 32

¹⁵⁶⁴ ECEVİT, **a.g.e.**, s.21.

¹⁵⁶⁵ İNÖNÜ, İsmet; “Milliyet Gazetesi'nden Abdi İpekçi ile ‘Ortanın Solu ve Aşırı Sol’ Konulu Söyleşi, 29 Temmuz 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.69-72, s.70.

temeline dayanmadığı için ütopyik olmaktan ileri gidemedi¹⁵⁶⁶. Sol oyların TİP'e yöneldiğini gören CHP oyları kazanmak ve yeni bir kimlik arayışına girmek amacıyla ortanın solu sloganını geliştirir ve kullanır.

Ortanın solunu ileri bir hamle ve ileri bir düşünce olarak değerlendiren İnönü'ye göre, halkçılığımızı, devletçiliğimizi ve devrimciliğimizi zamanın ihtiyaçlarına ve programın icaplarına göre özet olarak anlatabilen kısa bir tariftir¹⁵⁶⁷ zamanın ihtiyaçlarından kast edilen aslında sosyalizmin hem dünyada hem de Türkiye'de yayılması gerçeğidir. Ortanın solu, CHP'yi değişmesi gereken bir '**bozuk düzen**' anlayışına vardır. Ortada bozuk bir düzen vardır, toplumumuzda ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden gördüğümüz bütün aksaklıklar temelde bu düzen bozukluğunun belirtileridir ilkesinden hareketle Anayasanın dışında değil Anayasanın gereği olan bir düzen değişikliğidir¹⁵⁶⁸.

İnönü, ortanın solu gereğini şöyle açıklamıştır; "CHP yeni sosyal sorunlar karşısında artık eskimiş ve durmuş bir parti olarak gösteriliyordu. Memleketin ihtiyaçlarını karşılayacak canlı ve hareketli bir parti olarak CHP'nin ikinci Cihan Harbinden çıktığı zamanlardaki kadar kudretli olduğunu ifade etmek istiyordum. Bu sebeple CHP'nin temeli ve kırk yıllık programı ile ortanın solunda bir parti olduğunu cesaretle belirttim"¹⁵⁶⁹ diyen İnönü ortanın solu politikasının CHP için yeni olmadığını vurgulamakla birlikte yeni koşulların ortanın solu politikasını daha da öne çıkarmalarını gerekli kıldığını göstermektedir.

Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı olmadığını göstermeye çalışan, sözcükleri ve kavramları bir dil mühendisi hesabıyla kullanan İnönü CHP'nin siyasal konumu için solcu demekten özenle ve bilinçli kaçınarak ortanın solunda ifadesini kullanmayı seçmiştir. Bu bilinçli bir tanımlamaydı. CHP'nin

¹⁵⁶⁶ TOKTAMIŞ, **Kemalizm'in Özü Görüşler, Düşünceler**, s. 93.

¹⁵⁶⁷ İNÖNÜ, İsmet; "IV. Olağanüstü CHP Kurultayını Açış Söylevi, 28 Nisan 1967", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.405- 414, s.409.

¹⁵⁶⁸ SENCER, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yayınları, İstanbul, 1974, s.301-302.

¹⁵⁶⁹ İNÖNÜ, İsmet; "CHP İl Temsilcileri Toplantısında Ortanın Solu, kurultay Kararı, kurultay Sonrası 8'lerin Bildirisi ve CHP'deki Tartışmalara İlişkin Verilen Söylev, 5 Şubat 1967", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.371-379, s.372.

devrimci kimliğini tutucu kimliği ile değiştirmesinin bir ürünü olarak Kemalizm'in ruhuna değil lafzına sadık bir tanımlamadır. 1920'lerdeki 1930'lardaki 'biz bize benzeriz' söylemini, tutumunu muhafaza etmiştir¹⁵⁷⁰.

İnönü, Ekim 1968 CHP Kurultayı'nda, "Biz Ortanın Solu politikasıyla, bütün dertleri siyasî hayatımızın sorumluluklarına ve ortaklarına ve seçmenlere anlatmaya çalışıyoruz. Çok dikkatle dinlenmekte olduğumuzu da görüyoruz"¹⁵⁷¹.

İnönü Kars il kongresine yolladığı mesajda "CHP'nin en büyük rakibi, TİP'tir diyordu"¹⁵⁷². Faroz'a göre, CHP sosyalist rakipleri TİP'in konumunu zayıflatmak için tasarladıkları oyuna kendileri geldi ve ortanın solunu açıklamak zorunda kaldılar¹⁵⁷³. İnönü ortanın solunun ne olduğunu açıklamaktan daha çok, ne olmadığını açıklamak durumunda kalmıştır. İnönü, Ekim 1966 XVIII. CHP Kurultay'ında¹⁵⁷⁴ "partinin ortanın solundan olmasından onun sosyalist parti olduğunu ve olacağını zannedenler yanılmaktadır. CHP sosyalist değildir ve sosyalist parti olmayacaktır"¹⁵⁷⁵ demiştir. 1970'lerde dahi, İnönü açıklık getirme ve savunma gereği duymuştur; "sosyal adalet, sosyal güvenlik, toprak reformunu hedefleyen ortanın solu sosyalist değildir. Bizdeki halkçılık ve devletçilik ilkeleri sosyalist parti ile benzer düşse de milliyetçilik, laiklik, cumhuriyetçilik ilkeleri sosyalist partilerde yoktur"¹⁵⁷⁶ açıklamasını yapmıştır. İnönü, "CHP sosyalist değildir

¹⁵⁷⁰ GÜVENÇ, Nazım; **Yine, Yeni, Yeniden CHP**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 140.

¹⁵⁷¹ **Ulus Gazetesi**, 19 Ekim 1968, s.1.

¹⁵⁷² TOKER, Metin ; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, s.112.

¹⁵⁷³ AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.248.

¹⁵⁷⁴ Kurultay çalışmalarının tamamlanmasından bir gün sonra 30 Nisan'da ortanın Solu politikası karşıtları Feyzioğlu. ve arkadaşları CHP'den istifa ettiler. Partiden kopan toplam milletvekili ve senatör sayısı 48 idi. Ayrılanlar 12 Mayıs 1966'da Güven Partisini kurdular. Bkz., İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.993.

¹⁵⁷⁵ İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.978.

¹⁵⁷⁶ "İnönü'nün Kurultayı Açış Konuşması", **Ulus Gazetesi** (iç.), 4 Temmuz 1970, s.2. benzer ifadeleri IV. CHP Olağanüstü Kurultayı'nda da dile getirmiştir. Bkz., "Teşkilat Emanetin Kadrini Biliyor", **Ulus Gazetesi** (iç.), 29 Nisan 1967, s.3.

demiyorum, sosyalist bir parti değildir, olmayacaktır diyorum”¹⁵⁷⁷ şeklinde eleştirilerin önünü kesmek istemiştir.

Ortanın solu CHP için sıkıntılı bir siyasette olmuştur. Karşıt propagandalarda solcu, komünist, dinsiz bağdaştırmaları yapılmıştır. Öyle ki, İnönü köy muhtarlarına bir mektup yazarak bu propagandaların önüne geçme gereğini duymuştur. Mektubunda özet olarak, CHP hakkında çok fena iftiralar kulağınıza gelmiştir. Bizim için komünist, dinsiz diyorlar: bu iftiralar kardeşi kardeşe düşman etmekten, vatandaşları birbirine karşı düşürmekten ve bize düşman olanlara fırsat vermekten başka bir işe yaramaz¹⁵⁷⁸ demiştir. Ancak halkın ve köylünün gözündeki bu imajını ne kadar değiştirebildiği tartışmalıdır. En azından oylara olumlu yansımadağına tanık olmaktayız.

İnönü’ye göre, “**Sosyal devlet**, vatandaşların ihtiyaçlarını düşünen ve onların ihtiyaçlarını karşılayan devlettir. Vatandaşın evi yokmuş, parası yokmuş bakılmıyormuş. Bunlar artık devletin düşünmesi gereken ihtiyaçlardır”¹⁵⁷⁹. Ortanın solu tarımda özel mülkiyetten daha ziyade küçük mülklere dayanan bir toprak rejimini anlatmakta ve küçük aile işletmelerinin kooperatifler aracılığıyla örgütlenmesini tarım politikasının temeli olarak görmektedir. Bu nedenle ortanın solu hem kolektif mülkiyeti hem de sınırsız özel toprak mülkiyetini reddetmektedir¹⁵⁸⁰.

CHP artık “**ortanın solu**”nda bir konumun sahibiydi. Eskisine göre daha az devletçiydi. Karma ekonomiye ağırlık veriyordu. Bu, gevşekçe bir plan içinde uygulanacaktı. Başta laik ve devrimlere bağlıydı. Fakat katı değildi, oy faktörünü ihmal etmiyordu¹⁵⁸¹. Ortanın solu politikasından sonra devletçilik vurgusu daha da kuvvetlenmiştir. İnönü, CHP yapısı itibariyle devletçi bir

¹⁵⁷⁷ İNÖNÜ, İsmet; “CHP İl Başkanları ve Temsilcileri Toplantısında Yapılan Üçüncü Konuşma, 6-7 Şubat 1967”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.380-385, s.381.

¹⁵⁷⁸ İNÖNÜ, İsmet; 20 Eylül 1965, CHP Genel Başkanlığı.

¹⁵⁷⁹ İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Mamak, Çiçin Bağları ve Yenidoğan Kahvelerinde Yapılan Seçim Konuşmaları, 8 Ekim 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.146-147 s.14.

¹⁵⁸⁰ MÜLAYİM, Ziya Gökalp; Toprak Reformu ve Kooperatifleşme Bülent Ecevit’in Önsözü ile, Tekin Yayınevi, Ankara, 1976.

¹⁵⁸¹ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, s.48.

partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomi anlayışındadır¹⁵⁸². İnönü, ortanın solu politikası ile aşırı sola karşı durarak bir anlamda atağa geçmiş olan sosyalizmin de önüne geçerek, kapitalist düzenin devamlılığını sağlamıştı.

14 Ocakta CHP İl Kongresinde yaptığı konuşmasında TİP'e ve aşırı sola dönük şunları söylemişti: “kalkmışlar kalkınma, plan, yabancı sermaye, petrol geleceği ve anti emperyalist mücadele konusunda bizimle yön yarışması yapmak istiyorlar. Haydi canım sen de..”¹⁵⁸³. Sosyalistlerin sorunlara bakışını bu kadar önemsemeyen İnönü ortanın solu politikasına olan güveni de göstermektedir. Bir anlamda sosyalistleri küçümserken, öte yandan da ortanın solunu önemsedini göstermek istemiştir.

Ortanın solu politikasına yönelik en sert eleştirisi, “burjuva yutturmacısı” olduğu yönündedir ve bunu ileri sürenler de aşırı sol ve TİP'tir¹⁵⁸⁴. Ortanın Solu siyaseti o kadar *ortada* bir siyasetti ki, solcular “**burjuva yutturmacısı**”, sağcılar ise “**Moskova'nın Yolu**” şeklinde eleştiriyorlardı. 1968'lerde sol oldukça etkindi ve Amerikan aleyhtarlığı ve NATO karşıtlığı yapıyordu. Ancak İnönü'nün dış politikasında da görüldüğü üzere hiçbir zaman Amerika ve NATO karşısında olmamış hatta bu ilişki ve bağların devamlılığından yana olmuştur. İnönü pragmatizmi kendisini burada da hissettirir niteliktedir. Hatırlanacağı üzere İnönü Soğuk Savaş sürecinde anti-komünist bir tutumla Amerika taraftarı olmuştu. Konjonktürün yani içsel ve dışsal koşulların getirdiği nimetlerden ortanın solu politikası ile yararlanmak istemiş ancak istenilen elde edilememiştir.

İnönü, gençlere NATO'ya, Amerika'ya ve Sovyetler Birliğine karşı düşmanlık göstermeyiniz öğüdünü vermiştir¹⁵⁸⁵. Bu öğüt yine İnönü uzlaşımçı ve pragmatist politikasına açıklık getiriri niteliktedir: 18 Ekim 1969

¹⁵⁸² İNÖNÜ, İsmet; “Milliyet Gazetesi'nden Abdi İpekçi ile ‘Ortanın Solu ve Aşırı Sol’ Konulu Söyleşi, 29 Temmuz 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.69-72, s.71.

¹⁵⁸³ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, s.109.

¹⁵⁸⁴ **A.g.e.**, s.109.

¹⁵⁸⁵ **A.g.e.**, s.135.

Kurultayı'nda İnönü; “ İçimizde bir kimsenin aşırı solculuğundan şüpheli değiliz. Sosyalist Parti kurabilirler. Biz değiliz. Hem solumuzdakilerle, hem sağımızdakilerle her meselede ayrılığımız var¹⁵⁸⁶ derken ideolojiler yelpazesinde kendilerini ayrı bir yere oturtmak istemiştir.

18. Kurultay CHP'de ortanın solcuları ile ortanın sağcıları ilk defa kesin bir biçimde hesaplaşmalarına sahne oldu. Kurultay'da parti meclisi raporunun onaylanmasından sonra Ecevit'in kürsüden söylediği şu sözler, yeni yaklaşımın temel niteliklerini ortaya koyacak nitelikteydi: Ortanın soluna karşı koyanlar Atatürk ilkeleriyle çelişme halindedirler. Bir parti, toprak reformuna bildirgesinde yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye çalışınca ortanın solundadır. Ortanın solu, İnönü'nün dediği gibi partinin sosyal yenileşmenin bilincine varış demektir. Devletçiliği daha ileri götürmek gerekir. Ortanın solu yüzünden seçimi kaybetmedik. İç ve dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik. Gene de bunları karşımız alacağız, çünkü Türk halkının kurtuluşu buradadır¹⁵⁸⁷ İnönü'nün verdiği imajın dışında sosyalizme daha yakın ve keskin bir imaj çizmiştir.

İnönü, 1965 seçimlerinden sonra; “İlan etmiş olduğumuz prensiplerin hiç birinden vazgeçmeyiz...Niçin vazgeçmeyiz?...bu bir inat meselesi değil. Bizim prensiplerimizin memleket ihtiyacına tamamıyla mutabık olduğu kanaatinde samimiyiz. seçimi..şu meseleden veya bu meseleden kaybettik diye bir üzüntüye kapılmayın vazifesini bilen bir siyasî parti olarak biz vazifemizi yaptık...eğer biz memleketin büyük meselelerini, esas meselelerini, anladığımız gibi ve memleketin hayrına, faydasına hangi yolu tutmak lazım geldiğini söylememiş bir parti olsak, ciddiyetimizi kaybederiz”¹⁵⁸⁸. İnönü başarısızlığa uğradığı düşünülen ortanın solu politikasını özenle savunmuştu ta ki 1971 muhtırasına kadar. Muhtıra sonrası ordu ile işbirliği yaparak Erim hükümetini kurdurmuş ve desteklemiştir. Ecevit ise muhtıranın sola vurulan bir darbe olması nedeniyle İnönü'nün ortanın solu ve halkçı politikasından kopması nedeniyle eleştirmiş, hatta Parti Genel Sekreterliğinden ayrılmıştı.

¹⁵⁸⁶ A.g.e., s.132.

¹⁵⁸⁷ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihî 1950'den Günümüze*, s.155-156.

¹⁵⁸⁸ ECEVİT, a.g.e., s.62.

1972 CHP Kurultay'ında da Genel Başkanlığa gelen ortanın solu politikasını korumuş ve devam ettirmişti ki, ödülünü de 1973 seçimleriyle iktidara gelerek almıştır.

C. İnönü'nün Yapısal İşlevselci ve Dayanımcı Halkçılık Anlayışı

Halkçılık söylemi, 1923 sonrası Cumhuriyet yıllarında üzerinde önemle durulan bir söylem oldu. 1935'te de diğerleri ile birlikte Anayasaya geçirilen halkçılığın en belirgin özelliği ise 'hakimiyet-i millîye' kavramında somutlaşmasıdır. Siyasal iktidar meşrutiyetini halktan almaktaydı¹⁵⁸⁹. Yeni bir toplum inşası çabasında olan CHP, 1931 Kurultayı'nda halkçılık ilkesini şöyle tanımlamıştı; "İdare ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkı ile ifasını tanzim yolunda kullanılması fırkaca büyük esastır. Kanunlar önünde mutlak bir musavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul etmekteyiz"¹⁵⁹⁰. Halkı sınıflar şeklinde değil de küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı büyük arazi ve iş sahipleri şeklinde aralarında dayanışmanın olduğu zümreler şeklinde düşünene Atatürkçü halkçılık sınıf mücadelesi yerine toplumda birlik ve dayanışmayı ve çıkarlar arasında uyumu sağlamaktadır¹⁵⁹¹. Halkçılığın bütünleştirici ilkesi vardır ve dayanımcı yaklaşımın izlerini taşımaktadır¹⁵⁹².

İnönü, politikalarında tam bir yapısalcıydı. "Yapısalcılar bütünü önemserler ve onu öğelerin toplamından fazla olarak görürler. Yapı, tek tek bireylerin bir uzlaşımına dayansa da bireyleri aşar. Yapı içinde bireylerin kendi başkalarına bir değeri yoktur. Başka bireylerle kurdukları ilişkiler onlara bir

¹⁵⁸⁹ KARAÖMEROĞLU, M. Asım; "Tek Parti Döneminde Halkçılık", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 2 Kemalizm** (iç.), Editör: T. Bora, M. Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, S.272-283, s.275.

¹⁵⁹⁰ **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s.28.

¹⁵⁹¹ a.g.z. s.30.

¹⁵⁹² KONGAR, Emre; **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 311-312.

anlam verir. Yapısalcılık, tarihî, değişmeyi, gelişmeyi, birey ve onun etkinliğini (bireyin değiştirici güç ve potansiyelini) yadsır. Bireyi önemsememesi noktasında anti hümanizmdir”¹⁵⁹³. İnönü, döneminin de koşulları gereği yapısalcı siyasetçi çizgisi izlemiştir.

İnönü'nün tutumu aynı zamanda işlevselcidir de. “İşlevselci teori toplumu bir sistem olarak ele alır. Toplumu birbirleriyle karşılıklı ilişkili alt-sistemlerden oluşan bir bütünlüktür. Toplum, kendisini oluşturan parçaların salt toplamından fazla bir bütünlüktür. İşlevselcilikte, toplumun hiçbir parçası bütünden soyutlanarak anlaşılmayan karşılıklı ilişkili parçaların bir sistemi olarak düşünülür...Toplum açısından **uyum, denge ve ahenk önemlidir**. Toplum sürekliliği olan öğelerin dengeli bir yapısıdır. Toplumun özü denge ve düzendir. Düzeni sağlayan değer ve normlardır. Toplum, üyeleri arasındaki değerlerin uyumuna dayanır. Toplumun en önemli işlevi bütünleşmedir...toplumda çatışma, sapma ve gerginlikler önemli değildir...sosyal değişmeyi gerçekleştiren çatışma olumsuz bir süreçtir. Sosyal değişme devrimsel değil düzenli bir biçimde gerçekleşir”¹⁵⁹⁴. İnönü için de yapı yani toplum, düzen, uyum değişme ve gelişmeden daha çok öne çıkan olgulardı. Söylev ve demeçlerinde de sık sık uyum, dayanışma, birlik ve dengenin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Çok partili siyasal yaşam öncesi dönemde ikinci bölümde görüldüğü gibi meclisi ve hükümeti katmadan tek karar alıcı merkez kendisi olan İnönü, halkı da yönetime katmayan bir tutum sergilemiştir. İnönü'de devlet ve toplum ön plana çıkarken, halkı bu iki olgudan sonra görmüştü. Karşımıza çıkan en temel şey ise, bu iki olguyu da kendisine bağlı görmesi idi. İnönü'de devlet-toplum-halk hiyerarşisi egemendi demek yanlış olmayacaktır.

İnönü, Millî Şef liderliğini pekiştiren ve yeniden üreten politikaları esas tutmuştur. Bu anlamda İnönü'de halk onun liderliğini kayıtsız şartsız kabullenecek, politikalarını destekleyecek toplum yaşayanlarıdır. Halk toplum ve devletin gölgesindedir. Toplum, devlet, meclis, hükümet de egemen olan

¹⁵⁹³ KIZILÇELİK, Sezgin; **Sefaletin Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s.123.

¹⁵⁹⁴ KIZILÇELİK, **Sefaletin Sosyolojisi**, s.108-109.

İnönü'ydü Halk seçimler dışında- ki hazırlanmış listeye oy atmak şeklinde olan bir görevdi- yönetime ve karar alma mekanizmalarına sokulmamıştı. O dönem, Şefliği pekiştirme ve destekleme işini en iyi şekilde yapan CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi de bu görüntüyü şöyle ifade etmekteydi: **“Millet Şefin etrafında bir bütündür. Millî Birlik bir defa daha tezahür etti”**¹⁵⁹⁵.

Atatürkçü halkçılıkta öne çıkan ‘dayanışma’yı İnönü Millî Şefliğinin pekiştiricisi olarak formüle etmiştir. İnönü'deki dayanışmacılık halkın içte ve dıştaki zorluklara -ki yokluk ve yoksulluk çekmeleri gerekse dahi- birlik ve dayanışma içerisinde, Millî Şef'lerine bağlı olmalarıydı. Böylelikle güçlü ve yıkılmaz bir toplum sergilenecek ve iç zorluklar dış tehditlerden korunulacaktı. Yani halk sorgulamaksızın, karşı çıkmaksızın Millî Şef'lerine itaat edeceklerdi ve öyle de olmuştur.

İnönü, verdiği mesajlarında ‘dayanışmacı’ tavrını her zaman sergilemiş, halkına da bunu öğütlemiştir. 24 Mart 1939'da 6. Meclis Azası seçilirken millete yayımladığı bildiride; “...Kudretli milletler muhabbet ve emniyete dayanan bir birlik içinde vatandaşların yüksek menfaati için her fedakarlığa yapmaya hazır olan imanlı iradeli milletlerdir. Biz bu milletlerin karşısında bulunanlardan olduğumuz kanaatini cesaretle söyleyebiliriz”¹⁵⁹⁶ derken halkına millîyetçilik duygularını aşlamayı da ihmal etmeyen İnönü, böylelikle dayanışmayı daha da kuvvetlendirmiştir.

İnönü verdiği söylev ve nutuklarında verdiği mesajlarla, tekrar tekrar kendi anlayışını güçlendirmekte ve kuvvetlendirmektedir. Cumhuriyetin ilanının onaltıncı yıldönümü nedeniyle radyo nutkunda İnönü; “Bu seneyi milletimiz kendine güveni millet hayatında nifaksız beraberliği ve vatan müdafaası için kimsede şüphe bırakmayan çetinliği ve hazırlığı ile muvaffakiyetli bir imtihan suretinde geçirdi. Aziz Milletim, Gelecek senenin bu sarsılmaz vasıflarına, insaniyet aleminin daha ziyade dikkat edeceğine emin ol”¹⁵⁹⁷.

¹⁵⁹⁵ “ Millet Şefin Etrafında Bir Bütündür”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 13 Temmuz 1940, s.1.

¹⁵⁹⁶ “ Tarihî Bir Vesika”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 26 Şubat 1943, s.1.

¹⁵⁹⁷ “Cumhurreisimiz Bütün Yurda Radyo ile Kıymetli Bir Hitabede Bulundu”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Ekim 1939, s.1.

Dayanışmacılığı öne çıkardığı bir başka nutkunda da ise, “Her Şeyden evvel milletçe manen sükûnette ve maddeten verimli yolda çalışmak millet ve hükümet birbirine kenetlenmiş tek vücut halinde bulunmak millet kuvvetinin başlıca işaretidir. Son bir hafta içinde belki sekiz vilayetimizle temas ettim. Milletçe birlik duygusunu demir gibi iradeyi her tarafta sarsılmaz bir halde buldum”¹⁵⁹⁸. Sarsılmaz demir gibi irade, İnönü’ de dayanışmanın ta kendisidir. ‘Manen sükunette madden verimli’ Onun halkçılık anlayışını veren en özet ifadesidir. Sükut, susmak, itiraz etmemek, ayaklanmamak, madden de kasıt ise, üretimin olmadığı o yıllarda elindekini de devlete vermektir.

Heper, İnönü’nün kendini bir kolektivite olarak halkın vicdanının temsilcisi kabul ettiği için özel çıkarlara duyarlı olarak ya da kendi bildiği gibi davranmadı. O halkın vekili olarak, genel çıkarları göz önünde tutmak gerektiğini düşünüyordu; aynı zamanda da son tahlilde, bir kolektivite olarak halkın kendi ortak çıkarları hakkında en iyi kararı vereceğine inanıyordu¹⁵⁹⁹ yani halka rağmen halkçılık ifadesi burada da anlam buluyor. Halk adına, halkın katılmadığı bir süreçte en iyisini Millî Şef düşünür ve yapar yaklaşımının hakim olduğunu görmekteyiz.

İnönü, “Memleketimizin ekonomisinde işimiz ihtiyaçlarımızı düzenlemek ve harcayacaklarımızı tertibe koymaktır. Bu işlerimizin en önemlilerinden biridir...Temel Şart **elbirliğidir**, herkesin tecrübesini birbirine eklemesidir, herkesin birbirine güvenini devam ettirmesidir. Vatanda huzur içinde vatandaşların birbirine inanmaları, hükümete güvenmeleri en önde gelir. Böyle inan ve güven için bütün sebepler vardır. Memleketimizi dünyanın bugünkü durumuna bu itibarda tutmak kolay bir Şey değildir. Bunu takdir edersiniz. Bu ancak halk idaresinin başarısıdır”¹⁶⁰⁰ bu söylevinde de halk

¹⁵⁹⁸ İNÖNÜ, İsmet; “21 İlkkanun 1942 Tarihinde Bursa’da İrat Buyurdukları Nutuk”, **Millî Şef İsmet İnönü’nün Yurt içi Gezilerinde ve Türlü Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul’da İrat Buyurdukları Nutuklar** (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943, S.11, s.11.

¹⁵⁹⁹ HEPER, a.g.e., s.124.

¹⁶⁰⁰ İNÖNÜ, İsmet; “17 Mart 1942 Tarihinde İzmir’de Ana Babalara ve Bütün Yurttaşlara Verdikleri Direktifler ve Dünya Harbi İçindeki Siyasetimizi Anlatan Nutuklar”, **Millî Şef İsmet İnönü’nün Yurt içi Gezilerinde ve Türlü Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul’da İrat Buyurdukları Nutuklar** (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943, S.3-6, s.5-6.

iradesinin başarısından kast ettiği şey halkın dayanışma içinde İnönü'ye bağlılıklarıdır.

Burhan Belge de, radyo konuşmalarında, “kendimizi ferah tutalım ve dışarıdan gelen başka seslere kulak vermeyelim, eğer versek bile düşüncelerimizi yabancı telkinlere kaptırmayalım. Bizi her zaman kusursuz temsil etmiş İnönü'den dinleyelim”¹⁶⁰¹ şeklinde İnönü etrafında birlik ve dayanışma çağrısında bulunmuştur.

İnönü, halktan istediği dayanışmanın karşılığını almıştır ki, bunu da şu şekilde ifade etmektedir: “...memleket içinde vatandaşlar arasındaki iyi geçinme, beraberlik dışarıdan gelecek tehlikelere karşı, bütün milletin azimli, kararlı ve birlik olduğunu gösterdi”¹⁶⁰². Sonuçta bu birlik, bütünlük, dayanışma sayesinde savaşın olumsuzluklarından korunmuş, “..memleket, bütün millet olarak, büyük ölçüde tahrikçilerin tesirine kendisini kaptırmamıştır”¹⁶⁰³. “Bireysel bilinçlerin dışında bulunmakla kalmayıp sahip oldukları emredici ve zorlayıcı güç sayesinde birey istese de istemese de kendilerini empoze ederler. Şüphe yok ki kendi rızamla uyduğum zaman gereksiz hale gelen zorlayıcı güç ya hiç ya da pek az hissettirir”¹⁶⁰⁴ şeklindeki Durkheimci **bakışla, savaş olgusunu** bizim dışımızda ve bize baskı yapan bir süreçtir, bu süreci kabullenmekten ve fedakarlık yapmaktan, sabır etmekten ve dayanışma içerisinde olmaktan başka yapılacak bir şey yoktur, buna katlanmak ve kabul etmek durumundayız diyen İnönü'nün yaklaşımı aynıdır. Bunu başardığımızı şöyle ifade etmiştir; “..demek istiyorum ki geçen sene bu vakitler bir yalnızlık havası içinde iken, bu sene vaziyetimizi dünyaya çok iyi anlatmış ve davamızda haklı olduğumuzu kabul eden büyük milletler yakınlık ve dostluk, alaka göstermeye başlamışlardır. Bunların hepsi, devletin içerde gösterdiği kudrete dayanarak olmuştur. Eğer içerde bozgun, çöküntü verir bir millet

¹⁶⁰¹ BELGE, **Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)**, s.131.

¹⁶⁰² İNÖNÜ, İsmet; “24 Mayıs 1946 Tarihli, Erzincan Halkevi'nde Uluslararası Durum ve İç Politika Hakkında Verilen Söylev”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.100.

¹⁶⁰³ A.g. s. 101.

¹⁶⁰⁴ DURKHEIM, Emile; **Sosyolojik Metodun Kuralları**, Çeviren: Enver AYTEKİN, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 36.

halinde olsaydık, -söz aramızda-İran'a dönerdik"¹⁶⁰⁵. İnönü'nün 29 Ekim 1943 Cumhuriyet Bayramı konuşmasında, yine dayanışma mesajları vermiştir; "Vatandaşlarım BMM ve Cumhuriyet hükümetlerinin iyi çalıştığında ve çalışacaklarından emin olabilirler...Kuvvetli hükümet ve kuvvetli idare Türkiye'nin şiarı olmuştur. kusurlar ıstıraplar da, iyilikler ve rahatlıklar gibi, milletin ortak malı ve meseleleridir. Aile içindeki bütün meselelerle beraber milletin baştan başa kendine güveni ve en sağlam manada beraberliği her ihtimali için en yüksek fedakarlık kararı hiç tereddüt kabul etmeyen bir hakikattir"¹⁶⁰⁶ türünden yapısalci siyasetini sergilemektedir.

Dayanışmayı zedeleyecek türden ideoloji ve yayınlarına izin vermeyen İnönü, "Millî duyguları inciten ya da bu amaçla millî tarihî yanlış gösteren yazılar yayımlayanlar elli liradan beş yüz liraya kadar para cezasıyla cezalandırılırlar"¹⁶⁰⁷ şeklinde önlemler almış tehlike olarak gördüğü komünizmin halkın içerisinde yayılması ve halk içerisinde çatışmaya yol açmasını engellemiştir.

Millî Şef Döneminde **memur ve bürokrat** sayısı da oldukça artmıştır. Millî Mücadele bittiğinde 62.000 olan memur sayısı II. Dünya Savaşı bittiğinde 300.000'e yükselmişti. Bu sayıda memur kadrosu halktan kopuk ve göreceli olarak refah içerisinde yaşadıklarından bir yönetici bürokrat sınıf oluşmuştu¹⁶⁰⁸. Atatürkçü halkçılığın sınıflar arasında ayrıcalık ve farklılık yaratılmaması özelliğine aykırı bir uygulama olmuştur. Toplum meydana getiren zümreler arasında herhangi bir ayırım gözetilmemesi durumu farklılıklar göstermiştir. Bürokrasi sınıfı güçlendirilirken işçi ve çiftçi sınıfı yoksulluk içerisinde bırakılmış, esnaf ve ticaretle uğraşanlar ise yönetimdeki istikrarsızlık ve aksaklıklar nedeniyle karaborsacılık yaparak savaş zenginleri olmuşlardır.

Açıkçası, İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında önemli değişmelere yol açmıştı. Devletçilik politikası özel kesimde

¹⁶⁰⁵ İNÖNÜ, "24 Mayıs 1946 Tarihli, Erzincan Halkevi'nde Uluslararası Durum ve İç Politika Hakkında Verilen Söylevi", s.101.

¹⁶⁰⁶ "Millî Şef Türk Milletine Hitap Etti", **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 İlkteşrin (Ekim) 1943, s.1.

¹⁶⁰⁷ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.83.

¹⁶⁰⁸ ÇUFALI, **a.g.e.**, s.28.

önemli sermaye birikimlerine yol açarken, savaş yıllarının olumsuzlukları (enflasyon, darlılar, karaborsa, yolsuzluklar, vb) zaten sınıfsız olmayan toplumda sınıflar arası farklılıkları daha da açmıştı. Sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle varsayımına dayalı halkçılık anlayışı ile bunun ekonomi politikası olarak devletçilik artık birleştirici ve bütünleyici olmaktan çıkmıştı. Bu yüzden de toplumun değişik sınıf ve tabakaları farklı tedirginlikler ve değişim arayışları içinde¹⁶⁰⁹ olmaları, Atatürkçü halkçılıktan bir kopuş, farklılaşma göstergesiydi.

Çok partili siyasal yaşam II. bölümde değinildiği gibi toplumsal, siyasal, ekonomik alanda meydana getirdiği değişiklikler İnönü'nün halkçılık anlayışında değişiklikler meydana getirmiştir. 1945-1946 da çeşitli siyasal partilerin kurulması, partilerle ilgili sosyal yapının bir şekilde değiştirilmesini gerekli kılmıştı. Bu da halkçılık ilkesinin değişikliğe uğradığını gösteriyordu. Demokratikleşme gereği olarak, Mayıs 1946 II. Olağanüstü Kurultayınca CHP siyasî partilerin ve sınıf menfaatini esas tutan derneklerin kurulmasına müsaade etmişti.¹⁶¹⁰ Ancak öte yandan da İnönü, 1946 CHP Kurultay açış konuşmasında; “Biz kendi programımızda sınıf mücadelesi istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız”¹⁶¹¹ diyerek Atatürkçü halkçılık anlayışına tüzük düzeyinde bağlı kalmıştı.

Menderes hükümeti halk yararına, halk için sloganıyla 1950 seçimlerine girmişti. Bu anlayış özünde CHP halkçılığına bir karşı duruş niteliğindediydi. CHP’de halk sözcüğü ‘bayramlık’ bir deyişten öteye geçmemişti¹⁶¹². DP gücünü halktan almış, halka dayanmıştı. CHP halkçılığı ise daha seçkin ve üstün bakış niteliğindediydi. 1950 seçimleri sonrasında bile yeni cumhurbaşkanı için alelade sıradan nitelmesi yapılması bile halkın seçtiğine bakışı kanıtlar niteliktedir. Halkın seçtiği Cumhurbaşkanı alelade Cumhurbaşkanı idi.

¹⁶⁰⁹ TANÖR, *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.335.

¹⁶¹⁰ KARPAT, *a.g.e.*, s.251.

¹⁶¹¹ “Millî Şefin tarihî Nutku”, *Cumhuriyet Gazetesi* (iç.), 11 Mayıs 1946, s.2.

¹⁶¹² ARCA YÜREK, Cüneyt; *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.46.

Bizde de, çok partili siyasal hayata geçişle birlikte, Demokrat Parti iktidarı ile birlikte bireye yönelmiş yoksulluk çeken, ihmal edilen bireyin refah düzeyi yükseltilmeye çalışılmıştır. DP'nin iktidarını ve iktidarda kalıcılığını da belirleyen şey, bireye yönelik politikaları olmuştur. İnönü'nün anti-bireyci tutumu¹⁶¹³ dönemin ve yapının gereği idi. İnönü'nün (toplumcu) ve DP'nin (bireyci) politikalarındaki farklı tutumlar, sosyolojik teorilerin ilgi alanlarındaki kaymalarla paralellik göstermektedir. 1950'lere kadar toplumu ya da teorik söylemle yapıyı temele alan teoriler egemenken savaş sonrası dönem 1950 sonrasında, kaybedilen hayatlar, geride kalanlar, sağlık sorunları yoksulluk gibi sorunlarla bireye yönelmiş, birey temelli teorilere yoğunlaşma başlamıştır. Böylece sosyoloji teorilerinin ilgi odağı ağırlıklı olarak makro problem alanlarından mikro¹⁶¹⁴ problem alanlarına kaymıştır¹⁶¹⁵. DP iktidarıyla birlikte İnönü döneminde ihmal edilen 'halk' istekleri ve beklentileriyle ön plana çıkarılmış, DP iktidarının baş tacı olmuştur.

Köylünün cebine para girdiği ve köylünün para gördüğü sözleri, 1950-1960 edebiyatının, hele açık veya kapalı mitinglerde çok tekrarlanan sözlerden olmuştur. Bu sözler, çok cepheli alındığı zaman, elbette ki bir gerçeği ifade ederler. Köyde ekim alanı genişlediği, üretim arttığı gibi tarımsal üretim fiyatları da yükselmiştir. Böylece de, 1950 seçimleri ile büyük bir dalga halinde köye giren siyaset yani siyasetin memleketin uçlarına kadar inişi, halka mal oluşu, köylünün vatandaş olarak bir nevi şahsiyetleşmesi veya söz sahibi oluşu onun siyasî mücadelesinde iktidara iktisadi cephede de yeni kozlar ve menfaatler sağlayacaktır¹⁶¹⁶. Oysa, Cumhurbaşkanlığı döneminde bunun tam

¹⁶¹³ İnönü'nün anti-bireyci politikalarına ilişkin tepkiler de bireysel düzeyde zaman zaman olmakta idi; içini serbestçe dökemeyen vatandaş hükümete karşı küskünlüğünü nasıl göstereceğini bilemiyordu. Kağıt paralarındaki İnönü resimleri kulağından sigara yamığı ile delinmiş olarak, piyasada bol bol rastlanıyordu. Şefe hoş görünmek gayreti bir kısım yöneticileri de hiç hoş olmayan yanlış kararlara sürüklüyordu. İnönü armağanı, İnönü Ansiklopedisi, İnönü stadyumu, İnönü Okulu gibi tesislerin gittikçe çoğalması artık iyiden iyiye sınırlara dokunmaya başlamıştı. Bkz., NADİ, **Perde Aralığından**, s.183-184.

¹⁶¹⁴ Bu bağlamda inşaa edilen sosyolojik teoriler arasında fenomenolojik sosyoloji, etnometoloji, sembolik etkileşimcilik, etiketleme teorisi, rol, alışveriş, mikroyapısalcılık, rasyonel seçim ve oyun teorisi. Bkz., Kızılcılık, **Sefaletin Sosyolojisi**, s. 123.

¹⁶¹⁵ KIZILÇELİK, **Sefaletin Sosyolojisi**, s.133.

¹⁶¹⁶ AYDEMİR, **İkinci Adam III**, s.222-223.

tersi bir politika izlendiği, İnönü'nün bir köylü ile yaptığı diyalogunda¹⁶¹⁷ da görülmektedir. Diyalog şöyledir:

Üç yıldır yol parasını veremeyen köylüsüne, daha iyi idare edebilirsin hatta arsa alabilirsin öğüdünde bulunabilecek kadar anti-bireyci bir tutum içerisinde olmuştur.

CHP, 1950 sonrası, oy kaygısı nedeniyle halka daha yakın olma politikası izlemiştir¹⁶¹⁸. 1950 seçim nutuklarının içeriği İnönü'deki değişimin göstergesi niteliğindedir. İlk kez, seçim nutuklarında halka yönelme, onların sempatisini toplama ve dikkatlerini çekmek için çaba gösterdiğini görmekteyiz. Özellikle de halkın çoğunluğunu %75'ini oluşturan köylü sınıfına, İzmir nutkunda köylünün içme suları, yolları, ilköğretim davası, köylerde radyo bulunması, köylünün toprak sahibi olması, köy sağlığı ve orman davasının mutlaka halledilmesi gereğini vurgulayarak¹⁶¹⁹, şimdiye kadar ki ihmal ettiği köylüye yönelik oldukça olumlu vaatlerde bulunmuştur.

İnönü, “Köylünün kalkınması, bizim için yaşama meselesidir. Köylünün okumuş, yazmış, teknik öğretime girmiş, esir hayatından kurtularak toprak sahibi olmuş olması herhalde gerçekleştirmeye azmettiğimiz meselelerdir”¹⁶²⁰. Halkın çoğunluğunu oluşturan köylü sınıf oy değeri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Demokrat parti memur sultasını kıran bir parti olarak tanınmıştır. Köylü grupları yıllarca süren bürokratik baskılardan büyük

¹⁶¹⁷ Diyalog şöyledir: İnönü, “-Halin nasıl?

Köylü-Çocuklarımin nafakasını kazanıyorum.

İnönü-Neye arazi almıyorsun?

Köylü-ne ile alayım üç senedir yol parası veremedim

-Bu kazançla daha iyi idare edebilirsin. Hele söyle bakalım içki içiyor musun ? –Ağzıma koymam Paşam”. Bkz., **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Birincikanun 1938, s.1

¹⁶¹⁸ O dönem halk bir yönüyle de köylüyü karşılamaktaydı. Ulus gazetesinin muhabiri Cüneyt Arcayürek Genel Sekreter Kasım Gülek köylüye/halka yaklaşma çabasını ve ilginç olayları şöyle anlatmaktadır. Gülek çarık ve heybe ile köyleri dolaşmak, hamamda bile basın ile ilişki kurmak giderek bu yolda sempati toplamak onun ünlü yöntemleriydi şeklinde anlatmaktadır. Bkz., ARCAYÜREK, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954**, s.127. Halka yaklaşmayı bu şekilde sağlamaya çalışan Gülek'in o dönem İnönü ile aralarının açık olması ve İnönü'ye rağmen parti genel sekreteri seçilmesi düşünülürse bu yöntemi İnönü'nün onay ve benimseyeceği elbette düşünülemez. Ancak Gülek CHP adına bu tür yöntemleri bir süre takip etmiştir.

¹⁶¹⁹ **Ulus Gazetesi**, 5 Mayıs, 1950, s.5

¹⁶²⁰İNÖNÜ, İsmet; **Millî Şefimiz, İlk Öğretim Davamız Hakkında Direktifler Verdiler**, Basım Yeri Bilinmiyor,1946, s.3.

ölçüde kurtulmuştur¹⁶²¹. İnönü'ye göre, köylü istendiği gibi yönlendirilemez, ülkeyi ileri amaçlara götürmekte köylüler kasabalılardan geri değil hatta daha da ileridedirler. Onların karakterleri sağlamdır. Türlü oyunlara söyleyerek veya söylemeyerek yüreklerinin kuvvetiyle dayanacaklardır.¹⁶²² Köylünün İnönü'deki imajı böyledir. Ancak, bunun böyle olmadığını sonraki seçimlerde DP'nin artan oylarla iktidara gelmesinden anlıyoruz. Muhalefette iken, CHP on yıl boyunca DP popülist kır partisi, CHP elitist aydınların desteklediği kent partisi olarak nitelendi¹⁶²³. İnönü, her ne kadar CHP'nin bu imajını değiştirmeye çalışsa da başarılı olduğunu söylemek güçtür, sonrasında izlenen ortamın solu politikasının geç gelen başarısı olan, 1973 seçimleri ile imajının değiştiğini görmekteyiz.

CHP, 1950 seçimlerinden sonra köylüye yakın olmak istemiş ve köy, köylü politikaları izlemiştir. 1950'lerde nüfuzun %75'ini köylülerin oluşturduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa bu çaba anlamlı olmaktadır. Ancak DP'nin izlemiş olduğu ekonomi politikaları, tarıma traktörün girmesi ile köylü şimdiye kadar görmediği bir refah içerisinde bulmuştur. Bu refaha kavuşma CHP'nin çabalarına ve muhalefetine rağmen DP'yi bir sonraki seçimlerde yine iktidara taşımıştır. Böylelikle CHP bir türlü köylüye ulaşamamış, yakınlık kuramamıştır. Ancak 1950 sonrası, CHP kurultayları incelendiğinde ve seçim konuşmalarında köylüye ilişkin olumlu planların varlığı görülecektir. Ama yeterli olmayacaktır. En büyük nedeni ise 27 yıllık CHP iktidarı döneminde gerçekten Köylünün ihmal edilmiş olmasında aramalıdır. Yukarıda verilen diyalog bunun en iyi örneğidir.

Özellikle de Ekim 1964 XVII. CHP Kurultayı'nda köylünün iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına önem verilecektir¹⁶²⁴ kararı parti programına alınmış, toprak reformu yine yeniden CHP'nin gündemine getirilmiştir. Toprak reformu Millî Şef Döneminde yapılabilirdi. Neden İnönü tüm meclise hakim

¹⁶²¹ EROĞLU, **Demokrat Parti Tarihî ve İdeolojisi**, s. 143.

¹⁶²² İNÖNÜ, İsmet; "Çorlu Açık Hava Toplantı Konuşması 24 Eylül 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), S.133-134, s. 134.

¹⁶²³ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.56.

¹⁶²⁴ "CHP 17. Kurultayı Bir Bildiri Yayımladı, İleri Türkiye Ülkümüz", **Ulus Gazetesi** (iç.), 18 Ekim 1964, s.4.

olduğu bütün kararları tek başına aldığı zaman toprak reformunu getirmediği ayrı bir tartışma konusudur.

İnönü, ısrarla CHP'nin bir sınıf partisi olmadığını, dar zamanların ışık partisi olduğunu ve partiyi bütün memleketin derdi olarak düşündüğünü belirtmiştir. Bütün sınıfların dertlerini ortak bir sorumluluk duygusu ile çözmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Toprak, vergi, ekonomik, sosyal sorunlarla ilgilendiğini, işçi, öğretmen, vatandaş haklarından memleketin huzurundan ve dış politikasından bahsediyor.¹⁶²⁵ İnönü'nün söylem düzeyindeki halkçılığı Atatürkçü ve CHP halkçılığı ile aynıdır. Ancak Politikalarına bakıldığında İnönü'nün pragmatik olması nedeniyle de çelişkilidir.

İnönü'de halkı sağduyusuna yönelik içten ve sağlam bir güven gelişmişti. Bu güven, belirtildiği gibi halkın geçmiş olaylardan kendi derslerini çıkarmasını tercih edecek kadar büyüktü. Hatta politikacılar yanlış yaptıklarında halkın onlara doğru yolu gösterebileceğini savunuyordu. İnönü, halk onun beklentilerine göre davranmadığı zamanlarda yön değiştirmede. ‘..Halk anlamaz’ yaklaşımını hiçbir zaman benimsemedi; eğer halk hata yapıyorsa, bunun nedenin kendisi dahil diğerlerinin halkı bir yolun doğru olduğuna ikna etmekteki başarısızlıkları olduğunu savunuyordu¹⁶²⁶. Heper, her ne kadar bu şekliyle değerlendirse de İnönü, 1965 seçimlerinin kaybedilmesinin nedenini partinin prensiplerini halkın anlamadığına ve parti içindeki kırınglıklara bağlamaktadır¹⁶²⁷. Bu nasıl bir çelişkidir ki, halkı için ortanın solu politikası ortaya atılıyor ve halk bunu anlamıyor. Ancak İnönü ortanın solu politikasına sahip çıkar ve devamlılığında ısrar eder. İnönü, CHP içinde tartışmaların yoğunlaştığı Nisan 1967 IV. Olağanüstü CHP Kurultay'ında, ortanın solu için **“halkın inandığı ve ona sahip çıktığı”**¹⁶²⁸ bir politika olarak nitelendirmiştir.

¹⁶²⁵ İNÖNÜ, İsmet; “CHP ortak Grup Toplantısında 1960 Sonrası Siyasî Süreçlere İlişkin Verilen Söylev, 28 Temmuz 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 3-12, s.10-11.

¹⁶²⁶ HEPER, a.g.e., s. 222-23.

¹⁶²⁷ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ankara Gençlik Kolları Temsilcileriyle Yapılan Seçim Sonuçları ve CHP Konulu Söyleşi, 16 Kasım 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S182-184, s.183.

¹⁶²⁸ “Söz Kurultayın”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Nisan 1967, s. 1.

İnönü, ortanın solu politikasının sosyalist olmadığını, cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik ilkelerle onlardan ayrıldığımızı, *devletçi, halkçı ve devrimci* ilkelerin benzerlikler göstermesinde rağmen özünde farklı olduğunu ve bizdeki halkçılığın herhangi bir sınıf veya zümrenin egemenliğini reddeden demokratik bir halkçılık¹⁶²⁹ olduğunu belirtmiştir. “Ortanın solu **özgürlük adalet** içinde kalmanın yoludur”¹⁶³⁰ **Ortanın solu politikası** ile Temmuz 1970 CHP 20. Kurultay’ında, saray politikası devrini tamamen kapatıp, saha politikası devrine geçilmiş, yönümüz Atatürk ilkeleri pusulamız İnönü’dür, solculuk halkçılıktır. Halk ekonomik bakımdan iktidara gelmeden siyasî bakımdan iktidara gelemes. Sınıf çatışmasına ihtiyaç bırakmadan sınıf kaynaşmasını istiyoruz, bizim geniş cephemiz halkla kurulan geniş cephe, demokrasiye halka inanan aydınlarla beraberiz ve Türk halkını sömürücülerden onların oyunlarında kurtarmak istiyoruz”¹⁶³¹ şeklinde halka daha yakın yeni bir politika izlenmiştir. CHP’de büyük yenilik kafada yenilik sloganıyla da kurultay kapanmıştır.

İnönü, “halkçıysan Ortanın solunda olursun”¹⁶³² demesine rağmen, 1971 Muhtıra sonrası hükümeti kurması için Erim’e izin vermiş, ordu arasında işbirliği yapmıştır. 1971 Muhtırası sola vurulan bir darbe niteliği taşımakla birlikte Ecevit’e göre aynı zamanda CHP’nin ortanın solu politikasına da yönelikti. Ecevit ise, halkla özdeşleşen yeni bir kimlik kazanma çabasının¹⁶³³ yarım bırakılmasından yana değildi. İnönü ise ordu ile birlikte hareket etmeyi halka yönelik olan bu yeni kimlik kazama siyasetine tercih etmiş ve Ecevit parti sekreterliğinden istifa etmiştir. Ancak Ecevit’in bu çabası başarı kazanarak 1973 seçimlerinde iyi bir oy oranına sahip olacaktır.

Gökalp’in Atatürk üzerinde düşünsel anlamda etkisi bilinir. Bu etkilerden bir tanesi de, medeniyeti halka götürecektir olan “güzide”lerin halktan millî kültürü öğrenecekleri; “halka doğru” projesidir. Halkevleri böyle bir

¹⁶²⁹ “Teşkilat Emanetin Kadrini Biliyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 29 Nisan 1967, s.3.

¹⁶³⁰ “Söz Kurultayın”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 28 Nisan 1967, s.1.

¹⁶³¹ “XX. CHP Kurultayı Dün Sona Erdi”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 6 Temmuz 1970, s.1.

¹⁶³² İNÖNÜ, İsmet; “Kim Dergisi’nden Sadun Tanju ile Ortanın Solu’na İlişkin Yapılan Söyleşi, 12 Ağustos 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.84-88, s.85.

¹⁶³³ AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.305.

düşüncenin eseridir. CHP'nin Kemalizm'i öğrenip, Kemalizm'i öğrettikleri bir yer olan¹⁶³⁴ ve Kemalist rejimin ve devrimin önemli ilkelerinden olan halkçılık ilkesinden yola çıkan halkevleri aydın-halk buluşmasını sağlamak aydınların kitlelere gitmesini özendirmek, yeni kültürel değerleri halka götürmek, kısacası 'halkı millet yapmak' gibi işlevler yüklenmiş, 'inkılabı yaymakla' görevliydi¹⁶³⁵. Toplumsal tabanı seçkin bir elit sınıfına, yani 'asker-sivil-bürokrat' üçlüsüne dayanan CHP, geniş halk kesimlerine inememiştir. CHP'nin bürokrat yapısı ve zihniyeti halkın arasına inememiş; partinin halktan bir parça olduğunu, halkın diliyle ona söyleyememiştir. Tek parti olması, hükümetlerle yapısal bir ilişkiye sahip olması, devletle bütünleşmiş olması, hatta halka ulaşabilmek amacıyla '**halkevleri** ve halkodaları' gibi teşkilatlar oluşturması, esasında CHP'nin halka inmesi ve halkla bütünleşmesi için kafi nedenler¹⁶³⁶ gibi gözükse de hem sayılarının yeterli olamaması ve bütün halka ulaşamaması hem de üstten bir öğreti verdiği için CHP halk köprüsünü kuramamıştır. Bunun en iyi kanıtı da DP'nin yeni kurulan bir parti olmasına ve böylesi ev ve odalara sahip olmamasına rağmen halk tarafından iktidara getirilmiş olmasıdır.

İnönü, toplumun her kesiminin halkevlerine gelmelerini ve halkevlerinin yaygınlaşmasını istemiştir, "her sınıf halkın Halkeviyle daha sıkı ilgilenmeleri için alınacak tedbirlere ait irşatlarda bulunmuşlardır"¹⁶³⁷. İnönü döneminde 1939 yılı Halkevleri için tam anlamıyla hamle yılı olmuş ve açılan şube sayısı 158'dir. Faaliyetleri yakından takip eden İnönü, ülkede yetişmiş insanlardan Halkevleri çalışmalarına katılmaları için geniş oranda hizmet istemiş¹⁶³⁸ halkevi bayramlarına özenle katılarak¹⁶³⁹ önem vermiştir. Millî Şef İnönü, parti teşkilatının halk üzerindeki otorite ve prestijini yeniden artırmak, partinin halkla yakınlaşmasını sağlamak ve özellikle kırsal kesimlerde partiye

¹⁶³⁴ KÜÇÜK, **Türkiye Üzerine Tezler I**, s.135.

¹⁶³⁵ TANÖR, **Kurtuluş Kurtuluş**, s.314.

¹⁶³⁶ AKANDERE, **a.g.e.**, s.80.

¹⁶³⁷ **Ulus Gazetesi**, 24 Aralık 1939, s.1. Halkevleri tüzüğüne göre, dokuz şube vardı ve faaliyetler bunların bünyesinde gerçekleştirilir: 1) Dil, edebiyat, 2) Güzel sanatlar, 3) Temsil, 4) Spor, 5) Sosyal yardım, 6)Halk dershaneleri ve kursları, 7) Kütüphane ve yayın, 8) Köycülük, 9) Tarih ve müze. Bir şubenin açılabilmesi için en az 25 üyesinin olması gerekir. 1950 rakamlarına göre 477 Halkevi, 4332 Halkodası olmak üzere, bu nitelikte toplam 4809 eğitim-kültür odağı vardı. Bkz., t-1, s.. 313-314.

¹⁶³⁸ YİĞİT, **a.g.e.**, s.70.

¹⁶³⁹ " Halkevleri ve Odaları Bayramı Kutlandı", **Ulus Gazetesi** (iç.), 22 Şubat 1943, s.1.

itici bir güç kazandırmak gibi sebeplerle ‘Halkodaları Teşkilatı’nın kurulmasını istemiştir¹⁶⁴⁰ böylece İnönü köylere kadar inmeye çalışmıştır. Ancak bu iniş ve getiri sadece köylünün uzak olduğu kültürel değerler temelinde olmuş, maddi herhangi bir getirisi olmamıştır. Yani köylü-parti bağına Kurmaya yeterli olamamıştır. Hatta odaların bazı giderleri tıpkı köy enstitülerinde olduğu gibi halk karşılamak zorunda kalmıştır.

Halkevlerinin amacını Recep Peker, şöyle açıklamaktadır: Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir. Evet “tektipleştirme” hareketi olarak da eleştirilmiştir. Reşit Galip, Recep Peker ve İsmet İnönü’nün verdiği çeşitli demeçlere göre halkevlerinin amaçları: Ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek. Kültür, ülkü amaç düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak. Ulusal birliği oluşturan, millî ruhu biçimlendiren ve kudretlendiren kültür öğelerini bulup ortaya çıkarmak, köylü ve kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köycülük çalışmalarının yapılması, CHP’nin ilkeleri ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan bir merkez olması¹⁶⁴¹. Batılı öğelerinden yoğun olan sanat yapıtlarının özendirilip sergilenmesi, köye yönelik biraz tepeden inmece diye nitelendirebileceğimiz araştırmalar ve bunların getirdiği öneriler üzerine bina edilen konferans ve yazılı eserlerin içeriği bu yargımızı kanıtlayan eğilimlidir¹⁶⁴². Türk halkını üstün kılabilecek iç dinamikleri hiçbir zaman sezinleyememiştir. Türk toplumunu geçirdiği önemli bir deneydir. Aydın-halk ikilemini artırıcı; toplumun güçlerinin yarına dönük özlemlerini göz önünde bulundurmayan ve belirli bir tarihî geçmişin üzerinde yükseldiği halde geçmişi bir ölçüde yadsıyan¹⁶⁴³. Bu yönüyle halkevleri ve odaları için yapay mekanlardır demek yanlış olmayacaktır. Halkın dışında ve ona ait olmayana ona vermek, öğretmek için kurulmuş bu mekanların parti ile bağına ne oranda kurduğu tartışmalı olmakla birlikte henüz yeni kurulan bir

¹⁶⁴⁰ AKANDERE, a.g.e., s.91.

¹⁶⁴¹ ÇAVDAR, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, s.352.

¹⁶⁴² A.g.e., s.355.

¹⁶⁴³ A.g.e., s.357.

parti olmasına ve bu tür ev ve odaları olmamasına rağmen DP'yi iktidara getirmiş olması da önemli bir göstergedir diyebiliriz.

Halkevlerini, vatandaşların bilimsel, toplumsal sorunları tartışabilecekleri, ülkenin ekonomik ve siyasî hayatı hakkında bilgi alabildikleri ve konuşabildikleri yerler olarak gören¹⁶⁴⁴ İnönü halkevleri aracılığıyla CHP'nin kültür politikalarını yaymak¹⁶⁴⁵ istemiştir. İnönü'ye göre “halkevleri CHP'nin kendi prensipleri ne olduğunu ve cumhuriyetçi, millîyetçi, inkılapçı ve devletçi politikasının memlekette nasıl tatbik edildiğini hergün halkımıza söylemek için başlı başına bir merkezdir”¹⁶⁴⁶ dikkat edilecek olursa halkevlerinin tek taraflı bir akışı vardır. CHP'nin ilke ve politikalarının halka öğretilip benimsetilmesi amaç olurken halkın bu ilke ve politikalar konusunda herhangi bir katkısı, eleştirisi, yönlendirmemesi olmamaktadır ki İnönü de bunu açık bir şekilde ifade etmektedir, Halkevleri, düşünce ve kurum olarak sorumluluk sahibi olan siyasî partimizin bütün özünü, varlığını halkın geniş tabanlarına anlatması ve sevdirmesi için önemli bir merkezdir¹⁶⁴⁷.

İnönü'ye göre, halkevlerinin meydana getirdiği millî hayatta beraberlik ve yüksek sağlamlık her silahtan daha üstündür¹⁶⁴⁸. İnönü halkevlerini dayanışmanın mekanları olarak da görmektedir. “Halkevleri vatandaşların külfetsiz toplandıkları yer olduğu gibi, vatandaşların memleket ve millet işlerini, bilhassa milletin yüksek kültür işlerini düşündükleri gibi zahmetsiz konuşabilecekleri bir yerdir. Halk için halkla beraber”¹⁶⁴⁹ Ancak halka kurma/yapay olan bu mekanlarda CHP'nin ilkeleri öğretilmeye çalışılırken ekonomik alandaki geriliğin de etkisi ile çok başarılı olduklarını söyleyemez. Eğer bu ilkeleri halkevleri aracılığıyla halk içselleştirmiş olsaydı 1950 seçim sonuçlarının farklı olmasını beklenirdi. Halkevleri bir kültür ve ideoloji

¹⁶⁴⁴ İNÖNÜ, İsmet, “1933 Tarihli Nutku”, Ülkü, sayı 2, Mart 1933, Ayrı Basım, **Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün Üç Nutku** (iç.), Basım yeri ve yılı bilinmiyor, S.5-13, s. 5.

¹⁶⁴⁵ a.g.n. s. 6.

¹⁶⁴⁶ a.g.n. s. 7.

¹⁶⁴⁷ a.g.n. , s. 9.

¹⁶⁴⁸ a.g.n., s. 10.

¹⁶⁴⁹ **Tan Gazetesi**, 19 Şubat 1939, s.1.

aktarma aracı olmuştur. “Halk için Halkla beraber” amaçlı gösterilse de “halka rağmen halkçılık” amaçlı bir yol izlediği ileri sürülmektedir.

İnönü’ye göre halkevleri vatandaşların toplanıp gerek bilim alanında gerek sosyal bakımdan birlikte ilişkiler geliştirebileceklerini sağlayacak sosyal büyük bir ödevi üzerlerine almışlardır¹⁶⁵⁰. İnönü bilgi çağında olduğumuza dikkat çekerek, “memleketin ilerlemesi ve gelişmesi için muhtaç olduğumuz vasıtaların en başında, paradan, her şeyden evvel, en başta bilgi lazımdır”¹⁶⁵¹. Bu bilginin alınacağı yerler olarak da halkevleri olduğuna işaret etmektedir. Halkevleri yeni toplumun bütün gereklerine cevap vermektedir ve halkevlerinde her toplanış, vatandaşın karakterini sağlamlaştırmak, yükseltmek, inceltip güzelleştirmek için yeni bir fırsat olmalıdır¹⁶⁵². Halkevlerini pozitif bilimlerin uygulanışının gösterileceği bir laboratuvar olmalıdır¹⁶⁵³ ancak İnönü, halkın geçim sıkıntısı içerisinde olduğu ve eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu gerçeğini görmezlikten gelmektedir. 1950 seçimlerinde halkın bu görmezliğe tepkisi önemli ölçüde olmuştur.

DP’nin halkevlerine el koymasını, başta Atatürk’ün inkılaplarını reddeden bir tutum sergilediklerinin göstergesi olarak¹⁶⁵⁴ değerlendirmişlerdir. İnönü’ye göre DP’nin bu tutumu geriye gitmektedir, irticadır, yanlıştır¹⁶⁵⁵ şeklinde eleştirmiş ve DP’nin **Halkevleri** yasasını CHP’nin varlığına yönelik olduğunu¹⁶⁵⁶ belirtmiş, iktidarın muhalefeti ortadan kaldırma girişimi olarak değerlendirmiştir. Halkevleri kanun teklifini toplumu kültür kurumlarından

¹⁶⁵⁰ İNÖNÜ, İsmet, “1935 Tarihli Nutku”, Ülkü, Sayı 25, Mart 1935, Ayrı Basım, **Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün Üç Nutku** (iç.), S. 27-30, s. 27.

¹⁶⁵¹ a.g.n., s. 29.

¹⁶⁵² İNÖNÜ, İsmet, “1934 Tarihli Nutku”, Ülkü, sayı 13, Mart 1934, Ayrı Basım, **Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün Üç Nutku** (iç.), S. 17-23, s. 18.

¹⁶⁵³ a.g.n., s. 20.

¹⁶⁵⁴ **Ulus Gazetesi**, 24 Temmuz 1951, s.1.

¹⁶⁵⁵ İNÖNÜ, İsmet; “5 Ekim 1952 Tarihinde İzmir’deki Nutku Hakkında Hükümet Görüşünün Açıklanmasına İlişkin Sözlü Soru Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma, 15 Aralık 1952”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s. 130; İNÖNÜ, İsmet; “BMM’de Pertev Arat’ın İnönü’nün İzmir’de Söylediği Nutka Dair Hükümetin Umumî Görüşünün Ne Olduğu Hakkındaki Sözlü Sorusu Görüşülürken İsmenin Geçmesi Dolayısıyla Yaptığı Konuşma, 15 Aralık 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.163.

¹⁶⁵⁶ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Teşkilatına Demeci, 3 Ağustos 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.51.

mahrum etmek ve böyle bir kanunun adaletle ilgisi olamayacağını vurgulamıştır¹⁶⁵⁷.

Bu konuda oldukça sert eleştiriler de yapılmış hatta, CHP yoksul sınıfların kendi çıkarlarını ‘Halkçılık’ ile engellemiştir. Millî Şef’lik kurumu halkı güdülecek bir sürü olarak görmüştür CHP’nin halka karşı olan bu tutumu halkı CHP’ye karşı bir alternatif aramaya itmiştir. SCF ve DP deneyimleri bunun göstergesidir¹⁶⁵⁸. Şu da bir gerçektir ki, halkevleri CHP tekeline sahiptir. Halkevleri CHP muhalefette iken de kendi kullanımlarında görmüşlerdir. VIII. Büyük Kurultayını halkevinde toplanarak¹⁶⁵⁹ çalışmalarına başlamış, İnönü seçim konuşmalarını gittiği ilin halkevi binasında yapması¹⁶⁶⁰ bir veri olabilir. Halkevleri konuşma mekanları olarak kullanılması rekabetin olduğu bir ortamda DP’nin dikkatini çekmiştir. Halkevlerinin kapatılması ile CHP maddi varlıktan (binalar) ve manevi (halkla iletişim) avantajlardan yoksun bırakılmıştır.

D. İnönü’nün Laiklik Anlayışı

Atatürk bağımsızlık savaşını kazanarak devlete el koymuştur. Bu el koyuş, kendi içinde ve kendi başında bir laik hareketti. çünkü ortadan kaldırılan üst yapı dine ve geleneğe bağlı bir düzendi. Cumhuriyetin yeni siyasal niteliği dinden bağımsızlaşma olayını vurguladığı için laiki ve dikkat edilmesi gereken bir nokta da laikleşme olayının toplumsal, ekonomik bir tabandan yoksun olduğu ve salt bir siyasal özellik taşımasıdır¹⁶⁶¹. Batılı olmayan toplumların laikleşme tarihî aynı zamanda batılılaşma tarihîdir. Türkiye’de sekülerizmi geleneksel toplumsal yapı ve sistemini modernleştirme

¹⁶⁵⁷ İNÖNÜ, İsmet; “BMM.Halkevlerinin Alınması Kanununun Müzakerelerinde, 6 ağustos 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.54-55.

¹⁶⁵⁸ YETKİN, Çetin; **Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri**, May Yayınları, İstanbul, 1974, s. 292-293.

¹⁶⁵⁹ “CHP Sekizinci Büyük Kurultayı Bugün Toplanıyor”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 29 Haziran 1950, s.1.

¹⁶⁶⁰ Bkz., TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.101.

¹⁶⁶¹ KONGAR, Emre; “Laikliğin Sınıfsal Temelleri”, **Mustafa Kemal’i Anlamak** (iç.), Fahrümisâ Kadıbeşel (Hazırlayan), Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, S.86-106, s.92.

amacı doğrultusunda modern değerlere duyulan düşünsel bağıllık ve bu amaçla izlenen siyasetler olarak tanımlamak mümkündür¹⁶⁶². Cumhuriyet öncesi Osmanlı yönetiminde din ve devlet işleri aynı değildi. Genel anlamıyla Osmanlı teokratik bir yönetim anlayışına sahip iken, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu konuda farklı düşünüyordu. Çok fazla zaman kaybetmeden bu düşüncesini uygulamaya koyacaktır. Modern toplum inşasında, laiklik CHP'nin oldukça önemli bir o kadar da tartışmalı ilkesidir. 1931 CHP Kurultay'ında Laiklik ilkesi, "Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telakkisi vicdani olduğundan Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve bilhassa siyasetten ayrı tutmayı milletin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görmüştür"¹⁶⁶³.

Vicdan özgürlüğüne, akıl temeline ve çağdaşlaşmaya dayanan laiklik, Lozan Barış Konferansı sonrasında yapılan hukuksal düzenlemelerle ivme kazanmış, dönemin başbakanı İnönü, Atatürk ile işbirliği içerisinde hareket ederek laiklik konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur.

O dönem, bir çok konuda olduğu gibi, laiklik konusunda da Atatürk ile hem fikir olan İnönü, öncelikle hilafetin kaldırılması gerekliliğine inanmış ve savunmuştur. Saltanatın kaldırılmasıyla dinsel otorite ile siyasal yönetim birbirinden ayrılarak, din siyasal temelinden yoksun bırakılmış, Hilafetin kaldırılmasıyla da dinsel niteliği ortadan kaldırılarak laiklik yolunda önemli bir ve ilk adım atılmıştır¹⁶⁶⁴. İnönü'ye göre hilafetin kaldırılması ile İslamiyet'in korunmasında hiçbir eksiklik olmayacak bu nedenle de dini temele alan

¹⁶⁶² MERT, Nuray; **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış, Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994., s.57

¹⁶⁶³ **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s.28-29. 1935'te Türkçeleştirilen metne göre laiklik şöyle betimlenmişti:

Parti bütün kanunların, tüzüklerin ve usullerin yapılışında ve toplanışında, en son bilim ve teknik esasları ile yüzyılın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din bir vicdan işi olduğundan parti dinî, dünya ve devlet işleri ile siyasetten ayrı tutmayı, ulusumuzun çağdaş uygarlık yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar. Bkz., TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.184.

¹⁶⁶⁴ SENCER, Muzaffer; **Dinî Türk Toplumuna Etkileri**, May Yayınları, İstanbul, 1974, s.227-229.

tartışmadan kaçınılması gerekir¹⁶⁶⁵. Siyasî açıdan hilafetin yararı ve Türkiye'nin diğer İslam ülkelerinin lideri konumunda olabileceğini savunanlara karşı İnönü'nün cevabı net olmuştur: tüm uluslar gibi Müslüman uluslar da ayrı ayrı bağımsız olsunlar¹⁶⁶⁶. Görüleceği üzere İnönü tam bir ulus-devletçi tutum sergileyerek, Türkiye için çağdaş, laik bir devlet hedeflemiş, öteki İslam toplumlarının liderliğine soyunmak gibi sempatik gelebilecek bir alternatifi dikkate almamıştır. Böyle bir liderliğin, Türkiye'ye hiçbir fayda sağlamayacağı noktasındaki öngörüsünün haklılığı sonraki süreçte görülmektedir.

1928'de İnönü, 121 arkadaşıyla '*tadil teklifinde*' gerekçe olarak ulusal egemenliğin gerçekleşmesini sağlayan en ileri devlet şeklinin laik ve demokratik cumhuriyet olduğu ve bu bakımdan laik devlet ilkesine aykırı fırkaların Anayasa'dan çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Gerekçeye göre, din devlet ayrılığı dinsizliğin desteklenmesi değil, dinin yöneticiler elinde araç olarak kurtarılmasıdır¹⁶⁶⁷. Söz konusu teklife göre 1924 anayasasının ikinci maddesinden 'Devletin resmî dini İslâm'dır' kaydı silinmiştir. İnönü'ye göre, "din ile devletin ayırma prensibi, devlet ve hükümetçe, dinsizliğin terfici (desteklendiği) manasını tazammum etmemelidir (kapsamamalıdır). din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması dinlerin devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet olmaktan kurtuluş teminatıdır"¹⁶⁶⁸. İnönü hem DP'nin dini siyasete alet ederek halkın oyunu kazanması, hem de DP'nin CHP'yi dinsizlikle suçlayarak propaganda yapması ile mücadele etmiştir.

İnönü, Takrir-i sükun yasası ile dini siyasete alet edilmesine kesin ve kararlı bir şekilde cevap vermiştir.¹⁶⁶⁹ Dinsel temelli karşı devrimci niteliğe sahip Şeyh Sait isyanını bastırmıştır. İnönü, bu dönem hem laiklik karşıtı toplumsal hareketler ve muhalifleri ile mücadele etmiş hem de laikliğin yerleşip yaşaması için yeni kanun teklifleri hazırlayarak meclisten geçirmiştir.

¹⁶⁶⁵ CİHAN ve TEKİN, **a.g.e.**, s. 53., KALKANOĞLU, Semih; **İsmet İnönü Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s.55.

¹⁶⁶⁶ KALKANOĞLU, **a.g.e.**, s.60.

¹⁶⁶⁷ Çetin Özek'ten Aktaran, SENCER, **Dinî Türk Toplumuna Etkileri**, s. 236-237.

¹⁶⁶⁸ Arıburnu'ndan aktaran CİHAN ve TEKİN, **a.g.e.**, s.62-63.

¹⁶⁶⁹ CİHAN ve TEKİN, **a.g.e.**, s.58.

Laikleşme ve çağdaşlaşma yolunda önemli bir adım olan Harf devriminin destekçisi ve takipçisi olmuştur¹⁶⁷⁰. 3 Nisan 1930 Kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren Kanun Teklifi İnönü'ye aittir. “Kadınlarımızı Türk tarihinde haklı yerleri erkeklerle beraber daima milletin mukadderatı üzerinde söz ve yetki sahibi olmalıdır...Türk inkılabı denildiği vakit kadının kurtuluş inkılabı olduğu beraber söylenecektir”¹⁶⁷¹ diyerek laikleşme alanında önemli bir adım atmıştır.

Çok partili siyasal sisteme geçiş sürecinde özellikle de 1945-1950 arası dönem CHP'nin de yeni sisteme uyum çabalarında laiklik ile ilgili bazı değişikliklere gidilmiştir. **Günaltay'ın** din konusunda güttüğü serbestlik politikası, cumhuriyetin kuruluşundan beri hükümetin temel siyaseti olarak yürütülen laiklikten kısmi bir ayrılışı¹⁶⁷² şeklinde görülmüş, CHP'nin dine bakışını yeniden gözden geçirerek pek çok tavizler verdiği¹⁶⁷³ yönünde eleştirilmişti.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'de zemin bulmuş olan sol eğilimlere karşı koymak olarak da görülen din¹⁶⁷⁴ çok partili siyasal sisteme geçişle birlikte CHP halkın sempatisini kazanmak ve oyları DP'ye kaptırmamak adına dine daha güler yüzle bakmıştır. 1947 7. CHP Kurultayı'nda laikliğin yumuşatılması görüşü ağır basmıştır. Din konusunda liberalizasyona dair en önemli kanunlar 1949'da Günaltay'ın başbakanlığı sırasında meclisten geçmiştir. Dini eserler daha serbestçe basılmaya başlandı, 1925'te kapatılmış olan Padişahların türbeleri yavaş yavaş halka açıldı; ve Osmanlı hanedanı mensuplarıyla, yani halife ailesinden biriyle evlenmiş olup da şimdi boşanmış veya eşleri ölmüş olanların Bakanlar kurulu izniyle yurda

¹⁶⁷⁰ SUNGU, İhsan; **Harf İnkılabı ve Millî Şef İsmet İnönü**, Tarih Vesikaları Birinci Cilt Birinci Sayıdan Ayrı Basım, yayın yılı bilinmiyor,

¹⁶⁷¹ CİHAN ve TEKİN, **a.g.e.**, s.71.

¹⁶⁷² KARPAT, **a.g.e.**, s.193.

¹⁶⁷³ KÖKTAŞ, **Emin; Din ve Siyaset Siyasal Davranış ve Dindarlık**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 188-191.

¹⁶⁷⁴ KARPAT, **a.g.e.**, s.228.

girmelerine izin verildi¹⁶⁷⁵. 1948’de hacca gideceklere döviz izni verilmiştir.¹⁶⁷⁶

Şemsettin **Günaltay Hükümeti**, din eğitimi konusunda, 10 Kasım 1948’de İlkokulların son iki sınıf öğrencilerine isteğe bağlı (ihtiyarı) olarak din dersi verilmesi, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak imam-hatip okulları açılması, Yüksek din bilginleri ve düşünürleri yetiştirmek amacıyla üniversitede bir İlahiyat Fakültesi açılması.¹⁶⁷⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, CHP grubunun kararları doğrultusunda uygulamaya geçmişti. 15 Ocak 1949’da biri Ankara’da diğeri İstanbul’da iki İmam Hatip Kursu açılmıştı. Başlangıçta 10 ay olarak saptanan kurs süresinin yeterli olmadığı görülünce 2 yıla çıkarılmıştı.

Kasım 1947 CHP Kurultay’ı ve sonrasındaki süreci laiklikten taviz olarak görmeyen iyimser bakış, ihmal edilen laikliğin gereklerini yerine getirmek olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁷⁸ Bu iyimser bakış karşısında, CHP çok partili siyasal sisteme geçişi neden beklenmiştir sorusu ilk akla gelen sorudur. Bu soruya: CHP’nin amacı halkın sempatisini ve oyunu kazanmaktı ve bunun için laiklik ilkesinde değişikliklere gitmiştir şeklinde verilebilecek cevap bu iyimser bakışı çok da haklı kılmamaktadır. İnönü’nün siyasî yaşamında bir dönem hariç (1946-1950) laiklik konusunda ilkeli davrandığı söylenebilir. Söz konusu dönemde çok partili sisteme geçişin başlangıç dönemidir. Bir anlamda DP söylemlerini zayıflatma ve oy kaybını önleme gibi pragmatik nedenlerle laiklikten taviz verdiği de biliniyor.

İktidar olan DP’nin laiklik anlayışını, Bayar, CHP’ye yakın bir çizgide: laikliği devletin din ile ilgilenmemesi ve hiçbir din düşüncesinin kanunların yapılması ve uygulanmasında etkili olmaması anlamında açıklamıştır. Din özgürlüğünü, tıpkı başka özgürlükler gibi, insanlığın kutsal haklarından bir olarak tanır. Dinin siyasete alet olarak kullanılmasına, onun devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhinde propagandalarla yurttaşlar arasından sevgi ve beraberliğin bozulmasına ve serbest düşünceye karşı tutuculuk

¹⁶⁷⁵ **A.g.e.**, s.231.

¹⁶⁷⁶ SENCER, **Din’in Türk Toplumuna Etkileri**, s.248.

¹⁶⁷⁷ TURAN, **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.195; GİRİTLİOĞLU, **a.g.e.**, s.224.

¹⁶⁷⁸ KALKANOĞLU, **a.g.e.**, s.137.

uyandırılmasına asla izin verilmemelidir¹⁶⁷⁹. Her ne kadar programlarında laiklik ilkesi bu şekli ile yer almışsa da uygulamada ve propagandalarında buna sadık kalınmamış, İnönü'nün en sert muhalefeti de dini siyasete alet ettikleri noktasında olmuştur.

DP'nin din konusunda takip ettiği siyasetinin birbirini destekleyen iki boyutu vardır: bir taraftan, dine sempati ile bakarak halkın oyunu ve desteğini kazanmış, öte yandan da CHP'yi dinsizlikle suçlayarak, dinsiz imajı çizerek, onu halkın desteğinden mahrum kılmıştır. İnönü hem toplum ve laiklik adına hem de kendi partisinin geleceği adına, DP'nin dini alet eden politikası ile mücadele etmiştir. İnönü'ye göre, "Laiklik prensiplerimiz üzerinde kesif bir propagandaya girişerek bizi dinsizlikle itham ettiler. Soruyorum tanımadıkları, bilmedikleri yüz binlerce insana dinsizlik isnat (iftira) etmek İslamlık ahlakına sığar mı?"¹⁶⁸⁰. Seçimi kaybetmek pahasına da olsa, CHP'nin ilkelerinden vazgeçmediği ve geçmeyecekleri¹⁶⁸¹ mesajını veren İnönü'ye göre, "Laiklik, bu memlekette ne yanlış anlatılmış ne de tatbikat ve tezahüratı din düşmanlığı şeklinde tecelli etmiştir. Bu iddiada bulunanlar; vatandaşı aldatmak isteyen rey avcılarıdır"¹⁶⁸². Bu avcılar şüphesiz ki DP iktidarı idi.

DP'nin söz konusu tutumu karşısında, parti içerisinde bazı kişilerin İnönü'ye, hiç olmazsa siz de seçim propagandalarında halkın sempatisini kazanmak için dinden ve Allah'tan söz ediniz türünden önerilerini reddeden İnönü, Konya söylevini; "Allaha emanet olunuz"¹⁶⁸³ şeklinde bitiren İnönü partililerine, Allah'ın adını ağzıma aldım gördünüz mü şeklinde de latife yapmıştır. İnönü bu tutumunu 1960 sonrası siyasal yaşamında da göstermiştir. Partililerine de, "Ben dini siyasete alet etmek istesem kimse benimle

¹⁶⁷⁹ TURAN, **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.186-187.

¹⁶⁸⁰ İNÖNÜ, İsmet; "Giresun Cihan Gazinosunda Partililerle Sohbet, 16 Mayıs 1952", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.106. Ayrıca İnönü DP'nin söz konusu haksız tutumu karşısında meclis konuşmasında şöyle demiştir; "Ankara garında çıplak kadın seyirinden zevk alarak eğlendikten sonra Konya'ya gider Müslümanlık iddiasında bulunurlarsa buna çok esef etmek lazımdır" Bkz., CİHAN ve TEKİN, **a.g.e.**, s.150.

¹⁶⁸¹ İNÖNÜ, İsmet; "Giresun Cihan Gazinosunda Partililerle Sohbet, 16 Mayıs 1952", **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s106.

¹⁶⁸² GİRİTLİOĞLU, **a.g.e.**, s.411.

¹⁶⁸³ İNÖNÜ, İsmet; "Konya Söylevi 16 Ekim 1957", **Muhalefet'de İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla 1959** (iç.), S.140-143, s.143.

yarışamaz. Ancak ben bu kapıyı aralık bırakırsam siz artık kapıyı kapatamazsınız”¹⁶⁸⁴ demiş ve inkılaplardan asla taviz verilmemesi gerektiğini öğütlemiştir.

İnönü, 1960 sonrası dönemde de dinin siyasete alet edilmesini önleyici demokratik, hukuki ve eğitsel önlemlerin alınmasını gerekli görmüştür ve bunun için çaba harcamıştır¹⁶⁸⁵. Laik bir Cumhuriyet olduğumuz vurgusunu yapan İnönü, Laik devlet hukuku, dini devlet hukuku ayırımına karşı çıkarak, dinin devlet hukukundan ayrılarak laik devlet hukukuna girdiğimizi belirtmiştir¹⁶⁸⁶. İnönü’ye göre, Laik prensip, Türkiye Cumhuriyetinin temelidir. Ülkenin birliğini manevi ve inanç bakımından birleştirecek temel unsur laikliktir. Laik sistemle asırlardır Rönesans’tan ve dünyanın geçirdiği yeniden doğuş devrinden geri kalmışlığımızı tamir edecek, bizi ileriye götürecektir ilk ve esaslı adımdır. İlerletecek, millet içinde huzuru sağlayacak bilim alanında gelişmiş düşüncelerle her türlü özgürlük arzularında bizi ileriye götürecektir olan temel dayanak olan laikliği kabul etmek lazımdır¹⁶⁸⁷. Görüldüğü gibi laiklik, İnönü’de çağdaşlaşmanın yoludur ve temel inkılaptır. Aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi ve uzlaşmayı sağlayacak bir ilkedir.

Laik devlet ilkesini “..içerisinde mezhep ayrılıklarının hepsini etkisiz bırakır ve vatandaş hakları arasında eşitliği tek kaynaşma halinde sağlar, laik devlet ilkesinin bünyemize getirdiği kuvvet ve sağlamlık ulusal bütünlüğümüzün başlıca unsurudur”¹⁶⁸⁸ şeklinde tanımlayan İnönü, 1968 yılında iç politika tartışmalarında Alevi, Sünni, Kürtçülük gibi kavramlar ve çatışmaların daima karşısında olmuş¹⁶⁸⁹ ve bu sorunlara ilişkin çözümün laiklik ilkesinde bağlı olduğunu belirtmiştir. İnönü’ye göre, bu Cumhuriyeti ilk

¹⁶⁸⁴ Belge Kişi İlyas Kılıç ile 11 Eylül 2004 tarihinde Ankara’da Yapılan Görüşme. İlyas Kılıç, 1960 sonrası üst üste beş dönem CHP Samsun milletvekilliği yapmış ve İnönü’ye yakın olan siyasi kişiliktir.

¹⁶⁸⁵ “İleri Türkiye Ülkümüz”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 18 Ekim 1964, s.5.

¹⁶⁸⁶ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Meclis Grup Toplantısında 14’lerden Bazılarının CHP’ye Katılmaları ve Diyanet İşleri Teşkilatı Yasası Üzerine Yapılan Konuşma, 22 Mayıs 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.40-41, s.41.

¹⁶⁸⁷ İNÖNÜ, İsmet; “TMTF ile 27 Mayıs MDD’nin Birlikte Düzenlediği ‘Atatürk’ü Anma’ Toplantısında Yapılan Konuşma, 12 Kasım 1966”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.332-337, s.334.

¹⁶⁸⁸ CİHAN ve TEKİN, a.g.e., s.232.

¹⁶⁸⁹ İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1027.

yıllarında da Sünni-Alevi ihtilafını kökünden halleden laiklik ilkesi olmuştur ve Türk milletinin bütünlüğü, laik cumhuriyetle sağlanmıştır. Ancak, şimdi bunun yerine gerek Sünniler gerekse, Aleviler arasından bazı politikacıların seçim mücadeleleri ve hizipleşmeleri yüzünden giriştikleri çekişmeleri, Sünni-Alevi ihtilafına bağlayarak yürütmeye çalışmışlardır. Her iki partide de bu hastalığın olabileceğini söyleyen ve CHP'den de bu hastalığı kökünden kazımak kararında olan İnönü'ye göre bu uğurda en kuvvetli silahımız ise laik cumhuriyetin bilincine varmış olan her mezhepten Türklerin sarsılmaz kararıdır¹⁶⁹⁰. Ona göre laik devlet, toplumda din, düşünce ve inanç farklılıklarının ayrıştırıcısı, bölücüsü değil bütünleştiricisidir.

İnönü, 15 Nisan 1966'da Mecliste, sağa doğru bir akımın varlığından söz ederek "irtica da komünizm kadar tehlikelidir"¹⁶⁹¹ demiştir. 17 Mayıs 1967'de İmam Hatip okulunu bitirenlere üniversitelere girme hakkı tanıyan¹⁶⁹² AP iktidarını eleştirmiş, AP'nin genel politikalarını da adalet, ordu ve cumhuriyetin temeli değiştirilmek isteniyor diyerek eleştirmiştir¹⁶⁹³. İnönü muhalefette iken, cumhuriyetin, devletin temel ilkelerini korumakla kendisini sorumlu tutmuş, CHP'yi de bu ilkelerin bekçisi olarak görmüştür.

Din ve dünya işleri ayrılmıştır. Vicdan özgürlüğü özeldir ve lâik Cumhuriyet içinde işler, vatandaş, inancından dolayı toplumda kişilerden ve kurumlardan maddi manevi hiçbir baskıya maruz kalmaz¹⁶⁹⁴ diyen, İnönü **özel hayatında** samimi bir Müslüman olmuş, dinsel davranışlarında gösterişten kesinlikle kaçınmıştır. Bu yönüyle de laikliğin örneği olmuştur. Evinde tam anlamıyla gerçek bir İslam adabı hüküm sürmüştü, kuran okunmuş, namaz

¹⁶⁹⁰ NÖNÜ, İsmet; "Ankara Parti Örgütündeki Tartışmalar Üzerine CHP Örgütüne Gönderilen Genelge, 26 Kasım 1970", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 45-46 s.45-46.

¹⁶⁹¹ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.310.

¹⁶⁹² **A.g.e.**, s.328.

¹⁶⁹³ **A.g.e.**, s.340.

¹⁶⁹⁴ İNÖNÜ, İsmet; "11 İlde Daha Önce İlan Edilen Sıkıyönetimin İki Ay Daha Uzatılmasına İlişkin Başbakanlık Tezkeresi Üzerinde Yaptıkları Konuşma 25 MART 1972", **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt, 1961-1973** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 58, Ankara, Aralık, 1993, s. 519.

kılınmış ancak hiçbir propaganda ve gezisinde dini siyasete alet etmemiştir¹⁶⁹⁵. Din, İnönü ailesinde baskıcı olmasa bile önemli bir ağılığa sahiptir. Bütün ev halkı, özellikle de İnönü'nün annesi Cevriye ve eşi Mevhibe hanım sağlık durumları el verdiği ölçüde beş vakit namazlarını kılmış ve oruçlarını tutmuşlardır. İnönü ailesi dinine bağlı bir aileydi, gerçek Müslümanlar olarak bunun reklamını yapmazlardı¹⁶⁹⁶. Gazeteci, İzzet Sedes İnönü'nün kalp krizi geçirmesi üzerine Pembe Köşke ziyarete gittiğinde resmîni çeker ve yatak odasının duvarında Türkçe 'Bismillahirrahmanirrahim' yazılı bir çerçeveyi de görüntüler. Bu görüntünün Millîyet Gazetesi'nde yayınlanması büyük olay olmuştur.

İnönü hem özel yaşamı ile hem de iktidarda kaldığı süre içerisinde laiklik ilkesinin önemli temsilcisi olmuştur. Laikliği, demokrasinin, cumhuriyetin, çağdaşlaşmanın ve ulusal bütünlüğün temel ilkesi olarak gören İnönü, tüm siyasî yaşamı boyunca dinsel inançların devlet işlerine karışmasına izin vermemiş inanç ve ibadet özgürlüğünü kişinin dokunulmaz hakkı saymıştır. Özellikle de dini inançların baskı altına alınmasının karşısında olmuştur.

E. İnönü'nün Devrimcilik ve İnkılap Anlayışı

1931 CHP Kurultay'ında "Fırka milletimizin bir çok fedakarlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas almıştır"¹⁶⁹⁷ şeklinde tanımlanan **İnkılapçılık**, geri kalmış toplumların evrimini hızlandırmak amacıyla takip edilmiştir. Bu toplumlarda devrimin kendisi yeni bir insan yaratmak zorundadır¹⁶⁹⁸. Atatürkçü devrimcilik kalıplaşmayı, durağanlığı, köhneleşmeyi, çağın toplumun gerisinde kalmayı önlemek, dinamik bir devrim anlayışını sağlamak ve sürdürmek için

¹⁶⁹⁵ Kırmacıdan aktaran CİHAN ve TEKİN, a.g.e., s.26-28.

¹⁶⁹⁶ HEPER, a.g.e., s.71-72.

¹⁶⁹⁷ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s.29.

¹⁶⁹⁸ KIŞLALI, Ahmet Taner; **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s.58.

koymuştur¹⁶⁹⁹. CHP'nin devrimcilik anlayışı onun yeni toplum inşaa etme anlayışı ile ilişkilidir. Yenilikleri topluma kazandıracak çağdaş düşünceleri benimsetmeyi amaçlamaktadır. İnönü'ye göre, “CHP geleneği itibariyle ilk önce bir vatan savunması partisi olarak belirmiş, bu ödevinin hemen akabinde devrim partisi olarak toplum hayatında yer almıştır”¹⁷⁰⁰. CHP, sürekli yenilenme düşüncesiyle ilerlemeyi hedeflemiştir. Devrimcilik bu yolu açacaktır. İnönü'de de devrimcilik çağdaşlaşmanın yoludur.

İnönü'ye göre **devrimler, yeniden uyanma** ve bir aydınlık dünyasının ifadesidir. Batı medeniyeti, yeniden aydınlanma devrine geçtiğinden beri yeni bir hamle ile ilerlemeye başlamıştır. Devrimci idealistler, ilk güçlükleri başarı ile geçmişlerdir. Sebatsız, sarsılmaz irade ile milletimizi her alanda ilerletmek gücündedirler¹⁷⁰¹ diyerek onlara sahip çıktığını ifade etmektedir. **Türk İnkılabının amacını** dünya içerisinde bir toplum şeklinde yaşamak olarak gören İnönü'ye göre, “Türk milleti olarak var olmak ve büyük insan ailesinde yüksek bir cemiyet olarak yaşamak, Türk inkılabının gayesidir. Türk inkılabı, büyük insan ailesinin saadetine hizmet etmeyi vazife sayar”¹⁷⁰².

İnönü'de **devrimcilik, Osmanlı toplumundan** bütünüyle bir kopuştur, hiçbir suretle Osmanlı'nın devamlılığını kabul etmemektedir. İnönü, “Anlaşıyor ki inkılabımız dahili ve millî mahiyeti itibariyle Osmanlı içtimai heyetinin vakit vakit gösterdiği ıslahat teşebbüslerinin bir devamı veya tekamülü değildir. Bilakis Türk İnkılabına Osmanlı nizamı bir zıt ve hasım vaziyeti almıştır”¹⁷⁰³ şeklinde ifade eden İnönü'de devrimcilik ile Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tarihsel süreç kesin çizgilerle ayrılmıştır.

İnönü'ye göre, Türk İnkılabı, yabancılara karşı verilmiş askerî ve siyasi içerikte bir mücadele olmasının yanı sıra, **Osmanlı düzenine karşı yapısal,**

¹⁶⁹⁹ KİLİ, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, s.274.

¹⁷⁰⁰ ERDEM, Tahrir; “CHP'de Parti İçi Mücadele ‘Kemalizm’ ve ‘Devrimler’ Tartışmaları Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İletişim Yayınevi, 2002, İstanbul, s.450-451.

¹⁷⁰¹ İNÖNÜ, İsmet; “Erzurum’da Yayına Başlayan Devrim Gazetesine Gönderilen Mesaj, 19 Nisan 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), s.21.

¹⁷⁰² KUTAY, Cemal; **Millî Şef, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939**, T.C. Maarif V. Derleme Müdürlüğü, Basım Yeri ve Tarihi Bilinmiyor, s.49. İnkılap Kürsüsü 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

¹⁷⁰³ Melzig’ten aktaran CİHAN ve TEKİN, **a.g.e.**, s.38.

millî ve siyâsî bir mücadeledir¹⁷⁰⁴. İnönü’de devrimcilik kökten değişimdir ve Türkiye Cumhuriyeti için devamlılığı olan bir süreçtir. “İnkılaplar milletin toptan ilerici ve medeniyetçi vasıfta olduğunu esas alarak onun şimdiye kadar medeniyet yolundan alıkoymuş mahdut siyaset bezirganlarının tasallutundan kurtarmak hareketidir. Milletin büyüklüğüne inanan inkılapçılar medeniyet denen hayat tarzını bütün icaplarıyla millete nasip etmek için: manileri kaldırmaya teşebbüs etmişlerdir.”¹⁷⁰⁵

Evrimecilik anlayışı, onun inkılapçılık anlayışına da hakimdir. İnkılapların topluma yerleşmesinin bir anda mümkün olamayacağı ve bunun zamanla gerçekleşeceği düşüncesinde¹⁷⁰⁶ olan İnönü’ye göre, **İnkılapları tamamlanmış ve bitmiş saymak en büyük felakettir.** Ona göre, “inkılabın iki yönü vardır: birincisi ve daimi vazife istikameti şudur; geçilen yollardan hiçbir sebep ve suretle geriye dönmemeli, diğeri hiçbir sebep ve suretle kazandıklarımızdan kayıp ve feda etmeyeceğiz. Bu nedenle Türk inkılabı hem içten hem de dış tehditlere karşı iki yönlü dikkat ve savunmaya mecburdur”¹⁷⁰⁷. **İnkılapların geri dönüşü** olmadığını belirten İnönü’ye göre, Atatürk İnkılapları bu memlekette geniş ölçüde yerleşmiştir ve toplum bu inkılapları savunmaktadır. Bir daha kadını zorla çarşafa sokmak, kadını üniversitelerden, mekteplerden, iş yerlerinden çıkarıp atmak mümkün değildir¹⁷⁰⁸.

İnkılap, karşıtlarının da olacağına dikkat çeken İnönü’ye göre, “..muhtelif inkılaplar geçirmiş olan memleketlerde bu inkılapların aleyhtarları vardır. İlk günlerde mukavemet ederler. Ondan sonra, pasif bir kuvvet olarak,

¹⁷⁰⁴ KUTAY, Cemal; **Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939**, s. 49. İnkılap Kürsüsü 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

¹⁷⁰⁵ GİRİTLİOĞLU, a.g.e., s.411.

¹⁷⁰⁶ İNÖNÜ, İsmet; “**Başbakan İsmet İnönü’nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma**”, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1962, s.9.

¹⁷⁰⁷ KUTAY, Cemal; **Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939**, s.50. İnkılap Kürsüsü 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

¹⁷⁰⁸ İNÖNÜ, “**Başbakan İsmet İnönü’nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma**”, s.10.

inkılap aleyhtarları bir grup halinde kalır ve azalır”¹⁷⁰⁹. Ülke geleceği açısından inkılap aleyhtarlığı ile mücadeleyi oldukça önemli gören İnönü, siyasal yaşamı boyunca bu alanda mücadelesini her zaman vermiştir.

Türk inkılabı doğa kanunlarına uygundur diyen¹⁷¹⁰ İnönü’ye göre, her inkılap bir ihtiyaçtan doğar. Toplumun ciddi ihtiyaçlarını karşılıyorsa, çoğunluk tarafından benimsenir. Aleyhtarlarına karşı uzun süre savunulur. İnönü, 27 Mayıs 1960 sürecini kastederek, inkılabın ilkelerini savunarak istediği gibi kullanan ve aslında ona zarar verenlerden korkulması gerekir. Bunu görebildiğimiz sürece, inkılapların korunması kolay olacaktır¹⁷¹¹. Siyasal yaşamının her döneminde inkılapların savunuculuğunu yapan İnönü, 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrası süreçte de Atatürk inkılaplarının yerleştiğini, Atatürk ilkelerinden, Batılı hayat anlayışlarından, fikir ve düşünce özgürlüklerinden hiç kimseye hiçbir bedel karşılığında taviz vermeyeceğini¹⁷¹² belirten İnönü, özellikle, “Atatürk inkılaplarının kesin bekçisiyiz”¹⁷¹³ vurgusunu yapmıştır.

İnönü, inkılaplar ile ekonomik yapımız arasında da doğrudan ilişki kurmaktadır. Üst yapısal olan devrimlerin kökleşmesini, alt yapısal olan ekonomik alanla doğrudan ilişkilendirmektedir. Çağdaş Batı uygarlığının dünya görüşünü ve hayat tarzını benimseme hareketi olan devrimlerin yeteri kadar yaygın ve köklü hale gelmemiş olmasını ekonomik alandaki geriliğimize bağlayan İnönü’ye göre, yapımızda çağdaş Batı uygarlığına ayak uydurmamızı kolaylaştıracak değişimler belirli bir seviyeye varıncaya kadar, bu devrimler toplumun bazı kesimlerince yadırganabilir. Ekonomik yapımızın değişmesiyle,

¹⁷⁰⁹ İNÖNÜ, İsmet; “Başbakan İsmet İnönü Tarafından Kurulan Bakanlar Kurulu Programının Senato’da Görüşülmesi Sırasında Yaptıkları Konuşma, 4 Temmuz 1962”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt, 1961-1973** (iç.), s.72.

¹⁷¹⁰ KUTAY, Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939, s.49.

¹⁷¹¹ İNÖNÜ, “Başbakan İsmet İnönü’nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma”, s.10.

¹⁷¹² İNÖNÜ, İsmet; “17 Ocak 1962 Konuşması”, **Başbakan İnönü’nün Radyo Konuşmaları (17 ve 19 Ocak 1962)** (iç.), Servet Ünal Matbaası, İstanbul 1962, S.3-11, s. 6-8.

¹⁷¹³ İNÖNÜ, İsmet; **CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 Açış Konuşması**, Ankara Basımevi, Ankara, 1964, s. 6.

Atatürk devrimlerine bağlılığı daha açık bir şekilde görülebilir¹⁷¹⁴. Toplumun ekonomik refah düzeyi ile inkılapların yerleşmesi, yaygınlaşması ve yaşaması arasında doğru orantı kuran İnönü, “Türk İnkılabının hedefi millî kurtuluş ve yükseliş davası olduğuna göre, bizim için kütlenin iktisadi ihtiyacını temin etmek esas vazifedir”¹⁷¹⁵ demiştir. Ancak, İnönü’nün ekonomik alandaki politikaları oldukça zayıf kalmış, bu yönüyle de inkılaplara hizmeti de eksik olmuştur. Ekonomik yönüyle eksik kalan tarafı, Atatürk devrimleri ile demokrasi arasında organik bir bağ kuran İnönü’nün, çok partili siyasal sisteme geçerek tamamladığı söylenebilir. O’na göre, Atatürk devrimlerinin başlıca amacı, demokrasi için zemin hazırlamaktır. demokrasiye geçişle birlikte, İnkılaplara daha iyi hizmet ettiğini düşünen İnönü, inkılaplar milletimizi gelecekteki fırtınalara karşı koruyacak ve demokratik yaşamın da buna bağlı olduğunu¹⁷¹⁶ belirtmiştir. İnönü, kapalı ve açık rejim ayrımı yaparak, Atatürk, ilkelerinin kapalı rejimlerde savunulabileceğini sanmanın büyük hata olduğunu, demokratik yaşama geçişle birlikte açık rejime geçildiğini, böylelikle Atatürk inkılaplarının memlekete yerleştiğini¹⁷¹⁷ belirtmiştir. Kendisi net bir şekilde ifade etmemekle birlikte, İnönü’nün kapalı rejimden kastettiği şey, tek partili otoriter yönetimler olsa gerek.

Atatürkçülük, bir dogma mıdır? sorusuna, İnönü, şöyle cevap verir: doğa kanunlarına uygun ve toplum huzuruna hizmet eden Türk İnkılabı, Türk milletinin kurtuluş savaşı olduğu gibi, Türk milletinin medeni bir toplum seviyesine ulaşmasını da hedefler. Hayatımızın inkılapçılığı, toplumun geleceği

¹⁷¹⁴ İNÖNÜ, İsmet, “Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Tarafından Düzenlenen ‘Gençlik İçin Çıkar Yol’ Konulu Dizi Konferansı Söylevi, 8 Ocak 1963”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.266-271, s. 268-269.

¹⁷¹⁵ KUTAY, **Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939**, s.51, İnkılap Kürsüsü 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

¹⁷¹⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Atatürk’ün Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Ulus ve Son Telgraf Gazetelerindeki Yazısı 10 Kasım 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), s.24.

¹⁷¹⁷ İNÖNÜ, İsmet, “Türkiye’de Demokratik Rejim Deneyimlerine İlişkin Verilen Radyo Söylevi 17-19 Ocak 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S. 21-26 s.23. İnönü’nün kapalı rejimden kastettiği II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzenine ayak uyduramayan ülkelerin sahip olduğu rejimdir. Açık rejim özgürlük ve demokrasi rejimidir.

ve gelişmesi için hiçbir dogmaya körü körüne saplanmış olmamasıdır¹⁷¹⁸ diyerek, demokratikleşme sürecinde inkılapların yaşatıldığını vurgulamıştır.

İnönü, devrim üzerinde “**rötuş yapmakla**” onu “**inkar etmek**” arasındaki farka da dikkat çekmektedir. Biri hayatîyetin öteki geriye dönüşün arzusunun ifadesidir. Devrimleri toplumun içinde en rahat yürüyecek şekle getirmek başka şeydir, onları toplumun hayatından silkip atmak başka şey¹⁷¹⁹. İnönü’nün bu açıklaması, Atatürk’ün devrimci, İnönü’nün ise evrimci görülmesiyle yakından ilgilidir. İnönü, ilkelerin zaman içerisinde değişim ve koşullara göre şekil alacağını ancak bunun onları inkar etmek anlamına gelmeyeceğini belirterek kendi politikasına açıklık getirmiştir.

F- İnönü’nün Milliyetçilik Anlayışı:

1931 CHP Kurultay’ında Millet; “dil, kültür ve mefkure birliği ve birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimai heyettir”¹⁷²⁰ ve Milliyetçilik, “Fırka terakki ve inkişaf yolunda beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber, Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar”¹⁷²¹ olarak tanımlanmıştır.

Atatürk’ün milliyetçilik ilkesi, millî birlik ve beraberliğimizin temel taşıdır, birleştirici ve bütünleştiricidir. Birlikten doğacak gücün, daha etkili olacağını düşünmüş ve vatanın bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını her şeyin üstünde tutmuştur¹⁷²². CHP’nin ve Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı, toplumda ayrışma değil, bir bütünleşme hareketidir. Toplumı meydana getiren tüm alt etnik ve kültürel kimliklere saygılı olmakla birlikte hukuk karşısında eşit vatandaş kimliğini ve bilincini yerleştirmeye çalışmıştır. İnönü’de Türk

¹⁷¹⁸ TURAN, **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.165.

¹⁷¹⁹ İNÖNÜ, İsmet, “CHP İstanbul İl Meclis Kongresi Söylevi, 22 Ekim 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.199-208, s.201.

¹⁷²⁰ **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s.26.

¹⁷²¹ **A.g.e.**, s.28.

¹⁷²² COPEAUX, Etienne; “Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaret”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Milliyetçilik**, Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.45.

Millîyetçiliği çatısı altında ülke güvenliği, bağımsızlığı ve egemenliği ön plandadır.

İnönü'ye göre, millîyetçilik ırka indirgenemez. Dayanışmacı, birleştirici, bütünleştirici bir millîyetçilik anlayışına sahip olan İnönü, bölgecilik yapan azınlık anlayışının daima karşısında olmuş, bu anlayışı bozmak isteyenlerle mücadele etmiştir. Mikro-millîyetçi bir ayaklanma olan, Şeyh Sait ayaklanmasını başarıyla bastırmıştır. İnönü'de millîyetçilik, etnik yapılar arasında ayrıştırıcı değil, farklılıkları demokratik bir yaşam içerisinde özgürlük alanı sağlayarak birleştiricidir ve devlet-millet bağı oldukça önemlidir ve her ikisi birbirinin dayanak noktasıdır. İnönü'ye göre devlet, herkesi eşit bir şekilde temsil eder ve millet devletin en büyük ve önemli kurumudur. Millet varolabilmesinin ön koşulu olarak devletin çıkarlarının göz önünde bulundurulmasını görmektedir¹⁷²³. İnönü'ye göre, Türk olmayı sevmek ve Türk olmayı kabul etmek, Türk milletine mensup olmanın verdiği bütün haklara malik olmak için kafidir¹⁷²⁴.

CHP millîyetçiliği ve İnönü millîyetçiliği her ne kadar bölgeler arasında ayrımcılığın olmaması gerektiğini vurgulasa da, CHP'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bulunan illerin önemli bir kısmında örgüt kurmaması eleştirilebilir. Cumhuriyet'in ilk 15 yılında sürekli olarak isyan ve ayaklanmalara kaynaklık etmiş olan bu bölgelerde ve illerde, CHP ya sürekli ve düzenli bir örgütlenmeye gidememiş ya da özel bir politika izleyerek, bu bölgelerde ve illerde parti örgütü kurmamayı tercih etmiştir. 1936 yılında, CHP'nin Beyazıt, Van, Bitlis, Muş, Hakkari, Siirt, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Elazığ, Tunceli ve Bingöl illerinde yani toplam 12 ilde, parti örgütünün bulunmadığı anlaşılıyor. Bu dönemde toplam il sayısı 63 idi. Bekli de bu bölgelerde ve illerde oluşturulacak parti örgütlenmesinin kısa zamanda yerleşeceği ve bunun engellenmesinin de mümkün olmayacağı kuşku ve endişesi örgütsüzlük politikasının ana nedenleridir¹⁷²⁵. Ancak, neden bu olmuş

¹⁷²³ KUTAY, *Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü'nün Seçme Sözleri 1920-1939*, s.50, İnkılap Kürsüsü 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

¹⁷²⁴ TOYGAR, *a.g.e.*, s.56.

¹⁷²⁵ KOÇAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 1*, s.158

olsa da söz konusu tutum, Millîyetçilik ilkesine uygun olmamaktadır. Ya da uygulanan politikalarının böyle bir tablonun çıkmasına yol açtığı söylenebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, uluslaşma sürecinin işlevi olarak da millîyetçilik ilkesi benimsenmiştir. Türk millî kimliğini öne çıkaran İnönü, “Türk için en muhterem varlık her şeyden önce Türk milletidir. Türk milletinin varlığı Türk devleti ile Cumhuriyet ile cisimleşmiştir”¹⁷²⁶ derken, ulus-devlet oluşumu amacına hizmet ve işaret etmektedir. “Devleti kurtarma çabası içindeki Cumhuriyet’in reformist elitleri milleti dar anlamda etnik olarak değil, Batılı bir kültürel model çerçevesinde, modernist şekilde tasavvur etmişler, özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında geniş ölçekli kültürel reformları da bu amaca hizmetkar şekilde hayata geçirmişlerdir”¹⁷²⁷. İnönü’ye göre, Atatürk, millî kültürün gelişmesinde, millî kültüre dayanan bir millîyetçilik anlayışının kökleşmesinde, dil devrimini, dilde özleşmeyi önemli etken saymıştır¹⁷²⁸. Ancak İnönü’nün Millî Şef Döneminde takip etmiş olduğu kültür politikaları ile Atatürk millîyetçiliğinden farklılık göstermiştir.

İnönü, dönemi bir kültür seferberliği dönemidir. İnönü kalkınmayı ülkenin gelişmesini ekonomi sorunundan çok bir kültür sorunu olarak almıştır. Böyle olunca, dönemin belirleyici niteliği, köylere zorunlu okul götürmek, konservatuar açmak, opera kurmak, devlet radyolarında batı müziği yayımlatmış, Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarıyla, ‘batılı kültürünü’ Türkçe’ye aktarmış, hatta Yunanca ve Latince dersleri de konulmuştur. İnönü’nün Batı müziğine ilgisi bilinen bir gerçektir ve konserlere giderdi. Dinlemekten büyük zevk alırdı. Viyolonsel sevgisi olmuş ve öğrenmeye çalışmıştır. Çok sesli evrensel müzik, İnönü’de tam bir tutku haline gelmiştir. Çevresindekilere “İnatla dinlemezseniz, sevemezsiniz. Bir kere sevdiğiniz zaman da

¹⁷²⁶ KUTAY, *Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939*, s.50, İnkılap Kürsüsü 20 Mart 1934 tarihli açılışı için verdiği ilk dersten alınmıştır.

¹⁷²⁷ AKMAN, Ayhan; “Etnik-Sivil Kuramsal İkilemin Ötesinde: Modernist Millîyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Millîyetçilik Karşıtlığı”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Millîyetçilik* (iç.), Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.89.

¹⁷²⁸ İNÖNÜ, İsmet; “Tip Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar Ve Arkadaşlarının, Hükümetin Anayasa Çizgisi Gerisinde Politika İzlediği Gereğiyle Hükümet Hakkında Gensoru Açılmasına İlişkin Önergesi Dolayısıyla Yaptıkları Konuşma,9 Şubat 1967, *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt, 1961-1973* (iç.), s.390

vazgeçemezsiniz”¹⁷²⁹ derdi. Bethooven sevgisi olan İnönü, Opera binası inşaa ettirmiştir. Türk bestecilerinin de çalışmalarına önem vermiş, Ulvi Cemal Erkin’in Beşinci senfonisini seslendirdiğinde çok heyecan duymuştur. Harika çocuklar yasası çıkarılarak, İdil Biret ve Suna Kan Eğitimleri için Paris’e gönderilmişlerdir¹⁷³⁰. İnönü’nün çeviri klasiklerin 1941 ciltlerine yazdığı kısa giriş, O’nun amacını açıklamaktadır: “Eski Yunanlılardan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır. Edebiyatımızda, sanatlarımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek, tabii yoldur. Bu sebeple tercüme külliyyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz”¹⁷³¹.

İnönü’nün bu türden izlediği hümanist kültür politikaları ile Atatürk’ün kültür ve milliyetçilik anlayışından koptuğuna ilişkin çeşitli iddialar da vardır. İnönü, hümanizmi Batı kültür kaynaklı olmuş, Atatürk ise daha ulus-devletçi, milliyetçi kültür politikaları izlemiş; ulusal kimlik bilincinin yerleşmesi için Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarını birer miras olarak bırakmıştır. 1930-1938 arasında temel yaklaşım, milliyetçilik ve batıcılıktır. Millileşme ve modernleşme Atatürk inkılaplarının ana hedefleridir. Dolayısıyla yeni kültürün alt yapısı bu hedefler doğrultusunda kuruldu ve eğitim yoluyla yeni kültürün geliştirilmesine çalışıldı. Kültür politikası eğitim politikası üzerinde belirleyici olduğu için Atatürk’ün öngördüğü, ‘Millileşme ve Modernleşmenin eğitime yansıyan özellikleri Atatürk sevgisi/milliyetçilik ile laiklik anlayış ve pozitif ilimcilik olmuştur. 1938-1950 arası yıllarda farklı bir yorumla kabuk değiştirmeye başlamıştır. Bu dönemde de eskiye dönüş kapalıdır. Türk olmak gurur vesilesidir ve kalkınmanın, ekonomik bağımsızlığın korunarak sağlanması idealdir. Atatürk döneminden ayrılan konu, milliyetçiliğin yerine hümanizmanın ikame edilmiş olmasıdır. Bu değişimin gerekçesi gerçekten

¹⁷²⁹ KAHRAMANKAPTAN, Şefik; **İsmet İnönü ve Harika Çocuklar İdil Biret-Suna Kan**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998, s.71.

¹⁷³⁰ **A.g.e.**, s. 95.

¹⁷³¹ OKTAY, **Hümanizm Tartışmaları, Entelektüeller Gerekli mi** , Cogito, Sayı:31 Bahar 2002; 241, Türk Yurdu Dersisinin 2. sayısında, s.239.

batılılaşabilmek için, batı medeniyetini meydana getiren eski Yunan ve Latin kaynaklarına inilmesi gerektiği inancı olmuştur¹⁷³². Dönemin eğitim bakanı Hasan Ali Yücel, kaldırılan Arapça ve Farsçanın yerini, boşluğunu Latince ve Yunanca ile doldurmaya başlamıştır¹⁷³³. Hümanizm, bir kültür politikası olarak benimsenmiştir. Hümanizm hareketleri Atatürk'ün oluşturmaya çalıştığı ulus kültür faaliyetlerini zayıflatmıştır.

O dönem, Atatürk kültür politikası için *milliyetçilik*, İnönü kültür politikası için *İnsaniyetçilik* adlandırmaları yapılarak ayrımın altı çizilmiştir. Bu konu, basında da yer almıştır. Kültürün küreselleşmesi olarak günümüz tartışması, aslında aynen o dönemde de yazılmıştır. Hasan Ferit Cansever, Milliyetçilik ve İnsaniyetçilik makalesinde; “Milliyetçi, mensub olduğu milletin diğer milletlerden daha üstün vasıflara malik olduğunu hisseder. Bu suretle en iyi en güzel ve en doğru hayat prensibine uygun olarak yaşadığına iman eder. İnsaniyetçiliği insanlar arasındaki maddi manevi ayrılıkları ortadan kaldırarak hepsinin bir kül haline getirilmesini ve ayrı milletler halinde küllenmek ve toplanmaktan doğan ihtilaf ve nizaların ortadan kaldırılarak bütün insanlığı bir birlik halinde birleştirmek”¹⁷³⁴ tir. İnönü'nün yeni dünya düzeninde bir yer edinme yönelimli dış politikası, onu hümanist kültür politikalarına yönlendirmiştir.

Atatürk dönemiyle, İnönü dönemi arasındaki önemli fark, ulusallık tercihinde yatmaktadır. İkisi de çağdaş bir kültürden yanaydılar ama, Atatürk'ün kısa döneminde ulusallık ağır basmıştır. Ulusal tarih araştırmaları için Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu her ikisi için Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. İnönü döneminde ise, yeni bir kültür yaratılacaktır, yalnız bu kültür ulusaldan çok evrensel olacaktır. Batılı kültür ve sanatı yaygınlaştırılacaktır¹⁷³⁵. Atatürk, bağımsız bir ulusallık, bağımsız bir ulusal birleşim yaratılmasından yanadır. İnönü, batılı bir Türk kültürünü

¹⁷³² YİĞİT, a.g.e., s.11-12.

¹⁷³³ A.g.e., s.45.

¹⁷³⁴ OKTAY, *Hümanizm Tartışmaları, Entelektüeller Gerekli mi?*

¹⁷³⁵ İLHAN, *Hangi Batı*, s.208-209.

savunur¹⁷³⁶. Sadi Irmak'a göre, İnönü, milliyetçilik duygularını, Ziya Gökalp'ten, laikliği, sosyal idealizmi ve rasyonalizmi de Atatürk'ten almıştır.¹⁷³⁷ Atilla İlhan'a göre, Atatürk, emperyalist kültür yabancılaşmasının aşılmasını istemiş, ulusal bir kültür birleşimine ulaşılmasını önermiştir. İnönü dönemi ise, ümmet dönemi kültürünü halka bırakmış, tıpkı Tanzimat sonrasında olduğu gibi, batılı kültür çevresine 'mensubiyeti' kalkınmanın ve uygarlaşmanın tek yolu saymıştır. İnönü dönemi, politikasının yeni Tanzimatçılık olduğunu kanıtlamaktadır¹⁷³⁸.

Batılılaşabilmek için, Batının kültür kaynaklarına inmek gerekir. Millî şef otoritesinin kültür politikasına inkılapçı bir dinamizm kazandırmıştır. Ekonomik zorlukların en ağır yaşandığı zamanda, çok geniş kapsamlı eğitim ve kültür seferberliği başlatılmıştır¹⁷³⁹. İnönü, Dil bayramlarına katılmak ve Türk Tarih Kurumuna ara sıra kısa ziyaretlerde bulunmak dışında bu kurumlara ve gelişmelerine çok katkısı olmadığı ileri sürülebilir. Bu Kurumlara ilişkin bazı demeçlerinde, "Türk dilinde istediğimiz gayeleri tahakkuk ettirmek için geniş miyasta çok sebatlı olarak çalışmaya mecburuz. Kurumun idealist çalışmasını kolaylaştırmak için herkes ona yardım edecektir. Vaat ettiğimiz yeni ve güzel eserleri itimatla bekliyoruz. Hepinizi tebrik ederim"¹⁷⁴⁰ ifadesini kullansa da temel izlenilen politika batı dillerin çeviriler yapılarak, Batı dilleri ve kültürü hayatımıza sokulmaktaydı. Bakan Hasan Ali Yücel'e göre çeviriler şu yönlerden yararlı ve gerekli idi¹⁷⁴¹: Türkiye'nin Türk bireyinin Batı kültür topluluğunun bir üyesi olmasına yardım edecek, okullarda ileri ülkeler yazını ve düşün adamları ile yazarlarını öğrencilere tanıtabilecek, öğrenciler dahil onları okuyanların düşünce yönünden gelişmelerinde etken olacak, ünlü yapıtlar seçme ve okuduğu kitabı değerlendirme¹⁷⁴² yeteneği kazanmış bir okuyucu kütlesi yaratacak, Türk Yazarları da bu yetişmiş okuyucu kütlesini

¹⁷³⁶ A.g.e., s.196.

¹⁷³⁷ IRMAK, Sadi; "İsmet İnönü'nün I. Ölüm Yıldönümü Anma Töreni Konuşması", **Bellekten**, Cilt: XXXIX, Sayı: 153, Ocak 1975'den Ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 2.

¹⁷³⁸ İLHAN, **Hangi Batı**, s. 197.

¹⁷³⁹ YİĞİT, a.g.e., s.42.

¹⁷⁴⁰ "Millî Şefin Dil İnkılabı Hakkında Mütaleaları", **Ulus Gazetesi**, 29 Eylül 1940, s.1.

¹⁷⁴¹ TURAN, **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.227

¹⁷⁴² A.g.e., 228.

doyurabilmek için daha özenle çalışmak, daha iyi yapıtlar vermek zorunluluğunu duyacaklardı.

Tarih, kurumunu bir ziyaretinde de, “Milletin millî benliğini kuvvetlendirmek ve millî karaktere azami inkişaf vermek hususunda tarihî yüksek müessir rolünü bilhassa tebarüz ettirerek bu değerli terbiye kamilinden geniş ölçüde istifade edilmesi lüzumuna işaret buyurmuşlardır. Millî Şef aynı zamanda farklı programların tanziminde ve okul kitaplarının tertibinde tarihî teferruattan ziyade Türk tarihînin Umumî seyrini gösterecek devirlerin bilhassa tebarüz ettirilmesi ve her devrin bariz karakteri gösterilirken *muasır milletlerin de Umumî vaziyetini göz önünde bulunduracak* ve Türk tarihî ile diğer milletlerin tarihî arasındaki münasebetleri bir arada kavratacak bir metot takip edilmesi meselesinin ehemmiyetle göz önünde tutulmasına işaret buyurmuşlar ve bu mevzuu etrafında yüksek irşatlarıyla kanunu tenvir eylemişlerdir”¹⁷⁴³. İnönü’nün bu ifadeleri, Atatürk milliyetçiliği ve tarihçiliğinden farklı düşündüğünü gösterir niteliktedir. Türk tarihî anlatılırken ve yazılırken, şovenizme gidilmeden batı medeniyetleri tarihî çerçevesinde ve onunla bağlantılı olarak anlatılması yönündeki önerisi dikkat çekicidir. Atatürk milliyetçiliğinde temel unsur bir “*Türk Kimliği*” oluşturmak, İnönü’de ise “*Batılı Kimliği*” daha önemli görülmüştür.

CHP 1942’de sanatçıları ödüllendirmek amacıyla bir roman ve şiir yarışması düzenlenmesini kararlaştırmıştı. Devlet adına verilecek ödüllerin, ulusal ansiklopedide olduğu gibi devlet başkanının adını taşıması yeğlenmişti. Bu nedenle, 13 Haziran 1946’da çıkarılan 4933 Nolu yasayla İnönü Armağanları Kanunu denmiştir¹⁷⁴⁴. Ulusal Ansiklopedinin çağdaş ülkelerdeki benzerlerinin düzeyinde olması öngörülmüş ve Fransızların 6 Ciltlik Laurusse du. XX siècle’i örnek alınmıştı. Adına da, Millî Şef’ten esinlenerek “*İnönü Ansiklopedisi*” denilmiştir. Ansiklopedinin ilk fasikülü 1941’de çıkarılmıştı. İnönü bu ansiklopedinin önemini şöyle ifade etmişti: “Bu ismin değerini artırmak için emek vermeyi, her Türk aydınından beklerim. Ansiklopedi, **Türk**

¹⁷⁴³ “Millî Şefimiz Dün Tarih Kurumunda Dört Saat Meşgul Oldular”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 12 Kasım 1940, s.1.

¹⁷⁴⁴ TURAN, **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, s.223.

kültürünün yeni devrinin bir işareti, bir sembolü olacak ve fikir hayatımızda geniş tesirle yapacaktır. Onu başaracaklar, millete büyük hizmet yapanlar gibi engin saygılarımıza hak kazanacaklardır”¹⁷⁴⁵. Demokrat Parti iktidara geldiğinde, İnönü Ansiklopedisi adını Türk Ansiklopedisi olarak değiştirmişti. Bu dönemin eğitim ve kültür alanındaki atılım ve girişimlerden birisi de Türkiye'nin UNESCO'nun kurucuları arasında yer almış olmasıdır¹⁷⁴⁶. Görüleceği üzere, İnönü kültür alanında takip ettiği politikalarını adlandırmasıyla kendi Millî Şef imajını da yüceltmıştır.

Çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte, 1947 7. CHP Kurultay'ında bir yandan milliyetçiliği komünizmle mücadelede kullanacağını belirtirken, öte yandan da parti programında yer alan milliyetçilik kavramının tarifini değiştirmeye karar vermiştir. Yeni tarife göre, 5. madde, ırkçılık ve sosyalizmden ayırt edebilmek için siyasî milliyetçilik yerine, dil, ortak kültür ve tarihe dayanan bir milliyetçilik kavramı konmuştur¹⁷⁴⁷. İnönü, 1960 sonrasında CHP'nin milliyetçilik anlayışında; “milletimizin bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi olarak özel karakteri ve birliği içinde ilerlemeye çalışmayı ödev bilir. Ulusal bütünlüğü sarsacak her türlü bölücü akımı reddeden, milliyetçilik anlayışı toplayıcı birleştirici ve yüceltici Atatürk milliyetçiliğidir. Bu milliyetçilik anlayışı düşünce ve parti ayrılıkları içinde de tek bir ulus olma ruh ve bilincini korumayı demokratik düşünce kalkınma savaşına ulusça elbirliği ile katılabilmenin şartı olarak görür”¹⁷⁴⁸. Bu tanım, ilk başlardaki Atatürk ve CHP milliyetçiliğine yakın bir tanım olması ile dikkat çekicidir.

Millî Şef Döneminde, daha önce de vurgulandığı üzere, içsel ve dışsal koşullar karşısındaki pragmatist tutumu İnönü'nün düşünsel ve siyasal politikalarını belirlemiştir. Kültür politikaları da bu çerçevede değerlendirilmelidir. İlhan'a göre, Kültürel düzeyde, Batı kültürüne bağlanma, siyasal düzeyde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmasına uygundur

¹⁷⁴⁵ A.g.e. s.228.

¹⁷⁴⁶ A.g.e., s.233.

¹⁷⁴⁷ KARPAT, a.g.e., s.213.

¹⁷⁴⁸ “İleri Türkiye Ülkümüz”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 18 Ekim 1964, s.5.

ve koşturur¹⁷⁴⁹. Görüldüğü üzere, İnönü'nün, kültür politikaları onun izlemiş olduğu pragmatist dış politikasından ayrı ve bağımsız düşünülemez. Kültür ve eğitim alanındaki politikaları dış politikasının izlerini taşımakta, dış politikadaki değişiklik aynen iç politikasına da yansımaktadır. Örneğin, II. Dünya Savaşı'nda Almanların güçlü olduğu dönemde, Almanlara yakınlaşmak ve onlarla ekonomik, siyasî işbirliği yapmak için, ırk temeline dayalı, Millîyetçilik akımı olan Turanizme gizliden destek vermiş, ancak tekrar müttefiklere yaklaşmak istediğinde ise, Turancı aydınları cezalandırmış, dergileri kapattırıştır.

Soğuk Savaş döneminde de, İnönü, köy enstitülerini kapatma gereğini duymuş ve kapatılması yolunu açmıştır. Köy enstitülerinin kapatılma nedenini; Özden Toker, şöyle açıklamaktadır: “güzel olan projelere uç fikirde olanların sığması çok kolay olmuştur. Aksi yöndeki kişiler de sızabiliyor ve demokrasiye geçince bu kişiler, göze batmaya başlıyor. Topluma birden bire, hakim olacak gibi görüldüğü ve rahatsız ettiği için, Babam en büyük projem dediği Köy Enstitülerini tekrar açacağım diye kapatmıştır”¹⁷⁵⁰. Atatürk'ün amaçladığı, ulus-devlet yapısını oluşturan dil ve tarih gibi çalışmalardan uzaklaşarak daha evrensel değerlere yönelinmiştir. Hümanizm konusunda başarılı olunmuştur. Buradan hareketle, İnönü'nün politikaları arasında bir karşılaştırma gereği duyulursa onun kültürel politikaları ekonomik politikalarından daha etkili ve süreğen olduğu söylenebilir.

G- İnönü'nün Demokrasi Anlayışı:

İnönü'nün demokrasi anlayışını iki alt başlıkta alma ele almanın gerekliliği vardır. Birinci başlıkta İnönü genel anlamda demokrasi anlayışını, ikinci bölümde ise, demokrasi tartışmalarında İnönü'dür. Burada daha çok İnönü'nün çok öncesinden çok partili siyasal yaşama geçmeyi düşündüğüne ilişkin tezler tartışıldı.

¹⁷⁴⁹ İLHAN, **Hangi Batı**, s. 195-196.

¹⁷⁵⁰ Belge kişi, Özden Toker, 29 Ekim 2005 Pembe Köşk'te Görüşme.

73. doğum gününde, bugüne kadar kendisini en meşgul eden siyasi mücadelesinin, Türkiye’de demokrasi yönetiminin kurulması mücadelesi olduğunu belirten¹⁷⁵¹ İnönü’nün, söz konusu mücadelesinin detayları önceki bölümlerde verildi. Burada İnönü’nün demokrasiden ne anladığı ve Türk demokrasi tartışmalarındaki yerinin ne olduğu incelenecektir.

Cumhuriyet tarihî boyunca, demokrasinin prensip olarak korunduğunu ve diktatörlüğün prensip olarak hiçbir zaman kabul edilmediğini belirten İnönü’ye göre, “..tek eksikimiz, **Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır**”¹⁷⁵². Önceki denemeleri, şansızlık olarak gören İnönü, demokrasi ve özgürlük havası içerisinde yeni siyasi partilere Türk siyasetinin kapılarını açmıştır. Demokrasiyi bütün ilkeleri ile yerleştirmeye çalışan İnönü, “bir karşı parti memlekette teessüs etmedikçe demokrasi cihazı tamamlanmış olmaz. Bu benim başvekilliğimden beri iltizam ettiğim bir cihettir. Yapamadık; bugün de yapamıyoruz. Benim edindiğim tecrübeler, politikada karşı parti ister şeklindedir. Fakat bunun sun’i olarak tesis etmenin faydası yoktur. Şimdi bugün kurulacak bir karşı parti, **komonist** olarak teşekkül eder. Bunun tehlikesi ise, yabancı devletin vasıtası olmasındandır. Buna mani olmak şartla karşı partinin faydaları vardır”¹⁷⁵³ demektedir. İnönü, bir karşı partinin kurulması dışında pek eksikimiz yok derken, bir bakıma da Millî Şef Dönemi yönetimini eleştirilerden uzak tutmaktadır. İnönü, partiler arasında köklü ideolojik farklılıklar olmasını istememiş, özellikle de, dış politika konusunda hemfikir olmalarını beklemiştir. İnönü, TCF ve SCF gibi çok parti denemelerinin bir anlamda yapay olduğunu ve bunun da hiçbir işe yaramadığını vurgulayarak, kendisinin gerçek bir muhalefet partisi düşündüğünü ve demokrasinin ancak bu şekilde yaşam bulacağını belirtmiştir. Ancak bir şartla, muhalefet partileri arasında keskin ideolojik farklılıklar olamayacak, özellikle de **komünist** bir

¹⁷⁵¹ İNÖNÜ, İsmet; “73. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Dünya Gazetesi Muhabiri ile Mülakatı 23 Eylül 1956”, **Muhalefet’de İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla 1959** (iç.), s.8

¹⁷⁵² İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.76.

¹⁷⁵³ İNÖNÜ, İsmet; “8 Temmuz 1945’te İstanbul Hadımköy’de Üst Düzey Komutanların Katıldığı Bir Toplantıda Türk-Sovyet İlişkileri, Çok Partililiğin Gerekliği Ve Pahalılık Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları İle İlgili Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.38.

parti olmayacaktı. İnönü, bu düşüncelerle DP'nin şekillenmesinde etkili olmuş, bir anlamda da kendi eliyle DP'yi kurdurmuştur.

Yeni kurulacak partilerin belirleyicisi ve denetleyicisi olan ve “Meclis münakaşalarından hiç endişe duymuyorum: **“Ölçüyü kaçırırlarsa bir kanun sevk ederek hepsini yatıştırabilirim”**¹⁷⁵⁴ diyebilecek kadar Milli Şefliğinin otoritesini devam ettiren İnönü aba altından sopa göstererek, kendi denetiminde ve yönetiminde bir demokrasi kurmuştur. İlginç olan TCF ve SCF'nin yapay, komünist partinin güdümlü olmasını söyleyen İnönü, kurulacak partilerinde kendi düşünceleri doğrultusunda olması mesajı verilmektedir. Karşı partilerin nasıl kurulacağı ve nasıl davranacağı hukuk devletinde bellidir. Bunu Millî Şef'in belirlemesi Türk demokrasisinin geldiği çizgiyi göstermesi açısından önemlidir.

İnönü'nün demokrasi anlayışı **evrimcidir**. Ona göre, demokrasi çeşitli aşamalardan geçerek en iyi halini alacaktır: “Türkiye'de halk idaresi, kesiksiz bir tekâmül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir”¹⁷⁵⁵ inancında ve gelecek için daha da umutlu olan İnönü, “memleket idaresinde takip ettiğimiz demokrasi rejimi, güç merhalelerini muvaffakiyetle aşarak, feyizli safhalarına girmektedir. Şimdiye kadar geçirdiklerimiz ve daha geçireceklerimiz demokratik rejimin yeni feyizli inkişafında atlanması mukadder olan devirler sayılır. Demokrasinin her türlü gelişmesi kanun içinde ve kanun yolunda yapması, ilk şarttır”¹⁷⁵⁶ diyerek, yasal evrimi vurgulamaktadır. Her zaman yasalardan yana olan ve 1946-1950 arası dönemde iktidarda kalarak devlet, toplum, parti, hükümet, meclis yapısında demokrasinin temel kural ve kurumlarını oluşturmaya çalışan İnönü, İngiliz basınına şimdiye kadar büyük

¹⁷⁵⁴ İNÖNÜ, İsmet; “8 Temmuz 1945'te İstanbul Hadımköy'de Üst Düzey Komutanların Katıldığı Bir Toplantıda Türk-Sovyet İlişkileri, Çok Partililiğin Gerekliliği Ve Pahalılık Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları İle İlgili Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.39.

¹⁷⁵⁵ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1944 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.), s.67.

¹⁷⁵⁶ İNÖNÜ, İsmet; “19 Mayıs 1947 Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.168.

adımlar atıldığına ve demokratik gelişmenin ideal şeklini alana kadar durmadan devam edeceği¹⁷⁵⁷ mesajını vermiştir.

İnönü'ye göre, demokrasinin en zor aşaması hastalık evresidir. “Demokratik rejim memlekette yerleşecektir. Demokratik rejim, hastalık devrini geçire geçire bu devrin dönüm noktasına gelmiştir. Demokratik rejim, bütün güçlükleri yenerek dönüm noktasından selamet yönünü bulacaktır”¹⁷⁵⁸. Hastalık devri, demokrasinin ilke ve işleyişinin yerleşmesi devridir. Bunun içindir ki, İnönü 1946 seçimleriyle iktidarı elinde bulundurarak bu aşamayı atlatmıştır. Demokrasinin faydalarına inanan İnönü, özellikle iki hastalığına dikkat çekmektedir;. “1) Demokrasi faidesini getirmeden önce mahsurunu getirir, önce nifak ve teşeddüt gelir, bu devreyi sükunetle atlatmak gerektir. 2) Demokrasi bugünden yarına hemen inkişaf etmez, zaman ister, sabır ister, sabırsızlıkların bu yolu takip etmesine imkân yoktur. Netekim İngiliz işçi partisi iktidara gelebilmek için yüz yıl beklemiştir. İnsaf ediniz siz de hiç olmazsa on yıl bekleyin, bu zihniyeti zamanla sükûnla vereceğiz ve dört yıl sonra bir defa daha tecrübe edeceğiz”¹⁷⁵⁹. İnönü'nün bu bakış açısında, iki amacı hedeflediği görülmektedir; birincisi, demokrasinin kuruluş aşamasının çok çalkantılı ve tehlikeli olabileceğini belirterek kendi iktidarı ve denetimi ile bunun üstesinden gelinebileceği, ikincisi de muhalefet partilerine çok partili siyasal sisteme henüz yeni geçildiği için iktidarı hemen elde etmenin kolay olmayacağı ya da hemen gerek de olmadığı ve sabırla beklemeleri gerektiği mesajını vermektedir.

Söz konusu amaçları açısından bakıldığında, İnönü'de 1946-1950 arası dönem demokrasinin hastalık devresidir. Bu dönemdeki iktidarının anlamı da hastalık devresinin sağlıklı bir şekilde atlatılmasıdır. Öyle ki, İnönü 1950 seçimlere az bir zaman kala gelinen noktayı “..demokratik rejimin hastalık

¹⁷⁵⁷ İNÖNÜ, İsmet; “13 Mayıs 1947 Tarihli British United Press Ajansı'nın Avrupa Genel Müdürü Virgil M. Pinkley ile Yapılan Söyleşi” (iç.), **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.166.

¹⁷⁵⁸ İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Ödemiş Söylevi, 14 Ağustos 1949”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s. 322-323.

¹⁷⁵⁹ İNÖNÜ, İsmet; “3 Mayıs 1946'da Eskişehir Halkevi'nde Türk- Sovyet İlişkileri ABD Ve İngiltere İle İlişkiler Ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylev”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.80.

devrini sonlandırıyoruz”¹⁷⁶⁰ şeklinde değerlendirmiştir. İnönü’nün, 1946 seçimleri ile iktidarda kalması ve sonrasında takip ettiği siyaseti, CHP’nin iktidarını sarsmayacak sınırlı demokrasiden¹⁷⁶¹ yana olduğunu göstermektedir. CHP’nin ve kendisinin iktidarını devam ettirmek için az çok Müstakil Grubun yaptığı gibi davranacak yeni kontrol partisi istemesi¹⁷⁶² bu çerçevede değerlendirilebilir. Berkes’e göre, Millî Şeflik kalacak; yalnız ona ‘*göstermelik*’ bir parti¹⁷⁶³ daha eklenecekti. 1945-1950 arası dönem bu şekilde eleştirilse de, İnönü, bu dönemdeki iktidarı ile demokrasinin hastalık devresini başarıyla atlattığına inanmaktadır.

İnönü’nün demokrasi anlayışında **uyum ve dayanışma** temel olgulardır. Demokrasi, toplumu bölüp çatışmaya götürmemelidir. Vatandaşlar arasında dayanışma ve uyum kesinlikle olması gereken ön koşuldur. Batı-demokrasileri ile olan ilişkilerde geline noktanın şu an için iyi olduğunu, bunun devam edebilmesi için de vatandaşlar arasında uyumun olması, demokrasi dışında herhangi bir ideolojinin, rejimin yaşamasına imkan verilmemesini her fırsatta dile getiren¹⁷⁶⁴ İnönü’nün bu düşüncesi batı yönelimli dış politikasından bağımsız değildir. Demokrasinin korunması ve vatandaşlardan uyum içerisinde demokrasiye sahip çıkmalarını istemesinin altında komünizm kaygısı yatmaktadır. Komünizmin vatandaşlar arasında sempati toplamasından ve aralarında çatışma yaratmasından endişe duyan İnönü, “siyasî kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık

¹⁷⁶⁰ İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Tire Konuşması, 15 Ağustos 1949” (iç.), **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s. 327.

¹⁷⁶¹ KARPAT, a.g.e., s. 132.

¹⁷⁶² AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.26.

¹⁷⁶³ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.310-311.

¹⁷⁶⁴ Vatandaşlar uyum ve dayanışmanın olması, çatışmadan kaçınılmasına ilişkin; Ankara Koçhisar 24 Ekim 1948, Ankara Çubuk 25 Ekim 1948, Ankara Kızılcahamam 25 Ekim 1948, Ankara Ayaş 26 Ekim 1948, Ankara Beypazarı 26 Ekim 1948, Ankara Nallıhan 26 Ekim 1948, Ankara Haymana 27 Ekim 1948, Ankara Polatlı 28 Ekim 1948, İzmir Tilkilik 3 Ağustos 1949, İzmir Menemen 4 Ağustos 1949, İzmir Foca 4 Ağustos 1949, İzmir Kemalpaşa 5 Ağustos 1949, Manisa Akhisar 7 Ağustos 1949, Manisa Kırabağ 7 Ağustos 1949, Manisa Soma 7 Ağustos 1949, Manisa Kınık 8 Ağustos 1949, İzmir Dikili 8 Ağustos 1949, İzmir Bayındır 13 Ağustos 1949 tarihli konuşmaları için Bkz., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), 200-254 ve **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.286-321.

olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız”¹⁷⁶⁵ demiştir. Aynı zamanda da, batı demokrasilerine de olumlu bir imaj vermek çabasıdadır: “...Türkiye, dostluğu kıymetli bir memleket olarak muamele görmektedir. Bunun kadrini bilmeli ve bunu muhafaza etmeliyiz. Bunun muhafazasının çaresi, vatandaşlar arasında hiçbir münakaşanın düşmanlık yaratmaması yoludur”¹⁷⁶⁶ diyen İnönü, halktan kendi çizdiği demokrasi yolundan gelmesi çağrısında bulunarak, alternatif başka bir rejim arayışına girmemelerini istemektedir. İnönü, hiçbir şekilde toplumda çatışmaya yer vermediği gibi, yapısalcı bir tutumla komünizmin yücelttiği **işçileri** dahi bu uyumun bir parçası olarak görmekte; “...Türkiye’de işçiler memleketin imarını ve ilerlemesini en ziyade arzu edenlerdendirler. Türkiye’de işçiler vatan bütünlüğünün ve vatan hürriyet ve istiklalinin en samimi müdafaacılarıdır. Hele vatandaşlar arasında düşmanlık olmamasının en birinci davacısı işçilerimiz olmak lazımdır. İş emniyeti ve işçimizin temiz vasıfları her şeyden evvel **vatanda huzur** ister”¹⁷⁶⁷ şeklinde belirtmektedir.

Evrimci ve yapısal demokrasi anlayışının yanı sıra her toplumun kendi yapısına özgü bir demokrasinin olacağını da vurguladığı meclis konuşmasında “demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur”¹⁷⁶⁸ diyen İnönü’nün bu vurgusunu, demokratikleşme adına Türkiye’den pek çok beklentisi olan Batı demokrasilerine verilmiş bir mesaj olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu mesajında, zamana ihtiyaç duyduğu açıktır. TCF ve SCF denemelerinin olumsuz sonuçlanması nedeniyle Taklit ve yapaylıktan özenle kaçınan İnönü; “Biz bu tekâmülü yapacağız, tedbirleri alacağız. Ben şimdi suni olarak

¹⁷⁶⁵ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), s.79.

¹⁷⁶⁶ İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Keskin’de Cumhuriyetin 25. Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma, 24 Ekim 1948” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.232.

¹⁷⁶⁷ İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Tepecik Numune Kahvesinde Yapılan Konuşma, 3 Ağustos 1949”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.285.

¹⁷⁶⁸ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), s.76.

yaratmak taraftarı değilim. Zaman ile bu gelecektir. Mecliste de böyle bir partiyi himaye ederim. Yalnız kökü bir ecnebi devlete bağlı olmamak şartıyla; amma Ruslara tâbi bir teşekkül kuracaklar, bu olmaz. Amma parti yapacağız diye geçen sene meydana çıkan ırkçıların yaptığı gibi bir işe girişerek kendimizi aldatacak ahmaklardan değiliz”¹⁷⁶⁹ demiştir. Bu ifadeleriyle iki önemli noktaya dikkat çekmiştir. Birincisi ülkede toplumsal huzuru ve birliği bozacak bir demokratikleşmeye karşı oluşu, ikincisi de dışa bağımlı sınıf çatışması temeline dayalı komünist parti ya da ırka dayalı faşist parti kurulmasına asla izin vermeyeceğidir. İnönü’ye göre her iki doktrin de toplumsal bütünleşmeyi değil, ayrışmayı körükleyen, kökü dışta olan güdümlü hareketlerdir. Demokrasimiz için yarar değil, zarar vericidirler.

İNÖNÜ, 1946 CHP Kurultay açış konuşmasında; “Biz kendi programımızda sınıf mücadelesi istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolu ile mani olmayacağız. Bizim kanun yolu ile menetmeye çalışacağımız cemiyet ve partiler kökü dışarıda yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır.”¹⁷⁷⁰ derken, Amerika ve demokrasi karşıtı, Sovyet Rusya kökenli olan parti ve örgütlenmelere işaret etmiştir. Çok partili siyasal sisteme geçilmesine ve yeni partiler kurulmasına rağmen “(işçi ve çiftçi) ve (Köylü ve çiftçi) adlar altında yeni partiler kurulmasına kanun değiştirilmedikçe imkân görülüyor”¹⁷⁷¹ du.

Her ne kadar yapay taraftarı olmadığını belirtse de ırkçı ve komünist olmayacak, dış politikada kendisi gibi hareket edecek, batı demokrasileri taraftarı olacak, yeni partilere yol açarken, yaşama imkanı sunarken bir yönüyle de kendisi ile çelişmekte, farklı düşünce ve görüşlere sahip partilere yaşam alanı sunmayarak anti-demokratik bir tutum sergilemiştir. Bu

¹⁷⁶⁹ İNÖNÜ, İsmet; “9 Temmuz 1945 Tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayındaki bir toplantıda Türk-Sovyet İlişkileri, ABD ve İngiltere ile İlgili İlişkiler, Çok Partililiğin ve Basın Hürriyetinin Gerekliği ve Pahalılık/Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları ve Paranın Durumu ile İlgili Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s.43.

¹⁷⁷⁰ “Millî Şefin tarihî Nutku”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 11 Mayıs 1946, s.2.

¹⁷⁷¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Mayıs 1946, s.1.;Ayrıca Bkz., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.87.

tutumunun demokratik olmadığına da farkında olan İnönü, nedenini 1950 Taksim Seçim nutkunda şöyle ifade etmiştir; “bizde nazariye olarak anti-demokratik sayılabilecek başlıca iki büyük mevzuu vardır. Birisi, komünistliğin faaliyetine kanunen müsaade edilmemesidir... Antidemokratik sayılabilecek bu yasak bizim bünyemizde devam edecektir. Dini siyasete alet etmemek de bizde kanun icabıdır. Nazari olarak bu da antidemokratik sayılabilir... siyasî ve içtimai saffet ve selamet için bu kanun zaruri bir tedbirdir.”¹⁷⁷². Ayrıca, görüleceği üzere, İnönü söz konusu tutumunu dışsal nedenlerden çok, kendi yapımızla bağlantılı olarak içsel nedenlerle de açıklamaktadır. Benzer türden açıklamayı, CHP’nin dış politikasının devamcısı olan DP iktidarının Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de yapmıştır. Amerika’da yayınlanan ‘Dünya Sulhü ve Türkiye’nin Dış Siyaseti’ başlıklı makalesinde Köprülü, Komünist emperyalizm ile uyuşmanın imkansızlığından¹⁷⁷³ bahsetmektedir. Seçimlerden önce İnönü, DP’yi de yanına alarak güç birliği ve ABD’ye bağlılık gösterisi yapmıştı: İnönü Bayar’ı çağırarak Sovyetlere muhalefet’le ‘Cephe birliği’ göstermek üzere, bir DP milletvekilini de alarak Doğu’da geziye çıkmak istediğini söyler¹⁷⁷⁴. İnönü komünizm karşıtlığını yine karşıt olabilecek bir partinin kurulmasına izin vererek göstermiştir.

1947’de seçimlerin yapılacağını ve o zamana kadar karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı, olacağını bilemeyiz¹⁷⁷⁵ diyen İnönü, bu yolu açık bırakacağını, “ben varken ben, yoksam benden sonraki yapar. Yakın zamanda yahut önümüzdeki seçimde olur; bir gün teşekkül eder”¹⁷⁷⁶ şeklinde umudunu dile getirmiştir. Ancak, bizzat kendisinin böyle bir girişim içerisinde olduğunu da görmekteyiz. O dönem, vatanperver olduğuna şüphe etmediği Rauf Orbay’a

¹⁷⁷² “İnönü Dün Taksimde İstanbullulara Hitap Etti”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 10 Mayıs 1950, s.4.

¹⁷⁷³ “Köprülü’nün Amerika’da Yayınlanan Makalesi”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 20 Ağustos 1950, s.1.

¹⁷⁷⁴ GEVGİLİ, a.g.e., s.65.

¹⁷⁷⁵ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), s.79.

¹⁷⁷⁶ İNÖNÜ, İsmet; “9 Temmuz 1945 tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayındaki Tir Toplantıda Türk-Sovyet ilişkileri, ABD ve İngiltere İle İlgili İlişkiler, Çok Partililiğin ve Basın Hürriyetinin Gerekliği ve Pahalılık/Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları ve Paranın Durumu ile İlgili Verdiği Söylev”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.44.

bu görevi vermek istemiş ve kendisine her türlü desteği sağlayacağını söylemiş, ancak Orbay muhalefet liderliğini üstlenmemiş¹⁷⁷⁷ daha sonra da DP içerisinde yer almıştır.

İnönü'nün 1 Kasım 1945'te partinin nasıl kurulacağına ilişkin bilmezliği hakim iken, “topraksız olanlara ve toprağı yetmeyenlere yeterince toprak verilemesidir. Hedef olarak toprakların belirli ellerde toplanmaması kadar, parçalanarak çok küçülmemesi de isteniyor. Köylü arazisinin temel olması arzulanıyor”¹⁷⁷⁸ şeklinde amaç bildiren Toprak Kanunu karşı partinin kuruluşunun bir aracı olmuştur. Yasanın amacı şöyle belirtilmiştir; **Toprak reformun** günlerce tartışılan yasayı çoğunluğu büyük toprak sahibi olan Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral vb. milletvekilleri başta olmak üzere bir çok milletvekili eleştirmiştir. CHP ile toprak sahipleri arasındaki son bağı da koparan bu yasayı¹⁷⁷⁹ milletin iyiliği adına tercih ettiğini belirten İnönü şu açıklamayı yapmıştır; “...memleketin büyük davasını düşünmeyip de yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibi mecliste ve memlekette her yerde nüfuzlu vatandaşlar bize karşı ayaklandırmazdık. Biz davanın milletimiz için selamet çaresi olduğunu biliyoruz. Ve büyük arazi sahibi bir çok vatandaşımızın sağduyusuna millet severliğine güveniyoruz”¹⁷⁸⁰. Ancak, İnönü, neden Millî Şef Döneminde bütün meclise hakim iken, Toprak Kanununu yasalaştırmamıştır sorusu ilk akla gelen sorudur. Bu soru ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, bu konunun 1945'lerde meclise gelmesi ile İnönü, pragmatizmi ile bağlantılı olarak düşünülebilir. Yine İnönü'nün iki zıt politikayı birlikte uygulaması ile bağlantı kurulabilir. Şöyle ki, İnönü bir taraftan anti-komünizm politikaları takip ederken, öte yanda da komünizm tarzı bir politika olan toprak reformunu meclisin gündemine getirmiştir.

Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü dörtlü Takrir¹⁷⁸¹ ile CHP'den koparak yeni bir parti kurma sürecini başlatmışlardır,

¹⁷⁷⁷ IRMAK, Sadi; “İsmet İnönü'nün I. Ölüm Yıldönümü Anma Töreni Konuşması”, **Bellekten**, Cilt: XXXIX, Sayı: 153, Ocak 1975'den Ayıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 5.

¹⁷⁷⁸ ÇAVDAR, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, s.437.

¹⁷⁷⁹ **A.g.e.**,s.440

¹⁷⁸⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1945, s.4.

¹⁷⁸¹ Dörtlü takririn tam metni için Bkz., URAN, **a.g.e.**, s.432-434.

Takrir, CHP'nin 12 Haziran 1945 tarihli oturumunda okunmuş ve reddedilmiştir. 17 Eylül'de Bayar partiden istifa etmiş, 21 Eylül'de de partinin iç huzurunu bozmaktan R. Koraltan, Menderes ve Köprülü genel idare kurulu kararıyla partiden çıkarılmışlardır. 7 Aralık 1945 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur¹⁷⁸².

İnönü, 1950 seçim nutuklarında da Komünizmin ülkede nifak yaratarak parçalayacağını düşünmektedir; “..geçen sene zarfında cemiyetimizi çöküntüye götürmek isteyen komünist neşriyatı da geniş faaliyete geçmiştir. Bu faaliyetin vasfı vatandaşlar arasında mümkün olduğu kadar nifak yaratmaya gayretlidirler...II. Cihan Harbinde bizi felakete sürüklemek isteyen iki büyük cereyana mukavemet etmiştir. Naziler ve komünistler vatanımızı arzularına kaptırmadığımızı bizi bir türlü affetmemişlerdir”¹⁷⁸³.

ABD'de başlayan ve her türlü liberal akımı da tehdit eden Senatör McCarty'nin başı çektiği anti-sol kampanya¹⁷⁸⁴ Türkiye'de de yansımış, Ankara Üniversitesindeki bazı hocaların komünist faaliyetlerde buldukları iddiası ile görevlerine son verilmiştir. Halkbilimci Pertev Naili Boratav, sosyolog Behice Boran, tarihçi Niyazi Berkes. Bu süreçten Üniversite Hocaları komünistlikle ve derslerde komünizm propagandası yapmakla suçlanmışlardı¹⁷⁸⁵. 2 Nisan 1948'de Ankara Üniversitesinde solcuların aleyhinde gösteriler yapılmış ve Türk politikasında ilerici görüşlerinden kuşku duyulan kişilerin üniversitelerden çıkarılmasına yol açan yeni bir dönemin başlatmıştı¹⁷⁸⁶. Mecliste Solcu Profesörler hakkında şiddetli tenkitler yapıldı¹⁷⁸⁷ şeklinde haberler gazetelerin başında yer almıştır.

Siyasî tarihimize, Tan Olayı olarak geçen eylemleri, İnönü'nün yeni partiyi şekillendirmesi ile doğrudan ilişkilidir; İnönü dış politikasının devamcısı, komünizm karşıtı bir parti istemekteydi ve bunun dışında gelişen

¹⁷⁸² URAN **a.g.e.**, s.435.

¹⁷⁸³ İNÖNÜ, İsmet; “CHP IX. Kurultay Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 27 Kasım 1951, s.1.

¹⁷⁸⁴ ÇAVDAR, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, s. 35

¹⁷⁸⁵ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s. 434.

¹⁷⁸⁶ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.41.

¹⁷⁸⁷ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.410.

oluşumların önüne geçmesinde Tan olayı önemlidir. Kapağında: Bayar, Aras, Köprülü, Menderes, Sabiha Sertel ve Cami Baykurt'un resimleri ve altında Pertev Boratav ve Behice Boran'dan, Aziz Nesin ve Sabahattin Ali'ye kadar bir dizi kişinin adının yer aldığı Görüşler Derginin G harfinin orak-çekicine benzeten ve ulusal duyguları kabaran gençlik 4 Aralık 1945 günü Tan matbaası ile Baykurt'un çıkardığı bir gazete ve kitabevini bir saat içerisinde yıkıntıya çevirmişlerdi¹⁷⁸⁸. Bu hareketin CHP ve hükümet tarafından kışkırtıldığı söylendi. Menderes bile bunu diyenler arasındaydı. Bu olay Ruslar tarafından Rus aleyhtarlığı olarak nitelendirildi¹⁷⁸⁹ 5 Mart 1946 Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykut hakkında hükümet dava açtı. Bu kişiler "BMM'ini ve Hükümetin manevi şahsiyetini tezyif ve takhir..." le suçlanıyorlardı. 23 Mart 1946'da Serteller birer yıla, Cami Baykut da 10 aya mahkum edildiler. Fakat 14 Mayıs'ta, Yargıtay Ceza Dairesi bu kararları bozdu¹⁷⁹⁰.

Berkes'e göre Tan olayı, Millî Şeflik rejiminin karşısına çıkacak gibi gözüken sol cephenin dağıtılabilecek güçsüzlükte olduğu gösterilmiş oldu. Ayrıca, bu cephe içerisinde gibi gözüken ve zaten Şef'in partisinde olup da istedikleri yerlere gelemediklerinden ayrılan kişilerin kolayca ürkütülebileceği ve uzlaşma oltasına takılabileceklerini gösterdi. Belki de en ilginç sonuç, bütün bunlardan arınmış olarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin resmen kurulması oldu¹⁷⁹¹. Bu süreçte, Görüşler yazı dizisinde Sabiha ve Zekeriya Serteller'in Rus yanlısı politikasını işlemeleri ve diğer muhalif kanatların da bunlarla birleşme aşamasında olduğu haberini alan İnönü bu bağlantıyı koparmıştır. Millî Şef amacına ulaşmış, liberaller solcularla yollarını ayırmışlar; Bayar, Menderes, Köprülü dergide yer almayacaklarını belirtmişlerdir¹⁷⁹². İnönü, Bayar'ı Tefik Rüştü Aras ve Sertellerden ayırarak yeni bir parti kurmasına izin vermesi, gerçekten de kendisinin 1945 Kasım Meclis açış nutkunda

¹⁷⁸⁸ A.g.e., s.354-355.

¹⁷⁸⁹ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.16.

¹⁷⁹⁰ A.g.e., s.18.

¹⁷⁹¹ BERKES, **Unutulan Yıllar**, s.355-356.

¹⁷⁹² YALÇIN, Soner; **Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s.407.

söylediği gibi kendi yapımıza uygun bir demokrasi geliştirme çabasının göstergesi niteliğindedir.

İnönü, DP programını inceler ve Bayar'a sorar: “-Terakkiperverlerde olduğu gibi ‘İtikatı diniyeye biz riayetkarız’ diye madde var mı? Bayar: - Hayır Paşam, laikliğin dinsizlik olmadığı var, dedi. –Zıyanı yok. Köy Enstitüleri’yle, ilkokul seferberliği ile uğraşacak mısınız? –Hayır.-Dış politikada ayrılık var mı?-Yok!-O halde, tamam..”¹⁷⁹³. İnönü yeni kurulan partilerden iç meselelerimizde özgür bir politika takip edebileceklerini, ancak, yabancı bir devletle ilişkilerinin olmaması ve dış politikada mutlak bir beraberlik olması koşulunu aramıştır¹⁷⁹⁴. 29 Nisan 1946’da Saraçoğlu, partiler ve dış siyaset konularında Daily Telegraph verdiği demeçte: “Dahili işlerden dolayı partiler arasında ne gibi anlaşmazlık ve ihtilaflar çıkarsa çıksın, biz dış siyaset konusunda birleşmiş bulunuyoruz. Dış siyasetle ilgili işlerde aramızda hiçbir görüş farkı yoktur”¹⁷⁹⁵ demiştir.

İnönü, Kasım 1947 CHP VII. Kurultayı’nda Hükûmetin polis, Jandarmayı kendi aleyhine kullanmadığına, kullanmayacağına, siyasî partilerine teminat veren İnönü tarafsız olacağını belirtmiştir. “...Hadiseler bizi kanunun yasak ettiği sağcı, solcu siyaset akımlarına karşı yeni dikkatlere sevk edecek gibi görünüyor. İktidarda ve muhalefetteki başlıca siyasî partilerin inkılap esaslarında mutabık bulunmaları, dış politika mutabakatı gibi, memleket için iyi bir talihtir. Millî partilerin inkılabı korumada dikkat yarışında olduklarının bilinmesinde yalnız fayda ve selamet vardır”¹⁷⁹⁶ çağrısında bulunmuştur.

İnönü’nün bu sınırlama ve belirlemeleri sonucu her iki partinin de programı hemen hemen aynı olmuştur. Bu benzerlik aralarındaki mücadelenin

¹⁷⁹³ GEVGİLİ, a.g.e., s.42, TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, s.81.

¹⁷⁹⁴ İNÖNÜ, İsmet; “3 Mayıs 1946’da Eskişehir Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD ve İngiltere ile İlişkiler ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.76.

¹⁷⁹⁵ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.19.

¹⁷⁹⁶ İNÖNÜ, İsmet; “CHP 7. Büyük Kurultay Açış Söylevi, 17 Kasım 1947”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.198.

kişiselleştirilmesine neden olmuş yani, İnönü-Bayar çatışmasına dönüşmüştür. “Türk siyaset yaşamının dar sosyo-ekonomik temeli veri alındığında, partiler arasında gerçek hiçbir farklılık olamazdı”¹⁷⁹⁷. Ancak, DP bu durumdan memnun değildi; Partinin kuruluşundan sonra, kurucularının karşılaştığı en büyük sorunlardan biri, bu partinin CHP’den farklı bir parti olduğunu ispat etmekte¹⁷⁹⁸. Bayar’ın gazetecilere şu sözü dikkat çekicidir; “- Bütün toplar bize çevrilmiş. Sağa dönsem faşist derler, sola dönsem komünist. Ortada kalsam Halk Partisinden niçin ayrıldınız, diyorlar”¹⁷⁹⁹. Adnan Menderes; “- Demokrat Parti bazı meselelerde Halk partisinden sağda, diğer bazı meselelerde biraz soldadır”¹⁸⁰⁰ açıklamasını yapmıştır. Us ise, bu konuyu şöyle yorumlamış; DP işçi sendikalarını kabul ettiği için biraz solda, Toprak Kanunu’na karşı çıktığı için biraz sağdadır¹⁸⁰¹. “CHP. 7. Kurultay’ından sonra her iki parti her zamankinden çok birbirine birbirine benzer hale geldi”¹⁸⁰². DP farklılığını anlatmaya çalışmıştır. Bir yandan, Batı’ya karşı bizde komünist partisi yok, öte yandan da halkına bizden farklı bir parti yok izlenimini vermek isteyen İnönü, bu durumdan memnun olsa gerek.

İnönü, DP kurulduğu andan itibaren, muhalefeti rejim içi bir çizgide tutmaya çalıştı. Kurucular siyasal hayatın o güne kadar olan felsefesine sadık kişilerdi. Hiçbiri ne din devletini ne de komünizmi istemekle suçlanamazdı. DP sol aleyhtarı girişimlerinde hükümeti daima destekledi. Rejimin liberalleşmesinin, solun ezilmesi şartına bağlı olduğu görüşünde CHP ile birlikteydi¹⁸⁰³. Bayar, “partiye kızılıarı, komünistleri almıyoruz. Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun bir siyasî programımız var”¹⁸⁰⁴ diyerek, İnönü’nün gözüne girmiştir. Çünkü DP’nin bir siyasal parti olarak

¹⁷⁹⁷ AHMAD, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s.27.

¹⁷⁹⁸ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.17.

¹⁷⁹⁹ US, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950* (iç.), s.660.

¹⁸⁰⁰ A.g.e., s.666.

¹⁸⁰¹ A.g.e. s.668.

¹⁸⁰² AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.38.

¹⁸⁰³ EROĞLU, Cem; *Demokrat Parti Tarihî ve İdeolojisi*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003, s.87.

¹⁸⁰⁴ BAYAR, Celal; “Adana Parti Merkezinde Yaptığı Hasbihal 29 Haziran 1946”, *Özel Şahingiray (Toplayan), Celâl Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri* (iç.), S.18-20, s.20.

varolabilmesi ilk başlarda İnönü'ye bağlı olduğu bir gerçektir ve DP onun önkoşullarına uymaya özen göstermiştir.

Demokrat partinin halk arasında tutulmasının nedeni parti programından¹⁸⁰⁵ değil, memleketin bütün muhalifleri birleştiren hükümet aleyhtarı bir hareket olmasındandı¹⁸⁰⁶. Özellikle de, İnönü muhalifleri DP çatısı altında birleşmişlerdir. Demokrat Parti kurucuları ilk anlarda İnönü'nün karşısına halkın tanıdığı ve saydığı bir kişiyi çıkarmayı düşünerek Çakmak'ı almışlardır¹⁸⁰⁷. “Fevzi Çakmak'ı İnönü'ye karşı bayrak olarak kullanmak gayretine düşmüşlerdir”¹⁸⁰⁸. Eski küskünlerden olup Millî Şef Döneminde İnönü'nün etrafında yer alan, Adnan Adıvar, Rauf Orbay, Hikmet Bayur da DP'den adaylıklarını koymuşlardı¹⁸⁰⁹. Bundan sonra DP ve CHP arasındaki mücadele ideolojik olmaktan çok, İnönü-Bayar'ın kişisel iktidarı savaşı şeklini almıştır.

“..fikrimce memleketin bütünlüğünü içeriden ve dışarıdan fena niyetli tertipçilere karşı koyacak en tesirli tedbir prensiplerin takibidir”¹⁸¹⁰ diyen İnönü mümkün olabildiğince bu ilkelere sahip çıkmıştır. Seçimlere bir yıldan az bir süre kala “...Bizim demokratik rejimde zorla iktidarda kalmak asla olmayacaktır”¹⁸¹¹ demiştir. Demokratik rejimlerde partiler, mücadele edip kendi prensiplerine sahip çıkmanın yanında uzlaşma kabiliyetini de korumalıdır¹⁸¹² diyen İnönü'ye göre, “bizim demokrasi anlayışımız siyasî partilerin birbiri ile rekabet ederek her iktidara gelenin memleketi daha ileri

¹⁸⁰⁵ 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu. Yeni partinin programının tam metni için Bkz., “Yeni Partinin Programı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, s.3-4. Demokrat Partinin kuruluşundan sonra sırasıyla şu sosyalist partilerin kuruluşuna izin verilmiştir: 14 Mayıs 1946 Türkiye Sosyalist Partisi, 24 Mayıs 1946 Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 17 Haziran 1946 Türkiye İşçi, Çiftçi Partisi, 20 Haziran 1946 Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi).

¹⁸⁰⁶ KARPAT, **a.g.e.**, s.157.

¹⁸⁰⁷ URAN, **a.g.e.**, s.469

¹⁸⁰⁸ US, **a.g.e.**, s.679.

¹⁸⁰⁹ **A.g.e.**, s. 680.

¹⁸¹⁰ İNÖNÜ, İsmet; “17 Eylül 1947Kars Halkevi Konuşması” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), s.189.

¹⁸¹¹ İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Ödemiş Söylevi, 14 Ağustos 1949”, (iç.), **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, (iç.), s. 323.

¹⁸¹² İNÖNÜ, İsmet; “TMTF ile 27 Mayıs MDD'nin Birlikte Düzenlediği ‘Atatürk’ü Anma’ Toplantısında Yapılan Konuşma, 12 Kasım 1966”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.332-337, s.336.

götüreceği manasındadır”¹⁸¹³. İnönü de demokrasinin özellikle yasal olan ilkeleri yaşatılmıştır. Muhalefet ve iktidarın sınırları onda nettir ve bellidir. Bu türden tutumlarını, tezin üçüncü bölümünde ele alınmıştır.

1. Demokrasi Tartışmalarında İnönü

Çok partili siyasal sistemi dışsal faktörlerin belirlediğine değinilmişti. Ancak İnönü’nün daha öncesinde de çok partili siyasal sistemi geçmeyi düşündüğüne ilişkin iddialar da vardır. İnönü de, “ben demokratik rejime geçmeği 1938 sonunda 1939 içinde memlekette verdiğimiz söylevlerde, halkın kendi kendisini idare etmesini, bütün esasları ile tahakkuk ettireceğimizi, ilan etmişimdir”¹⁸¹⁴ diyerek kendisi de çok partili siyasal sistemi düşündüğünü belirtmiştir. Söz konusu iddialar: İnönü’nün 1939 İstanbul Üniversitesi Nutkundaki mesajları, 1939 CHP Kurultay’ında parti içerisinde Müstakil Grubu oluşturması ve bir çok demecinde halk hakimiyetini dile getirmiş olmasını kanıt olarak göstermektedir. Yine bu türden iddialara göre, İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra çok partili siyasal yaşamı hayata geçirecekti, ancak, II. Dünya Savaşı ve gerçeği bunu hayata geçirmesini engellemiştir.

İnönü’nün çok partili siyasal sisteme geçişi önceden düşündüğüne ilişkin iddiaların temel dayanak noktaları O’nun 1939 Mart İstanbul Üniversitesi nutku ve Müstakil Grubu oluşturmasıdır.

İnönü, henüz yeni Cumhurbaşkanı iken, 6 Mart 1939’da İstanbul Üniversitesi’nde önemli mesajlar verdiği bir konuşma yapar. Verdiği mesajların yanı sıra bu konuşmayı daha ilginç ve çekici kılan şeyler; Atatürk’ün ölümünün hemen sonrasında olması, İnönü’nün uzun bir aradan sonra (Atatürk’ün hastalığı dönemi ve başbakanlıktan ayrıldığı dönemde İstanbul’a gitmemiştir) ilk kez İstanbul’a gitmesi ve yine uzun bir aradan sonra

¹⁸¹³ İNÖNÜ, İsmet; “Malatya’da Tertip Edilen Siyasî Toplantıda, 30 Mart 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), s.39.

¹⁸¹⁴ İNÖNÜ, İsmet; “DTCF’de Düzenlenen Atatürk’ü Anma Toplantısında Verilen Söyleşi, 14-15 Kasım 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), S.167-181, s.180.

ilk kez halka hitap etmesidir. Bu nedenle, İnönü'nün konuşması oldukça ilgi çekmiştir. Basın, konuşması ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Hatta, “Ankara’da halk meydanlarda konan hoparlörlerle İnönü’nün nutkunu dinlemiştir”¹⁸¹⁵. İnönü’nün söz konusu konuşması ile gençliğe ve halka verdiği önemli mesajları, o dönem çok partili siyasal sistemi düşündüğüne ve demokrasiyi istediğine kanıt olarak gösterilmiştir¹⁸¹⁶. “Vatandaşlarla yakından memleket meselelerini görüşmek benim için şuurulu bir zevktir”¹⁸¹⁷ sözleriyle konuşmasına başlayan İnönü daha başlangıçta halka yakın durarak “halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasî hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi idare üzerinde hakiki fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denilemez”¹⁸¹⁸ demiştir. İnönü, bir yönüyle de geçmişe gönderme yaparak, şimdiye kadar ki halk idaresinin ve halkın yönetim üzerindeki denetiminin sağlanamadığına, aslında olması gerekenin de böyle bir yönetim olduğuna da işaret ederek gelecekte, kendisinin bunu başaracağı mesajını vermektedir. Millî Şef Dönemi değerlendirilirken İnönü’nün Atatürk yönetiminden daha farklı bir tarz oluşturma çabasında olduğuna değinilmişti. Söz konusu olan bu konuşması da, bu çaba çerçevesinde değerlendirilmelidir. İnönü’nün yukarıdaki sözleri, geleceğe yönelik oldukça olumlu mesajlar vermiş olsa da karşılaşılan II. Dünya Savaşı gerçeği ile söz konusu ifadelerinden hiç biri hayata geçirilememiştir.

İnönü evrimciliği yine bu konuşmasında kendisini hissettirmektedir. Halk yönetiminin zamanla meydana getirileceğini haber vermektedir. Konuşmasının devamında “biz halk idaresinin, milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz. Halk idaresinin en nazik tarafı, bunun anarşiye ve zora meydan vermemesini tanzim edebilmektir. Çünkü,

¹⁸¹⁵ “Millî Şef’in Millete Yüksek Hitapları”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 7 Mart 1939, s.1.

¹⁸¹⁶ TOKER, Metin “İnönü’nün Hatıra Notlarından”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 21 Ocak 1974, s.1.

TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**.

¹⁸¹⁷ “Millî Şef’in Millete Yüksek Hitapları”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 7 Mart 1939, s.1.

¹⁸¹⁸ **Ulus Gazetesi** 7 Mart 1939, s.5. Nutkun tam metni için ayrıca Bkz., KOCAK, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.23-26; MELZİG, Herbert; **İsmet İnönü Millet ve İnsanîyet Millî Şef İnönü’nün Nutuklarından En Güzel Parçalar**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1943, s.79; KOP, Kadri Kemal; **Millî Şef İnönü’nün Hitabet, Beyanat, Mesajları** (iç.), Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1941, S.27-32.

gerek anarşi, gerek zor, halk idaresinin muhitinde külfetsizce dolaşabilen ve o idareyi kökünden tahrip etmeye istidatlı olan hastalıklardır”¹⁸¹⁹ sözlerini otorite boşluğuna meydan vermeme, kendi otoriter yönetimini kurma çabası olarak görülmelidir.

İnönü'nün İstanbul Üniversitesi konuşması, daha çok parti içi sorunlarla ilgilidir. Dikkat çektiği nokta CHP'dir¹⁸²⁰. CHP'nin yönetim içinde bağımsız bir işlevi olmadığı gibi, siyasî otorite ve prestiji de kalmamıştı. Parti üyeliği ise tamamen bir formalite niteliğindedir. Dolayısıyla, CHP yön gösterici olmaktan çok hükümetin aldığı ya da devlet katında alınan kararları, hatta kendisi hakkında kendisine danışılmaksızın alınanları da kayıtsız şartsız destekleyen bir örgüt durumundaydı ve halk için çekiciliğini de yitirmişti. CHP'nin yeniden örgütlenmesi ve gerçek bir siyasal parti haline gelmesi gerekiyordu¹⁸²¹. İnönü söz konusu konuşmasında öncelikle parti- halk ilişkisinin kurulmasına ilişkin parti teşkilatında yapılması gereken değişikliklere işaret etmiştir. Vatandaşların parti teşkilatı içinde her türlü hizmet ve ilerleme imkanı bulacağını, gelecek seçimlerde milletvekili adaylarının halkla ilişkilerini artıracığını ve başkanlık kurulu ile parti teşkilatının görüşlerini daha yakından birbiri ile temasa getirecek yöntemleri şimdiden geliştireceğini dile getirmiştir¹⁸²². Koçak'a göre, İnönü'nün İstanbul Üniversitesi Konuşmasının bir demokrasi müjdesi olarak değerlendirilemez¹⁸²³. çıkarılabilecek anlam CHP'nin tek-parti yönetimine devam edeceği, ancak partiyle ilgili bazı önemli siyasî sorunların da çözülmesi gerektiği noktasındaydı.

1942'de İnönü'nün görünürde getirmek istediği bir başka yapılanma da parti içinde de demokrasi idi ve buna ilişkin, “Parti hükümetinin muvaffak olması bütün gayretlerimizin hedefidir. Parti içinde tenkidler, kontroller hep hükümetin muvaffakiyetine yardım etmek içindirler. Partili, Parti içinde hiçbir

¹⁸¹⁹ İNÖNÜ, İsmet; “Millî Şef ve Reiscumhurumuz İsmet İnönü İstanbul Üniversitesinde Şu Nutku İrat Buyurdular”, **Millî Şef İnönü'nün Hitabet, Beyanat, Mesajları** (iç.), Kadri Kemal Kop, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1941, S.27-32, s.31-32. **Ulus Gazetesi** (iç.), 7 Mart 1939, s.5

¹⁸²⁰ KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.26-27.

¹⁸²¹ **A.g.e.**, s.27.

¹⁸²² “Millî Şef'in Millete Yüksek Hitapları”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 7 Mart 1939, s.5

¹⁸²³ KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.30.

hakikati olduğu gibi görmekten, olduğu gibi söylemekten çekinmeyecektir. Bir Partinin memleket için faydalı ve yapıcı olması ancak bu surette mümkündür. İnkılapçı bir partinin, memleketi ilerletip yükseltme hamlelerine devam etmesi, ancak bu surette tahakkuk eder”¹⁸²⁴. Çoğunluk egemenliğine ve diktasına yol açan bir başka etken, parti içi katı disiplinin ve iki partili sistemin yarattığı sonuçlardır. Meclis’teki ezici çoğunluk, onun parti içi katı disiplini, parti içi demokrasi yerine lider egemenliğinin doğması, bu mutlak ve disiplinli çoğunluğa dayalı hükümetlerin hem bu çoğunluğa hem de meclise ülkeye tek elden hükmetmeye çalışmaları sonucunda, meclisin hükümet üzerinde bir denetimi kalmadığı gibi, siyasal çoğunluğun muhalefeti ezmesinin yollarını da açmıştır¹⁸²⁵. İnönü’nün hükümet, bürokrasi, parti ve Meclis siyasî denetim ve otorite kurma süreç ve girişimleri de ortadadır¹⁸²⁶. Daha önce de vurgulandığı üzere, İnönü kendisine özgü bir yönetim sistemi getirmeye çalışmış ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuştur. Söylemsel düzey ile uygulama düzeyi aynı değildir demek yanlış olmayacaktır.

Önceden çok partili siyasal sistemi düşündüğüne ilişkin iddiaların diğer bir dayanak noktası da İnönü’nün Müstakil grubu oluşturmasıdır. “Halk idaresini kemale getirmek idealindeyiz”¹⁸²⁷ kararı alınan Mayıs 1939 CHP V. Büyük Kurultayı’nda Müstakil grubu oluşturmuştur. Grubun görevi, “devlet işlerinin yürütülmesini, CHP, Tüzük ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının iyi uygulanmasını denetlemek, gerektiğinde soru ve gensorular vermek, hükümetten açıklamalar istemek ve hükümeti güvenoyu istemeye zorlayabilmektir”¹⁸²⁸ İnönü, İngiliz gazetesi Daly Telegraph gazetesine verdiği beyanatta, kendisine Atatürk rejiminin aynen demokratik bir yönde devam etmekte olduğunu sorusu üzerine, “rejimin daima teşkilatı esasiye dayanan TBMM yoluyla uygulandığını, son zamanlarda da mecliste Müstakil Grup

¹⁸²⁴ İNÖNÜ, İsmet; “23 İlkkanun 1942 Tarihinde İstanbul’da CHP Vilâyet Kongresinde İrat Buyurdukları Nutuk”, **Millî Şef İsmet İnönü’nün Yurt içi Gezilerinde ve Türlü Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul’da İrat Buyurdukları Nutuklar** (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943, S.12-14, s.12.

¹⁸²⁵ TANÖR, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.351.

¹⁸²⁶ KOCAK, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.21.

¹⁸²⁷ “Millî Şefimizin Mühim Nutukları”, **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s.1.

¹⁸²⁸ GOLOĞLU, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, s.19.

oluşturularak halk yavaş yavaş yönetime katılmaktadır”¹⁸²⁹ şeklinde cevap vermiştir. İnönü’nün çok partili siyasal yaşama geçişi çok daha önceden istemişti şeklindeki iddiaların dayanak noktasını oluşturan Müstakil Grup tam tersi Milli Şefliğini pekiştirdiği bir uygulama olmuştur. Diğer bir ifadeyle Müstakil Grup parti içinde denetim ve kontrolü İnönü adına sağlama yetkisiyle donatılmıştır. Bu nedenle, bir yandan tek parti için de farklı bir grup yaratarak muhalefet görevini üstlenen (üstlendirilen) bu grup, aynı zamanda da şef adına parti üyelerini ve kararlarını sıkı bir denetim altında tutmaktaydı. Müstakil Grubun Başkanı’nın İnönü olduğu ve Başkan Vekilini de parti meclisi değil, bizzat İnönü’nün seçtiği düşünülürse, grubun kuruluş amacı daha kolay anlaşılır. Müstakil Grubun aşağıda belirtilen görevleri nesnel bir değerlendirmeye tabi tutulursa, gruba verilen yetkilerin gücü ve grubun ne kadar demokratik olup olmadığı da anlaşılmış olur.

Müstakil Grubunun görevleri, a) devlet işlerinin cereyanı, parti nizamname ve programının ve büyük kurultay kararlarının en iyi tatbikini, meclis grubu kararına tabi olmaksızın murakabe etmektir bu dört senelik faaliyet hakkında gelecek kurultaya rapor takdim eder, b) Müstakil Grup Umumî heyetin kararıyla icra vekillerinin sual ve istizah yapılabilir. Ve icra vekilleri için mecliste itimat reyî tahrîk edebilir. Kezalik hükümetten herhangi bir meselenin mecliste alenen müzakereye konulmasını talep edebilir, c) Müstakil Grup Reis Vekili parti hükümetinin muvaffakiyetine yardım etmek, nifak, ihtiras ve şahsiyata mani olmaya bilhassa dikkat eder¹⁸³⁰ şeklinde belirlenmişti. Müstakil Grup, CHP Meclis grubu toplantılarına sadece dinleyici olarak katılabiliyorlar, Mecliste Müstakil Grup, üyelerinin herhangi bir konudaki görüş ve önerilerinin, ikna edici de olsa oylama sonucunu etkilemesi mümkün değildir. Sonuçta, Müstakil Grubun uyarıları, görüşleri ve önerileri sadece Meclis zabıtlarına geçebilecek, belki kısmen basında yer

¹⁸²⁹ İNÖNÜ, İsmet; “Millî şef ve Reiscumhurumuz İsmet İnönü’nün İngiliz Milletine Mesajları ve Bu Münasebetle Daily Telegraph Gazetesinin Hususi Muhabirine Vaki Beyanatları”, **Millî Şef İnönü’nün Hitabet, Beyanat, Mesajları** (iç.), Kadri Kemal Kop, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1941, S.43-46, s.43-44.

¹⁸³⁰ GÜLCAN, a.g.e., s.203-204.

alabilecekti¹⁸³¹. Müstakil Grup üyeleri, TBMM toplantılarında görüşlerini kendi grup kararlarına göre ifade edecekler ve oylarını bu yönde kullanacaklardı¹⁸³².

Müstakil Grup parti içerisinde kendisinden beklenen muhalefeti yapmamış, alınan kararları Müstakil Grup başkanı A.R. Tarhan kendi grubunun adına uygun bulmuş ve en önemlisi Müstakil Grup başkanının hiçbir kanun tasarısı, teklifi ya da alınan herhangi bir kararı eleştirdiği ya da onaylamadığı görülmemiştir. Bunun bir çok örneği vardır; Müstakil Grup Başkanı, A.R. Tahran; “Biz savaş dışında kalmış olmakla beraber Savaş ekonomisinin içindeyiz. Bu koşullar altında mutlak bir serbestlik sistemi uygulamaya da ne olanak ne de gerek vardır”¹⁸³³ diyerek Ş. Saraçoğlu Hükümetine güvenoyu vermiştir. Yine bir örnek: çok tartışmalı ve hassas bir uygulama olan Varlık Vergisi Kanunu Tasarısını da Müstakil Grup başkanı Ali Rana Tarhan, “Varlık Vergisi teklifini mali, ekonomik ve sosyal bakımdan yerinde bularak, aynı hedefe varacak ve yararı sürekli olacak başka tasarıları da beklediğini bildirdi”¹⁸³⁴. Müstakil Grup Başkanı A.R. Tarhan, kendisi muhalif olması gerekirken, muhaliflere cevap verecek kadar iktidarın içerisindeydi. Toprak reformu tartışmalarında, Menderes’e cevap vererek eleştirmiştir¹⁸³⁵.

İnönü’nün muhalefet yapması beklenen Müstakil Grup başkan yardımcısı olarak Tarhan’ı seçmesi tesadüf değildi, “Rana Tarhan, İnönü’ye taparcasına bağlı birisiydi. İnönü bunu bildiği için kendisini müstakil gruba başkan tayin etmiştir”¹⁸³⁶. Ulus Gazetesi, Müstakil grubun kuruluşunu, iddiamızı destekleyecek bir şekilde, “Partide Müstakil Grup kuruluyor. Grup 21 mebusan mürekkeptir. Parti müstakil Grubunun resisi partinin Değişmez Genel Başkanıdır”¹⁸³⁷ şeklinde vermiştir. Zaten Müstakil Grubun asıl başkanı CHP Değişmez Genel Başkanı İnönü idi. Yani İnönü, bir yandan CHP ve

¹⁸³¹ KOCAK, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.79-80.

¹⁸³² *A.g.e.*, s.73.

¹⁸³³ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.158. Müstakil Grubun muhalefet yapmaksızın hükümetin aldığı kararları onaylaması ile ilgili bu kaynakta örnekleri için Bkz. *a.g.e*

¹⁸³⁴ GOLOĞLU, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, s.175.

¹⁸³⁵ *A.g.e.*, s.358-359.

¹⁸³⁶ SARAY, *a.g.e.*, s.50.

¹⁸³⁷ “Partide Müstakil Grup Kuruluyor”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 28 Mayıs, 1939, s.1.

hükümetin politikasını yönlendiriyor, diğer yandan da bizzat kendisi tarafından çizilen bu politikanın adeta ne ölçüde ve hangi yönlerinin eleştirilmesi ve denetlenmesi gerektiğini saptıyordu¹⁸³⁸.

İnönü, Müstakil Grubu kendi otoriter yönetiminin yapısal bir parçası olarak görmüştür. İnönü için Müstakil Grup tartışmaları, çatışma unsuru değil de yapısal uyumunun bir ögesi idi. Bu beklentisinin gerçekleştiğini de İnönü, Haziran 1943 IV. CHP Kurultayı'nda, müstakil grubun dört yıllık çalışmalarını değerlendirirken, açıkça belirtmiştir. “Kurultaydan aldığı vazifeyi ifa ederken **Mecliste ahengi muhafaza eden** Hükümete millet karşısında fikirlerini söylerken memlekette iyi geçinmeyi ve Hükümete yardımcı olmayı göz önünde tutan Müstakil Grup üyelerine teşekkür etmeyi borç bilirim”¹⁸³⁹. Çatışma değil de, uyumu sağladıkları, hükümetin kararlarını onayladıkları için İnönü'nün açıktan teşekkür ettiği müstakil grubu demokratik bir uygulama şeklinde değerlendirmek yerine mecliste olası bir çatışmanın önüne geçmek ve çok seslilik görüntüsünü vermek için kullandığı bir araç olarak değerlendirmek gerekir. İnönü adına, parti meclisini ve hükümeti denetlemek.

Batı ittifakı ile çok partili siyasal yaşama dönüş arasında sıkı bir ilişki bulunduğu gerçektir¹⁸⁴⁰. 1944 yılında İnönü, 1 Kasım Meclis açış konuşmasında; “**ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız** İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere, Türk milleti şiddetle ve muvaffakiyetle karşı koydu. Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da, kesin olarak karşı koyacağız”¹⁸⁴¹ derken henüz güven bunalımı aşılmamışken görüldüğü gibi İnönü demokrasi de taklit görmekte ve kaçınmaktadır. İnönü'nün bu

¹⁸³⁸ KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.79-80.

¹⁸³⁹ “Millî Şefimiz Dün VI ncı CHP Büyük Kurultayını Tarihî Bir Nutukla Açtılar”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 9 Haziran 1943, s.1.

¹⁸⁴⁰ AVCIOĞLU, Doğan; **Devrim ve Demokrasi Üzerine**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997, s.360.

¹⁸⁴¹ İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1944 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), s.67.

konuşmasından liberal politikalar konusunda hiçte aceleci olmadığı anlaşılıyor¹⁸⁴². Bunun da en önemli nedeni İnönü'nün evrimci anlayışıdır.

Kaçmazoğlu'na göre, Türkiye'nin demokrasiye geçişini İnönü'nün kişisel etki ve CHP'nin kendi isteği ile değil Sovyetler Birliği'nin baskı ve tehdidine karşı Batı desteğini sağlamak amacının etkisi olmuş ve BM Anayasası kabul edilmemiş, Türk Hükümeti liberasyon ve demokratikleşmenin baskısı altında kalmamış olsaydı muhtemelen DP'nin sonu da tıpkı TCF ve SCF gibi olurdu¹⁸⁴³.

İstanbul Üniversitesi konuşması ve gerekse Müstakil Grup İnönü'nün iki zıt politikayı (bir yanda demokratik söylem ve görünürde uygulama öte yanda Millî Şefliği) birbirine karşı oynayarak/kullanarak otoritesini sağlamlaştırması ve devam ettirmesi şeklinde yorumlanabilir. Yani her ikisini de Millî Şef Döneminin diktatörlüğünü örten bir şal olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. 1939 sonrasının demokratik yönetimden ziyade otoriter yönetimin egemen olması Değişmez Genel Başkanlığının 1946'ya kadar devam etmesi bu yorumu destekler niteliktedir.

Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan ve 1972'de CHP'den ayrılışına kadar geçen süre zarfında İnönü'nün demokrasi anlayışında ve uygulamalarında da önemli değişimler izlenmektedir. Elli yıllık bir süreçte fikirlerin ve bu fikirlerden hareketle uygulanan politikaların değişmemesi şaşırtıcı olurdu. Burada bize düşen sadece demokrasi anlayışında değil, diğer düşünce ve eylemlerinde de değerlendirme yaparken, dönemin her türlü koşullarını dikkate almaktadır.

İnönü'nün demokrasi konusunda farklı dönemlerde söylediği sözler, bugün bile alkışlanacak düzey ve içeriktedir. Gerek genel anlamda demokrasi düşünceleri, gerek parti içi demokrasi konusunda söyledikleri ve gerekse muhalefet döneminde, iktidar partisine öneri türünden dile getirdikleri takdire şayandır. Ne var ki, düşünce-eylem ilişkisine bakıldığında aynı takdiri yapmak imkansızlaşıyor.

¹⁸⁴² KOCAK, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2*, s.362.

¹⁸⁴³ KAÇMAZOĞLU, *a.g.e.*,s. 28-29.

Özellikle iç ve dış dinamikler dikkate alındığında İnönü'nün demokrasi söylemleri “ideal demokrasi” olarak değerlendirirken, uygulamaların geciktirilmesi ve yeterince yerine getirilmemesi için ileri sürülen gerekçeler sürekli olarak dönemin koşullarıyla ilişkilendirilmekte, her konuda sabırlı olan İnönü bu konuda da oldukça sabırlıdır ve halka da sabır telkin etmektedir.

H. İnönü- Ordu İlişkisi

Ulusların tarihlerinde orduların her zaman ayrı bir yeri ve gücü vardır. Hele bizim gibi toplumlarda çok daha saygın ve özel bir konumu vardır. Bu Osmanlı İmparatorluğu zamanında da, cumhuriyet döneminde de ve günümüzde de fazla değişmemiştir.

Ordular ulus-devlet kuruluşunun ve “millî mefahir”in (övünçlerin) simgesi olarak, millîyetçi ideolojilerde özel bir role sahiptirler. Kurtuluş/kurtuluş savaşları, vatandaş ordularının teşkili ve zorunlu askerlik, millîyetçiliğin ve ulus-devletlerin doğumuna refakat ederler. Türkiye’de ordu buna ek olarak modern millet inşasının, millî-sosyalleşmenin ve millîyetçi ideolojinin yeniden üretiminin ağırlıklı bir aktörü olarak işlev üstlenmiştir¹⁸⁴⁴. Bu yönüyle ordu siyasal yönetim üzerinde daima bir güç olmuştur.

Ordunun hükümete doğrudan müdahale ederek, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 dönemleri ve hatta 28 Şubat 1997 süreçleri, Türkiye’de ordu-siyaset ilişkilerinin göstergesidir. Yani, ordu çoğu zaman siyaset üzerinde etkili ya da siyaset, ordu üzerinde etkili olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu asker kadrosundan ve ilk dönemlerinde Genel Kurmay Başkanı olan İnönü’nün siyasal yaşamının her döneminde ordu ile ilişkileri olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında her ne kadar ordu siyasetten ayrılmış ve askerler ordudan istifa ederek, Mecliste yer almışsa da, güçlü askerî kadro kendi içerisinde iktidar mücadelesi vererek bölünmüştür.

¹⁸⁴⁴ ALTINAY, Ayşegül – BORA, Tamlı; “Ordu, Militarizm ve Millîyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Millîyetçilik**, Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.153.

İnönü'nün ordu ile ilişkisi, onun siyasî yönetiminin her aşamasında olmuş, ilişkinin boyutu ve etkisi değişen koşullar çerçevesinde farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ordu siyasal düzenin yerleşmesinde bir araç olmuştur. İnönü'nün ikinci başbakanlığı döneminin en etkili politikası olan Takriri Sukûn kanununun uygulanmasına ordu etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde, İnönü siyasal karar ve uygulamalarına desteği ordudan almıştır. İnönü, 21 Mart 1925'te Meclis Başkanlığına verdiği önerge ile “örfî idare mıntıklarında divan-ı harplerin verecekleri idam kararlarının ordu, kordu, müstakil fırka ya da mevki-i müstahkem kumandanları tarafından tasdik ve infazını sağlayan bir kanun çıkarılmasını istemiştir”¹⁸⁴⁵. Böylece orduya yargı yetkisi tanınıyordu. Bu yargı yetkisini isyancılara karşı olduğu kadar, bütün siyasî muhaliflere karşı kullanılabilme imkanı vardır. Ordu ve İstiklal Mahkemeleri devrim sürecinde, Kemalist rejimin iki temel dayanağıdır¹⁸⁴⁶. Bu dönemde, ordu görünürde siyasetten ayrı tutulmakla birlikte, devrimi destekleyici güç olmuştur.

Türk siyasî yaşamında, ordu siyaset ilişkisinin bilinen bir gerçeği ya da geleneği olarak görebileceğimiz bir özelliği her dönem ordu içerisinde, siyasal iktidara karşı değişen boyutta ve etkide örgütlemeler olmuştur. Millî Şef Döneminde de devletin bütün kurumlarına hakim olan İnönü'ye karşı örgütlemeler ve kıpırdanmalar görülmüştür. 1942-1943'de Çorlu'da bir grup subay İnönü yönetimini devirmek amacıyla birleşmişler ve General Muzaffer Tuğsavul'a başvurarak ordunun yöneticileri tutuklayarak idareye koyması hareketine başkanlık yapmasını istemişlerdir. Tuğsavul bu teklifi ülke için bir intihar olacağı gerekçesiyle geri çevirmiştir¹⁸⁴⁷. 1942-1943, Savaşı Almanların üst üste zaferler kazanması, savaşa girmediği halde, Türk subay heyetinin üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Alman ordusunun üstün gücü karşısında kaygı yaşayan ordu bunun sorumlusu olarak, İnönü'yü (müttefiklerle üçlü ittifak yaptığından dolayı) ve ordu üst yönetimini görmüşlerdir. Ve bu ikisini

¹⁸⁴⁵ ÖZDAĞ Ümit; **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.73.

¹⁸⁴⁶ **A.g.c.**, s.75.

¹⁸⁴⁷ **A.g.c.**, s.142.

devirmek için oldukça geniş bir kadroya sahip ve ordunun bir çok birliğine yayılan gizli örgütler kurmuşlarıdır. Her geçen dakikanın memleketi uçuruma sürüklediği ve bu nedenle, bir an önce müdahale edilmesi gereği yaygın olmuştur. II. Dünya Savaşı'ı gerçeği olarak halk kadar orduda ihmal edilmiş ve maddi sıkıntılar yaşamıştır. Ordu yönetimi eline geçirmek için çok iyi örgütlendiği halde son dakikada merkez ihtilal kadrosu üyeleri II. Dünya Savaşı ıstırapları nedeniyle sivil yönetime biraz daha zaman vermesini kararlaştırmıştır¹⁸⁴⁸. İnönü'nün izlediği pragmatist savaş politikası Almanlarla işbirliği yapması da böyle bir girişimi ertelemiş olabilir.

Savaşın sona ermesiyle orduda yapılacak emeklilik ve terfi işlemleri için sağlık durumlarının ele alınması gerekmiş, ancak İnönü emekliye sevk edilmesini istediği subayların adlarını hastane baştabiplerine bildirmişlerdir. Bu orduda şok etkisi yapmıştır¹⁸⁴⁹. İnönü savaş sonrası, kendisine karşı bir örgütlenme çabasında olan ve Alman yanlılarını ordu dışında bırakarak çeki düzen vermek istemiştir denilebilir. Başta da müttefiklerin gözünde Alman yanlısı olarak bilinen Fevzi Çakmak'ı emekliye ayırmıştır.

Atatürk ve İnönü İttihat ve Terakki yönetiminden bu yana genellikle orduyu politikanın dışında tutmaya çalışmışlardır. Orduyu siyasal sürecin dışında tutmaya çalışmalarının nedeni, bir yandan Osmanlı'nın son döneminde subaylar arasındaki hiziplerin hangi sonuçlara yol açtığına çok iyi bilinmesi, diğer yandan da bu iki liderin rakip istemeyişiydi. Her iki lider de orduyu 1944'te emekli edilinceye kadar aralıksız genel Kurmay Başkanlığı'nı yürütecek olan Fevzi Çakmak'ın denetim altında tutmuşlardı. Çakmak hem hırsı bulunmayan ılımlı bir komutan olarak bu iki liderle uyum çalışmış, hem de silahlı kuvvetlerin politikaya girmemesini sağlamıştı¹⁸⁵⁰. Fevzi Çakmak'ın emekliliğe sevk edilmesi olayı, hem uzun yıllar ülke için emek verdiği hem de İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesini desteklediğinden dolayı, İnönü'nün vefasızlığı olarak değerlendirilmiştir.

¹⁸⁴⁸ YAVI, Ersal; **İhtilalci Subaylar Türk Ordusu İçindeki Gizli İhtilal Örgütleri Fotoğraflar, Belgeler, Tanıklar, Anılarla 1905-1962 Dönemi**, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2003, s.142. Ayrıca bu örgütlenmenin detayları için söz konusu kaynaktan verilmiştir.

¹⁸⁴⁹ YAVI, a.g.e.,s.153.

¹⁸⁵⁰ ORTAÇ, a.g.e, s.76.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın 12 Ocak 1944'de emekliye ayrılmasından sonra 7 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı 'Genel Kurmay Başkanlığı'nın vazife ve yetkileri hakkında kanun'un yürürlüğe girmesiyle Gnkur. Bşk.'liğinin başbakanlığa bağlanması sonucunda ordu devlet kurumu içerisinde bağımsız konumunu yitirmiştir¹⁸⁵¹. İnönü bu kanun ile birlikte, Fevzi Çakmak'tan sonra orduyu denetleme ihtiyacının bir göstergesi olabilir. Bu kanun ile Genel Kurmay Başkanlığı başbakana bağlanmış ve başbakana karşı sorumlu tutulmuştur.¹⁸⁵² 1) Genel Kurmay Başkanı Başbakan tarafından teklif ile bakanlar kurulu tarafından atanacak 2) Genel Kurmay Başkanı'nın bakanlıklarla yapacağı doğrudan görüşmelerin önceden başkan tarafından belirlemek ve gerektiğinde değiştirilmesi hükmü getirilmiştir.

1945 çok partili siyasal sisteme geçiş ile birlikte, ordunun konumunda da değişiklikler olmuştur. Türk ordusu Truman Doktrini çerçevesinde ABD dünya güvenlik sistemine girmeye başlamıştır¹⁸⁵³. Daha sonra DP iktidarı dönemi ve 1960 ihtilali sonrası İnönü Başbakanlığı döneminde de, Ordu Amerikan yardımı ile modernleştirilmiştir.

1944-1950 aşamasında da orduda gizli örgütler var olmuş ve öncekinin devamı niteliğindedir. Temel amaçları ise, özellikle de DP kurulduktan sonra, bu partinin mümkün olan en kısa zamanda iktidara gelmesi olmuştur. Seçimlerin 1946 gibi olmamasını yakından takip etmişlerdir¹⁸⁵⁴. Bu dönem ordu da, tıpkı İnönü muhalifleri gibi DP çatısı altında yer almıştır.

1950'den sonra çıkan bir söylenti, o seçimler CHP tarafından kaybedildiğinde komutanları İnönü'ye gelip ona, 'Paşam emrindeyiz! Emrediniz, seçim neticelerini iptal edelim' dedikleri yönündedir. Toker bu durumu İnönü'ye bunu sormuş, İnönü de gülererek yok öyle bir şey olur mu? demiştir. Bunu böyle sanmanın orduyu hiç tanımamak olduğunu söyleyen İnönü'ye göre, ancak bir orduyu tanımayan, onu kendi ordusu sanır veya kendisine göre bir ordu yapabileceğini hayal eder. "Seçim yapacaksın seçim

¹⁸⁵¹ ÖZDAĞ a.g.e., s.125.

¹⁸⁵² A.g.e., s.146.

¹⁸⁵³ A.g.e., s.125.

¹⁸⁵⁴ YAVI, a.g.e s.144; ÖZDAĞ a.g.e, s.164.

dürüst olacak. Ordu iktidarı kazanana vermeyecek, ordu böyle hareket etmez. Ordu böyle arzulara da alet olmaz. Bir millî orduyu harekete ne getirir, onu bilmek ve ordunun harekete geçmesi istenilmiyorsa onu yapmamak lazım”¹⁸⁵⁵ diyerek kendisi muhalefette kalacak olsa dahi orduyu siyasetten uzak tutmanın ülke geleceği adına faydalı görmüştür. İnönü’nün söylediği gibi ise, bu dedikoduyu yayanların DP’ye ordu üzerinden baskı altına alma düşüncesi taşıdığı söylenebilir.

İnönü, ordunun siyasetten uzak tutulması ilkesini benimsemekle birlikte var olan örgütlenme ve kıpırdanmaları da doğal saymıştır. Örneğin, tek parti döneminde, ordu içerisinde bazı kıpırdanmalar olduğu haberi Atatürk’e ulaştınca, Atatürk, İnönü’den durumu nasıl değerlendirdiğini sormuş, İnönü’nün verdiği yanıt şu olmuştur;

“Elbette tenkit edeceklerdir. Kendi genç subaylığımızı hatırlayalım. Bölük odasında oturduğumuz zaman, padişah ve halifeden başlayarak kendi kumandanlarımıza kadar kimleri tenkit etmezdik ki? Bugünküler de aynı şeyi yapmayacaklar mıdır? yapmıyorlar mı? sanıyorsunuz. Ordu bu kendine göre bir tabiatı olacaktır ve bu tabiat hep sürüp gidecektir. Kendi kendilerine tedbirler alacaklardır, tertip düşüneceklerdir, birbirleriyle haberleşeceklerdir, bir takım hazırlıklar yapacaklardır. Biz öyle değil miydik? Ben hiçbir endişe duymuyorum. Bunu bir tabii hal sayıyorum. Biz memleketin şartlarını gereği gibi değerlendirip ona göre idare ettiğimiz süre bunlar masum hevesler olarak gelir ve geçer”¹⁸⁵⁶.

İnönü, iktidarı bir askerî müdahale ile almaya niyetlenmemiştir. Demokrasiyi, kendi akışına bırakarak halkı, çok partili yaşamın çalkantıları içinde kazanmayı bir ideal olarak benimsemiştir¹⁸⁵⁷ İnönü, bir kere tercihini demokrasiden yana yaptıktan sonra onun yaşaması için elinden geleni de yapmıştır. O’nun ordu ile olan ilişkilerini de demokrasi anlayışı şekillendirmiştir. Öyle ki, demokrasiyi tehlikede gördüğü zamanlarda ordu ile işbirliği yapmıştır. Ancak bütünüyle ordunun egemen olmasını da engelleyerek bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır.

¹⁸⁵⁵ TOKER, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s.,46

¹⁸⁵⁶ *A.g.e* s.56.

¹⁸⁵⁷ ARCA YÜREK, *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, s.50.

Ordu ilk beş yıl, DP iktidarından memnun kalmış ancak 1955’den sonra ordu içerisinde memnuniyetsizlik ve huzursuzluk artmaya başlamıştır¹⁸⁵⁸. DP, ülkeyi korumaktan ziyade kalkındırmaya kararlı bir hükümet tablosu çizmiş, öncelikler listesindeki askerî kurum giderek aşağı sıralara düşmüştür. DP’liler orduyu ekonomik büyümeyi sağlayacak bir kurum olarak değil, önemli ölçüde, NATO tarafından ve Amerika hibeleriyle finanse edilmesi gereken bir kurum olarak görmüşlerdir.¹⁸⁵⁹ Menderes’in muvazzaf subaylara büyük çaplı gereksinim olmadığını, ordunun Amerika’daki gibi yedek subaylarla yönetilebileceğini açıklaması, DP iktidarının ordu karşısında aldığı ilk tavır olarak belirlenir. İkinci bir tavır ise DP’nin partide asker kökenlilere çok az yer vermesidir. Nitekim 1950-1960 arasında parlamentoda mesleki dağılıma bakıldığında, en düşük oranda temsil edilen meslek grubunun askerler olduğu görülür¹⁸⁶⁰. DP iktidarının orduya karşı bu tutumu önceki Millî Şef Döneminden oldukça farklıdır. İnönü ülke kalkınmasından çok korunmasını göz önünde bulundurduğu için finanssal açıdan orduyu öncelikli tutmuştur. Ancak bazı gelenekler DP iktidarı döneminde de değişmemiş, Bayar, “İnönü’ye bağlı subayları emekliye sevk edip kendisine bağlı bir ordu oluşturmak için orduda büyük bir tasfiye hareketine girişmiştir”¹⁸⁶¹.

İnönü, ordunun siyasete karışmasının karşısında bir tutum sergilemesine rağmen hiçbir zaman **ordu ile ters düşmemiş**, gerekli olduğuna inandığı dönemlerde yakın ve güven ilişkileri kurmaya da özen göstermiştir. İnönü’nün 1960 ihtilali sürecinde ordu ile işbirliği yapıp yapmadığı konusu oldukça tartışmalıdır. İşbirliği yaptığına ilişkin iddiaları destekleyecek türden belgelere de araştırma süresince rastlanamadı. İhtilal sonrasında, İnönü’nün demokrasinin yaşaması ve ülke güvenliği adına aktif bir rol aldığına tanık olmaktayız. 27 Mayıs ihtilaline ilişkin oldukça ayrıntılı iddia ve anılar ve

¹⁸⁵⁸ BELEN, Fahri; **Ordu ve Politika**, Bakış Matbaası, İstanbul, 1971, s.34-36.

¹⁸⁵⁹ YAVI, a.g.e., s.188.

¹⁸⁶⁰ MAZICI, Nurşen; “27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm** (iç.), s.556

¹⁸⁶¹ YALÇIN, Efendi Beyaz **Türklerin Büyük Sırrı**, s.452.

değerlendirmeler¹⁸⁶² vardır. Ancak konumuz dışı olduğu için bu değerlendirme ve tartışmalara girilmeyecektir. Bizi ilgilendiren yönü süreçte İnönü'nün rolünü değerlendirmektir.

1960 ihtilaline oldukça yakın bir zaman önce, İnönü NATO ülkeleri gazetecilerine verdiği bir demecinde, “biz, ordunun siyasete karışmasının karşısındayız. Biz bir ihtilalle idareye gelmek hevesinde değiliz. Normal yollardan rejimin normalleşmesini istiyoruz. Orduyu siyasete karıştıran bugünkü iktidardır. Ordu ile iktidara gelmek istemiyoruz. Bir baskı idaresini millet kuvveti ile yıkmak için mücadele ediyoruz”¹⁸⁶³ şeklinde açıklamalarda bulunarak, askerî müdahalenin karşısında olduğunu dile getirmiştir. BBC muhabirinin muhalefetin orduyu kendi siyasî amaçlarına araç etmek istediği iddia ediliyor ne dersiniz sorusuna da İnönü, “bu memleket cumhuriyete kadar askerî ihtilaller geçirmiştir. Cumhuriyetin prensiplerinden biri ordunun kat'i olarak siyasetten uzak tutulmasıdır...şimdi ne için bu propagandayı yapıyorlar söyleyeyim: çünkü ordu da dahil bütün devlet kuvvetlerini haksız olarak aleyhimize kullanmak istiyorlar”¹⁸⁶⁴ cevabını vermiştir.

İnönü'ye yöneltilen can alıcı sorulardan biri de, ordu ayaklanıp hükümeti düşürür mü sorusudur: “hiçbir temasım yoktur, hiçbir teşebbüsün ve bu istikamette bir arzunun peşinde değilim...Yalnız bildiğim şudur ki namuslu bir vatandaş idaresi baskı idaresine boyun eğmeyecektir. Gazetecinin bu namuslu vatandaş idaresinin içinde asker var mı sorusuna asker ve diğerleri hepsi cevabını verir”¹⁸⁶⁵ İnönü bu cevabıyla, ordunun karışmasından yana olmadığını, ancak DP iktidarının bu gidişine karşı da, ordunun ve halkın kayıtsız kalamayacağını vurgulayarak kendisini olasılıkların dışında tutmaya çalışmıştır. Yani İnönü hiçbir temasının ve ilgisinin olduğunu belirtmekle birlikte şartların, koşulların ihtilalin olabileceğine işaret ettiğini de belirtmiştir.

¹⁸⁶² Bkz., YILDIZ, Ahmet; **İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler**, Alan Yayınevi İstanbul, 2002. ARCA YÜREK Cüneyt; **Darbeler ve Gizli Servisler (1950-2002)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

¹⁸⁶³ İNÖNÜ, İsmet; “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, **Demokrasi ve İsmet Paşa** (iç.), Ali Rıza Akbıykoğlu, S.144-151, s.156-157.

¹⁸⁶⁴ İNÖNÜ, İsmet; “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, **Demokrasi ve İsmet Paşa** (iç.), S.144-151, s.147.

¹⁸⁶⁵ a.g.k s.157.

16 Nisan 1960'da Generaller ve Amirallerden oluşmuş emekli 14 subay İstanbul'da İnönü'yü ziyaret etmişler¹⁸⁶⁶ ancak İnönü onlarla ihtilal konusunu konuşmamıştır. İnönü, ihtilalin içerisinde yer almamış ancak ihtilale karşında da bir tavır takınmamıştır. İnönü kendisini ziyarete gelen subayları şöyle anlatmıştır: İnönü ihtilal hazırlıkları içerisinde olduklarını bildiğini, “Geliyorlar, onlardan üzüntülerini söylüyorlar. Gözlerinin yaşlandığını, hırs içinde olduklarını fark ediyorum. Biraz cesaret versem, beraber ihtilal yapmayı teklif edecekler. Lafı değiştiriyorum, işi şakaya vuruyorum. Ödüm patlıyor, bana bir sır söyleyecekler diye. Zira söyleyecekleri sırrın ne olduğunu biliyordum”¹⁸⁶⁷. Bu sırrı bildiğine göre (ihtilal hazırlıkları), neden bu sırrı söylemelerinden kaçınmaktadır. Tılsım bozulması, ihtilal olsun mu diyordu acaba. Önceden ihtilal hazırlıklarının olduğunu bilmesi, ordu üzerindeki (en azından psikolojik) gücünü devreye sokarak bu ihtilali önlemesi mümkün olamaz mıydı? Bu konuşmadan anlaşılan her şeyi biliyordu ve ihtilale engel olmak istemedi.

İnönü, bir ihtilal taraftarı olmadığını ve sorunların demokratik yollardan çözülmesini istediklerini de belirtmiştir: “Türk milleti kendini bütün haklardan mahrum bırakan bir idare istemiyor. Biz parti olarak kusurların, meselelerin, normal demokratik yollarla düzeltilmesi politikasını takip ediyoruz”¹⁸⁶⁸. Ancak, İnönü ihtilal sonrasında yaptığı açıklamalarında ihtilali, Atatürk İnkılapları'nın davacısı olarak¹⁸⁶⁹ değerlendirmiştir.

İhtilal öncesi şiddet olaylarının artması ve 27-28 Nisan 1960 olayları olarak da nitelendirilen İstanbul Topkapı olaylarının gazetelerde haber yapılmasına, DP hükümetinin izin vermemesi üzerine, İnönü'nün gazetede şu açıklamayı yapması oldukça dikkat çekicidir; “bu memlekette her vatandaş, her ordu mensubu benim orduya karşı sonsuz bir itimat ve hürmet duygusundan

¹⁸⁶⁶ AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikann Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s.208.

¹⁸⁶⁷ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, s.234.

¹⁸⁶⁸ İNÖNÜ, “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, S.144-151, s.145.

¹⁸⁶⁹ İNÖNÜ, İsmet, “Siyasal Bilgiler Fakültesinin 102. Kuruluş Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma 5.12.1961”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S. 8-10, s.8.

başka bir his taşımadığımı bilir”¹⁸⁷⁰. İnönü’nün bu ifadeleri, orduya yapılan bir çağrı niteliğinde de düşünebilir.

1960 ihtilalini pek çok aydın yazılarıyla desteklemişlerdir¹⁸⁷¹. Cemal Gürsel’e hareketten önce CHP Genel Başkanı İnönü ile bu hususta görüşüp görüşülmediği sorusu üzerine: Orgeneral’in cevabı; “aslâ ben hiçbir zaman politikacı bir adam olmadım. Ben bunu İnönü’ye açsaydım, yapma diyecekti. Bütün millet bunu bilmelidir”¹⁸⁷² diyerek İnönü’yü bu olayın dışında tutmuştur.

İhtilalden hemen sonra İnönü’yü telefonla arayan Cemal Gürsel ile aralarında şöyle bir diyalog geçti:

“Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirlerinizi bizim için daima peygamber buyruğudur, sayın Paşam. İnönü, Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl başarınız için ben sizin emrinizdeyim. Paşa hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim. Telefonu kapattıktan sonra İnönü’nün yorumu şöyle oldu: Hem benim desteğime kendilerini muhtaç görüyorlar hem de benimle açık ilişkileri olsun istemiyorlar. Bakalım göreceğiz dedi”¹⁸⁷³.

İnönü, Cemal Gürsel ile daha sonraki bir görüşmesinde ihtilalle ilgili üç basit tavsiyede bulunmuştu¹⁸⁷⁴: ordu ile ilişkilerini iyi koruması gerektiğini, kendi aralarında bölünmemelerini, ve seçimlere bir an önce gitmelerini önermiştir.

Bir gazeteci, İnönü’ye şu soruyu sormuştur; “BMM’nin son içtimalarının birinde ‘Düşeceksiniz, hem de fena düşeceksiniz, **sizi ben dahi kurtaramayacağım**’ dediğiniz doğru mu? sorusuna İnönü; “cereyan eden hadiseleri teşhis etmekten ibarettir. İnsan milletinin mizacını iyi tanırsa

¹⁸⁷⁰ **Ulus Gazetesi**, 28 Nisan 1960, s.1.

¹⁸⁷¹ DURSUN, Davut; **Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar**, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s-62-74.

¹⁸⁷² **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1960, s.3.

¹⁸⁷³ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim**, s.21.

¹⁸⁷⁴ **A.g.e**, s.24-25.

sezişleri çoğu zaman isabetli olur”¹⁸⁷⁵ şeklinde cevabını vererek, halkın sağduyusunu dile getirdiğini belirtmiştir.

İnönü, Bahçelievlerde yeni dönemin ilk basın toplantısında; ordunun hareketinden haberdar olmadığını kesin olarak belirtmiştir¹⁸⁷⁶. Eğer Cemal Paşa size önceden haber verseydi, onaylar mıydınız yoksa itiraz mı ederdiniz sorusuna, İnönü bu sorunun cevabını C. Gürsel’in verdiği gibi, kendisinin bu konudaki tutumunun şöyle olduğunu açıklamıştır; “bunu son defa BMM’de izah ettim. Büyük Meclise demiştim ki, biz ihtilâl teşekkülü değiliz. İhtilâlin daima dışında kalacağız. Fakat sizin idareniz ihtilâli meşru kılacaktır”¹⁸⁷⁷. İnönü’nün vurgusu yine ihtilal taraftarı olmadıkları, ancak DP yönetiminin ihtilali getirdiği yönünde olmuştur. İnönü’ye yöneltilen bir başka soru ise; “Amerika’yı kastederek bir yabancı devletin idareyi haddinden fazla desteklediğini söyleyebilir misiniz?...İnönü, bir dost ve yabancı bir ülkenin düşen idareyi fazla desteklediğini söylemek mümkün değildir”¹⁸⁷⁸ şeklinde bu konuda umudunun olmadığını belirtmiştir.

İhtilal öncesinde İnönü dış politikada herhangi bir değişiklik yapılmayacağı mesajını vermiştir CHP iktidara gelirse dış siyasette Ortadoğu siyasetinde herhangi bir değişiklik olacak mı? sorusuna, İnönü, “dış siyasette değişiklik olmayacaktır. Esasen biz onlara bu yolda yardım da etmiştik. Orta doğuda biz sulh istiyoruz. Ortadoğu’da milletleri arasında sulha hizmet edersek kendimizi bahtiyar addedeceğiz”¹⁸⁷⁹ şeklinde cevap vermiştir.

İhtilal, İnönü’yü endişelendirmiş, beraberinde getireceği güçlüklerin hesabını yapmıştır¹⁸⁸⁰. İhtilalciler, 27 Mayısın ertesi günü ne yapacaklarını konusunda net bir düşünceleri yoktu. Hükümet kurulacak mıydı? bu konuda bile bir kararları yoktu. Hatta, Genel Kurmay karargahında toplandıığında,

¹⁸⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mayıs 1960, s.5.

¹⁸⁷⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Haziran 1960, s.5.

¹⁸⁷⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Haziran 1960, s.5.

¹⁸⁷⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 2 Haziran 1960, s.5.

¹⁸⁷⁹ a.g.g., s.5.

¹⁸⁸⁰ TOKER, Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim, s.11.

adeta kapıyı açıp giren subay masaya oturuyor ve kararlara karışıyordu¹⁸⁸¹. İnönü, bu noktada, devreye girerek, yönetimin derlenip toparlanmasına katkıda bulunarak bir ara rejim kurulmasına katkıda bulunmuş, bir an önce seçimlere gidilmesinin yolunu aramış ve ihtilalcileri buna ikna etmeye çalışmıştır. Toker göre, İnönü başkanlığında Meclis yönetimine tekrar geçilmesi, ihtilalin sürekliliğine tercih edilmiştir¹⁸⁸². Hükümetlerin kurucu meclisin oluşmasında hazırlanan anayasadaki etkinlikte kendisini göstermiş ve sonrasında aktif bir rol oynayarak Ordu+CHP=iktidar şeklinde formüle edilmiştir¹⁸⁸³.

Ordu aradığı güveni, İnönü’de bulmasının nedenlerinden biri, İnönü ordudan geldiği için orduyu anlıyordu. İkinci bir neden İnönü’nün asker üzerindeki kişisel otoritesi ve saygınlığı idi. Bir askerî darbenin İnönü’ye karşı yapılacak olması, içinden ihtilale taraftar subayları bile vicdan muhasebesine itiyor, kışkırtma ve yönlendirmelerin etkisini olabildiğince azaltıyordu¹⁸⁸⁴. İnönü Devlet, Toplum, Ordu arasında bir denge işlevini görmekteydi. İhtilalin başına getirilen Cemal Ağa’nın “emirleriniz bizim için peygamber buyruğudur” derken mesele özetlenmiş olmaktadır.

İnönü, **Yassıada’ya** hiç gitmemiştir. Eylülün ortasında bir gün bir soruşturma kurulu Maltepe’ye gelerek, Yeşilhisar ve Uşak olayları hakkında, tanık olarak İnönü’nün ifadesini almıştır. İnönü kimseyi suçlamamaya gayret göstermiş, bir takım soruları “bilmiyorum” diye geçiştirmiştir. Hiçbir sıfatla bu davada bulunmama arzusunu MBK’ya de, Yüksek Adalet Divanına da belli etmiştir. Her ikisi de bu isteğe saygı göstermişlerdir. İnönü siyasî yargı karşısında suçlayıcı olmak istememiş ve isteğine de saygı gösterilmiştir. Duruşmalar sırasında bu bazı avukatlar tarafından ısrarla İnönü’nün tanıklığını talep etmişler Divan, her seferinde buna gerek olmadığı kararını vermiştir¹⁸⁸⁵.

¹⁸⁸¹ A.g.e., s.40.

¹⁸⁸² TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, s.119.

¹⁸⁸³ DURSUN, Davut; **Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, 27 Mayıs,12 Mart, 12 Eylül**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s. 71.

¹⁸⁸⁴ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, s.119-120.

¹⁸⁸⁵ A.g.e., s.182.

İnönü, MBK'ne gönderdiği 13 Eylül 1961 tarihli mektupta “memleketimizin ne kadar az sayısı olursa olsun ölüm kararlarının tasdik ve infazı yüksek millî menfaatlere her suretle aykırıdır”¹⁸⁸⁶ uyarısını yapmışsa da bunun önüne geçememiştir.

Kendi de asker kökenli olan İnönü, asker kökenli Cumhurbaşkanları üzerinde bile baskı kurabildi. 1965 Temmuzunda daha önce Kara Kuvvetleri Komutanı olan ve 1960 askerî müdahalesini yapan cuntanın başına getirilen Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığı İnönü de ana muhalefet partisi CHP'nin lideriydi. İnönü, zamanın başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'den, bir niyetini devlet başkanına iletmesini istedi: ertesi gün parlamentoda konuşma yapmadan önce eğer Cumhurbaşkanı Komünizmle Mücadele Derneği'nin-ki İnönü onu faşist olarak değerlendiriyordu- fahri başkanlığından istifa etmezse, ona zorluk çıkaracaktı. Gürsel İnönü'nün isteğini kabul etmek zorunda kalmıştır¹⁸⁸⁷.

27 Mayıs'la birlikte asker, adeta bir siyasî parti gibi sürekli biçimde iktidara ortak, hatta egemen olmuştur. 1960-1971 döneminde, TBMM'de Tabii Senatör olarak görev yapan Millî Birlik Komitesi askerî meclisteki kanadını oluşturmaktaydı. 1960'dan günümüze kadar askerî bürokrasinin başat bir rol oynayacağı zaman dilimidir. Yani siyasî toplumu, mevcut partiler ile askerler meydana getirmekteydi¹⁸⁸⁸.

Ekim 1961 seçimleri sonrasında, İnönü koalisyon hükümetinin başbakanı iken yani iktidarda iken askerî müdahale girişimine bizzat kendisi engel olmuştur. Müdahale başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963'de iki kez girişimi önlenmiştir. Bu bir tesadüf müdür?. Ya askerî müdahale zayıf ve iyi organize olmamıştı ya da İnönü başbakan olduğu için başarısız olmuştu. Aydemirin başarısız kalkışması İnönü'yü daha da güçlendirmiştir. 23 Şubatta meclise girdiğinde siyasî hayatımızda nadiren görülen bir şey gerçekleşmiş, siyasî rakipler hatta düşmanlar da dahil bütün meclis ayağa kalkarak ve hayranlığını belirtmiş ve

¹⁸⁸⁶ “İnönü'nün İdamlardan Önce Gönderdiği Mektup”, *Ulus Gazetesi* (iç.), 17 Ekim 1966, s. 1.

¹⁸⁸⁷ HEPER, a.g.e., s.23.

¹⁸⁸⁸ ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihî 1950'den Günümüze*, s.110.

ayakta alkışlamışlardır¹⁸⁸⁹. İnönü'ye göre, 22 Şubat 1962 Talat Aydemir ihtilal girişimini¹⁸⁹⁰ yaparken, 27 Mayıs ihtilalinin kolaylıkla gerçekleşmesinden cesaret bulmuş, ancak 27 Mayıs ihtilalinin bütün milletin vicdanında olgunlaştığını ve kurtuluş arzusunun bir sonucu olduğunu, bu nedenle halk tarafından benimsendiğini düşünememiştir. Ona göre, ordudaki gücenenler ümit besleyerek kumanda ettikleri kıta'ları aldatarak öğrencileri kandırarak, ihtilal hükümetinin başına geçmek isteyenlerin hareketidir¹⁸⁹¹.

1961-1965 yılları arası sivil yönetimin kurulması olağanüstü dönemin izlerinin silinmesi çabaları ile geçmiştir. Sıkıntılı ve istikrarsız koalisyonlar uygulanamayan hükümet programları, darbe girişimleri yeni anayasanın hayata geçirilmesi kalkınma programlarının uygulanması bu dönemin belirgin özellikleri olmuştur.

Öğrenci ayaklanmaları ve her yerdeki anarşinin sonun ne olacağının bilinmediği ve toplumu nereye götüreceğini tahmin edemediğimiz bu ortamda toplumumuzun gene en sağlam bölümü ordusudur. Onun demokratik bir rejim içinde kuvvetli bir millet düzenine mesnet olmak ülküsü devlet ve millet olarak başlıca teminatımızdır¹⁸⁹² diyerek İnönü, tıpkı 1960 ihtilali öncesinde olduğu gibi orduya mesaj vermek istemiştir.

İnönü, yukarıda verildiği üzere, 1960 ihtilali öncesinde de orduya bağlılığını ve sevgisini ifade etmişti. İnönü AP hükümetinin bir irtica hükümeti olduğunu ve onların eline yeni kanunların verilemeyeceğini iddia etmiştir. Memlekette siyasî bunalım devam etmekte, istikrarsızlık ve anarşi devletimize zarar vermektedir. Biz devletimize zayıflık getiren her türlü sebebin aleyhindeyiz. Bu devleti yokluktan çıkaran günlerde yaşadık¹⁸⁹³ diyerek, devlet

¹⁸⁸⁹ 24 Şubat 1962 Millîyet'ten aktaran AHMAD, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, s.210.

¹⁸⁹⁰ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, s.70-80

¹⁸⁹¹ İNÖNÜ, İsmet, "22 şubat Olayları Dolayısıyla Türkiye Radyolarında Yapılan Konuşma, 27 Şubat 1962," **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.64-67, s.65.

¹⁸⁹² İNÖNÜ, İsmet; "Yeni Yıl Dolayısıyla Yayınlanan Mesaj, 31 Aralık 1970", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 60-64, s.62.

¹⁸⁹³ İNÖNÜ, İsmet; "Ankara Televizyonunda 12 Mart Öncesi Siyasî Durum Üzerine Yapılan Söyleşi, 13 Ocak 1971", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 73-77, s.74-75.

kuruculuğunu ve sahipçiliğini ön plana çıkaran İnönü yardım elini ordudan bekler gibidir.

İnönü şunu belirtmektedir ki, ona göre büyük buhran zamanlarında demokratik rejim içinde hatalı olan Hükümetin değişmesi düşmesi demokrasi kuralları içinde işlesin ama memlekette anarşi olup da, hiçbir kuvvet işlemez hale geldiği zaman böyle bir durumdan memleketimizin hemen kurtulması gerekir. Türk devletinin varlığı tehlikeye düşmemelidir¹⁸⁹⁴. 12 Mart muhtırasından bir hafta önce yaptığı bu konuşmasından ordunun müdahalesinin gerekliliğine inandığını, hatta istediği ve beklediği oldukça açıktır.

Öğrenci ve işçi hareketleri, toplumsal huzursuzluğu daha da arttırması ile AP'yi başından beri DP'nin devamı olarak gören ordu etkilenmiş ve ordu 12 Mart 1971 günü hükümete bir muhtıra¹⁸⁹⁵ vermiştir. Ordu her ne zaman siyasete müdahale etmişse, İnönü, sonraki siyasal ve yönetim krizinin aşılmasında toparlayıcılık rolünü üstlenmiştir. Nasıl ki 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra İnönü bu görevi başarıyla yerine getirmişse, 1971 muhtırasından sonra da kendisini sorumlu hissetmiş yeni kurulacak olan partiler üstü hükümetin başbakanı olması konusunda Nihat Erimi görevlendirmiştir. Bu destek, CHP Genel Sekreteri Ecevit ile aralarının açılmasına neden olmuştur.

Muhtıranın verilmesinden sonra Demirel istifa etmiş, fakat muhtıranın içeriğine yönelik dikkati çekecek bir şey söylemedi. Ana muhalefet Partisi Genel Başkanı İnönü ise, şunun altını çizmiştir:

¹⁸⁹⁴ İNÖNÜ, İsmet; "CHP ortak Grup Toplantısında Mevcut Siyasî Bunalım ve Demokratik Rejim Üzerine Yapılan Konuşma 6 Mart 1971", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 99-101, s.100.

¹⁸⁹⁵ Muhtırada parlamento ve hükümet tutum, görüş ve icatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür. Silahlı kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizde değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bkz., İNÖNÜ, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, s.1160.

“...Ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapılması lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması lazım zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz...Bize demokratik rejime inanıyoruz. Reformlar yapmak niyetiyle meclise geldik. Fakat başka niyetle gelenler de var. Onlar çoğunlukta. Bu durumda nasıl bir hükümet teşekkül edecek de bu reformları yapacak? Meclis’in hükümeti tutması için, komutanlar her gün yeni bir müdahalede bulunacaklar demektir”¹⁸⁹⁶. Darbeleri desteklemediğini söyleyen İnönü’nün bu konuşmasını hangi demokratik koşulla açıklayabiliriz. Bir yandan biz demokratik rejime inanıyoruz diyeceksin, diğer yandan da askerlerin demokratik yönetimi değiştirme talebini haklı göreceksiniz. Bu çelişkiyi anlamak ve açıklamak bizi zorlamaktadır.

12 Mart Muhtırası¹⁸⁹⁷ ilk bakışta mevcut Süleyman Demirel hükümetine karşıydı, onun istifasıyla ilk hedefine ulaşmış görünüyordu. Oysa temelde sola karşıydı. Bu sol tanıma sadece gençlik örgütlenmeleri ve TIP’i katmak yeterli görünmemektedir. Bir anlamda ortanın solu politikasıyla öne çıkan CHP içerisindeki sol açılımları da hedeflemişti. Bu nedenle darbenin yapıldığı günlerde CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit’in “**hedef bizdik**” yaklaşımına bir ölçüde hak vermek gerekir. Bu nedenle Ecevit, sola karşı darbenin başbakanın Nihat Erim¹⁸⁹⁸ olmasını ve İnönü’nün de bunu desteklemesini eleştirmiş ve istifasını vermiştir. Ecevit’in gözünde, İnönü’nün, bu dönemde, CHP’den çok ordu ile işbirliğini öne çıkarmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ancak, muhtıradan dört gün sonra verdiği söylevinde ise, biz ordu müdahalesi olur diye hiçbir zaman düşünmedik ve hiçbirisi ile hiçbir münasebetimiz yoktur. Ordunun hareketiyle parlamentonun çalışmasına imkan verilmiyor yapılan hareket fiilen parlamento hayatının işlemesini imkansız

¹⁸⁹⁶ **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1971

¹⁸⁹⁷ Ayrıntıları için Bkz., ILICAK, Nazlı; **12 Mart Cuntaları Demokrasinin Sırtındaki Hançer**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.

¹⁸⁹⁸ ÇAVDAR, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihî 1950’den Günümüze**, s.215.

kılmıştır¹⁸⁹⁹. Parlamento, Anayasa düzenidir. Kendi denetlenmesi, hükümetin düşürülmesi, kurulması usullerinin tayin olduğu yerdir¹⁹⁰⁰ şeklinde açıklaması ile kendisini Muhtıranın dışında tutan İnönü demokratik yollara işaret etmiştir. İnönü'nün buradaki endişesi 1960 darbesinde olduğu gibi, askerlerin parlamentoyu feshetmesidir. Parlamento'nun feshini engelleyen İnönü, yeni kurulacak hükümetin başbakanını kendi partisinden almasından da rahatsız olmamış, buna karşın rahatsız olan Ecevit genel sekreterlikten istifa etmiştir. Ne gariptir ki, yukarıda bulunan İnönü'nün ifadesinde ileri sürdüğü "...başka niyetlerle gelenler" Erim Başbakanlığında mesele olmamışlardır. İnönü'ye göre başbakanın kendilerinden olması, her şeyi unutturuyor mu?

İyi bir satranç oyuncusu olduğu bilinen İnönü'nün politikaları da bu oyunun kurallarına göre ayarlanmıştır. Söylediği sözler, halk mantığında her zaman nerede ve de kime şah-mat diyeceği kestirilememiştir. Ordu-İnönü ilişkisi de bu satranç oyununun görünmez bir parçası olmuştur. İhtilalin başındaki Cemal Gürsel'in hayran olduğu İnönü isteseydi 1960 ve 1971 darbelerinde verilen idam kararlarını uygulatmayabilirdi. Darbelere karşıyız, idamlara karşıyız demeçleri bu anlamda pek inandırıcı gelmiyor. cepheden politik hayatın en üst basamağına ulaşmış İnönü, perde arkasında ve perde önünde farklı kimlikler sergiler diyenleri haklı çıkartır olmuştur darbeler meselesinde.

Ordu ile millet arasında da doğrudan ilişki kurmaktadır. İnönü, "millet arzusuna karşı ve millet arzusuna rağmen ordu içinde bir mülhazanın yürüyebileceğine asla ihtimal vermem. İhtimal vermeyişimin iki nedeni var birincisi ordunun asaletine tecrübesine sarsılmaz güvenim vardır. İkincisi, milletimizin ordu içinde düşecek zayıflığı derhal takdir edeceğine ve bunun

¹⁸⁹⁹ İNÖNÜ, İsmet; "CHP Ortak Grup Toplantısında 12 Mart Müdahalesinden Hareketle Demokratik Rejim ve Ordu Üzerine Söylev, 16 Mart 1971 ", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 109-115, s.113.

¹⁹⁰⁰ İNÖNÜ, İsmet; "CHP Ortak Grup Toplantısında 12 Mart Müdahalesinden Hareketle Demokratik Rejim ve Ordu Üzerine Söylevi, 16 Mart 1971", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 109-115, s.110.

için el birliği ile sağlam bir ordu peşine düşeceğine kesin inancım vardır”¹⁹⁰¹ diyerek bir anlamda zaman zaman ordu ile yaptığı işbirliğinde milleti temsil ettiğini göstermek istemiştir.

O dönem her konuda Erim ile İnönü sık sık bir araya gelerek fikir alış-verişinde bulunmuş ve işbirliği yapmıştır¹⁹⁰². İnönü, Erim hükümetini destekleme gerekçesini şöyle açıklamıştır; “askerî müdahaleden sonra demokratik rejimi kurtarmak için memlekette meclissiz, karışık bir idare olmasının önüne geçmek için elbirliği ile çare aradık, bir çare bulduk”¹⁹⁰³. Ecevit’i eleştirerek aklına uysaydık, memlekette anarşi daha çok tahribat yapabilirdi¹⁹⁰⁴ demiştir. İnönü, ordu müdahalesinden sonra demokrasinin yaşaması adına, ülkenin kaosa sürüklenmemesi adına, yönetimin içinde bulunma sorumluluğunu daima hissetmiştir. Bu his gerektiğinde, CHP’yi ikinci plana da atmasına neden olmuştur.

Asker kökenli olan İnönü’nün çocuklarını asker olarak yetiştirmemesi de dikkat çekicidir. Siyasal yaşama kendisini adayın İnönü, çocuklarının birer meslek sahibi olarak sivil hayatta kalmalarını istemiş olması bir yönüyle askerî sınıftan bağını kopardığı anlamına da gelmektedir. Çocuklarının evlilikleri de yine asker sınıfından olmamıştır. Gelinleri zengin burjuva sınıfından olan İnönü’nün damadı ise gazetecidir.

¹⁹⁰¹ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ortak Grup Toplantısında 12 Mart Müdahalesinden Hareketle Demokratik Rejim ve Ordu Üzerine Söylev, 16 Mart 1971”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 109-115, s.115.

¹⁹⁰² Bkz., **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), s.150-250.

¹⁹⁰³ İNÖNÜ, İsmet; “Milliyet Gazetesi’nden Abdi İpekçi ile Parti içi sorunlar Üzerine Yapılan Söyleşi, 27 Ocak 1972”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S 269-277, s.274.

¹⁹⁰⁴ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ortak Grup Toplantısında Parti İçi Sorunlar Üzerine Yapılan Konuşma, 5 Şubat 1972”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), S. 279-284, s.282.

I. Kemalizm Tartışmalarında İnönü

Bu bölümde İnönü'yü Türk askerî ve siyasî tarihine adını altın harflerle yazdıran Atatürk ve Atatürkçülük konusundaki konumu tartışılacaktır. Tez genelinde Atatürk-İnönü ilişkisi farklı konularda değerlendirilmiştir. Burada da daha canlı Kemalizm tartışmalarında İnönü'nün tavrı, tutumu, uygulamaları ve düşüncelerine yer verilecektir.

İnönü'nün içsel ve dışsal koşulları göz önünde bulundurarak uyguladığı pragmatik politikaları, CHP'nin altı okuna da yansımıştır. CHP'nin, altı okun ve Atatürk'ün devamlılığı konusunda İnönü'ye ilişkin çeşitli iddialar vardır. Bunlardan birincisi, İnönü'nün Atatürk'ten sonra onun çizmiş olduğu yoldan ayrıldığı yönündedir, ikincisi ise öncekinin aksi bir tezdır o da Atatürk'ün takipçisi ve tamamlayıcısı olduğu yönündedir.

Birinci grupta yer alanların temel eleştirisi, Atatürk'ün dış politikasından ayrıldığı ve ülkenin bağımsızlığını tehlikeye soktuğu yönündedir. Avcıoğlu'na göre, Atatürk İtalya ve Almanya gibi faşist devletlerin savaşçı emelleri karşısında Türkiye'ye tehlikenin İtalya'dan Balkanlar yoluyla geleceğine inandığından Sovyetler Birliği ve Fransa'nın onayı ile Balkanlarda tarafsız bir barış bölgesi Kurmaya önem vermiş, ve Balkan Devletleri arasındaki bütün anlaşmazlıkları çözmüş güvenli bir ortam yaratmıştır. Ancak İnönü üçlü ittifak ile tarafsızlıktan ayrılmış, Rusya ve Almanya'ya ters düşmüştür. Her ne kadar İnönü Türkiye'yi savaşa sokmama başarısını elde etmiş olsa da, mevsimsiz ve gereksiz İngiliz İttifakı Türkiye'yi zigzaglı bir politika izlemeye ve yalnızlığa sürükler bu yalnızlık içinde Türkiye Stalin ve Molotof'un 1945'teki yakışıksız isteklerinden çok daha önce İngiltere'nin koruyuculuğunu aramaya yönelmiştir. Böylece Atatürk ve İnönü'nün karşı çıktıkları, 'devrimler bitmiştir; yabancı sermayesiz kalkınma olamaz' görüşüne dönüşür. Böylece planlı devletçiliğe dayalı bağımsız kalkınma politikası ve köylü kitlesini özgürlüğe kavuşturacak köklü

demokratik atılımlar son bulur. Sola kapalı Mc Carthy’ciliğe alabildiğince açık tutucu bir çok partili düzen tutulur¹⁹⁰⁵.

Aydemir’den farklı düşündüğünü ortaya koymak istercesine İkinci Adam değil, ‘İki İnönü’ ifadesini tercih eden Avcıoğlu, İnönü’nün Atatürk ile beraberken ve Atatürk’ten sonra iki farklı İnönü olduğunu iddia eder. 1939, Atatürk’ün vasiyetinden sapan İnönü halka dönük planlı ekonomi ve bağımsız kalkınmadan da ayrılır¹⁹⁰⁶. İnönü’nün liderliğinde, geniş köylü kitlesine dayanmayı amaçlayan ve kapitalizmden uzaklaşma eğilimi gösteren bir planlı devletçiliğe yöneliş vardır. fakat bütün bunlar savaş bitince dış politika değiştiğinden terk edilir. Toprak reformu, köy enstitüleri unutulur. Kalkınma planı rafa kaldırılır. Devletçiliğin yerini özel girişimcilik alır, yabancı sermayeye kapılar açılır. Atatürk döneminin karşıtı bir politika izlemeye koyulur. Sanki Atatürk döneminin İnönü’sü gitmiş, yeni bir İnönü gelmiştir. Sert yön değişikliğinde bağımsız kalkınma olanağı sağlayan Atatürkçü dış politikadan ayrılma durumunda kalınmasının payı büyük olsa gerek¹⁹⁰⁷.

Birinci grupta yer alan Çetin Yetkin, 12 Temmuz 1947 antlaşmasıyla Truman Doktrini ile başlayan bu Amerikan yardımı ülkemizin yazgısını değiştirecektir. Çünkü, her şeyden önce, Türkiye gerek askerî yönden gerek dış siyasa yönünden, gerek ülke içinde özellikle emekçi kesimlere ve aydınlara karşı izlenen tutum açısından ve gerekse kültürel yönden Amerikan emperyalizminin dilediği biçimde, onların gönlünce yeniden yapılandırılacaktır. Bu ise 1923-1938 Türkiye’sinde ne yapılmışsa ters yüz edilmesi demektir¹⁹⁰⁸. Benzer bir görüş de Tekin Erer’e aittir; “İnönü birden bire nasıl oluyor da birden bire demokrasi güvercini kesiliyor? Hitler zafer kazansaydı, İnönü bir Nazi lideri olurdu. Komünistler kazansaydı başımıza Stalin kesilirdi. Fakat zaferi Amerika kazandığı için bir günde başımıza Truman oluverdi”¹⁹⁰⁹ şeklinde şiddetle eleştirerek İnönü’de Atatürk

¹⁹⁰⁵ AVCIOĞLU, Doğan; “İki İnönü 2”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ocak 1974, s.2.

¹⁹⁰⁶ A.g.m.

¹⁹⁰⁷ AVCIOĞLU, Doğan; “İki İnönü I”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Ocak 1974, s.2.

¹⁹⁰⁸ YETKİN, *Karşı Devrim 1945-1950*, s.359.

¹⁹⁰⁹ ERER, Tekin, “Günün Akisleri, Tutar Tarafı Var mı?”, *Son Havadis* (iç.), 12 Kasım 1966.

politikasından sapmayı vurgulamanın yanı sıra belirsiz politikasına da işaret etmektedir.

Kızılçelik de, birinci grup bakış açısına sahiptir; Atatürk sonrası Türk toplumu bütün alanlarda ekonomi, politika, kültür, eğitim, aile vb. alanlarda gerileme ve çöküntü yaşamaktadır. Türkiye tarihinde Atatürk dönemi yükselme dönemi iken Atatürk'ten sonraki dönem büyük bir gerileme ve çöküntü dönemidir. Atatürk dönemi Türk toplumunun en bağımsız, en kişilikli, en onurlu dönemidir. Atatürk sonrası dönem ise ulusal bağımsızlığımız ve onurumuzun en fazla zedelendiği dönemdir¹⁹¹⁰.

Suna Kili'ye göre, 1945 sonrası çok partili siyasal düzeninde Atatürk devriminin siyasal örgütü olan CHP'nin laiklik, devletçilik, halkçılık ve devrimcilikle ilgili konularda Atatürk dönemindeki gibi etkinlikle ve dirençle bu ilkeler doğrultusunda davranış takınmaması partinin önder ve yönetici kadrosunun toplumun geleneksel katlarından 'oy toplama' eğilimlerinden bir ölçüde bu kadronun devrimi öncekiler kadar benimsememesinden kaynaklanmaktadır¹⁹¹¹. Kili özellikle de 1945-1950 arası İnönü Cumhurbaşkanlığı ve CHP hükümetlerine gönderme yapmaktadır.

Atilla İlhan'a göre, İnönü cumhuriyeti döneminde Atatürk ile başlamış olan gözü pek, çevik ve atak aydın ve siyasetçiler kuşağı birer ikişer devre dışı bırakılmıştı¹⁹¹². Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti Mazlum milletlerin savunucusu anti-emperyalist dolayısıyla 'tam bağımsız' ekonomisi ve dış politikası tam manasıyla ulusal ve laikti. Ancak İnönü Türkiye Cumhuriyeti Atatürk dönemiyle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir yönetimi benimsemişti¹⁹¹³. Bu grupta yer alanların temel düşüncesinde anti-Amerikancılık gözlenmektedir. İnönü'yü bağımsızlıktan taviz verici olarak değerlendirmektedir. İnönü'nün Atatürkcülükten tamamen uzaklaştığı biraz abartılı durmaktadır.

¹⁹¹⁰ KIZILÇELİK, *Atatürk'ü Doğru Anlamak*, s. 109.

¹⁹¹¹ KİLİ, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s.284.

¹⁹¹² İLHAN, *Ufkun Arkasını Görebilmek*, s.29.

¹⁹¹³ *A.g.e.*, s.113.

Atatürk'ü devam ettirdiği ve onu tamamladığını düşünen ikinci grupta yer alan Aydemir'e göre, Atatürk'ü devam ettirmek, Atatürk'ü ikmal etmek! Atatürk'ün ölümünden sonra bu ne dereceye kadar mümkün olmuştur?...Gerçek olan şuydu ki, inkılaplar elbetteki tamamlanmamıştı. Zaten hiçbir inkılap tamamlanmaz. Her inkılabın sonu bir istihale, yani devamlı bir biçim değiştirmedir. Eğer inkılap bir irtica bataklığına saplanmazsa, nihayet bir tekamül, yani bir evrim akışı alır. Türk inkılabı da elbette ki bu kanun içinde yürüyecekti. 1950 seçimlerinden sonra Menderes bu konuyu halka mal olmuş ve halka mal olmamış inkılaplar gibi bir açıdan ele alışı, inkılapların korunabilmesi ilkesine esnek bir ölçü getirmişti¹⁹¹⁴. İnönü Atatürk'ten fikri esasları derlenmiş, nazariyeleştirilmiş ve kanuniyetlere bağlanmış bir inkılap disiplini devralmamıştır¹⁹¹⁵.

1938-1950 arasındaki devir, yani İnönü'nün, Atatürk'ün ölümünden sonraki en yalnız zamanını içine alacaktır: Atatürk'ten sonra ve O'nun boş bıraktığı yerde bir devletin ve bir milletin sorumluluğunu yükleniş, sonra korkunç bir dünya harbi içinde Türk gemisini kayalara çarptırmadan barışa varış, sonra tarihimizin en muammalı tecrübesi, yani, 'Tek Parti, Tek Şef ve Otoriter Hükümet' sisteminden bizzat onun önderliği ile ayrılış, yani sorumluluklar ve nihayet iktidardan ayrılış¹⁹¹⁶.

Aslında İnönü, bu konuda ne düşünüyor ona bakmak gerekir. O kendisini Atatürk'ün takipçisi ve devamcısı olarak görmektedir. "Millî Mücadele, zafer, Cumhuriyet, Atatürk'ün şahsında, iradesinde ve bütün zahmetlerinde bir ideal gayreti şekline almıştır"¹⁹¹⁷ diyen İnönü, kendisinin Millî Şef Döneminde Atatürk'ün bıraktığı cumhuriyet yapısına ve anlayışına sağlam kalındığını, eğer sağlam kalınmamış olsaydı bir çok ülkeyi uçuruma götüren ve altı yıl süren II. Dünya Savaşı'ndan sağlam çıkılamayacağını belirtmektedir. İnönü'ye göre, bu dönemde rejim sağlam temellere dayanmamıştır, devrimler köksüz olsaydı böyle bir sonuca ulaşamazdı.

¹⁹¹⁴ AYDEMİR, *İkinci Adam III*, s.110.

¹⁹¹⁵ AYDEMİR, *İkinci Adam II*, s.56.

¹⁹¹⁶ *A.g.e.*, s.9.

¹⁹¹⁷ İNÖNÜ, İsmet, *Aziz Atatürk*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, s. 7.

Meydana gelen çeşitli oluşumlar ülkeyi bir felakete sürükleyebilirdi. Ama Cumhuriyet ve Atatürk ilkeleri etrafında birlik ve beraberlikle devam etmiştir¹⁹¹⁸. İnönü, Atatürk'ü devam ettirdiğine inanmaktadır; “Gerçekten nice büyük eserler vardır ki sahibinin hayatında çökmüşlerdir. Bir kısmı da sahiplerinden sonra nadiren yaşayabilmişlerdir. Atatürk'ün eseri dimdik ayakta durduktan başka, devamlı bir tekamül halindedir. Ve gelişme yolundadır. Bu insanlık tarihinde müstesna örneklerdendir”¹⁹¹⁹. “Ben Atatürk değilim, Atatürk'ten beklediklerinizi, benden bekleyemezsiniz” diyebilmiştir¹⁹²⁰. Atatürk bir **devrimciydi** İnönü ise kendisini bir **evrimci** olarak görmekteydi. Devrimleri evirmek ve günün koşullarına göre şekil vererek yaymak. Ancak bir çok devrim alanında görüyoruz ki, evirilirken devriliyorlar. İnönü bunu bir çok alanda yapmıştır. Köy enstitüleri, laiklik konusu bunlardan ikisidir. Toker, İnönü'ye, Paşam o yıllarda devletin başında Atatürk olsaydı Türkiye 2.Dünya Savaşına girer miydi? Cevabı, Hayır katiyetle hayır. Türkiye'yi harbin ateşinden o da korurdu ve bunda muvaffak olurdu”¹⁹²¹ şeklindedir.

Uzgel ve Kürkçüoğlu'na göre, Ekim 1939 ittifakı, Atatürk'ün dış politikasının doğal bir devamıydı ve Türkiye'nin bu dönemdeki Batı politikasının özü, birinci grupla (İngiltere-Fransa) yakınlaşmıştı¹⁹²². Bu bakış açısı, anti-amerikancıların bakış açısıyla tamamen zıttır.

Metin Heper, Atatürk'le İnönü'nün birbirlerini tamamlamış olduklarını düşünüyor. Ona göre, Atatürk'ün İnönü'den büyük yardım gördüğü unutulmamalıdır. Öte yandan, eğer İnönü olmasaydı, Atatürk'ün başardıklarının tek partili ve çok partili yıllarda korunup korunmayacağı 1930'ların sonları ve 1945'i izleyen dönemde ülkenin demokrasiye açılıp açılmayacağı, üç askerî müdahaleye (1960-1961, 1971-1973, 1980-1983)

¹⁹¹⁸ A.g.e., s. 9.

¹⁹¹⁹ A.g.e., s. 10.

¹⁹²⁰ AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s. 10.

¹⁹²¹ TOKER, Metin; “İnsan Olarak İnönü”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 5 Şubat 1974, s.1.

¹⁹²² UZGEL, İlhan ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “1923-1939 Görelî Özerklik-1”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, İstanbul, 2004, S. 239-279, s.255.

rağmen çok partili rejime devam edilip edilmeyeceği “ve buna bağlı olarak Türkiye’nin bugün demokrasiye sahip olup olmayacağı sorularını cevaplamak zordur¹⁹²³.

Bernerd Shaw’a göre, “Birinci Adam güneşi, İkinci Adam ise gölgeyi sever!” İkinci Adamlardır Birinci Adam’a, yani Tek Adam’a pek çok şey borçlu olmakla birlikte, bir gölge Adam değildir. Bunun en canlı belgesi, Tek Adam’ın öldükten sonra İkinci Adamın sahneden silinmemiş, hem de memleketin kaderine ve olaylarını yönlendirmiştir¹⁹²⁴. Bu bakış açısından İkinci Adam Birinci Adam’ın devamcısı ve tamamlayıcısıdır. Bu genellemenin Atatürk-İnönü ilişkisinde nasıl yansıdığı tartışmalıdır.

Nadir Nadi de İnönü’nün Atatürk’ün devrimlerini sürdüreceğine tam bir güven içerisindeydi. Çok partili sisteme geçişte; İki adama güveniyordum. İnönü ve Bayar’a birincisinin devrimlerden taviz verebileceğini akıl almazdı hatta taviz vermek şöyle dursun başkaları böyle bir işe girişse İnönü ne yapar eder bunu mutlaka önlerdi¹⁹²⁵ derken öte yandan da Atatürk’ten sonra iktidar yerine oturanlar Atatürk’ün çizdiği yolu izleyebilecek yaradılıştaki insanlar değillerdi. Öyle olsalardı bugünkü güçlükleri biz çoktan atlatmış, yani Türkiye’nin yapısını çok daha sağlam temeller üzerine yerleştirmiş bulunurduk¹⁹²⁶ diyen Nadi’nin ya hayal kırıklığına uğradığını yani beklediğini bulamadığını söyleyebiliriz ya da kendisiyle çeliştiğini düşünebiliriz.

Koçak’a göre, İnönü döneminde Türk dış politikası, temel olarak Atatürk döneminin Türk dış politikasından farklı değildir. Hatta onun tutarlı bir devamıdır. Atatürk döneminin son yıllarında, yani 1930’lu yılların ikinci yarısında, dış politikada Batılı devletlerle siyasal yakınlaşma eğilimi baş göstermiş ve bu eğilim Atatürk’ün ölümünden hemen sonra savaşa giden yolda hızla gelişen olayların etkisi ile süratlenerek sürmüş ve kısa zamanda

¹⁹²³ HEPER, **a.g.e.**, s.10.

¹⁹²⁴ AYDEMİR, **İkinci Adam I**, s.10

¹⁹²⁵ NADİ, **Perde Aralığından**, s.213.

¹⁹²⁶ **A.g.e.**, s.306

benimsenen dış politikanın doğal bir sonucu olarak¹⁹²⁷ bir askerî ittifak anlaşması ile sonuçlanmıştır. İttifakın kısa sürede imzalanması da uzun zamandan beri izlenen dış politika doğrultusunda önemli birikimler olduğunu göstermektedir. Zaten dış politikada yeni başlamış bir yön değişikliğinin bu kadar kısa zamanda hem de savaş içinde imzalanmış olması bir askerî ittifak anlaşması ile sonuçlanması elbette mümkün olmazdı. Ülkenin bir saldırıya uğraması ihtimaline karşı İnönü, Türkiye'nin güvenliğinin Batı ittifakı içinde sağlanabileceğini düşünmüş ve Türk dış politikasının özellikle de 1930'lu yılların ikinci yarısında bu alanda aldığı mesafeden yararlanarak kısa sürede ülkenin Batı ittifakı içerisinde yer almasını sağlamıştır. Bu karar aslında Türk dış politikasının savaşa giden ve hızla gelişen olaylar karşısında uzun dönemli amacına ulaştığını da göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının temel ilkesi ve amacı ne olursa olsun savaşa katılmamak olmuştur¹⁹²⁸

Ahmet İnel'e göre, Millî Şeflik kurumuyla, şahıs merkezli otoriteryanizmden kurum merkezli otoriteryanizme yumuşak bir geçişi örgütleyen İnönü, öz Kemalizm'in kurucusudur. Devlet işlerinde her türlü maceracı yaklaşımdan uzak, soğukkanlı, "beyt-ül malın çıkarları"ni gözetmeyi halkın çıkarlarını gözetmek olarak algılayan olgunluk dönemi Kemalizm'in kurucusu İnönü'dür. Gençlik dönemi Kemalizmlerin tutkusal yaklaşımından uzak, denge politikasının ağır bastığı, "mantık Atatürkçülüğünün" temellerini atmıştır¹⁹²⁹.

¹⁹²⁷ Savaşı uluslararası politikanın aracı olmaktan çıkaran 1928 Briand-Kellogg Paketi, SSCB'yle 17 Aralık 1925'te imzalanan dostluk ve tarafsızlık anlaşması uzatma protokolüyle üstlenilen tarafsızlık, saldırmazlık taahhüdü, 25 Mayıs 1928 Afganistan'la Dostluk ve İşbirliği anlaşması, 30 Mayıs 1928 İtalya ile Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm anlaşması, 5 Aralık 1932 İran'la Dostluk Anlaşması ile Güvenlik Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 9 Şubat 1934 Balkan Paketi çerçevesinde, Pakt üyelerinin Balkan devletinin veya bir Balkan devletiyle başka bir devletin saldırısına uğraması halinde müdahalede bulunma taahhüdü, 8 Temmuz 1937 Sadabat Paketi, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa'yla imzalanan bildirgeler çerçevesinde Akdeniz'de bir savaş çıkarsa anlaşma konusundaki niyet beyanatı AYDIN, Mustafa; "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s.399-400.

¹⁹²⁸ KOCAK, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, s.576.

¹⁹²⁹ İNSEL, Ahmet; "Giriş", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İletişim Yayınevi, 2002, İstanbul, S.17-27, s.26.

Sadi Irmak'a göre İnönü Atatürk'ün hedeflerine hizmet etmiştir, Ona göre, Atatürk yetenekleri bakımından normal boyutları çok aşarak dünyaya gelmiş bir hilkat harikasıdır. İnönü ise; bir hilkat harikası değildir. Ne olduysa ne elde ettiyse azmi, emeği, alın teri, çalışkanlığı ve örnek ahlakıyla elde etmiştir. İkisi de rasyonalisttir, sosyal idealizm peşindedirler, laiktirler. Bütün ömürleri bu üç felsefeyi memlekete getirmekle geçmiştir¹⁹³⁰.

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemindeki meclis konuşmaları¹⁹³¹ incelendiğinde altı ilkeden bahsetmediği gözlenmiştir. Buradan çıkarılabilecek sonuçlar;

1. O dönem muhalefetle ve altı ilkenin karşıtı olan herhangi bir oluşum ile karşılaşmaması.
2. İnönü'nün pragmatik güncel konuları soyut kavramlarının önüne geçirmesi.
3. Çok zayıf bir ihtimal olmakla birlikte İnönü'yü karşı-devrimci olarak niteleyenleri destekler görünmektedir.

Söz konusu bu bakış açıları ya Atatürk dönemi ile İnönü döneminin benzerliğini ve devamlılığını öne çıkarmakta ya da İnönü döneminin Atatürk döneminden bir sapma olduğu iddia edilmektedir. Bu tarz karşılaştırmalar yapılırken her iki dönemin koşullarının birbirinden farklı olduğu göz önüne alınmalıdır. Atatürk dönemi iki savaş arası dönem İnönü dönemi ise II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemidir. İnönü dönemi değerlendirilirken içsel ve dışsal koşulların göz önünde bulundurulması gereklidir. Tezin başından beri vurgulanan İnönü'nün pragmatizmi her iki bakış açısından daha farklı değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Pragmatik politikaları ile İnönü Atatürk politikalarını devam ettirebildiği gibi bazen bu politikalardan sapmış olduğu belirtilmelidir. Yine değerlendirmelerde dikkate alınması gereken bir hususta Atatürk'ün karizmasının arkasından, cumhurbaşkanlığı görevine gelen İnönü'nün ruh hali ve kendisine o güne kadar yöneltilen eleştirilerin etkileridir. İnönü kendi ifadesiyle Atatürk olmadığını ve ondan ve ondan beklediklerinizi

¹⁹³⁰ IRMAK, Sadi; "İsmet İnönü'nün I. Ölüm Yıldönümü Anma Töreni Konuşması", **Belleken**, Cilt: XXXIX, Sayı: 153, Ocak 1975'den Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s.10.

¹⁹³¹ CİHAN, Ali Rıza (Der.); **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960**, (iç.) TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara, Ekim, 1993.

benden beklemeye hakkınız yok derken ne kadar realistçe, görevde bulunduğu sürece bir taklitçi olmadığını, Atatürk İnönü'yü korumasaydı İnönü bu kadar öne çıkmazdı türünden bakışlara, eleştirilere ve değerlendirmelere karşı, farkını gösterme çabasında iken de o denli idealist ve duygusaldı.

Evet dış politika konularında İnönü, Atatürk'ün temel politikasının ateşli savunucusu ve uygulayıcısı olmamıştır. Ama aynı ifadeleri CHP'nin ve sonra da Anayasanın temel ilkeleri olan “altı ok” konusunda söylememiz de imkansızdır. Bunda da her iki liderin içinde buldukları dönem koşullarının etkisini belirtmek gerekir.

V. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Toplumların tarihî dönüşümlerine yön veren olaylar ve kişiler vardır. Bu olayları ve kişilerin değerlendirilmesi sadece tarihçilerin işi değildir. Tarihçiler kadar siyaset bilimcilerin ve toplum bilimcilerin de bu konuda sorumlulukları bulunmaktadır.

Türk tarihinde de önemli dönüşümlere konu olan tarihî olaylar (Malazgirt Zaferi İstanbul'un Fethi, Kuvvay-i Millîye Hareketi ve Cumhuriyetin Kuruluşu v.b) ve liderler (Alparslan, Fatih Sultan Mehmet, Atatürk v.b.), toplumbilimcilerin tarihçilerden farklı olarak (ama tarihten yararlanarak) değerlendirme yapmalarını gerekli kılar. Bu temel düşünce aynı zamanda tarihe yön veren lider konumundaki siyasî kimlik için de geçerlidir. Cumhuriyetin kurucuları ve yaşatıcılarından (Atatürk'ten sonra) biri olan İnönü de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Orta halli bir Osmanlı ailesinin bireyi olarak 1884'de dünyaya gelen İnönü'nün baba tarafı Doğu Anadolu'da, Bitlis dolaylarında yaşayan Kürüm Soyundandır. Anne tarafı ise, şimdiki Bulgaristan'ın Kuzey ve Kuzeydoğu kısmına düşen topraklarında yaşayan *yerli* halkındandır. İnönü Doğu Anadolu ve Balkan kültürünün bir arada olduğu ve kaynaştığı bir aile ortamda büyümüştür. Aile ortamındaki bu kültürel zenginlik ve çeşitlilik onun kişilik özelliklerine ve hayata bakışına yansımıştır. Bunun yanında, başarılı bir eğitim süreci, İnönü'deki sorumluluk ve başarı özelliklerini pekiştirmiştir.

Lider konumunda olanların kişilik özelliklerinin onların düşünce ve eylemlerine nasıl yansıdığı her zaman merak konusu olmuştur. Çalışmada da, İnönü'nün kişilik özelliklerinin onu nasıl yönlendirdiği ve siyasal karar ve eylemlerine nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışıldı. İnönü'nün temel kişilik özellikleri şöyledir:

İnönü; mücadeleci, devlet adamı sorumluluğunu taşıyan, kendisini eğiten ve sürekli olarak yenileyen, çok düşündükten sonra ince hesapçı ve analizci davranarak bütün koşulları değerlendirerek karar veren, ancak, verdiği

kararın da sonuna kadar arkasında duran, zeki olduğu kadar güçlü bir hafızaya sahip, kendisine olumlu ya da olumsuz yönde yapılanı asla unutmayan bir kişilikle öne çıkmaktadır. Bu yönüyle İnönü kinci (unutmayan) olabildiği kadar vefasını da göstermiştir. Sabırlı kişilik özelliği onu evrimci bakış açısına itmiştir. Toplumcu, dayanışmacı ve merkezîyetçidir. Riski sevmeyen, pragmatist ve realisttir. Disiplinli ve sert bir yöneticidir. Detaycı/ayrıntıcıdır, yazdığı metin son halini alana kadar metin arap saçına döner, kelimeleri ve cümleleri didik didik ederdi. Öyle ki, gelecek olan misafirlerinin her birinin nereye oturacağını planlaması, detaylara ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Daima kurallardan ve yasalardan yana olmuştur. Ölçülülük öne çıkan diğer bir özelliğidir. Hiyerarşiye oldukça önem verir, yerine ve konumuna göre davranmasını bilirdi. İnönü de farkındalık önemlidir, karşısındakinin düşüncesini öğrenmeden bir şey söylemez ya da yapmazdı. İyi bir stratejist olan İnönü, öngörülüğü sayesinde geleceğe hazırlıklı olabildiği. Kendine güveni tam olan biriydi ve dışarıdan hiçbir şey onu yıpratamazdı. Geçmişe takılmamış daima içinde bulunduğu koşulları göz önünde bulundurmuştur. Öğrenme tutkusu her yaşında hakim olmuş ve kendi kendisini yetiştirmiştir. Kitap okuma, bilardo, satranç, briç oynama, at yarışları, yüzme, müzik dinleme ve müzik aleti çalma gibi pek çok etkinliği seven ve bunlarla yaşamını zenginleştiren bir kişiliktir. En kötü ihtimale mutlaka kendisini hazırlardı. Huzur, uyum, güven ve dayanışma İnönü'nün bağlı olduğu olgulardır. Kesinlikle devletin imkanlarını kendi çıkarı için kullanmamıştır. Yenilgiyi sevmeyen, kaybetmeme güdüsünün hakim olduğu görülen İnönü sırt tutan ve inatçı bir kişiliğe sahiptir. Defter tutma ve kayıtçılık İnönü'de öne çıkan bir başka özelliktir. Ailesine düşkün iyi bir aile babası olan İnönü, aile bütçesinde israftan kaçınmış, gelir ve gider dengesini her zaman tutmaya çalışmış ve asla borç almamış ve borçlanmayı sevmemiştir. İş Bankası hisselerinden gelen parayı her zaman zor günler için bir kenarda tutmuştur. Onun bu kişilik özelliğinin devletçilik anlayışı ve uygulamalarına da yansdığı da görülmektedir.

Liderlere biyografik çalışma yaparken toplum bilimcilerin özellikle şu iki noktaya vurgu yapmaları gerekmektedir. Bir taraftan liderlerin kişilik özellikleri, diğer taraftan da bu özelliklerin söz konusu uygulamalarına yansımalarıdır. Bu çalışmada mümkün olduğu ölçüde, İnönü'nün kişilik özellikleri ile asker, diplomat, başbakan, cumhurbaşkanı ve ana muhalefet lideri sürecinde uygulamış olduğu politikaları birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kişilik özelliklerinin onun siyasal karar ve eylemlerine nasıl yansıdığı değerlendirilmesi şöyle yapılabilir:

Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki orduda, mülkiyede, tıbbiyede derin kökler bulabilmiş heterojen bir yapıya sahiptir. Cumhuriyet'in yönetici ve kurucu kadroları İttihat ve Terakki'nin içerisinde özellikle de örgütçülük konusunda yetişmişlerdir. Sağlamlığı ve bin düşünüp bir karar veren kişilik özelliği ile İnönü'nün İttihat ve Terakki gibi gizli bir örgüt içerisinde yer almasının çeşitli nedenleri olsa gerek:

1. Osmanlı'nın sonunu gören İnönü'nün yükselen İttihat ve Terakki'nin kendisine ileride terfi ve çalışma imkanları sunacağı gibi pragmatist bir neden.

2. Mektepli bir subay olmasının bir gereği olarak, koşullar İnönü'yü bu örgüte girmeye itmiş olabilir.

İttihat ve Terakki'ye hemen katılmaması ve aktif görev de almaması ve çeşitli gerekçeler göstererek ayrılması onun hesapçı ve ikircimci tutumunu gösterir niteliktedir. Ancak, Cumhuriyet kadrolarının yetiştiği bu siyasî oluşumdan İnönü'nün de etkilenmiş olduğu bir gerçektir. İnönü'nün sonraki siyasal yaşamında bu siyasal örgütün yönetim geleneğinin izleri gözlenmiştir. İnönü'nün İttihat ve Terakki yönetim geleneğinden etkilenimleri belli başlıklar altında şöyle belirtebiliriz¹⁹³²; İttihat ve Terakki'nin modern anayasal merkezîyetçi devlet anlayışı (bu aynı zamanda Osmanlı geleneksel devlet yönetim anlayışıdır), İttihat ve Terakki'nin devlet anlayışı: devlet tekeli sistemi ve ekonomi üzerinde devletin denetimini savunma geleneği, Ordu-siyaset ilişkisi, Batılılaşma ve Modernleşme düşünceleri yani Otoriter lider

¹⁹³² MUTLU, a.g.m.

anlayışı. Bir taraftan Batı'daki dönem koşullarının meydana getirdiği otoriter lider tipi, diğer taraftan da İttihat ve Terakki lider tipi, bizdeki tek parti anlayışının otoriter lider tipini öne çıkarttığını söyleyebiliriz. İttihat ve Terakki geleneğinde sadakat ve lidere bağlılık itirazsız, tartışmasız, teslimiyetçilik, muhalefete tahammülsüzlük ve adam harcama, İttihat ve Terakki'nin pragmatik ve günün koşullarına uygun politika anlayışları ile tamamen bire bir örtüşmemesine rağmen, İnönü tarafından ağırlıklı olarak benimsenmiş ve uygulanmıştır denilebilir.

Çalışmamız süresince gözlenen İnönü'ye ait bir diğer özellik ise, daima güçlünün yanında yer almasıdır. Güçlünün yanında yer alışı onu pragmatik davranmaya yönlendirmiştir. Değişen koşulları, hesapçı tutumu ile oluşumların analizini yapan İnönü buna göre davranmasını bilmiştir. Bir anlamda Cumhurbaşkanlığına kadar İkinci Adam olma tercihi Onun bilinçli ve ileri görüşlülüğü ile ilişkilendirilebilir. Güçlü gördüğü dönemin liderine rakip olmadan onun yanında güvenini kazanarak yer alan İnönü böylelikle geleceğini inşaa etmiş ve bu tavrı onu, Atatürk'ten sonra Tek Adamlığa taşımıştır. İnönü'nün tek adamları kronolojik sırayla şöyledir: I. Dünya Savaşı yıllarında Enver Paşa: I. Dünya Savaşında rütbesi Albaylığa kadar yükseltilen askerî görevlerindeki başarıları kıdem zamları ve madalyalarla ödüllendirilen İnönü'nün Enver Paşa'nın yakınında yer alması ve onun hakkındaki olumlu düşünceleri ve hissedilen gizli hayranlığı İnönü'nün Enverci olarak tanınmasına neden olmuştu. Mütareke Dönem'inde yanında yer aldığı isimler: Birinci döneminde Ahmet İzzet Paşa, ikinci döneminde de Atatürk'tür. İnönü bu isimlerin yanında onlara rakip olmadan, dengeli, güvenli ve çalışkan tutumuyla yer almıştır. Güçlünün yanında yer alışı, II. Dünya Savaşı politikasında da görülmüştür. İnönü savaşın seyrine göre savaşan taraflardan, güçlünün yanında yer almış ve bu tutumu onun müttefiklerle-mihverler arasında gelgitler yaşamasına neden olmuştur.

Mütareke Döneminin hakim karmaşası ve belirsizliği İnönü'ye de yansımış, İngilizlerin egemenliğindeki İstanbul Hükümeti, Anadolu'da başlayan mücadele arasında kalan İnönü, çelişkili (ikircimci) bir tutum

sergilemiştir. Onun bu tutumuna açıklık kazandırabilmek amacıyla Mütareke Dönemi şöyle açıklanabilir: Birinci döneminde, İnönü İstanbul Hükümetine ve Ahmet İzzet Paşa'ya yakın durmuş Karabekir'e yazdığı mektuplarında da hissedildiği üzere daha çok kişisel kaygılar gütmüş, işi ile ilgili belirsizlikten rahatsızlık duymuştur. İnönü'de o dönem umutsuzluğun hakim olmasını Anadolu'daki mücadele içerisinde yer almamasından ve Amerikan mandası taraftarlığı yapmasından anlıyoruz. Çünkü, o dönem zaman zaman Atatürk ile de görüşmeler yapan İnönü, farklı gerekçelerle onun yanında yer almamıştı. Buna ilişkin, çoğu hatırat niteliğinde olan, kaynaklarda pek çok iddialar vardır. Görünen odur ki, İnönü İstanbul'un işgaline kadar Anadolu'da olmamıştır. İstanbul'un işgalinden bir ay önce kısa bir Ankara ziyareti yapmış, koşulları ve oluşumları yakından görmek istemiş ve Atatürk'ün çalışmalarından da etkilenerek İstanbul'a tekrar dönmüştür. Bu dönüşün gerekçesini Atatürk Nutuk'ta; Fevzi Çakmak'ın Genel Kurmay Başkanı olduktan sonra İnönü'nün müsteşar olarak görevlendirilmesinin İstanbul'dan mücadelemize daha çok katkısının olacağı için ben gönderdim şeklinde açıklamaktadır. Aynı açıklamayı İnönü'nün kendisi de yapmaktadır. Ancak bu açıklamalar, İnönü muhalifleri tarafından yeterli görülmemiş ve her fırsatta mücadeleye geç katılmış olması ile eleştirilmiştir.

İstanbul'un işgali, İnönü'nün Anadolu'ya geçiş nedeni olmuştur. Kararını çok zor vermesi ancak verdiği kararın da arkasında durması İnönü'nün Millî Mücadele'de başarılı olmasının temel nedenidir. Millî Mücadele'de İnönü'yü İkinci Adam yapan süreç ve koşulların biri İnönü'nün kişisel ve askerî, diğeri ise, çevresel ve konjonktürel koşullar olarak değerlendirmek gerekir. Kişisel koşullar, İnönü'nün liderine bağlı, güvenli, dengeli, dikkatli ve zeki olmasıdır. Askerî neden, iyi ve başarılı bir askerî eğitim alan İnönü'nün Millî Mücadele sürecine kadar olan askerî görevlerinde de başarılı ve sicillerinin iyi olmasıdır. Aynı askerî başarıları Millî Mücadele'de de devam etmiştir. Düzenli ordunun kurulmasında, Anadolu ayaklanmalarının bastırılmasında, içeride karşı-devrimci olan yeşil ordunun yenilgiye uğratılmasında önemi bir rol oynayan İnönü'nün I. ve II. İnönü zaferlerini

kazanması, onu ikinci adam yapan önemli süreçlerdir. Çevresel ve konjonktürel nedenler ise, Millî Mücadele’de yer alan diğer isimlerin tutumlar ve izledikleri kişisel ve grupsal politikalarıdır. Millî Mücadele’nin başından beri Atatürk’ün yanında yer alan bazı önde gelen isimlerin Atatürk’e alternatif kişi ve uygulamaların peşinde olmaları, kendilerini Atatürk’ün yanından uzaklaştırırken, bir anlamda İnönü’ye yer açmıştır. Başbakan Rauf Orbay ve İçişleri Bakanı Bekir Sami Bey İngilizci, Dışişleri Bakanı Tengirşek Sovyet yanlısı olarak biliniyor, Meclis içerisinde de bir çok milletvekili, Hilafete, Saltanata ve Sovyet Bolşevizmine sempatiyle bakıyorlardı. Öte yandan Sovyet Rusya’da yeni arayış içerisinde olan Enver Paşa sempatanları da yok değildi. İnönü, maceracı Enver Paşa’nın ve diğer alternatifçilerin yanında yer almaktansa ülke gerçeklerinin farkında olan, realist Atatürk’ün yanında yer almak gibi oldukça akılcı bir tutum sergilemiştir. Açıkçası, bir dönem Enverci, daha sonra Ahmet İzzet Paşacı olan İnönü son aşamada Atatürkçü olarak Millî Mücadele’ye geç katılmasına rağmen ikinci adam olmuştur.

Mücadele sonrası gelinen nokta, 30 Ekim 1918’de Bahriye Nazırı Rauf Orbay’ın başkanlığında imzalanan Mondros Mütarekesi’nden, 11 Ekim 1922’de İnönü başkanlığında imzalanan Mudanya Mütarekesi’dir. Osmanlı İmparatorluğu’nun sonu anlamına gelen Mondros Mütarekesi’nin karşısında, Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin başlangıcı olan Mudanya Mütarekesi’ni İnönü imzalamıştı. Millî Mücadele’nin başarı kazanmasından sonra da hilafetçi ve saltanat yanlılarının arasından sıyrılarak cumhuriyetin ilanı ve inkılaplar konusunda her zaman Atatürk ile işbirliği içerisinde olmuştur.

Diplomat ve stratejist özelliğini, Lozan Barış Konferansı başdelegesi olarak başarıyla sergilediğine tanık olmaktadır. Tüm aşamaları ayrıntıları ile tezde değerlendirilen, İnönü’nün, en büyük mücadelesi Osmanlı İmparatorluğu’nun Kanuni döneminden bu yana kamburu sayılan, her geçen gün ağırlaştırılarak devlete sorun olan kapitülasyonların kaldırılması için olmuştur. Kapitülasyonların kaldırılması içte tam bağımsızlık anlamını taşımaktadır. Ülke koşullarının bilincinde olan ve realist bir tutum sergileyen İnönü’ye göre bir çok ülkenin çeşitli konu ve sorunda uzlaşım sağlamak

amacıyla bir araya geldiği konferansta tüm kararların istediğimiz şekilde sonuçlanması imkansızdı. Bu nedenle biri ötekine feda edilmek durumundaydı ve İnönü'nün tercihi kapitülasyonların kaldırılmasından yana olmuş, toprak konusunda tavizler verdiği çeşitli kaynaklarda ileri sürülmüştür. İnönü tam bağımsızlığı, kapitülasyonların kaldırılmasında gördüğü için bu düşüncesini mecliste şiddetle savunmuştur. Tam bağımsızlığı biraz daha az toprağa tercih etmiştir. Lozan Barış Konferansı sürecinde Atatürk'ün her an desteğini almış olması gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle de dönemin başbakanı Orbay'ın itiraz ve muhalefetine karşılık.

Lozan sonrası dönem, kazanılan bağımsızlıkla birlikte yeni toplum inşaa süreci dönemidir. Lozan sürecinde batılı ülkelerini daha yakından gözlemleme ve tanıma imkanı bulan İnönü'nün bunları sonraki uygulamalarına taşıdığına şahit olmaktayız. Harf İnkılabı, Cumhuriyetin ilanı, kılık kıyafet inkılabı, medeni kanun gibi pek çok uygulama hayata geçirilmiştir.

Dirençli, inatçı, yenilgiyi kabullenmeyen, taviz vermeyen, kendine güvenen mücadeleci, stratejist ve soğukkanlı kişilik özellikleri siyasal yaşamının her döneminde muhalifleri ile mücadelesinde İnönü'yü başarıya götürmüştür. Dünya toplumların günümüze kadar gerçekleştirmiş tüm devrimlerinin sonucunda olduğu gibi; Türkiye'de de devrim sonrası, devrimi yapan grup içerisinde bölünme ve iktidar mücadelelerinin olması kaçınılmazdı. Kişisel kırılganlıklar ve çatışmaların daha çok belirginleşmesiyle, İnönü'nün muhalifleri ile mücadelesi başlamıştır. Genellikle de çatışmaların merkezinde Millî Mücadeleci olan pek çok kişinin beklentilerini bulamamaları ve Millî Mücadele'ye geç katılmasına rağmen ikinci adam olan İnönü vardır. TCF ve SCF'nin programlarına bakıldığında liberal ve demokrasi yanlısı çağdaşlığı savunan partiler olması nedeniyle ideolojik açıdan CHP'den farklılık taşımamaları, çatışmaların kişisel olduğu tezini desteklemektedir. Çatışmaların sertleşmesi karşısında, Atatürk, öncelikle bu iki grup arasında uzlaşmacı bir tavır takınarak, İnönü yerine Fethi Okyar'ı iki kez başbakanlığa atamış, ancak her defasında İnönü geri dönmüştür. Hatırlanacağı üzere Cumhuriyetin ilanından sonra başbakan olan İnönü, sıkı yönetim önerisi kabul edilmediği için

hükümeti istifa etmiş, yerine Okyar, hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Ancak Şeyh Sait ayaklanması gerekçesiyle Takrir-i Sükun gibi bir sıkıyönetim yasasıyla İnönü kısa zamanda hükümetin başına dönmüştür. Sıkıyönetim önerisiyle Başbakanlıktan istifa etmiş ancak, yine aynı öneriyle geri dönmüş olması İnönü'nün haklılığı konusunda bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu süreç, öncelikle İnönü'nün öngörülü olduğunu gösterir. Daha öncesinden bu türden karşı devrim ve meclis içi muhalefetle mücadele etmek istemesi, eninde sonunda kendi istediğini Atatürk'e kabul ettirmesi olarak da ileri sürülebilir. Konjonktürel bir gerekçe de dengeler açısından o dönem uzlaşmacı tutum içerisinde olan Atatürk'ün bu görevi yeniden İnönü'ye vermeyi uygun görmüş olması dikkate değerdir.

İnönü'ye yönelik bu muhalif eleştirilerin iki önemli gerekçesi olduğu söylenebilir:

1. Osmanlı geleneği: liderin (padişahın) hilafet ve saltanat zırhını delemeyeceklerini anlayan muhalefet, padişahın yakınındaki başta sadrazam olmak üzere eleştirirler ve çoğunlukla da cezayı onlar alırlar. Aynı şekilde Kuvvay-i Millîye hareketinin karizmatik lideri (Atatürk) doğrudan doğruya eleştirilemediği için eleştirilerin İkinci Adam yani İnönü'ye yöneltilmesidir.

2. Millî Mücadele hareketinin başından beri her türlü gelecek kaygısını bir yana bırakarak Atatürk'ün yanında yer alan mücadeleçilerin çizginin dışında bırakılması ancak, buna rağmen mücadeleye geç katılmasına rağmen Atatürk'ün yakınında İnönü'nün olması muhalifleri harekete geçirmiştir. Ayrıca çizgi dışında kalmalarında İnönü faktörü de muhalifleri harekete geçiren bir başka yöndür.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde İnönü kendilerine muhalif gördüğü kişilerin parti içerisinde kalmalarındansa, partileşerek karşı tarafta olmalarını istemiş, böylelikle onlarla daha kolay ve başarılı bir şekilde mücadele edebileceğini düşünmüştür. Nedeni ise, muhalifleri kendi partisi içerisinde bir grup olarak kaldıklarında onlara yönelik herhangi bir yaptırım uygulanamaz iken, karşı parti olarak gördüğünde ise özellikle de başbakanlığının verdiği

yetki ve Atatürk'ten aldığı destekle onların hareket alanlarını sınırlayabilmesi düşüncesidir. Örneğin Takrir-i Sükun gibi etkili tek bir yasa bütün muhaliflerini ortadan kaldırması için yeterli olmuştu. TCF önde gelenleri CHP içerisinde kalarak mücadele etmiş olsalardı, muhalefetlerine bu kadar hızlı son verilemeyecekti.

SCF'nin kuruluş gerekçeleri arasında İnönü iktidarına dolaylı yoldan son verilmek istenmesi olduğuna ilişkin güçlü bir tez vardır. İnönü'nün SCF'nin kuruluş kararından haberdar olmaması ve sonradan öğrenmesi de bu tezi desteklemektedir. Karar alınmasına rağmen CHP çatısı altında kalınarak özgür bir ortamda muhalefet etmeleri önerisi gündeme geldiğinde, İnönü buna itiraz ederek tarafların belli olmasından yana tutum sergilemiştir. Özellikle de İnönü'nün yönetimine, devletçiliğine karşı olanlar SCF içerisinde yer almışlardır. Kısa zamanda yıldızı parlayan SCF'nin ve Okyar'ın kendi yerini alacağı düşüncesini taşıyan İnönü'nün bu kaygısını SCF'nin Atatürk'e bağlı olmaları da bir anlamda beslemekteydi. Fakat, SCF'nin kısa zamanda İnönü hükümetine sert, ciddi ve etkili bir muhalefet yapmış olması aslında onun çok da güdümlü bir parti olmadığını gösterir niteliktedir. Başka bir deyişle, bu yeni muhalif partinin İnönü iktidarına son vermek için kurulduğu tezini zımnen de olsa desteklemektedir. Diğer yandan Atatürk SCF'yi neden kapattı sorusu burada bu tezin gücü konusunda, yeni tartışmalara da neden olabilmektedir. İşte burada da İnönü'nün başarılı mücadelesi devreye girmektedir. İnönü bir taraftan meclis içerisinde oluşturduğu "Mücadele Meclisi"nin desteği ile ve yerel bürokrasiyi etkileyerek SCF'nin alanlarını sınırlamaya çalışmış, öte yandan da SCF'nin hedefinin bizzat Atatürk'ün kendisi olduğunu etkili ve yetkili kişiler aracılığıyla Atatürk'e yansıtarak SCF üzerine dikkat çekmiştir. SCF'nin 1930 Belediye seçimlerindeki olağanüstü başarısı, İnönü tarafından bir şekilde gölgelenmiş ve seçimlerin şaibeli oluşuna destek vermiştir. SCF'nin ile sadece Samsun'da kazanmış olması, Atatürk'ü İnönü'nün tezine inandıran önemli bir olaydır ve SCF'nin kapatılma kararı alınır. Atatürk hem bir yandan İnönü'yü denetim altında tutabilmek, hem de hem de muhalif grubu denetim altında tutmanın sorumluluğu ve bilinci içerisinde her iki gruba da belirli

dönemlerde destek olmuş ve gerektiğinde müdahale etmiştir. Bu müdahalenin en net görünümü kendi direktifleri doğrultusunda kurdurmuş olduğu SCF'nin kapatılma kararının izlemesidir. Atatürk'ün bu kararında İnönü'nün etkisinin de olduğu bir gerçektir. Atatürk SCF ile İnönü'yü denetlemeyi düşünürken, İnönü'de SCF'nin kendisi ile uğraşmasını, Atatürk'e yansıtmayı bilmiş, bunda SCF'nin bazı hareketleri de İnönü'nün işini kolaylaştırmıştır.

Muhaliflerin oluşmasında ve partileşmesinde İnönü'nün sert ve ödün vermez tavrı ve muhaliflere göz açtırmaması etkili olmuştur. Ancak önemli bir ayrıntıyı gözden kaçırmamak gerekir ki, o da, İnönü'nün bu tavrının Millî Mücadeleci bu isimlerin Atatürk'ün etrafından uzaklaşmalarına neden olmasıdır. Böylelikle İnönü kendi konumunu Atatürk'ün yanında daha da sağlamlaştırmıştır. Karaosmanoğlu'na göre, bu isimlerin muhalefeti doğrudan doğruya Atatürk'e yönelik değildi ve Atatürk ile uzlaşmaları da İnönü tarafından engellenmişti. İddialara göre TCF kurulmadan önce Ali Fuat Cebesoy'un Atatürk ile uzlaşım amaçlı görüşmesini İnönü bir şekilde engellemişti. Ancak bu türden iddiaları doğru kabul etmek aynı zamanda bütün bu olanlar karşısında Atatürk'ün pasif kaldığını da kabul etmek anlamına gelecektir ki, dönemin karizmatik liderine bu tutum uymamaktadır. Söz konusu koşullar ve İnönü'nün etkisi neden olmuş olabilir. Öte yandan İnönü Atatürk'ün yanından uzaklaşmalarına neden olduğu ileri sürülen bu isimleri (yani eski küskünleri) Millî Şef Döneminde kendi yanına alması ve etrafında toplaması hiç zaman kaybetmeden ilk ara seçimlerde bir kısmını meclise sokması dikkat çekmektedir. Aynı zamanda, özellikle başbakanlıktan ayrı kaldığı bir yıllık dönemde (1937-1938), Atatürk'ün yakınında olan bazı isimler İnönü'nün cumhurbaşkanlığını önlemek istemişlerdi. Birinci dönem kendisine rakip olabilecek Atatürk'ün yakınında yer bulmuş ve hatta Millî Mücadele sürecinde aktif görevler üstlenmiş kişilerin bir şekilde Atatürk'ün yanından uzaklaştırılmasında etkili olan İnönü'nün, diğer yandan Atatürk'ün ölümünden hemen sonra söz konusu kişilerin toplanması, iyi bir strateji uzmanı olduğu sonucuna götürmektedir bizi. Akyol, bu noktada İnönü ile Atatürk farkını, Karabekir'e bakışlarında değerlendirmektedir. 1927'nin çalkantılı ortamında

Atatürk nutkunu okumuş ve muhaliflerle zorlu bir mücadelenin hemen ardından olması nedeniyle, Atatürk Celalettin Arif Bey meselesini sayfalarca anlatır ve bu olayla ilgili olarak Karabekir'e de bir şeref payı vermez. Ancak İnönü hatıralarında (Selek'in hazırladığı) olayın önemli ve başarılı olduğunu anlatır, Karabekir'den de büyük takdirle bahseder¹⁹³³

İnönü'nün eski küskünleri kazanmaya çalışmasının nedenleri arasında:

1. Atatürk'ün ölümü sonrası olası bir otorite boşluğuna imkan vermek istemeyen İnönü, eski muhalifleri karşısına almaktansa –bu isimler toplumda birer kahraman olarak hayranlık duyulan isimlerdir- kendi yanına alarak destek grubu oluşturması gibi pragmatist bir tutum sergilemesi ağır basmaktadır.

2. II. Dünya Savaşı'nın kendisini hissettirmesi ile olası beklenen zor koşullarda Kuvayi Millîye ruhuna sahip eski mücadelecileri desteğini de bu bağlamda yanında görmek istemiş olabilir. Bu da onun popülist yanına bir işaret sayılabilir.

3. İnönü'nün karşı-devrimci olduğu iddiasında bulunanlar, İnönü'nün eski küskünleri yanında toplamasını Onun karşı devrimci, yani Atatürk karşıtı siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmektedirler. Ancak bu iddia iki nedenden dolayı zayıf kalmaktadır: Birincisi, bu isimlerin o dönemde Atatürk muhalifi olmaktan çok İnönü muhalifi olmaları, ikincisi de hilafetçi, saltanatçı ve manda taraftarı oldukları ileri sürülen eski küskünlerin devrim ve evrim aşamasında bu grubun düşüncelerinin ciddi bir anlam ifade etmediğidir. Şöyle ki Cumhuriyet ilan edilmiş, sistem ve CHP'nin altı oku büyük ölçüde oturmuştur. İnönü, Atatürk döneminde de bu ilkelerin taraftarı olmuş, cumhuriyetin savunuculuğunu yaptığı hatırlanmalıdır. İnönü eski küskünleri etrafında toplarken temel koşul olarak Atatürk'ü ve Atatürk dönemini eleştirmemelerini onlardan öncelikle istemişti. Bu istek bir istisna dışında (Kazım Karabekir bir gazeteye verdiği demeç) kabul edilmişti.

Kısaca, eski küskünler olayı, İnönü'nün pragmatist siyasetinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Onun dehası ve oyun içinde oyun ve

¹⁹³³ AKYOL, Taha; “İsmet Paşa'yı Anmak”, **Milliyet Gazetesi** (iç.), 25 Aralık 2006.

popülist bir oyun sergilemeye oldukça müsait görünüyor. Cumhuriyeti ilk yıllarında Atatürk'ün bu isimlerle arasının açılmasında payı olduğu, en azından buna engel olmak için en ufak bir girişimi olmadığı ileri sürülen İnönü, İkinci Adam olmaktan Tek Adam olmaya geçtikten sonra da onları yanına alma mücadelesi daha da iyi anlaşılmaktadır. İnönü'nün küskünleri kazanma amacının kendi geleceği ile ilgili olan bölümü dışında, sonuçlarına bakıldığında, II. Dünya Savaşı arifesinde ülkede birlik beraberlik mesajı vermesi açısından da son derece olumludur.

İnönü'nün muhalifleri ile mücadelelerinde izlediği etkin bir yöntem de meclis içerisinde kendisine sadık ve yeri geldikçe kendisini savunabilecek, koruyabilecek ve olup bitenlerden haberdar edecek bir destek grubunu daima oluşturmasıdır. Bu destek gruplarının adı ve sayısı zaman zaman değişse de işlevi değişmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Recep Peker'in de yer aldığı **“Radikal Grup”** TCF ve İş Bankası grubu ile İnönü adına çatışmıştır. SCF karşısında kırk kişilik bir **“Mücadele Meclisi”** oluşturan İnönü özellikle de yerel bürokrasiyi de etkisine alarak mücadele etmiştir. Millî Şef Döneminde olası meclis, parti ve hükümet muhalefetinin önünü kesmek ve fırsat vermemek için sözde muhalefet yapma görevini verdiği yirmi bir kişiden oluşan **“Müstakil Grubu”** oluşturmuştur. Bu grup ve başkanı Tarhan Millî Şef Döneminin bütün iç ve dış politikalarını onaylayarak İnönü'nün destekçisi ve olası muhalefete karşı koruyucu kalkanı olmuştur. Çok partili siyasal sistemin ilk seçimleri olan 1946 seçimlerinden sonra başbakan olan Peker'in partiyi ele geçirmeye çalışması ve İnönü ile iktidar mücadelesine girmesi sonucu İnönü parti içerisinde **“35'ler”** olarak bilinen ve genç ve dinamik olan grubu oluşturarak Peker'in sonunu hazırlamıştır. Bu noktada CHP'nin kuruluşundan günümüze değerlendirmesini yapacak olanların mutlaka bu oluşumları açıklığa kavuşturması gerektiği düşüncesindeyiz. Söz konusu husus CHP'nin **“Hizip Partisi”** adıyla anılmasının, tarihî kökenlerinde İnönü'nün katkısının olup olmadığı. Diğer bir ifadeyle, kendisinin 1972 CHP Kurultay'ında bir hizip (muhalif) grup tarafından (Ecevit, Baykal, Haluk Ulman v.s) parti Genel Başkanlığı'ndan uzaklaştırılması olayında, acaba İnönü kendi tarihî geçmişinin

de gelenekselleştirildiği ileri sürülecek gruplaşma hareketinin bir kurbanı mı olmuştur? Kısacası bu husus ayrı bir çalışma konusu olabilecek nitelikte görülmektedir.

İnönü'nün muhalifleri ile mücadelesindeki başarısı abartılı bir biçimde savaş meydanlarında verdiği mücadeleye benzetilerek, TCF'nin kapatılmasını *Üçüncü İnönü Zaferi*, SCF'nin kapatılmasını da *Dördüncü İnönü Zaferi* olarak nitelendirilmektedir. İnönü'nün muhalifleri ile mücadelesini kazanması onun kişisel akıl ve başarısının göstergesinin yanında siyasal ve yönetsel koşulların da etkisi gözden kaçmamalıdır. TCF ve SCF yaşayabilmesi için siyasal ve toplumsal koşullar uygun değildi. Yeni kurulan ve gelişmemiş Türkiye'de ikinci bir partinin üstelik de kurucu parti olan CHP'nin iktidarını ciddi biçimde tehlikeye düşüren muhalefetin yaşaması/yaşatılması zordu. Atatürk İnönü'nün kaygısını paylaşmasının yanında, gerçekten ülke geleceğini düşünmesinin de bunda payı büyüktür. Görünen şu ki, Atatürk bu kaygısını İnönü ile paylaşmıştır ve onunla işbirliği yapmıştır. Olayı sadece bir parti olayı olarak görmek bu mücadeleyi yanlış ve eksik anlamaya neden olur.

Muhalif partilerin kapatılması sonucu 1930 sonrası tek partili dönem kurulmuştur. İnönü 1937'ye kadar Atatürk ile birlikte yönetimdedir. CHP'nin altı oku anayasada yer almış, valilerin CHP il başkanı yapılarak parti-devlet birlikteliği sağlanmıştır. İnönü'nün katı devletçi tutumu yine bu döneme hakim olmuş, ancak muhaliflerin çıkmasına engel olamamıştır. Liberalizmi savunan ve başında Bayar'ın yer aldığı İş Bankası grubu İnönü'nün bu katı devletçi tutumuna karşı gelmişlerdir. Baskı grubu niteliğinde olan İş Bankası grubu, Atatürk'ü bu konuda etkilemeyi de başarmışlardır. Atatürk öncelikle İnönü Hükümetinin ekonomi bakanını görevden alarak İnönü'ye sormadan Bayar'ı atamış (Anayasa'ya göre bu görev başbakanındır), otoriter bir yönetim yanlısı olan Peker'i 1936'da Parti Genel Sekreterliği görevinden almıştır. Nihayet tezde ayrıntılarının verildiği üzere İnönü ile pek çok anlaşmazlık yaşayan Atatürk, İnönü'yü Başbakanlık görevinden Ekim 1937'de almış, yerine Bayar'ı atamıştır. Bir çok kez muhaliflerle mücadelede İnönü'yü koruyan Atatürk bu kez gerçekten İnönü'yü ülke gelişiminin önünde bir engel

görmüş olabilir. Bunun yanı sıra Atatürk dış politikasında Batı ve İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurmakta, bu nedenle de Rus etkisinde kalan İnönü'nün devletçiliği yerine Liberal bir politika takip edecek olan Bayar'ı başbakan yaptığı tezi güç kazanmaktadır. Görülebilecek önemli bir neden ise, yıllardır birlikte zorlukları aşan Atatürk ve İnönü'nün ilişkilerinde zamanla bir yorgunluğun ve yıpranmışlığın etkilemesi gerçeğidir. İnönü'nün kendisi de bu ayrılığa Atatürk'ün hastalık psikolojisinin etkisinin olduğunu söylemektedir.

İnönü, başbakanlıktan ayrıldıktan sonra akılcı ve hesapçı tutumu ile Atatürk'ün ölümüne kadar olan bir yıllık sürede Atatürk ile çatışmamaya özen göstermiş, sıradan bir milletvekili olarak meclis sıralarında yerini almış, sessiz bir bekleyiş içerisinde olmuştur. Atatürk, halefinin kim olacağına dair bir vasiyet bırakmamış, ancak İnönü'ye vefasını göstererek çocuklarına eğitim giderleri için miras bırakmıştır. Aynı vefasını başbakanlıktan ayrıldığında maaşı azalan İnönü'nün sıkıntı çekmemesi için 3000 liralık aylık bağlamıştı. Bayar'ın cumhurbaşkanlığına kendisini ya da bir başka adayı neden düşünmediği yönünde akla gelebilecek bir soru detaylı bir araştırma konusu olmakla birlikte, Bayar kendisinin de belirttiği üzere ülkenin bir kaosa sürüklenmemesi ve otorite boşluğu olmaması için İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yolunu açmıştır. Bu gerekçe dahi İnönü'nün o dönem meclis içinde güçlü olduğunu gösterir niteliktedir.

Millî Şef Dönemi, İnönü'nün Tek Adam olduğu ve yanında İkinci Adamı'nın olmadığı başlı başına kendine özgü bir dönemdir. 1920-1938 arası yani 18 yıl devlet başkanlığı yapan Atatürk, zor ve çalkantılı dönemlerde Rauf Orbay, İsmet İnönü, Fethi Okyar ve Celal Bayar gibi dört isimle çalışırken, İnönü 1938-1950 yılları arasında yani 12 yılda eskiye göre koşulların daha da uygun olduğu bu dönemde de, sırasıyla Celal Bayar, Refik Saydam, Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, Hasan Saka, Şemsettin Günaltay'ı başbakanlığa atayarak altı isimle çalışmıştır. Atatürk 18 yılda dört, İnönü 12 yılda altı başbakan değiştirmiş, Atatürk'ün başbakanlarından ikisi (İnönü-Bayar) daha sonra cumhurbaşkanlığına kadar yükselirken, İnönü'nün başbakanları politika yaşamlarından kısa sürede silinmiştir. Atatürk'ün yanında yetişen İnönü, İkinci

Adamlıktan Tek Adamlığa yükselirken, İnönü'nün kendi benzerini yetiştirmemesi ona yöneltilen bir eleştiri olmuştur. Bu da bir anlamda İnönü'nün çevresinde güç odağı olabilecek isimleri barındırmamasına bağlanabilir.

İnönü'nün etkin politika tarzından en ilginç iki zıt politikayı birbirine karşı ve eş zamanlı uygulayarak istediği sonuca ulaşmasıdır. Örneğin; Cumhurbaşkanlığının ilk aylarında Atatürk'ün yakınında bulunan ve kendisi ile çatışma içerisinde olan bu kişileri meclis ve parti dışına iterken, eski küskünler olarak bilinen Atatürk döneminde meclis ve partinin uzağında kalan, bir anlamda da kendi eski muhaliflerini etrafında toplaması, kendisine destekçi yakın bir grup oluşturarak kendi otorite ve Şefliğini pekiştirmesi bu özelliğinin en net ifadesidir. Yine bu tarz yönetim anlayışının bir örneği, ünlü İstanbul Üniversitesi konuşması ile halk hakimiyetinden söz ederken, İnönü demokrasi müjdesi vermekte, Mecliste müstakil grubu oluşturarak sözde muhalefete yaşam hakkı tanımakta, valilerden il başkanlıklarını alarak görece devlet-parti birlikteliğini zayıflatarak, yine demokrasi imajını yaratmakta, öte yandan da CHP Değişmez Genel Başkanlık statüsünü kazanan İnönü otoriter yönetim anlayışını daha da pekiştirmiştir. Parti, Meclis ve hükümetin bütün organlarına hakim olan İnönü, kendi onayı olmaksızın herhangi farklı bir kararın alınmasını engellemiştir. Bütün kararlar İnönü'den çıkmış meclis ve hükümet organları, hatta Müstakil Grup bu kararları onaylamaktan öteye geçmemişlerdir. Millî Şef Dönemi aynı zamanda otoriter yönetim dönemidir. Bu tutum şüphesiz ki, ülke gelişimini bir çok açıdan olumsuz etkilemiştir. Demokratik yönetim tarzına uzak kalınmıştır.

İnönü'nün demokrasi yanlısı imajının arkasında kendisinden önceki yönetime ilişkin eleştirisi kendisini hissettirmektedir. Öyle ki, halk hakimiyetini kılmak istiyoruz derken, önceden böyle bir şeyin olmadığını vurgulamış olmaktadır. Kendi imajını yüceltmeye yönelik uygulamaları da bunun bir göstergesidir. Şöyle ki, karizmatik bir lider olan Atatürk sonrasında resmini para ve pullara bastıran İnönü, kendi adına yarışmalar düzenleyip, ansiklopediler yayınlamıştır. Ulus Gazetesi incelemelerinde de İnönü Zaferleri

ve Lozan Barış Konferansı yıldönümleri oldukça şaşalı bir şekilde kutlanırken, Atatürk'e sadece 10 Kasım anma günlerinde yer verilmekte, örneğin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında İnönü öne çıkarılmakta ve İnönü'nün resmi yer almaktaydı. Bu uygulama ve görüntüler İnönü'nün kendi otoritesini inşa etme ve imajını yüceltme çabaları olarak görülmektedir. Bir anlamda "İnönücülük" yapılmaktaydı.

İnönü'nün otoritesini devam ettirmesi açısından tezde Millî Şef Dönemi 1938-1945 arası değil, 1938-1950 arası dönem olarak değerlendirildi. Cumhuriyetteki görünümü ile 1938-1945 arası dönem Demokrasideki görünümü ile de 1945-1950 arası dönem kendi koşulları içerisinde ele alındı. 1945-1950 arası dönemde çok partili siyasal yaşama geçilmiş bu konuda İnönü meclis, parti, hükümette yapısal değişiklikler de meydana getirmekle birlikte otorite ve iktidarını devam ettirmiştir.

Değişmez Genel Başkanlık sadece İnönü özgü siyasî bir olgu değildir. Atatürk de CHP'nin Değişmez Genel Başkanı idi ve parti tüzüğü otomatik olarak yeni seçilen başkanı Değişmez kılmaktaydı. İnönü'nün Millî Şefliği 26 Aralık 1938 CHP I. Olağanüstü Kurultay'ında Genel Başkan seçilmesi ile başlar. Önceki dönemlerde böyle bir sıfatı yoktur. Kurultay öncesinde Türk basınında da ilk kez Millî Şef 13 Kasım 1938'de (Atatürk'ün ölümünden üç gün sonra) Bugün Gazetesinin başyazarı Ali Naci Karacan tarafından kullanılmıştır. Buradaki Ebedî Şef, Millî Şef sıfatlarının bir yandan dış dinamikleri, diğer yandan da tek parti anlayışının oluşturduğu iç dinamiklerden kaynaklandığı Türk düşüncesinde oldukça tartışılmıştır. Avrupa'daki tek partili şef sistemleri olan Almanya Hitler-Führer, İtalya Mussolini-Duce, İspanya Franco- Caudillo etkisinin Millî Şeflik üzerine etkisi noktasında şunları söyleyebiliriz: Bu sistemlerdeki otoriter ve totaliter yönetim şekli, demokratik gelenekten yoksunluk Şeflik tutkusu, devletçi tutum gibi olguların Millî Şeflikte de olduğunu görmekteyiz. Olgusal benzerliklere rağmen toplumsal, ekonomik ve tarihsel yapıdaki farklılıklar göz önünde tutulduğunda sistemlerin aynı olmadığı sosyolojik gerçeği ile karşılaşırız. CHP'nin altı oku ve bu okların temel felsefeleri ile Avrupa'daki faşist uygulamalardan farklı olduğu da

gözden kaçırılmamalıdır. Sonuç olarak büyük oranda Türkiye'nin tarihsel, kültürel, siyasal ve ekonomik gerçekliğinde ortaya çıkan kendine özgü olan Millî Şef'liktir.

II. Dünya Savaşı'nda İnönü, iddia edildiği üzere tarafsız ve denge oyunu değil, taraflı ve pragmatist bir dış politika izlemiştir. Savaşın başlangıcında İngiltere ve Fransa ile yaptığı Üçlü İttifak ile müttefiklerin tarafında yer alan İnönü'nün bu dönem demeçlerinde de taraflılığı yakından, özellikle de Ulus Gazetesi takip edilerek gözlenmiştir. İnönü'nün dünya barışının sağlanması ve korunması yönündeki demeçleri bugün de olduğu gibi dünya barışı için savaştığını öne süren müttefik liderlerinin demeçleri içerik ve biçimsel açıdan benzerdir. Almanya'nın güçlenmesi ve savaşı önde götürdüğü 1941-1943 yılları arasında Almanlarla işbirliği yaparak Alman yanlısı bir tutum sergilemiştir. Hatta bu dönem İnönü'nün Almanya destekli Turanizm hareketlerine sempati ile baktığına tanık olmaktayız ve faşist bir uygulamayı andıran Varlık Vergisinin bu dönem de çıkmış olması tesadüf olmasa gerek. Ancak ABD'nin savaşa girmesi ile güçlenen müttefikler karşısında Almanya'nın zayıflaması ve gerilemesi ile İnönü tekrar müttefiklerin yanında yer almaya çalışmış yarattığı güven bunalımını aşmak için yoğun çaba harcamıştır. İnönü'nün pragmatist tutumu onun istikrarlı bir dış politika izlemesinin önünde engel olmuştur. Müttefikler kendi koşul ve çıkarları açısından eğer uygun görmüş olsalardı Türkiye savaşa girmiş olurdu. Savaşa girmek konusunda İnönü'nün müttefiklere sunduğu iki koşuldan birincisi, Rus tehdidi karşısında kendilerine sahip çıkılması, ikincisi ise, askerî araç ve donanımdan yoksun olduğu için bunların karşılanması idi. Türkiye'nin savaşa sokulması konusu Müttefik Konferanslarında da sık sık gündeme getirilmiş, ancak Türkiye'nin savaşa sokulmasındansa işbirliği içerisinde zaten desteğini gördüğü için savaşın dışında tutulmasında sakınca görülmemiştir. Türkiye'de müttefiklerin isteklerine uygun politikalar uygulanmıştır. Örneğin müttefiklerin isteği doğrultusunda Almanlara krom satışı durdurulmuş daha sonrasında da savaş ilan edilmişti. Her türlü gel-gitlere rağmen, ülkesini savaşa

sokmaması (savaşı ve sonuçlarını bilen bir lider olarak) onun hanesine olumlu puan olarak yazılmasına neden olacaktır.

İnönü'nün gücünün yanında yer alması ve pragmatist tutumu ile değişen koşullara göre dış politika izlemesi, Müttefiklerle mihverler arasında gelgitler yaşamasına neden olmuştur. Bu dönem de İnönü'nün iç politikaları, dış politikalarından bağımsız olmamış tamamen pragmatist tutumu iç politikalarına da yansımıştır. İstikrarlı bir iç politika olmaması nedeniyle hukuksal altyapıdan yoksun kanunlar ve vergiler meclisten çıkarılmış, uygulama noktasında da eşitsizliklere neden olmuştur. İnönü istikrarlı ve gelişimci bir iç politikadan ziyade, sorunlara gündelik çözüm niteliğinde uygulamalar takip etmiştir. Bu durumda da halkta yoksulluğa ve huzursuzluğa neden olmuştur. Bunun tepkisini o gün için veremeyen halk, İnönü karşısında gördükleri ilk alternatif olan DP'yi seçimlerde destekleyerek İnönü iktidarına son vermişlerdir. Örneğin Varlık Vergisi hukuksal temelden yoksun olduğu ve listeler iyi hazırlanmadığı için kiminden fazla vergi alınırken, bir çoğundan vergi dahi alınmamasına sebep olmuştur. ABD ve İngiltere ile Kahire görüşmelerine giderken Varlık Vergisini kaldırması, onun iç politikasının dış politikasından bağımsız olmadığını gösterir niteliktedir.

17 Nisan 1940'ta kurulan Köy Enstitüleri köy öğretmenleri ve diğer meslekler içerisinde köye gerekli olacak elemanları yetiştirmek, yeni bir öğretmen tipi oluşturmak gibi gerçekçi amaçları, gerçekçi ve pragmatik görünmekle birlikte, teknoloji ve ekonomik yapının değişmediği koşullarda kırsal yapının değişmesinde aynı şekilde gerçekçi özelliğinden yoksun kalmıştır¹⁹³⁴. İnönü'nün istikrarlı olmayan iç politikasının bir örneğidir. Bu koşullar altında Tek Parti yönetimi kurumu olarak planlanan Köy Enstitülerinin çok partili hayatta yaşaması son derece güçtü ve çok partili siyasal yaşama geçildiğinde batı demokrasilerinin ilgi ve sempatisini kazanmak amacıyla köy enstitülerinin önce içeriği 16 Eylül 1949'da değiştirilmiş, DP iktidarı döneminde de 1954'te tamamen kaldırılmıştır. Önemli olan nokta, Köy

¹⁹³⁴ BAHADIR, Ziyet; **Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelemesi**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı için Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 1994, s.76.

Enstitüleri doğrudan tamamıyla İnönü tarafından kapatılmasa da, içeriğini değiştirerek kapatılması yolunu açmış olmasıdır. İnönü tarafından değiştirilmesidir. İnönü 2 Mayıs 1942’de yaptığı konuşmasında: “Bu teşkilata büyük ümitlerle bağlıyız. Yapıcı, çare bulucu ve çalışkan bir ruh, bu enstitülerin hayatına hakim olmuştur. Pek ümitliyim. Öğretmenler ve enstitü müdürleri, Türk köyünün geleceği sağlam temellere dayandırmak için, aşk ile çalışıyorlar. İktidarlı, fedakar ve vatansever köy öğretmenleri yetiştirmek, enstitülerin mukaddes vazifesi olmuştur. Onlara düşen bu vazife, her vatansever için heves edilecek, imrenilecek bir vazifedir”¹⁹³⁵ şeklinde gören İnönü’nün siyasetini belirleyen temel şey dış konjonktür olduğu için Köy Enstitüleri de bu konjonktürdeki değişimlerin kurbanı olmuştu. 1947’de Köy Enstitülerinin programı tamamen değiştirilerek Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldı, 1950 seçimlerinden sonra da klasik ilköğretim okullarının programıyla birleştirildi ve 1951’de de Köy enstitüleri tamamen kapatıldı. İnönü için bu teşkilata büyük ümitlerle bağlıyız derken konjonktür başka, kapattığı zaman başkaydı. İnönü pragmatizminin ve dış politikasının iç politikalarına yansımalarının örneğini Köy Enstitüleri en iyi örneğidir. Berkes’e göre Enstitülerin gözden çıkarılabilmesinin nedeni bu kurumların İnönü’nün anti-komünist politikalarını bir gereğidir. Dış dengeler açısından bir anti-komünizm kampanyası ile Müttefiklerin sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Millî Şef Döneminde ekonomik yatırım ve üretim neredeyse durmuş ve ülke oldukça ekonomik sıkıntı çekmiştir. Bunun yerine kültür politikalarına ağırlık veren İnönü bu yönüyle de eleştirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı gerçeği ve koşulları İnönü’nün politikalarını belirlemiş ve yönlendirmiştir. İnönü bu gerçeklik karşısında oldukça realist davranarak geç kalmadan koşullara ayak uydurmak için harekete geçmiştir. Savaş sonrası Batı’daki yeni dengeler ve politika anlayışlarının Türkiye’nin yeni iç politikalarında da hissettirmiştir. Çok partili sisteme geçiş bunlardan en önemlisidir. Bu nedenle çok partili siyasal sisteme geçişini kendi kişisel tercihi ve içsel koşullar mı dışsal koşullar mı belirlemiştir? Bu konuda ağırlıklı yorum

¹⁹³⁵ AYDEMİR, *İkinci Adam II*, s. 381

dışsal koşullar yönündedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tek partili yönetimleri hem toplumlarına hem de dünyaya hükmeden liderlerin ortadan kalkması ile realist bir tutum sergileyen İnönü 1946 II. CHP Olağanüstü Kurultayı'nda Değişmez Genel Başkanlık kaldırılmış Ancak her ne kadar Değişmez Genel Başkanlık kaldırılrsa da, 1945-1950 arası dönem de Millî Şefliğin devam ettirildiği bir dönem olmuştur.

Kongar'a göre, Türkiye'nin kuruluş aşamasından sonra, değişim aşamasına geçtiği dönem Soğuk Savaş dönemidir. Sovyet tehdidi, askeri-ekonomik ve siyasal-ideolojik nedenler, Soğuk Savaş sürecinde, Türkiye'yi Batı dünyasının ileri karakolu yapmıştı.. Bu dönemde toplumsal yapıda meydana gelen değişimler temel özellikleri ile, Batı liderliğinde anti-komünizm devletin resmi politikası oldu. Sol görüşler baskı altına alınmış, komünizm ve sınıf temeline dayalı partilerin yasaklanması. Din istismarı yapılmış, örneğin, Köy Enstitüleri kapatıldı, İmam Hatip okulları açıldı, İlahiyat Fakültesi kuruldu¹⁹³⁶. Soğuk Savaş dönemi değişim dönemiydi. Bu değişimin lideri de İnönü'yüdü.

Bu dönemin en önemli özelliği ise, İnönü'nün kendi elleriyle demokrasiyi kurma çabalarının ve yapısal uyum değişikliklerinin yapmasıdır. Bu bağlamda 1946 tartışmalı seçimleri hakkında iyimser bir bakışla şöyle denilebilir: Soğuk Savaş gerçeğinde ve yeni dünya düzeninin kuruluşunda bir kaos ve belirsizlik söz konusuydu. Bu konudaki kaygısını konuşma ve demeçlerinde de sık sık gündeme getiren İnönü iktidarın başında bizzat kendisi kalarak ülke geleceğini güvence ve kendi kontrolü altında tutmak istemiş olabilir. Bu bir anlamda, İnönü'nün diğer siyasal partilere güvensizliğinin de bir göstergesidir. Bir diğer iyimser bakış da, kendi yönetimi altında sağlam bir şekilde demokratik kurum ve yapıları oluşturmaktı. Onun içindir ki, 1950 seçimleri ile hazırlamış olduğu bu zemini DP'ye devretmiştir. Farklı bir bakış olarak da, şunlar söylenebilir; II. Dünya Savaşı'nı müttefiklerin kazanmış olması ve Türkiye'nin de Batı/özgür blok içinde yer almasının getirdiği bazı politika ve uygulama değişiklikleri zorunlu kılmıştı. Gerek dış baskılar ve

¹⁹³⁶ KONGAR, Emre; **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s.184-186

gerekse savaş döneminin içeride yarattığı olumsuz koşullar, yükselen muhalefetin sesleri İnönü tarafından algılanmıştı. Bu durumda, kaçınılmaz sonun tek partili sistemden, çok partili sisteme doğru olacağı gerçeği İnönü'nün politika değişikliğine gitmesinin gerektirmiş de olabilir. Bu nokta da şunu da vurgulamak gerekebilir: çok partili sisteme geçiş kararını CHP ve İnönü dışında verecek bir başka güç de yoktu. Dolayısıyla tek parti sistemden çok partili sisteme geçişte, İnönü ve partisi iç ve dış dinamiklere daha fazla dayanamazdı. Ve öyle de olmuştur. İnönü'nün demokrasi konusundaki düşüncelerinin samimiyetinden kuşku duymasak da, uygulamalarıyla bu düşüncelerinden zaman zaman sapmalara neden olabilmektedir. Kendilerini ve partilerini devletle özdeşleştiren bu düşünce, her türlü olumsuzluğu ya da hareketi devleti ele geçirme, yok etme şeklinde algılamışlardır.

Kendisini en çok meşgul eden siyasî mücadelesinin, demokrasi yönetiminin kurulması olduğunu söyleyen İnönü, demokrasi anlayışında evrimcidir. İnönü'ye göre en zor aşaması demokrasinin faydalarını getirmeden zararlarını getirdiği aşamadır. Bu aynı zamanda demokrasinin ilke ve işleyişinin yerleşmesi devresidir. İşte İnönü'deki bu bakış açısı az önceki iyimser bakışımızı da destekler niteliktedir. Bu zor aşamanın atlatılması için İnönü iktidarda olmak istemiştir diyebiliriz. Demokrasinin bütün aşamalarının kanunla yapılması gerektiğini savunmuştur. İnönü'nün demokrasi anlayışında öne çıkan kavramlar *uyum* ve *dayanışmadır*.

Savaş sonrası yeni dünya düzeninde yer edinebilmek ve güçlü olan ABD ile iyi ilişkiler kurmak amacıyla, çok partili siyasal sisteme geçen İnönü'nün Soğuk Savaş döneminde temel politikası komünizm karşıtlığı olmuştur. İnönü'ye göre Komünizm rejimi asla bizim memleketimize uymaz, asla kabul etmeyiz. Komünizmin uymayacağını, Millî Mücadele devrinden beri dayattık. Türkiye'de vicdan özgürlüğü vardır. Komünist rejim yasaktı. Bu şartlar içinde memleketi kalkındırmak isteriz¹⁹³⁷ ve İnönü “aşırı solu da aşırı sağ gibi dış münasebeti kulluk şeklinde anlayan bir zihniyet görmekteyiz ve

¹⁹³⁷ İNÖNÜ, İsmet; “Kayseri Seçim Konuşması, 23 Mayıs 1966”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967**, İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, S.240-244, s. 243.

bunun kesinlikle karşısında'yız'¹⁹³⁸ der. İlk olarak, çok partili yaşama geçince kurulan iki sosyalist parti kapatılır. Tan gazetesi olayı ile komünizm yanlısı aydınlara gözdağı verilir. Özellikle de DP'nin kuruluş aşamasında İnönü'nün programlarında aradığı en önemli ilkenin dış politikada farklılık olmamasıydı. Bu dönem gerek aydın, gerek halk hareket olarak gerekse de bir parti olarak komünizmin faaliyet göstermesine izin vermemiştir. İnönü'nün Türkiye'yi dünyanın 2. Komünist devleti yapmayı reddetmiş olmasından ötürü onu da Tanzimat Paşası gözüyle görüyorlardı¹⁹³⁹. Öte yandan da bu tutumunun karşılığını İnönü ABD ile iyi ilişkiler kurmakla, Marshall planı ve Truman Doktrinleri ve bir çok yardımla almıştır. Birleşmiş Milletler içerisinde yer alınmış ve dostluk bağları her zaman korunmuştur. Sovyet Tehdidi ve bu tehdit karşısında ABD, İngiltere ve Fransa'nın takınmış olduğu yandaş tavırlar sayesinde ilişkiler daha da güçlenmiş, öte yandan da bu dostluk ilişkileri basın aracılığıyla dünyaya ilan edilmiştir. NATO'ya giriş için müracaat eden İnönü henüz bu süreç tamamlanamadan iktidarını devretmiş ancak bu süreci tamamlayan DP iktidarı olmuştur.

İnönü, 1946 seçimleri sonrasında kurulan Peker Hükümeti DP arasında hakem rolünü oynayarak dengeli siyaset anlayışını sürdürmüştür. İnönü bir yandan CHP'yi her yönüyle yönetmek ve yönlendirmek görevini elinde tutmak istiyor. Bu istek bazen parti önde gelenleriyle tartışmalarına da neden oluyor. Örneğin, o dönem en çok Peker ile tartışmışlardır. Öte yandan da çok partili sisteme geçişin getirdiği sorumluluğun bilinciyle iktidar muhalefet arasında denge unsuru ve hatta bazı konularda *“arabulucu”* rolünü yerine getiriyordu. İnönü'nün kararının arkasında duran tavrı burada da kendisini göstermektedir. Çok partili siyasal sistemin yaşaması için oldukça mücadele etmiştir. Aralık 1946 Bütçe görüşmeleri sırasında muhalefet sözcüsü Menderes'in yaptığı konuşmayı, gerek olmadığı halde, başbakan Peker'in sert bir şekilde cevap vermesi üzerine DP'lilerin oturumu hep birlikte terk etmeleri ciddi bir krize

¹⁹³⁸ İNÖNÜ, İsmet; “CHP Meclis Grup Toplantısında Seçimlere İlişkin yapılan Konuşma, 17 Aralık 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967**, İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004. S.189-190, s.189.

¹⁹³⁹ TOKER, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, s.119.

neden olmuş ve siyasî tarihîmize “*sine-i millete*” dönme kavramı girmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü’nün araya girmesi ile DP’nin oturumlara katılmama ve sine-i millete dönme tehdidi aşılabılmıştır. “Bu dönemde başbakan Peker sürekli olarak demokrat partililer tarafından tek parti döneminin geleneklerini sürdürmekle suçlanacaktır. Tartışmaların büyüdüğü anda sürekli olarak Cumhurbaşkanı İnönü devreye arabulucu olarak girer”¹⁹⁴⁰. İnönü çok akılcı bir tutumla 12 Temmuz Beyanname’si’ni yayınlarak kendisinin de yer yer tartıştığı Peker Hükümetine hem de DP muhalefetine eleştiriler getirmiş ve uzlaşmaları yönünde mesajlar vermiştir. Böylelikle her ikisini de etkisiz kılarak kararlılığını bir kez daha göstermiş olan İnönü öte yandan ABD’ye de demokratikleşme adına olumlu bir imaj vermiş en ilginç de DP’nin şükranlığını kazanmıştır. İnönü bu süreçte ciddi ve sorumluluklarının farkında olan bir devlet adamı gibi davranmıştır. Bir süre sonra Peker’in sertlik yanlısı politika ve söylemlerine dayanamayan İnönü çareyi Peker’in Başbakanlıktan alarak daha ılımlı, uzlaşmacı hatta liberal Hasan Saka’yı Başbakanlığa atamıştır. İnönü Cumhurbaşkanı olmasına hatta kendisine eleştiriler getirilmesine rağmen hiçbir zaman Parti Genel Başkanlığı’nı bırakmayı düşünmemiştir. Partideki otorite ve denetimini sürdürmek için güven duyduğu Hilmi Uran’ı Parti Genel Başkan Vekili seçirmiştir.

Genel kanı İnönü’nün 1950 seçimlerine kaybedeceğini bilebile girdiği yönündedir. Bu nedenle keskin öngörüsü ile muhalefette ne gibi güçlüklerle karşılaşacağını bilen İnönü seçim öncesi önlemler almak istemiştir. İnönü’ye göre öncelikle anayasa değiştirilmeli, İkinci Meclis kurulmalı, güçler ayrılığı oluşturulmalıdır. İnönü’nün çekincesi şimdiki anayasanın mecliste çoğunluğa sahip olan partinin bir hafta içerisinde bütün kanunları değiştirme yetkisini vermesidir. Bu nedenle anayasa değiştirilerek kuvvetler ayrılığı ilkesi hayata geçirilmeliydi. Anayasanın ve meclisin demokratik bir şekilde işleyebilmesi için İkinci Meclisin kurulmasını önermiştir. İnönü bir anlamda muhalefet gözüyle, bazı şeyleri dillendirmeye başlamış, yasal zemin hazırlığı içerisine girmiştir. Bu öneriler her ne kadar hayata geçirilmemiş olsa da, dokuz yıl sonra

¹⁹⁴⁰ GÜLCAN, a.g.e., s.244-245.

1959 CHP XIV. Kurultay'ının ilk hedefler beyannamesinde yer almış ve 1960 ihtilali sonrasında da uygulanmıştır.

1950 sonrasında muhalefet lideri olan İnönü'nün, DP'ye yönelik eleştirilerinde, gazete demeçleri ve parti toplantılarındaki söylevlerinde şu temel kaygıları dile getirdiğini görmekteyiz:

1. DP iktidarının muhalefeti tanımaması, muhalefetin kendisini ifade etmesine izin vermemesi, bunu da demokratikleşmeyi olumsuz etkilemesi yönünde olmuştur. İnönü'ye göre demokrasinin yaşayabilmesi için muhalefet oldukça önemli bir yere ve işleve sahiptir ve DP'nin bu gerçekliği kabullenmesi gereklidir.

2. Devlet radyosunun iktidarın tekelinde olması ve bunu muhalefete karşı kullanmasıdır.

3. DP iktidarı bütün devlet kurumlarına ve toplumsal yaşama sızmasıyla partizanlık yapmalarıdır. Böylelikle DP'li vatandaşlar bunun nimetlerinden yararlanırken CHP'liler pek çok haklardan mahrum kalmıştır. Ayrıca İnönü partizan tutumların vatandaşlar arasında da çatışmalar meydana getirmektedir ve tehlikelidir.

4. Hukukun yara aldığı, adalet sisteminin zedelendiği her istediğinin kanun olarak çıkararak DP iktidarı anayasaya aykırı davranmakta, ancak, anayasa mahkemesi olmadığı için denetlenememektedir. Bu denetimsizlik DP iktidarını daha özgür ve düşüncesiz kılarken, öte yandan da ülkenin geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Bu nedenle İnönü bağımsız mahkemeler ve hakim teminatını talep etmiştir.

5. Basın özgürlüğünün kısıtlanmasından şikayetçidir.

6. Üniversite özerkliğini talep etmiştir.

7. DP iktidarını dini siyasete alet etmekle suçlayan İnönü, ayrıca CHP'nin dinsiz olarak tanıtılmasına karşı mücadele etmiştir.

8. Seçim emniyeti talebinde bulunmuştur.

9. Plansız ve müsrif ekonomi politikalarını eleştirmiş yabancı sermayeye yerli sermayeden daha ayrıcalıklı haklar verilmesinin karşısında durmuştur.

İnönü, DP iktidarını dış politikası nedeniyle eleştirmemiş, tam tersi desteklemiştir. Zaten DP de İnönü'nün dış politikalarının devamcısı olmuştur. ABD ile dostluk ilişkileri BM ve NATO sözleşmelerine bağlılık esastır. Dış politika konusunda anlaşamadıkları nokta şudur: İnönü DP'nin dış politika konularında CHP'nin de düşüncesini almasını istemektedir. Karar aşamasında CHP'nin de varlığı hissedilsin. Oysa prensipte ayrılık olmasa da, dış politika konularında DP CHP'den oldukça bağımsız ve kendi başına buyruk hareket etmekte ve herhangi bir sorumluluğu onlarla paylaşmamaktadır. Sanki CHP yokmuş gibi davranmaktadır. Kore'ye asker gönderilmesi konusunda da İnönü'nün itirazı karara değildir, kararın kendilerine danışılmadan meclise getirilmeden alınmasıdır. Ancak, İnönü, DP iktidarının bu tutumunun demokratikleşme adına olumsuz bir imaj vererek dış politikayı olumsuz etkileyeceği düşüncesindedir. İnönü, iç politikada birlik ve beraberliğin dış politikada başarı getireceğini düşünmektedir.

İnönü bu dönem bir taraftan DP iktidarı ile mücadele ederken öte yandan da parti içi muhalifler ve hizipleşmelerle mücadele etmektedir. Normal siyasal bir parti olmaktan çok devrim partisi olan CHP, siyasal parti olabilmenin yollarının arayışı içindedir. Halka ve köylüye yönelmeye, kendi içlerinde gençleşmeye gitmişlerdir. 1953 CHP Kurultay'ında da sosyal adalet, sosyal devlet ve hukuk devleti ilkeleri parti programına alınmıştır. Ayrıca, İnönü'nün DP iktidarı ile mücadelesinde Atatürkçülüğü öne çıkardığı bir dönem olmuştur. Oysa, Millî Şef Döneminde CHP'nin Atatürk'ün partisi olduğuna, Atatürk'ün ilkelerini yaşatacaklarına dair bir söyleme ihtiyaç duymamışlardı. Ancak, Bayar İnönü'nün bu tutumuna karşılık olarak Atatürk'ün ilkelerinin sadece CHP'ye ait olmadığını, DP'nin de amacının Atatürk inkılaplarını tamamlamak olduğunu ileri sürerek, bir taraftan Millî Şef Döneminde yüceltilen İnönü imajını silmeye çalışırken, öte yandan yine Millî Şef Döneminde ihmal edilen Atatürk imajını yüceltmeye çalışmışlar. **Atatürk'ü**

Koruma Kanunu çıkararak DP, resmî daireler, para ve pul üzerindeki İnönü resimlerini çıkararak Atatürk'ün resimlerini tekrar koymuş, Atatürk'ün naaşını anıtkabire taşıtmıştır. Her iki partide bu dönemde kendi çıkarları doğrultusunda Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü sahiplenmeye çalışmıştır.

On yıllık DP iktidarı döneminde İnönü muhalefet lideri olarak yer yer haksızlıklara uğramakla birlikte kendisinin de sert muhalefeti olmuştur. Mücadele ideolojik temelli olmadığı için yani, DP de olsa CHP de olsa o dönem için sistem aynı şekilde yürütülecek, dış politika devam ettirilecekti. Bu nedenle mücadeleler kişiselleştirilerek sert bir biçim de almıştır. Özellikle de tarihsel miras olan İnönü-Bayar çatışması daha da net bir biçimde gözlenmiştir.

İnönü'nün ordu ile olan ilişkisi siyasal yaşamının her döneminde olmuştur. İlişkinin boyutu ve etkisi değişen şart ve koşullara, İnönü'nün pragmatist politikasına ve dışsal koşullara göre farklılık göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İnönü, çıkardığı Takrir-i Sükun yasası ile orduyu kendi siyasetinin bir aracı olarak kullanmıştır. İnönü ordunun siyasete katılmasının karşısında olmasına rağmen, devlet yapısında oldukça büyük bir güce sahip olan Ordu ile ülke geleceği ve devrimlerin korunması adına işbirliği yaptığı dönemler de olmuştur. Bu işbirliği sonucunda 12 Ocak 1959 XIV. CHP Kurultay'ında alınan "**İlk Hedefler Beyannamesi**" hayata geçirilmiştir. İnönü ihtilal sonrası ülkenin ve yönetimin derlenip toparlanmasında oldukça büyük katkıları olmuştur. 27 Mayıs darbesinin üstünden henüz birkaç ay geçmişti ki, orduda o güne kadar hiç görülmemiş bir tasfiye hareketi gerçekleşmişti. 1971 Muhtırası sonrasında da askerlerle işbirliği yapan İnönü, yine ülke geleceğinin korunması sistemin krize girmemesi adına ya da böyle bir devlet adamı sorumluluğu ile Erim Hükümetini kurdurarak ülkenin toparlanmasına katkıda bulunmuştur. İnönü'nün asker kökenli olması ve devlet kurucusu misyonu ordunun daima İnönü'ye saygı duymaları ve güvenmelerini de beraberinde getirmiştir. Bunun içindir ki ne zaman siyasal sistem krize girse ve ordu müdahale etse, sonrasında, İnönü etkisi gözlenmektedir. Bu da görünmeyen, gizli İnönü-ordu işbirliğinin bir göstergesidir. Ordu müdahalesinden sonra, İnönü, her defasında sivil yönetime bir an önce geçilmesinin taraftarı olmuş,

sorunlara demokratik yollarla ulaşılması yolunu izlemiştir. Bu da yine onun demokratikleşme adına verdiği m¼cadelenin bir g¼stergesidir. Koalisyon h¼k¼metleri başbakanlığı d¼neminde Talat Aydemir'in iki kez ihtilal girişimini engelleyecek g¼ce sahip olduğunu da g¼stermiřtir. Siyasî yaşamı boyunca İn¼n¼, tıpkı Atat¼rk gibi, ordu ile ciddi bir sorun yaşamamış ve her zaman ordu i¼inde farklı nedenlerden dolayı saygın bir yere sahip olmuştur.

1961 se¼imlerinden sonra yine umduğunu bulamayan ve tek başına iktidar olamayan CHP, sonrasında ¼ koalisyon h¼k¼metinin başbakanı olan İn¼n¼ planlı ekonomik kalkınma politikası izlerken, dış politikada NATO'ya BM'ye bağlı olmakla birlikte g¼rece bağımsız bir politika takip etmiştir.

Kıbrıs sorununda, İn¼n¼'n¼n tutumuna karşılık olarak, Haziran 1964 tarihinde Johnson Başbakan İn¼n¼'ye bir mektup g¼ndermiřtir. Mektubun ana hatları şoyleydi: T¼rkiye uluslararası politikasında Amerika'ya danışmalıdır, garanti antlaşması altında T¼rkiye'nin adaya m¼dahalesi ABD tarafından meşru addedilmemektedir. B¼yle bir hareket sonucu, Sovyetler Birliği T¼rkiye'ye saldırığı takdirde NATO m¼tfefikleri T¼rkiye'nin yardımına gelemeyeceklerdir. 1947 Anlaşma gereği T¼rk Ordusu ABD tarafından verilen silahları kullanamayacaktır. İn¼n¼'n¼n 13 Haziran 1964'te Başkan Johnson'a g¼nderdiđi cevabî mektubunda hem iki m¼tfefik arasındaki g¼r¼ř ayrılıklarını kesin bir bi¼imde ortaya koymakta, hem de ABD'nin soruna ağırlığını koyarak ve Yunanistan ¼zerinde baskı yaparak T¼rkiye'nin haklı tutumunu desteklemesi tekrar istenmektedir. Bu olaydan sonra da T¼rkiye'de ABD karşıtı duygular g¼n ge¼tikçe g¼çlenmeye başlamıştır. T¼rkiye bu bunalımdan sonra ABD'nin girişimlerini hi¼ tartışmasız izlemeyi bir yana bırakıp, bunların T¼rk ulusal ¼ıkarları ile uyuruşup uyuruşmadığına dikkat etmeye başlamıştır. 1964'te de ABD ile ¼atıřan İn¼n¼ "yeni bir d¼nya d¼zeni kurulur, T¼rkiye de yerini alır" derken, Sovyet Rusya liderliğinde yeni bir d¼nya d¼zenine işaret etmek istemişti. Her ne kadar Sovyetlerle daha yakın ilişki kurmaya ¼alıřmıřsa da İn¼n¼ ¼ok ge¼meden NATO'ya BM'ye olan bağlılıklarını yeniden dile getirmiştir.

İnönü dış politikada her ne kadar görece bağımsız bir tutum sergilemek istemişse de, yeniden NATO ve BM'ye bağlılığını dile getirmesi, Batı ve ABD bağımlı bir dış politikasının varlığını göstermektedir. Bu yönüyle de, Wallerstein'nin üçüncü dünya ülkelerinde hüküm süren bağımlılığın kendi aralarında birleşerek son verebileceklerine ilişkin önerisi çerçevesinde İnönü'nün dış politikasını değerlendirdiğimizde bu bağımlılığı devam ettirme yönünde olmuştur denebilir. Üçüncü dünya ülkelerinin birleşimine ilişkin herhangi bir girişimde de bulunmamıştır. Sadi Koçaş İnönü ile bir görüşmesinde; neden üçüncü dünya önderliği Tito, Nehru, Nasır gibi adamlara kaptırılmış da böyle bir önderlik Türkiye'ye nasip olmamış ve İkinci Dünya Savaş'ı sonunda tarafsız kalmaz ve Birleşmiş Milletler'de etrafımızda bir grup oluşturamaz mıydık şeklinde yöneltilen soruya İnönü'nün “mutlaka oluştururduk. Ve ben bunu planlamıştım kafamda yıllarca. Ama Stalin'in hırsı önledi. İki tehlike arasındaydık. Batı'yı ehven-i şer bulduk. Halbu ki en büyük şerrin ehven-i şer olduğunu biliyorduk, ama başka bir şey yapmamız zordu”¹⁹⁴¹ şeklinde getirdiği açıklaması onun dış politikasına ışık tutar niteliktedir. Atatürk'ün kapitalizm ve emperyalizm belasından kurtulmak için sadece işçi sınıfı değil, onu da içine alacak biçimde bütün bağımsızlık yanlısı “*mazlum milletlerin*” birleşmesi tezini¹⁹⁴² İnönü gerçekleştirememiştir. O Batı bloğu içerisinde ve onlarla işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Cırhınlioğlu'na göre, “bağımlılık kuramına göre ülkemiz her ne kadar yıllar önce emperyalizme karşı diğer ülkelere örnek olabilecek bir mücadele yaptıysa da bu tehditte tümüyle kurtulmuş değildir”¹⁹⁴³.

1965 sonrası AP'nin tek başına iktidara gelmesi ile İnönü ikinci kez muhalefet lideridir. Bu dönemde İnönü, DP iktidarı döneminde olan benzer şeylerle AP iktidarı döneminde de karşılaşmıştır. Tek farkı demokratikleşme sürecinde gelinen nokta ve koşulların görece daha iyi olmasıydı. AP iktidarına demokratikleşme adına, dinin siyasete alet edilmesine ve ekonomik politikalara

¹⁹⁴¹ BERKES, *Unutulan Yıllar*, s.302-303.

¹⁹⁴² KIZILÇELİK, *Atatürk'ü Doğru Anlamak*, s. 514.

¹⁹⁴³ CİRİNLIOĞLU, Zafer; *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutları*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.185.

yönelik yine benzer eleştiriler getiren İnönü, bu dönem de Batı Bloğu üyesi olduğumuzu, NATO'ya ve BM'ye bağlı kalacağımızı sık sık dile getirmiştir.

CHP'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin esasını oluşturan Altı Ok İnönü döneminde de varlığını sürdürmüştür. Ancak, söz konusu ilkelerin değişen koşullar ve İnönü'nün pragmatist tutumundan ve dışsal koşullardan etkilendikleri de bir gerçektir. Örneğin, çok partili siyasal sisteme geçilmesi sonucu oy kaygısı duyan İnönü halkın sempatisini kazanmak amacıyla laiklik ilkesinden tavizler vermiştir. Cumhuriyetçi, devletçi, halkçı, laik, inkılapçı ve milliyetçi olan İnönü evrimcidir de. Ona göre bu altı ilkenin topluma tamamen yerleşmesinin birden bire olması mümkün değildir. Bu konuda onda öne çıkan kavram ZAMAN'dır. Altı ilke çeşitli aşamalardan geçerek zorlukları aşarak en iyi halini alacaktır. Zaman ve değişen koşullar, ister istemez Altı Ok'ta bazı değişiklikleri de meydana getirmiştir. İnönü'nün evrimci bakışı onun bu ilkelerden saptığı yönünde eleştirilmesine neden olmuştur. İnönü de ilkeler üzerinde rötuş (düzeltme) yapmak ile inkar etmenin birbirinden farklı şeyler olduğunu, rötuştan kastının hayatiyet ve en rahat yürünecek şekle getirmek olduğunu belirtmiştir¹⁹⁴⁴. İnönü ekonomik gelişmişlik düzeyimiz ile inkılaplar arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. İnönü'ye göre, ekonomi alanındaki geriliğimizin çağdaş Batı'ya ayak uydurmamızın önündeki en önemli engeldir. Üst yapısal bir kurumsallaşma olarak gördüğü inkılapları, alt yapısal (ekonomik) gerekçelere dayandıran İnönü, demokratik yaşamla inkılaplar arasında organik bağ olduğunu söylerken de çok partili siyasal sisteme geçişle bu konuda önemli bir aşama kaydedildiğini ve üstyapısal kurumların da birbirini etkilediğine dikkat çekmiştir.

Cumhuriyetçilik Anlayışı: Cumhuriyeti, karşısında başka alternatifini olmayan bir süreç olarak gören İnönü'nün çok partili siyasal sisteme geçişinin de ön koşulu olmuştur. Atatürk ile birlikte hareket eden İnönü, Cumhuriyetin ilanında da işbirliği yapmış, CHP grup toplantılarında da en ateşli savunucusu olmuştur. Erken olduğu, gerek olmadığı ya da yapının henüz buna hazır

¹⁹⁴⁴ İNÖNÜ, İsmet, "CHP İstanbul İl Meclis Kongresi Söylevi, 22 Ekim 1962", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), S.199-208, s.201.

olmadığı yönünde muhaliflerin getirmiş olduğu eleştirilere karşılık olarak, İnönü, Cumhuriyetin zorunlu olduğuna ve yerleşmesi için zamana ihtiyacımız olduğuna dikkat çekerek birlik ve güç çağrısı yapmayı da ihmal etmemiştir. Ona göre cumhuriyetin topluma yerleşmesi için sabırlı bir süreç gereklidir. Giderek aşama aşama daha iyi bir duruma geleceğini savunmuştur. Cumhuriyeti millî bir devlet olmanın gereği sayan İnönü, sonraki siyasal yaşamının her alanında da cumhuriyetin savunuculuğunu ve koruyuculuğunu yapmıştır.

Devletçilik Anlayışı: Uzun yıllara dayalı savaştan çıkmış bir ülkenin her alanda içinde bulunduğu durumun iç açıcı olmadığı, cumhuriyeti kuran kadrolarında farkında olduğu bir gerçektir. Savaşların açtığı yaraları sarmak ve hele Osmanlı'nın borçlarını üstlenmek gibi yürekliliği gösteren Atatürk ve arkadaşlarının devletçi bir politika izlemeleri son derece rasyonalist bir davranıştır. Devlet olmanın en önemli gereklerinden biri ülke güvenliğini sağlamak ise, diğeri de vergi toplamak, bürokratik çarkı işletmektir. Sanayisi yok denecek düzeyde olan, ticareti zayıf olan bir toplumu canlandırmanın başlangıçtaki geçerli yolu sıkı bir devletçiliktir. Liberal bir ekonomik uygulamanın bizim yapımıza göre olmadığını savunan İnönü tam bir devletçi idi. İnönü katı devletçi tutumu ile parti içerisinde Peker'in de yer aldığı radikal grubu temsil etmekteydi. Liberal kanadın da ise İş Bankası grubunu Bayar temsil ediyordu. Cumhuriyetin 1930'lu yıllarında devletçilik entelektüel alanda da çok ilgi çeken bir konu olmakla birlikte Kadro Dergisi grubu, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hamdi Başar tarafından oldukça çeşitli düşünce ve bakış açıları ileri sürülmüştür. Bir taraftan Dünya ekonomik bunalımının getirdiği yeni koşullar, öte yandan yapımızdaki sermaye sınıfının eksikliği devlet eliyle kalkınmayı ve devletin ekonomik her alana müdahale etmesini gerekli kılmış, Başbakan İnönü de bu yönde katı politikalar takip etmiştir. İnönü'de devletçilik öncelikle ekonomik bağımsızlığı sağlamak, sonrasında gelişimi takip etmektir. İnönü devletçiliğinin en önemli özelliği ülkenin korunması ve savunulması gerekliliğinde yatmaktadır. Kendi ifadesiyle de devletçilik bir savunma aracıdır. Daha sonra ekonomik anlamda gelişme ve ilerleme elbetteki

devletçilikle gerçekleşecektir. Görüldüğü üzere, İnönü henüz yeni kurulan ve imkansızlıklarla mücadele eden genç ülkesini, devletini, toplumunu koruma öncelikli olmuştur. Demiryolu siyaseti de bu anlayışının somut görünümüdür. Ona göre devletçilik, Türk İnkılabına hizmet etmektedir. İnönü iç ve dış koşulları birlikte değerlendirerek devletçiliğimizin kendimize özgü olduğunu ileri sürmüştür. Başbakanlığı döneminde yapmış olduğu Sovyet ziyareti sonrasında beşer yıllık kalkınma planları hazırlayarak Türk sanayisini kurmaya çalışmıştır. İnönü'nün yine bu dönem içeride sermaye birikiminin sağlanabilmesi için önem verdiği etkinlik “Tasarruf ve Yerli Malları Haftası” kutlamaları olmuştur. Yabancı sermayenin karşısında olmamakla birlikte millî sermayenin oluşturulması öncelikli görmektedir.

İnönü'nün katı devletçi tutumu ülke gelişimini ve sermayedar sınıfın gelişiminin engellediği gerekçesiyle İş Bankası Grubu, SCF lideri Okyar ve Liberalizmin savunuculuğunu yapan Ahmet Ağaoğlu tarafından eleştirilmiştir. Bu baskı, 1932'de İnönü'ye danışmadan Atatürk'ün ekonomi bakanının görevinden alınarak Bayar'ı atanmasına neden olmuştur.

Çok partili siyasal sisteme geçişle ve liberal demokratik ülkelerden biri olma çabası İnönü'yü özellikle de ABD ile yapılan ikili anlaşmalarla ve alınan borçlarla daha liberal bir ekonomi ve siyasal politikalar izlemeye itmiştir. Ancak devletçilik her zaman ağır basmıştır. Muhalefette iken, DP iktidarını israf ve plansız ekonomi politikaları nedeniyle eleştirmiştir. Sanayileşme taraftarı olan İnönü bunun da devletçilik eliyle yapılması gerektiğini DP iktidarına önermiştir.

İnönü, devletçiliğindeki katı tutumunu zaman ve koşullara bağlı olarak esnetmişse de, devletçilikten ve planlı kalkınmadan asla vazgeçmemiştir. 1960 sonrası dönemde İnönü, DP iktidarının on yıllık süreç içerisinde izlediği liberal politikalarla değiştirdiği bir yapı miras almıştır. Bu dönem İnönü, daha liberal ve ılımlı bir devletçilik politikası izlemiştir. Özel sektör ile kamu sektörü arasında dengeli uyumu sağlayacak karma ekonomiye dayalı planlı bir kalkınma modeli izlemiş, ilerleme yolunu bu modelde görmüştür. İnönü'nün

devletçiliğinde her zaman bir denk bütçe anlayışı egemen olmuştur. Gelir-gider dengesini kuramayan devletlerin geleceklerini karanlık görmüştür.

Halkçılık Anlayışı: Yönetim ve egemenliğin kaynağını halkta gören CHP'nin halkçılığının öne çıkan diğer bir özelliği de, halkı çatışan sınıflardan değil de, küçük çiftçi ve sanayici, esnaf, işçi meslek zümreleri olarak görmesidir. Bu nedenle, CHP halkçılığında hiçbir bireye, aileye, sınıfa ve topluluğa ayrıcalık tanımayan yaklaşım vardır. Halkçılığın işlevi, toplumda birlik ve dayanışma, çıkarlar arasında uyum şeklinde bütünleştirmektir. İnönü'ye hakim olan yapısalcı bakış, onun halkçılık anlayışına da yansımıştır. İnönü'nün Halkçılık anlayışında **uyum, denge ve dayanışma** hakimdir. Halkı bireylerin üstünde gören İnönü bireyci politikalar bir yönüyle de liberal politikalar izlemekten kaçınmıştır. Bu yönüyle CHP ve Atatürk halkçılığına sadık kalmakla birlikte, özellikle de Millî Şef Döneminde İnönü halkı tıpkı parti, meclis ve hükümette gördüğü gibi kendi politik karar ve uygulamalarını itirazsız kabul edecek kitle olarak görmüştür. Bu nedenle de halka çok da kulak vermeyen ve yönetime dahil etmeyen bir tutum sergilemiştir. İnönü de ilk sırayı devlet almaktaydı. Daha önce de üzerinde durulduğu üzere İnönü, Millî Şef Döneminde otoriter yönetimini kurmaya ve her alana hükmetmeye çalışmış, dayanışmayı ön plana çıkararak herhangi bir halk hareketinin gerçekleşmesini önlediği gibi savaş koşullarında fedakarlık yapmalarını da beklemiştir. Soğuk Savaş döneminde Komünizmin halk içerisinde sempati toplamasının önüne koyduğu yasaklarla, verdiği söylevlerle geçerek aralarında çatışma yaratacak ideolojik bölünmelerini de engellemiş, kendi çok partili siyasal yaşam tercihini halka benimsetmiştir. Politik kararlar tartışmasız kabul ettirilirken, inkılaplar halk odaları ve halkevleri aracılığıyla halk yaşamına geçirilmeye çalışılmış olsa da gelinen noktanın çok başarılı olmadığı da görülmektedir.

İnönü'nün CHP halkçılığından ayrıldığı nokta sınıflar arası dengeyi Millî Şef Döneminde sağlayamamıştı. İzlemiş olduğu politikalarla sınıflar arasında farklılık ve ayrıcalık yaratmıştır. Bu dönemde memur ve bürokrat sayısı beş kat artmış, halktan kopuk ve göreceli olarak daha refah içerisinde

yaşayan bürokrat sınıfı oluşturmuştur. Ticaretle uğraşan sınıf istikrarlı ve hukuksal temelden yoksun politikalar sayesinde karaborsacılıkla savaş zengini olmuşlardır. Halkın %75'ini oluşturan köylü sınıfı üzerine yüklenen ağır vergiler nedeniyle yoksulluk çekmiş, işçi sınıfı da ağır çalışma koşullarında emeğini alamamış ve bir çok haktan yoksun kalmıştır.

İhmal edilen halkın geciken tepkisi, 1950 seçimlerinde İnönü iktidarına son vererek hayat bulmuştur. Her ne kadar İnönü 1946-1950 arası demokratikleşme adına yapısal uyum değişiklikleri yapmış olsa da, bunların halka kendilerini memnun edecek şekilde yansımadığını görüyoruz. Asker ve bürokrat sınıfına dayanan CHP, 1950 seçimleri sonrasında programında köylü kalkınmasına öncelik vererek köylüye yaklaşmak istemiştir. 1960 ihtilali sonrası parti programında sosyal devlet ve hukuk devleti olguları yer almış, İnönü söylevlerinde de sık sık gündeme getirmiştir. 1965 sonrası CHP **“Ortanın Solu”** politikası ile gündeme gelerek halkçı bir politika hedeflemiştir. İnönü'ye göre halkçıysan ortanın solunda olursun. Ortanın solu politikasını herhangi bir sınıf ve zümrenin egemenliğini reddeden sosyalist değil demokratik bir halkçılık olduğunu belirtmiştir. Ancak, İnönü 1971 Muhtırasından sonra askerlerle işbirliği yaparak, Erim hükümetini kurdurmakla, Ecevit'in Parti Genel Sekreterliğinden istifa nedeni olan ortanın solu ve halkçılık politikasından da sapmıştır. Sonraki süreçte Ecevit'in yükselişi İnönü'nün düşüşü sürecidir. Ecevit'in savunduğu halkçı politikası ile 1973 seçimlerinde oyların %33.30'unu alarak birinci parti olmuştur. Bu aynı zamanda, İnönü'nün Genel Başkan olmadığı zaman CHP'nin bir başarısı olara da görülebilir mi? Eğer öyle ise, İnönü'nün halkın gözündeki imajı çok da parlak görünmemektedir. “Sizin için en iyisini biz biliriz” türünden seçkinci ve tepeden inmece bakış, İnönü CHP'sinin aydın-halk ilişkisine de yansımış, ideal gerekçelerle gündemde tutulan “halkçılık”, “halka rağmen halkçılık” biçimine dönüşmüştür. Bu sonuçta aydın halk, devlet-halk ve hatta parti-halk yakınlaşmasına değil, ayrışmasına ve yabancılaşmasına dönüşmüştür.

İnönü'nün Laiklik Anlayışı: Modern, çağdaş bir toplum olmayı hedef alan CHP'nin programında Laiklik oldukça önemli bir ilkedir. Laikleşme tarihi

aynı zamanda batılılaşma tarihidir. Vicdan özgürlüğüne ve aklın temeline dayalı laiklik konusunda, İnönü, en başından beri Atatürk ile birlikte hareket etmiş, Hilafetin kaldırılması, anayasadan dinsel öğelerin çıkarılmasında aktif rol oynamış, devlet-din ayrılığına yönelik politikalar izlemiştir. Harf inkılabı ve kadınlara seçme seçilme haklarının verilmesi yönündeki çabalar bunlardan bir kaçıdır. Millî Şef Döneminde de Laiklik ilkesine sadık kalan İnönü çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte, söz konusu ilkeden tavizler vermiştir. Özellikle de, Laikliğin yumuşatılması görüşünün ağır bastığı 1947 VII. CHP Kurultayı'nda ve Günaltay Hükümeti uygulamalarında bu tavizleri gözlemlemek mümkündür. Bu dönemde dini eserler serbest bir şekilde basılmaya başlamış, 1925'te kapatılan padişah türbeleri yavaş yavaş halka açılmış, Osmanlı hanedanlarından bir kısmına yurda dönüş izni çıkmış, hacca gidiş için döviz izni verilmişti. Dini eğitim konusunda imam hatip okullarının ve kurslarının açılmasına, ilahiyat fakültesinin kurulmasına ve ilköğretim alanında da dini eğitim tercihe bırakılmıştır. Her ne kadar bu uygulamaların laikliğin ihmal edilen gereklerini yerine getirmek için yapıldığı iddia edilse de, burada neden daha önce yapılmadığı sorusunu da akla getirmektedir. Bu soru beraberinde bizi çok partili sistemde seçmenin oyunun önem kazanması nedeniyle İnönü'nün halkın sempatisini kazanmak için bu uygulamaları yaptığı sonucunu da düşündürmektedir.

Muhalefet döneminde, İnönü'nün en çok mücadele verdiği alan laiklik olmuş, DP iktidarını dini siyasete alet ettikleri için eleştirmiştir. Bu dönemde, İnönü'nün bir başka mücadelesi de CHP'nin dinsiz olmadığı anlatılması sürecidir. 1960 sonrasında da Laik bir cumhuriyet olduğumuza her fırsatta vurgu yapan İnönü, laiklik prensibini ülkenin birliğini manevi ve inanç bakımından sağlayacak temel unsur olarak görmüştür. AP iktidarını da ülkedeki dini liderlerle işbirliği yaptıkları ve imam hatip okulunu bitirenlere üniversiteye girme hakkı tanıdığı için sert bir biçimde eleştirmiştir.

İnönü özel yaşamında laiklik örneğini sergilemiştir. İnanç ve ibadet özgürlüğünü kişinin dokunulmaz hakkı sayan İnönü, dinsel davranışlarında gösteriştten kaçınmış, evinde İslamî kurallar yaşanmıştır. Özel dini gecelerde,

dışarıda başka bir program yapmamaya özen gösteren İnönü, o geceleri evinde ailesi ile birlikte geçirmiştir. Kısacası İnönü laikliği bu ülkedeki farklı inançlı insanları dayanışma ve uzlaşma içinde yaşatmanın harcı olarak görmüş ve her vakit bu görüşü tekrarlamıştır.

İnönü'nün İnkılapçılık Anlayışı; İnönü'ye göre devrimler yeniden uyanma ve aydınlık bir dünyanın ifadesidir. Türk inkılabını da dünya toplumları içerisinde yaşamak olarak görmüştür. En önemlisi İnönü'de Türk İnkılabı Osmanlı toplumundan bütünüyle bir kopuştur ve Osmanlı düzenine karşı yapısal, siyasî ve millî bir mücadeledir. Bu yönüyle Osmanlı son dönemlerinde başlayan batılılaşma hareketlerinin de bir devamı olarak görmemektedir. Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki tarihsel süreç kesin çizgilerle ayrılmıştır. İnönü'ye göre, inkılapları kesin bitmiş gözüyle görmek onlara verilebilecek en büyük zarardır. Evrimci bakış açısının inkılapçılık anlayışına da yansıdığını gördüğümüz İnönü'ye göre, inkılapların asla geri dönüşü olmaz ve süreç içerisinde aşama aşama toplumsal yaşama yerleşecektir. Ekonomik gelişmişlik düzeyimizle İnkılapların yerleşmesi arasında doğru orantı kuran İnönü, demokrasiye geçişi sağlayarak İnkılapların yerleşmesi aşamasında önemli bir yol kat ettiğini ileri sürmektedir. Doğanın kanunlarına uygun gördüğü inkılapların ihtiyaçtan doğduğunu ve bu ihtiyaçları da karşıladığı düşüncesinde olan İnönü inkılap aleyhtarları ile tüm siyasal yaşamı boyunca mücadele etmiştir. İnönü'nün inkılap ve devrimcilik anlayışının en önemli vurgusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimatla başlayan, Islahat ve Meşrutiyetle devam edegelenden farklı oluşudur. O yeni cumhuriyetin köktenci değişimlerini diğerlerinden ayırmaktadır.

İnönü'nün Milliyetçilik Anlayışı: 1931 CHP Kurultay'ında “dil, kültür ve ülkü birliği ve vatandaşların oluşturduğu siyasî birlik ve toplumsal görünüşdür” şeklinde tanımlanan Milliyetçilik, Osmanlı ümmet anlayışından ulus-devlet anlayışına geçişin önemli ilkesidir. Atatürk'ün milliyetçilik ilkesi, millî birlik ve beraberliğin birleştirici ve bütünleştirici temel taşıdır. Toplumda ayrışma değil, bütünleşme hareketidir. İnönü başbakanlık döneminde ırksal ve dinsel ayrımcılığı getirmeye çalışan Şeyh Sait ayaklanması ile mücadele

ederek, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet kuruluşunda önemli bir aşama kaydetmiştir. İnönü'de milliyetçilik ırka indirgenemez, bölgecilik ve azınlık anlayışının daima karşısında olmuş, dayanışmacı, bütünleştirici, bir milliyetçilik anlayışına sahip olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk ile birlikte Türk millî kimliğini öne çıkaran İnönü, Millî Şef Döneminde izlediği kültür politikaları ile hümanizmi öne çıkarmıştır. Bu dönem Konservatuar açmış, Opera kurmuş, devlet radyolarını klasik batı müziğine tahsis etmiş, MEB çeviri yayınları ile batı kültürü Türkçe'ye aktarılmış, okullarda Arapça ve Farsça yerine, Yunanca ve Latince derslerinin konmasına kadar uzanan bu politikaları Atatürk ve CHP milliyetçiliğinden kopuş izlerini de taşımaktadır. Bu aynı zamanda Atatürk'ün Türk Dil ve Türk Tarih Kurumu çalışmalarından bir kopuş, bir uzaklaşma olarak da değerlendirilmektedir. Bir yönüyle kültürün küreselleşmesi süreci İnönü'nün kültür politikaları ile başlamıştır demek yanlış olmayacaktır. İnönü bu kültür politikalarını kalkınmanın unsuru saymıştır.

İnönü, pragmatist ve dışsal koşulların belirlediği politikası onun bir dönem ırk ayrımına dayalı Turancı akımlarına sempati ile bakmasına ve ülke içerisinde yaşam alanı bulmalarını sağlamasına neden olmuştur. İnönü, Almanların savaşı önde götürdüğü dönem, Alman Büyükelçisi von Papen'in üstün gayretleri sonucu ayrıntılarını tezde tartıştığımız üzere Turanizm akımının doğmasına izin vermiş açıktan desteklememekle birlikte engel olduğu yönünde herhangi bir girişimine de rastlanmamıştır. Özellikle de basın bu konuda oldukça özgürdür. Ancak savaşın dengelerinin değişmesi sonucu İnönü'nün en önemli mücadelesi Turanizm ile olmuş, 1944 Milliyetçilik olayları olarak da siyasal tarihimize geçen olaylarla Turanizm ile ilişkisi olan aydın ve yazarlar tutuklanarak yargılanmışlardır. Ünlü 19 Mayıs 1944 Gençliğe Hitabesi bu olaylar üzerine verilmiş ve İnönü Turancıları şiddetle eleştirmiştir.

İnönü'nün Atatürk sonrası politikasına ilişkin pek çok tez vardır. Bunlardan birincisi İnönü'nün Atatürk'ün devamcısı ve tamamlayıcısı olduğu yönündedir. İkincisi ise, İnönü'yü karşı-devrimci olarak nitelendiren yani İnönü'nün Atatürk'ün yolundan saptığına ilişkin tezdur. Bu bakış açılarını burada ayrıntıları ile tartışmamızın imkanı yoktur. Ayrıca, bu türden

tartışmaların ayrıntılarına girmemiz için Atatürk'ü başlı başına ele almamız gereklidir ki buna ne zamanımız ne de imkanımız yeterlidir. Bu bakış açıları doğrudan Atatürk'e nasıl baktıkları ile ilgili olmanın yanı sıra ideolojik bakışla da ilgili görünmektedir. Örneğin, İnönü'yü karşı devrimci olarak görenler özellikle de İnönü'nün dış politikasını ve ABD ile işbirliği yapmasını gerekçe göstermektedirler. Atatürk'ün dış politikasına ilişkin de çeşitli bakış açıları vardır; Atatürk son dönemlerine İngilizlerle yakın ilişki kurmuş ve daha liberal bir politika izlemeye çalışmış ve hatta Başbakanlığa Bayar'ın getirilişi de bunu bir göstergesi olarak kabul edilirken, diğer bakış ise Atatürk Batı devletleri karşısında mazlum milletleri birliğini sağlayacak bir dış politika izlediği yönündedir ve bakış açıları hâlâ tartışılmaktadır. Bu tartışmalara burada girme imkanımız olmamakla birlikte bu bakış açılarının bizi ilgilendiren yönü İnönü'ye nasıl yansıdığıdır. Birinci bakış açısında sahip olanlar doğal olarak İnönü'nün Atatürk'ü devam ettirdiği ve tamamladığını düşünmektedirler, ikinci bakış açısına sahip olanlar ise, İnönü bağımlı bir dış politika izleyerek emperyalist ülkelerle işbirliği yaparak, Atatürk'ün çizgisinden ayrılmıştır. Bu tartışmalar sürüp gideceğe benzer, ancak, İnönü'nün Türkiye Cumhuriyeti'nin devamlılığını sağlaması, demokrasiye geçişi sağlaması, CHP'nin bugün bile varlığını altı ilkesi ile devam ettirebilmesi onun iç politikalarında Atatürk çizgisini takip ettiğini gösterir niteliktedir ve gözden kaçırılmaması gerekir. Ulus-devlet inşasında farklı kültür ve etnik yapıları bir arada tutan politikaları ülke geleceğini ve güvenliğini her zaman korumaya yönelik politikaları da yine gözden kaçırılmaması gereklidir.

Sonuç olarak, bir önder kişinin sahip olması gerekli tüm özelliklere sahip olan İnönü gerek Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde, gerekse Cumhuriyet Türkiye'si döneminde üstlenmiş olduğu tüm görevlerde; devleti ve milleti için daima verdiği kararların arkasında ilkeli ve sorumluluk bilinciyle durmuş, ahlaklı ve yurtsever bir devlet adamı kimliğini hak etmiştir. Siyasal yaşamında bu kadar süre her türlü üst görevlerde bulunup da herkesin takdirini kazanmak mümkün değildir. Yaptıklarının tamamını tüm toplum katmanlarınca benimsenmesi ve savunulmasını beklemek hayalcilik olur.

Çağdaş Türk toplumunun günümüze gelişinde, demokrasimizin aldığı mesafelerde, ulus-devlet bilincinin oluşmasında elbetteki Atatürk'ten sonra ilk akla gelen isim İnönü olacaktır. Bu onun hakkıdır da. Bu hak onu eleştirmeyi engellemez. tarihçiler, siyaset bilimciler ve toplum bilimciler toplumların gelişim ve değişim tarihlerini incelerken, bu gelişim ve değişimde topluma öncülük edenleri nesnel çerçevede değerlendirmek yükümlülüğündedir.

Ülke koşullarını dikkate almadan, günümüz koşulları çerçevesinde tarihî ilişkileri değerlendirmek ve onları yetersiz, haksız, olumsuz bulmak ise bilim ahlakına sığmaz. Her olayı ve kişiyi kendi özel koşulu içerisinde değerlendirecek bir bilim anlayışı bu çalışmadaki temel amaçlardan biriydi. Elli yıllık bir siyasi yaşamı, hiçbir şeyi açıkta bırakmadan, tüm bilgi ve belgeleri incelemeyen değerlendirmek elbette ki mümkün değildir. Liderlerin sosyolojik çözümlenmeleri yapılırken, her anlayış ve dönem özel koşullarını dikkate almayı gerektirir. Örneğin, Atatürk antiemperyalistti, İnönü değildi demek işin kolaylığına kaçmak olur. Her ikisinin dönemsel özelliklerini ayrıntıları ile değerlendirerek karara varmak daha doğru olsa gerek. Aynı şey elli yıllık siyasi yaşamı içinde aktif görevlerde bulunmuş İnönü'nün de yirmili yıllarda söylediği ve yaptıklarını kendi koşulları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Genç Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve Atatürk'ten sonra da lider kadrosunda yer alan İnönü ülke gerçeklerine göre davranmış, Cumhuriyet devrimlerinin, evrimleşmeye yani kurumsallaşmaya yöneldiği dönemde Birinci Adam kimliği ile sorumlu, bilinçli ve nispeten de tutarlı bir biçimde görev ifa etmiştir.

KAYNAKÇA

- ADASAL Rasim; “Şefler ve Liderler Psikolojisi, ‘İnönü Daima Olaylardan Daha Dinamik Çıkmıştır’ ”, **Barış Dergisi** (iç.), Ankara, 25. Ağustos1971, s. 5.
- AFETİNAN, A.; **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Basımevi,Ankara, 1982.
- AGAH, Levend Sırrı; “Atatürk-İnönü Düşmanlığı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 10 Ekim 1950, s.2.
- AĞAOĞLU, Ahmet; **Serbest Fırka Hatıraları**, Baha Matbaası, İstanbul,1969.
- AĞAOĞLU, Samet; **Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu**, Cemil Kocak (Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- AHMAD, Feroz ve AHMAD Bedia Turgay; **Türkiye’de Çok Partili Politikann Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- AHMAD Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayınevi, İstanbul, 1992.
- AHMAD Feroz; **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, IV. Basım, İstanbul, 1999.
- AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alagon, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKANDERE, Osman; **Millî Şef Dönemi Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- AKAR, Rıdvan; **Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, Belge Yayınları No:138, İstanbul, 1992.
- AKBIYIKOĞLU, Ali Rıza; **Demokrasi ve İsmet Paşa**, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1986.
- AKMAN, Ayhan; “Etnik-Sivil Kuramsal İkilemin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik** (iç.), Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.81-90.
- AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- AKYOL, Mete; “Atatürk Benim Mesai Arkadaşımdı”, **Bütün Dünya** (iç.), Bilkent Üniversitesi Kültür Yayını, Sayı: 2004/2, Ankara.

- AKYOL, Taha; “Atatürk ve Rauf Orbay”, **Milliyet Gazetesi** (iç.), 25 Temmuz 2006.
- AKYOL, Taha; “İsmet Paşa’yı Anmak”, **Milliyet Gazetesi** (iç.), 25 Aralık 2006.
- AKYOL, Taha; “Pakistan Kara Gün Dostu”, **Milliyet Gazetesi** (iç.), 9 Mart 2006.
- ANDAY, Melih Cevdet; “Olaylar ve Görüşler İnönü”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), İstanbul, 28 Kasım 1973, s.2.
- ARAZ, Nezihe; **Mustafa Kemal’in Devlet Paşası**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- ARCAYÜREK, Cüneyt; **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.
- ARCAYÜREK, Cüneyt; **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- ARCAYÜREK Cüneyt; **Darbeler ve Gizli Servisler (1950-2002)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.
- ARIKAN, Zeki; “Lozan Barış Konferansı ve İzmir Kamuoyu”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 93-107.
- ARMAĞAN, İbrahim; **Yöntembilim 2 Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir, 1983.
- ARON, Raymond; **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çeviren: V. Atalay, Kültür Bakanlığı Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- ARTUÇ, İbrahim; **İsmet İnönü Bir Dönemin Öyküsü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; “Atatürk’ün Çerkez Ethem Meselesi Hakkındaki Beyanatı 29 Kasım 1920”, **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt:1 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921**, TBMM Basımevi, Ankara, 1980, S-273-288.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; “Gazi Atatürk’ün Fethi Bey’e Yazdığı ve 12 Ağustos 1930 Günü Basına Açıklanan Mektubu”, **Atatürk’ün “Vatan’a İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk’ün CHP’den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası** (iç.), Çetin Yetkin, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 362-363.
- ATATÜK, Mustafa Kemal; “12 Mayıs 1921 Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in Fransızlarla Akdettiği İtilâfnameye Dair Müzakerat ve Müşarünileyhin İstifası”,

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt:2 17 Mart 1921-25 Şubat 1922 (iç.), TBMM Basımevi, Ankara, 1980.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Söylev (Nutuk) I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sekizinci Baskı, Ankara, 1981.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Söylev (Nutuk) II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sekizinci Baskı, Ankara, 1981.

ATAY, Falih Rıfki; “Yeni Bir Devir Başlarken”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 4 Nisan 1939, s.1

ATAY, Falih Rıfki; “Millî Şef’in İlk Cumhurreisliği Yılı”, 12 Kasım 1939, **Ulus Gazetesi** (iç.), s.1

ATAY, Falih Rıfki; “Maneviyat Kemiren İki Kurt”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 12 İlkkanun 1943, s.1.

ATAY, Falih Rıfki; “Büyük Meclisin Dünkü Kararı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 3 Ağustos 1944, s.1.

ATAY, Falih Rıfki; “İngiliz-Türk İttifakının Yıldönümü”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 20 İlkteşrin 1944, s.1.

ATAY, Falih Rıfki; “Mareşal Ayrılırken” **Ulus Gazetesi** (iç.), 13 Sonkanun 1944, s.1.

ATAY, Falih Rıfki; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AVCIOĞLU, Doğan; “İki İnönü I”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 8 Ocak 1974, s.2.

AVCIOĞLU, Doğan; “İki İnönü II”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 9 Ocak 1974, s.2.

AVCIOĞLU, Doğan; **Devrim ve Demokrasi Üzerine**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997.

AVCIOĞLU, Doğan; **Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 1. Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

AVCIOĞLU, Doğan; **Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e 2. Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

AVŞAR, Abdülhamit; **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü SCF**, Kitabevi İstanbul, Nisan 1998.

AYBARS Ergun; **Yakın Tarihimize Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını:50, İstanbul, 1988.

- AYBARS, Ergun; **İstiklal Mahkemeleri Yakın Tarihimizin Gerçekleri**, Millîyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam I**, Remzi Kitabevi , İstanbul, 1999.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam II**, Remzi Kitabevi , İstanbul, 1999.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam III**, Remzi Kitabevi , İstanbul, 1999.
- AYDIN, Mustafa; “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran, (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s.399-476.
- AYDIN, Mustafa; “1939-1945 Savaş Konusunda Türkiye: Görelî Özerklik-2 Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s.386-476.
- BAHADIR, Ziyet; **Köy Enstitülerinin Sosyolojik İncelemesi**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı için Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 1994.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet; **Türk Kahramanları, İnönü**, İdarehane, İstanbul, 1943.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi; **Atatürk’le Üç Ay**, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Okulu Basımevi, İstanbul, 1945.
- BAUER, Otto; “Faşizm”, **Faşizm ve Kapitalizm**, THALHEİMER, August BAUER ve Otto, TASCİA, Çeviren:R. Serozan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, S. 89-117.
- BAYAR, Celal; “Adana Parti Merkezinde Yaptığı Hasbıhal 29 Haziran 1946”, **Celâl Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Özel Şahingiray (Toplayan) s.18-20.
- BAYAR, Celal; “Çarşamba’daki Nutku, 2 Mayıs 1950”, **Celâl Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Özel Şahingiray (Toplayan), Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara, 1955, s.61-62.
- BAYAR, Celal; “Osmaniye ve Ceyhan’daki Konuşması 30 Haziran 1946 ”, **Celâl Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Özel Şahingiray (Toplayan), Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara, 1955, s.22-24.

- BELEN, Fahri; **Demokrasiden Diktatörlüğe On Senelik Hayatımıza Dair Tenkid ve Tahliller**, İstanbul Matbaası, y.y.b., 1960.
- BELEN, Fahri; **Demokrasimiz Nereye Gidiyor? Siyasi Hatıralara Dayanan Tetkik ve Tahliller**, Özyurt Basımevi, İstanbul, 1958.
- BELGE, Burhan; “15 Haziran 1940 Tarihli Harp ve Avrupa Ekonomisi Başlıklı Radyo Konuşması”, **Burhan Belge’nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konuşmaları)** (iç.), Başnur Matbaası, Ankara, 1970.
- BERKES, Niyazi; **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- BESEN, Haluk; **İsmet İnönü ve Devlet**, İnkılap Yayınları, İstanbul, y.y.b.
- BEŞİKÇİ, İsmail; **Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu**, Belge Yayınları, Bilim Dizisi, İstanbul, 1991.
- BİLGEHAN, Gülsün; **Mevhibe I**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1998.
- BİLSEL, Cemil; **İnönü Büyük Devlet Reisi**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1939.
- BİRTEK, Faruk; “Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü, 1932-1950 Yarı-periferik Bir Ekonominin Yeniden Yapılanmasında Belirsiz Yol”, **Türkiye’de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Derleyen), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.143-171.
- BLOCH, Marc; **Feodal Toplum**, Çeviren: M.A. Kılıçbay, Savaş Yayınları, İstanbul, 1995.
- BOIULDİNG, Kenneth; **Yirminci Asrın Manası**, Kalem Yayıncılık, Çeviren: Erol Güngör, İstanbul, y.y.b.
- BORATAV Korkut; “İktisat tarihi (1908-1980)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980** (iç.), Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul, 2000, s.334-335.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuular**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Türk İktisadi Geliştirme Projesi, Ankara, 1962.
- BOZDAĞ, İsmet; **Devlet Kavgası Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar**, Tekin Yayınları, İstanbul, 2000.
- BOZDAĞ, İsmet; **Menderes Menderes**, Emre Yayınları, İstanbul, 1997.
- BUCAK, Mustafa Remzi; **Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü’ye Mektup**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

BUDAK, Mustafa; **İdealden Gerçeğe, Misak-ı Millî'den Lozan'a**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

BURKE, Peter; **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çeviren: Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

CAN, Bilmez Bülent; **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

CANDAR, Avni; **İkinci Reiscumhurumuz İnönü Kısa Tercümei Hali ve Millî Hizmetlerinden Bir Kaçı**, Receb Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1938.

CEBESOY, Ali Fuat; **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

CİHAN, Ali Rıza, TEKİN, Abdullah; **Çağdaş Devlet Adamı İnönü**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer; **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutları**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

COPEAUX, Ettiene; "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaret", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**, Cilt 4, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s.44-52.

COŞTUROĞLU, Mustafa; "Kemalist Devrimin Tek Adamı: İsmet İnönü", **İsmet İnönü'ye Armağan**, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1999, s.149-186.

CUMHURİYET GAZETESİ; 10 Birincikanun [Aralık]1938, s.1

CUMHURİYET GAZETESİ; Salı 13 Birincikanun 1938, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; 14 Birincikanun 1938, s.1

CUMHURİYET GAZETESİ; 23 İlkteşrin [Kasım] 1938, s.8.

CUMHURİYET GAZETESİ; 27 Birincikanun 1938, s.1

CUMHURİYET GAZETESİ; 18 Temmuz 1945, s.4.

CUMHURİYET GAZETESİ; "Yeni Partinin Programı", 8 Ocak 1946, s.3 ve 4.

CUMHURİYET GAZETESİ; "Amerika Dış Bakanının Dün Söylediği Nutuk", 15 Ocak 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; "Dış Bakanımızın Birleşmiş Milletler Kurulundaki Nutku", 18 Ocak 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; "Başkan Truman'ın Mühim Mesajı", 22 Ocak 1946, s.3.

CUMHURİYET GAZETESİ; “İngiltere, Rusya’ya Türkiye’nin Peyk Devlet Olmasını İstemediğini Bildirdi”, 22 Şubat 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Başbakanımızın Mühim Beyanatı”, 7 Mart 1946, s.1 ve 3

CUMHURİYET GAZETESİ; “Missouri Büyük İlgı ve Sevgi ile Karşılandı”, 6 Nisan 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Şiddet Politikasına Dair Celal Bayar’ın Demeci”, 6 Nisan 1950, s.3.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Truman’ın İnönü’ye Yolladığı Mesaj”, 9 Nisan 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Millî Şefin Başkan Truman’a Mesajı”, 10 Nisan 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; 14 Nisan 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Demokrat Parti Henüz Kararını Vermedi”, 1 Mayıs 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Millî Şefin Akşehir ve Konya’da Hitabeleri”, 7 Mayıs 1946, s.5.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek”, 9 Mayıs 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Halk Partisi Fevkalâde Kurultayı Açıldı, Millî Şefin Kurultayda Söylediği Tarihi Nutuk”, 11 Mayıs 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Millî Şefin tarihi Nutku”, 11 Mayıs 1946, s.2.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Dün Dağıldı”, 12 Mayıs 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Belediye Seçimlerinde Bazı Hadiseler Oldu”, 27 Mayıs 1946, s.1

CUMHURİYET GAZETESİ; “İnönü’nün Dünkü Seçim Nutku”, 18 Temmuz 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Türk Demokrasisi Bugün İmtihan Veriyor”, 21 Temmuz 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Meclis Açıldı, İnönü 451 Oydan 388’i İle Tekrar Cumhurbaşkanlığına Seçildi”, 6 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Rusya’ya Cevabımız Bu Akşam Hazır Olacak”, 13 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Boğazlar Meselesi İngiltere ile Amerika”, 16 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Boğazlar için İngiltere ile Amerika’nın Kararı”, 17 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; 18 Ağustos 1946, s.4.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Rus İsteklerine Karşı İngiltere ve Amerika Görüşlerini İlan Etiler”, 19 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Köprülü’nün Amerika’da Yayınlanan Makalesi”, 20 Ağustos 1950, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Boğazlar için Amerika ve Fransa Rusya’ya Nota Verdiler, İngiltere de Nota Hazırlıyor”, 21 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “İngiltere de Dün Rusya’ya Nota Verdi”, 22 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Ruslara Cevabımızı Verdik”, 23 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Ruslara Cevabımızı Verdik”, 24 Ağustos 1946

CUMHURİYET GAZETESİ; “Meclisin Dün Sabah 9,30’dan Bu Sabah 3’e Kadar Süren Fırtınalı Toplantısı”, 27 Ağustos 1946, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “İnönü Dün İlk Seçim Nutkunu Söyledi”, 24 Mart 1950, s.1 ve 4.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Anayasadaki Altioklu Prensipler Çıkarılacak”, 26 Mart 1950, s.1 ve 5.

CUMHURİYET GAZETESİ; 26 Mart 1950, s.1 ve 3.

CUMHURİYET GAZETESİ; “C. Bayar’ın Bolu yolunda Dün Söylediği Nutuklar”, 29 Nisan 1950, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “İnönü’nün Dün Biga’da Söylediği Nutuk”, 7 Mayıs 1950, s.1

CUMHURİYET GAZETESİ; “İnönü Dün Taksimde İstanbullulara Hitap Etti”, 10 Mayıs 1950, s.4.

CUMHURİYET GAZETESİ; 16 Mayıs 1950, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Başbakan Dün Muhalefete Cevap Verdi”, 29 Temmuz 1950, s.4.

CUMHURİYET GAZETESİ; “Belediye Seçimlerinin Umumî Neticeleri”, 5 Eylül 1950, s.1.

CUMHURİYET GAZETESİ; 2 Haziran 1960, s.5.

CUMHURİYET GAZETESİ; 29 Mayıs 1960, s.3.

CUMHURİYET GAZETESİ; 30 Mayıs 1960, s.5.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2004.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

ÇUFALI, Mustafa; **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayıncılık Ankara, 2004.

DAVER Abidin, “Missouri Dünyanın En Kuvvetli Zırhlısıdır”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 14 Mart 1946, s.1.

DAVER, Abidin; ‘İbret Alalım ve Daima Uyanık Olalım’ **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 18 Temmuz 1946, s.1.

DEFTER DERGİLERİ ORTAK ÇALIŞMA GRUBU: **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri**, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

DEMİREL Yücel, KONUR Osman Zeki (Yayına Hazırlayanlar), **CHP Grup Toplantısı Tutanakları, (1923-1924)** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

DERİNGİL, Selim; “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Köprü Olarak Lozan”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, S. 135-143.

DERİNGİL, Selim; **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

DORCKİLL, Michael; “Lozan Konferansı ve İngiltere”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, S. 109-125.

DURKHEIM, Emile; **Sosyolojik Metodun Kuralları**, Çeviren: E. Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.

- DURSUN, Davut; **Ertesi Gün Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, 27 Mayıs,12 Mart, 12 Eylül**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.
- DURSUN, Tuncay; **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2784, Ankara, 2002.
- DUVERGER, Maurice; **Siyasal Partiler**, Çeviren: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.
- DUVERGER, Maurice; **Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş**, Çeviren: Ü. Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.
- ECEVİT, Bülent; **Ortanın Solu**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1968.
- ERDEM, Tahran; “CHP’de Parti İçi Mücadele ‘Kemalizm’ ve ‘Devrimler’ Tartışmaları Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm** (iç.), Cilt 2, İletişim Yayınevi, 2002, İstanbul, s. 450-451.
- ERER, Tekin, “Günün Akisleri, Tutar Tarafı Var mı?”, **Son Havadis** (iç.), 12 Kasım 1966.
- ERGUN, Doğan; “Toplumsal Bililerde Yöntem ve Araştırma Teknikleri Arasındaki Farklar ve Bu Farkları Açığa Kavuşturma Zorunluluğu”, **Türkiye Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler** (iç.), Seyfi Karabaş ve Yaşar Yeşilçay (Derleyenler), Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları, Baylan Matbaası, Ankara, 1977, s.47-54.
- ERHAN, Çağrı; **Yaşayan Lozan**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- ERKUL, Ali; “Türk Sosyoloji Tartışmaları”, **Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı** (iç.), Sezgin Kızılcılık, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000, S.9-47.
- ERKUL, Ali; **Bazı Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Oy Verme Davranışına Etkilerinin Tespiti (Sivas İl ve İlçe Merkezleri Örneği)**, Doğan Gazetecilik ve Matbaacılık, Sivas, 1999.
- EROĞLU, Cem; “Çok Parti Düzenin Kuruluşu:1945-1971”, **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak (Derleyenler), Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 112-151.
- EROĞLU, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
- ESATOĞLU, Sabahattin Hakkı; “CHP Kurtulmuştur”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 1Mayıs 1967, s.1.

ESMER, Ahmet Şükrü ve SANDER, Oral; “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası** (iç.), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:558, Ankara, 1987, s. 169-178.

ESMER, Ahmet Şükrü; “İnönü’nün Beyanatı”, **Tanin Gazetesi** (iç.), 14 Mayıs 1947, s.1.

FIRAT, M. Melek; **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

G. Zinovyev; “İran, Ermenistan ve Türkiye’nin Ezilen Halk Kitlelerine”, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu 1920, **Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan** (iç.), Doğu Perinçek (Derleyen.), Çeviren: F. Artunkal, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1999, s. 13-19.

GEBEŞ, Avni; **Atatürk Devrimlerinin En Büyük Savunucusu İsmet İnönü için Anılarım**, Yayın yeri ve yılı bilinmiyor.

GEVGİLİ, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1987.

GİDDENS, Anthony; **Sosyoloji**, Cemal Güzel (Hazırlayan), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2006.

GİRİTLİOĞLU, Fahir; **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

GOLOĞLU, Mahmut; **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974.

GÖKTÜRK Hakkı; **İnönü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1962.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve ÜLMAN, Haluk; “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, **Olaylarla Türk Dış Politikası** (iç.), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları No:558, Ankara, 1987, s. 191-334.

GREW, Joseph C.; **Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Kasım 2002.

GULBENKİAN KOMİSYONU: **Sosyal Bilimleri Yeniden Açın**, Çeviren: Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

GÜLCAN, Yılmaz; **Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1946)**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.

GÜLOĞLU, Faruk Rıza; **Millî Şef İnönü Hayatı Şahsiyeti**, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1940.

GÜLOĞLU; **İnönü 1884**,Yayın yeri ve yılı bilinmiyor.

GÜNDÜZ, Mustafa ve GÜNDÜZ Ferhan; **Yurttaşlık Bilinci**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.

GÜRSEL, Seyfettin; “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137-156.

GÜVENÇ, Nazım; **Yine, Yeni, Yeniden CHP**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002. HART, Liddell; **II. Dünya Savaşı Tarihi I**, Çeviren: K. Bağırçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

HEPER, Metin; **İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi**, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, Eylül 1999.

HERSLAG, Z.Y.; “Atatürk’ün Devletçiliği”, **Türkiye’de Devletçilik** , Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, S. 207-218.

ILICAK, Nazlı; **12 Mart Cuntaları Demokrasinin Sırtındaki Haçer**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.

IRMAK, Sadi; “İsmet İnönü’nün I. Ölüm Yıldönümü Anma Töreni Konuşması”, **Bulleten** (iç.), Cilt: XXXIX, Sayı: 153, Ocak 1975’den Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s.6.

İLHAN, Atilla; **Ufkun Arkasını Görebilmek**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

İLHAN, Atilla; **Hangi Batı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2001.

İNAÇ BARKAY, Gül; **ABD Diplomasisinde Türkiye 1940-1943**, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.

İNKILAP KİTABEVİ ; **Dünya Gözü İle İsmet İnönü**, Kenan Basımevi İstanbul, 1940.

İNÖNÜ, Erdal; **Anılar ve Düşünceler 1**, Yorum Kitapları, İstanbul, 1999.

İNÖNÜ İsmet; “1 Kasım 1944 Meclis Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960(iç.)**, Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 57, Ankara, Ekim, 1993, s.53-67.

İNÖNÜ İsmet; **CHP XI. Kurultayı Açış Nutku**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1954.

İNÖNÜ, İsmet “ Millî Şefimiz Türk Gençliğine Hitap Etti”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 20 Mayıs 1945, s.1.

İNÖNÜ, İsmet, “10 Mayıs 1946 II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.87.

İNÖNÜ, İsmet, “19 Mayıs 1947 Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 168.

İNÖNÜ, İsmet, “1933 Tarihli Nutku”, **Ülkü** Sayı 2, Mart 1933, **Ayrı Basım, Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün Üç Nutku**, Yayın yeri ve yılı bilinmiyor, s.5-13.

İNÖNÜ, İsmet, “1934 Tarihli Nutku”, **Ülkü** Sayı 13, Mart 1934, **Ayrı Basım, Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün Üç Nutku**, Yayın yeri ve yılı bilinmiyor, S. 17-23.

İNÖNÜ, İsmet, “1935 Tarihli Nutku”, **Ülkü**, Sayı 25, Mart 1935, **Ayrı Basım, Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün Üç Nutku**, Yayın yeri ve yılı bilinmiyor, s. 27-30.

İNÖNÜ, İsmet, “22 Şubat Olayları Dolayısıyla Türkiye Radyolarında Yapılan Konuşma, 27 Şubat 1962,” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan (der.), TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.64-67.

İNÖNÜ, İsmet, “Ankara Gazeteciler Cemiyeti’nin Düzenlediği Bası Toplantısında Orta Doğu’daki Gelişmeler, İç Politika ve İktisadi Konulara İlişkin Sorulara Verilen Yanıtlar, 20 Mart 1963”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.314-320.

İNÖNÜ, İsmet, “Ankara Gazeteciler Cemiyetini Ziyarete Yapılan Konuşma, 14 Ocak 1962” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 17-21.

İNÖNÜ, İsmet, “Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Tarafından Düzenlenen ‘Gençlik İçin Çıkar Yol’ Konulu Dizi Konferansı Söylevi, 8 Ocak 1963”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan

Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 266-271.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP İstanbul İl Meclis Kongresi Söylevi, 22 Ekim 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 199-208.

İNÖNÜ, İsmet, “CHP Meclis Grup Toplantısı İç ve Dış Konularına İlişkin Yapılan Konuşma 10.Ocak.1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.15-16.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Meclis Grup Toplantısında Dış ve İç Politika Konularına İlişkin Yapılan Konuşma, 29 Mart 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 72-73.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ortak Grup Toplantısında Koalisyon Hükümetine İlişkin Yapılan Konuşma, 25 Ocak 1963”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.273.

İNÖNÜ, İsmet; “Cumhurbaşkanı Gürsel ile Görüşme Öncesi ve Sonrası Gazetecilerin Sorularına Verilen Yanıtlar, 22 Temmuz 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 140-145.

İNÖNÜ, İsmet; “Cumhurbaşkanı ve Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel Tarafından Hükümeti Kurmakla Görevlendirilmesinin Ardından Verilen Demeç 11 Kasım 1961”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan, Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “Çiftlik Yürüyüşünde Hükümet Kuruluş Çalışmalarıyla İlgili Gazetecilerin Sorulan Verilen Yanıtlar, 19 Aralık 1963”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, S.457-460, s. 459.

İNÖNÜ, İsmet; “Erzurum Gezisinden Hareketle Ordunun Durumu, Doğu’da Durum ve Hükümetin Görevlerine İlişkin Radyo Konuşması, 16 Temmuz 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 122-124.

İNÖNÜ, İsmet; “Kalkınma, Tasarruf, Kamu Sektörü ve Özel Sektörün Rolüne İlişkin Yayınlanan Bildiri 12.12. 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 10-11.

İNÖNÜ, İsmet; “Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios’a Gönderilen Nota, 14 Mart 1964”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 533-534.

İNÖNÜ, İsmet; “New York’ta Düzenlenen Basın Toplantısında Gazetecilerin Kıbrıs Konusundaki Sorularına Verilen Yanıtlar, 26 Haziran 1964” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 620-622.

İNÖNÜ, İsmet; “Siyasal Bilgiler Fakültesinin 102. Kuruluş Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma 5.12.1961”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 8-10.

İNÖNÜ, İsmet; “Türk- İş Temsilciler Meclisinde Yapılan Konuşma, 21 Ocak 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 32-37.

İNÖNÜ, İsmet; “Türkiye’de Demokratik Rejim Deneyimlerine İlişkin Verilen Radyo Söylevi 17-19 Ocak 1962”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 21-26.

İNÖNÜ, İsmet; “Washington Post Gazetesi’nden Robert H. Estabrooc ile Kıbrıs konusunda Yapılan Söyleşi, 4 Şubat 1964”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç,**

Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965 (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 496.

İNÖNÜ, İsmet; “Yunanlı bir Gazetecilerle Dış ve İç politika Konuları Üzerine Yapılan Söyleşi, 11 Nisan 1962, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 76-77.

İNÖNÜ, İsmet; **20 Eylül 1965**, CHP Genel Başkanlığı Yayınları, Yılı bilinmiyor.

İNÖNÜ, İsmet; **Aziz Atatürk**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963.

İNÖNÜ, İsmet; **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul İl Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, CHP İl İdare Kurulu yayınları I/1.y.y.b.

İNÖNÜ, İsmet; **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Tarafından 27 Ekim 1956 Günü CHP İstanbul İl Kongresinde İrad Edilen Nutuk**, CHP İl İdare Kurulu Yayınları I/1, s.6.

İNÖNÜ, İsmet; “27 Mart 1951 Tarihli Mektubu”, **Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar** (iç.), Sevgi Özel, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998.

İNÖNÜ, İsmet; “ İzmir Tepecik Numune Kahvesinde Yapılan Konuşma, 3 Ağustos 1949”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 285.

İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1939 Meclis Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Der.), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 57, Ankara, Ekim, 1993, s.9-16.

İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1941 TBMM Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 57, Ankara, Ekim, 1993, s.28-42.

İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1943 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara, Ekim, 1993, s. 46-52.

İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1944 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 57, Ankara, Ekim, 1993, s.53-68.

İNÖNÜ, İsmet; “1 Kasım 1945 TBMM Açış Konuşması”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Der.), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara, Ekim, 1993, s.68-80.

İNÖNÜ, İsmet; “10 Mayıs 1946 II. Olağanüstü CHP Büyük Kurultayını Açış Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 87.

İNÖNÜ, İsmet; “11 İlde Daha Önce İlan Edilen Sıkıyönetimin İki Ay Daha Uzatılmasına İlişkin Başbakanlık Tezkeresi Üzerinde Yaptıkları Konuşma 25 MART 1972”, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt, 1961-1973** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 58, Ankara, Aralık, 1993, s.513-520.

İNÖNÜ, İsmet; “12 Temmuz Beyannamesi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.173.

İNÖNÜ, İsmet; “13 Mayıs 1947 Tarihli British United Press Ajansı'nın Avrupa Genel Müdürü Virgil M. Pinkley ile Yapılan Söyleşi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.166.

İNÖNÜ, İsmet; “17 Eylül 1947 Kars Halkevi Konuşması”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 99, Ankara, 2003, s.189.

İNÖNÜ, İsmet; “17 Mart 1942 Tarihinde İzmir'de Ana Babalara ve Bütün Yurttaşlara Verdikleri Direktifler ve Dünya Harbi İçindeki Siyasetimizi Anlatan Nutuklar”, **Millî Şef İsmet İnönü'nün Yurt içi Gezilerinde ve Türü Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul'da İrat Buyurdıkları Nutuklar** (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943, s.3-6.

İNÖNÜ, İsmet; “17 Ocak 1962 Konuşması”, **Başbakan İnönü’nün Radyo Konuşmaları (17 ve 19 Ocak 1962)** (iç.), Servet Ünal Matbaası, İstanbul 1962, s.3-11.

İNÖNÜ, İsmet; “19 Mayıs 1944 Gençliğe Hitabesi”, **Ulus Gazetesi**, 20 Mayıs 1944, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “19 Mayıs 1949 Gençlik ve Spor Bayramı Törenlerinde Gençliğe Sesleniş”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s..271-272.

İNÖNÜ, İsmet; “1951 Yılı Bütçe Kanununun Tümü Hakkında Yaptıkları Konuşma, 19 Şubat 1951. **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.110-114.

İNÖNÜ, İsmet; “20 Mart 1934 Tarihinde Ankara İnkılâp Kürsüsü’nün Açılış Dolayısıyla Verdiği Türk İnkılabı Konulu İlk Ders ve Konferansında”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003, s.209.

İNÖNÜ, İsmet; “21 İlkkanun 1942 Tarihinde Bursa’da İrat Buyurdıkları Nutuk”, **Millî Şef İsmet İnönü’nün Yurt içi Gezilerinde ve Türlü Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul’da İrat Buyurdıkları Nutuklar** , Titaş Basımevi, Ankara, 1943, s.11.

İNÖNÜ, İsmet; “22 Ocak 1950 Tarihli Mektubu” **Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar**(iç.), Sevgi Özel, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1998.

İNÖNÜ, İsmet; “23 İlkkanun 1942 Tarihinde İstanbul’da CHP Vilâyet Kongresinde İrat Buyurdıkları Nutuk”, **Millî Şef İsmet İnönü’nün Yurt içi Gezilerinde ve Türlü Konular Üzerinde İzmir, Samsun, Bursa, Balıkesir ve İstanbul’da İrat Buyurdıkları Nutuklar** (iç.), Titaş Basımevi, Ankara, 1943, S.12-14.

İNÖNÜ, İsmet; “24 Mayıs 1946 Tarihli, Erzincan Halkevi’nde Uluslararası Durum ve İç Politika Hakkında Verilen Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.102-103.

İNÖNÜ, İsmet; “25 Mayıs 1946 tarihli, Kars Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD ve İngiltere ile İlişkiler ve Yapılacak Seçimlere İlişkin Verilen Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.109.

İNÖNÜ, İsmet; “27 Mart 1951 Tarihli Mektubu”, **Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar** (iç.), Sevgi Özel, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1998.

İNÖNÜ, İsmet; “27 Şubat 1923 TBMM (Gizli Oturum), Lozan Konferansı’nın Sınırların Tespiti ve Konferansın Tekrar Açılması Halinde Takip Edilecek Strateji Esasları Hakkındaki Açıklama ve Görüşleri Adlı Toplantıdaki Konuşması”, **İNönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, I.Cilt, 1920-1938** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 56, Ankara, Aralık, 1992, s. 68-91.

İNÖNÜ, İsmet; “29 Ekim 1944 Cumhuriyet Bayramı Kutlama Nedeniyle Millete Yaptığı Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 İlkteşrin 1944, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “3 Mayıs 1946’da Eskişehir Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD Ve İngiltere İle İlişkiler Ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylev”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.80.

İNÖNÜ, İsmet; “3 Mayıs 1946’da Eskişehir Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD Ve İngiltere İle İlişkiler Ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.73.

İNÖNÜ, İsmet; “3 Mayıs 1946’da Eskişehir Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD ve İngiltere ile İlişkiler ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylevi” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.76.

İNÖNÜ, İsmet; “3 Temmuz 1920 Vaziyeti Askeriye ve Dahiliye Hakkında İstihzah Takriri” **TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt:1 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921** (iç.), TBMM Basımevi, Ankara, 1980.

İNÖNÜ, İsmet; “4 Kasım 1946 Tarihli Mektup”, **Baba İnönü’den Ömer İnönü’ye Mektuplar** (iç), Özden Toker (Hazırlayan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 116.

İNÖNÜ, İsmet; “4 Kasım 1946 Tarihli Mektup”, **Baba İnönü’den Ömer İnönü’ye Mektuplar** (iç.), Özden Toker (Hazırlayan.), s. 116.

İNÖNÜ, İsmet; “5 Ekim 1952 Tarihinde İzmir’deki Nutku Hakkında Hükümet Görüşünün Açıklanmasına İlişkin Sözlü Soru Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma, 15 Aralık 1952”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Der.), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara, 1993, s. 130.

İNÖNÜ, İsmet; “BMM’de Pertev Arat’ın İnönü’nün İzmir’de Söylediği Nutka Dair Hükümetin Umumî Görüşünün Ne Olduğu Hakkındaki Sözlü Sorusu Görüşülürken İsminin Geçmesi Dolayısıyla Yaptığı Konuşma, 15 Aralık 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.163.

İNÖNÜ, İsmet; “73. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Dünya Gazetesi Muhabiri ile Mülakatı 23 Eylül 1956”, **Muhalefet’de İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.) Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.8.

İNÖNÜ, İsmet; “8 Ekim 1952 Tarihinde Balıkesir’de CHP Mensuplarının Yapmak İstedikleri Açık Hava Toplantısında Meydana Gelen Olay Nedeniyle Yaptıkları Konuşma, 28 Kasım 1952 ”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara, 1993, s.126.

İNÖNÜ, İsmet; “8 Temmuz 1945’te İstanbul Hadımköy’de Üst Düzey Komutanların Katıldığı Bir Toplantıda Türk-Sovyet İlişkileri, Çok Partililiğin Gerekliliği Ve Pahalılık Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları İle İlgili Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.39.

İNÖNÜ, İsmet; “9 Temmuz 1945 Tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayındaki bir toplantıda Türk-Sovyet İlişkileri, ABD ve İngiltere ile İlgili İlişkiler, Çok Partililiğin ve Basın Hürriyetinin Gerekliliği ve Pahalılık/Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları ve Paranın Durumu ile İlgili Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.43.

İNÖNÜ, İsmet; “9 Temmuz 1945 tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayındaki Tir Toplantıda Türk-Sovyet ilişkileri, ABD ve İngiltere İle İlgili İlişkiler, Çok Partililiğin ve Basın Hürriyetinin Gerekliliği ve Pahalılık/Piyasadaki Ürünlerin Fiyat Ayarları ve Paranın Durumu ile İlgili Verdiği Söylev”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 44.

İNÖNÜ, İsmet; “Açılan Bir Sözlü Soru Münasebetiyle BMM’deki Konuşmalar 18 Kasım 1953” **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s .218.

İNÖNÜ, İsmet; “Adnan Menderes Tarafından Kurulan 5. Hükümetin Programı Münasebetiyle Yaptıkları Konuşma, 4 Aralık 1957”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, II.Cilt, 1939-1960** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara, Ekim 1993, s.280-307.

İNÖNÜ, İsmet; “Akhisar Sındırgı Konuşmaları 7 Ekim 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.149-150.

İNÖNÜ, İsmet; “Amerika’nın Cleveland Ohio Şehrinde İntizar Eden Plain Gazetesi Muhabirlerinden Harrison R. Johnson’la Yaptığı Mülakat, 13 Şubat 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s. 30.

İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Balâ’da Cumhuriyetin 25. Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma, 23 Ekim 1948”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve**

Söyleşiler 1944-1950 (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.229.

İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Keskin’de Cumhuriyetin 25. Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma, 24 Ekim 1948”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 232.

İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Mamak, Çiçin Bağları ve Yenidoğan Kahvelerinde Yapılan Seçim Konuşmaları, 8 Ekim 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.14.

İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Parti Örgütündeki Tartışmalar Üzerine CHP Örgütüne Gönderilen Genelge, 26 Kasım 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s 45-46.

İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Polatlı’da Cumhuriyetin 25. Yıldönümü Dolayısıyla Yapılan Konuşma, 27 Ekim 1948”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 253.

İNÖNÜ, İsmet; “Ankara Televizyonunda 12 Mart Öncesi Siyasi Durum Üzerine Yapılan Söyleşi, 13 Ocak 1971”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 74-75.

İNÖNÜ, İsmet; “Ankara’da Kendisini Ziyaret Eden Bergama Heyetiyle Sohbet, 22 Mart 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.35-36.

İNÖNÜ, İsmet; “Ara Seçimler Münasebetiyle Ankara Radyosunda Yaptığı Konuşma, 10 Eylül 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.61-63.

İNÖNÜ, İsmet; “Atatürk’ün Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Ulus ve Son Telgraf Gazetelerindeki Yazısı 10 Kasım 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.24.

İNÖNÜ, İsmet; “Balıkesir Açık Hava Toplantısı 15 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.259-262.

İNÖNÜ, İsmet; “Balıkesir Hadisesi İçin Meclis Tartışması, 28 Kasım 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.156-162.

İNÖNÜ, İsmet; “Basın Toplantısı, 22 Ağustos 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.59-60.

İNÖNÜ, İsmet; “Başbakan İsmet İnönü Tarafından Kurulan Bakanlar Kurulu Programının Senato’da Görüşülmesi Sırasında Yaptıkları Konuşma, 4 Temmuz 1962”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt, 1961-1973** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen) TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 58, Ankara, Aralık, 1993, s.72.

İNÖNÜ, İsmet; **Başbakan İsmet İnönü’nün Hükümet Programının Kabulü Münasebetiyle 4 Temmuz 1962 Tarihinde Cumhuriyet Senatosunda Yaptığı Konuşma**, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1962.

İNÖNÜ, İsmet; “Belediye Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşması 28 Ağustos 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.19.

İNÖNÜ, İsmet; “Belediye Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşması, 28 Ağustos 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.19-20.

İNÖNÜ, İsmet; “BMM 4. Menderes Kabinesinin Müzakereleri, 16 Aralık 1955”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve**

Yazılılarıyla (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.342-358.

İNÖNÜ, İsmet; “BMM.Halkevlerinin Alınması Kanununun Müzakerelerinde, 6 ağustos 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.54-55.

İNÖNÜ, İsmet; “BMM’deki CHP’ni Borçlandırma Kanunu Müzakeresi, 14 Aralık 1953” **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.224-225.

İNÖNÜ, İsmet; “BMM’deki Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi Görüşülürken”, 26 Şubat 1956,

İNÖNÜ, İsmet; “BMM’deki Söylev 23 Şubat 1956”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.363-366.

İNÖNÜ, İsmet; “BMM’nde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki Tasarı Müzakeresi, 27 Haziran 1956”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.411-412.

İNÖNÜ, İsmet; “BMM’nde Basın Kanunu Müzakerelerinde, 6 Haziran 1956”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.407-409,

İNÖNÜ, İsmet; “BMM’nde Bütçe Müzakereleri, 16 Şubat 1953”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.173-178.

İNÖNÜ, İsmet; “Bursa’dan Dönerken Gürsu’da Halkla Sohbetinde CHP’li Belediye Başkanına Söylediği Sözler, 28 Eylül 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.138.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP 7. Büyük Kurultay Açış Söylevi, 17 Kasım 1947”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan

Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 198-199.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP 7. Büyük Kurultay Açış Söylevi, 17 Kasım 1947”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.198.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ankara Gençlik Kolları Temsilcileriyle Yapılan Seçim Sonuçları ve CHP Konulu Söyleşi, 16 Kasım 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 182-184.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Grup Toplantısı Konuşması, 27 Mayıs 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.9-11.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP IX. Kurultay Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 27 Kasım 1951, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP İl Başkanları ve Temsilcileri Toplantısında Yapılan Üçüncü Konuşma, 6-7 Şubat 1967”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 380-385.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP İl Temsilcileri Toplantısında Ortanın Solu, kurultay Kararı, Kurultay Sonrası 8’lerin Bildirisi ve CHP’deki Tartışmalara İlişkin Verilen Söylev, 5 Şubat 1967 ”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 371-379.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP İstanbul İl Kongresi 18 Mart 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.320-331.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP İstanbul İl Kongresindeki Söylevi, 27 Ekim 1956”, **Muhalefet’de İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla 1959** (iç.), Sabahat Erdemir, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959, s.10-18.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Kastamonu Vilâyet Kongresinde Söyledikleri Nutuktan 9 Birincikanun 1938”, **İsmet İnönü Millet ve İnsaniyet Millî Şef İnönü'nün Nutuklarından En Güzel Parçalar** (iç.), MELZİG, Herbert, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1943, S.76-77.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Kurultayı Olağanüstü Toplantısı Açış Söylevi, 25 Şubat 1954”, S.240-243, s. 241.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Meclis Grup Toplantısında 14'lerden Bazılarının CHP'ye Katılmaları ve Diyanet İşleri Teşkilatı Yasası Üzerine Yapılan Konuşma, 22 Mayıs 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 40-41.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ortak Grup Toplantısında 12 Mart Müdahalesinden Hareketle Demokratik Rejim ve Ordu Üzerine Söylev, 16 Mart 1971”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 109-115.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP ortak Grup Toplantısında 1960 Sonrası Siyasi Süreçlere İlişkin Verilen Söylev, 28 Temmuz 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 3-12.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ortak Grup Toplantısında Gençlik Hareketleri Üzerine Yapılan Konuşma 16 Kasım1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 51-55.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ortak Grup Toplantısında Mevcut Siyasi Bunalım ve Demokratik Rejim Üzerine Yapılan Konuşma 6 Mart 1971”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 99-101.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Ortak Grup Toplantısında Parti İçi Sorunlar Üzerine Yapılan Konuşma, 5 Şubat 1972”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve**

Söyleşileri 1970-1973 (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 279-284.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Parti Meclisi Toplantısında Silahlı Öğrenci Hareketlerine İlişkin Yapılan Konuşma, 29 Kasım 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 46-47.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP Teşkilatına Demeci, 3 Ağustos 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.51.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP X. Kurultay Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 23 Haziran 1953, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP XI. Kurultay Açış Nutku, 28 Temmuz 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.296-303.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP XI. Kurultay, 28 Temmuz 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.304.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP XII. Kurultay Açış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 22 Mayıs 1956, s.3

İNÖNÜ, İsmet; “CHP XII. Kurultay Kapanış Konuşması”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 25 Mayıs 1956, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “CHP. VIII. Büyük Kurultay Kapayış Konuşması, 3 Temmuz 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.17.

İNÖNÜ, İsmet; “Cumhurbaşkanımızın Halka Hitabı”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 30 Ekim 1945, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “Cumhuriyet Gazetesi’nden Ecevit Gürsen ile CHP Muhalefeti, İktidarın Tutumu, Dış politika ve Kıbrıs Sorununa İlişkin Yapılan Söyleşi, 25 Mart 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967**

(iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 11-13.

İNÖNÜ, İsmet; “Cumhuriyetin 10. Yıldönümü Dolayısıyla Vakit Gazetesine 29 Ekim 1933 tarihinde yazdığı ‘Yeni Devir’ Adlı Makalesinde”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003, s.10.

İNÖNÜ, İsmet; “Cumhuriyetin 28. Yıldönümü Münasebetiyle Akşam Gazetesi Muhabirine Söyledikleri, 29 Ekim 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.76.

İNÖNÜ, İsmet; “Cumhuriyetin İlanınının 25. Yıldönümü Dolayısıyla ABD Başkanı H. Truman’ın Mesajına Verilen Yanıt, 29 Ekim 1948”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 99, Ankara, 2003, s. 256.

İNÖNÜ, İsmet; “Çağırın Devletlerin Birbirine Eş Notalarına, Türk Hükümetinin, İstanbul’daki Müttefikler Yüksek-Komiserlerine, 8 Nisan 1923 Tarihinde Sunduğu Karşılık”, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt IV, 1 Şubat- 22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler** (iç.), Çeviren: Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s.66-67.

İNÖNÜ, İsmet; “Çorlu Açık Hava Toplantı Konuşması 24 Eylül 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.133-134.

İNÖNÜ, İsmet; “Devletçilik Konusunda CHP Parti Meclis Grubunda Yapılan Konuşma 30 Temmuz 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 74.

İNÖNÜ, İsmet; “DTCF’de Düzenlenen Atatürk’ü Anma Toplantısında Verilen Söyleşi, 14-15 Kasım 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 180.

İNÖNÜ, İsmet; “Ekselâns İnönü’nün Çağırın Devletler Dış İşleri Bakanlarına Gönderdiği Mektup, Ankara, 8 Mart 1923” **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt VI, 1 Şubat- 22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler (iç.)**, MERAY, Seha L. (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993. S. 21-27.

İNÖNÜ, İsmet; “Elbistan Olayları Üzerine Başbakan Süleyman Demirel ile Görüşmeden Sonra Söyledikleri, 30 Haziran 1967”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)**, İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.447-448.

İNÖNÜ, İsmet; “Erzurum’da Yayına Başlayan Devrim Gazetesine Gönderilen Mesaj, 19 Nisan 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.)**, İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 21.

İNÖNÜ, İsmet; “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar (iç.)**, Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 40-41.

İNÖNÜ, İsmet; “Giresun Cihan Gazinosunda Partililerle Sohbet, 16 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.)**, Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.106.

İNÖNÜ, İsmet; “Giresun’da Tertiplenen Bir Açık Hava Toplantısında Giresunlulara Gösterdikleri Büyük Samimi Tezahür İçin Teşekkür Konuşması, 16 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.)**, Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.103-105.

İNÖNÜ, İsmet; “Giresun’da Tertiplenen Bir Açık Hava Toplantısında Giresunlulara Gösterdikleri Büyük Samimi Tezahür İçin Teşekkür Konuşması, 16 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.)**, Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.103-105.

İNÖNÜ, İsmet; “Günün Siyasi Meseleleri, 9 Mayıs 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 103, Ankara, 2004, s. 27-29.

İNÖNÜ, İsmet; “Hükümetin Kore’ye Asker Gönderme Kararı Üzerine Hürriyet Gazetesi Muhabirine Verdiği Demeç, 28 Temmuz 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, S.18.

İNÖNÜ, İsmet; “IV. Olağanüstü CHP Kurultayını Açış Söylevi, 28 Nisan 1967”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 103, Ankara, 2004, s. 405- 414.

İNÖNÜ, İsmet; “İl Genel Meclisi Seçimi Dolayısıyla Ankara Radyosu Hitabesi, 9 Ekim 1950”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.21-23.

İNÖNÜ, İsmet; “İngiliz Gazetecilerle Güncel Siyasi Konular ile İlgili Yapılan Söyleşi, 6 Mayıs 1967”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 103, Ankara, 2004, s. 427.

İNÖNÜ, İsmet; “İnönü Hazretlerinin 30.8.1930 Cumartesi günü Sivas Hattının Küşat Resmî Münasebetile Söyledikleri Nutuk”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, S. 22 -31.

İNÖNÜ, İsmet; “İnönü’nün 3 Mayıs 1946’da Eskişehir Halkevi’nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD Ve İngiltere İle İlişkiler Ve İç Ekonomik-Politik Duruma İlişkin Verdiği Söylevi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.73.

İNÖNÜ, İsmet; “İnönü’nün Mühim Makalesi, 1937-1947 Yılları Arasında Türkiye’nin İç ve Dış Politikasının İzahı”, **Tanin Gazetesi** (iç.), 15 Eylül 1947, s.2.

İNÖNÜ, İsmet; “İskenderun Konuşması, 19 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.273.

İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Bazı CHP Kongre ve Toplantılarındaki Konuşmaları Küçük Piyade Ocağı, 27 Eylül 1953”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.205-206.

İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Basın Toplantısı, 28 Mayıs 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.115-120.

İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Basın Toplantısı, 28 Mayıs 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, S.115-120, s. 116.

İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Basın Toplantısı, 28 Mayıs 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, S.115-120.

İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul Gazeteciler Cemiyetini ve Türk Basın Birliğini Ziyaret Ettiğinde Gazetecilerin İhtiyacı ve Mesleki Arzuları Hakkında Malumat Almış ve Konuşma Yapmıştır, 18 Mart 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.84.

İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul’da Yaptığı Basın Toplantısındaki Demeç, 22 Ekim 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, S.71-75,

İNÖNÜ, İsmet; “İstanbul’daki Seçim Söylevi 13 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.255-258.

İNÖNÜ, İsmet; “İstifa Dilekçesi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003.

İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Bayındır Konuşması, 13 Ağustos 1949”, **(İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950 (iç.))**, İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 321.

İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Ödemiş Söylevi, 14 Ağustos 1949”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950 (iç.))**, İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 323.

İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Söylevi, 16 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.))**, Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.265-269.

İNÖNÜ, İsmet; “İzmir Tire Konuşması, 15 Ağustos 1949”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950 (iç.))**, İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 327.

İNÖNÜ, İsmet; “İzmit Oğuz Sinemasında Yapılan Toplantı, 16 Ocak 1954” **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.))**, Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.233.

İNÖNÜ, İsmet; “Ketsel Köyü Konuşması, 28 Eylül 1952, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.))**, Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.139.

İNÖNÜ, İsmet; “Kıbrıs Mevzuunda CHP'nin Görüşünü Açıklayan Demeç, 25 Ağustos 1955”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (iç.))**, Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.332.

İNÖNÜ, İsmet; “Kim Dergisi'nden Sadun Tanju ile Ortanın Solu'na İlişkin Yapılan Söyleşi, 12 Ağustos 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967 (iç.))**, İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 103, Ankara, 2004, s. 85.

İNÖNÜ, İsmet; “Kim Dergisi'nden Sadun Tanju ile Ortanın Solu'na İlişkin Yapılan Söyleşi, 12 Ağustos 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve**

Söyleşileri 1965-1967 (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 84-88.

İNÖNÜ, İsmet; “Konya Söylevi 16 Ekim 1957”, **Muhalefet’de İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla 1959** (iç.), Sabahat Erdemir, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959, S.140-143, s.143.

İNÖNÜ, İsmet; “L’echo Paris Muhabiri Raymond Cartier ile 20 Ağustos 1934 Tarihinde Yaptığı Söyleşi”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003.

İNÖNÜ, İsmet; “Lozan Barış Konferansına Katılacak Delegele ve Bunlara Verilecek Tahsilat Hakkında Yaptıkları Konuşma”, **İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, I.Cilt, 1920-1938** (iç.), Ali Rıza Cihan (Derleyen), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No: 56, Ankara, Aralık, 1992, s.61-65.

İNÖNÜ, İsmet; “Malatya Söylevi, 9 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.250-252.

İNÖNÜ, İsmet; “Malatya’da Tertip Edilen Siyasi Toplantıda, 30 Mart 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.40.

İNÖNÜ, İsmet; “Manisa Söylevi, 8 Ekim 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.146-147.

İNÖNÜ, İsmet; “**Millî Şef Cumhurreisi İsmet İnönü’nün TBMM 7 inci İntihap Devresinin 2 inci Toplanma Yılı Açış Konuşması**”, CHP Genel Sekreterliği, Ankara, 1944.

İNÖNÜ, İsmet; “Millî Şef ve Reiscumhurumuz İsmet İnönü İstanbul Üniversitesinde Şu Nutku İrat Buyurdular”, **Millî Şef İnönü’nün Hitabet, Beyanat, Mesajları** (iç.), Kadri Kemal Kop, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1941, s.27-32.

İNÖNÜ, İsmet; “Millî Şef ve Reiscumhurumuz İsmet İnönü’nün İngiliz Milletine Mesajları ve Bu Münasebetle Daily Telegraph Gazetesinin Hususi Muhabirine Vaki Beyanatları”, **Millî Şef İnönü’nün Hitabet, Beyanat, Mesajları** (iç.), Kadri Kemal Kop, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1941, s. 43-46.

İNÖNÜ, İsmet; “Millîyet Gazetesi’nden Abdi İpekçi ile ‘Ortanın Solu ve Aşırı Sol’ Konulu Söyleşi, 29 Temmuz 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 69-72.

İNÖNÜ, İsmet; “Millîyet Gazetesi’nden Abdi İpekçi ile Parti İçi Sorunlar Üzerine Yapılan Söyleşi, 27 Ocak 1972”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 269-277,

İNÖNÜ, İsmet; “Millîyet Gazetesi’nden Abdi İpekçi ile Siyaset Dışı konularda Yapılan Söyleşi, 14 Eylül 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 21-30.

İNÖNÜ, İsmet; “Muhalefette Görevimiz”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.1-3.

İNÖNÜ, İsmet; “NATO Ülkeleri Gazetecileri İle Yapılan Basın Toplantısı, 6 Mayıs 1960”, **Demokrasi ve İsmet Paşa** (iç.), Ali Rıza Akbıyıkoglu, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1986, s.144-151.

İNÖNÜ, İsmet; “Ordu Söylevi, 15 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, S.99-102.

İNÖNÜ, İsmet; “Partiler Arası Münasebetlere Dair Basın Toplantısı, 21 Ocak 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.168-172.

İNÖNÜ, İsmet; “Rize Nutku, 19 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.110-112.

İNÖNÜ, İsmet; “Samsun Halkevi Konuşması 26 Eylül 1947” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.190.

İNÖNÜ, İsmet; “Samsun Konuşması, 13 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s. 92-95.

İNÖNÜ, İsmet; **Sayın Başbakan İsmet İnönü’nün İki Önemli Konuşması: 17 Ocak 1962 Tarihinde Türkiye Radyolarında Yaptığı Konuşma**, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Basım Yeri ve Yılı Bilinmiyor.

İNÖNÜ, İsmet; **Sayın Başbakan İsmet İnönü’nün İki Önemli Konuşması: 1 Şubat 1962 Tarihinde Tüccar ve Sanayicilere Hitaben Yaptığı Konuşma**, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Yayın yeri ve yılı bilinmiyor.

İNÖNÜ, İsmet; “Seçim Devri (1946 seçimi münasebetiyle Cumhurbaşkanının yazdıkları, neşredilmeyen veya irad olunmayan)”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s. 141.

İNÖNÜ, İsmet; “Seçimler Dolayısıyla Yapılan Radyo Konuşması, 26 Eylül 1965”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 126-132.

İNÖNÜ, İsmet; “Sivas Konuşması 23 Nisan 1954”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.280-282.

İNÖNÜ, İsmet; “Şükran Borçlarım”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 23 Mayıs 1950, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; “Tip Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar Ve Arkadaşlarının, Hükümetin Anayasa Çizgisi Gerisinde Politika İzlediği Gerekçesiyle Hükümet Hakkında Gensoru Açılmasına İlişkin Önergesi Dolayısıyla Yaptıkları Konuşma, 9 Şubat 1967”, **İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, III.Cilt**,

1961-1973 (iç.), Ali Rıza Cihan, TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 58, Ankara, Aralık, 1993 s.390.

İNÖNÜ, İsmet; “TMTF ile 27 Mayıs MDD’nin Birlikte Düzenlediği ‘Atatürk’ü Anma’ Toplantısında Yapılan Konuşma, 12 Kasım 1966”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1965-1967** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s. 332-337.

İNÖNÜ, İsmet; “Trabzon Atapark Açık Hava Toplantısında, 18 Mayıs 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.107-109.

İNÖNÜ, İsmet; “Türkiye’de Misafir Bulunan Mısır Gazetecilerin ziyaretinde Sorduğu Suallere Verdiği Cevaplar, 29 Nisan 1952”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.87.

İNÖNÜ, İsmet; “Uyandırma, Ulus ve Dünya Gazetelerindeki Başmakalesi, 1 Haziran 1956”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.404-406.

İNÖNÜ, İsmet; “VI Büyük Kurultayı Açış Konuşması”, **Ulus, Gazetesi** (iç.), 16 Haziran 1943, s.3.

İNÖNÜ, İsmet; “X. Büyük Kurultay Açılış Söylevi, 26 Kasım 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.77-81.

İNÖNÜ, İsmet; “Yeni Yıl Dolayısıyla Yayınlanan Mesaj, 31 Aralık 1970”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970-1973** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:103, Ankara, 2004, s.60-64.

İNÖNÜ, İsmet; “Yurtdışında yayın yapan ‘Vu’ Dergisinin Türkiye özel sayısı için yazdığı 28 Şubat 1935 tarihli yazısı” **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938** (iç.), İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003, s.127.

İNÖNÜ, İsmet; “Zonguldak’ta Gazetecilerle Yaptığı Konuşma, 12 Mayıs 1951”, **Muhalefette İnönü Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla** (iç.), Sabahat Erdemir (Derleyen), M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1956, s.90-91.

İNÖNÜ, İsmet; **Aziz Millî Şef İsmet İnönü’nün 19 Mayıs 1944’de Türk Gençliğine Hitaben Buyurdıkları Tarihi Nutukları**, İktisadi Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1945.

İNÖNÜ, İsmet; **CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 Açış Konuşması**, Ankara Basımevi, Ankara, 1964.

İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 1.Cilt**, Ahmet Demirel (Hazırlayan.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

İNÖNÜ, İsmet; **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, Ahmet Demirel (Hazırlayan.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

İNÖNÜ, İsmet; Millî Şefimiz Dün VI ncı CHP Büyük Kurultayını Tarihi Bir Nutukla Açtılar”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 9 Haziran 1943, s.1.

İNÖNÜ, İsmet; **Millî Şefimiz, İlk Öğretim Davamız Hakkında Direktifler Verdiler**, Yayın yeri bilinmiyor,1946.

İNÖNÜ, İsmet; **Türk Hava Kurumunun Altıncı Kurultay’ında Başbakan İnönü’nün Verdikleri Söylev**, Köyhocası Matbaası, 24 Mayıs 1935.

İNÖNÜ, Ömer; “21 Mayıs 1942 Tarihli Ömer İnönü’den Baba İnönü’ye Mektup”, **Baba İnönü’den Ömer İnönü’ye Mektuplar**” (iç.), Özden Toker (hazırlayan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006. s. 62.

İNSEL, Ahmet; “Düzen mi, Kalkınma mı?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, İletişim Yayınevi, İstanbul, I. Baskı, 2003, s.620

İNSEL, Ahmet; “Giriş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm Cilt 2** (iç), İletişim Yayınevi, 2002, İstanbul, s.17-27.

İPEKÇİ, Abdi; **İnönü Atatürk’ü Anlatıyor**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İSTANBUL DEVLET MATBAASI; **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, Ankara 1931.

JEFFERY, Keith, “SHARP Alan; Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı’nda Gizli İstihbaratın Kullanımı”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 145-153.

- KAÇMAZOĞLU, Bayram; **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- KAHRAMANKAPTAN, Şefik; **İsmet İnönü ve Harika Çocuklar İdil Biret-Suna Kan**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998.
- KAL, Nazım; **İnönü Televizyona Anlattıklarım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Aralık 1993.
- KALKANOĞLU, Semih; **İsmet İnönü Din ve Laiklik**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991.
- KANDEMİR, Feridun; **İkinci Adam Masalı**, Yakın Tarihimiz Yayınları, Ark Matbaacılık İstanbul, 1968.
- KARABEKİR, Kâzım; **İktisat Esaslarımız –Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi-** Cumhuriyet Tarihi Serisi 35, Emre Yayınevi, İstanbul, Haziran, 2001.
- KARABEKİR, Kazım; **Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yayınları, Cumhuriyet Tarihi Serisi:19, İstanbul, 2000.
- KARACA, Şükrü; “Tanımlanmamış Bir Siyasi Gelenek Merkez Sağ”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik** (iç.), Stafenos Yaresimos ve Diğerleri (editör), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.84-88.
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1984.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım; “Köy Enstitüleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm** (iç.) Editör: T. Bora, M. Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.291-292.
- KARAÖMEROĞLU, M. Asım; “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm**, Editör: T. Bora, M. Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.272-283.
- KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayıncılık, İstanbul,1996.
- KEANE, John; **Demokrasi ve Sivil Toplum Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, Çeviren: Nemci Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- KEYDER Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KIŞLALI, Ahmet Taner; **Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001.

KIZILÇELİK, Sezgin, **Sefaletin Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002.

KIZILÇELİK, Sezgin; **Atatürk'ü Doğru Anlamak**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

KIZILÇELİK, Sezgin; “Sosyal Bilimlerdeki Disiplinler Arası Yönelimler Çerçevesinde Tarih ile Sosyolojinin Yaklaşımı ve Baykan Sezer”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak** (iç.), Sezgin Kızılçelik, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.155-177.

KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

KİLİ, Suna; “İsmet İnönü ve Siyasal Önderlik”, **İsmet İnönü'ye Armağan** (iç.), Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1999, s. 93-101.

KLIEM, Kurt ve diğerleri; “Faşizm Teorisi Üzerine”, **Faşizm ve Kapitalizm**, THALHEİMER, August BAUER ve diğerleri; Çeviren:R. Serozan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.

KOCACIK, Faruk; “Atatürk'te İdeoloji ve Eğitim”, **Mustafa Kemal'i Anlamak** (iç.), Fahrümisâ Kadıbeşel (Hazırlayan), Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, s.33-46.

KOCACIK, Faruk; **Toplumbilim Ders Notları**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, Sivas, 2003.

KOCAK Cemil; “Siyasal Tarih (1923-1950)” **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980** (iç.), Sina Akşin (Editör), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 127-223.

KOCAK, Cemil; “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm Cilt 2** (iç.), İletişim Yayınevi, 2002, İstanbul, s.120-130.

KOCAK, Cemil; **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KOCAK, Cemil; **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

- KONGAR, Emre; “Laikliğin Sınıfsal Temelleri”, **Mustafa Kemal’i Anlamak** (iç.), Fahrümisa Kadıbeşel (Hazırlayan), Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, S.86-106.
- KONGAR, Emre; **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
- KONGAR, Emre; “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Türkiye’de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Derleyen), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 219-258.
- KONGAR, Emre; **Tarihimize Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- KOP, Kadri Kemal; **Millî Şef İnönü’nün Hitabet, Beyanat, Mesajları**, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1941.
- KORKUD, Refik; **İsmet İnönü ve Türkiye’de İktisadi İnkişaf**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959.
- KÖKTAŞ, Emin; **Din ve Siyaset Siyasal Davranış ve Dindarlık**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- KUMAŞ, Rahmi; “Güç Dönemlerin Adamı”, **İsmet İnönü’ye Armağan** (iç.), Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1999, s. 9-64.
- KUTAY, Cemal; **Atatürk’ün Önlenebilir Demokrasi Girişimi Serbest Cumhuriyet Fırkası (Laik Liberal Rejim) Bugünkü Duruma Nasıl Sürüklendi**, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- KUTAY, Cemal; **Millî Şef, Cumhurreisi İsmet İnönü’nün Seçme Sözleri 1920-1939**, T.C. Maarif V. Derleme Müdürlüğü, Basım Yeri ve Tarihi Bilinmiyor.
- KUTAY, Cemal; **Türk Millî Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1979.
- KUTAY, Cemal; **Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler I**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1997.
- KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler V**, Tekin Yayınevi, Ankara, 2002.
- KÜÇÜK, Yalçın; **Türkiye Üzerine Tezler II**, Tekin Yayınevi, Ankara, 2003.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- LOĞOĞLU, Faruk; **İnönü and The Making of Modern Turkey**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, Yayın yılı bilinmiyor.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI TUTANAKLAR BELGELER BİRİNCİ TAKIM CİLT IV, 1 ŞUBAT- 22 NİSAN 1923 GÖRÜŞMELERİNE İLİŞKİN BELGELER: “Çağırın Devletler Dışişleri Bakanlarıyla Japonya Temsilcisinin, Türkiye Dışişleri Bakanı İnönü’ye, 8 Mart 1923 Tarihli Yazısına Karşılık Olarak, Gönderdikleri Birbirine Eş Mektup Metni”, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler 5** (iç.), Seha L. Meray, (Çeviren.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 63-65.

MARDİN, Şerif; “Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi”, **Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2** (iç.), Şerif Mardin, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.9-22.

MARSHALL, Gordon; **Sosyoloji Sözlüğü**, Çevirenler: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

MAZICI, Nurşen; “27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002.

MELZİG, Herbert; **İsmet İnönü Millet ve İnsaniyet Millî Şef İnönü’nün Nutuklarından En Güzel Parçalar**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1943.

MERAM, Ali Kemal; **İnönü ve İkinci Cihan Harbi**, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul, 1945.

MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt I, Kitap I Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları İle Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993., s.XI.

MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt II**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

MERAY, Seha L. (Çev.); **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler Birinci Takım Cilt VI, 1 Şubat- 22 Nisan 1923 Görüşmelerine İlişkin Belgeler**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

MERT, Nuray; **Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış, Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

MİLLİYET GAZETESİ; “Atatürk’ten İnönü’ye, İnönü’den Atatürk’e Özel Mektuplar”, 24 Ocak 1990, s.15.

MILLS, C. Wright; **Toplumbilimsel Düşün**, Çeviren: Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul 2000.

MUMCU, Uğur; **Gazi Paşa’ya Suikast**, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

MUMCU, Uğur; **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

MUTLU, Sevda; **Ahmet Hamdi Başar Sosyolojisi**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2000.

MUTLU, Sevda; “İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki”, **Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006/Cilt30/Sayı/2.

MÜLAYİM, Ziya Gökalp; **Toprak Reformu ve Kooperatifleşme Bülent Ecevit’in Önsözü ile**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1976.

NADİ, Nadir; “Çok Lüzumlu Bir Dostluk ve Yakınlık”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 6 Mart 1946, s.1.

NADİ, Nadir; “İkinci Meclis”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 26 Mart 1950, s.1.

NADİ, Nadir; “O Günün Manası”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 16 Mayıs 1950, s.1.

NADİ, Nadir; **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, Yayın yeri ve yılı bilinmiyor.

NADİR Nadi; “İç Savaş”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak 1950, s.1.

NADİR, Nadi; “Daha Sıkı Bir Dostluk”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 9 Nisan 1946, s.1.

NADİ, Yunus, “Kemalist Türkiye’nin Kemalist Enstitüsü”, **Cumhuriyet Gazetesi** (iç.), 23 İlkteşrin [Kasım sm.] 1938, s.1.

NADİ, Yunus; “Tarihi Bir Gün”, **Cumhuriyet Gazetesi (iç.)**, 27 Birincikanun 1938, s.1.

NUR Rıza, GREW Joseph C.; **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

NUR, Rıza; **Dr. Rıza Nur’un Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül 1999, OKTAY, Ahmet; “Hümanizm Tartışmaları, Entelektüeller Gerekli mi?”, **Cogito** (iç.), Sayı:31 Bahar 2002, s. 241.

OKYAR, Fethi; “Ali Fethi Okyar’ın SCF Anıları”, **Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye** (iç.), Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, Şubat 1999. s.91-162.

OKYAR, Fethi; “Okyar’ın Alsancak Stadyumu’nda Verdiği Nutuk, İzmir 7 Eylül, Pazar”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999 s.32-35.

OKYAR, Fethi; Okyar’ın Atatürk’e Yazdığı 9 Ağustos 1930 Günü Mektup”, **Atatürk’ün “Vatan’a İhanet”le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk’ün CHP’den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Çetin Yetkin, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 359-361.

OKYAR, Osman - SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; **Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, Şubat 1999, s.138-139.

OKYAR, Osman; “Devletçilik Kavramı”, **Türkiye’de Devletçilik** (iç.), Nevin Coşar (Der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.189-206.

TELLAL, Erel; Batı Avrupa’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran, (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, S. 277-324, s.319-320.

ORAN, Baskın; “Mudanya Silah Bırakışması ve Laussane Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s. 213-238.

ORBAY, Rauf; “Rauf Bey’in Vatan Gazetesine Demeci 1 Kasım 1923”, **CHP Grup Toplantısı Tutanakları, (1923-1924)** (iç.), Yücel, Demirel ve Osman Zeki Konur (Yayına Hazırlayanlar), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002 s.23-30.

ORTAÇ, Yusuf Ziya; **İnönü**, Basımevi bilinmiyor, Ankara, 1950.

ORUÇ, Arif; “Millet Büyük Adam Bekliyor”, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü SCF** (iç.), Abdülhamit Avşar, Kitabevi İstanbul, Nisan 1998, s.277-280.

ÖZDAĞ Ümit; **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk-İnönü Dönemleri)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

PARLA, Taha; **Türkiye’de Anayasalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

PEKTAŞ, Şerafettin; **Millî Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003.

ROOSEVELT, Elliott; **İfşa Ediyorum! Atlantik – Kazablanka – Kahire – Tahran - Yalta Konferanslarının İç Yüzü**, Çev: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, Yayın yılı bilinmiyor.

ROSENBERG, Arthur; “Bir Kitle Hareketi Olarak Faşizm: Yükseliş ve Çöküşü”, **Faşizm ve Kapitalizm** (iç.), Thalheimer, August Bauer, Otto- Tasca, Angelo, Çeviren:Rona Serozan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s 15-30.

SAN, Çoşkun; **Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara İktisadi ve İdari ilimler Akademisi Yayınları No.47, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

SANDER, Oral; **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:427.

SARAY, Mehmet; **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin Nato’ya Girişi III.Cumhurbaşkanı Celâl Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezî, Ankara, Yayın yılı bilinmiyor.

SELEK, Sabahattin (Hazırlayan); **İnönü Hatıralar II**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

SELEK, Sabahattin; **İnönü Hatıralar I**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

SENCER, Muzaffer; **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, May Yayınları, İstanbul, 1974.

SENCER, Muzaffer; **Türkiye’de Siyasal partilerin Sosyal Temelleri”**, May Yayınları, İstanbul, 1974.

SERTEL, Sabiha; **Roman Gibi Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

SKOCPOL, Theda; “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi”, **Tarihsel Sosyoloji** (iç.), Theda Skocpol (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.1-22.

SKOCPOL, Theda; “Tarihsel Sosyolojide Yeni Gündemler ve Yenilenen Stratejiler”, **Tarihsel Sosyoloji** (iç.), Theda Skocpol (Editör), Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, 1999, s. 355-389.

STEİNHAUS, Kurt; **Atatürk Devrimi Sosyolojisi**, Sonder Yayınları, İstanbul, 1973.

SUNGU, İhsan; **Harf İnkılabı ve Millî Şef İsmet İnönü**, Tarih Vesikaları Birinci Cilt Birinci Sayıdan Ayrı Basım, Yayın yeri ve yılı bilinmiyor.

ŞAHİNGİRAY, Özel (Derleyen); **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938 Ekonomik Konulara Dair**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

ŞAHİNGİRAY, Özel (Toplayan); **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara, 1955.

ŞAKİR, Ziya; **İnönü Hususi-Askeri-Siyasi Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1939, s.15, **İnönü 1884**, Türk ve Dünya Meşhurları, basım yeri bilinmiyor, 1961.

ŞAMSUTDİNOV, A.M.; **Mondros'tan Lozan'a Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

ŞENŞEKERCİ, Erkan; **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Basım, İstanbul, Nisan 2000.

ŞİMŞİR, Bilal N.; "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç), İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, S. 25-43.

TAN GAZETESİ, 19 Şubat 1939, s.1.

TANİN GAZETESİ; 5 Nisan 1946, s.1.

TANİN GAZETESİ; 11 Mayıs 1946, s.1.

TANİN GAZETESİ; 24 Mayıs 1947, s.1.

TAN GAZETESİ, 12 Temmuz 1947, s.1.

TANİN GAZETESİ; 21 Temmuz 1946, s.1.

TAN GAZETESİ, 19 Eylül 1947, s.1.

TANÖR, Bülent; **Kurtuluş Kurtuluş**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul Kasım 2003.

TANÖR, Bülent; **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 2002.

TASCA, Angelo; "Faşizmin Oluşumu ve Gelişiminin Genel Şartları", **Faşizm ve Kapitalizm** (iç.), THALHEİMER, August BAUER, Otto- TASCA, Angelo, Çeviren:Rona Serozan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, S. 119-138.

TAŞYÜREK, Muzaffer; **Mustafa Kemal'in Muhalifleri, Lozan'a Hayır Diyenler**, İhtar Yayıncılık, İstanbul, 1995.

TC. GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI; **İnönü** Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi No: 15, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1987.

- TELLAL, Erel; “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s. 155-177.
- TEZEL, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002.
- THEODOROPULOS, Byron; “Lozan Antlaşması Üzerine Düşünceler”, **70. Yılda Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 25-26 Ekim 1993** (iç.), İnönü Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s.54-55.
- TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.
- TOKER, Metin; **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu, 2. Dünya Savaşından Sonra Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme**, Akis Yayınları, Ankara, 1971.
- TOKER, Metin; “İnsan Olarak İnönü”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 5 Şubat 1974, s.1.
- TOKER Metin; “İnönü’nün Hatıra Defterinden Notlar”, **Hürriyet** (iç.), 23 Ocak 1974, s.11.
- TOKER, Metin; “İnönü’nün Hatıra Defterinden Notlar”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 17 Ocak 1974, s.1.
- TOKER, Metin; “İnönü’nün Hatıra Notlarından”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 19 Ocak 1974, s.11.
- TOKER, Metin; “İnönü’nün Hatıra Notlarından”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 21 Ocak 1974, s.1.
- TOKER, Metin; “İnönü’nün Hatıra Defterinden Notlar”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 24 Ocak 1974, 24 Ocak 1974, s.11.
- TOKER, Metin; “İnönü’nün Hatıra Defterinden Notlar”, **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 25 Ocak 1974.
- TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP’nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, II. Basım Ankara, 1991.
- TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, Bilgi Yayınevi, Ankara, III. Basım 1991.

TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara, II. Basım 1992.

TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara, III. Basım 1998.

TOKER, Metin **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, Bilgi Yayınevi, Ankara, II. Basım 1992.

TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, I. Basım 1993.

İNÖNÜ, İsmet; "25 Mayıs 1946 tarihli, Kars Halkevi'nde Türk-Sovyet İlişkileri ABD ve İngiltere ile İlişkiler ve Yapılacak Seçimlere İlişkin Verilen Söylevi", **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950** (iç.), İlhan Turan (Hazırlayan), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003, s.112.

TOKER, Özden-TOKER, Gülsüm; "50 Cumhuriyet Yılıını Mevhibe İnönü Anlatıyor", **Hürriyet Gazetesi** (iç.), 7 Şubat 1974, s. 4.

TOKER, Özden; "**Baba İnönü'den Ömer İnönü'ye Mektuplar**", Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

TOKTAMIŞ, Ateş; **Kemalizm'in Özü Görüşler, Düşünceler**, Der yayınları, İstanbul, 1998. TOYGAR, Ali; **İsmet İnönü'nün Vecizeleri**, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul, Yayın yılı bilinmiyor.

TOYNBEE, Arnold ve IKEDA, Daisaku; **Yaşamı Seçin Diyalog**, Çeviren: Umut Arık ve Diğerleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992.

TOYNBEE, J. Arnold, KIRKWOOD, P. Kenneth; **Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyet'e Geçiş Serüveni**, Çeviren: Hülya Karaca, Birey Yayınevi, İstanbul, 2003.

TÖKİN, İ. Hüsrev; **İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara, 1946.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 28, İstanbul, Eylül 2002.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:III İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1989.

TUNAYA; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 28, İstanbul, Eylül 2002

TUNAYA; **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:II Mütareke Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, Şubat 1986.

TUNÇAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

TUNÇAY, Mete; **Türkiye’de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

TURAN Kemal;“Mahsul Vergilerini Toplarken”, **Ulus Gazetesi** (iç.), 25 Ağustos, 1945, s.1.

TURAN, İlhan (Hazırlayan); **İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.

TURAN, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

TURAN, Şerafettin; **İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

TURGUT, Hulusi (Derleyen); **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005..

Türk ve Dünya Meşhurları, (Yazar, Yayınevi ve Basım yeri bilinmiyor), 1961.

TÜTENGİL, Cavit Orhan; **100 soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975.

UĞUR, Necdet; **İsmet İnönü**, YKY, İstanbul, 2002.

UĞURLU, Nurer; “Lozan Barış Konferansı”, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)** (iç.), Rıza Nur, Joseph C.Grew, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003., s. 7-34

ULUS BASIMEVİ; CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939, Ankara, 1939.

ULUS BASIMEVİ; CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ankara, 1935.

ULUS GAZETESİ; “Cumhurreisimizin Amerika’ya Mesajı”, 27 Şubat 1939, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Fethi Okyar’ın Bolu Halkevi Nutku”, 3 Mart 1939, s.1

ULUS GAZETESİ; “Millî Şef’in Millete Yüksek Hitapları”, 7 Mart 1939, s.1 ve 5

- ULUS GAZETESİ**; “İnönü Bugün Şehrimize Şeref Veriyor”, 8 Mart 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Türk İngiliz Beyannamesinin Akisleri”, 14 Mayıs 1939, s. 1.
- ULUS GAZETESİ**; 25 Mayıs, 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Partide Müstakil Grup Kuruluyor”, 28 Mayıs, 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Millî Şefimizin Mühim Nutukları”, 30 Mayıs 1939, s.1
- ULUS GAZETESİ**; “6 ncı Büyük Millet Meclisi Toplandı”, 4 Nisan 1939, s.1
- ULUS GAZETESİ**; “Cumhurreisimiz İnönü’nün Beyanâtı”, 12 Temmuz 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “İngiliz Amirali Bugün Şehrimizde”, 4 Ağustos 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Bolu Dün Tarihi Bir Gün Yaşadı”, 7 Ağustos 1939, s.1
- ULUS GAZETESİ**; 23 Ağustos 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**;“Cumhurreisimiz Bütün Yurda Radyo ile Kıymetli Bir Hitabede Bulundu”, 30 Ekim 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; 2 İlkteşrin 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Türk Sovyet Müzakereleri Dostane Bir Hava İçinde Geçmektedir”, 5 İlkteşrin 1939, s. 1.
- ULUS GAZETESİ**; 27 İlkteşrin, 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Askeri Heyetimiz Şerefine Ziyafet”, 7 İlkteşrin 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Millî Şef’imizin Nutku”, 2 Kasım 1939, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Saraçoğlu Siyasetimizi İzah Ediyor”, 1 Şubat 1940, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Maliye Vekilimizin Bütçeye Dair Gazetemize Beyanâtı”, 1 Mart 1940, s.5
- ULUS GAZETESİ**; “ İngiltere Harbi Büyütmek İstemiyor”, 1 Nisan 1940, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Millet Şefin Etrafında bir Bütündür”, 13 Temmuz 1940, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Millî Şefin Dil İnkılabı Hakkında Mütaleaları”, 29 Eylül 1940, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Millî Şefimiz Dün Tarih Kurumunda Dört Saat Meşgul Oldular”, 12 Kasım 1940, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Cumhurreisimizin 2’inci Yılı”, 12 Aralık 1940, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Mr. Churchill’i İnönü Kabul Etiler”, 2 Şubat 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ**; “Cumhuriyet Halk Partisinin Değişmez Genel Başkanı Reisicumhurumuz, Millî Şefimiz İsmet İnönü’nün Yedinci Mebus Seçimi İçin Millete Beyannamesi”, 24 Şubat, 1943, s.1

- ULUS GAZETESİ;** “Halkevleri ve Odaları Bayramı Kutlandı”, 22 Şubat 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Tarihi Bir Vesika”, 26 Şubat 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Türkiye Almanya Arasında Ticari Anlaşmalar İmzalandı”, 20 Nisan 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** 13 Mayıs 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Millî Şefimiz Dün VI ncı CHP Büyük Kurultayını Tarihi Bir Nutukla Açtılar”, 9 Haziran 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “VI.Büyük Kurultay Dün Sona Erdi”, 16 Haziran 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Hükümetimizin Memurlara Yardımı”, 15 Eylül 1943, s.1
- ULUS GAZETESİ;** “Millî Şef Türk Milletine Hitap Etti”, 30 İlkteşrin (Ekim) 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “İnönü Kahire’de MM. Roosevelt ve Churchill’le Buluştu Resmî Tebliğ”, 8 İlkkanun 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “İnönü Ayın 8’inde Ankara’ya Döndü”, 12 İlkkanun 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Varlık Vergisine Dair Yeni Bir Kanun”, 18 Eylül 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Felaketzedeler Her Türlü Vergiden Muaf Tutulacak”, 10 Sonkanun 1943 , s.1.
- ULUS GAZETESİ;** 30 Ekim 1943, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** 27 Mart 1944, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Almanya ile Olan Münasebetlerimiz Dün Gece Yarısından İtibaren Kesildi”, 3 Ağustos 1944, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Türk-İngiliz İttifakının Yıldönümü”, 20 İlkteşrin 1944, s.1
- ULUS GAZETESİ;** “G. Kurmay Başkanlığında Değişiklik”, 13 Sonkanun 1944, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “İnönü Armağanı Kanun Lahiyası Mecliste”, 16 Sonkanun 1944, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Birleşmiş Milletler Paktını Dün İmzaladık”, 25 Şubat 1945, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Dost Birleşik Amerika’nın Uğradığı Büyük Kayıp, Reis Roosevelt Dün Ansızın Öldü”, 13 Nisan 1945, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “M. Truman Dün Ödevine Başladı”, 14 Nisan 1945, s.1.
- ULUS GAZETESİ;** “Millî Şefin Amerikalılara Mesajı”, 14 Nisan 1945, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Bütün Dünya Avrupa Zaferini Candan Gösterilerle Kutluyor”, 9 Mayıs 1945, s.1.

ULUS GAZETESİ; “ Millî Şefimiz Türk Gençliğine Hitap Etti”, 20 Mayıs 1945, s.1.

ULUS GAZETESİ; 3 Mart 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Polatlı’daki İlk Seçim Nutku” 24 Mart 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; 26 Mart 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Üçüncü Nutku”, 28 Mart 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Malatya Nutku”, 31 Mart 1950, s.3.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Adana Nutku”, 3 Nisan 1950, s.1

ULUS GAZETESİ; “Cumhurbaşkanının Konya Nutku”, 5 Nisan 1950, s.3.

ULUS GAZETESİ; 5 Mayıs 1950, s. 5.

ULUS GAZETESİ; “İnönü İkaz Ediyor”, 6 Mayıs 1950, s. 1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün İstanbul Nutku”, 10 Mayıs 1950, s. 1 ve 5

ULUS GAZETESİ; “CHP İktidarı Devrediyor”, 16 Mayıs 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Türkiye Seçimlerinde İsmet İnönü’nün Şeref Payı Çok Büyüktür”, 17 Mayıs 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Türkiye’ye Yapılan Amerikan Yardımı”, 23 Mayıs 1950, s.1

ULUS GAZETESİ; “Genel Başkan Bir Tebliğ Yayınladı”, 24 Mayıs 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İsmet İnönü CHP’ne Düşen Vazifeleri Açıkladı”, 28 Mayıs 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “CHP Milletvekilleri Salonu Terk Etti”, 3 Haziran 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Vaatlerin Yerine Getirilmesi Lazım”, 23 Haziran 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Muhalefet Başkanı İnönü’ye karşı İkinci Komplo”, 27 Haziran 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İftiralara Cevap”, 29 Haziran 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “CHP Sekizinci Büyük Kurultayı Bugün Toplanıyor”, 29 Haziran 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Başkan İnönü’nün Nutku”, 30 Haziran 1950, s.5.

ULUS GAZETESİ; “Genel Başkanımız Bir Nutuk Söyledi”, 4 Temmuz 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Askeri Yardım Hızlandırılacak”, 23 Temmuz 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Muhalefete Sorulmadan Verilen Karar”, 27 Temmuz 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Hükümet Son Kararı İle Anayasayı İhlal Etmiştir”, 28 Temmuz 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Kore Kararı Hakkındaki Demeci”, 29 Temmuz 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Adnan Menderes Kararı Müdafaa Etti”, 29 Temmuz 1950, s.4.

ULUS GAZETESİ; “İsmet İnönü C. Halk Partisinin Genel Başkanlığını Fiilen Eline Alıyor”, 20 Ağustos 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Yıktırılan İnönü Anıtı”, 3 Ekim 1950, s.1

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Vatandaşlara Hitabesi”, 10 Ekim 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Malatya’daki Hadise”, 15 Ekim 1950, s.1

ULUS GAZETESİ; “Atatürk’ün Yıldönümü”, 10 Kasım 1950, s.1.

ULUS GAZETESİ; 4 Ocak 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; 23 Ocak 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; 24 Temmuz 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; 13 Ağustos 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; 11 Eylül 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; 23 Eylül 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; 29 Ekim 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; “CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay’ında DP İktidarı Şiddetle Tenkit Edildi”, 28 Kasım 1951, s.1 ve 5.

ULUS GAZETESİ; “CHP Dokuzuncu Büyük Kurultay’ında Komisyon Raporları Görüşülüyor”, 30 Kasım 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Kurultayın Beyannamesi”, 1 Aralık 1951, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’ye Mecliste Söz Vermemekle Acizlerini Bir Daha Ortaya Koydular”, 2 Mart 1954, s.1.

ULUS GAZETESİ; “Başbakanın İsnatlarına cevap vermek İsteyen Genel Başkan İnönü’ye Dün Meclis’te Cevap Hakkı verilmedi” 1 Mart 1954, s.1.

ULUS GAZETESİ; “CHP 13. Kurultayı Bu Sabah Toplanıyor”, 9 Eylül 1957, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İşbirliği Demokrasiyi Gerçekleştirecektir”, 10 Eylül 1957, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İşbirliğini Önleyici Seçim Tasarısı Mecliste” 11 Eylül 1957, s.1.

ULUS GAZETESİ; “CHP 13. Kurultayı İşbirliğini Tasvip Etti”, 11 Eylül 1957, s.3.

ULUS GAZETESİ; “İşbirliğini Önleyici Tasarı Dün Kanunlaştı”, 12 Eylül 1957, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Mecliste Dış politika Konuşması”, 26 Şubat 1960, s.1.

ULUS GAZETESİ;28 Nisan 1960, s.1.

ULUS GAZETESİ; 20 Ağustos 1961, s.1.

ULUS GAZETESİ; 14 Aralık 1962, s.2 ve 5

ULUS GAZETESİ; “Atatürk İnkılaplarının Kesin Kararlı Bekçisiyiz”, 17 Ekim 1964, s.1.

ULUS GAZETESİ; “CHP 17. Kurultayı Bir Bildiri Yayımladı,İleri Türkiye Ülkümüz”, 18 Ekim 1964, s.4.

ULUS GAZETESİ; “İleri Türkiye Ülkümüz”, 18 Ekim 1964, s.5.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün İdamlardan Önce Gönderdiği Mektup”, 17 Ekim 1966, s. 1.

ULUS GAZETESİ; “CHP Kurultayına Sunulan Parti Meclis Raporu”, 17 Ekim 1966, s.5.

ULUS GAZETESİ; “XVIII. CHP Kurultayını İnönü’nün Açış Konuşması”, 19 Ekim 1966, s.7.

ULUS GAZETESİ; “Söz Kurultayın”, 28 Nisan 1967, s. 1.

ULUS GAZETESİ; “Teşkilat Emanetin Kadrini Biliyor”, 29 Nisan 1967, s.3.

ULUS GAZETESİ; 1 Mayıs 1967, s.7.

ULUS GAZETESİ; “Genel Sekreter Ecevit’in Teşkilata Genelgesi”, 2 Mayıs 1967, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İsyancılar Cumhuriyet Halk Partisinden Ayrıldı, Daha Güçlü, Daha İnançlıyız”, 1 Mayıs 1967, s.1.

ULUS GAZETESİ; 19 Ekim 1968, s.1.

ULUS GAZETESİ; “CHP XX. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu”, 3 Temmuz 1970, s.3.

ULUS GAZETESİ; “CHP XX: Kurultayı İnönü’nün Kurultay’ı Açış Konuşması”, 4 Temmuz 1970, s. 1.

ULUS GAZETESİ; “XX. CHP Kurultayı Dün Sona Erdi”, 6 Temmuz 1970, s.1.

ULUS GAZETESİ; “İnönü Genel Sekreter Ecevit Olacaktır Dedi”, 6 Temmuz 1970, s.3.

ULUS GAZETESİ; “İnönü’nün Kurultayı Açış Konuşması”, 4 Temmuz 1970, s.2

ULUS GAZETESİ; 16 Mart 1971

UNAT, Faik Reşit; **İnönü**, Ankara Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Yayınlarından Büyük Boy No. 29 yayın yılı bilinmiyor.

URAN, Hilmi; **Hâtıralarım**, Basımevi Bilinmiyor, Ankara, 1959.

US, Asım; **Asım Us’un Hatıra Notları, 1930’dan 1950’ye Kadar Atatürk ve İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.

UŞAKİ, Latife; “Latife Uşşaki’den Mevhibe İnönü’ye, 22 Ekim 1947 Tarihli Mektup”, **“Baba İnönü’den Ömer İnönü’ye Mektuplar”** (iç.), Özden Toker (Hazırlayan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

UYGUN, Hazma; “Türkiye’de Devletçilik Siyaseti ve Günümüze Kadar Süren Devletçilik Siyaseti Tartışmaları”, **Mustafa Kemal’i Anlamak** (iç.), Fahrümisâ Kadıbeşel (Hazırlayan), Oluşum Yayınları, Ankara, 1981, s.58-71.

UZGEL, İlhan, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “1923-1939 Görelî Özerklik-1”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 239-279.

UZGEL, İlhan; “TDP’nin Oluşturulması”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004 s. 73-92.

UZGEL, İlhan; “1919-1923 Kurtuluş Yılları, Batı Avrupa’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** (iç.), Baskın Oran (Editör), İletişim Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2004, s.139-154.

ÜLKÜ, Fethi; “İsmet İnönü ‘Ben’ Sözcüğünü Kullanmayan Büyük Lider”, **İsmet İnönü’ye Armağan** (iç.), Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1999, s. 145-148.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, Emel Yayınları, Ankara, 1977.

ÜSTÜNER , Fahriye; “Türkiye’de Çok partili Döneme Geçerken Demokrasi Tartışmaları”, **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.55-67.

WALLACE Ruth A. ve WOLF Alision; **Çağdaş Sosyoloji Kuramları Klasik Geleneğin Geliştirilmesi**, Çeviren: Leyla Elburuz ve M. Ramî Ayas, Punto yayıncılık, İzmir, 2004.

YAĞCIOĞLU, Eşref (Sadeleştiren); **İttihat ve Terakki’nin Son Yılları 1916 Kongre Zabıtları**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

YALÇIN, Hüseyin Cahit; “Büyük İsmet İnönü”, **Ulus Gazetesi**, 16 Mayıs 1950, s.1.

YALÇIN, Hüseyin Cahit; “Yeni Bir Devir Açılıyor”, **Ulus Gazetesi** , 17 Mayıs 1950, s.1.

YALÇIN, Hüseyin Cahit; “İnönü’ye Yapılan İşkence”, **Ulus Gazetesi** , 23 Temmuz 1950, s.1.

YALÇIN, Hüseyin; “Atatürk’ün Matem Günü”, **Ulus Gazetesi** , 10 Kasım 1950, s.1.

YALÇIN, Soner; **Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.

YAVİ, Ersal; **İhtilalci Subaylar Türk Ordusu İçindeki Gizli İhtilal Örgütleri Fotoğraflar, Belgeler, Tanıklar, Anılarla 1905-1962 Dönemi**, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2003.

YAZICI, Fahri (çeviren); **Konferanslar Tahran (28 Kasım-1 Aralık 1943), Yatla (4 Şubat-11 Şubat 1945), Postam (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972,

YENİ ULUS GAZETESİ; 28 Şubat 1954, s.1.

YERASİMOS, Stefanos; Tek Parti Dönemi, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, 2003.

YEŞİLYURT, Süleyman; **Atatürk İnönü Kavgası**, Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2001.

YEŞİLYURT, Süleyman; **Mareşal ve İnönü’nün Bitmeyen Kavgası**, Kültür-Sanat Yayınları, Ankara, 2006.

YEŞİLYURT, Süleyman; **Yarım Asırlık Sır İnönü ve İhtilalcilerin Gizli Görüşmeleri**, Kültür-Sanat Yayınları, Ankara, 2006.

YETKİN, Çetin; **Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri**, May Yayınları, İstanbul, 1974.

YETKİN, Çetin; **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 3. Basım Aralık 2003. YETKİN, Çetin; **Atatürk'ün "Vatan'a İhanet"le Suçlandığı S.C.F Olayı Atatürk'ün CHP'den Sonra Kurduğu İkinci Parti Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2004.

YILDIZ, Ahmet; **İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler**, Alan Yayınevi İstanbul, 2002.

YILMAZ, Hüseyin; **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet Terörü**, Timaş Basım, İstanbul, 1995, s.105

YILMAZ, M. Kemal; "İsmet İnönü'den Birkaç Ders", **İsmet İnönü'ye Armağan** (iç), Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, s. 241-249.

YİĞİT, Ali Ata; **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikaları 1938-1950**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s.70.

YURTSEVER ATEŞ, Nevin; "Bir Muhalif Fırka", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar** (iç.), Mete Tunçay (Editör), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45-53.

ZURCHER Erik Jan; **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)** İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ZÜCHER, Erik Jan; "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık** (iç), Cilt 5, İletişim Yayınevi, İstanbul, I. Baskı, 2003.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Belge Kişiler:

1. İlyas Kılıç ile 11 Eylül 2004 tarihinde Ankara'da Yapılan Görüşme.
2. Özden Toker (Belge Kişi), 29 Ekim 2005 Pembe Köşkte Yapılan Görüşme.